गांधी कस्तूरचन्द्रस्यात्मजबालचन्द्रस्य स्मरणार्थं ।



श्रीपरमात्मने नमः ।

सनातनजैनग्रंथमाला ।

६

श्रीमत्सोमदेवसूरिविरचिता

शब्दार्णवचंद्रिका ।

(जैनेद्रलघुवृत्तिः)



संपादक :—
काव्यतीर्थ-श्रीश्रीलालजैन व्याकरणशास्त्री ।

मूल्य रूप्यकत्रय ।



श्रीपरमात्मने नमः ।

सनातनजैनग्रंथमाला ।

६

श्रीमदाचार्यवर्य-सोमदेवसूरिविरचिता

शब्दार्णवचंद्रिका ।

(जैनेंद्रलघुवृत्तिः)

आगरामातस्थ-टेहूग्रामनिवासिना

श्रीयुत श्रीलालजैनेन संपादिता ।

सा च

स्मानाबादनिवासि स्वर्गीयश्रेष्ठिवर्यगांधीकस्तूरचंद्रस्यात्मजबालचंद्रस्य स्मरणार्थं

काशीस्थ-भारतीयजैनसिद्धांतप्रकाशिनीसंस्थाया व्यवस्थापकेन

श्रीपन्नालालजैनेन

काशीस्थ-औदुम्बरनाम्नि मुद्रणालये प्रकाशिता ।

वीरनिर्वाणसंवत् २४४१ खीष्टाब्द १९१५ ।

प्रथमसंस्करणं

मूल्य रूप्यकपंचक ।

PRINTED BY HARI BHAU UPADHYAYA
at the Audumbar Press, Kath Haveli, Benares City

ग्रन्थयितुश्चरितं ।

न्यायव्याकरणाद्यखिलशास्त्रविशारदो योऽभिधत्ते समाधिशतक-जैनेन्द्रप्रभृतिग्रन्थरत्नानि महीयसीं प्रतिभां प्रकटयन् दुर्वादिनागनिनदं शमयन्सततं तपःश्रीसमालिङ्गितवदनसदनोऽन्वर्थाख्यो विभुः **पूज्यपादो** भूपयाचकसार्वभौमो न्यायतारमाहात्म्येन शकाब्दचतुःशतके **कार्णाटकदेशस्थकोलङ्गलाभिध** नगरे । वनते स जनकोऽस्य जात्या विप्रो नाम्ना च **माधवभट्टो** माता च देवीव **श्रीदेवी**। यदा चायं प्रभुर्गार्हस्थ्यं समासाद्य संसारासक्तिवर्जी जैनीं दीक्षां ययौ तदा गुरुदत्तया देवनन्दीत्याख्यया ख्यातिं जगतीतले । तत्र प्रमाणीकुर्वन्नास्ते निम्नस्थोऽयं श्लोकः ।

> **यो देवनन्दिप्रथमाभिधानो बुद्ध्या महत्या च जिनेन्द्रबुद्धिः ।**
> **स पूज्यपादोऽजनि देवताभिर्यत्पूजितं पादयुगं तदीयम् ॥**

प्रभोरस्य मतिगतिप्राचुर्यप्रभावाज्जिनेन्द्रबुद्धिर्देवसंदोहप्रपूजितपादयुगलत्वात्पूज्यपाद इति चाख्ये प्रथिते अजम्बुर्विद्वत्समाजे । परं मौलिकी तु पूर्वोक्तैव । संप्रतीयते तत्र जैनेन्द्रमहाव्याकरणस्य मङ्गलाचरणोपात्तितश्लोकस्थेन । तथाहि—

> **लक्ष्मीरात्यन्तिकी यस्य निरवद्यावभासते ।**
> **देवनन्दितपूजेशे नमस्तस्मै स्वयंभुवे ॥**

प्राक्प्रोल्लिखिताभिधायमलस्य ख्यातावतरणि श्रुतिदिशं मिलन्मिताख्याख्यायिका । समनन्तरं स्वामिनोऽस्य महत्यारेका कदाचिज्जितघातिकर्मचतुष्टयत्वान्निखिलावबोधकतामधिगतस्य निर्मलितारकस्य जिनस्य साधितरायें सत्त्वशतके सिद्धान्ते। तां दूरीकर्तुकामो निष्कामोऽयं महात्मा सततसमस्तावबोधकभास्करभानुविघटितासद्भ्रान्तस्तोमे **विदेहाख्ये** क्षेत्रे गगनेन गन्तुं मतिं विदधे । जातश्च तत्र तदस्य सार्वसर्वज्ञपादपद्मं समुन्मूलितसन्देहसंदोहः । विद्वत्ततिना तत एव समाख्यायि **जिनेन्द्रबुद्धिरि**ति नाम्ना। एतत्कृतव्याकरणग्रन्थश्च **शब्दार्णव**स्यापरनामसद्भावेऽपि **जैनेन्द्र**स्याख्यया । वीतरागस्यास्य चरणरजस्पर्शप्रभाववशीभूत कालायसं कल्याणं रूपते स्मातोऽधिगतवान् द्वितीयां पूज्यपादेति समाख्यामयं विभुः । श्रूयते चेदमपि यद्विदेहात्प्रत्यावर्तितस्य शरीरशोषणं सुघोरं तपस्तप्यमानस्यास्य विभोः सततं नीरसभोजनस्वादनात् क्षुत्पिपासाद्यनेकविधपरीषहसहनाच्च नेत्रद्वन्द्वं स्वकार्यकरणसामर्थ्यरहितं गतं । कदाचिदागमिषायां **वनवास**देशीयराजानासभूमि**चक्रापुर**स्थ सुप्रसिद्धमाहात्म्यं **श्रीशान्तिनाथ**जिनभवनं । तत्र भगवद्भक्तिप्रवाहपरिप्लुततस्तया स्तोतुमारभत येनास्याशु सकलसत्सरूपपदार्थदर्शनप्रवणं नेत्रद्वन्द्वमजायत । ततश्च समुद्भूतसमस्तदेशपर्यटनशक्तिः कृतधर्मोपदेशकरणभक्तिः सञ्चचाराखिलावनितलं, समुद्भावयन् जैनाः सत्स्वरूपपदार्थपङ्क्तिं, विघटयन् नानाजनजनितासज्ज्ञानाधकारं येन शतशः सहस्रशश्चासन्मार्गगामिनो मानवाः सन्मार्गमुररीकृत्य प्रतिपेदिरे कृतकृत्यतां । समुन्मूलिताराति**वर्गो** निष्कण्टकिताधिराज्यो **गङ्गकुल**तिलकायमानो **दुर्विनीतका**भिधो राजाधिगम्य राजपीठं शशासेन्द्रीय ८७८ तमसंवत्सरात् ५१३ तमाब्दपर्यन्तं धरामिमां, स्वीचकार सोऽपि दुर्विनीतकोऽस्य शिक्षया सुविनीतताम् ।

रचितग्रंथाः ।

यदयं प्रभाति स न्यायव्याकरणकाव्यवैद्यकाध्यात्माद्यखिलविषयसूचकानेकान् ग्रन्थान् समनुमीयतेऽतोऽस्यासीदखिलतन्त्रस्वतन्त्रता । समुपश्लोकितं च केनापि—

> **जैनेन्द्रं निजशब्दभागमतुलं सर्वार्थसिद्धिः परा**
> **सिद्धान्ते निपुणत्वमुद्धकविता जैनाभिषेकः स्वकः ।**
> **छन्दः सूक्ष्मधियं समाधिशतकं स्वास्थ्यं तदीयं विदा-**
> **माख्यातीह स पूज्यपादमुनिपः पूज्यो मुनीनां गणैः ॥**

प्रसिद्धिमनल्पामावहति सद् प्रथितग्रन्थेषु जैनेन्द्रव्याकरणसर्वार्थसिद्धि (तत्त्वार्थसूत्रटीका) जैनाभिषेक-समाधिशतक-इष्टोपदेशाः । तन्यति च केचिद् यद्बौद्धमन्यागिजिनेन्द्रबुद्धिकृतपाणिनीयसूत्रका**शिका**विवृतेरपि निर्मातृत्वमस्मिन् परं तन्नामसाम्याद् भ्रान्तिमतरां नास्त्यन्यद् । न हि दृश्यते सति स्वनिर्मितव्याकरणग्रन्थे तद्वृत्तिं विहायान्यव्याकरणविवृतिकरणेन तच्चिकीर्षापूरणं । को धीमान् विद्यमाने स्वद्रव्येऽन्यस्मादृणमावहेत् ।

जैनेन्द्रव्याकरणं ।

मोदयतीदं चन्द्राद्यष्टव्याकरणान्यतमं शब्दार्णवापराभिधं व्याकरणग्रन्थमिदं स्वसर्वाङ्गपूर्णत्वेन सर्वेषामेव संस्कृतसाहित्यसानुरागाणां मनांसि । न हीदमुपलब्धान्यव्याकरणग्रन्थसदृशं प्रत्यविनसूत्रसूत्रितमिष्टिवार्तिकत्रुटिकादिससा

धितकाय । विभाव्यते चीभ्यास्य रगागागम्य वैयाकरणप्रधानाभीष्ट सूत्रसूत्रणगप्य च। वर्तते च तत्र ग्याधो
न्त्रिनिा रयारि — प्रमाणमकलङ्कस्य पूज्यपादस्य लक्षण ।
धनञ्जयकवे' काव्य रत्नत्रयमकण्टक ॥

सस्करणभेदः ।

संलभ्यते भारतवर्षीयोत्तरदक्षिणप्रान्तयोभिन्नभिन्न संस्करणद्वय । सति च तत्रोत्तरीयसस्करणे पाणिनीय सूत्रानुसारि खण्डितावयव सूत्र वार्त्तिकेष्टिप्रभृतयश्च । पर प्रथमन्तुनाम मगलाचरणमाद्यतसूत्रमेवमन्यानेव सूत्राणि चोभयो समान्येव । संपद्यतेऽतो महान् संदेहो यत्कतरन्निर्मितमस्मदभक्तिभाजनपूज्यपादपूज्यपादे न कतरचान्येन । नास्ति किंचित्प्रमाण पूर्वाचार्यनिर्दिष्टमस्मत्समीपे येन शक्नुयाम सरलतया निर्णेतु । यद्यपि विवादास्पदमतत्तथापि तत्सस्करणयुगलनिरीक्षणतया पार्यतेऽवबोद्धु । निरणायि स्वाल्पशेमुषीशक्तिवशवर्द रस्माभिर्विमृश्य तेऽपि सस्करणे यद्दाक्षिणात्यमेव गरीयस्तन्निर्मित च । निर्णायकनिमित्तानि निम्ननिवद्धानि ।

प्रथम-सांप्रतिकधूमशकटमुद्रणाल्यप्रभृतिसाधनाभावेन दाक्षिणात्योऽयमाचार्य संभवतया निमाय पूर्व प्रचारयितु स्वग्रन्थानासीत्तत्रैव स्वजन्मभूमौ विभु पश्चाच्चोत्तरभारते । मन्यामहेऽतो तज्जननमध्यागुपलभ्यमानमेव व्याकरण तत्कृत ।

द्वितीय-पुष्णाति सम्प्राप्तटीकाप्रथा शास्मन्मतमेव । यावत्यश्चोपलब्धा अधुनापयन्त टीकास्ता दृश्यन्ते दाक्षिणात्यसस्करण समाश्रित्यैवोपजीव्यमाना विहायैका श्रीमदभयनन्दिविरचिता महावृत्ति । वर्तते सा चोत्तरीय सस्करणस्य । ये च सूत्रपाठप्रातिपचपाठा समुपलभ्यन्तेऽपि दक्षिणसस्करणस्यैव । आचार्यप्रवरश्रीगुणनन्दिविरचितायां जैनेन्द्रप्रक्रियायां सन्दृश्यते स्थानेषु बहुषु समुल्लेखोऽधस्तात्प्रकारक ।

नम श्रीपूज्यपादाय लक्षण यदुपक्रम ।
यदेवात्र तदन्यत्र यन्नात्रास्ति न तत् क्वचित् ॥

तृतीय-सर्वेनमिताता। ज्ञापितानि चोत्तरीयसस्करणे परस्मैपदात्मनेपदोभयपदान्युदात्तानुदात्तस्वरितस्वरभेदचिह्नै । न हि तद्वेदाध्यायिनोऽन्तरा केषामपि सुज्ञानकर ज्ञापन । नास्मानिस्तेषा स्वरभावाभावसुरीतिर्यत पर प्रतिभात्यस्मिन् सर्वोपयोगिनि व्याकरणे वक्तुरभिप्रायसिद्धयभाव एतादृशेन यत्नसाध्येन सङ्केतेन । सन्तु ष्टिमुपगच्छामो वय विलोक्य दक्षिणसस्करण न हि तत्रोपरिलिखितसङ्केताश्रयण । परं समाश्रिता विश्वहित साधिकाऽपरैवाभिलापनसरणि । यया च स्थूलबुद्धयोऽप्यनायासपरिश्रमिणोऽपि तज्ज्ञानसमर्था भवेयु । सति चानुबन्धका धातुष्वात्मनेपदपरस्मैपदोभयससूचका । तथाहि-वर्तन्ते येषु ऐकारोऽथवा ङकारोऽनुबन्ध सन्ति तयात्मनेपदिन । येषु ञकारस्तदुभयपदिनो येषु चाभावस्त्रयाणामपि सति ते परस्मैपदिन । यथा-एधै- वृद्धौ स्मिङ्-ईषद्धसन वपाँञ्-वपने, भू-सत्तायामादय ।

चतुर्थ-सर्वांगनिर्दोषव्याकरणता । तदेव निर्दोष सर्वांगपूर्ण च व्याकरणशास्त्र यत्सारगर्भितनिखिलार्थप्रतिपादकसूत्रसूत्रिन समाश्रितभाषासामस्त्यावबोधक । परमेतल्लक्षणाभावोऽस्त्युत्तरसस्करणे । नहि तत्राखिलानि सूत्राणि निवद्धान्यत्र स्थाने सूरिसूत्रश्री-अभयनंदिपादेन वार्तिकेष्टिप्रभृतय । संसूच्यते तेन सूत्रकृतानालोचित तद्विषयाणानाप्रसिद्धिकारणाभ्यामेव वार्तिकादिरचनाया संभवात् । न हि वार्तिकस्वदितविषयस्याप्रसिद्धिरासीत्तत्कालप्रथितग्रन्थेषु तद्दर्शनात्, स्वयमाचार्यपूज्यपादैरेवोदाहृतत्वाच्च । समुदाहृत तत्त्वार्थसूत्रटीकाया सर्वार्थसिद्धौ "प्रमाणनयैरधिगम " इति सूत्रव्याख्यावेलाया 'नयशब्दस्याल्पान्तरत्वात्पूर्वनिपात प्राप्नोति । नैष दोष । अभ्यर्हितत्वात्प्रमाणस्य तत्पूर्वनिपात ' । नास्त्येतद् विषयप्रतिपादक किंचित्सूत्र महावृत्तौ पर 'अभ्यर्हित पूर्व निपततीति' इत्त वार्तिकमभयनन्दिमि । पर दाक्षिणात्ये सस्करण दृश्यते ' अर्च्यं ।१।३।११५। इति सूत्र । एवमन्येषु बहुष्वपि स्थलेषु सदर्शनाभावाख्यकारणसघटन समुपयुज्यते । तदवध्रियतेऽस्माभि दाक्षिणात्यमेवतन्निर्मित ।

पञ्चम-उत्तरीयसस्करणे प्रत्याहारसूत्रानुपलब्धि । असभवमेतावद्व्याकरणसूत्ररचयितु स्वल्पप्रत्याहाररचनायामवहेलन तथाऽन्याचार्यप्रणीतैस्तै स्वकार्यसाधन । पर संदृश्यन्ते निखिलानि तानि दाक्षिणात्यसस्करणे ।

इति समुपस्थाप्य विवेचनार्थं स्वमत विरम्यतेऽस्माभि ।

कलकत्ता ।
२६-५-१६ ।

श्रीश्रीलालः ।

जैनेंद्रव्याकरणसूत्राणामकारादिक्रमणिका।



अडवुश्चोपादे	४।१।१८३
अत	४।४।५६
अतिक्रमेऽतिर्गिति	१।४।१०
अति	४।३।११५
अतोऽनेकाच	४।१।७६
अतो हे	४।४।१०३
अत्यसोऽभ्यादे	४।४।१११
अदेडेप्	१।१।१७
अदोऽनन्ने	२।२।७५
अद्य	५।४।१५०
अधराद्यात्	४।१।१३७
अधीत्यासन्नाना	१।४।९३
अधुना	४।१।१२२
अधु मृत्	२।१।९
अध्वर्युन्त्रतुरनप्	१।४।९२
अन	४।४।१७७
अनद्यतने लङ्	२।२।९
अनत्यते	४।१।१७४
अनपत्येऽणीन	४।४।१७१
अनाश्वान्	२।२।१०५
अनुकपातन्नीत्यो	४।१।१८१
अनोर्द्धे	१।२।५७
अन्यस्यापि	४।३।३००
अपस्क	१।२।७४
अपाऽल	१।३।३२
अप्राणिजाते	१।४।९४
अप्मर्त्तितदर्थाथादिभि	१।३।३१
अप्रयोगीत्	१।२।३
अप्सरस	२।१।१४
अभिनिविशश्च	१।२।१४३
अमेकाचोऽम्वत्	४।३।१३८
अम्बादौ णो	४।३।८२
अर्च्ये	१।३।११५
अर्द्धं नप्	१।३। ८
अल्पाच्तर	१।३।११४
अल्पे	४।३।२७०
अवा पार्थेऽनेक प	१।३।८८
अवाऽनक्षेऽचि	४।३।११७
अद्द	१।४।१२४
अचेदप्	४।१।१८२
अचोऽर्वे	५।१।१०७
अतेऽ	५।४।२१
अते च	५।४।१२३
अश्	४।१।११०
अशाधूतो	५।२।१७
अश हारौ	४।१।२१

आ

आकालिक ठश्चाद्यते	३।४।१३१
आख्यायिकासुय् माय	३।३।७२
आगवीन	३।४।१७५
आग्नीध्र गृहे	३।३।१०५
आडि रङ्गे	२।३।८१
आङ्याजौ	२।३।६०
आत	२।४।९२
आत्वादगड्डलादे	३।४।१३७
आताऽन	२।३।१२३
आद्यादिभ्यस्तासि	४।२।६०
आदेश्छन्दस प्रगाथ	३।२।३७
आधारे चाद्यर्थाद्य	२।४।५६
आधारे	२।४।२६
आनापोद्फ जालाजले	२।३।१२०
आपतप्रोर्ण्यं	२।४।५३
आम्रपद	३।४।१६७
आमेत	२।४।७८
आयस्थानात्	३।३।६०
आयुप समाहारे	४।२।१३०
आयर्वणोऽण्	३।३।११७
आहादठण्	३।४।२२
आवश्यकाधमर्ण्ये णिन्	२।३।१६१
आश्वयुज्या वुञ्	३।३।८३
आ	४।३।२५५
आकालोऽच् प्रदीप	१।१।५
आख्यातोपयोगे	१।२।१२५
आड्माङा	४।३।७०
आङ्महतो जातीय च	४।३।२०६
आङ स्पर्द्धे	१।२।३०
आङि शीले	२।२।२१
आङि यम्यस्क्रीड्सुप	२।२।१३१
आङाऽगुरौ	२।१।१०८
आङोऽधो	४।३।३७
आ च हौ	४।४।११४
आद्यानुच पुरस्तात्	५।२।६१

ख

ग

ध

प

स

इति जैनेन्द्रव्याकरणस्याकारादिक्रमणिका समाप्ता ।





सनातनजैनग्रंथमाला ।

६

आचार्यवर्यश्रीसोमदेवसूरिविरचिता

शब्दार्णवचंद्रिका ।

(जैनेंद्रलघुवृत्तिः)

श्रीपूज्यपादममल गुणनंदिदेव सोमामरव्रतिपपूजितपादयुग्म ।
सिद्ध समुन्नतपद वृषभ जिनेंद्रं, सच्छब्दलक्षणमह विनमामि वीरं ॥ १ ॥
श्रीमूलसघजलजप्रतिबोधभानोर्मेघेंदुदीक्षितभुजगसुधाकरस्य ।
राद्धाततोयनिधिवृद्धिकरस्य वृत्तिं, रेभे हरींदुयतये वरदीक्षिताय ॥ २ ॥
लक्ष्मीरात्यतिकी यस्य निरवद्यावभासते ।
देवनदितपूजेशे नमस्तस्मै स्वयभुवे ॥ १ ॥

सिद्धिरनेकातात् ॥ १ ॥ सिद्धि शब्दाना निष्पत्तिर्ज्ञप्तिर्वा भवत्यनेकातात्, अस्तित्वनास्तित्व नित्यत्वानित्यत्वविशेषणविशेष्याद्यात्मकात् दृष्टेष्टप्रमाणाविरुद्धादाशास्त्रपरिसमाप्तेरित्येषोऽधिकारो वेदितव्य । वक्ष्यति—सात्मेतादिरिति । अनेकाताधिकारे सत्येवाद्यतव्यपदेशो घटते, अन्यथा तदभावात् किं केन सह गृह्येत यत सज्ञा स्यात् । तथा—संस्थानक्रिय स्वमिति—सावर्म्यवैभर्म्यात्मके सत्यनेकातेऽकाराकारयोर्ह्रस्वदीर्घकालभेदेन वैधर्म्येऽपि तुल्यस्थानक्रियत्वेन साधर्म्यात् स्वसज्ञाव्यवहार सिद्ध । अधु मृदिति च भावाभावाभ्या विभक्त्यतेषु शब्देष्वर्थवत्ताऽनेकातात् सिद्धयति । तदवयवानामपि । वृक्ष इत्यत्र विसर्जनीयस्यैकत्वार्थस्य च सद्भाव ओकाराद्यभावश्चकाते नास्ति । तथा "ध्यपाये ध्रुवमपादान"इत्येवमादिना लक्षणेन पटकारकी सर्वथा नित्यक्षणिकयोर्नोपपद्यते ध्यपायध्रौव्याद्यभावादिति । किं बहुना-उन्मिषितमात्रमप्यनेकातमतरेण न सिद्धयतीत्येषोऽधिकारो निर्णतव्य ।

* अइउण् १। ऋऌक् २। एओङ् ३। ऐऔच् ४। हयवरलण् ५। ञमङणनम् ६। झभञ् ७। घढधष् ८। जबगडदश् ९। खफछठथचटतव् १०। कपय् ११। शषसअः ✕क ✕पर् १२। हल् १३।

इति प्रत्याहारा । लृवर्णाग्रहण ऋवर्णलृवर्णयोरेकत्वाभ्युपगमात् । हकारस्य द्विरुपादान वृक्षे हसत्युक्षदिति सिद्धये ।

* **सात्मेतादिः** ॥२॥ इत्सज्ञकेन सहोच्चार्यमाण आदिवर्णस्त मध्यपतिताना ग्राहका भवन्त्यात्मना सह । अण् । हर् । मिद् । सुप् । सुद् ।

* **स्वस्याऽभाव्योऽत्पराऽणुदित्** ॥ ३ ॥ अण् उदिच्च गृह्यमाण स्वस्य ग्राहका भवन्त्यात्मना सह भा-

१ समाना स्थान क्रिया यस्य, समाने स्थानक्रिये वाऽस्य तत् ।

* एव चिह्नितसूत्राणि पूर्वं तत्र यथायनाद्रिगदितमहावृत्तौ । १ वलापेऽप ।

न्य तपर च वर्जयित्वा । परीति ग्व । प्राक्षि । चौक्षि । दैत्य । कामार । उग्नित्– चो वु । प्तना प्लु । अभाव्य इति कि ? "त्यदादेर "इत्यत्र आकारस्य ग्रहण नास्ति भाव्यत्वात् ।

आदेश प्रत्ययश्चैव कदमेतो हि लक्ष्मणि ।
भाव्यशब्देन पचते कथ्यते देवनन्दिभि ॥

अतपर इति कि ? भिसोऽत ऐस् । धर्मै । द-यामिरित्यत्र एस् न भवति ।

संस्थानक्रिय स्व ॥ ४ ॥ समाने स्थानक्रिये यस्य वर्णस्य स स्वसञ्ज्ञो भवति । अ अ अ उदात्तोऽनुदात्त स्वरितश्च ह्रस्वादश्च । एव दीर्घा ज्ञातव्यौ । इत्यवर्णस्याष्टादश भेदा परस्पर स्वा भवति । तथेव-र्णादीनामपि । एचा द्वादशभेदा प्रस्याभावात् । यवला ।द्वेना–ह्रस्वादश्च । रेफोष्मणा स्वा न सति । अर्घ्या वप्पण स्व । लोकाग्रमित्यादि । स्थानग्रहण किं ? कचटतपाना मा भूत् । तप्ता । क्रियाग्रहण किं ? इचुयशाना मा भूत् । अकुरुत्यातीति । स्वप्रदेशा "स्वेऽका दा "इत्यत्रमादय ।

आकालोऽच् प्रदीपः ॥ ५ ॥ अ आ आ ३ इत्येव कालोऽच् प्रदीपसञ्ज्ञो भवति । दधि । गौरी । एहि जिनदत्त ३ । हलचा मयातनिवृत्त्यर्थमच्ग्रहण । प्रतक्ष । तितउ उन । अन्यथात्र तुगतुग्विकल्पो स्यात । प्रदीपप्रदेशा "प्रो नपि" इत्येवमादय ।

अचश्च ॥ ६ ॥ अच स्थाने प्रदीपसञ्ज्ञका भवति । अतिश्रि । लूयते । आगच्छ जिनदत्ता ३ । अच इति कि ? सुवाग् कुरु । भिद्यते । वमनीरेत् । चकार सञ्ज्ञाविधौ नियमार्थ । धौ, पथा, य, स ।

१ वर्णस्यातिप्रदेश स्थान । अकुहविसर्जनीयजिह्वामूलीयाना कण्ठ । इविसर्जनीययोरुर । जिह्वामूलीयस्य जिह्वामूल । इ ए ए चुयशाना तालु । उ ओ औ पुपध्मानीयाना मोष्ठौ । वस्य दन्तोष्ठ । ऋटुरषाणा मूर्धा । लतुलसाना दन्त । नासिकानुस्वारस्य । क्रिया करण प्रयत्न । स्पृष्ट करण स्पर्शाना । ईषत्स्पृष्ट यणा । विवृतमचा । विवृततर मह्याना । ऐदौतोविवृततम । अवर्णस्यातिविवृततम । संवृतमकारस्य । ईषद्विवृत शषसहाना ।

वर्गेष्वाद्या द्वितीयाश्च शषसा श्वासघोषका ।
द्वितीयतुर्यवर्णा स्युर्महाप्राणा हसयुता ॥१॥

नासिक्यो ङ ॥ ७ ॥ नासिकाया भवा यणा ङसञ्ज्ञो भवति । जमङणना । दाम दांग । नासिक्य इति किं ? ताम तप्तवान् । ङप्रदेशा "ङस्य झल्क्यो विङति" इत्यादय ।

हलोऽनन्तराः स्फः ॥ ८ ॥ हलोऽनन्तरा अज्भिरव्यवहिता स्फसञ्ज्ञका भवति । धर्मन्त्रौ । इन्द्रेन्द्रदरा । हल इति कि ? तितउ । अनन्तरा इति कि? पनस । शाक । स्फप्रदेशा "स्फे क "इत्येवमादय ।

अधु मृत् ॥ ९ ॥ धुवर्जितमर्थवच्छब्दरूप मृत्सञ्ज्ञ भवति । डित्थ । डवित्थ । शुक्ल । अधुरिति कि ? अहन् । मृत्प्रदेशा "ङ्याम्मृत्" इत्येवमादय

कृद्वृत्तसाः ॥ १० ॥ कृदन्त वृत्त ससञ्ज्ञक च मृत्सञ्ज्ञक भवति । ज्ञाता । द्रष्टा । प्राजापत्य । जिनधर्म । नियमोऽय स्यातान्ता कृद्वृत्तेरेवति । इह मा भूत्– अभवन् । अर्थवत्पदसघातानां ससञ्ज्ञस्यैव मृत्सञ्ज्ञा न वाक्यस्य, साधुर्धर्म ब्रूते ।

प्रो नपि ॥ ११ ॥ नपि वर्तमानस्य मृद प्रो भवति । अतिरि । अतिनु कुल । नतभ्रु मुख । नपीति कि ? राजकुमारी ।

गोण्या मेये ॥ १२ ॥ गोण्या प्रो भवति मेयेऽर्थे । गोणीमात्र गोणि । मेय इति कि ? गोणी ।

स्त्रीगोर्नीचः ॥ १३ ॥ न्यग्भूतस्य स्त्रीत्यान्तस्य गोशब्दान्तस्य च मृद प्रो भवति । अतिखट्व । निष्कौशाम्बि । निर्दय । चित्रगु । स्त्रीगोरिति कि ? अतिश्री । नीच इति किं ? नक्षत्रमाला । सुगौ ।

+ नाशीयसो वे ॥ १४ ॥ अशिल्क्षणसविधेरीयसश्च य स्त्रीत्यस्तदन्तस्य नीचो बसे प्रो न भवति । पूर्वशाग । अर्द्धपिप्पली । बहव श्रेयस्योऽस्य स बहुश्रेयसा जिन । बस इति किं ? निश्रेयसि ।

* हृदुप्यमूचीगोण्योरुप् ॥ १५ ॥ हृदुपि सति स्त्रीत्यस्य नीच उप् भवति सूचीगोण्यो विहाय । पञ्चभिरिन्द्राण्या देवता अस्य पञ्चेन्द्र । दशभि शष्कुली भि क्रीत दशशष्कुल । आमलक्या अवयव फल

+ एत श्चिन्हितसूत्राणा स्थान कृतान्यमयनदिविरचितमहावृत्ता पाणिनीयवद्वार्तिकानि ।

आमन्क । बकुल । नदर । इदिति कि ? गार्गीपुत्र । उपीति कि ? गार्गी त्व । अरत्नीगोण्योरिति किं ? पचभि सूचीभि क्रीत पचसूचि । दशगोणि ।

आदैगैप् ॥ १६ ॥ आदैचो वर्णा ऐप्सञ्ज्ञा भवति । नाडायन । रैमय । नौमय । ऐप्प्रदेशा "मृजैरैप्"इत्येवमादय. ।

अदेङेप् ॥ १७ ॥ अदेङो वर्णा एप्सञ्ज्ञका भवति । सर्ता । नेता । भोक्ता । एप्प्रदेशा "मिदेरेप्" इत्यादय ।

इकस्तौ ॥ १८ ॥ तावैपेपौ इक एव स्थाने स्त । सार्वैम्मे–अनैपौत् । गागयो नयति । इक इति किं ? आदेशश्चा मा भूत् । यान । ग्लायति । उम्भिता । तौग्रहण सञ्ज्ञाविधौ नियमार्थ । यथा । य ।

न धुखेऽगे ॥ १९ ॥ धोरेकदेशस्य खनिमित्तेऽगे ऐपेपौ न स्त । चाह्वत्र । पोपुत्र । मरीमृज । देध । धुखे इति किं ? छूञ्–छविता । अग इति किं ? रेरवीति । इक इति किं ? राग ।

ग्क्ङिति ॥ २० ॥ गिति किति ङिति च परे ऐपेपौ न स्त । भूष्णु । जिष्णु । मृष्ट । चित । चिनुत । मृष्ट ।

ईदूदेद्द्विर्दिः ॥ २१ ॥ ईदूदेदतो यो द्वि स दिसञ्ज्ञो भवति । मुनी इमौ । साधू एतौ । द्वे अत्र । ईदूदेदिति किं ? वृक्षाविमौ । द्विरिति किं ? षष्ठ्यर्थ । दिप्रदेशा "दे"इत्यादय ।

म' ॥ २२ ॥ दकारस्य स्थाने य कृतो मकारस्तस्मात्परौ ईदूतौ दिसञ्ज्ञौ भवत । अमी आसते । अमू अत्र । द इति किं ? शम्यत्र । म इति किं ? तेऽत्र ।

* न्यजनाङ् ॥ २३ ॥ निसञ्ज्ञोऽच् आङ्वर्जितो दिसञ्ज्ञो भवति । अ अपेहि । इ इन्द्र पश्य । उ उत्तिष्ठ । नीति किं ? चकारात्र । अनाङिति कि ? आ उष्ण ओष्ण । आ इहि–एहि । आ उदकान्तात्–ओदकान्तात् । आ आर्येभ्य –आर्येभ्योऽस्य यशोगत भट्टाकलङ्कदेवस्य । ङित्करण किं ? आ एवमनुमन्यसे । आ एव किल तत् ।

ईषदर्थे क्रियायोगे मर्यादाभिविधौ च य ।
एतमात ङित विद्याद्वाक्यस्मरणयोरङित् ॥

ओत् ॥ २४ ॥ ओदतो निर्दिसञ्ज्ञो भवति । अहो इद । उताहो एव ।

कौ वेतौ ॥ २५ ॥ किनिमित्त ओकार इति शब्दे परत वा दिसञ्ज्ञो भवति । साधो इति । साधविति । काविति किं ? गविल्ययमाह । इतौ इति किं ? पटोऽत्र ।

उञः ॥ २६ ॥ उञो वा दिसञ्ज्ञा भवति इतौ परत । उ इति विति ।

ऊँ ॥ २७ ॥ उञ ऊँ इत्ययमादेशो भवति इतौ परत स च दिसञ्ज्ञो भवति । ऊँ इति ।

दाधा भ्वपित् ॥ २८ ॥ दा धा इत्येव रूपा धव भुसञ्ज्ञका भवति पितौ मुक्त्वा । प्रणिदाता । प्रणिदयते । प्रणिददाति । प्रणियति । प्रणिधयति । विधीयते । अपिदिति किं ? दात बर्हि । अवदात मुख ।। भुप्रदेशा "भुस्थोरि "इत्येवमादय ।

क्तक्तवतू तः ॥ २९ ॥ क्त क्तवतुश्च तसञ्ज्ञौ भवत । कृत । कृतवान् । कारित । कारितवान् । तप्रदेशा "ते सेटि"आदय ।

सञ्ज्ञा खु' ॥ ३० ॥ सञ्ज्ञाशब्दवाच्योऽर्थः खुसञ्ज्ञो भवति । खुप्रदेशा "वा खो "इत्येवमादय ।

भावकर्म ङि. ॥ ३१ ॥ भावकर्मणी ङिसञ्ज्ञे स्त । ङिप्रदेशा "ङौ" इत्येवमादय ।

* श्यनप्सुद् घ ॥ ३२ ॥ शि अनपसुट् च घसञ्ज्ञ भवति । कुण्डानि तिष्ठति, पश्य वा । राजा । राजानौ । राजान । राजान। राजानौ । श्यनप्सुडिति किं ? सामनी । राज्ञ पश्य । घप्रदेशा "घेऽको "इत्येवमादय ।

+ स्यि' सख्या ॥ ३३ ॥ सख्याशब्द स्यिसञ्ज्ञो भवति । पचधा । पचकृत्व । स्यिप्रदेशा "स्योविधार्थे धा' इत्येवमादय ।

+ बहुगण भेदे ॥ ३४ ॥ बहुगणशब्दौ भेदार्थे स्यिसञ्ज्ञौ भवत । बहुक. । गणक । बहुधा ।

न्य तर च राजयिता । परिति ग । प्राभि । चौण्टि । दैत्य । कामार । उरित्- चा उ । प्ता प्द् । अभाव्य इति किं ''लदादर'' इत्यत्र आकारस्य ग्रहण नास्ति भाव्यत्वात् ।

आदेश प्रत्ययदत्व कल्पतो हि स्थानि ।
भाव्यमान पर्दैने वत्यते देरादिभि ॥

अपर इति किं ? भिसोऽत एस् । धर्म । द याभिरित्यत्र एस् न भवति ।

संस्थानक्रिय स्वः ॥ ४ ॥ समाने स्थानक्रिये यस्य वर्णस्य स समसंज्ञो भवति । अ अ अ उदात्तो ऽनुदात्त स्वरितश्च ह्रस्वश्च । एव दीर्घो प्लुतश्च । इत्यवर्णस्याष्टादश भेदा परस्पर स्वा भवति । तथैव णादानामपि । एचा द्वादशभेदा प्रत्ययाभावात् । य यत्र द्विधा–सानुनासिका निरनुनासिकाश्च । रेफोष्मणां स्वा न सति । वर्ग्यो वर्गेण स्व । दण्डाग्रमित्यादि । स्थानग्रहण किं ? कचटतपानां मा भूत् । तप्ता । क्रियाग्रहण किं ? इचुयशानां मा भूत् । अवद्योतति । स्वप्र देशा ''स्वऽको दी'' इत्येवमादय ।

आकालोऽच् प्रदीप ॥ ५ ॥ अ आ आ ३ इत्येव कालोऽच् प्रदीपसंज्ञो भवति । दधि । गौरी । एहि जिनदत्त ३ । ह्रस्वादिसंज्ञानिरासार्थमच्ग्रहण । प्रत्यय । तितउच्छत्र । अन्यथात्र दुर्गुदुर्गीविकल्पौ स्याता । प्रदीपप्रदेशा ''प्रो नपि'' इत्येवमादय ।

अचश्च ॥ ६ ॥ अच स्थान प्रदीपसंज्ञका भवति । अतिरि । लुनीहि । आगच्छ जिनदत्ता ३ । अच इति किं ? सुवाक् वृत्त । भिया । धर्मेताश्च् । चकार सज्ञाविधौ नियमार्थ । यो, यथा, य, स ।

नामिनयो द ॥ ७ ॥ नामिनयोर्भव्या भवति । समर्थे भवति । जगदगमा । नाम नाम । नामिनय इति किं ? तस्य तन्मात्र । बमदसा ''असु दुःखाद्या दिर्जी'' इत्यादय ।

इलोऽनतरा स्फ ॥ ८ ॥ हलोऽनन्तरा अचिरव्यवहिता स्फसंज्ञा भवति । धर्म स्मो । इन्द्रिनन्द्र । इन्द्रा । तितउच्छत्र । अनतरा इति किं ? पचति । पाच । स्फप्रदेशा ''स्फे च'' इत्येवमादय ।

अधु मृन् ॥ ९ ॥ धुवर्जितामधाद् छन्दस्य मृत्संज्ञ भवति । दिशा । उशिष । मुक । अधिरिति किं ? अह्न् । मृत्प्रदेशा ''मृदमृन'' इत्येवमादय ।

कृदपृत्समा ॥ १० ॥ कृत्त् इत्त समासक्त्व मृत्संज्ञक भवति । दाता । द्रष्टा । प्राजापत्य । जिनधर्म । नियतोऽय ल्यातानां दुर्गुदुर्गीरिति । इह मा भूत्– अभय् । अर्थवत्तदन्तत्वानां ससङ्घेव मृत्संज्ञा न शास्त्यस्य, मातुर्भ भूते ।

प्रो नपि ॥ ११ ॥ नपि नामात्मस मृद प्रो भवति । अतिरि । अतिमधु कुल । नराषु मुग । नपीति किं ? राजकुमारी ।

गोण्या मेये ॥ १२ ॥ गोण्या प्रो भवति म येऽर्थे । गोणीमात्र गोणि । मेय इति किं ? गोणी ।

स्त्रीगोर्नीचः ॥ १३ ॥ न्यग्भूतस्य स्त्रीप्रत्ययस्य गोनन्तस्य च मृद प्रो भवति । अतिखट्व । निष्कौशाम्बि । निदय । चित्रगु । स्त्रीगोरिति किं ? अतिश्री । नीच इति किं ? राजकुमारी । सुगौ ।

+ नादीयसो चे ॥ १४ ॥ अशिल्लक्षणमविधेरीयसश्च य स्त्रीप्रत्ययस्तदन्तस्य नीचो बस प्रो न भवति । पूर्वशाला । अर्द्धपिप्पली । बहव श्रेयस्योऽस्य स बहुश्रेयसी जिन । बस इति किं ? निश्रेयसि ।

*** ह्रदुप्यगूचीगोण्योरुप् ॥ १५ ॥** हृदुपि सति स्त्रीप्रत्ययस्य नीचा उप् भवति सूचीगोण्यो विहाय । पञ्चदशभि स्त्रीता अस्य पञ्चेन्द्र । दशभि शष्कुलीभि क्रीत दशशष्कुल । आमलक्या अवयव फल

१ यत्र स्थितिप्रदेश स्थान । अकुहविसर्जनीयजिह्वामूलीया कण्ठ । इचुयशानां तालु । उऋटुरषा मूर्धा । लृतुलसानां दन्त । उपूपध्मानीया ओष्ठौ । ञमङणनानां नासिका च । एदैतो कण्ठतालु । ओदौतो कण्ठोष्ठम् । वकारस्य दन्तोष्ठम् । जिह्वामूलीयस्य जिह्वामूलम् । नासिकानुस्वारस्य । क्रिया करण प्रयत्न । स्पृष्ट करण स्पर्शानां । ईषत्स्पृष्ट यणा । विवृतमचा । विवृतमूष्मणा । संवृताता । एदैताविवृततरम । श्रवणस्याप्यतिविवृततरम् । अनुनासिकस्य । इत्यादि सूत्र पाठसहाना ।

वर्गेष्वाद्या द्वितीयाश्च शषसा श्वासघोषका ।
द्वितीयतुर्यवर्णा स्युर्महाप्राणा हसयुता ॥१॥

+ एतदादि तत्सूत्राणा स्थाने कृता न्यभयनन्दिविरचितमहावृत्ता पाणिनीयवार्त्तिकानि ।

आमलक । बकुल । बदर । ह्रदिति किं ? गार्गीपुत्र । उपीति किं ? गार्गी स्त्र । असूचीगोण्योरिति किं ? पञ्चभि सूचीभि क्रीत पञ्चसूचि । दशगोणि ।

आदैगैप् ॥ १६ ॥ आदैचो वर्णा ऐप्सञ्ज्ञा भवति । नाडायन । रेमय । नौमय । ऐप्प्रदेशा "मृजेरैप्" इत्येवमादय ।

अदेङेप् ॥ १७ ॥ अदेङो वर्णा एप्सञ्ज्ञका भवति । सर्ता । नेता । भोक्ता । एप्प्रदेशा "मिदरेप्" इत्यादय ।

इकस्तौ ॥ १८ ॥ तावैबेपौ इक एव स्थाने स्त । सार्मि-अनैषीत् । गागयो नयति । इक इति किं ? आदेङ्शाल्मा मा भूत् । यान । ग्लायति । उम्भिता । तौग्रहण सञ्ज्ञाविधौ नियमार्थ । मथा । य ।

न धुखेऽगे ॥ १९ ॥ धोरेकदेशस्य खनिमित्तेऽगे ऐबेपौ न स्त । लोलुव । पोपुव । मरीमृज । देय । धुखे इति किं ? लुञ्ञ्-लविता । अग इति किं ? रोरवीति । इक इति किं ? राग ।

ग्क्ङिति ॥ २० ॥ गिति किति ङिति च परे ऐबेपौ न स्त । भूष्णु । जिष्णु । मृष्ट । चित । चिनुत । मृष्ट ।

ईदूदेद्द्विर्दि: ॥ २१ ॥ ईदूदेदतो यो द्वि स दिसञ्ज्ञो भवति । मुनी इमौ । साधू एतौ । द्वे अत्र । ईदूदेदिति किं ? वृक्षाविमौ । द्विरिति किं ? वध्वर्थे । दिप्रदेशा "दे" इत्यादय ।

म्रः ॥ २२ ॥ दकारस्य स्थाने य कृतो मकारस्तस्मात्परो ईदूतौ दिसञ्ज्ञौ भवत । अमी आसते । अमू अत्र । द इति किं ? शम्यत्र । म इति किं ? तेऽत्र ।

* न्यजनाङ् ॥ २३ ॥ निसनोऽच आङ्वर्जितो दिसञ्ज्ञो भवति । अ अपेहि । इ इद्र पश्य । उ उत्तिष्ठ । नोति किं ? चकारात्र । अनाङिति किं ? आ उष्ण ओष्ण । आ इहि-एहि । आ उदकान्तात्-ओदकान्तात् । आ आर्येभ्य -आर्येभ्योऽस्य यशोगत भट्टाकलङ्कदेवस्य । ङित्करण किं ? आ एवमनुमन्यसे । आ एव किउ तत् ।

ईषदर्थे क्रियायोगे मर्यादाभिविधौ च य ।
एतमात ङित विद्याद्वाक्यस्मरणयोरङित् ॥

ओत् ॥ २४ ॥ ओदतो निर्दिसञ्ज्ञो भवति । अहो इद । उताहो एव ।

कौ वेतौ ॥ २५ ॥ किनिमित्त ओकार इति शब्दे परत वा दिसञ्ज्ञो भवति । साधो इति । साधविति । काविति किं ? गवित्ययमाह । इतौ इति किं ? पटोऽत्र ।

उञः ॥ २६ ॥ उञो वा दिसञ्ज्ञ भवति इतौ परत । उ इति विति ।

ऊँ ॥ २७ ॥ उञ ऊँ इत्ययमादेशो भवति इतौ परत स च दिसञ्ज्ञो भवति । ऊँ इति ।

दाधा भ्वपित् ॥ २८ ॥ दा धा इत्येव रूपा धव भुसञ्ज्ञका भवति पितो मुक्त्वा । प्रणिदाता । प्रणिदयते । प्रणिददाति । प्रणिधाति । प्रणिधयति । निधीयते । अपिदिति किं ? दात बर्हि । अवदात मुख । भुप्रदेशा "भुस्थोरि-" इत्येवमादय ।

क्तक्तवतू तः ॥ २९ ॥ क्त क्तवतुश्च तसञ्ज्ञौ भवत । कृत । कृतवान् । कारित । कारितवान् । तप्रदेशा "ते सेटि" आदय ।

सञ्ज्ञा खु ॥ ३० ॥ सञ्ज्ञाशब्दस्याऽर्थ खुसञ्ज्ञो भवति । खुप्रदेशा "वा खौ" इत्येवमादय ।

भावकर्म ङि ॥ ३१ ॥ भावकर्मणी ङिसञ्ज्ञे स्त । ङिप्रदेशा "ङौ" इत्येवमादय ।

* श्यनपुसुट् घ ॥ ३२ ॥ शि अनपुसुट् च घसञ्ज्ञ भवति । कुण्डानि तिष्ठति, पश्य वा । राजा । राजानौ । राजान । राजाना राजानौ । श्यनप्सुडिति किं ? सामनी । राज्ञ पश्य । घप्रदेशा "घेऽकौ" इत्येवमादय ।

+ स्यि संख्या ॥ ३३ ॥ संख्याशब्द स्यिसञ्ज्ञो भवति । पञ्चधा । पञ्चकृत्व । स्यिप्रदेशा "स्येर्विधार्थे धा" इत्येवमादय ।

+ बहुगण भेदे ॥ ३४ ॥ बहुगणशब्दौ भेदार्थे स्यिसञ्ज्ञौ भवत । बहुक । गणक । बहुधा ।

गणश । भेद इति किं ? बंधुल्ये मघे च मा भूत् । बह सूप । गण गण ।

+ कसेऽद्धचर्द्धं ॥३५॥ कविधौ सविधौ चाद्धय-र्द्धशब्द स्यिसञ्ज्ञो भवति । अद्धयर्द्धेन क्रीत अद्धयर्द्ध क । अद्धयर्द्धशूर्प । कस इति किं ? माभूद् धादौ ।

+ डदर्द्धमाक् ॥ ३६ ॥ अर्धपूर्वो डडत कस-विधौ स्यिमञ्ज्ञो भवति । अर्द्धपञ्चम क्रीत अर्द्धप-ञ्चमक । अर्द्धपञ्चमशूर्प ।

+ वतुः ॥ ३७ ॥ वत्वन्त स्यिसञ्ज्ञो भवति । इयक । कियद्वा । एतावत्कृत्व । यावत्क । तावत्क ।

+डति. ॥ ३८ ॥ डत्यन्त स्यिसञ्ज्ञो भव ति । कतिक । यतिग । ततिकृत्व ।

*ष्णान्ता चेत् ॥ ३९ ॥ षकारनकारान्ता डत्यन्ता च सख्या इत्संज्ञा भवति । षट् । पञ्च । कति सति । अतग्रहणमुपदेशाय । तनाष्टानामिति भवति । न शतानीत्यादौ । इत्प्रदेशा "उनित्र" इत्येवमादय ।

* स्नि. सर्वादि ॥ ४० ॥ सर्वादय शब्दा स्निमञ्ज्ञा भवति । सर्व । विश्व । अन्ये । सर्वेषा । सर्वस्यै । सर्वस्मै । यस्मै । तस्मै । स्निप्रदेशा "स्ने स्मै" इत्यादय ।

+ सम सर्वयुक्ते ॥४१ ॥ समशब्द सर्वयुक्ता-र्थयो स्निमञ्ज्ञा भवति । समस्मिन् । सर्वयुक्ते इति किं ? सम दशे वसति ।

* पूर्वपरावरदक्षिणोत्तरापराधराण्यखौ व्यव-स्थाया ॥ ४२ ॥ पूर्वादीनि अखौ व्यवस्थायां वर्तमानानि स्निमञ्ज्ञानि भवति । पूर्वस्मै । परस्मै । अवरस्मै । दक्षिणस्मै । उत्तरस्मै । अपरस्मै । अधर-स्मै । अखाविति किं ? उत्तराणा कुरूणा । व्यवस्था यामिति किं ? दक्षिणाय गायकाय देहि । प्रामाण्य मत्र प्रतायत । न तु दिग्देशकालवृत्तोऽवधिनियम ।

+ स्वमज्ञातिधनाख्याया ॥ ४३ ॥ स्वमित्य शब्दरूप अज्ञाति धनाख्याया स्निमञ्ज्ञ भवति । यत् स्वस्मै रोचते तत् स्वस्मै ददाति । यदात्मने रोचते तदात्मी-याय ददातीत्यर्थ । अज्ञातिधनाख्यायामिति किं ? स्वाय ददाति । स्वाय क्रियते । ज्ञातय धनाय वेत्य-र्थ । आख्याग्रहण किं ? ज्ञातिधनपर्यायस्य स्वशब्द-स्य निषेधोऽन्यस्य तु मा भूत् । स्वस्मै पुत्राय । स्वस्मै गवे ।

+ बहिर्योगोपसव्यानेऽपुर्यंतर ॥४४॥ बहि-र्योगे उपसव्याने चान्तर स्निमञ्ज्ञ भवति पुर निमुच्य । अंतरस्मै धनाय देहि । बहिष्ठेन युक्ताय बाह्याय बाह्ये-नाभ्यन्तरायेत्यर्थ । अन्तरस्मै वस्त्राय । उपसव्याना-योत्तरायायोपसवीयमानाय वा परिधानायेत्यर्थ । बहिर्योगोपसव्यान इति किं ? अस्मिन्नन्तरे शीतान्यु-दकानि, मध्य इत्यर्थ । अपुरीति किं ? अन्तराया पुरि वसति । प्राकारात बाह्यायामभ्यन्तराया वेत्यर्थ ।

* पूर्वादिरङ् ङ्यस्योर्वा ॥ ४५ ॥ पूर्वादयो नवाकारान्ता ङिङस्यो परत स्निसञ्ज्ञा वा भवति । पूर्वस्मिन्, पूर्वे । पूर्वस्मात्, पूर्वात् । परस्मिन्, परे । परस्मात्, परात् । अवरस्मिन्, अवरे । अवरस्मात्, अवरात् । दक्षिणस्मिन् दक्षिणे । दक्षिणस्मात्, द-क्षिणात् । उत्तरस्मिन्, उत्तरे । उत्तरस्मात्, उत्तरात् । अपरस्मिन्, अपरे । अपरस्मात्, अपरा-त् । अधरस्मिन्, अधरे । अधरस्मात्, अधरात् । स्वस्मिन्, स्वे । स्वस्मात्, स्वात् । अंतरस्मिन्, अंतरे । अंतरस्मात्, अंतरात् । अदिति किं ? पूर्व स्या । पूर्वस्या । ङिङस्योराश्रय कार्यं विकल्प्यते अक्तु भवत्येव । पूर्वकस्मिन्, पूर्वके ।

* जसि ॥ ४६ ॥ पूर्वादयो जसि स्निसञ्ज्ञा वा भवति । पूर्वे, पूर्वा । परे, परा । अवरे, अवरा । दक्षिणे, दक्षिणा । उत्तरे, उत्तरा । अपरे, अपरा । अधरे, अधरा । स्वे, स्वा । अंतरे, अंतरा ।

प्रथमचरमतयाल्पार्द्धकतिपयनेमा. ॥४७॥ प्रथमादयो जसि वा स्निसञ्ज्ञा भवति । प्रथमे, प्रथ-मा । चरमे, चरमा । द्वितये, द्वितया । द्वये, द्वया । अल्पे, अल्पा । अर्द्धे, अर्द्धा । कतिपये, कतिपया । नेमे, नेमा ।

* स्त्रिर्द्वंद्वे ॥ ४८ ॥ द्वन्द्वे से सर्वादिर्वा जसि स्त्रिसञ्ज्ञो भवति । कतरकतमे । कतरकतमा । इतरान्यतरे । इतरान्यतरा ।

* न ॥ ४९ ॥ सर्वादिर्द्वंद्वे से स्त्रिसञ्ज्ञो न भवति । कतरकतमाय । पूर्वपरात् । कतरकतमानां ।

* वसे ॥ ५० ॥ सर्वादिर्वसे स्त्रिसञ्ज्ञो न भवति । प्रियसर्वाय । द्व्यन्याय । त्र्यन्यात् । वग्रहण किं ? परमसर्वस्मै । सग्रहण किं ? आतिदेशिके वे निषेधो मा भूत् । एकैकस्मै देहि ।

भासे ॥ ५१ ॥ भालक्षणे से सर्वादि स्त्रिसञ्ज्ञो न भवति । मासपूर्वाय । सवत्सरावराय । स वर्तमाने पुन सग्रहण भासार्थे वाक्येऽपि निषेधार्थं । मासेन पूर्वाय ।

* वा दिग्वे ॥ ५२ ॥ दिग्लक्षणे वसे सर्वादिर्वा स्त्रिसञ्ज्ञो भवति । दक्षिणपूर्वस्यै । दक्षिणपूर्वायै । उत्तरपूर्वासा । उत्तरपूर्वाणा ।

* तीयो ङिति ॥ ५३ ॥ तीयत्यातो ङिति स्त्रिसञ्ज्ञो वा भवति । द्वितीयस्मै । द्वितीयाय । तृतीयस्यै । तृतीयायै । ङितीति किं ? द्वितीयाना ।

* तास्थानेऽन्तेऽलः ॥ ५४ ॥ तातस्य स्थाने निविश्यमानोऽन्त वर्तमानस्याल स्थाने भवति । त्यदादेर –स्य । स्थानग्रहण स्वस्वाम्यादिनिरासार्थं । अत इत्यादिमध्यनिवृत्त्यर्थं । अल् सर्वादेशनिवृत्त्यर्थं ।

ङित् ॥ ५५ ॥ ङिदादेशोऽन्ते वर्तमानस्याल स्थाने भवति । युष्मदस्मदोऽकञ् वाऽनयत्रौ– यौष्माकीण । आस्माकीन । नियमोऽय–ङिदेवानेकाल् अतस्य स्थानेऽन्तोऽन्य तानिर्दिष्टस्य सर्वस्य स्थाने भवति । ब्रूञो वच्–वक्ता ।

* स्वासन्नः ॥ ५६ ॥ इह स्वामन्नस्याभ्यासन्नस्य प्रसगे स्थानार्थगुणप्रमाणैर्यथास्वमासन्न एव निविर्भवति । स्थानत – दडाग्र । साधूदित । अर्थत – वतडी चासी युवतिश्च वातडयुवति । गुणत – पाक । त्याग । प्रमाणत – अमुष्मै । अमूभ्याम् ॥ चेता स्तोतेत्यत्र स्थानानुवृत्तेर्न प्रमाणतोऽकार । सुष्वासन्न इति किं ? वाग्वसति ।

+ युजा योगे ॥ ५७ ॥ युजा सवधिना यो निधि स योगे सवध एव भवति । श्वशुराद् —श्वशुर्य । श्वशुर इति कस्यचिन्नाम तस्मात् श्वशुरस्यापत्य "अत इञ्" एव । श्वाशुरि ।

रंतोऽणुः ॥ ५८ ॥ ऋवर्णस्य स्थाने अणु शिष्यमाण रपरो भवति । किरति । पितु । अणिति किं ? मातापितरौ । उरिति कि ? गेय ।

परस्यादे ॥ ५९ ॥ कानिर्देशेन परस्य काय शिष्यमाण तस्यादेरल स्थाने भवति । द्वन्तर्गेरीदपोनात्–द्वीप । ईदास –आसीनोऽधीते ।

शित्सर्वस्य ॥६०॥ शिदादेश सर्वस्य स्थाने भवति । जस शी-के । जस्शसो शि - धनानि सति ।

टिदादिः ॥ ६१ ॥ टित आगम स तानिर्दिष्टस्यादिर्भवति । वलादेरिट्–भविता ।

किदतः ॥ ६२ ॥ कित आगम स तानिर्दिष्टस्यातो भवति । पिति कृति तुक्–धर्मवित् ।

परोऽचो मित् ॥ ६३ ॥ मित आगम स तानिर्दिष्टस्याचोऽन्त्यात् परो भवति । इदितोर्नुम्–नदे वृषभेश्वर ।

* स्पर्द्धे ॥ ६४ ॥ द्वयोरन्यार्थयोस्तुल्यबलयोरेकत्र प्राप्तो य सघर्ष स स्पर्द्धस्तस्मिन् पर कार्यं भवति । सुपि दी –देवाभ्या । बहो झल्येत्–देवेषु । देवेभ्य –इत्यत्र द्वितय प्राप्त परमेत्वमेव ।

* स्थानीवानल्विधौ ॥ ६५ ॥ स्थानीव भवत्यादेश । धुगुकृद्धृत्सुम्भिन्नपदादेशा ध्यादिवद्भवति, अस्तेर्भू भविता । तृच् सिद्ध । गुरुर् ग्वादेश । त्रयाणां । गोर्नीत । कृद्वत्कृदादेश । प्रकृत्य । कृत्वा-तुत् । द्वद्वद् द्वदादेश । आक्षिक । मृत्सङ्गा । सुम्वत् सुबादेश । धम य । सुपि दीर्घ । मिद्वन्मिदादेश । वभूवतु । मिद्वत्पद । गवद्वादेश । अचिनुत । किरादपूर्विय । पदवत्पदादेश

धर्म्मो वो बहुला। पत्न्यादिरत्र। अनलिर्घावि‌ति किं? अत्र स्थाने निगो–पगा। न। पथित्यदादेशो सुपे कर्त्तव्य स्थानीवत् न भवत।क इष्ट।

* परेऽच पाच' ॥ ६६ ॥ परनिमित्तकोऽजादेश पूर्वविधौ कर्त्तव्ये स्थानीवत् भवति। पटुमाचष्टे पटयति। कलयति। अवधीत्। पर इति किं? वयात्रय। पान्स्य य पद्धाने क्रियमाणे न स्थानीव भवति। अच इति किं? अभिमय। इख तुकि (तुगागमे) न स्थानीव भवति। प्राच इति किं? नधेय। इख नुञक्षण णि क्रियमाण आख न स्थानीव भवति।

* न द्विपदातवरेयखक्विन्यम्कादेः॥ ६७॥ द्वित्व पदान्त वर ई यम कि जि अम् इत्येषा वु आदिशब्दोक्त दी अनुस्वार चरत परस्वत्व इत्येषा च विधौ कर्त्तव्ये अजादेश स्थानीव न भवति। दध्यत्र। धस्य द्वित्व कत्तव्ये यणादेश स्थानिवन्न भवति। निपनि। निपति। यणि कतव्य श्नस ख स्थानिवन्न भवति। यायावर। पश्चात् इटि चाख मियात खे कर्त्तव्ये यङोऽत समगनिमित्त वरविधौ न स्थानीव भवति। वद्या फल दद्र। इयामिय खे ख्रीयस्याप् न स्थानीव भवति। वक्ष्यति। यखे कर्त्तव्ये अन ख क्विनिमित्त न स्थानीव भवति। देवयतर्दयू। उठि कतव्ये क्विनिमित्त णिख न स्थानीव भवति। अशामि। शाम आम। णिजतात् कौ अमि च परतो दीत्वे कर्त्तव्य णिच न स्थानीव भवति। पार्। क्विनिमित्त णिच कुत्व कर्त्तव्ये न स्थानीव भवति। प्रतिदीप्ना। दीत्वे कर्त्तव्य अनोख न स्थानीव भवति। शिषनि। नकारस्यानुस्वारे कर्त्तव्येऽख न स्थानीव भवति। जक्षतु। जक्षु। उद्दत्त चत्वे कर्त्तव्य न स्थानीव भवति। पिण्ढि। शिण्ढि। अनुस्वारस्य परस्वत्वे कर्त्तव्यऽख न स्थानीव भवति।

द्विर्वेऽचि ॥६८॥ द्वित्वनिमित्तेऽच्यजादेश द्वित्व कर्त्तव्ये स्थानिवद्भवति। ण्युदात्वयणयायादेशा प्रयोजन। आटिटत्। जग्मतु। पपु। प्युशमस्य स्थानिवत्त्वादकाचो द्वित्व। चक्रु। निनयिव। निनाय। लुलविथ। लुलाव। यणया यादेशानां स्थानिवत्त्वात् कृतनैलोलौ द्वित्व। द्वित्वनिमित्त इति किं? सुस्यूषति। नायमूढ् द्वित्वनिमित्त। अचीति किं? जेघ्रीयते। यङि परत ईत्व न स्थानिवत्।

* ईप्केत्यासन्नप्राक्परयोः ॥ ६९ ॥ इतिरर्थपर। ईप्त्य कार्यश्च यत्र निर्दिश्यते तत्र यथाक्रम पूर्वस्य परस्यासन्नस्य कार्यं भवति। अचीको यण्– दध्योदन। धादत्– दधति। आसन्नग्रहण किं? धर्मनिद्रत्र। चिकीर्षति।

नाडः ख ॥ ७० ॥ नाडशब्दवाच्योऽर्थ खसंज्ञो भवति। रूढि। "ढो ढि ख" इत्यादय प्रदेशा।

उजुजुड् ॥ ७१ ॥ तस्यैव नाडस्य उप् उष् उड् इत्येता संज्ञा भवति। स्तौति। जुहोति। पचात्वा। उबुजुड् प्रदेशा "ह्रदादेरुजुप्" "जनपद उड्" इत्यादय।

त्यखे त्याश्रय ॥ ७२ ॥ त्यखे कृतेऽपि त्याश्रित कार्यं भवति। सुम्मिङ्गिणित्यानि प्रयोजन। सवयित्। सो खेऽपि पदसंज्ञा। अधोक्। "हल्ङयाप्भ्य सुसिप्त्यनत्र" इति तिप खेऽपि पदसंज्ञायामिषघत्वभष्चर्त्वानि स्यु। अग्निचित्। क्विप खेऽपि तुक्। पापचीति। यङ खेऽपि द्वित्वादि कार्यं। भाव्यते। णे खेऽप्यैब् भवति।

नोमता गो' ॥ ७३ ॥ उबुजुडामुरत्या स्तीति उमान्। तेन लुते त्ये गोस्त्याश्रय कार्यं न भवति। मृष्ट। जुहुत। रात्राश्रयावैबपो न भवत। गोरिति किं? परिपृच्छ्यति। यङाश्रयो द्वित्वयणि कौ स्त।

+ रेऽह्न ॥ ७४ ॥ रेफे कर्त्तव्येऽह्न उमता वचनेन त्यखे त्याश्रय कार्यं न भवति। अहर्ददाति।

+ वृत्त्यतस्य ॥ ७५ ॥ समासातस्य उमता त्यखे त्याश्रय कार्यं नास्ति। सुराचो। परमगिरौ। त्याश्रये हि पदत्वे कुत्वादि प्रसज्येत। वृत्तिग्रहण किं? तत्र नर्म। अतग्रहण किं? याङ्त्वकृञ्च।

* ट्यंत्याद्यचः ॥ ७६ ॥ अचां मध्ये योऽन्त्यो-ऽच् तदादि शब्दरूपं टिसंज्ञं भवति। धर्मविद्-अंत्रेच्छ-ब्द । तत्त्वभुद्-ओच्छब्द । आताम्-आम्शब्द । टिप्रदेशा "टिद्टेरे" इत्यादय ।

उपांत्यालुङ् ॥ ७७ ॥ अन्त्यमन्तस्य समीपोऽ-ल् उङ्संज्ञो भवति । पच्-इत्यकार । पाचक । भिद्-इतीकार । भेत्ता। व्यवहितायनिवृत्त्यर्थमुपान्त्य-ग्रहण । उङ्प्रदेशा "उङोऽत" इत्यादय ।

येनाल्विधिस्तदन्तायोः ॥ ७८ ॥ येनाचा हला वा यो विधिर्विधीयते स तदन्तस्य अलि च यो विधि स तदादो भवति । योऽचोऽध्यासु । सरोहल । जेय । शिक्षा । हृदनुभुवोऽचीयुव्यो । चिक्षि-यतु । चिक्षियु ।

+ न सत्येऽनुगिति ॥ ७९ ॥ सविधौ सविधौ च तदन्तविधिर्नास्ति उगित्कार्यं विहाय । कष्ट परम-श्रित । इप्सो न भवति । सौत्रनाडि । नडादेः फण न भवति । अनुगितीति किं ? भवती । अतिभवती।

+ यस्यम्तदादेः ॥ ८० ॥ यस्मात् प्रकृतिवि शेषात् यस्त्यो विधीयते स तदादेः समुदायस्य भवति। मातृभोगीण । समुदायस्य सुप्तत्वेनैकपदत्वात् णत्व । पुत्रकाम्यति । स्वेप काम्यो नाधिकारान्न भवति । महान्त पुत्रमिच्छति ।

+ स्त्री न्यङ् ॥ ८१ ॥ यस्मात् स्त्रीत्वस्तदादे-र्न्यङ् अप्रधानमेव भवति । अतिकारीषगन्ध्यबधु । बधौ परे ष्यस्य प्रधानभूत ईश् न भवति । न्यङिति किं ? परमकारीषगधीबधु ।

+ कृत् सतिकारकस्यापि ॥८२॥ कृत्सज्ञस्य सतिसज्ञस्यापि सकारकस्यापि तदादे समुदायस्य ग्राहको भवति । अपिशब्दात् केवलस्यापि । उदके विशीर्णं । अवतप्तेनकुलस्थित । भुसानिह्नुत ।

* यस्याच्वादैन्दुः ॥ ८३ ॥ यस्य शब्दस्या-चा मध्ये आद्यच् ऐप् स दुसंज्ञो भवति । शालीय । ऐतिकायनीय । औपगवीय । अदिरिति हल्गमभि-व्यक्त्यर्थं । आदिग्रहणं किं ? सभासनयने जात सभा-सनयन । एविति किं ? दत्तस्याय दात्त । दुप्रदेशा "दोरख" इत्यादय ।

+ देश एवेङ् शैषिके ॥ ८४ ॥ यस्य शब्द-स्य देशे एव वर्तमानस्य अचामाद्यच् एङ् स दुसंज्ञो भवति शैषिके खे कर्तव्ये । सैपुरिकी । सैपुरीका । ठक्त्रिठी । भाजकटीय । देशे किं ? दैवनदिन ।

* प्राग्देशे ॥ ८५ ॥ पूर्वदेशे वर्तमानस्य यस्य शब्दस्याचामाद्यच् एङ् स दुसंज्ञो भवति शैषिके खे कर्तव्ये । एणीपचनीय । गोनर्दीय ।

त्यदादिः ॥ ८६ ॥ त्यदादयो दुसंज्ञका भ-वति । त्यदीय । तदीय । किमीय ।

* वा खोः ॥ ८७ ॥ खोर्वा दुसंज्ञा स्यात् । देवनदीय । दैवनदिन । पद्मनदीय । पाद्मनदिन ।

* तत्तस्सात्त्राशस्कृत्वस्सुज्वद्धामक्त्वा-मुतुम्सुम्भिङाभत्यन्यस्वरादयो झिः ॥८८॥ तत् तस् सात् त्रा शस् कृत्वस् सुच् वत् धा आम् क्त्वा अम् तुम् इत्येतदन्ता सुम्भिङ्प्रतिरूपा ति-सज्ञा अन्यच प्रधानभूता स्वरादयश्च झिसज्ञका भवति । तदिति प्रत्याहार । "कायास्तासि" इत्यारभ्य आ"एधात्"तकारेण । तत्-द्वेधा । तस्-पीलुमूलत । सात्-भस्मसात् । त्रा-राजत्रा वसति । शस्-बहुश । कृत्वस् शतकृत्व । सुच्-द्वि, त्रि । वत्-मुनिवत् वृत्त । धा बहुधा । आम् ईहाचक्रे । किंतमा । किं-तरा । क्त्वा-कृत्वा । अम्-भोज भोज । स्वादुकार । तुम्-कर्तुं । सुम्भिङाभ-रात्रौ । मात्रायां । अस्ति । स्वस्ति । ति-अद कृत्य । अन्यत्स्वरादि-स्व तिष्ठ-ति । स्व पश्यति । परमोच्चै । अन्यगिति किं ? अत्युच्चैसो । अत्युच्चैस । झिप्रदेशा "झे इत्यादय ।

* गाङ्कुटादिभ्यो ञ्णि ङिद्वत् ॥ ८९ ॥ गाङ् कु टादीना च ञिणिति खे परत ङिद्वत् कार्य भवति। अध्यगीष्ट । अध्यगीषाता । कुटिता । कुटितु । कु-टितव्य । कुटिता । पुटिता । पुटितु । पुटितव्य । पुटित्वा। "ञ्णि" इति किं ? उत्कोटक । उत्को-ट । उत्कोटयति ।

* इटि विज. ॥ ९० ॥ विजेर्भ्वादौ खे ङि-द्वत् भवति । उद्विजिता । उद्विजितव्य । इटीति किं ? उद्वग ।

चोर्णोः ॥ ९१ ॥ ऊर्णोरिडादौ त्र ङिद्वद् वा स्यात् । प्रोर्णविता । प्रोर्णुविता ।

*गेऽपि ॥ ९२ ॥ पिद्वर्जिते गे ङिद्वद् भवति । जागृति । मृजति । ग इति किं ? जागरिता । मार्ष्टि । अपीति किं ? जागर्ति । मार्ष्टि ।

*ल्टींध्यस्फान् किद्वत् ॥ ९३ ॥ इधेस्य स्मात धारस्मातात् अपिति ल्टिरि किद्वद् भवति । समीधे । समिधाते । निन्यतु । निन्युः । ममृजतु । ममृजुः । ल्टीति किं ? इधिता । नेता । अप्स्फादिति किं ? दध्वसे । कित्करणं किं ? इजतु । ऊचुः ।

+स्वजेर्वा ॥ ९४ ॥ स्वजेर्लिटि किद्वत् कार्यं वा स्यात् । परिषस्वजे । परिषस्वजे ।

मृडमृदगुधकुषक्लिशवदवसः क्त्वा ॥ ९५ ॥ मृडादीनां क्त्वाय परतः किद्वद् कार्यं भवति । मृडित्वा । मृदित्वा । गुधित्वा । कुषित्वा । उदित्वा । उषित्वा । नियमार्थोऽयं योगः । एषामेव सेट्क्त्वाप्रत्यये किद्वत् । देवित्वा । सेवित्वा । वर्तित्वा । वर्धित्वा ।

क्लिशः ॥ ९६ ॥ क्लिशः क्त्वि किद्वद् भवति । क्लिशित्वा ।

*रुदविदमुषग्रहस्वपप्रच्छां सनि च ॥९७॥ रुदादीनां सनि क्त्वि च परे किद्वद् स्यात् । रुरुदिषति । रुदित्वा । विविदिषति । विदित्वा । मुमुषिषति । मुषित्वा । जिघृक्षति । गृहीत्वा । सुषुप्सति । सुप्त्वा । पिपृच्छिषति । पृष्ट्वा ।

*सीक ॥ ९८ ॥ इगन्तस्य धो सकारादौ सनि परतः किद्वद् भवति । चिचीषति । रुरूषति । तितीर्षति । नीति किं ? शिशयिषते । इक इति किं ? पिपासति ।

*हलि ॥ ९९ ॥ सकारादौ सनि यो हल् तस्मिन् परे य इक् तस्य किद्वद् भवति । बिभित्सति । बुभुत्सते । निर्दिधिक्षति । इक इति किं ? विवप्सति ।

*सिलो दे ॥ १०० ॥ सकारादौ दपरे सिलि ल्डि च यो हल् तस्मिन् परे य इक् तस्य किद्वद् भवति । अभित्त । अबुद्ध । भित्सीष्ट । भुत्सीष्ट । सिलीति किं ? भेत्स्यते । द इति किं ? अद्राक्षीत् । हलीति किं ? अचेष्ट ।

उः ॥ १०१ ॥ ऋवर्णान्तस्य धो सिलि दे परे किद्वद् भवति । अकृत । आस्तीर्ष्ट । स्तीर्षीष्ट । आस्तीर्षीष्ट ।

गमो वा ॥ १०२ ॥ गम सादौ सिलि दे वा किद्वद् भवति । समगत । समगस्त । संगसीष्ट । संगसीष्ट ।

*यम' सौ स्वीकृतौ ॥ १०३ ॥ यम स्वीकृतौ परपरिग्रहे सादौ सिलि दे वा किद्वद् स्यात् । उपायत भार्याम् । सौनिति किं ? उपायंसीष्ट । स्वीकृतावितिति किं ? आयस्त पादौ ।

*सूचने ॥ १०४ ॥ यमे सूचने प्रवर्तमाने सादौ सौ दे किद्वद् कार्यं भवति । उदायत । उदायमातां ।

*ह्नः ॥१०५॥ हन्ते सादौ दे परे सौ किद्वद् भवति । आहत । आहसातां । आहसत ।

स्थोरि' ॥ १०६ ॥ घुमच्छकानां तिष्ठतेश्च सादौ सौ दे इत्त्वं भवति किद्वत् । अदित । अधित । प्रास्थित । घुस्थोरिति किं ? व्यत्यदास्त ।

*सेट्क्ते पूङ्शीङ्डीङ्स्विदिमिदिक्ष्विदिधृषो न१०७ पूङादीनां सेटि क्तसे परे किद्वद् कार्यं न भवति । पवित । पवितवान् । शयित । शयितवान् । डयित । डयितवान् । प्रस्वेदित । प्रस्वेदितवान् । प्रमेदित । प्रमेदितवान् । प्रक्ष्वेदित । प्रक्ष्वेदितवान् । प्रधर्षित । प्रधर्षितवान् । सेड्ग्रहणं किं ? पूत । पूतवान् । मिन्न । मिन्नवान् ।

मृषः स्वार्थे ॥ १०८ ॥ मृष स्वार्थे तितिक्षायां सेट्क्ते किद्वद् कार्यं न भवति । मर्षित । स्वार्थे इति किं ? अपमृषितं वाक्यमाह ।

वोदुडो भावारम्भे शपः ॥ १०९ ॥ उदुङो धोः शपविकरणात् भावे आरम्भे च सेट्क्ते किद्वद् कार्यं वा न भवति । द्युतित । द्योतितमनेन । प्रद्युतित । प्रद्योतित । "उदुङ" इति किं ? विदितमनेन । प्रविदित । भावारम्भ इति किं ? रुचित कार्षापण । शप इति किं ? गुधितमनेन । प्रगुधित ।

*नोड्थफान्तलुञ्चवृषतृषमृषकृशः क्त्वि ॥ ११० । गमरोङो थकारफकारयो घ्वो वच्या-

दीना च सेटि क्त्वासे किद्वद् वा भवति । ग्रथित्वा । ग्रथित्वा । श्रथित्वा । श्रथित्वा । गुफित्वा । गुफित्वा । वचित्वा । वचित्वा । लुचित्वा । लुचित्वा । ऋतित्वा । अर्तित्वा । तृपित्वा । तर्पित्वा । मृषित्वा । मर्षित्वा । कृशित्वा । कशित्वा । गोङ्ग्रहण किं ? कोथित्वा । गोफित्वा । थफग्रहण किं ? ग्रसित्वा । क्त्वीति किं ? ग्रथित ।

* व्युडोऽव्यो हलः सनक्त्वोः ॥ १११ ॥ उकारेकारोङो धोराकारागतस्य हलादे सेटि सनि क्त्वार्थे च किद्वद् वा स्यात् । दिद्युतिषते । दिद्योतिषते । द्युतित्वा । द्योतित्वा । लिलिखिषति । लिलेखिषति । लिखित्वा । लेखित्वा । व्युड इति किं ? विवर्तिषते । वर्तित्वा । अव इति किं ? सिसेविषते । सेवित्वा । हलादेरिति किं ? एषिषिषति । एषित्वा । सेटीति किं ? बुभुक्षते । भुक्त्वा ।

युक्तवदुशि लिंगसंख्ये ॥ ११२ ॥ उशर्थे युक्त इव लिंगसंख्ये भवत । प्रत्ययार्थेन युक्तत्वात् प्रकृत्यर्थो युक्त इत्युच्यते । पचालाना निवासो जनपद पचाला । अगा । वगा । कालिंगा । कुरव । उशीति किं ? आमलक फल । लिंगसंख्य इति किं ? बदर्या अदूरभवो बदरी ग्राम । तस्य वन बदरीवन ।

। +घोरेव वहो' । ११३ । से हुभूतस्यैव बहुविषयस्य युक्तवदुशि लिंगसंख्ये स्त । मथुराश्च पचालाश्च मथुरापचाला । घोरेवेति किं ? पचालमथुरे । वहोरिति किं ? गोदमथुरा ।

× जम्बूखलतिकादिषु ते ॥११४॥ जम्ब्वादिषु खलतिकादिषु च यथासंख्य ते लिंगसंख्ये युक्तवदुशि भवत । जम्ब्वा अवयवो जम्बू । जम्ब्वौ । जम्बू फलानि । द्राक्षा फलानि । मल्लिका पुष्पाणि । खलतिकस्य पर्वतस्यादूरभवानि खलतिक वनानि ।

+गुणानामजातेः ॥११५॥ गुणाना विशेषणवाचिना जातेरन्यस्य विशेष्यस्य लिंगसंख्ये स्त । गुणश्चतुर्धा । शब्दरूपरसगन्धभेदात् । शुक्ल वस्त्र । शुक्ल पट । शुक्ला शाटी । कृत वस्त्र । कृत पट । कृता शाटी । माथुर कुल । माथुर पुमान् । माथुरी स्त्री । निर्मथुर कुल । निर्मथुर पुमान् । निर्मथुरी स्त्री । गुणानामिति किं ? बदरी वृक्ष । "अजाते" इति किं ? पचाला जनपद ।

× न नृशि ॥११६॥ नरि मनुष्येऽर्थे उशि गुणाना लिंगसंख्ये न स्त । चचेव मनुष्या चचा अभिरूप । नृग्रहण किं ? पचाला रमणीया बह्वन्ना । बह्वध्यापका । बहुक्षीरघृता । बहुमाल्यफला । उशीति किं ? पटवी नारी ।

इति जैनेन्द्रव्याकरणे शब्दार्णवचन्द्रिकाया
प्रथमस्याध्यायस्य प्रथम पाद ।

प्रथमाध्याये द्वितीय' पाद' ।

भूवादयो धु' ॥१॥ भू इत्येवमादय शब्दा धुसज्ञा भवति । भू एधं स्पर्द्धं गाधृ । भवति । एधते । स्पर्द्धते । गाधते । धुप्रदेशा "धोर्यङ" इत्येवमादय ।

-अकर्मको धिः ॥ २ ॥ अकर्मको यो धु स धिसज्ञो भवति । अविद्यमानकर्मकोऽविवक्षितकर्मकोऽप्यकर्मक । धिप्रदेशा "धे' इत्येवमादय ।

अप्रयोगीत् ॥ ३ ॥ शास्त्रे कार्यार्थमुपदिश्यमानो वर्ण प्रयोगे न श्रूयते य स इत्सज्ञो भवति । अण्-अच्-हल्-जिमिदा-डे णचलञिङ । इत्प्रदेशा "सा मेतादि' इत्येवमादय ।

यथासंख्यं समाः ॥ ४ ॥ समा शिष्यमाणा यथासंख्य भवति । मिप्थस्थतसोऽतततां । प्रथमसंख्यस्य मिप प्रथमसंख्योऽमित्यादि ।

स्वरितेनाधिकार' ॥ ५ ॥ स्वरितेनाचार्यप्रतिज्ञया अधिकारो वेदितव्य । "स्य" "पर" इत्यादि ।

* ङैदितो द ॥ ६ ॥ ङकारेत ऐकारेतश्च धोर्दो भवति । शीङ्-शेते । इङ-अधीते । एधै-एधते । आसै-आस्ते ।

डौ ॥ ७ ॥ डार्थे दो भवति । भूयते भवता । आस्यते भवता । क्रियते कट । ह्रियते भार ।

१ भूवादीनां वकारोऽय लक्षणार्थः प्रयुज्यते ।
व्यवधानमिष्टो यण्भिर्यादियुवरयोरिव ॥ १ ॥
भुवो वार्थं वदन्तीति वादरीणादिक इति ।
भूवादय इति ज्ञया भुवाऽर्था वादयाऽथवा ॥ २ ॥

कर्त्तरि ञे ॥ ८ ॥ कर्त्तरि कारके आथ दो भवति । व्यतिभवते । व्यतिलुनते । व्यतिपचते।

+हृवहः ॥ ९ ॥ हृवहिभ्या कर्त्तरि ञे दो भव ति । सप्रहरते राजान । व्यतिवहते नद्य ।

*** न गतिहिंसाशब्दे** ॥१०॥ गतौ हिंसायां शब्दे चार्थे वर्तमानाद्धो कर्त्तरि ञे दो न भवति । व्यतिगच्छति । व्यतिधावति । व्यतिहिंसति । व्यतिघ्नति । व्यतिशब्दयति । व्यतिजल्पति ।

परस्परान्योऽन्येतरेतरे ॥ ११ ॥ एतेर्योगे ञार्थे दो न भवति । परस्परस्य व्यतिलुनाति । अन्याऽन्यस्य व्यतिपुनाति । इतरेतरस्य व्यतिभवति ।

+गेर्वोह्यसोः ॥ १२ ॥ गे पराभ्या ऊहसिभ्या दो वा स्यात् । समूहति । समूहते । निरस्यति । निरस्यते । गेरिति किं ? ऊहते । अस्यति ।

निर्विशः ॥ १३ ॥ निपूर्वाद्विशेर्दो भवति । निविशते । निविशाते । निविशते ।

परिव्यवक्रियः ॥ १४ ॥ पर्यादिभ्य क्रीणातेर्दो भवति । परिक्रीणीते । विक्रीणीते । अवक्रीणीते ।

*** विपरो जे.** ॥ १५ ॥ विपराभ्यां जयतेर्दो भवति । विजयते । पराजयते ।

क्रीडोऽनुपर्याङः ॥ १६ ॥ अन्वादेः क्रीडेर्दो भवति । अनुक्रीडते । परिक्रीडते । आक्रीडते।

समोऽकूजे ॥ १७ ॥ सपूर्वात् क्रीडेर्दो भवत्यकूजेऽर्थे । सक्रीडते । अकूज इति किं ? सक्रीडति शकटानि ।

***क्ष्णो.** ॥ १८ ॥ क्ष्णोतेर्दो भवति । सक्ष्णुते । सक्ष्णुवाते । सक्ष्णुवते शस्त्रं ।

*** गिरादोमि** ॥ १९ ॥ सम गिरतेर्दो भवत्योमि प्रतिज्ञाने । सगिरते सवज्ञ । ओमीति किं ? सगिरति ग्राम ।

*** स्थ** ॥ २० ॥ तिष्ठतेरोमि दो भवति । सर्वमनेकातात्मकमातिष्ठते ।

***सव्यवप्रात्** ॥ २१ ॥ समादिपूर्वात् तिष्ठतेर्दो भवति । सतिष्ठते । वितिष्ठते । अवतिष्ठते । प्रतिष्ठते ।

ईप्सास्थेयोक्तौ ॥ २२ ॥ ईप्साया पर परितोषार्थमात्मरूपादिप्रकाशने स्थेयोक्तौ च सशय्य विवाद कृत्वा या निश्चयकरणे स्था दो भवति । तिष्ठते कन्या छात्रेभ्य । त्वयि तिष्ठते । मयि तिष्ठते निर्णयः ।

उद ईहे ॥ २३ ॥ उत्पूर्वात् स्थो दो भवति ईहेऽर्थे । धर्मे उत्तिष्ठते । ईह इति किं ? आसनादुत्तिष्ठति ।

***मन्त्रेणोपात्** ॥२४॥ उपात् स्थो दो भवति मन्त्रेण करणभूतेन चेत् सोपश्लिष्यति । जगत्या उपातिष्ठते । तृष्टुभा उपातिष्ठते । मन्त्रेणेति किं ? भर्त्तारमुपतिष्ठति भार्या यौवनेन ।

+देवार्चासगममैत्रीपथिषु ॥२५॥ उपात् स्थो दो भवति देवार्चादिषु । अजितनाथमुपतिष्ठते । यमुना गगामुपतिष्ठते । महामात्रानुपातिष्ठते । अय पथा स्रुघ्नमुपतिष्ठते ।

+वा लिप्सौ ॥ २६ ॥ उपात् स्थो लिप्सावर्थे दो वा भवति । भिक्षुर्दातृकुलमुपतिष्ठते,उपतिष्ठति वा।

धे ॥ २७ ॥ उपात् स्थो धेर्दो भवति । ज्ञानज्ञेयेपूपतिष्ठते । धेरिति किं ? स्वामिनमुपतिष्ठति ।

समो गमृप्रच्छिस्वृच्छिश्रुविद्दृशः॥२८॥ सपूर्वेभ्यो गमादिभ्यो धिभ्यो दो भवति । सगच्छते । सपृच्छते । सस्वरते । समियृते । समरिष्यते । समृच्छते । सशृणुते । संवित्ते । सपश्यते । धेरिति किं ? सगच्छति ग्राम । सपश्यति देव । संवेत्ति धर्म ।

निसव्युपाड्ह्व ॥ २९ ॥ न्यादिभ्यो ह्वयतेर्दो भवति । पुत्र निह्वयते । सह्वयते । विह्वयते । उपह्वयते ।

आङ स्पर्द्धे॥३०॥ आङ्पूर्वाद् ह्वो दो भवति स्पर्द्धेऽर्थे । मल्लो मल्लमाह्वयते । स्पर्द्धे इति किं ? गामाह्वयति गोधुक् ।

+गमे प्रतीक्षे ॥ ३१ ॥ गमेर्ण्यतादाङ्पूर्वाद्दो भवति प्रतीक्षे कालहरणे । आगमयस्व तावत् । प्रतीक्ष इति किं ? विद्यामागमयति ।

+नुप्रच्छः ॥ ३२ ॥ आङ्पूर्वाभ्या नुप्रच्छाभ्या दो भवति । आनुते शृगाल । आपृच्छते गुरून् ।

*दाञः ॥ ३३ ॥ ददातेराङ्पूर्वाद्दो भवति । विद्यामादत्ते । धनमादत्ते ।

*न व्यसने ॥ ३४ ॥ दाञो दो न भवति व्यसने विकसनेऽर्थे । विपादिका व्याददाति ।

+स्वांगकर्मकात् ॥ ३५ ॥ दाञ स्वागकर्मकात् व्यसनेऽर्थे दो न भवति । आस्य व्याददाति । स्वागकर्मकादिति किं ? व्याददते पिपीलिका पतगमुख ।

*यमूह्नो धश्च ॥ ३६ ॥ यमेर्हन्तेश्च धिसञ्ज्ञकात् स्वागकर्मकाच्चाङ्पूर्वाद्दो भवति । आयच्छते । आयच्छेते । आहते । आघ्नाते । आघ्नते । आयच्छते पाणिं । आहते वक्ष । धेरिति किं ? आयच्छति रज्जु । आहति पाप ।

*व्युत्तपश्च ॥ ३७ ॥ व्युद्भ्या तपेर्दो भवति धे स्वागकर्मकाच्च । वितपते । उत्तपते राजा । वितपते पृष्ठ । धेरित्येव । उत्तपति सुवर्ण सुवर्णकार ।

*वेः कुः ॥३८॥ विपूर्वात् कृञो धेर्दो भवति । विकुर्वते सैंधवा साधुदाता । अन्नस्य पूर्णा छात्रा विकुर्वते ।

*शब्दकर्मणः ॥ ३९ ॥ वे कृञो दो भवति शब्दकर्मकात् । क्रोष्टा विकुरुते स्वरान् । ध्वाङ्क्षो विकुरुते स्वरान् । शब्दकर्मण इति किं? विकरोति कट ।

*गधनावक्षेपसेवान्यायप्रतियत्नप्रकथोपयोगे ॥ ४० ॥ एष्वर्थेषु कृञो दो भवति । अय मिममुत्कुरुते । श्येनो वर्त्तिकामुपकुरुते । गणकान् प्रकुरुते । परदारान् प्रकुरुते । काड गुणस्योपस्कुरुते । जनापवादान् प्रकुरुते । शत प्रकुरुते धर्माय । एष्विति किं ? धर्म करोति ।

प्रसहनेऽधेः ॥ ४१ ॥ अधिपूर्वात् कृञो दो भवति प्रसहने पराभिभवेऽर्थे । वादिनोऽधिकुरुते । शत्रूनधिकुरुते । प्रसहन इति किं ? अधिकरोति ।

*पूजोत्सर्गोपनीतिज्ञानभृतिगणनव्यये न्यः॥४२ पूजादिष्वर्थेषु नयतेर्दो भवति । नयते चार्वी स्याद्वादे । माणवकमुदानयते । माणवकमुपनयते । नयते चार्वी तत्त्वार्थे । कर्मकरानुपनयते । भृतिदानेन स्ववशीकरोति । मद्रका कार विनयते । राजग्राह्य भाग निर्यातयतीत्यर्थ । शत विनयते । व्ययीकरोति । एष्विति कि ? नयत्यजा ग्राम ।

*कर्तृस्थे कर्मण्यमूर्त्ते शमे ॥ ४३ ॥ कर्तृस्थेऽर्थे कर्मणि मूर्त्तिवर्जिते विवक्षिते नयतेर्दो भवति शमेऽर्थे । क्रोध विनयते । हर्ष विनयते । कर्तृस्थे इति किं ? मुनि परस्य क्रोध विनयति । कर्मणीति किं ? बुद्ध्या वि यति । अमूर्त्त इति किं ? गडु विनयति । शम इति किं ? क्रोधमानयति ।

+हृर्गतिताच्छील्ये ॥ ४४ ॥ हरतेर्दो भवति गतेस्ताच्छील्ये । पैतृकमश्वा अनुहरते । मातृक गावोऽनुहरते । गतिस्वभावमनुकुर्वंति ।

+शिक्षशक्नाथेर्जिज्ञासोपलभनाशिषि ॥४५॥ शिक्षादिभ्यो जिज्ञासादिषु दो भवति । शके सन्नतात् शिक्षा । जिज्ञासाया-विद्या शिक्षते । तुभ्य शपते । सर्पिषो नाथते । एष्विति किं ? भोक्तु शिक्षति ।

वृत्तिसर्गतायने क्रमः ॥ ४६ ॥ वृत्यादिष्वर्थेषु क्रमर्दो भवति । तत्त्वेऽस्य क्रमते बुद्धिर्न प्रतिबध्यत इत्यर्थ । जैनेंद्राध्ययनाय क्रमते उत्सहत इत्यर्थ । क्रमतेऽस्मिन् शास्त्राणि सतन्यते पाल्यते वा ।

परापात् ॥ ४७ ॥ वृत्त्यादिषु परोपाभ्या क्रमेर्दो भवति । पराक्रमते । उपक्रमते ।

ज्योतिरुद्गताावाङः ॥ ४८ ॥ आङ्पूर्वात् क्रमेर्दो भवति ज्योतिषा सूर्यादीनामुद्गमनेऽर्थे । आक्रमते सूर्य । आक्रमते चद्र । ज्योतिरुद्गताविति किं ? शिशुराक्रामति कुतप ।

वेः स्वार्थे ॥ ४९ ॥ विपूर्वात् क्रमे स्वार्थे दो भवति । सुष्ठु विक्रमते । साधु विक्रमते । स्वार्थ इति किं ? विक्रामत्यजिनसधि ।

*प्रोपात् समर्थात् ॥ ५० ॥ प्रोपाभ्या समर्थाभ्या क्रमेर्दो भवति । प्रक्रमते । उपक्रमते भोक्तु । प्रारभते इत्यर्थ ।

वाङ्गेः ॥ ५१ ॥ अगिपूर्वाद् क्रमेर्दो भवति वा । क्रमते, क्रामति । अगेरिति किं ? सक्रामति ।

*सम्प्रतेर्ज्ञोऽस्मृतौ ॥ ५२ ॥ सम्प्रतिभ्यां जानातेर्दो भवत्यस्मृतावर्थे । संजानीते । प्रतिजानीते । ... अस्मृताविति किं ? मातुः सञ्जानाति ।

*निह्नवे ॥ ५३ ॥ निह्नवेऽपलापेऽर्थे ज्ञो दो भवति । शतमपजानीते । सहस्रमपजानीते । निह्नव इति किं ? न त्वं किमपि जानासि ।

धे ॥ ५४ ॥ ... विभक्तौ भवति । ... जानीते । सर्पिषो जानीते । धरिति किं ? स्वरेण पुत्रं जानाति ।

दीप्त्युपोक्तिज्ञानेहविमत्युपमन्त्रे वदः ॥५५॥ दीप्त्यादिषु वदेर्दो भवति । वदते चार्वी लोकायते । कर्मकरानुपवदते । वदते विद्वान् स्याद्वादे । तपसि वदते । गृहं विवदते । परदारानुपवदते ।

व्यक्तवाक्सम्भूतौ ॥ ५६ ॥ व्यक्तवाचां सम्भूतौ सहोक्तौ वदेर्दो भवति । सम्प्रवदते ग्राम्याः । सम्प्रवदते साधवः । व्यक्तवाचामिति किं ? सम्प्रवदन्ति घटकाः ।

अनोर्धे ॥ ५७ ॥ विभक्त्यादनुपूर्वाद्वदेर्दो भवति । आचार्यस्यानुवदते शिष्यः । धरिति किं ? प्रागुक्तमनुवदति ।

*वा व्युक्तौ ॥ ५८ ॥ व्युक्तौ विवादे वदेर्वा दो भवति । विप्रवदन्ते वादिनः । विप्रवदन्ति वा । व्युक्ताविति किं ? सम्प्रवदति साधवः ।

गिरो वात् ॥ ५९॥ अवपूर्वाद्गिरतेर्दो भवति । अवगिरते । अवगिरते ।

उच्चरोऽधेः ॥ ६० ॥ उत्पूर्वाच्चरतेर्दो भवति । गुरुवाचमुच्चरते । अपूपानुच्चरते । अधेरिति किं ? बाष्प उच्चरति ।

समो भया ॥ ६१ ॥ सम्पूर्वाच्चरतेर्दो भवति भया नेन याने । अश्वेन सञ्चरते । रथेन सञ्चरते । भयेति किं ? त्रैलोक्यं सञ्चरति जिनधर्मः ।

+दाणोऽसत्यृत्वेऽर्थ्यया ॥ ६२ ॥ दाण सम्पूर्वाद्दो भवत्यसत्यृत्वेऽशिष्टव्यवहारेऽर्थ्यया भया याने । दास्या सम्प्रयच्छते कामुकः । असत्यृत्वे इति किं ? भार्यायै सम्प्रयच्छति । अर्थ्ययेति किं ? पाणिना सम्प्रयच्छति । ... दकारे भवति सम्पतति ।

स्वीकृतावुपाद्यमः ॥ ६३ ॥ उपपूर्वाद्यमः स्वीकृतौ दो भवति । कन्यामुपयच्छते । ... किं ? ... भार्यामुपयच्छति ... यच्छति ।

*आमुददः सनः ॥ ६४ ॥ ... सन्नन्ताद्दो भवति । जुगुप्सते । मीमांसते । दिदृक्षते देवान् ।

ज्ञः ॥ ६५ ॥ जानातेः सन्नन्ताद्दो भवति । जिज्ञासते धर्मं ।

नाम्नो ॥ ६६॥ अनुपूर्वाज्ज्ञानातेर्दो न भवति सन्नन्तात् । अनुजिज्ञासति ।

प्रत्याङ्भ्यां ॥ ६७ ॥ प्रत्याङ्भ्यां श्रुणोतेः सन्नन्ताद्दो न भवति । प्रतिशुश्रूषति । आशुश्रूषति ।

शदेर्गोत् ॥ ६८ ॥ शदेर्गोतिगवाद्दो भवति । शीयते । शीयेते । शीयन्ते । गादिति किं ? अशात्स्यत् । ... ।

*मुर्लुङ्लिङोश्च ॥ ६९ ॥ म्रियतेर्दो भवति लुङ्लिङोश्च गणयोश्च । अमृत । मृषीष्ट । म्रियते । म्रियेते । म्रियन्ते । लुङ्लिङोश्चेति किं ? मरिष्यति । अमरिष्यत् । ममार ।

*प्राग्वत्सनः ॥७०॥ प्राग्वत् प्राचीनदानिमित्तप्रकृतिवत् सन्नन्तात् दो भवति । ... शिशयिषते । स्पर्धते । पिस्पर्धिषते । निविशते । निविविक्षते । आक्रमते आचिक्रमिषते । सर्पिषो जानीते । सर्पिषो जिज्ञासते । प्राग्वदिति किं ? शिशासति । मुमूर्षति । ... निमित्तता नास्ति ।

*आमवत् तत्कृ ॥ ७१ ॥ आमवत्प्रकृतेस्तत्कृञो दो भवति । ईहाञ्चक्रे । ईक्षाञ्चक्रे । तत्कृञिति किं ? ईहाम्बभूव । ईक्षामास ।

+न ॥ ७२ ॥ आमतात् तत्कृञो दो न भवति । उब्जाञ्चकार ।

*युजुजोऽयज्ञपात्रे ॥ ७३ ॥ युजुभ्यां, युजेर्दा

भयन्त्ययज्ञपात्रे । प्रयुङ्क्ते । नियुङ्क्ते । उपयुङ्क्ते । उद्युङ्क्ते । अयज्ञपात्र इति किं ? द्वन्द्वं यज्ञपात्राणि प्रयुनक्ति । गिना सिद्धे नियमार्थमुद्ग्रहणं । हलन्तेषु—उद एव नान्यस्मात् । दुर्युनक्ति । मयुनक्ति ।

*अपस्क्रः ॥ ७४ ॥ अपस्किरतेर्दो भवति । अपस्किरते वृषभो हृष्टः । अपस्किरते कुक्कुटो भक्षार्थी । अपस्किरते श्वा आश्रयार्थी । अपग्रहणं किं ? उपस्किरति ।

*भुजोऽन्ने ॥ ७५ ॥ भुजेर्दो भवत्यनोऽपालने । भुङ्क्ते । भुञ्जाते । भुञ्जते । अन्न इति किं ? भुनक्ति भरतः क्ष्मां ।

*नाऽणौ घेः प्राणिकर्तृकाण्णेः ॥ ७६ ॥ अण्यन्तावस्थायां यो धुधि प्राणिकर्तृकस्तस्माण्ण्यन्ताद्दो न भवति । आस्ते देवदत्तः । आसयति देवदत्तं । शेते माणवकः । शाययति माणवकं । अणाविति किं ? आरोहयमाणं प्रयोजयति आरोहयते । घेरिति किं ? कटं कुर्वाणं प्रयोजयति कारयते । प्राणिकर्तृकादिति किं ? शुष्यति व्रीहय शोषयते व्रीहीनातपः । "णिच" इति प्राप्तिः प्रतिषिध्यते ।

*यत्कर्म चेत् कर्ताऽनात्माऽस्मृतौ ॥ ७७ ॥ अण्यन्ताद्यो णिं नदन्ताद्दो भवत्यस्मृतावनाध्याने । णिप्रकृतेरणौ यत् कर्म स चेत् कर्ता अनात्मा स्यात् । पश्यति भृत्या राजानं । दर्शयते भृत्यान् राजा स्वयमेव । यत्कर्मेति किं ? लुनाति दात्रेण लावयति दात्रं स्वयमेव । कर्तेति किं ? आरोहति हस्तिनं हस्तिपकाः । आरोहयत्येन महामात्रं । अनात्मेति किं ? हन्त्यात्मानं । घातयत्यात्मा । अस्मृताविति किं ? स्मरति वनगुल्मं कोकिलः । स्मारयत्येनं वनगुल्मं ।

*भीस्मेर्हेतुभये ॥ ७८ ॥ ण्यन्ताभ्यां भीस्मिभ्यां दो भवति हेतुभयेऽर्थे । मुण्डो भीषयते । जटिलो भीषयते । मुण्डो विस्मापयते । हेतुभय इति किं ? कुञ्चिकयैनं भाययति ।

वञ्चने गृधिवञ्चेः ॥ ७९ ॥ गृधिवञ्चिभ्यां ण्यन्ताभ्यां दो भवति वञ्चने विसंवादनेऽर्थे । गर्धयते । वञ्चयते माणवकं । प्रतारयतीत्यर्थः । वञ्चन इति किं ? श्वानं गर्धयति । अहिं वञ्चयति ।

*लियोऽर्चाऽधार्ष्ट्ये च ॥ ८० ॥ लिनातिलीयतिभ्यां ण्यन्ताभ्यां दो भवत्यर्चायामधार्ष्ट्ये वञ्चने च । जटाभिरालापयते । श्येनो वर्तिकामपलापयते । कस्त्वामुल्लापयते ।

*मिथ्याकृञोऽभ्यासे ॥ ८१ ॥ मिथ्याशब्देन योगे कृञो ण्यन्ताद्दो भवत्यभ्यासेऽर्थे । पदं मिथ्या कारयते । स्तुतिं मिथ्या कारयते । मिथ्येति किं ? सूत्रं साधु कारयति । अभ्यास इति किं ? सकृत्पदं मिथ्या कारयति ।

*ञितः फलेशे ॥ ८२ ॥ ञितो धोर्दो भवति क्रियायाः फलेशे कर्तरि । पचते । लुनीते । कुरुते । फलेश इति किं ? पचति भक्तिकराः । वपति भृतकाः ।

वदोऽपात् ॥ ८३ ॥ अपाद् वदेर्दो भवति फलेशे । एकान्तवादमपवदते । अपवदेते ।

समुदाङ्यमोऽग्रन्थे ॥ ८४ ॥ समादिभ्यो यमेर्दो भवत्यग्रन्थेऽर्थे । व्रीहीन् संयच्छते । भारमुद्यच्छते । पादमायच्छते । अग्रन्थ इति किं ? उद्यच्छति चिकित्सां वैद्यः ।

ज्ञोऽगोः ॥ ८५ ॥ जानातेरगोर्दो भवति । गां जानीते । अश्वं जानीते । अगोरिति किं ? स्वर्गं प्रजानाति ।

णिचः ॥ ८६ ॥ णिजन्ताद्धोर्दो भवति फलेशे । ओदनं पाचयते । कटं कारयते । फलेश इति किं ? परस्य कटं कारयति ।

पादम्याङ्यमाङ्यस्परिमुहरुचिनृतिवदवसः ॥ ८७ ॥ पादिभ्यो ण्यन्तेभ्यो दो भवति । पाययते । आदयते । दमयते । आयामयते । आयासयते । परिमोहयते । रोचयते । नर्तयते । धापयते । वादयते । वासयते ।

वा वाग्गम्ये ॥ ८८ ॥ वाचा पदान्तरेण गम्यमाने फलेशे दो वा भवति । स्वं धान्यं पुनीते पुनाति वा । स्वं वाक्यमपवदते, अपवदति वा । स्वान् व्रीहीन् संयच्छते, संयच्छति वा । स्वां गां जानीते, जानाति वा । स्वमन्नं पाचयते, पाचयति वा । स्वं पुत्रं पाययते, पाययति वा । गते पञ्चभिर्योगैर्नित्ये दे प्राप्ते वाचा योगेऽनेन विकल्पः ।

*समतेर्ज्ञोऽस्मृतौ ॥ ५२ ॥ सम्प्रतिभ्यां जानातेर्दो भवत्यस्मृतावर्थे। संजानीते । प्रतिजानीते शतं । अस्मृताविति किं ? मातुः संजानाति ।

*निह्नवे ॥ ५३ ॥ निह्नवेऽपलापेऽर्थे ज्ञो दो भवति । शतमपजानीते । सहस्रमपजानीते । निह्नव इति किं ? न त्वं किमपि जानासि ।

घेः ॥ ५४ ॥ ज्ञा धिसंज्ञकादो भवति । दध्नो जानीते । सर्पिषो जानीते । घेरिति किं ? स्वरेण पुत्रं जानाति ।

दीप्त्युपोक्तिज्ञानेहाविमत्युपमन्त्रे वदः ॥५५॥ दीप्त्यादिषु वदेर्दो भवति । वदते चार्वी तत्त्वार्थे । कर्मकरानुपवदते । वदते विद्वान् स्याद्वादे । तपसि वदते । गेहे विवदते । परदारानुपवदते ।

व्यक्तवाक्समुक्तौ ॥ ५६ ॥ व्यक्तवाचां समुक्तौ सहोक्तौ वदेर्दो भवति । संप्रवदते ग्राम्याः । संप्रवदते साधवः । व्यक्तवागिति किं ? संप्रवदन्ति घटकाः ।

अनोर्षे ॥ ५७ ॥ धिसंज्ञकादनुपूर्वाद्वदेर्दो भवति । आचार्यस्यानुवदते शिष्यः । घेरिति किं ? प्रागुक्तमनुवदति ।

*वा व्युक्तौ ॥ ५८ ॥ व्युक्तौ विवादे वदेर्वा दो भवति । विप्रवदते वादिनः विप्रवदन्ति वा । व्युक्ताविति किं ? संप्रवदति साधवः ।

गिरोऽवात् ॥५९॥ अवपूर्वाद्गिरतेर्दो भवति । अवगिरते । अवगिरते ।

उच्चरोऽधे ॥ ६० ॥ उत्पूर्वाच्चरतेर्दो भवत्यधेः । गुरुवाचमुच्चरते । अपूपानुच्चरते । अधेरिति किं ? बाष्प उच्चरति ।

समो भया ॥ ६१ ॥ संपूर्वाच्चरतेर्दो भवति भातेन योगे । अश्वेन संचरते । रथेन संचरते । भयेति किं ? त्रैलोक्यं संचरति जिनधर्मः ।

+दाणोऽसत्कृत्येऽथर्थया ॥ ६२ ॥ दाणः सम्प्रादो भवत्यसत्कृत्यऽशिष्टव्यवहारेऽथर्थया भया योगे । दास्या संप्रयच्छते कामुकः । असत्कृत इति किं ? भार्यायै संप्रयच्छति । अथर्थयेति किं ? पाणिना संप्रयच्छति । ज्ञापकमिदमेवार्थेऽशिष्टव्यवहारे भापि भवतीति ।

स्वीकृताबुपायमः ॥ ६३ ॥ उपपूर्वाद्यमेर्दो भवति स्वीकृतौ पाणिग्रहणे । कन्यामुपयच्छते । स्वीकृताविति किं ? देवदत्तस्य भार्यामुपयच्छति यज्ञदत्तः ।

श्रुस्मृदृशः सनः ॥ ६४ ॥ एभ्यः सन्नन्तेभ्यो दो भवति । शुश्रूषते । सुस्मूर्षते । दिदृक्षते देवान् ।

ज्ञः ॥ ६५ ॥ जानातेः सन्नन्ताद्दो भवति । जिज्ञासते धर्मं ।

नाऽनोः ॥ ६६ ॥ अनुपूर्वाज्जानातेर्दो न भवति सन्नन्तात् । अनुजिज्ञासति ।

मत्याङ्श्रो ॥ ६७ ॥ मत्याङ्भ्यां शृणोतेः सन्नन्ताद्दो न भवति । प्रतिशुश्रूषति । आशुश्रूषति ।

शदेर्गीत् ॥ ६८ ॥ शदेर्गविषयाद्दो भवति । शीयते । शीयेते । शीयन्ते । गादिति किं ? अशत्स्यत् । शशाद ।

*मुर्लुङ्लिङोश्च ॥ ६९ ॥ म्रियतेर्दो भवति लुङ्लिङोर्गविषये च । अमृत । मृषीष्ट । म्रियते । म्रियेते । अम्रियत । म्रियेत । लुङ्लिङोश्चेति किं ? मरिष्यति । अमरिष्यत् । ममार ।

*प्राग्वत्सनः ॥७०॥ प्राग्वत्-प्राचीनादिनिमित्तप्रकृतिवत् सन्नन्तात् दो भवति । ईदितो दः । शेते । शिशयिषते । स्पर्द्धते । पिस्पर्द्धिषते । निविशते । निविविक्षते । आक्रमते आदित्यः । आचिक्रमिषते । सर्पिषो जानीते । सर्पिषो जिज्ञासते । प्राग्वदिति किं ? शिशत्सति । मुमूर्षति । दनिमित्ताभावात् नास्ति ।

*आमवत् तकृञः ॥ ७१ ॥ आमन्तस्येव तकृञो दो भवति । ईहाचक्रे । ईक्षाचक्रे । तकृञिति किं ? ईहाम्बभूव । ईक्षामास ।

+न ॥ ७२ ॥ आमन्तात् तकृञो दो न भवति । उब्जाचकार ।

*युयुजोऽयज्ञपात्रे ॥ ७३ ॥ युङ्क्त्या, युजेर्दो

भवत्ययज्ञपात्रे । प्रयुङ्क्ते । नियुङ्क्ते । उपयुङ्क्ते । उद्युङ्क्ते । अयज्ञपात्र इति किं ? द्वन्द्व यज्ञपात्राणि प्रयुनक्ति । गिना सिद्धे नियमार्थमुद्ग्रहण । हलतनु—उद एव नान्यस्मात् । दुर्युनक्ति । नयुनक्ति ।

*अपस्कः ॥ ७४ ॥ अपस्किरतेर्दो भवति । अपस्किरते वृषभो हृष्ट । अपस्किरते कुक्कुटो भक्षार्थी । अपस्किरते श्वा आश्रयार्थी । अपग्रहण किं ? उपस्किरति ।

*भुजोऽत्रे ॥ ७५ ॥ भुनेर्दो भवत्यत्रेऽपालने । भुङ्क्ते । भुञ्जाते । भुञ्जते । अत्र इति किं ? भुनक्ति भरत क्ष्मा ।

*नाऽणौ धेः प्राणिकर्तृकाण्णे. ॥ ७६ ॥ अण्यतावस्थाया यो धुर्धि प्राणिकर्तृकस्तस्माण्ण्य ताद्दो न भवति । आस्ते देवदत्त । आसयति देवदत्त । शेते माणवक । शाययति माणवक । अणाविति किं ? आरोहयमाण प्रयोजयति आरोहयते । धेरिति किं ? कट कुर्वाण प्रयोजयति कारयते । प्राणिकर्तृकादिति किं ? शुष्यन्ति व्रीहय शोषयते व्रीहीनातप । "णिच" इति प्राप्ति प्रतिषिध्यते ।

*यत्कर्म चेत् कर्ताऽनात्माऽस्मृतौ ॥ ७७ ॥ अण्यतावो णि न्दताद्दो भवत्यस्मृतावनाध्याने । णिप्रकृतेरणौ यत् कर्म स चेन् कर्ता अनात्मा स्यात् । पश्यति भृत्या राजान । दर्शयते भृत्यान् राजा स्वयमेव । यत्कर्मेति किं ? लुनाति दात्रेण लावयति दात्र स्वयमेव । कर्तेति किं ? आरोहति हस्तिन हस्तिपका । आरोहयत्येन महामात्र । अनात्मेति किं ? हन्त्यात्मान । घातयत्यात्मा । अस्मृताविति किं ? स्मरति वनगुल्म कोकिल । स्मारयत्येन वनगुल्म ।

*भीस्मेर्हेतुभये ॥ ७८ ॥ ण्यताभ्या भीस्मिभ्या दो भवति हेतुभयेऽर्थे । मुण्डो भीषयते । जटिलो भीषयते । मुण्डो विस्मापयते । हेतुभय इति किं ? कुञ्चिकयैन भाययति ।

वचने गृधिवचेः ॥ ७९ ॥ गृधिवचिभ्या ण्यताभ्या दो भवति वचने विसवादनेऽर्थे । गर्द्धयते । वञ्चयते माणवक । प्रतारयतीत्यर्थ । वचन इति किं ? श्वान गर्धयति । अहिं वञ्चयति ।

*ल्योऽर्चाऽभार्ध्ये च ॥ ८० ॥ छिनातिलीयतिभ्या ण्यताभ्यां दो भवत्यर्चायामभार्ध्ये वचने च । जटाभिरालापयते । श्येनो वर्तिकामपलापयते । कस्त्वामुल्लापयते ।

*मिथ्याकृञोऽभ्यासे ॥ ८१ ॥ मिथ्याशब्देन योगे कृञो ण्यताद्दो भवत्यभ्यासेऽर्थे । पद मिथ्या कारयते । स्तुतिं मिथ्या कारयते । मिथ्येति किं ? सून साधु कारयति । अभ्यास इति किं ? सकृत्पद मिथ्या कारयति ।

*ञितः फलेशे ॥ ८२ ॥ ञितो धोर्दो भवति क्रियाया फलेशे कर्तरि । पचते । लुनीते । कुरुते । फलेश इति किं ? पचति भक्तिकरा । वपति भृतका ।

वदोऽपात् ॥ ८३ ॥ अपाद् वदेर्दो भवति फलेश । एकान्तवादमपवदते । अपवदते ।

समुदाङ्यमोऽग्रन्थे ॥ ८४ ॥ समादिभ्यो यमेर्दो भवत्यग्रन्थेऽर्थे । व्रीहीन् सयच्छते । भारमुद्यच्छते । पादमायच्छते । अग्रन्थ इति किं ? उद्यच्छति चिकित्सा वैद्य ।

ज्ञोऽगे. ॥ ८५ ॥ जानातेरगेर्दो भवति । गा जानीते । अश्व जानीते । अगेरिति किं ? स्वर्ग प्रजानाति ।

णिचः ॥ ८६ ॥ णिजताद्धोर्दो भवति फलेशे । ओदन पाचयते । कट कारयते । फलेश इति किं ? परस्य कट कारयति ।

पादम्याङ्यमाङ्यसपरिमुहरुचिनृतद्वेद्वसः ॥ ८७ ॥ पादिभ्यो ण्यतेभ्या दो भवति । पाययते । आदयते । दमयते । आयामयते । आयासयते । परिमोहयते । रोचयते । नर्तयते । धापयते । वादयते । वासयते ।

वा वाग्गम्ये ॥ ८८ ॥ वाचा पदान्तरेण गम्यमाने फलेशे दो वा भवति । स्व धान्य पुनीते पुनाति वा । स्व वाक्यमपवदते, अपवदति वा । स्वान् व्रीहीन् सयच्छते, सयच्छति वा । स्वा गा जानीते, जानाति वा । स्वमन्न पाचयते, पाचयति वा । स्व पुत्र पाययते, पाययति वा । गत्त षड्भिर्योगैर्नित्य दे प्राप्ते वाचा योगेऽनेन विकल्प ।

म ॥ ८९ ॥ यस्मात्म च दक्ष प्राप्नोति तस्मा न्मेमेर भवति । यानि । प्रविशति । अभिकरोति ।

*परानुकृ. ॥ ९० ॥ पराभ्यां कृञा मे भवति । पराकरोति । अनुकरोति ।

प्रत्यभ्यतिक्षिप' ॥ ९१ ॥ एभ्य क्षिपेर्मं भवति । प्रतिक्षिपति । अभिक्षिपति । अतिक्षिपति ।

*प्राद्वह' ॥ ९२ ॥ प्राद्वहेर्मं भवति । प्रवहति । प्रवहत । प्रवहति ।

* परे ॥ ९३ ॥ परिपूर्वात् वहेर्म भवति । परिवहति । विरतात् फलेशे द प्राप्ते म विधीयते । पृथग्वचनमुत्तरार्थं ।

*मृषः ॥ ९४ ॥ परेर्मृषो म भवति । परिमृष्यति । परिमृष्यत ।

व्याङ्श्च रम' ॥ ९५ ॥ व्याङ्भ्यां परेश्च रमेर्म भवति । विरमति । आरमति । परिरमति । एतेभ्य किं ? रमत । अभिरमते ।

उपात् ॥ ९६ ॥ उपात् रमर्म भवति । उपरमति । उपरमत । उपरमति । पृथग् वचनमुत्तरार्थं ।

वा धे ॥ ९७ ॥ उपपूर्वात् धिसञ्ज्ञकाद्रमर्मो म भवति । यावद् भुक्तमुपरमति, उपरमते वा ।

बुधयुधनशजनेङ्प्रुद्रुस्रुश्रार्णे ॥ ९८ ॥ बुधादिभ्यो ण्यंतेभ्यो म भवति । बोधयति । योधयति । नाशयति । जनयति । अध्यापयति । प्रावयति । द्रावयति । स्रावयति ।

चलत्यर्थात् ॥ ९९ ॥ चलत्यर्थेभ्योऽद्यर्थेभ्यश्च धुभ्यो ण्यंतेभ्यो म भवति । चलयति । चोपयति । कपयति । वेपयति । आशयति । निगारयति । भोजयति । अभ्यवहारयति ।

क्यषो वा ॥१००॥ क्यषताद्वा म भवति । पटपटायति । पटपटायत । लोहितायति । लोहितायते ।

द्युद्भ्यो लुङि ॥१०१॥ द्युतादिभ्यो लुङि परे वा म भवति । व्यद्युतत् । व्यद्योतिष्ट । अलुटत् । अलोटिष्ट । अशुभत् । अशोभिष्ट । अरुचत् । अरोचिष्ट ।

*सन्स्ये वृद्भ्यः ॥ १०२ ॥ वृतादिभ्य सनि स्ये च वा म भवति । निवृत्सति । निवर्त्तिषते । वत्स्यति । वर्तिष्यते । अवर्त्स्यत् । अवर्तिष्यत । विवृत्सति । विवर्तिषते । वर्त्स्यति । वर्तिष्यते । अवर्त्स्यत् । अवर्तिष्यत । चिक्लृप्सति । चिकल्पिषते । कल्प्स्यति । कल्पिष्यते । अकल्प्स्यत् । अकल्पिष्यत ।

*लो. कृपः ॥१०३॥ कृपेर्लुटि वा म भवति । कल्प्ता । कल्पिता । कल्प्तासि । कल्पितासे ।

नप्राच्य आम ॥ १०४ ॥ नप्रा निर्दिष्टो वाच्यो भवत्यासमासादिकारविनिर्देशोऽधिकारो नय । यस्यति प्रोधि च-भिदि । एकं न दिशि । एकस्य प्रत्य विमज्ञा माता कमज्ञया वाच्यते ।

य्वौ स्त्र्याख्यौ मु' ॥ १०५ ॥ ईकारोकारौ स्त्र्याख्यौ मुसञ्ज्ञौ भवत । कुमारी । किशोरी । वामोरू । वधू । य्वौ इति किं ? मात्रा । स्त्र्याख्याविति किं ? हे ग्रामणीः । हे खलपूः । मुप्रदेशा "अम्मो" इत्यादय ।

स्त्री ॥ १०६ ॥ स्त्रीशब्दो मुसञ्ज्ञो भवति । हे स्त्रि । स्त्रियै । स्त्रियाः । स्त्रीणां ।

आमीयुवोः ॥ १०७ ॥ आमि परत इयुवोः स्थानिनौ यौ य्वौ स्त्र्याख्यौ तौ मुसञ्ज्ञौ न भवत । श्रीणां । भ्रुवां । पृथुश्रीणां स्त्रीणां पुराणा वा । नियमार्थमिद । आम्येव मुसंज्ञा नान्यत्र । हे श्री । हे भ्रू ।

वा ॥ १०८ ॥ वा मुसंज्ञा भवति आमीयुवो स्थानिनो । श्रीणां । श्रियां । भ्रूणां । भ्रुवां ।

ङिति प्रश्च ॥ १०९ ॥ य्वोर्य प्र स्त्र्याख्य इयुवोश्च स्थानिनौ यौ य्वौ तेषां मुसंज्ञा भवति ङिति परे वा । बुद्ध्यै । बुद्धये । धेन्वै । धेनवे । श्रियै । श्रिये । भ्रुवै । भ्रुवे ।

*स्वसखिपति ॥ ११० ॥ य्वोर्य प्र स मुसञ्ज्ञो भवति सखिपतिशब्दौ वर्जयित्वा । मुनये । साधवे । बुद्धये । धेनवे । असखिपतीति किं ? सख्या । सख्ये । सख्यु । पत्या । पत्ये । पत्युः ।

मो घि च ॥ १११ ॥ प्रो घि सञ्ज्ञो भवति । बोद्धा । भेत्ता । चशब्द सञ्ज्ञान्तरसमावेशार्थ । प्रविनय्य गत । घ्याश्रयो णेरयादेश स्याश्रयपूर्वनिपातश्च सिद्ध । घिप्रदेशा "घ्युङ" इत्यादय ।

स्फे रु ॥ ११२ ॥ स्फपर प्र रुसंज्ञो भवति । स्पर्द्धा । कुडा । हुडा । रुप्रदेशा "सरोहेल" इत्यादय ।

दीः ॥ ११३ ॥ दीर्घ ऋसंज्ञो भवति । ईहा । ईक्षा । ईक्षाञ्चक्रे ।

यत्ये तदादिर्गुः ॥ ११४ ॥ यस्य त्य यत्य तस्मिन् परत तदादि शब्दरूप गुसंज्ञ भवति । जुहोति । करोति । करिष्यति । यत्य इति किं [१] हे देवदत्ते इ पश्येत्यत्र आदैरैप् प्राप्नोति । दध्यधुनेत्यत्र एरित्यादेरिख च । न चैत्र । तदादिरिति किं [१] करिष्यामीति । अनेकत्वेपि प्रातस्य दीत्व । गुप्रदेशा "गो"इत्यादय ।

+मिङा वाक्य ॥ ११५ ॥ मिङन्तेन प्रयुज्यमानेनाप्रयुज्यमानेन वा प्रत्यासत्तेस्तस्यैव मिङन्तस्य विशेषण शब्दरूप वाक्यसंज्ञ भवति । धर्मो वो रक्षतु । देवदत्तेन कर्तव्य । वाक्यप्रदेशा "वाक्यटेष्प" प्रभृतय ।

सुम्मिङंत पद ॥ ११६ ॥ सुबन्त मिङन्त च पदसंज्ञ भवति । धर्म । अस्ति । पदप्रदेशा "पदस्य" प्रभृतय ।

नः क्ये ॥ ११७ ॥ नान्तस्य क्ये परत पदसंज्ञा भवति । राजीयति । राजायते । स्वखे त्याश्रयमिति पदत्वसिद्धौ किमर्थमिद [२] नियमार्थमिद नान्तमेव क्ये पदसंज्ञ भवति नान्यत् । वाच्यति । सुच्यति ।

सिति ॥ ११८ ॥ सिति त्ये परत पूर्व पदसंज्ञ भवति । भवतष्ठणछस् । भवदीय । ऊर्णाहशुभम्यश्च युस् । ऊर्णायु ।

स्वादावधे ॥ ११९ ॥ अधे स्वादौ परत पूर्व पदसंज्ञ भवति । पयोभ्या । राजभ्या । राजभि । राजत्व । राजता । राजतर । राजतम । अध इति किं [१] राजानौ । राजान ।

यचि भ. ॥ १२० ॥ यकारादावजादौ च स्वादावधे परत पूर्व भसंज्ञ भवति । गार्ग्य । दाक्षि । यचीति किं [१] राजत्व । भप्रदेशा "भस्य" इत्यादय ।

+मनुर्नभोऽङ्गिरो वति ॥ १२१ ॥ एते भसंज्ञका भवति वति त्ये । मनुष्वत् । नभस्वत् । अङ्गिरस्वत् ।

×वृष्णोऽश्ववसौ ॥ १२२ ॥ वृषन् इत्येतद् भसंज्ञ भवत्यश्वे वसौ च । वृषणश्व । वृषण्वसु ।

मत्वर्थे स्तौ ॥ १२३ ॥ सकारात तकारात च शब्दरूप भसंज्ञ भवति मत्वर्थे त्ये परत । तपस्वी । मरुत्वान् । विद्युत्मान् । मत्वर्थे इति किं [१] यशोभ्या । विद्वद्भ्या ।

ध्यपाये ध्रुवमपादान ॥ १२४ ॥ धिय बुद्धेरपाये प्राप्तिपूर्वकविश्लेषे विभागेऽविचलमवधिभूत वा यत् ध्रुव तदपादानसंज्ञ भवति । ग्रामादागच्छति देवदत्त । अधर्माज्जुगुप्सते । अश्वात् धावत पतित । नपा निर्देश किं [१] धनुषा विध्यति । कसपात्र्या भुक्ते । धनुर्विध्यति । अपादानप्रदेशा "काऽपादाने"इत्येवमादय ।

+ओख्यातोपयोगे ॥ १२५ ॥ उपयोगे नियमपूर्वकविद्याग्रहणे आख्याता प्रतिपादयिता अपादान भवति । उपाध्यायादधीते । उपयोग इति किं [१] नटस्य शृणोति ।

कर्मणोपेयः सम्प्रदान ॥ १२६ ॥ कर्मणा य उपेयोऽर्थ स सम्प्रदानसंज्ञो भवति । उपाध्यायाय गा ददाति । देवाय बलिं प्रयच्छति । राज्ञे दण्ड वितरति ।

+श्लाघह्नुङ्स्थाशपां ज्ञीप्स्यः ॥ १२७ ॥ एषा ज्ञीप्सोऽर्थ सम्प्रदान स्यात् । देवदत्ताय श्लाघते देवदत्तायापह्नुते । तिष्ठते ब्राह्मणी छात्रेभ्य । देवदत्ताय शपते ।

+रुच्यर्थाना प्रेयः ॥ १२८ ॥ रुच्यर्थाना धूना प्रयोगे प्रेय प्रीयमाणोऽर्थ सम्प्रदान भवति । तुभ्य रोचते मोदक । मह्य स्वदते दधि ।

धारेरुत्तमर्णः ॥ १२९ ॥ धारयतेरुत्तमर्णो

१ । देवदत्तशब्दस्येमूल परतो दूत्स्वादरित्यैप् प्राप्त परं यत्य इति विशेषणान्न भवति ।

१ । पूर्वेण सिद्धे नियमार्थमुपयोग एव यथा स्यात् ।

धना सम्प्रदान भवति। देवाय शतं धारयति। देवदत्ताय गां धारयति।

+राधीक्ष्योर्यद्विप्रश्नः॥ १३०॥ दैवं शुभाशुभलक्षणं तत्सम्बन्धि यत्कारकं तत् राधीक्ष्योर्योगे सम्प्रदानं स्यात्। पुत्राय राध्यति, ईक्षते वा। पुत्रस्य दैवं निरूपयतीत्यर्थः।

+प्रत्याङ्श्रुवोऽभ्यर्थकः॥ १३१॥ प्रत्याङ्भ्यां शृणोतेरभ्यर्थकोऽभ्युपगमकोऽर्थः सम्प्रदानं भवति। मित्राय प्रतिशृणोति, आशृणोति वा। अभ्युपगच्छतीत्यर्थः।

×प्रत्यनुगृण आख्याता॥ १३२॥ प्रत्यनुपूर्वे गृणातिना योगे आख्याता प्रतिपादयिता सम्प्रदानं स्यात्। उपाध्यायाय प्रतिगृणाति। अनुगृणाति वा। तमुत्साहयतीत्यर्थः।

×क्रुद्द्रुहेर्ष्यासूयार्थानां यं प्रति कोपः॥१३३॥ क्रुधाद्यर्थानां धूनां योगे यं प्रति कोपः स सम्प्रदानं स्यात्। मित्राय क्रुध्यति कुप्यति वा। मित्राय द्रुह्यति। मित्राय ईर्ष्यति। मित्रायासूयति।

×न गे. क्रुधद्रुहः॥ १३४॥ निपूर्वयोः क्रुधिद्रुहोः यं प्रति कोपः स सम्प्रदानं न स्यात्। मित्रमभिक्रुध्यति, अभिद्रुह्यति वा।

×स्पृहेर्वेप्सितः॥ १३५॥ स्पृहेर्योगे यदीप्सितं तत्सम्प्रदानं वा भवति। पुष्पेभ्यः स्पृहयति। पुष्पाणि स्पृहयति।

परिक्रयणं॥ १३६॥ परिक्रयणं यत् तत्सम्प्रदानं वा भवति। शताय परिक्रीतः शतेन वा। सहस्राय परिक्रीतः सहस्रेण वा।

×गत्यादीनां बहुलं॥१३७॥ एषां योगे बहुलं सम्प्रदानं भवति। श्राद्धाय निगह्नते। श्रम्यो वर्षति। पयः शेते। क्वचिन्न स्यात्। मनसा निगह्नते श्राद्धं। क्वचिद्द्वयं। मित्राय धर्मं ब्रूते। मित्रं धर्मं ब्रूते।

साधकतमं करणं॥ १३८॥ अतिशयेन साधकं यत् तत् करणसंज्ञं भवति।

दानेन भोगं दयया सुरूपं ध्यानेन मोक्षं तपसेष्टसिद्धिं। सत्येन वाक्यं प्रशमेन पूजां वृत्तेन जन्माग्रमुपैति मर्त्यः। पुल्लिंगनिर्देशात्—अक्षैर्दीव्यति।

दिवः कर्म॥ १३९॥ दिवेर्यत् साधकतमं तत् कर्मसंज्ञं भवति। अक्षान् दीव्यति।

आधारोऽधिकरणं॥ १४०॥ अधिकरणकारकमाधारसंज्ञं भवति। कटे आस्ते। गंगायां घोषः। दध्नि सर्पिः। हृदि तिष्ठति जिनः। विवाहेऽलंकृता कन्या। अगुल्यग्रेऽश्वसहस्रं। आधारप्रदेशाः "ईवाग्रे च" प्रभृतयः।

कर्मवाधेः शीङ्स्थासः॥ १४१॥ अधिपूर्वाणां शीङ्स्थासामाधारः कर्मेव भवति। ग्राममधिशेते। पर्वतमधितिष्ठति। वसतिमध्यास्ते। एवंकार आधारार्थिर्त्यर्थः।

वसोऽन्वाध्याङः॥ १४२॥ अन्वादिभ्यः परस्य वसेराधारः कर्म भवति। ग्राममनुवसति। गिरिमुपवसति। गृहमधिवसति। वनमावसति।

अभिनिविशश्च॥ १४३॥ अभिनिविशसमुदायपूर्वस्य विशराधारः कर्म भवति। ग्राममभिनिविशते। चकारात् कल्याणेऽभिनिवेशः।

×कालाध्वभावदेशं वाऽकर्मधीनां॥१४४॥ धीनां धूनां कालादिराधारः कर्म वा भवति अकर्म च। मासमास्ते। मासं आस्यते। क्रोशं स्वपिति। गोदोहमास्ते। कुरून् स्वपिति। पक्षे—रात्रौ सुप्यते। क्रोशेऽधीयते। गोदोहे आस्ते। ग्रामे उष्यते। कालादाविति किं? शय्यायां शेते। अकर्मेति किं? मासमास्यते। क्रोशः सुप्यते।

कर्त्राप्यं॥ १४५॥ कर्त्रा यदाप्यं तत्कारकं कर्मसंज्ञं भवति[1]। कटं करोति। ग्रामं गच्छति। हिमवन्तं शृणोति। जैनेंद्रमधीते। ओदनं पचति। काष्ठानि दहति।

×वाऽकर्मणोऽणि कर्ता णौ॥ १४६॥ अकर्मणो धोरण्यन्तस्य यः कर्ता स णौ सति कर्मसंज्ञो वा भवति। पचति देवदत्तः, पाचयति देवदत्तं।

१। अधारस्य—औपश्लेषिकसामीपिकाभिव्यापकवैषयिकनैमित्तिकौपचारिकेति षड्भेदाः।

धादर्शने दधीति विकल्प स्यात् । तस्मात्सूक्त यदेकांतेन सदसद्वा तत्त्वोत्पत्तुमर्हति व्योमवन्ध्यासुतवत् । इति । कथमिदानीमनुत्पन्नस्य गगनादे स्थिति [1] इति चेत् न—अनभ्युपगमात् । द्रव्यनयापेक्षया, परप्रसिद्धया वा उदाहरण ॥ २१ ॥

धर्मे धर्मेऽन्य एवार्थो धर्मिणोऽनंतधर्मणः ।
अंगि वेऽन्यतमांतस्य शेषांतानां तदंगता ॥ २२ ॥

वृत्तिः—धर्मे धर्मे धर्मनिर्देशे । भङ्गे भङ्गे इति वा पाठांतर । अन्य एवार्थोऽपूर्व एवार्थ । कुत [2] धर्मिणो वस्तुन । अनता धर्मा स्वभावा यस्य सोऽनतधर्मा तस्यानतधर्मण । आंगित्वे प्रधानत्वे । अन्यत मातस्यास्तित्वादीना मध्ये एकतमस्य । शेषातानां परिशेषधर्माणां नास्तित्वादीना । तत्तस्मात् । अगता अप्रधानता । अथवा तदांगता इति पाठांतरम् । तदा तस्मिन्काले । शेषाणामप्रधानता । अत पुनरुक्तता नास्ति । अथवा सुनयसप्तभगीनिरूपणार्थमिय कारिका, सक्षेपार्था चेय ॥ २२

सप्तभगीं योजयन्नाह—

अष्टशती—यदि पुन प्रत्युपाधि परमार्थत स्वभावभेदो न स्यात् तदा दृष्टेऽभिहिते वा प्रमाणातर मुक्तयतर वा निरर्थक स्यात् । गृहीतग्रहणात्पुनरुक्तेश्च स्वभावातिशयाभावात्, सदुत्पत्तिज्ञकत्वादे प्रत्यनीकस्वभावविशेषाभावात् । यावति पररूपाणि तावत्यस्ततस्ततो व्यावृत्तय प्रत्येकमित्यपि कल्पना माभूत् । सता हि स्वभावानां गुणप्रधानभाव स्यात् । तत परिकल्पितव्यावृत्त्या धर्मांतरव्यवस्थान परिफल्गुप्राय वस्तुस्वभावाभावप्रसगात् । तथेंद्रियबुद्धयोऽपि स्वलक्षणविषया माभूवन्, केवल व्यावृत्तिं पश्येयु, अदृष्टे विकल्पायोगात् । अतिप्रसगाच्च ॥ २२ ॥

एकानेकविकल्पादावुत्तरत्राऽपि योजयेत् ।
प्रक्रिया भंगिनीमेनां नयैर्नयविशारदः ॥ २३ ॥

वृत्ति—नयविशारदो नय प्रमाणपरिगृहीतार्थैकदेशे वस्त्वध्यवसायस्तस्मिन्कुशल । नयै स्वहेतुभिर्विशेषणत्वादिभि । एना प्रक्रियाम् । भंगिनी भगवती भगबहुलां । उत्तरत्रापि इह ऊर्ध्वमपि । योजयेदुद्धाटयेत् ॥ क । एकश्च अनेकश्च ताविव विकल्पौ तावादिर्यस्य तस्मिन्नेकानेकविकल्पादी । कथ [3] स्यादेक । स्यादनेक । स्यादेकश्चानेकश्च । स्यादवक्तव्य । स्यादेकश्चावक्तव्य । स्यादनेकश्चावक्तव्यश्च । स्यादेकश्चानेकश्चावक्तव्यश्च । एवमनेन द्वैताद्वैतादिषु योज्य ॥ २३ ॥

सदाद्येकांतेषु दोषमुद्भाव्यैवमद्वैतैकांत दूषयितुमाह—

अष्टशती—स्यादेक सद्द्रव्यनयापेक्षया । यद्यपि विशेषा परस्परव्यावृत्तपरिणामा कालादिभेदेऽपि सद्रूपाविशिष्टाश्चित्रज्ञाननीलादिनिर्भासवत् स्यादनेकत्वमास्कदति । न हि सद्व्यासद्व्यावर्तभेदेनादृष्टौ विशेषणविशेष्यविकल्प कुडलिवत् । क्षीरोदकवदतद्देदिनि-नच भेदैकाते तद्वत्तास्ति व्यपदेशनिमित्ताभावात् । अनवस्थाप्रसगाच्च । तस्मादय कथंचिदन्व सद्व्यासद्व्यावतो स्वभावभेद पेश्यति तद्विशिष्टनिकल्पनात् । क्वचिन्निर्णयेऽप्यन्यत्र सशयाद्, वर्णरसादिवत् ॥ २३ ॥

इत्याप्तमीमांसाभाष्ये प्रथमः परिच्छेद ।

---

१ । अदृष्टविकल्पायोगात् पाठोय ख पुस्तके । २ पश्यन् पश्यतीति ख पुस्तके पाठ ।

अद्वैतैकान्तपक्षेऽपि दृष्टो भेदो विरुध्यते ।
कारकाणां क्रियायाश्च नैकं स्वस्मात्प्रजायते ॥ २४ ॥

वृत्ति —अद्वैतमेवैकान्तोऽसदाग्रहः स एव पक्षो जिज्ञासितविशेषो धर्मी तस्मिन्नपि दृष्टो भेदः प्रत्यक्षप्रमाणपरिच्छिन्नः नानात्वं लोकप्रसिद्धः वा । विरुध्यते मिथ्या भवतु । कारकाणि कर्त्रादीनि क्रिया आकुञ्चनादिका पाकादिका वा एतेषां परस्परेण "इयं क्रिया इमानि कारकाणि इदं कर्तृकारकमिदं कर्मेत्यादि । इयं दहनक्रिया इयं पचनक्रियेत्यादि । यस्मादिदं प्रमाणमिदं परिच्छेद्यं वस्तु" इति भेदो न स्यात् । कुत ? नैतिरेकान्तप्रतिषेधवचनम् । एकमसहायम् स्वस्मादात्मनः प्रजायते उत्पद्यते ॥ २४ ॥

तथेममपि—

अष्टशती—सदाद्येकान्तेषु दोषोद्भावनमभिहितं । अद्वैतैकान्ताभ्युपगमात् न तावदनेकान्तसिद्धिरिति चेत् ? न प्रत्यक्षादिविरोधात् । न हि कस्यचिदभ्युपगममात्रं प्रमाणसिद्धं क्रियाकारकभेदं प्रतिरुणद्धि क्षणिकाभ्युपगमवत् । न स्वतो जायते परतो वा अपि तु सुषुप्तायते प्रतिपत्त्युपायाभावात् । तस्मात् यद् दृष्टविरुद्धं तन्न समञ्जसं । यथा नैरात्म्यं । विरुध्यते च तथाऽद्वैतं क्रियाकारकभेदप्रत्यक्षादिभिः ॥ २४ ॥

कर्मद्वैतं फलद्वैतं लोकद्वैतं च नो भवेत् ।
विद्याऽविद्याद्वयं न स्यात् बन्धमोक्षद्वयं तथा ॥ २५ ॥

वृत्तिः—शुभकर्माशुभकर्मेति द्वयं न स्यात् । पुण्यमिदं पापमिदं इहलोकः परलोकः ज्ञानमज्ञानं बन्धो मोक्षश्च जीवप्रदेशकर्मप्रदेशयोरन्योन्यप्रवेशो बन्धः । अष्टविधकर्ममोक्षो मोक्षः इत्येवमादि न स्यात् ॥

प्रमाणादद्वैतं निराकर्तुमाह—

अष्टशती—प्रमाणप्रत्यनीकः स्वमनीषिकाभिरद्वैतमन्यद्वा किंचित्फलमुद्दिश्य आचक्षीत । अन्यथा तत्प्रतिपत्तिप्रवर्तनायोगात्प्रेक्षावृत्ते । तथाहि पुण्यपापसुखदुःखेहपरलोकविद्येतरबन्धमोक्षविशेषरहितं प्रेक्षापूर्वकारिभिरनादरणीयं यथा नैरात्म्यदर्शनं । तथा च प्रकृतं ॥ २५ ॥

हेतोरद्वैतसिद्धिश्चेद्द्वैतं स्याद्धेतुसाध्ययोः ।
हेतुना चेद्विना सिद्धिर्द्वैतं वाङ्मात्रतो न किं ॥ २६ ॥

वृत्तिः—अद्वैतस्य सिद्धिः किं हेतोराहोस्विद्वचनमात्रात् ? यदि हेतोरिदं साधनमिदं साध्यमिति द्वैतं स्यात् । साधनमन्तरेणाद्वैतस्य सिद्धिश्चेदेवं वचनमात्राद्द्वैतं कस्मान्न स्यादिति समानं ॥ २६ ॥

पुनरप्यद्वैतं निराकर्तुमाह—

अष्टशती—यदसिद्धं तन्न हितेप्सुभिरहितं जिहासुभिर्वा प्रतिपत्तव्यं । यथा शून्यैकान्तः । तथा चासिद्धमद्वैतमित्यत्र नासिद्धो हेतुः । तत्सिद्धिर्यदि साधनात् ? साध्यसाधनयोस्तर्हि द्वैतं स्यात् । अन्यथा अद्वैतसिद्धिवत् द्वैतसिद्धिः कथं न स्यात् ? स्वाभिलापमात्रादर्थसिद्धौ सर्वं सर्वस्य सिद्ध्येत् ॥ २६ ॥

अद्वैतं न विना द्वैतादहेतुरिव हेतुना ।
संज्ञिनः प्रतिषेधो न प्रतिषेध्यादृते क्वचित् ॥ २७ ॥

वृत्ति—द्वैताद्विना न भवत्यद्वैतं । यथा अहेतुर्हेतुमन्तरेण न भवति । संज्ञिनो नामवतः प्रतिषेध्यमन्तरेण प्रतिषेधो यस्मात् । यो य संज्ञी तस्य तस्य प्रतिषेध्यमन्तरेण प्रतिषेधो न भवति । यथा कुसुममन्तरेण आकाशादौ कुसुमस्य । संज्ञि चाद्वैतं तस्माद्द्वैतेन विना प्रतिषेधो न भवति ॥ २७ ॥

---

१ स्वतोऽग्रे प्रमाणादि न स्यादित्यपि पाठः । २ । आरमवन् पाठः ख पुस्तके । ३ । प्रकृतमित्यर्थः ।

अधुना सर्वथा सर्वपदार्थपृथक्त्वैकांतवादिवैशेषिकादिमतकदर्थनार्थमाह—

अष्टशती—अद्वैतशब्द स्वाभिधेयप्रत्यनीकपरमार्थापेक्ष-नञ्पूर्वाखंडपदत्वात् अहेत्वभिधानवत्। नात्र किंचिदतिप्रसज्यते तादृशो नञो वस्तुप्रतिषेधनिबंधनत्वात्। सर्वत्र प्रतिषेध्यादृते संज्ञिन प्रतिषेधाभाव प्रत्येतव्य ॥ २७ ॥

इष्टमद्वैतैकांतापाकरण पृथक्त्वैकांतांगीकरणात् इति मन्दधीरत्।

पृथक्त्वैकांतपक्षेऽपि पृथक्त्वादपृथक्कृतौ।
पृथक्त्वे न पृथक्त्व स्यादनेकस्थो ह्यसौ गुण. ॥ २८ ॥

वृत्तिः—यद्यप्यद्वैतैकांतपक्षे दोषभयात् पृथक्त्वमित्येकांतपक्षोऽभ्युपगम्यते तथापि पृथग्गुणात्ता-वपृथग्भूतावभ्युपगन्तव्यौ गुणगुण्यादी। अन्यथा तस्मादपि यदि तौ पृथक् भिन्नौ स्यातां तदानीं पृथक्त्वाख्योगुणो न स्यात् [१] कुत.। यतोऽनेकस्थो ह्यसौ गुणो दृष्ट इत्यर्थ न च तयो पृथक्त्वगुण पृथ-ग्गति सर्वेषामभाव स्यात्। तस्मात् भेदपक्षोऽपि न श्रेयान्॥

इदानीं पृथक्त्वैकांतवादिविशेषमायासु क्षणिकत्वैकांतकदर्थनार्थमाह—

अष्टशती—पृथग्भूतपदार्थेभ्य पृथक्त्वस्य पृथग्भावे तेषामपृथक्त्वप्रसंगात्। तद्गुणगुणिनोरता-दात्म्ये घटपटवद् व्यपदेशोऽपि माभूत् संबंधनिबंधांतराभावात्। पृथक्त्वमन्यद्वा पृथग्भूतमनंश अनेक-स्थेषु निष्पर्याय वर्तते—इति दुरवगाह ॥ २८ ॥

संतानः समुदायश्च साधर्म्यं च निरंकुशः।
प्रेत्यभावश्च तत्सर्वं न स्यादेकत्वनिह्नवे ॥ २९ ॥

वृत्ति—एकत्वस्य सादृश्यस्य कथंचित्तादात्म्यस्य। निह्नवोऽपह्नुतिर्निराकरणम्। अथवा एकशब्दो द्रव्यवचनोऽय तत स्वार्थिकत्वप्रत्यय तस्मिन्नेकत्वनिह्नवे। क्रमभाविना कारणतद्वतामाली-नकमन्दकमधुरकादीनां गोरसजातिमजहतामुत्तरोत्तरपरिणामप्रवाह संतानो न स्यान्न भवेत्। तथा रूप-रसादीनां धर्माणां सहभुवां नियमतो युगपदुत्पादव्ययभाजामेकस्मिन्नवस्थान समुदयो न स्यात् यदनेकांतात्मक द्रव्य न स्यात्। तथा शब्दघटादीनां साधर्म्यं च न स्यात्। मृत्वाऽमुत्र प्राणिन प्रादुर्भाव प्रेत्यभाव. सोऽपि न स्यात्। निरंकुशो निर्बाधोऽस्खलितरूप सर्वत्र संबंधनीय। चशब्देन प्रत्यभिज्ञानादयोऽपि न स्यु। तदेतत्सर्वं न स्यादिति समुदायेन निर्देशात् यथायोग्य संबंधो भवति। सामान्यनिर्देशान्नपुंसकलिंगता।

पुनरपि भेदैकांते दूषणमाह—

अष्टशती—कार्यकारणयो पृथक्त्वैकांते कार्यकालमात्मानमनयत कारणत्वाऽसंभवात्तदनुपपत्ते कुत. संतति.[२] पूर्वापरकालभाविनोरपि हेतुफलव्यपदेशभाजोरतिशयात्मनोरन्वय संतान क्वचित्क्षणांतरे नीललो-हितादिनिर्भासचित्रैकसंवेदनवत् कथंचिदेकत्वमेव भवितुमर्हति। तदवयवपृथक्त्वकल्पनायां चित्रनिर्भासो माभात्। पृथग्वर्णांतरविषयानेकसंतानैकक्षणवत् तत्र प्रत्यासत्तिविशेष कथंचिदैक्यात् कोऽपर स्यात् [३] अन्यथा वेद्यवेदकाकारयोरपि पृथक्त्वैकांतप्रसंगात्। स्वभावभेदेऽपि सहोपलंभनियमात्कथंचिदभेदाभ्युपगमे कथ-मेकसंतानसंविदां समनंतरोपलंभनियमात्कथंचिदैक्य न स्यात्। तत्र यथा प्रत्यासत्त्या संतान समुदायश्च तथैव कथंचिदैक्यमस्तु। न हि तादृशा साधर्म्यमन्यदन्यत्रात्मसाकार्यात्। एकज्ञाननिर्भासविशेषाणां मिथ-स्वभावभेदेऽपि यथैकत्वपरिणाम. स्वभावतोऽनंकुश तथा प्रेत्यभावादिषु संतानान्वय. परमार्थैकत्वमात्मस-ञ्जीवादिव्यपदेशभाजन स्वभावभेदानाक्रम्य स्वामिवदनन्यत्र वर्तयति ॥ २९ ॥

---

१ अभिमतमद्वैतैकांतप्रतिषेध इत्यर्थः। २ सर्वमित्यत्रेत्यर्थः। ३। मा भूदिति ख. पुस्तके पाठ।

सदात्मना च भिन्नं चेत् ज्ञानं ज्ञेयाद्द्विधाऽप्यसत् ।
ज्ञानाभावे कथं ज्ञेयं बहिरन्तश्च ते द्विषां ॥ ३० ॥

वृत्ति—तथा चैतन्यस्वरूपेण ज्ञेयात्प्रमेयात् ज्ञानमवबोधो भिन्नमन्यचेत्यदि सदात्मना चास्तित्वरूपेणापि पृथक् स्यात् । द्वेधाऽपि ज्ञानं ज्ञेयं चासत्स्यात् । अभाव स्यात् । कुत ? ज्ञानाभावे बोधशून्ये कथं ज्ञेयम् । बहिर्बाह्य । अन्त अंतरङ्ग च ते द्विषां तुभ्य द्विषता मिथ्यादृशाम् । यस्माज्ज्ञाने सति ज्ञेयं विषयत्वात्, ज्ञेये सति ज्ञानं च भवति तत्परिच्छेदकत्वात् । तस्मात् ज्ञानं कथंचिदभिन्नमेषितव्यं सदाद्यात्मनाऽन्यथाऽवस्तु स्यात् ।

सर्वविशेषस्य वाच्यवाचकतव्यते तस्य पूर्वमदृष्टत्वात्सामान्य व्यपदिश्यते शब्दैरित्यभिप्रायवतो मतमाश्रित्य तत्कदर्थयितुमाह—

अष्टशती–विषयिणो विषयात्कथंचित्स्वभावभेदेऽपि सदाद्यात्मना तादात्म्यं बोधाकारस्यैव विषयाकारात्, विशेषाभावात् । अन्यथा ज्ञानमवस्त्वेव खपुष्पवत् । तदभावे बहिरन्तर्वा ज्ञेयमेव न स्यात् तदपेक्षत्वात् ॥ ३० ॥

सामान्यार्था गिरोऽन्येषां विशेषो नाभिलप्यते ।
सामान्याभावतस्तेषां मृषैव सकला गिर ॥ ३१ ॥

वृत्ति–अथ मतं सामान्यमस्माभिरिष्यते किंतु शब्दगोचरत्वादवस्तु, अत आह । सामान्यं विकल्पेनैवोऽर्थो वाच्यो यासां ता सामान्यार्था । गिरो वाच । अन्येषां मिथ्यादृशां । यतस्ताभिर्विशेषो याथात्म्यं स्वलक्षणं नाभिलप्यते । यदैव सामान्यं तेषामवस्तु अतस्तस्याभावात्सकला समस्ता गिरो वचनानि मृषैवासत्यरूपा एव अतो न वाच्य नापि वाचकोऽनुमानाभाव ॥ ३१ ॥
उभयैकांत निराकर्तुकाम प्राह—

अष्टशती विशेषाणामसमयसमयत्वात्–असंकेतितानभिधानात् विशेषदर्शनवत्तद्बुद्धावप्रतिभासनात् अर्थसन्निधानानपेक्षणाच, स्वलक्षणमनभिधेयं सामान्यमवस्तु[2] उच्यत इति वस्तु नोच्यत इति स्यात् । तत किं शब्दोच्चारणेन संकेतेन वा[2] गोशब्दोऽपि हि गां नाभिधत्ते यथाश्वशब्द । तथा च मौनं यत्किंचिद्वा वचनं माचरेत् विशेषाभावात् । अस्ति विशेष कथं स्वार्थ नाभिदधीत न वै परमार्थैकतानत्वात् अभिधाननियम किंतूपादानाविशेषात्[2] इत्यपि वार्ते अविकल्पेऽपि तथैव प्रसंगात् । तदेवमनवधारितात्मकं वस्तुस्वलक्षणमापनीपद्येत । नावश्यमिंद्रियज्ञानं–अर्थसन्निधानमपेक्षते विप्लवाभावप्रसंगात् । नापि निशादात्मकमेव दूरेऽपि तथाप्रतिभासप्रसंगात् । यथावत् । क्षणभंगादिसाधनवचनमन्यद्वा न किंचित्तस्य वक्तुरभिप्रेतमात्र सूचितत्वात् । प्रधानेश्वरादिसाधनवाक्यवत् । सदर्थाप्रतिपादनाद्वा प्रसिद्धालीकवचनवत् । दृश्यविकल्पार्थाकारयो कथंचिदप्यतादात्म्ये स्वलक्षणं सर्वथानवधारितलक्षणं दानादिचेतोवर्मादिक्षणवत् कथं सवीति मतिवर्तेत । विकल्पाना चावस्तुविषयत्वादविकल्पेतरयोरर्थेतरविषयत्वमन्यद्वा स्वांशमात्रावलंबिना विकल्पान्तरेण प्रत्येतीति सुपरिबोधप्रज्ञो देवानांप्रिय । स्वत एव विकल्पसंविदां निर्णये स्वलक्षणविषयोऽपि विकल्प स्यात् । परतश्चेत्[1] अनवस्थानादप्रतिपत्ति । अतोऽर्थविकल्पोऽपि माभूत् इत्यवकल्प जगत्स्यात् । न चायं परोक्षबुद्धिवादमतिशेते स्वयमनिर्णीतेन नामात्मना बुद्धिरर्थं व्यवस्थापयतीति सुव्यवस्थितं तत्त्वं । न वै स्वरूपं पररूपं वा बुद्धिरध्यवस्यति निर्विषयत्वादिष्यते । इदमतो भ्रांततरं बहिरन्तश्च सद्भावासिद्धे । स्वपरस्वभावप्रतिपत्तिशून्येन स्वपरपक्षसाधनदूषणव्यवस्थां प्रत्येतीति किमपि महाद्भुतं ॥ ३१ ॥

१ इय भवतीत्यर्थ । २ ताथागतमते स्वलक्षणविषयं प्रत्यक्षं सामान्यविषयं चानुमानं ततश्च सामान्याभावेऽनुमानाभाव स्यादित्यर्थ ।

विरोधान्नोभयैकात्म्यं स्याद्वादन्यायविद्विषां ।
अवाच्यतैकांतेऽप्युक्तिर्नावाच्यमिति युज्यते ॥ ३२ ॥

वृत्तिः—अथ मतं यद्येकैके दोष उभयैकात्म्यमेषितव्यमिति दूषणमाह । एकत्वपृथक्त्वपरप्रत्यनीकस्वभावद्वयसम्भवोऽपि न सम्भवति अस्तित्वनास्तित्ववत् प्रतिषेधात् । एकैनैकस्य निराकृतत्वात् । अथा वाच्यमिष्यते तदपि न । अवाच्यत्वे येयमुक्ति साऽपि न सम्भवति मिथ्यादर्शा ।

सामान्यविशेषौ परस्परानपेक्षावन्याभ्युपगतौ निरस्य तौ सापेक्षौ सेतावर्थक्रिया कुरुत इत्यस्यार्थस्य प्रतिपादनार्थमाह—

अष्टशती—अस्तित्वनास्तित्वैकत्वानेकत्ववत् पृथक्त्वेतरप्रत्यनीकस्वभावद्वयसम्भवोऽपि माभूत् विप्रतिषेधात् । न खलु सर्वात्मना विरुद्धधर्माध्यासोऽस्ति तदन्योन्यविधिप्रतिषेधलक्षणत्वाद्, वध्यासुतवत् । सर्वथानभिलाप्यतत्त्वाभ्युपगमेऽपि यदेतदनभिलाप्य तत्त्वमिति तद्व्याहन्येत ॥ ३२ ॥

अनपेक्षे पृथक्त्वैक्ये ह्यवस्तु द्वयहेतुतः ।
तदेवैक्यं पृथक्त्वं च स्वभेदैः साधनं यथा ॥ ३३ ॥

वृत्तिः—परस्परानपेक्षे पृथक्त्वैक्ये सामान्यविशेषाववस्तु अर्थक्रियाकारि न भवति द्वयहेतोर्द्वाभ्यां । कथं? यद्विशेषशून्यं तत्तन्नास्ति यथा खरविषाणं सामान्यं च तथा परपरिकल्पितं । तस्मान्नास्ति विशेष सामान्यशून्यत्वात् । खरविषाणविशेषवत् । इत्यनेन हेतुद्वयेन सामान्यविशेषयोरवस्तुत्वं साधनीयं । तदेव वस्तु ऐक्य-सामान्यं विशेषश्च पृथक्त्वं च द्वयात्मकं । कुतः? अविरोधात् । यथा साधनं हेतुर्ज्ञानं वाक्यं वा स्वभेदैः स्वधर्मैः पक्षधर्मान्वयव्यतिरेकादिभिर्भिन्नमेकं भवति ।

ननु तदेवैक्यं पृथक्त्वं च कथं? यावता विरुद्धमेतत्,—

अष्टशती—एकत्वपृथक्त्वेऽनेकांतत स्त प्रत्यक्षादिविरोधात् इति स्पष्टयति—पृथक्त्वैकत्वे तथाभूते न स्तः—एकत्वपृथक्त्वरहितत्वाद् व्योमकुसुमादिवत् । सापेक्षत्वे हि तदेवैक्यं पृथक्त्वमित्यविरुद्धं सपक्षविपक्षयोर्भावाभावाभ्यां साधनवत् । स्वभेदैर्वा संवेदनवत् । सारभकावयवैर्वा घटादिवत् । तादृशं हि साधनं स्वार्थक्रियायास्तदंतरेणापि पाठांतरमिदं बहुसंगृहीतं भवति ॥ ३३ ॥

सत्सामान्यात्तु सर्वैक्यं पृथग् द्रव्यादिभेदतः ।
भेदाभेदविवक्षायामसाधारणहेतुवत् ॥ ३४ ॥

वृत्ति—सतोऽस्तित्वस्य सामान्यं यत्तथा तस्माच्च सर्वस्यैक्यमेव । द्रव्यादिभेदै द्रव्यपर्यायगुणादिभेदैरथवा द्रव्यक्षेत्रकालभावैर्भिन्नं पृथक्त्वादेव । भेदश्चाभेदश्च तयोर्विवक्षायां क्रियमाणायामसाधारणहेतु श्रावणत्वप्रमाणादिमत्त्वादिस्तद्वत् । यद्यप्यत्रान्वयो नास्ति तथाप्यन्यथानुपपत्तिबलेन सिद्धमिति ॥ ३४ ॥

केषाञ्चिद्विद्यमानस्याविवक्षाऽविद्यमानस्यैव विवक्षा अन्येषां वैयाकरणानां विद्यमानस्यैव विवक्षा नाविद्यमानस्य, अन्येषां विवक्षा नास्तीत्येतन्मतनिराकरणायाह—

अष्टशती—सर्वार्थानां समानपरिणामेऽपि कथमैक्यं भेदानां स्वभावसाकर्यानुपपत्तेः । यथैकभेदस्य स्वभावविच्छेदाभावात् । अन्यथैकं सदन्यदसत्स्यात्? तत्समंजसं सर्वमेकं सदविरोधात् इति । तस्यैव सतो द्रव्यादिभेदात् पृथक्त्वं । उदाहरणं पूर्ववत् ॥ ३४ ॥

---

१ अभिमन्येत्यर्थं ।

सदात्मना च भिन्नं चेत् ज्ञानं ज्ञेयाद्द्विधाऽप्यसत् ।
ज्ञानाभावे कथं ज्ञेयं बहिरन्तश्च ते द्विषां ॥ ३० ॥

वृत्ति —तथा चैतन्यलक्षण ज्ञेयात्प्रमेयात् ज्ञानमवबोधो भिन्नमन्यच्चेदि सदात्मना चास्तित्वरूपेणापि पृथक् स्यात् । द्विधाऽपि ज्ञानं ज्ञेयं चाभावः स्यात् । अभावः स्यात् । कुत ? ज्ञानाभावे बोधरूपे कथं ज्ञेयम् । बहिर्वाच्य । अन्त अतरङ्ग च । ते द्विषां तव द्विषतां मिथ्यादृशाम् । यस्माज्ज्ञाने सति ज्ञेयं विषयत्वात्, ज्ञेये सति ज्ञानं च भवति तत्परिच्छेदकत्वात् । तस्मात् ज्ञानं कथंचित्भिन्नमभिन्नं च सदाद्यात्मनाऽन्यथाऽवस्तु स्यात् ।

सामान्यविशेषयो वाच्यवाचकत्वं कल्प्यते तस्य पूर्वमदृष्टत्वात्सामान्यरूपदिश्यते शब्दैरित्यभिप्रायवतो मनसा भिन्नं तत्कदर्थयितुमाह—

अष्टशती–विषयिणो विषयात्कथंचित्स्वभावभेदेऽपि सदाद्यात्मना तादात्म्यं बोधाकारस्येव विषयाकारात्, विशेषाभावात् । अन्यथा ज्ञानमवस्त्वेव खपुष्पवत् । तदभावे बहिरन्तर्वा ज्ञेयमेव न स्यात् तदपक्षत्वात् ॥ ३० ॥

सामान्यार्था गिरोऽन्येषां विशेषो नाभिलप्यते ।
सामान्याभावतस्तेषां मृषैव सकला गिरः ॥ ३१ ॥

वृत्ति —अथ मतं सामान्यमस्माभिरिष्यते किंतु शब्दगोचरत्वादवस्तु, अत आह । सामान्यं विकल्पेनेष्टोऽर्थो वाच्यो यासां ता सामान्यार्था । गिरो वाच । अन्येषां मिथ्यादृशां । यतस्ताभिर्विशेषो यथात्म्यं स्वलक्षणं नाभिलप्यते । यदीदं सामान्यं तेषामवस्तु अतस्तस्याभावात्सकला समस्ता गिरो वचनानि मृषैवासत्यरूपा एव अतो न वाच्यं नापि वाचकोऽनुमानाभाव ॥ ३१ ॥
उभयैकांतं निराकर्तुकाम प्राह—

अष्टशती विशेषाणामशक्यसमयत्वात्–असंकेतितानभिधानात् विशेषदर्शनवत्तद्बुद्ध्यप्रतिभासनात् अर्थसंनिधानानपेक्षणाच्च, स्वलक्षणमनभिधेयं सामान्यमवस्तु[1] उच्यत इति वस्तु नोच्यत इति स्यात् । सत किं शब्दोच्चारणेन संकेतेन वा[2] गोशब्दोऽपि हि गां नाभिवक्ति यथाश्वशब्द । तथा च मौनं यत्किंचिद्वा वचनं मत्त्वा चरेत् विशेषाभावात् । अपि च निषेधं कथं स्वार्थं नाभिदधीत न वै परमार्थैकतानत्वात् अभिधाननियमः किंतूपादानविशेषात्[3] इत्यपि वार्ते अविकल्पेऽपि तथैव प्रसंगात् । तदेवमनवधारितात्मकं वस्तुस्वलक्षणमापनीपद्येत । नाक्षदर्शिन्द्रियज्ञान–अर्थसंनिधानमपेक्षते विप्लवाभावप्रसंगात् । नापि विशदात्मकमेव दूरेऽपि तथाप्रतिभासप्रसंगात् । यथार्थात् । क्षणभंगादिसाधनवचनमयद्वा न किंचित्सत्यं वक्तुरभिप्रेतमात्रसूचितत्वात् । प्रधानेश्वरादिसाधनवाक्यवत् । सदर्थाप्रतिपादनाद्वा प्रसिद्धालीकवचनवत् । दृश्यविकल्प्यार्थाकारयो कथंचिदप्यतादात्म्ये स्वलक्षणं सन्निधानमपरिलक्षणं दानादिचेतोधर्मादिक्षणवत् कथं स्यादिति मतिवर्तेत । विकल्पानां चावस्तुविषयत्वादविकल्पेतरयोरर्थेतरविषयत्वमन्यद्वा स्वांशमात्रावलंबिना विकल्पान्तरेण प्रत्येतीति सुपरिबोधप्रज्ञो देवानांप्रिय । स्वत एव विकल्पसंविदां निर्णये स्वलक्षणविषयोऽपि विकल्पः स्यात् । परतश्चेत्[2] अनवस्थानादप्रतिपत्ति । अतोऽर्थविकल्पोऽपि माभूत् इत्यनकल्पं जगत्स्यात् । नचायं परोक्षबुद्धिवादमतिशेते स्वयमनिर्णीतेन नामात्मना बुद्धिरियं व्यवस्थापयतीति मुव्यवस्थितं तत्त्वं । न वै स्वरूपं पररूपं वा बुद्धिरध्यवस्यति निर्विषयत्वादित्यादि । इदमतो भ्रांततरं बहिरंतश्च सद्भावासिद्धे । स्वपरस्वभावप्रतिपत्तिरन्वयेन स्वपरपक्षसाधनदूषणप्रयत्नः यत्नस्थं प्रत्येतीति किमपि महाद्भुतं ॥ ३१ ॥

---

१ इय भवतीत्यर्थ । २ तावागतमते स्वलक्षणविषयं प्रत्यक्षं सामान्यविषयं चानुमानं ततश्च सामान्याभावे ऽनुमानाभावः स्यादित्यनर्थः ।

विरोधान्नोभयैकात्म्यं स्याद्वादन्यायविद्विषां ।
अवाच्यतैकान्तेऽप्युक्तिर्नावाच्यमिति युज्यते ॥ ३२ ॥

वृत्तिः—अथ मतं यद्येकैके दोषः उभयैकात्म्यमेष्टितव्यमिति दूषणमाह । एकत्वपृथक्त्वपरप्रत्यनीकस्वभावद्वयसम्भवोऽपि न सम्भवति अस्तित्वनास्तित्ववत् प्रतिषेधात् । एकानेकस्य निराकृतत्वात् । अथावाच्यमिष्यते तदपि न । अवाच्यत्वे येयमुक्तिः साऽपि न सम्भवति मिथ्यादृशां ।

सामान्यविशेषौ परस्परानपेक्षावन्याभ्युपगतौ निरस्य तौ सापेक्षौ सतावर्थक्रियां कुरुत इत्यस्यार्थस्य प्रतिपादनार्थमाह—

अष्टशती—अस्तित्वनास्तित्वैकत्वानेकत्ववत् पृथक्त्वेतरप्रत्यनीकस्वभावद्वयसम्भवोऽपि माभूत् विप्रतिषेधात् । न खलु सर्वात्मना विरुद्धधर्माध्यासोऽस्ति तदन्योन्यविधिप्रतिषेधलक्षणत्वाद्, वन्ध्यासुतवत् । सर्वथानभिलाप्यतत्त्वाभ्युपगमेऽपि यदेतदनभिलाप्यं तत्त्वमिति तद्व्याहन्येत ॥ ३२ ॥

अनपेक्षे पृथक्त्वैक्ये ह्यवस्तु द्वयहेतुतः ।
तदेवैक्यं पृथक्त्वं च स्वभेदैः साधनं यथा ॥ ३३ ॥

वृत्तिः—परस्परानपेक्षे पृथक्त्वैक्ये सामान्यविशेषावस्तु अर्थक्रियाकारि न भवति द्वयहेतोर्द्वाभ्यां । कथं ? यद्विशेषशून्यं तन्नास्ति यथा खरविषाणं सामान्यं च तथा परपरिकल्पितं । तस्मान्नास्ति विशेषसामान्यशून्यत्वात् । खरविषाणविशेषवत् । इत्यनेन हेतुद्वयेन सामान्यविशेषयोरवस्तुत्वं साधनीयं । तदेव वस्तु ऐक्य-सामान्यं विशेषश्च पृथक्त्वं च द्वयात्मकं । कुतः ? अविरोधात् । यथा साधनं हेतुज्ञानं वाक्यं वा स्वभेदैः स्वधर्मैः पक्षधर्मान्वयव्यतिरेकादिभिर्भिन्नमेकं भवति ।

ननु तदेवैक्यं पृथक्त्वं च कथं ? यावता विरुद्धमेतत् ,—

अष्टशती—एकत्वपृथक्त्वेऽनेकान्ततः स्तः प्रत्यक्षादिविरोधात् इति स्पष्टमिति—पृथक्त्वैकत्वे तथाभूते न स्तां—एकत्वपृथक्त्वरहितत्वाद् व्योमकुसुमादिवत् । सापेक्षत्वे हि तदेवैक्यं पृथक्त्वमित्यविरुद्धं सपक्षविपक्षयोर्भावाभावाभ्यां साधनवत् । स्वभेदैर्वा संवेदनवत् । स्वारम्भकावयवैर्वा घटादिवत् । तादृशं हि साधनं स्वार्थक्रियायास्तदन्तरेणापि पाठान्तरमिदं बहुसंगृहीतं भवति ॥ ३३ ॥

सत्सामान्यात्तु सर्वैक्यं पृथक् द्रव्यादिभेदतः ।
भेदाभेदविवक्षायामसाधारणहेतुवत् ॥ ३४ ॥

वृत्तिः—सतोऽस्तित्वस्य सामान्यं यत्तत्तथा तस्माच्च सर्वस्यैक्यमेव । द्रव्यपर्यायगुणादिभेदैरथवा द्रव्यक्षेत्रकालभावैर्विभिन्नं पृथक्त्वादेव । द्रव्यादिभेदैर्मानानामसाधारणहेतुः श्रावणत्वप्राणादिमत्त्वादिस्तद्वत् । भेदश्चाभेदश्च तयोर्विवक्षाया क्रियफलेन सिद्धमिति ॥ ३४ ॥ यद्यप्यत्रान्वयो नास्ति तथाप्यन्यथानुपपत्ति-

केषांचिद्विद्यमानस्याविवक्षाऽविद्यमानस्यैव विवक्षा अन्येषां वैयाकरणानां विद्यमानस्यैव विवक्षा नाविद्यमानस्य, अन्येषां विवक्षा नास्तीत्येतन्मतनिराकरणायाह—

अष्टशती—सर्वार्थानां समानपरिणामेऽपि कथमैक्यं भेदानां स्वभावसांकर्यानुपपत्तेः । यथैकभेदस्य स्वभावविच्छेदाभावात् । अन्यथैकं मदन्यदसत्स्यात् ? तत्समजन्म सदविशेषात्रैव सत्त्वमस्ति । तस्यैव सत्‍ द्रव्यादिभेदात् पृथक्त्वं । उदाहरणं पूर्ववत् ॥ ३४ ॥

१ अभिमन्येरर्थं ।

विवक्षा चाविवक्षा च विशेष्येऽनंतधर्मिणि ।
सतो विशेषणस्यात्र नासतस्तैस्तदर्थिभिः ॥ ३५ ॥

वृत्तिः-सतो विद्यमानस्य विशेषणस्यास्तित्वादेर्विवक्षा, चाविवक्षा च । नासतो नाविद्यमानस्य क्रियते । कैस्तदर्थिभिर्विवक्षाप्रयोजनवद्भिः । अनेकस्मिन् । कुतः ? लोकप्रसिद्धमेतत् ।

कस्यचिद्भेदः संवृतिकल्पितोऽन्यस्याभेदः संवृतिकल्पित इत्येतां दुरागमवासनाजनितां विप्रतिपत्तिं निराकर्तुमाह-

अष्टशती-विधिप्रतिषेधधर्माणां सतामेव विवक्षेतराभ्यां योगस्तदर्थिभिः क्रियेत अन्यथा अर्थनिष्पत्तेरभावात् उपचारमात्रं तु स्यात् । नचाऽग्निर्माणवकः इत्युपचारात्पाकादावुपयुज्यते । तदेकत्र परस्परव्यावृत्तयोऽपि परिणामविशेषाः ॥ ३५ ॥

प्रमाणगोचरौ सतो भेदाभेदौ न संवृती ।
तावेकत्राविरुद्धौ ते गुणमुख्यविवक्षया ॥ ३६ ॥

वृत्ति -भेदाभेदौ प्रमाणगोचरौ प्रमाणविषयौ सन्तौ-भवतो संवृतिरूपावपरमार्थौ न प्रमाणविषयत्वात् । अतस्तावागम तावेकत्रैकस्मिन् धर्मिणि न विरुद्धौ । गुणविवक्षया अप्रधानविवक्षया । मुख्यविवक्षया प्रधानविवक्षया । दृश्यते च लोके प्रधानाप्रधानविवक्षा यथाऽनुदरा कन्येत्यादि ॥ ३६ ॥

नित्यत्वैकांत निराकर्तुकाम आह—

अष्टशती-प्रमाणमविसंवादिज्ञानमनधिगतार्थाधिगमलक्षणत्वात् । तदेव सति भेदमभेदं वा नान्योऽन्यरहितं विषयीकरोति । न हि बहिरंतर्वा स्वलक्षणं सामान्यलक्षणं वा तथैवोपलभामहे यथैकांतवादिभिराम्नायते । सूक्ष्मस्थूलाकाराणां स्थूलसूक्ष्मस्वभावव्यतिरेकेण प्रत्यक्षादावप्रतिभासनात् तत्र स्वभावांतरस्य प्राधान्यविवक्षायां आकारांतरस्य गुणभावः स्यात् । घटोऽयं परिमाणतो रूपादयो वेति ॥ ३६ ॥

इति आप्तमीमांसाभाष्ये द्वितीयः परिच्छेदः ।

नित्यत्वैकांतपक्षेऽपि विक्रिया नोपपद्यते ।
प्रागेव कारकाभावः क्व प्रमाणं क्व तत्फलम् ॥ ३७ ॥

वृत्ति -उक्तपक्षदोषभयान्नित्यत्वैकांतपक्ष आश्रीयते तत्रापि सतो भावस्यांतरावाप्तिर्विक्रिया सा नोपपद्यते न घटत इत्यर्थः । अत एव कारणात् कारकाणि कर्त्रादीनि तेषामभाव शून्यता । प्रागेव पूर्वमेव । तस्मिन्नभावे कारकविशेषप्रमाणवस्तुयाथात्म्यप्रतिपादकं क्व तस्मिन् किंतु न क्वचिदपि । तदभावे क्व प्रमाणफलमुपेक्षाहानोपादानादिकम् ? ॥ ३७ ॥

माभूद्विक्रिया व्यंग्यव्यंजकभावो भविष्यत्यत आह-

अष्टशती-सदसदेकत्वपृथक्त्वैकांतप्रतिषेधानंतरं नित्यत्वैकांतप्रतिक्षेपः । पूर्वापरस्वभावपरिहारावाप्तिलक्षणामर्थक्रियां कौटस्थ्येऽपि प्रमाणं कथमनुमन्यते ? कारकज्ञापकहेतुव्यापारासंभवात् । परिणामविवर्तधर्मास्थानिकाराणां स्वभावपर्यायत्वात् । तदेतद्विनाशोत्पत्तिनिवारणमबुद्धिपूर्वकं प्रत्यक्षादिविरोधात् क्षणिकैकांतवत् ॥ ३७ ॥

प्रमाणकारकैर्व्यक्तं व्यक्तं चेदिंद्रियार्थवत् ।
ते च नित्ये विकार्यं किं साधोस्ते शासनाद्बहिः ॥ ३८ ॥

वृत्ति'—प्रमाणानि प्रत्यक्षादीनि । कर्तृकर्मकरणसंप्रदानापादानाधिकरणानि कारकाणि तैर्व्यक्त प्रकाशित व्यजित कृत। व्यक्त महदादि । यथेंद्रियैश्चक्षुरादिभिरर्थो विषय । चेद्यदेव। ते च व्यग्यव्यजके नित्ये अविचलितकल्पे । किं विकार्य यावता हि न किंचिदपि । तत्र साधोर्मुने शासनात् प्रवचनात् । बहिस्तेऽन्यमेव हि विकारो यो वस्तुन्यन्यथाभावो व्यक्तिरन्यथाभाव अव्यक्ताद्व्यक्तमन्यत् । तत्र शासने पुन सर्वं सुघटम् ।

पुनरपि कदर्थयितुमाह—

अष्टशती-अथ मत—प्रमाणकारकाणि व्यवस्थितमेव भाव व्यजयति। चक्षुरादिवत्स्वार्थं तती न किंचिद्विप्रतिषिद्ध। विषयविशेषविज्ञानादे शाश्वतत्वान्न किंचिद् व्यक्तार्थं पश्याम । कथंचिदपूर्वोत्पत्तौ तदेकांतविरोधात् तदभावविकार्य्यानुपपत्ते । न वै किंचिद्विरुद्ध कार्यकारणभावाभ्युपगमात् इत्यनालोचितसिद्धात ॥

यदि सत्सर्वथा कार्यं पुंवन्नोत्पत्तुमर्हति ।
परिणामप्रक्लृप्तिश्च नित्यत्वैकांतबाधिनी ॥ ३९ ॥

वृत्तिः-असत्किंचिदपि नोपपद्यते सर्वं सर्वत्र सर्वस्मादत आह । यदि सर्वथा विश्वप्रकारैर्यथा शक्त्यात्मना एव व्यक्तात्मनापि कार्यं घटादिक सत् विद्यमान पुमानिव पुवत् साख्यपरिकल्पितपुरुषवत् । नोत्पत्तु नो प्रादुर्भवितुमर्हति योग्य भवति । यद्यत्सर्वथा सत् न तदुत्पद्यते यथा साख्यपुरुष सच्च सर्वथा कार्यं तस्मान्नोत्पद्यते। अथ व्यवस्था तस्य द्रव्यस्य धर्मांतरत्यागैर्धर्मांतरोपजनित परिणाम इष्यते ? अत आह परिणामस्य प्रक्लृप्ति कल्पना समर्थनं च सर्वस्य नित्यत्वमिति योऽयमेकांतस्तस्य बाधिनी निराकरणशीला विरोधिनी इत्यर्थ ।

अतो बन्धमोक्षादिकमत्र न सभवति नित्यत्वात्प्रकृतिपुरुषयोस्तव मते पुन सभवतीत्याह—

अष्टशती-न तावत्सत कार्यत्व चैतन्यवत्। नाप्यसत सिद्धांतविरोधात् गगनवकुसुमवत्। नापरमेकांतप्रकारांतरमस्ति । विवर्तादे पूर्वोत्तरस्वभावप्रध्वसोत्पत्तिलक्षणत्वात् । तदेतत्त्रैलोक्य व्यक्तेरपैति नित्यत्वप्रतिषेधात्-अपेतमप्यस्ति विनाशप्रतिषेधात् इत्यनेकांतोक्तिरश्वसर्पविलप्रवेशन्यायमनुसरति ॥ ३९ ॥

पुण्यपापक्रिया न स्यात् प्रेत्यभावः फल कुत ।
बधमोक्षौ च तेषां न येषां त्व नासि नायकः ॥ ४० ॥

वृत्तिः-मैत्रीप्रमोदकरुणादिक्रियाऽभाव कुत पुण्यहेतुत्वात् पुण्य । हिंसादिरशुभपरिणाम पापहेतुत्वात्पाप । तयो क्रिया क्षयोपार्जन न स्यान्न भवेत् अत एव क्रियाऽभावे कुत प्रेत्यभाव ? जन्मांतरफल च सुखदु खादिरूप कुत ? बध कर्मणाऽस्वतंत्रीकरण मोक्ष स्वात्मोपलब्धि एतौ च द्वौ तेषा न येषां त्व नासि—न भवसि नायक प्रभु ? किमुक्त भवति एतत्सर्वं त्वच्छासन एव नान्येषां नित्यत्ववादिनां कुत ? निष्क्रियाऽभावात् ॥

न केवल नित्यैकांत एतेषामभाव किंतु—

अष्टशती-नैतत्प्रेक्षापूर्वकारिभिराश्रयणीय पुण्यपापप्रेत्यभावबधमोक्षविकल्परहितत्वात् नैरात्म्यादिवत् । न चैतत्क्वचिदेकांते सभवति ॥ ४० ॥

क्षणिकैकांतपक्षेऽपि प्रेत्यभावाद्यसभवः ।
प्रत्यभिज्ञाद्यभावान्न कार्यारंभ कुतः फल ॥ ४१ ॥

वृत्तिः-क्षणिको निरन्वयविनाश स एवैकांतपक्षस्तस्मिन्नपि प्रेत्यभावादीना जन्मांतरादीनामसभवो ऽभाव । प्रत्यभिज्ञा स एवायमिति ज्ञान सा आदिर्येषां ते प्रत्यभिज्ञादयस्तेषामभावस्तस्मान्न कार्यारंभ श्रो-

दनन्तरादेरारंभ आदिक्रिया। अत पुन फले समर्पणादिक परिहारोऽनिष्टस्य । अस्मादेतत्कार्यं भविष्यति नान्यस्मादेतदपि न सभवत्येव। आदिशब्देन पर्यालोचनाध्यवसायादीनां ग्रहण। यदि कश्चित् स्थिर कर्ता स्यादुपादानादीन्यपि यदि स्थिराणि सन्त्यस्य कार्यस्य, एतद्यागे एव तन्निराकरणमपि। कथञ्चिद्यदि कार्यरूपेण परिणमति[२] तदा सर्वं सुघट नान्यथा ॥ ४१ ॥

तत्र कारणे कार्यं मनागपि नास्तीति चेदत्र आह—

अष्टशती-क्षणक्षयैकांतदर्शने-अहित, असभवत्प्रेत्यभावादिप्रक्रियात् उभयैकांतवत्। प्रोभ्यनेकांताभ्युपगमवद्वा। भिन्नकालक्षणानामसभवद्वासनत्वात् अकार्यकारणवत् । न हि द्वौ कारणमसमर्थविरसारीतवत्। समनन्तरत्वेऽप्यभावाविशेषात्। न च पूर्वस्योत्तर कार्यं तदसत्येव हि भावात् सन्तानवत् अतिक्रान्ततमवद्वा नहि समर्थेऽस्मिन् सति स्वयमनुपिसो पश्चाद्भवतस्तत्कार्यत्व[१] समनन्तरत्व या नित्यवत्। कारणाभावाविशेषेऽपि कार्योत्पत्तिसमयनियमावक्लृप्तौ कस्यचित् कालान्तरेऽपि तत्कारणसामर्थ्यसद्भावाभेदेपि कार्यजन्मन कालनियम किं न स्यात्[१] विशेषाभावात्। तथा चाकस्मिकत्व स्यात्। उभयत्राविशेषेण कथञ्चिदनुपयोगेऽपि क्वचिद् व्यपदेशकल्पनायामन्यत्रापि किं न भवेत्क्षणस्थिति । एकोऽपि भावोऽनेकस्वभाव चित्रकार्यत्वात् नानार्थवत्। न हि कारणशक्तिभेदमन्तरेण कार्यनानात्व युक्त रूपादिज्ञानवत्। अन्यथा रूपादेर्नानात्व न सिद्धयेत् चक्षुरादिसामग्रीभेदात् तज्ज्ञाननिर्भासभेदोऽवकल्पेत । युगपदेककार्योपनिबद्धदृष्टीनामपि भवितव्यमेव प्रतिभासभेदेन कारणसामग्रीभेदात्। अन्यथा दर्शनभेदोऽपि माभूत् । प्रत्यासन्नेतरयोर्विशदेतरनिर्भासोपलब्धे । सेयमुभयत पाशारज्जु । सकृत्कारणस्वभावभेदमन्तरेण यदि कार्यनानात्व क्रमशोऽपि कस्यचिदपेक्षितसहकारिण कार्यसतति किं न स्यात्। सहकारिणस्तद्धेतुस्वभावमभेदयतोऽपि कार्यभेदहेतव स्यु क्षणक्षयवत्। न हि कादाचित्कानि तत्कर्तुं समर्थानीति स्थिरोऽर्थस्तत्कारणस्वभाव जहाति तद्बुद्धिपूर्वकत्वाभावात्। क्षणिकसामग्रीसन्निपतितैककारणान्तरवत्। कल्पयित्वापि स्वहेतुप्रकृतिं भावाना सा प्रकृतिरवश्य अन्वेष्या [तत्स्वभावव्यवस्थात्तत्कारणप्रकृतिव्यवस्थापनात् । तदयमकारणोऽपि स्वभावनियमोऽर्थ स्यात्। यद्वद्भाव प्रयत्नापेक्ष तत्तद्भावनियत तथा विनाश प्रयत्नापेक्ष विनश्वर तथैव स्थिति प्रयत्नापेक्ष स्थास्नु तद्धेतोरकिंचित्करत्वात् तद् व्यतिरिक्ताव्यतिरिक्ताकारणात् इत्यादि सर्वं समान । आदौ स्थितिदर्शनात् विद्युत्प्रदीपादेरन्तेऽपि स्थितेरनुमान युक्त । अन्यथान्ते क्षयदर्शनात् आदौ सजातीयस्थिरसमजसैव तादृश कारणादर्शनेऽपि कथंचिदुपादानानुमानवत् तत्कार्यसंतानस्थितिरदृष्टाप्यनुमीयेत। तस्मात्कथंचन स्थितिमत प्रतिक्षण विवर्तोऽपि नान्यथा प्रभवादेरयोगात्। पुन प्रेत्यभावादि[१] सत्यपि हेतुफलभावे कारणकार्यान्तरवत् सततिर्न स्यात्। अतादात्म्याविशेषात् तत्स्वभावविशेषावक्लृप्तौ तादात्म्येऽपि कोऽपरितोष[१]विरोधस्य सर्वत्राप्यपरिहार्यत्वात्। तत्संतानापेक्षया प्रेत्यभावादि मामक्त ज्ञानज्ञेययो प्रतिक्षण विलक्षणत्वात्। न वै प्रत्यभिज्ञादि पुरुषान्तरवदर्थान्तरवच्च। तत कर्मफलसम्बन्धोऽपि नानामतानियमात् न युक्तिमवतरति। तत्सूक्त क्षणिकपक्षो विद्वद्भिरनादरणीय सर्वथार्थक्रियाविरोधात् नित्यत्वैकान्तवत्। सत्येव कारणे यदि कार्यं त्रैलोक्यमेकक्षणवर्ति स्यात्। तत सन्तानाभावात् पक्षान्तराभावाचेति स्थितमेतत् ॥ ४१ ॥

यद्यसत्सर्वथा कार्यं तन्माजनि खपुष्पवत् ।
मोपादाननियामोभून्माऽऽश्वास कार्यजन्मनि ॥ ४२ ॥

वृत्ति —सर्वथा शक्तिव्यक्तिस्वरूपेण यदसदविद्यमान तत्कार्यं माजनि माभूत्। खपुष्प गगनकुसुम तदिव खपुष्पवत्। उपादान मृत्पिंडतन्त्वादिक तस्य नियामोऽस्मादेतत्कार्यं भवतीति निश्चय सोऽपि माभूत्। आश्वासोऽस्मादेतद्भविष्यत्ययमपि माभूत्। कार्यजन्मनि कार्योत्पत्तौ ॥ ४२ ॥

पुनरपि दोषमुद्भावयितुमाह—

१। एतद्वाक्यमेव पाठोऽत्र लिखितपुस्तके। २ परिणमनमपि पाठ मुद्रितपुस्तके।

कर्तरि क्तेन ॥ ७८ ॥ कर्तरि या ता तदन्त, क्तेन सह षसो न स्यात् । इदमेषामासित । इदमेषा यात । इदमेषा भुक्त । राज्ञा मत । राज्ञा पूजित । राज्ञामर्चित । राज्ञामिष्ट ।

***द्विप्रासौ भाया ॥ ७९ ॥** कर्तरि भाया सत्या द्विप्रासौ कृति कर्मणि या ता तदन्त प न स्यात् । आश्चर्यो गवा दोहोऽगोपालकेन । रोचते मे ओदनस्य भोजन देवदत्तेन । साधु खलु पयस पान विष्णुमित्रेण । द्विप्रामानिति किं ? देवदत्त कृतो जिनदत्तेन । भायामिति किं ? साध्विद शब्दानुशासनमाचार्यस्य ।

***ण्वुतृज्भ्या ॥ ८० ॥** आभ्या योगे कर्तरि या ता तदन्त सो न भवति । भवत शायिका । भवत आसिका । भवतोऽग्रगामिका । तृजुत्तरार्थ ।

कर्त्तरि ॥ ८१ ॥ कर्त्तरि यौ ण्वुतृचौ ताभ्या योगे कर्मणि या ता तदन्त न समस्यते । ओदनस्य भोजक । सक्तूना पायक । अपा स्रष्टा । पुरा भेत्ता । कर्तरीति किं ? इक्षुभक्षिका मे धारयसि ।

क्रीडाजीविकयोर्नित्य ॥ ८२ ॥ क्रीडाया जीविकाया च ण्वुना सह तान्त नित्य षसो भवति । उद्दालकपुष्पभञ्जिका । वारणपुष्पप्रचायिका । तालभञ्जिका । अवोषखादिका । नखलेखक । अवस्करशुद्धक । रमणीयकारक । क्रीडाजीविकयोरिति किं ? पयस पायक ।

***तिकाद्दुः ॥ ८३ ॥** अमो सुवन्तेन सह समस्यते । प्रगत्य । शुक्लीभूय । पटपटाकृत्य । खाट्कृत्य । शोभन पुरुष सुपुरुष । अतिपुरुष । कुत्सित पुरुष कुपुरुष । ईषत् पिंगल—आपिंगल । पाप पुरुषो दुष्पुरुष ।

+प्रात्यवपरिनि'प्रत्यादयो गतक्रान्तक्रुष्टग्लानक्रान्तस्थितादिषु बेभापूर्केभि' ॥ ८४ ॥ प्रादयो गतादिष्वर्थेषु वातादिभि सह षसो भवति । तद्यथा-प्रादयो गतादिष्वर्थेषु बया । प्रगत आचार्य प्राचार्य । सङ्गतोऽर्थ समर्थ । अत्यादय क्रान्ताद्यर्थेष्विपा । अतिक्रान्त खट्वा—अतिखट्व । उद्गतो वेला उद्वेल समुद्र । अवादय क्रुष्टादिषु भया । अवक्रुष्ट कोकिलया-अवकोकिल वन । अनुगतमर्थेन—अन्वर्थं वच । पर्यादयो ग्लानादिष्वपा । परिग्लानोऽध्ययनाय पर्यध्ययन । उद्युक्त सग्रामाय-उत्सग्राम । निरादय क्रान्तादिषु कया । नि क्रान्त कौशाम्ब्या—निष्कौशाम्बि । अपगत शालाया—अपशाल । प्रत्यादय स्थितादिष्वीपा । प्रतिष्ठितमुरसि प्रत्युरस ।

वागमिङ् ॥ ८५ ॥ अमिङन्त वाक्सज्ञ समर्थेन नित्य षसो भवति । कुम्भकार । भारहार । शरलाव । अमिङिति किं ? एधानाहारको व्रजति ।

क्त्विनामैव ॥ ८६ ॥ क्त्विसज्ञकेन अमन्तैनैव वागमिङ् षसो भवति । स्वादुकार भुक्ते । लवणकार भुक्ते । रूपककार भुक्ते । अमेति किं ? काले भोक्तु । एवेति किं ? प्रथम भोज । प्रथम भुक्त्वा गच्छति ।

वा भादि ॥ ८७ ॥ भादीनि वाक्सज्ञानि अमा सह वा समस्यते । मूलकोपदश भुङ्क्ते । मूलकेनोपदश भुङ्क्ते । पार्श्वोपपीड शेते । पार्श्वाभ्यामुपपीड शेते । पार्श्वे उपपीड शेते ।

क्त्वा ॥ ८८ ॥ क्त्वान्तेन सह वा भादि षसो भवति । उच्चै कृत्य, उच्चै कृत्वा आचष्टे । नीचै कृत्य, नीचै कृत्वाचष्टे । भादीति किं ? अल कृत्वा ।

***अवाऽन्यार्थेऽनेक व ॥ ८९ ॥** वावर्जितस्यान्यस्य पदस्यार्थेऽभिधेयेऽनेक सुवन्त बसज्ञ षसो भवति । कण्ठे कृत येन स कृतकण्ठ । उदरेमणि । कण्ठेकाल । उरसिलोमा । उष्ट्रस्येव मुखमस्य-उष्ट्रमुख । गुरुभार्य । अवान्यार्थे इति किं ? वृष्टे देवे गत । नपनिर्देश किं ? लोहितगग देश ।

+एकार्थ ॥ ९० ॥ एकार्थ समानाधिकरणमनेक सुवन्त बसोऽवाऽन्यार्थे भवति । प्राप्तमुदक य स प्राप्तोदको ग्राम । चित्रगु । अप्रतिहतशासन । अनन्तगुण । परमवाणीक । अष्टगगन । अविद्यमानपुत्र । मत्तबहुमातङ्ग वन । लम्बकर्णीया । एकार्थमिति किं ? पञ्चभिर्भुक्तमस्य ।

+क्ष्मिः ॥ ९१ ॥ क्ष्मिसज्ञ वसा भवत्यवाऽन्यार्थे । उच्चैर्मुख यस्य स उच्चैर्मुख । अपुत्र । अभार्य । अविद्यमानक्षीरा गौ । सुमुखी कन्या ।

***सख्यये सख्यासन्नादूराधिकाषड्ढा-**

-दिष्ट् च ॥ ९२ ॥ आसन्नादीन्यर्धपूर्वं डड-तानि क्तिसंज्ञानि च सङ्ख्येये वर्तमानेन स्यिसंज्ञना चिना सह समस्यते । आसन्ना दशानामिमे आसन्न दशा । आसन्नविंशा । अदूरदशा । अदूरविंशा । अधिकदशा । अर्द्धेनाधिका विंशतिरिमे अर्ध्यर्द्धविंशा । अर्धं पचम यामा ता अर्द्धपचमा विंशतय इमे अर्द्धपचमविंशा नवतिरित्यर्थ । अर्द्धपचमविंशा । समीपे दशानामिमे उपदशा' । उपविंशा' । उपत्रिंश । स्यिनेति किं ? आसन्ना पुरुषाणामिमे । सङ्ख्येये इति किं ? अधिका विंशतिर्गवा । आसन्नादीति किं? सन्निकृष्टा दशानामिम ।

*स्यि' सुज्वाऽर्थे ॥ ९३ ॥ सुजर्थे वारे वाऽर्थे विकल्प संशय वा स्यिसंज्ञानाचि बसा भवति सङ्ख्येये वर्तमानेन स्यिना । द्वौ वारौ दश इमे द्विदशा' । त्रिदशा । चतुर्दशा । द्वौ वा त्रयो वा द्वित्रा । त्रिचतुरा । पचषा । सप्तदशा । सुज्वाऽर्थे इति किं ? द्वावेव न त्रय ।

दिशोऽन्तराले ॥ ९४ ॥ दिक्शब्दा स मस्यतेऽन्तरालेऽर्थे । दक्षिणस्याश्च पूर्वस्याश्च दिशो यदन्तरालं सा दिक् दक्षिणपूर्वा । पूर्वदक्षिणा । दक्षिणापरा । उत्तरपूर्वा ।

*तेन सहेति तुल्ययोगे ॥ ९५ ॥ सहशब्द तेनेति भातेन सह तुल्ययोगे समानक्रियादियोगे बसो भवति । सह छात्रेणागत सछात्र । सपुत्र आगत । सशिष्य । सरूप । सकर्मकर । तुल्ययोगे इति किं ? सहैव दशभि पुत्रैर्भार ति रासभी । इतिशब्दादतुल्ययोगेऽपि स [illegible] वादी नत इत्यादि सिद्ध ।

चार्थे द्वद्व ॥ ९६ ॥ चकृतोऽ[illegible] तस्मिन्नर्थेऽनेक सुबन्त द्वद्वसंज्ञ सा [illegible] कृतो द्वावपि । इतरेतरयोगसमाहारौ । प्ल[illegible] खदिरपलाशौ । छत्रोपानह । वाग्दृषद । [illegible]

+समानामेक ॥ ९७ ॥ समाना [illegible] शब्दाना चाऽर्थे एक एव प्रयोक्तव्य । कुटिलश्च वक्रा कुटिला वा । सितश्च शुक्लश्च सिता श्वेता शुभ्रा वा । समानाभि[illegible] धवखदिरपलाशा ।

+सुप्यसङ्ख्येयः ॥ ९८ ॥ सुपि सर्वत्र समानानां एकरूपाणा युगपत्प्रयोगे एक एव प्रयोक्तव्य सङ्ख्येय वर्जयित्वा । वृक्षश्च वृक्षश्च वृक्षौ । वृक्षश्च । वृक्षश्च वृक्षश्च वृक्षा । हरिणी च हरिणी च हरिण्यौ । सुपीति किं ? मातृमातारौ । मातरौ । मातागविति भेद । असङ्ख्येय इति किं ? । एकश्च एकश्च । द्वौ च द्वौ च । पूर्व समासार्थाऽर्थे । इद तु सरूपाऽर्थे ।

+त्यदादि च ॥ ९९ ॥ त्यदादिना अत्यदादिना च सह त्यदादिद्वंद्वे प्राप्ते त्यदादिरेक एव प्रयुज्यते । स च देवदत्तश्च तौ । कश्च देवदत्तश्च कौ । स च त्व च युवा । त्व च भवाश्च भवतौ । स च स्थाली च ते । सा च देवदत्तश्च तौ । स च देवदत्ता च ते । स च कुड च ते । सा च कुड च ते । तच्च देवदत्तश्च तौ ।

+भ्रातृपुत्राः स्वसृदुहितृभि' ॥ १०० ॥ भ्रात्रर्थपुत्रार्थयो स्वस्रर्थदुहित्रर्थाभ्यां प्रयोगे भ्रात्रर्थ पुत्रार्थावेव प्रयुज्येते । भ्राता च स्वसा च भ्रातरौ । सोदर्यश्च स्वसा च सोदर्यौ । भ्राता च भगिनी च भ्रातरौ । पुत्रश्च दुहिता च पुत्रौ । सुतश्च दुहिता च सुतौ । पुत्रश्च सुता च पुत्रा । बहुवचन पर्यायार्थं ।

*+पिता मात्रा वा ॥ १०१ ॥ पितु मात्रा प्रयोगे पिता [illegible] । पिता च [illegible] च पितरौ । मा[illegible]

+श्वशु[illegible] १०२ [illegible]
शब्देन [illegible] प्रयोक्त[illegible]
श्वश्रूश्च [illegible]

+वृद्धा[illegible]
[illegible] यु[illegible] ए[illegible]
प्रकृ[illegible] ग[illegible]

गार्गी प्रयोक्तव्य सा च वृद्धा स्त्री पुरुष स्यात् । गार्गी गार्ग्यायणश्च गार्ग्यौ । औपगवा च औपगवश्च औपगव्यौ ।

+स्त्रिया ॥ १०५ ॥ पुरुषस्य स्त्रिया सह प्रयोगे पुरुष एव प्रयोक्तव्य । ब्राह्मणश्च ब्राह्मणी च ब्राह्मणौ । कठी । मयूरौ । कुक्कुटौ । पट्ट ।

+ग्राम्यपशुसङ्घेष्वतरुणेष्वनेकशफेष्वशिशौ स्त्री प्रायः॥१०६॥ ग्राम्यद्विखुराणां सङ्घेऽशिशा स्त्रीपुरुषाणां युगपत् प्रयोगे स्त्री प्रयुज्यते प्राय । गावश्चेमा गावश्चेमा गाव । अजा इमा । महिष्य इमा । ग्राम्येष्विति किं ? रुरवश्चेमे रुरवश्चेमा इमे रुरव । द्विखुरेष्विति किं ? अश्वाश्चेमे अश्वाश्चेमा इमेऽश्वा । सङ्घेष्विति किं ? गौश्चायं गौश्चेयं इमौ गावौ । अशिशाविति किं ? वत्साश्चेमे वत्साश्चेमा इमे वत्सा । प्राय इति किं ? उष्ट्राश्चेमे उष्ट्राश्चेमा उष्ट्रा इमे ।

+नपुंसकमेकं च वा ॥ १०७ ॥ नपुंसकमन-पुंसकेन सह प्रयोगे नपुंसकं प्रयोक्तव्यमेकवच्च वा स्यादनन्यार्थप्रकृतौ । शुक्ल च वस्त्र शुक्लश्च कम्बल ते इमे शुक्ले । तदिदं शुक्लं वा । शुक्लश्च शुक्ला च शुक्लिका तानि शुक्लानि । तदिदं शुक्लं वा । अनन्येति किं ? शुक्ल च शुक्ल च शुक्ले । अनन्यार्थप्रकृताविति किं ? शुक्ल च वस्त्र कृष्णश्च कम्बल ता शुक्लकृष्णौ ।

+सिद्धयार्थात् पुनर्वसुर्भे ॥१०८॥ सिध्यार्थशब्दाद्वे वर्तमानात् पर पुनर्वसुशब्द भे वर्तमानो द्वन्द्वविषयो द्वयर्थे सानित्यमेकार्थो भवति । उदितौ सिध्यपुनर्वसू । पुष्यपुनर्वसू । तिष्यपुनर्वसू । सिध्यार्थादिति किं ? आर्द्रापुनर्वसवः । भ इति किं ? तिष्यपुनर्वसवो माणवका ।

*नोक्तं पूर्वं ॥ १०९ ॥ सनिर्दिष्टेषु यथा निर्दिष्ट पूर्वं प्रयोक्तव्य । अग्निमित्र । धर्मश्रित । भवभी ।

राजदन्तादौ ॥ ११० ॥ राजदन्तादिषु पूर्वनिपातेऽप्राप्त यत्पद तत्पूर्व प्रयोक्तव्य । दन्ताना राजा राजदन्त । यन्यस्याग्रे अग्रेवण । पूर्व वासित पश्चाल्लिप्त लिप्तवासित । नग्नमुषित । उलूखलमु सल । चित्रस्वातीं । दारगवौ । भार्यापती । जम्पती । दम्पती । दशपती ।

+सङ्ख्याल्पा ॥ १११ ॥ भे अल्पा सङ्ख्या पूर्वं प्रयोक्तव्या । द्विशती । त्रिशती । चतुर्दश । पञ्चषा ।

*द्वन्द्वे घिस्वेकं ॥ ११२ ॥ द्वन्द्वे घिसञ्ज्ञं सुसञ्ज्ञं चैकं पूर्वं प्रयोक्तव्य । कुशकाश । तृणकाष्ठ । अग्निवायू । वायुतोय । मुनिगुणी । घिस्विति किं ? कुक्कुटमयूरी । एकमिति किं ? गुरुरविभास्करतनया । रविभास्करतनयगुरव ।

अजाद्यदन्तं ॥ ११३ ॥ अजाद्यकारान्तमेकं पूर्वं प्रयोक्तव्य द्वन्द्वे । इन्द्रचन्द्रौ । उष्ट्रखर ।

अल्पाच्तरं ॥ ११४ ॥ द्वन्द्वे सेऽल्पाच्तरमेकं पूर्वं प्रयुज्यते । धवखदिरौ । वाग्वायू । प्लक्षन्यग्रोध ।

+अर्च्यं ॥ ११५ ॥ द्वन्द्वेऽर्च्यमभ्यर्हितं पूर्वं प्रयुज्यते । कामकाजी । वधूवरौ । दीक्षातपसी । वासुदेवार्जुनौ ।

+वर्णभ्रात्रनुपूर्वं ॥ ११६ ॥ वर्णो भ्राता च द्वन्द्वेऽनुपूर्वं क्रमेण पूर्वं प्रयोक्तव्य । ब्राह्मणक्षत्रियौ । ब्राह्मणक्षत्रियविट्शूद्रा । भीमसेनार्जुनौ । रामलक्ष्मणौ । बलदेववासुदेवौ । युधिष्ठिरभीमसेनार्जुना ।

+समाजभर्तु ॥ ११७ ॥ भ नक्षत्र ऋतुश्च समाच समानाक्षरमनुपूर्वं पूर्वं प्रयोक्तव्य । अश्विनीभरण्यौ । भरणीकृत्तिकारोहिण्य । हेमन्तशिशिरौ । हेमन्तशिशिरवसन्ता । समाजिति किं ? पुष्यपुनर्वसू । ग्रीष्मवसन्तौ ।

+धर्मार्थादिषु वा ॥ ११८ ॥ धर्मार्थादिकृतद्वन्द्वेऽप्राप्त पूर्वनिपातो वा पूर्वं निपतति । धर्मार्थौ । अर्थधर्मौ । शब्दार्थौ । अर्थशब्दौ । कामार्थौ । अर्थकामौ । आद्यन्तौ । अन्तादी । गुणवृद्धी । वृद्धिगुणौ ।

*गुणस्त्विष्टे वे ॥ ११९ ॥ गुण सञ्ज्ञा सञ्ज्ञा च वे पूर्वं प्रयोक्तव्य । चित्रगु । छत्रकर्ण । सर्वकर्ण । विश्वदेव । पटुप्रज्ञ । पञ्चरत्न ।

वाहिताग्न्यादिषु ॥ १२० ॥ आहिताग्न्यादिषु वेऽप्राप्त पूर्वनिपात वा पूर्वं [illegible] अग्न्याहित । आहिताग्नि । [illegible]जात । जातपुत्र ।

एव-दतजात । श्मश्रुजात । गृहपीत । भार्याद । अर्धगत । शीर्षच्छिन्न ।

+प्रियः ॥ १२१ ॥ प्रियो वा वसे पूर्वं प्रयोक्तव्य । प्रियगुड । गुडप्रिय ।

+गड्वादय ईपः ॥ १२२ ॥ ईपात् गड्‌वु-प्रभृतयो वस वा पूर्वं प्रयोक्तव्या । गड्वुकण्ठ । कण्ठ-गड्वु । गड्वुशिरा । शिरोगड्वु ।

+क्तात्सः १२३ ॥ वसे क्तादीपंतावाजि-वाचि पूर्वं वा प्रयोक्तव्य । उद्यतोऽसिरनेन-असु-द्यत । उद्यतासि । उद्गोर्णीर्ण । उद्गीर्णगदा । वज्रहस्त । हस्तवज्र । चक्रपाणि । पाणिचक्र । करताग्रकर । करकरवाल । ईपाकर्षणार्थं चशब्द ।

+कालाकृतिसुखादयः ॥ १२४ ॥ काल-वाचिन आकृतिजातिसुखादिवाचिन सुखादयश्च वस क्तात् वा पूर्वं प्रयोक्तव्या । मासयाता । यात मासा । सागरजग्धा । जग्धसागरा । सुखयाता । यातसुखा । दुःखयाता । यातदुःखा ।

क्तः ॥ १२५ ॥ क्तात वसे पूर्वं प्रयोक्तव्य । ज्ञातविश्व । न्यायज्ञातशास्त्र । भिक्षितभिक्ष । अवमुक्तोपानत्क । विश्रुतकीर्ति ।

*ये कडारादयः ॥१२६॥ यसे कडारादयो वा पूर्वं प्रयोक्तव्या । कडारमद्र, भद्रकडार । गड्डुल शाडिल्य, शाडिल्यगड्डुल । वधिराध, अधवधिर । नटधूर्त, धूर्तनट । कूटदाक्षि, दाक्षिकूट ।

उत्तरपद यु ॥ १२७ ॥ से यदुत्तरपद तत् युसंज्ञ भवति । दशगवधार । व्याघ्रजात प्रदेश "दिगधिक सुहृद्द्वा" इत्यादय ।

इति जैनेंद्रव्याकरणे शब्दार्णवचन्द्रिकानाम्नि लघुवृत्तौ प्रथमस्याध्यायस्य तृतीय पाद ।

अथ प्रथमाध्याये चतुर्थः पादः ।

कर्मणीप ॥ १ ॥ कर्मणि कारके इप् विभक्ता भवति । कट करोति । जैनेंद्र पठति । पायस भुङ्क्ते । आदित्य पश्यति । अहिं लघयति ।

+ह्रांतरांतरेणातिपिकृतिकषासमयाभिर्धा-पार्थौ ॥ २ ॥ हादिभिर्योगे इप् भवति धापाश्व वि शेषणे । हा देवदत्त वर्धते व्याधि । अतरा गध-मादन माल्यवत चोत्तरा कुरव । अतरा निषध नील च विदेहा । अतरेण सौमनस विद्युत्प्रभ च देवकुरव । अतरेण जलधि हिमवन्त च भरत । मोक्षमतरेण नात्यतिक सुख । अतिवृद्ध कुरून्मह-द्बल । धिग्देवदत्तमयश प्रसृत । निकषा ग्राम नदी । समया ग्राम वन । उपाधाविति किं ? प्रज्ञाने व्या-ध्यादौ मा भूत् । चकारोऽनुक्तसमुच्चयार्थ । तेन— बुभुक्षित न प्रतिभाति किंचित् । वृत्तीन्य भद्रे प्रति-भाति यत्र ।

+पर्यभिसर्वोभयैस्तसैः ॥ ३ ॥ पर्यादिभि स्तस्प्रत्ययैर्योगे इप् भवति । परितो ग्राम वनानि । अभितो ग्राम। सर्वतो ग्राम। उभयतो ग्राम वनानि।

+द्विरुक्तैरधोभिः ॥ ४ ॥ द्विरुक्तैरधोऽध्युप-रिभिर्योगे इप् भवति । अधोऽधो ग्राम । अध्यधि ग्राम । उपर्युपरि ग्राम ग्रामा । द्विरुक्तैरिति किं ? अधो ग्रामस्य ।

*कालाध्वन्यभेदे ॥ ५ ॥ कालेऽध्वनि चो पाधौ इप् भवत्यभेदेऽन्यतसयोगे द्रव्यादिना । सव त्सर क्षीरौदन । शरद मथुरा रमणीया । सवत्स-रमधीते । क्रोश कुटिला नदी । योजन दीर्घो गिरि । क्रोशमधीते । कालाध्वनोरिति किं ? स्थाल्यां पचति । अभेदे इति किं ? मासं मासस्य वा द्विरधीते ।

सिद्धौ भा ॥ ६ ॥ सिद्धौ क्रियाफलनिष्पत्तौ गम्यमानायां कालाध्वनो भा भवत्यभेदे । मासेन प्राभृतमधीत । क्रोशेन तर्कमधीत । सिद्धाविति । किं ? मास काव्यमधीत न च ज्ञात ।

क्रियामध्ये केपौ ॥ ७ ॥ क्रिययोर्मध्ये का-लाध्वनो केपौ विभक्ती स्त । अद्य भुक्त्वा मुनि द्व्यहाद् भोक्ता, द्व्यहे भोक्ता । इहस्थोऽयमिष्व स क्रोशात् क्रोशे वा विध्यति लक्ष्य ।

*स्वती पूजायां ति ॥ ८ ॥ पूजार्थे स्वती-शब्दौ तिसंज्ञौ स्त । सुस्थाप्य गत । अतिसिच्य गत । पूजायामिति किं ? सुसिक्त्वा गत । कानुरिय ।

*न गिः ॥ ९ ॥ पूजार्थे स्वतीशब्दौ गिसञ्ज्ञौ न स्त । सुस्थित भवता । अतिस्तुत त्वया । गिनिमित्त षत्व नास्ति । पूजायामिति किं ? अतिषिक्त किं तवात्र । कुत्सार्थोऽत्र ।

*अतिक्रमेऽतिर्गिर्गितिः ॥ १० ॥ अतिक्रमे आधिक्येऽतिर्गितिसञ्ज्ञो न भवति । अतिसिक्त मेव भवता । अतिस्तुतमेव त्वया । अतिस्थितैव गत । गिसञ्ज्ञाश्रय षत्व तिसञ्ज्ञाश्रय सविधिश्च नास्ति । अतिक्रमे इति किं ? अतिशय्य गत ।

पदार्थसंभावनाऽनुज्ञागर्हासमुच्चयेऽपिः॥११॥ एतेष्वर्थेष्वपिर्गितिसञ्ज्ञो न भवति । सर्पिषोऽपि स्यात् । बिंदु स्तोक मात्रा अपिशब्दार्थ । अपिस्तुयाद् राजान । अपिस्तुहि । धिग्ब्राह्मणमपि स्तुयात् वृषल । धिग्ब्राह्मणमपि सिंचेत् पलाडु । अपि सिंच । अपि स्तुहि ।

*व्यर्थौ पर्यधी ॥ १२ ॥ व्यर्थावनर्थांतरवाचिनौ पर्यधी गितिसञ्ज्ञौ न भवत । कुत पर्यागत । कुतोऽधिगत्वा । पर्यानत । गितिसञ्ज्ञाश्रय "प्राग्धोस्ते" इति प्रयोगनियम सन्निधिर्णत्व च न भवति ।

वीप्सेत्थंभूतलक्षणेऽभिनेप् ॥ १३ ॥ एष्वर्थेष्वभिना योगे इब् भवति गितिनिषेधश्च । वृक्ष वृक्षमभिसिंचति । साधुस्त्व मातरमभिस्थित । वृक्षमभिसजति ।

भागे चानुप्रतिपरिणा ॥ १४ ॥ भागेऽर्थे वीप्सादिष्वन्यादिभिर्योगे इब् भवति गितिसञ्ज्ञानिषेधश्च । यदत्र मामनुस्यात् । मा प्रति स्यात् । मा परि स्यात् तदीयता । वृक्ष वृक्षमनुसिंचति, प्रतिसिंचति, परिसिंचति । साधु त्व मातरमनुस्थित , प्रतिस्थित । वृक्षमनुसजति, प्रतिसजति, परिसजति । भागे चेति किं ? परिषिंचत्योदन ।

*भार्थेऽनुना ॥ १५ ॥ भार्थ हेत्वादावनुना योगे इब् भवति । ऋषभस्य प्रव्रज्यामनुप्राव्रजन् राजसहस्राणि । ज्ञानोत्पत्तिमन्वागमन् सुरा । शांतिनाथचरितपट्टकप्रसारणमनुप्रावर्षत् पर्जन्य । तेन हेतु नेत्यर्थ । नदीमन्वसिता सेना । नद्या सहानुस्थितेत्यर्थ ।

*उत्कृष्टे ॥ १६ ॥ अनुना योगे उत्कृष्टेऽर्थ इब् भवति । अनुपूज्यपाद वैयाकरणा । अनुसमतभद्र तार्किका । अनकलंकदेव शाब्दिका ।

उपेन ॥ १७ ॥ उपेन योगे उत्कृष्टेऽर्थे इब् भवति । उपसिंहनदिन कवय । उपाकलंकदेव वादिन । उपशालिभद्रमाढ्या । उपार्जुन योद्धार ।

*ईप साधिके ॥ १८ ॥ उपेन योगे साधिकेऽर्थे ईब भवति । उपखार्यां द्रोण ।

*स्वेशेऽधिना ॥ १९ ॥ स्वे ईशितव्ये ईश्वरे च ईब् भवत्यधिना योगे । स्वे-अधिकुरुषु मेनेश्वर । अधिमगधेषु श्रेणिक । अधिमेघेश्वरे कुरव । अधिश्रेणिके मगधा ।

*काङाभिविधिमर्यादे ॥ २० ॥ आङा योगे का विभक्ती भवत्यभिविधिमर्यादयो । आकुमारेभ्यो यश समतभद्रस्य । आपाटलिपुत्राद् वृष्टो देव ।

वर्ज्येऽपपरिभ्या ॥ २१ ॥ वर्ज्येऽर्थेऽपपरिभ्या योगे का भवति । अपत्रिगर्तेभ्यो वृष्टो देव । परित्रिगर्तेभ्यो वृष्टो देव । परिपरित्रिगर्तेभ्यो वृष्टो देव । वर्ज्ये इति किं ? अपशब्दो देवदत्तस्य ।

*यत्प्रतिमे प्रतिना ॥ २२ ॥ यत प्रतिमा प्रतिदान यतश्च प्रतिमा प्रतिनिधि सादृश्य तत प्रतिना योगे का भवति न गितिसञ्ज्ञा च । माषानस्मै तिलेभ्य प्रतियच्छति । अर्ककीर्तिर्भरतत प्रति ।

*चेष्टागतिकर्मण्यप्राप्तेऽविपौ ॥ २३ ॥ चेष्टात्मिकाया गते कर्मण्यप्राप्तेऽर्थेऽविपौ विभक्त्यौ स्त । ग्रामाय गच्छति । ग्राम गच्छति । नगराय व्रजति । नगर व्रजति । चेष्टागतिकर्मणीति किं ? ग्रामादागच्छति । चेष्टाग्रहण किं ? मनसा मेरु गच्छति । गतिग्रहण किं ? पचत्योदन । अप्राप्त इति किं ? स्त्रिय गच्छति ।

सम्प्रदानेऽप् ॥ २४ ॥ सम्प्रदाने कारके अप् विभक्ती भवति । घनजघाय श्रामतीमदात् । त्रिपृष्ठाय स्वयप्रभामदात् । श्रीविजयाय सुतारामदात् अमोघजिह्वाय ग्रामशतमदात् । देवाय बलिं प्रयच्छति ।

+तादर्थ्ये ॥ २५ ॥ तादर्थ्ये अप् भवति । अवहननायोलूखल । रन्धनाय स्थाली ।

+क्लृप्त्यर्थेर्विकारे ॥ २६ ॥ क्लृप्त्यर्थैर्धुभिर्योग विकारेऽर्थेऽप् भवति। मूत्राय प्रकल्पते यवागूः। श्लेष्मणे जायते दधि। तद्यवाग्वादिविकाररूपमापद्यते इत्यर्थ। विकार इति किं¹ सुकृतिन संपद्यते शाल्य।

+ज्ञाप्येऽरिष्टेन ॥ २७॥ अरिष्टेन उत्पातेन ज्ञाप्येऽथ ज्ञाप्यमाने अप् भवति।

वाताय कपिला विद्युदातपायातिलोहिनी।
पीता वर्षाय विज्ञेया दुर्भिक्षाय सिता भवेत्॥

अरिष्टेनेति किं¹ मित्रस्येद छत्र।

*ध्वर्थवाचोऽर्थात् कर्मणि ॥ २८ ॥ ध्वर्थो वाग् यस्य तस्य धो कर्मण्यप् भवति तच्च ध्वर्थवागर्थात् न साक्षात् प्रयुक्त। एधेभ्यो व्रजति। पुष्पेभ्यो व्रजति। पाकाय व्रजति। पक्तये व्रजति। ध्वर्थवाच इति किं² प्रविश पिंडीं। अर्थादिति किं² एधानाहर्तुं व्रजति।

*शक्तार्थनम स्वस्तिस्वाहावषट्स्वधाहितैः ॥२९॥ शक्तार्थैर्नम प्रभृतिभिश्च योग अप् भवति। शक्तो जिनदत्तो देवदत्ताय। अलं मल्लो मल्लाय। नमोऽभिनंदनदेवाय। स्वस्ति प्रजाभ्य। इंद्राय स्वाहा। वषडग्नये। स्वधा पितृभ्य। आमयाविने हित।

प्रगर्हे मन्यकर्मण्यजीवे वा ॥ ३० ॥ प्रकर्षेण गर्हे गम्यमाने मन्यते कर्मणि अजीववर्जिते वा अप् भवति। न त्वा तृणाय मन्ये। न त्वा तृण मन्ये। न त्वा लोष्टाय मन्ये। न त्वा लोष्ट मन्ये। प्रग्रहण किं² काष्ठ त्वा मन्ये। गर्हे इति किं² दृषदीलात् पाषाणमधिकगुण मन्ये। मन्ये ग्रहण किं² न त्वा तृण चिंतयामि। अजीव इति किं² न त्वा श्वान मन्ये।

सज्ञो भा दे ॥ ३१ ॥ सपूर्वस्य जानाते कर्मणि वा भा विभक्ती भवति दे। मात्रा सजानीते। मातर सजानीते।

*कर्तृकरणे ॥ ३२ ॥ कर्तरि करणे च कारके भा भवति। जिनदत्तेन कृत। जिनदत्तेन मुक्त। विष्णुमित्रेण पीत। दात्रेण लुनाति। परशुना छिनत्ति। ध्यानेन कर्माणि हंति।

+प्रकृत्यादिभ्य ॥ ३३ ॥ एभ्यो भा भवति। प्रकृत्या अभिरूप। प्रायेण वैयाकरण। गोत्रेणा-ऽस्मि गार्ग्यः। समेन धावति। विषमेण धावति। द्विद्रोणेन धान्य क्रीणाति। सहस्रेण अश्वान् क्रीणाति।

सहार्थेन ॥ ३४ ॥ सहार्थेन योगे भा भवत्युपाधौ। वत्सेन सह गौः। पुत्रेण सहागत। पुत्रेण सह स्थूल। पुत्रेण सह धनवान्। अर्थग्रहण पर्यायार्थं। पुत्रेण सार्द्धं साकं सत्रा अमा युगपत् सम। पुत्रेण भुक्त—करणनिर्देशा।

येनांगिविकारेत्थभावौ ॥ ३५ ॥ येनांगिनो विकारो विकृतत्वमित्थंभावोऽन्य प्रकारेण भवन च लक्ष्यते तत्र भा भवति। पाणिना कुणि। पादेन खंज। अक्ष्णा काण।

शिखया बटुमद्राक्षीत् श्वेतछत्रेण भूपतिं।
केशव शखचक्राभ्या त्रिभिर्नेत्रै पिनाकिन॥

अपि भवान् कमडलुना छात्रमद्राक्षीत्। अपि भवान् चूलया परिव्राजकमदर्शत। छात्रत्वादिप्रकारमापन्नो मनुष्य कमडल्वादिना लक्ष्यते। अंगिविकारे भावौ" इति किं² अक्षि काणमस्य।

हेतौ ॥ ३६ ॥ हेत्वर्थे भा भवति। धनेन कुल। विद्यया यश। अन्नेन वसति। अध्ययनेन वसति।

+का ॥ ३७ ॥ हेतौ का भवति। सिद्धिर्नैकातात्। पर्वतोऽग्निमान् धूमवत्त्वात्।

*ऋणे ॥ ३८ ॥ हेतौ ऋणे का भवति। शताद्बद्ध। सहस्राद्बद्ध। निष्काद्बद्ध। हेतौ, इति किं² बद्धस्त्वया देवदत्तो नाह बध्नामि शत म धारयति शतेन बद्ध।

गुणे श्रीदत्तस्यास्त्रियां ॥ ३९ ॥ गुणे हेतौ श्रीदत्ताचार्यमतेन का भवत्यस्त्रिया। जाड्याद्बद्ध। जाड्येन बद्ध। ज्ञानान्मुक्त। ज्ञानेन मुक्त। गुण इति किं² धनेन कुल। अस्त्रियामिति किं² बुद्ध्या मुक्त।

*हेतौ सर्वा प्रायः ॥ ४० ॥ हेतुशब्दपर्या

---

१ नैमित्तिकफलसाधनयोग्यपदार्था हेतु। २ पूर्वं कारका न भवन्ति।

य प्रकृते हेत्वर्थे तद्वाचिन सर्वा विभक्त्य प्रायेण भवति । धनेन हेतुना वसति । धनाय हेतवे । धनाद्धेतो । धनस्य हेतो । धने हेतौ । क हेतु वसति । केन हेतुना । किं निमित्त । केन निमित्तेन । किं कारण । केन कारणेन । किं प्रयोजन । केन प्रयोजनेन । य हेतु नमति । येन हेतुना । येन निमित्तेन । एव सर्ववचनेषु ।

काऽपादाने ॥ ४१ ॥ अपादाने कारके का विभक्ति भवति । रथात् पतित । आचार्यादधीते । चौरेभ्यो बिभेति । अधर्माज्जुगुप्सते । माथुरा पाटलिपुत्रकेभ्य आढ्यतरा, अभिरूपतरा, दर्शनीयतरा ।

+ल्यखे कर्माधारे ॥ ४२ ॥ ल्यान्तस्य खे कर्माधारे च का स्यात् । प्रासादात् प्रेक्षते । आसनात् प्रेक्षते । अत एव वचनात् ल्यप्ख दृष्टव्य । ल्यप इति किं ? प्रासादमारुह्य प्रेक्षते । आसने उपविश्य प्रेक्षते । कर्माधार इति किं ? गृहादागत्याधीते ।

***दिक्शब्दान्यार्थाञ्चुदृच्याहीतराराद्वहिर्युक्ते ॥४३॥** दिक्शब्देरन्यार्थेरञ्चुदृच्यादिभिश्च युक्ते का भवति । पूर्वो ग्रामात् । उत्तरो ग्रामात् । अन्यो देवदत्तात् । भिन्नो देवदत्तात् । प्राग् ग्रामात् । प्रत्यग् ग्रामात् । दक्षिणा ग्रामात् । दक्षिणाहि ग्रामात् । इतरोऽस्मात् । गृहादारात् क्षेत्र । बहिर्ग्रामात् ।

***ताऽतोऽर्थैः ॥ ४४ ॥** अतसर्थैर्योगे ता भवति । दक्षिणतो ग्रामस्य । उत्तरतो ग्रामस्य । उपरि ग्रामस्य । उपरिष्टात् ग्रामस्य । परो ग्रामस्य ।

***इप् चैनेन ॥ ४५ ॥** एनेन योगे इप् ता च स्यात् । दक्षिणेन हिमाद्रि वसति । उत्तरेण हिमवत । पूर्वेण ग्रामस्य । उत्तरेण ग्रामस्य ।

***का चर्ते ॥ ४६ ॥** ऋते शब्देन योगे का स्यात् इप् च । ऋते धर्मात् कुत सुख । चित्र यथाश्रयमृते । न क्षण क्रियते रोगमृते ।

***पृथक्नाना भा च ॥ ४७ ॥** पृथग्नाना-म्यां योगे भा स्यात् का च । पृथक् देवदत्तेन । पृथग् देवदत्तात् । नाना गुरुदत्तेन । नाना गुरुदत्तात् ।

***विना तिस्र ॥ ४८ ॥** विना योगे तिस्रो भाकेपो भवति । विना सम्यक्त्वेन । विना सम्यक्त्वात् । विना सम्यक्त्व कुतो मुक्ति ।

***स्तोकाल्पकृच्छ्रकतिपयात् करणे का वाऽसत्त्वे ॥ ४९ ॥** स्तोकादेरसत्त्ववचनात् करणे का वा स्यात् । स्तोका मुक्त । स्तोकेन मुक्त । अल्पा मुक्त । अल्पेन मुक्त । कृच्छ्रा मुक्त । कृच्छ्रेण मुक्त । कतिपयान्मुक्त । कतिपयेन मुक्त । असत्त्वे इति किं ? अल्पेन सीधुना मत्त । करण इति किं ? अल्प जल्पति ।

+तृप्तार्थैस्ता ॥ ५० ॥ तृप्तार्थैर्धुभिर्योगे करणे ता भवति । ओदनस्य तृप्यति । ओदनस्य तृप्त । सक्तूना पूर्यते । सक्तूना पूर्ण ।

***ज्ञोऽस्वार्थे ॥ ५१ ॥** जानातेरस्वार्थे अनवबोधने वर्तमानस्य करणे ता भवति । पयसो जानीते । दध्नो जानीते । अस्वार्थे इति किं ? ध्वनिना दुहितर जानाति ।

***का चाराद्र्थैः ॥ ५२ ॥** आरादर्थैर्दूरार्थैरन्तिकार्थैश्चासत्त्ववाचिभिर्युक्ते का स्यात् ता च । दूर ग्रामात् । दूर ग्रामस्य । विप्रकृष्ट पर्वतात् । विप्रकृष्ट पर्वतस्य । अन्तिक वनात् । अन्तिक वनस्य । अभ्यास देशात् । अभ्यास देशस्य ।

***तेभ्य केभ्भाः ॥ ५३ ॥** तेभ्य आरादर्थेभ्य केभ्भा भवति । दूराद् ग्रामस्य । दूर ग्रामस्य । दूरेण ग्रामस्य याति । अन्तिकात् ग्रामस्य । अन्तिक ग्रामस्य । अन्तिकेन ग्रामात् ।

***ईबाधारे च ॥ ५४ ॥** ईप् विभक्ती भवति आधारे कारके तेभ्यश्च ।

अपात्रे रमते लोको गिरौ वर्षति वासव ।
अन्यस्त्रीषु मनो याति कुलस्त्रीषु न गच्छति ॥

१ शब्दग्रहणनाम्र दिशि दृष्ट शब्दो देशने तन देशकालवृत्तिभिर्पि पूर्वादिभिर्योगे का भवति । २ पयाय पिबुरर्थ इत्येग्रहण । तेनेह न-हिरन्तदेवदत्तस्य ।

३ पयसा करणभूतेन प्रवर्तते प्रवर्तते वा । सर्पिषि रक्त प्रतिहतो वा तद्रूपेण सर्वं जानाति ।

कटे आस्ते । स्थाल्यां पचति । गङ्गायां घोषः । दूरे वनस्य । विप्रकृष्टं वृक्षस्य । अभितः ग्रामस्य । समीपे देवस्य ।

+ज्ञेनकर्मणि ॥ ५५ ॥ ज्ञोऽविदर्थस्य कर्मणीप् भवति । अर्थात् व्याकरणेनेन-अर्थात् व्याकरणे । आत्मनो जानाति । अर्थिनः ज्ञानी । कर्मग्रहणं किं ? भुक्तपूर्वी ओदनं । ज्ञग्रहणं किं ? गुरुमुपशिष्ट शिष्यः ।

+ईनौ तद्युक्ते ॥ ५६ ॥ कर्मणा युक्ते ईनौ ईप् भवति ।

चर्मणि द्वीपिनं हन्ति दन्तयोर्हन्ति कुञ्जरं ।
केशेषु चमरीं हन्ति सीम्नि पुष्कलको हतः ॥

तद्युक्त इति किं ? शिक्षया वसति ।

यद्भावाद्भावगतिः ॥ ५७ ॥ यस्य भावात् क्रियातो भावान्तरस्य गतिर्निर्णीतिस्तत्र ईप् भवति । गोषु दुह्यमानासु गतः । दुग्धास्वागतः । देवार्चायां क्रियमाणायां गतः कृतायामागतः । यद्भावादिति किं ? यो जटाभिः स भुङ्क्ते । जटाभिरन्तरेणापि नास्ति द्रव्यं स्यात् । भावगतिरिति किं ? यो भुक्तवान् स देवदत्तः । यो भुक्तवानित्यत्रेप न भवति ।

गते स्थानिन्यध्वनैनैकश्च ॥ ५८ ॥ यस्य प्रयोगेऽप्यर्थो गम्यते स स्थानी । इयत्तावसितस्या ध्वनोऽवसानमत । यद्भावाद् भावगतिस्तस्मात् युक्तस्याध्वनः गतशब्दे स्थानिन्यप्रयुज्यमाने तेनातेन एकत्व [प्रथमाप] भवति । पाटलिपुत्राद् राजगृहं सप्त-योजनानि । स्थानिनीति किं ? गवीधुमतः सांकाश्यं चतुर्षु योजनेषु गतेषु भवति । अध्वग्रहणं किं ? कार्तिक्या आग्रहायणी मासे । अंतेनेति किं ? अद्य नक्षत्रेषु योजनेषु गतेषु भोजन । चकार इनबाधनार्थः ।

ता चानादरे ॥ ५९ ॥ यद्भावाद् भावगतिस्तत्र ता भवतीप् चानादरे गम्यमाने । रुदतो लोकस्य प्राव्राजीत् । रुदति लोके प्राव्राजीत् । देवदत्ते क्रोशति प्राव्राजीत् । देवदत्तस्य क्रोशतः प्राव्राजीत् ।

स्वामीश्वराधिपतिदायादसाक्षिप्रतिभूप्रसूतैश्च ॥ ६० ॥ एतैर्योगे ताऽपी स्तः । गवां स्वामी । गोषु स्वामी । पृथिव्या ईश्वरः पृथिव्यामीश्वरः । ग्रामस्याधिपतिः । ग्रामेऽधिपतिः । धनस्य दायादः । धने दायादः । गवां साक्षी । गोषु साक्षी । शतस्य प्रतिभूः । शते प्रतिभूः । गवां प्रसूतः । गोषु प्रसूतः ।

कुशलायुक्तेनासेवायां ॥ ६१ ॥ कुशल-युक्ताभ्यां योगे तेपौ स्तः । मुहुर्मुहुस्तात्पर्येण वा सेवायां गम्यमानायां । कुशलो विद्याग्रहणस्य । कुशलो विद्याग्रहणे । आयुक्तस्तपश्चरणे । आयुक्तस्तपश्चरणस्य । आसेवायामिति किं ? कुशलो धर्मेषि न च करोति । आयुक्तो गौः शकटेन । आकृष्य युक्त इत्यर्थः ।

०साधुनिपुणेनानभ्यादिनार्चायामीप् ॥६२॥ साधुनिपुणाभ्यां योगे अभिप्रभृतिभिरयोगे आचार्यां गम्यमानायां ईप् स्यात् । जिने साधुः । गुरौ निपुणः । अर्चायामिति किं ? साधुर्भृत्यो राज्ञः । अनभ्यादिनेति किं ? साधुर्मातरमभि । मातरमनु । पितरमनु । निपुणो मातरं प्रति । मातरं परि । निपुणः पितरं प्रति । पितरं परि ।

•प्रसितोत्सुकाववद्धैर्भा च ॥६३॥ एतैर्योगे भा स्यादीप् च भवति । केशैः प्रसितः । केशेषु प्रसितः । केशैरुत्सुकः । केशेषूत्सुकः । केशैरवबद्धः । तत्र नित्यं प्रसक्तिरित्यर्थः ।

उभि भे ॥ ६४ ॥ उभि भे विषये भेपौ स्तः । पुष्येण पुष्ये वा पायसमश्नीयात् । मघाभिर्मघासु वा पललौदनं । उभीति किं ? पुष्यश्चन्द्रमाः । भ इति किं ? पञ्चालेषु वसति ।

मिङ्केकार्थे वा ॥ ६५ ॥ मिङ्गा सहैकार्थे समानार्थे वर्तमानात् ङ्याम्मृदो वा (प्रथमा) विभक्ती भवति । मुनिर्भूते । द्रोणः पच्यते । गौः । कुमारी । वृक्षः । कुडं । खारी । एकः । द्वौ । बहवः । एकार्थे इति किं ? त्वया पच्यते ओदनः ।

सम्बोधने बोध्य ॥ ६६ ॥ सम्बोधने या वा तस्या बोध्यमिति संज्ञा भवति । हे देव । हे देवौ । हे देवाः ।

०सु किः ॥ ६७ ॥ बोध्यसंज्ञाया वाया सु

किसञ्ज्ञो भवति । हे कन्ये । हे कुमारि । हे वधु । किंप्रदेशा "फेरेछ" प्रभृतय ।

ता शेषे ॥ ६८ ॥ कारकाणामविवक्षा ततोऽन्य स्वस्वाम्यादिर्वा शेषस्तस्मिन् ता विभक्ती भवति । नटस्य शृणोति । राज्ञ स्व । मद्राणा राजा । तस्य भ्राता । ग्रामस्य समीप । शालीना राशि । यवानां धाना । तस्य हस्त । गो स्थानं ।

स्मर्थदयेशा कर्मणि ॥ ६९ ॥ स्मृत्यर्थानां दयेशोश्च कर्मणि ता स्यात् । मातु स्मरति । पितुरध्येति । सर्पिषो दयते । पयस ईष्टे । शेष इति किं ? मातर स्मरति ।

कृः प्रतियत्ने ॥ ७० ॥ कृञ कर्मणि ता स्यात् प्रतियत्नेऽर्थे । एधो दकस्योपस्कुरुते । शास्त्रपत्रस्योपस्कुरुते । प्रतियत्ने इति किं ? कुम करोति बुद्धया ।

*** रुजर्थस्याज्वरिसताप्योर्भावोक्तेः ॥ ७१ ॥** रुजर्थानां भाववाचिना धुना कर्मणि ता स्यात् ज्वरिसतापी विहाय । चौरस्य रुजति रोग । वृषलस्यामयति रुजा । रुजर्थस्येति किं ? एति जीवतमानद । अज्वरिसताप्योरिति किं ? अपथ्याशिन ज्वरयति ज्वर । अत्याशिन सतापयति पीडा । भावोक्तेरिति किं ? मधुराशिन रुजति श्लेष्मा ।

आशिषि नाथ ॥ ७२ ॥ नाथते कर्मणि ता भवत्याशिषि । पयसो नाथते । दध्नो नाथते । आशिषीत्येव । माणवकमुपनाथयति । अग पुत्राधीष्वेति याचत इत्यर्थ ।

*** जासनाटक्राथपिषा हिंसायां ॥ ७३ ॥** जासादीनां हिंसार्थानां कर्मणि शेषे ता भवति । चौरस्योज्जासयति । दस्योर्नाटयति । कितवस्योत्क्राथयति । जाल्मस्य पिनष्टि । हिंसायामिति किं ? चौर बंधनादुज्जासयति । धाना पिनष्टि ।

*** प्रान्निघ्नः ॥ ७४ ॥** प्रनिभ्यां व्यस्तसमस्तविपर्यस्ताभ्या हते कर्मणि ता स्यात् हिंसार्थे । चौरस्य प्रहति । वृषलस्य निहति । प्रणिहति । निप्रहति ।

व्यवहृपणो सामर्थ्ये ॥ ७५ ॥ एतयो सामर्थ्ये क्रयविक्रये द्यूते च कर्मणि ता भवति । शतस्य व्यवहरते । सहस्रस्य व्यवहरते । शतस्य पणते । सहस्रस्य पणते । सामर्थ्य इति किं ? शलाका व्यवहरति ।

दिवः ॥ ७६ ॥ व्यवहृपणिसमानार्थस्य दिवे कर्मणि ता भवति । शतस्य दीव्यति । सहस्रस्य दीव्यति ।

वा गौ ॥ ७७ ॥ गिपूर्वस्य दिव कर्मणि ता वा भवति । शतस्य प्रतिदीव्यति । शत प्रतिदीव्यति ।

*** कालाधारे सुजर्थे ॥ ७८ ॥** सुजर्थो यस्य तस्मिन् सेऽर्थे युक्ते सति काले आधारे कारके ता भवति । द्विरह्नो भुक्ते । त्रिरह्नो भुक्ते । पचकृत्वोऽह्नो भुक्ते । कालग्रहण किं ? द्वि कसपाच्या भुक्ते । आधार इति किं ? द्विरह्ना भुक्ते । सुजर्थ इति किं ? अह्नि भुक्ते जैन । शेष इति किं ? द्विरह्न्यधीते ।

कर्तृकर्मणोः कृति ॥ ७९ ॥ कर्तरि कर्मणि च कृत्प्रयोगे ता भवति । भवता शायिका । भवतासिका । यवानां लावका । सक्तूना पायक । विश्वस्य ज्ञाता । सकलस्य द्रष्टा । कृतीति किं ? कृतपूर्वी कट ।

*** क्तस्याधारसतोः ॥ ८० ॥** आधारे सति च वर्तमानकाले य क्तस्तस्य प्रयोगे ता भवति । अस्मिन्नेभिरद्यते स्म । इदमेषामाशित । इदमेषा शयित । सता मत । राज्ञा बुद्ध । सता पूजित । राज्ञामर्चित । साधूना शीलित ।

+कामुकस्य ॥ ८१ ॥ अस्य प्रयोगे ता भवति । दास्या कामुक । धन्यस्य स्त्रिय कामुका भवति । वेश्याया कामुक ।

*** न शितलोकखार्थानुणा ॥ ८२ ॥** शादीनां प्रयोगे ता न भवति । ओदन भुक्त्वा । स्व सुख कामान् । ओदन भुक्तवान् । देवदत्तेन भुक्त । विष्णुमित्रेण पीत । चैत्र कारयामास । ग्रामान् वदिष्यमाण । ओदन पचमान । कट कुर्वन् । कट कुर्वाण । दान चिकीर्षु । रिपून् जिष्णु । ग्राममागामुक । सुकर कटो भवता । ईषत्कर कटो भवता । दुष्कर कटो भवता । ईषत्पान पयो भवता । सुज्ञान तत्त्व भवता ।

लोक पवमान । देव यजमान । धारयन् धर्म शास्त्र । जैनेंद्रमधीयन् । अर्हन् पूजां । कटान् कर्ता । पठिता जैनेंद्र । कट कारको गच्छति । ओदन भोजको व्रजति ।

* भाव्याधमर्ण्येनः ॥ ८३ ॥ भाविनि काले आधमर्ण्ये च य इन् तस्य प्रयोगे ता न स्यात्। ग्राम गमी । नगरमागामी । शत दायी । सहस्र दायी। कारी मेऽसि कट ।

व्यस्य वा कर्त्तरि ॥ ८४ ॥ व्यसज्ञकस्य प्रयोगे कर्तरि ता वा भवति । भवत कर्तव्यो धर्म । भवता कर्तव्य । भवतो ज्ञेय कर्म । भवता ज्ञेय । भवत खलु ग्रामो गतव्य । भवता खलु ग्रामो गतव्य । कर्त्तरीति किं ? गेयो माणवको गाथानां।

* द्विप्राप्तेऽनाके ॥ ८५ ॥ द्वयो कर्तृकर्मणो प्राप्ते कर्तरि ता वा भवत्यकारमक च विहाय । साध्वी सूत्राणां कृति स्वामिन । साध्वी सूत्राणां कृति स्वामिना। आश्चर्या गवा दोहो अगोपालकस्य, अगोपालकेन वा । अनाक इति किं ? चिकीर्षा देवदत्तस्य वार्त्तिकाना । भेदका पत्राणा वादिन ।

+ द्विषतः ॥ ८६ ॥ द्विषे शतुर्योगे कर्मणि वा ता भवति । चौरस्य द्विषन् । चौर वा ।

* कर्मणि गुणेऽव्यस्य ॥ ८७ ॥ व्यसज्ञक-वार्जितहृत्प्रयोगे गुणेऽमुख्ये कर्मणि ता वा स्यात्। दोग्धा गो पयस । दोग्धा गो पय । याचिता गोमित्रस्य । याचिता गोमित्र । ज्ञापयिता शिष्यस्य धर्मस्य । ज्ञापयिता शिष्यस्य धर्म । गमयिता माणवकस्य ग्रामस्य । गमयिता माणवकस्य ग्राम । गुण इति किं ? नेता अश्वस्य । अव्यस्येति किं ? नेतव्या ग्राम शाखा ।

* तुल्यार्थैर्भा ॥ ८८ ॥ तुल्यार्थैरुपमेयार्थैर्योगे भा भवति ता च । पित्रा तुल्य । पितुस्तुल्य । मात्रा तुल्य । मातु समान । गुरुणा सम । गुरो सम ।

* मद्रक्षमायु.षहितार्थैराशिष्यप् ॥ ८९ ॥ मद्रादिशब्दार्थै शब्दैर्योगे वा अप् स्यादाशी ष्यर्थे । मद्रमस्तु जिनशासनाय । मद्रमस्तु जिनशासनस्य भद्र कल्याण वाऽस्तु जैनस्य, जैनाय वा । क्षेम कुशल निरामय वाऽस्तु सघाय सघस्य वा । दीर्घमायुराशिष्य चिरजीवित वाऽस्तु भव्याय भव्यस्य वा । श सुख शर्म वा भूयात् प्रजाभ्य प्रजानां वा । हित पथ्य इष्ट प्रिय वा भवतु मित्राय मित्रस्य वा । अर्थ प्रयोजन कार्य वा भवताद्दत्ताय दत्तस्य वा। आशिषीति किं ? आयुष्य देवदत्तस्य तप ।

* प्राणितूर्याङ्गद्वंद्व एकवत्तुल्य ॥ ९० ॥ प्राण्यगानां तूर्यांगाना च तुल्याना द्वद्व एकवद् भवति । पाणी च पादौ च पाणिपाद । शिरोग्रीव । कर्णनासिक । दन्तोष्ठ । शखपटह । भेरीमृदग । मार्दंगिकपाणविक । तुल्यमिति किं ? पाणिगृध्रौ ।

* चरणं स्थेणोर्लुङ्यनुक्तौ ॥ ९१ ॥ लुङ्परयो स्थेणो प्रयोगे चरणानां तुल्याना द्वद्व एकवद् भवत्यनूक्तानुवादे । कठाश्च कालापाश्च कठकालापमुदगात् । कठकौथुम प्रत्यष्ठात् । चरणमिति किं ? उदगुर्वैयाकरणमीमासका । स्थेणोरिति किं ? अनदिषु कठकालापा । लुङीति किं ? उयाति कठकौथुमा । अनूक्ताविति किं ? प्रत्यष्ठु कठकौथुमा । आदिवचनमिद ।

अध्वर्युक्रतुरनप् ॥ ९२ ॥ अध्वर्युक्रतूना-मनपा द्वद्व एकवद् भवति । अर्कश्च अश्वमेधश्च अर्काश्वमेध । सायाह्नातिरात्र । अध्वर्युग्रहण किं ? इषुवज्रौ । अनबिति किं ? गवामयनादित्यानामयने ।

* अधीत्यासन्नाना ॥९३॥ अधीत्या पठित्या आसन्नानां द्वद्व एकवद् स्यात्। पदकश्च क्रमकश्च पदकक्रमक । क्रमकवार्तिक । अधीत्येति किं ? आढ्य-दरिद्रौ । आसन्नानामिति किं ? याज्ञिकवैयाकरणौ ।

अप्राणिजाते ॥ ९४ ॥ प्राणिवर्जित द्रव्यजातिवाचिना द्वद्व एकवद् भवति । आराशस्त्रि। धानाशष्कुलि । युगवरत्र । कुडबदर । अप्राणिग्रहण किं ? विट्शूद्रौ । जातेरिति किं ? हिमवद्विंध्यौ ।

* विलिंग पूर्णदीदेश ॥ ९५ ॥ विलिंगानां भिन्नालिंगाना पुरां नदीना देशवाचिना द्वद्व एकवद् भवति । मथुरापाटलिपुत्र । काचीकुसुमपुर । उभ्यश्च

इरावती च उद्ध्येरावती । गंगाशोण । कुरुकुरुक्षेत्र । दार्वाभिसार । विलिंगमिति किं ¹ मथुरावाराणस्यौ । गंगायमुने । मद्रकेकया । पूर्णदीदेशमिति किं ¹ कुक्कुटीमयूरौ ॥

*नित्यद्विषां द्वेषे ॥ ९६ ॥ नित्यद्विषां सदा-वैरिणां द्वंद्व एकवद् भवति द्वेषे । देवासुर । अहि-नकुल । मार्जारमूषक । श्वानवराह । अश्वमहिष । काको-लूक । नित्यद्विषामिति किं ¹ गोपालशालकायना ।

वर्णेनार्हद्रूपाऽयोग्यानां ॥ ९७ ॥ वर्णेन जातिविशेषेणार्हद्रूपस्य नैर्ग्रन्थ्यस्यायो-ग्यानां द्वंद्व एकवद् भवति । तक्षायस्कार । कुलाल-वरुट । रजकतन्तुवाय । वर्णेनेति किं ¹ मूकबधिरौ । अर्हद्रूपायोग्यानामिति किं ¹ ब्राह्मणक्षत्रियौ ।

*गवाश्वादिश्च ॥ ९८ ॥ गवाश्वादिर्द्वंद्व एकवद्भवति । गवाश्व । गवैडक । अजाविक । कुब्जवामन । पुत्रपौत्र । चकारो नियमार्थः । गणना-द्यानां न भवति । गोश्वौ ।

✝ फलसेनांगक्षुद्रजीव बह्वर्थांश ॥ ९९ ॥ फलांश सेनांश क्षुद्रजीवांशश्च बह्वर्थांशो द्वंद्व एक-वद् भवति । बदराणि च आमलकानि च बदरामलक । कुवलामलक । अश्वरथ । रथिकाश्वारोह । शतस्यश्च उत्पादकाश्च शतसूत्पादक । यूकालिक्ष । दशमशक । बह्वर्थांशामिति किं ¹ बदरामलके । अश्वरथौ । यूकालिक्षे ।

* वा तरुमृगतृणधान्यपक्षि ॥ १०० ॥ तर्वादीनां बह्वर्थांशो द्वंद्वो वा एकवद् भवति । प्लक्षन्यग्रोध । प्लक्षन्यग्रोधाः । धवाश्वकर्ण । धवाश्व-कर्णाः । रुरुपृषत । रुरुपृषताः । न्यंकुशूकर । न्यंकु-शूकराः । कुशकाश । कुशकाशाः । दर्भशीर्य । दर्भशीर्याः । व्रीहियव । व्रीहियवाः । तिलमाष । तिलमाषाः । हंसचक्रवाक । हंसचक्रवाकाः । तित्तिरिकपिंजल । तित्तिरिकपिंजलाः ।

* पशुव्यंजनाश्ववडवपूर्वापराधरोत्तरं ॥ १०१ ॥ पश्वादिर्द्वंद्वो वैकवद् स्यात् । गोमहिष । गोमहिषौ । दधिघृत । दधिघृते । शृष्णिवस्त । शृष्णिवस्तौ । शाकसूप । शाकसूपौ । अश्ववडव । अश्ववडवौ । पूर्वापर । पूर्वापरे । अधरोत्तर । अधरोत्तरे ।

*विरोध्यद्रव्य ॥ १०२ ॥ विरोधि यदद्रव्य तद् द्वंद्वो वैकवद् स्यात् । सुखदुःख । सुखदुःखे । एव-शीतोष्ण । शीतोष्णे । जन्ममरण । जन्ममरणे । लाभालाभ । लाभालाभे । सम्यग्ज्ञानमिथ्याज्ञान । सम्यग्ज्ञानमिथ्याज्ञाने । विरोधीति किं ¹ कामक्रोधौ । अद्रव्यमिति किं ¹ सुखदुःखवन्तौ ग्रामौ । शीतोष्णे इमे उदके ।

न दधिपय आदिः ॥ १०३ ॥ दधिपय प्रभृतिर्द्वंद्व एकवन्न भवति । दधिपयसी । सर्पिर्मधु-नी । ब्रह्मप्रजापती । दीक्षातपसी । उलूखलमुसले ।

*स्यौ ॥ १०४॥ स्यौ सख्याया इयत्तापरिच्छेदे द्वंद्व एकवन्न स्यात् । दन्ताश्च ओष्ठौ च दशैमे दन्तौष्ठा । बहवो मार्दंगिकपाणविका ।

*वातिके ॥ १०५ ॥ स्ये सख्याया आतिके समीपे द्वंद्वा वैकवत्स्यात् । समीपे दशानामिमे उपदश पाणिपाद । उपदशा, पाणिपादा । उपदश मार्दंगिकपाणविक । उपदशा मार्दंगिकपाणविका ।

स नप् ॥ १०६ ॥ योऽयमुक्त एकवद्भावः स नप् भवति । तथा चैवोदाहृतं ।

ह्रश्च ॥ १०७ ॥ ह्रसो नप् भवति । अधि-कुमारि । उपवधु । एकमुनि जैनेंद्र । चशब्दात् क्रियाविशेषणानां नप्त्व । साधु जल्पति । मृदु पचति ।

रः समाहारे ॥१०८॥ रस्स समाहारे वर्तमानो नप् स्यात् । पंचगव । पंचाग्नि । समाहारे इति किं ¹ पंचाम्रप्रिय ।

✝ स्त्र्यपात्राद्यत् ॥ १०९ ॥ पात्रादिवर्जितोऽ-कारान्तो रः समाहारे स्त्रीलिंगो भवति । पंचपूली । दशग्रामी । चतुरध्यायी । अपात्रादीति किं ¹ द्विपात्र । त्रिभुवन । चतुष्पथ । अदिति किं ¹ त्रिगति ।

✝ वाऽऽप् ॥ ११० ॥ आबन्तो रः समाहारे वा स्त्री भवति । पंचखट्व । पंचखट्वी । दशमाल । दशमाली । अष्टशाल । अष्टशाली ।

✝ नप् चान्नस ॥ १११ ॥ अन्नन्तस्य नस्य स्या-

¹ यदा द्वंद्वकनद्भावस्तदैकत्ववचनस्यानुयोगाद्वलोऽनुप्रयुज्यते भेदभावे तु वस ।

न्नप् च वा । पचतक्ष । पचतक्षी । द्वादशराज । द्वादशराजी ।

पोऽनन्यः ॥ ११२ ॥ नञ्स यस च वर्जयित्वा पसो नप् भवतीत्येतदधिकृतं ज्ञेय । वक्ष्यति—सेनेत्यादिना—क्षत्रियसेन । क्षत्रियसेना । प इति किं ? महासेनो राजा । अनन्य इति किं ? असेना । परमसेना ।

खौ कथेशीनरेषु ॥ ११३ ॥ कथान्त पो नप् भवति सुविषय उशीनरेषु यदि सा कथा स्यात् । सौशमीना कथा सौशमिकथं ग्राम । आह्वरकथ । चमकथ । एते उशीनरेषु ग्रामा । खाविति किं ? वारणकथा । उशीनरेष्विति किं ? दाक्षिकथा ।

***आदावुपज्ञोपक्रमं ॥ ११४ ॥** उपज्ञोपक्रमान्त पो नप् भवत्यादौ प्राथम्ये विवक्षिते तयो । स्वायंभुवम्योपज्ञा स्वायंभुवोपज्ञं आकालिकाद्याचारायन । देवोपज्ञमनेकशेषव्याकरण । कुरुराजोपक्रमं दान । अकम्पनोपक्रमं स्वयंवरविधान । आदाविति किं ? मैत्रोपज्ञा रथ । चैत्रोपक्रम प्रासाद ।

छाया बहूनां ॥ ११५ ॥ बहूनां या छाया तदन्त पो नप् भवति । शराणां छाया शरच्छाय । इक्षुच्छाय । शलभच्छाय । बहूनामिति किं ? कुड्यच्छाया । कुड्यच्छाय ।

***सभाऽशाला ॥ ११६ ॥** अशाला या सभा तदन्त पो नप् भवति । स्त्रीसभ । दासीसभ । गोपालसभ । अशालेति किं ? दैशिकसभा ।

***राक्षसाद्यराज्ञः ॥ ११७ ॥** राक्षसादिभ्योऽराज्ञश्च परा या सभा तदन्त पो नप् भवति । राक्षससभ । रक्षःसभ । पिशाचसभ । अराज्ञ इति पर्युदासात् तत्पर्यायग्रहण । स्वामिसभ । पार्थिवसभ । इनसभ । ईश्वरसभ । इन्द्रसभ । राक्षसाद्यराज्ञ इति किं ? नरसभा । युधिष्ठिरसभा । काष्ठसभा । पाषाणसभा । राजसभा ।

सेनासुराच्छायाशालानिशा वा ॥ ११८ ॥ सेनाद्यन्त पो नप् भवति वा । कपिसेन । कपिसेना । विप्रसुर । विप्रसुरा । छत्रच्छाय । छत्रच्छाया । दानशाल । दानशाला । श्वनिश । श्वनिशा ।

द्वंद्वे धुवलिंग ॥ ११९ ॥ द्वंद्वे से योऽस्ति लिंग भवति । कुक्कुटमयूर्यौ इमे । मयूरकुक्कुटाविमौ । वृक्षकुड्ये । कुड्यवृक्षौ ।

+ पेऽप्राप्तालमाप्तापन्नाद्यौ ॥ १२० ॥ प्राप्ताल-प्राप्तापन्नपूर्वग्रवर्जिते पसे धुवल्लिंग भवति । पूर्वशालेय । अर्द्धपिप्पलीय । अप्राप्तप्राप्तापन्नान्नादीनिति किं ? प्राप्त शराग । निष्कौशाम्बि । अन्वासिक । ग्रामजीविक । आपन्नजाविक ।

***पुस्यश्ववडवौ ॥ १२१ ॥** अश्ववडवावितरेतरयोगे द्वंद्वे पुंसि भवत । अश्ववडवाविमौ । अश्ववडवा इमे । अश्ववडवै ।

रात्राह्नौ ॥ १२२ ॥ रात्राह्नशब्दौ कृतसांतौ पुंसि भवत । एकरात्र । द्विरात्र । त्रिरात्र । पूर्वाह्न । मध्याह्न ।

+ वाकाद्य ॥ १२३ ॥ एते पुंसि भवति । उच्यते इति वाक । अनुवाक । सप्रवाक । सूक्तवाक ।

अह ॥ १२४ ॥ अह इत्ययं शब्द कृतसांत पुंसि स्यात् । द्व्यह । त्र्यह ।

पुण्यसुदिनाभ्यां नप ॥ १२५ ॥ पुण्यसुदिनाभ्यां परो अहो नप् भवति । पुण्याह । सुदिनाह ।

***पथो शिस्यादि ॥ १२६ ॥** इत्यादि सिसंज्ञादिश्च पथशब्दो नप् भवति । विगत पथा विपथ । उत्पथ । अपथ । द्विपथ । त्रिपथ । चतुष्पथ ।

***पुंसि चार्द्धर्चादयः ॥ १२७ ॥** अर्धर्चादय शब्दा पुंसि नपि च वर्तते । अर्धर्च । अर्द्धर्चं । गोमय । गोमयं । कुतप । कुतपं । कषाय । कषाय । कार्षापण । कार्षापणं ।

***तिकत्येऽदोऽगे जग्धि ॥ १२८ ॥** तकारादौ किति ये चागे परे अदेर्जग्धिरादेशो भवति । जग्ध । जग्धवान् । जग्धि । जग्ध्वा । प्रजग्ध्य । किति इति किं ? अदन ।

***घस्लृल्ल्युड्यङ्सनि ॥ १२९ ॥** अदेर्घस्ला-

---

१ । जग्धि सिद्धेऽन्तरङ्गत्वत् ति किति ये विधिवृथा । ल्येन बाधनमिष्टिति ॥ १ ॥ दि सिद्ध ।

...णो भवति अचि लुङि घनि मनि च परत ।
...तस । अवसत । घास । जिघत्सति ।

लिटि वा ॥ १३० ॥ अदेर्लिटि परे घस्ल् वा स्यात् । जघास । जक्षतु । जक्षु । आद । आदतु । आदु ।

* वेर्वय् ॥१३१॥ वेञो वय् इत्ययमादेशो भवति वा लिटि । उवाय । ऊयतु । ऊयु । ववौ । ववतु । ववु ।

घ्नो वध लिङि ॥ १३२ ॥ हन्तेर्वधादेशो भवति लिङि परत । वध्यात् । वध्यास्तां । वध्यासु । आवधिषीष्ट । आवधिषीयास्ता । आवधिषीरन् ।

लुङि ॥ १३३ ॥ हन्तेर्लुङि वधो भवति । अवधीत । अवधिष्टा । अवधिषु ।

वेङि ॥ १३४ ॥ हन्तेरिङि लुङि वधो वा स्यात् । आवधिष्ट । आवधिषाता । आवधिषत । आहत । आहसाता । आहसत ।

लुङेत्यर्योर्गा ॥ १३५ ॥ एत्योरिणिकोर्गा भवति लुङि परत । अगात् । अगाता । अगु । अध्यगात । अध्यगाता । अध्यगु ।

णौ गमज्ञाने ॥ १३६ ॥ एत्योर्गम् भवत्यज्ञानेऽर्थे णौ परत । गमयति । अधिगमयति । अज्ञान इति किं ? अर्थान् सप्रत्याययति ।

सनि ॥१३७॥ एत्योरज्ञाने गम् स्यात् सनि परत । जिगमिषति । अधिजिगमिषति ।

इङः ॥ १३८ ॥ इङो गम् स्यात् सनि परे । अधिजिगांसते । अधिजिगांसते । अधिजिगांसन्ते ।

गाङ् लिटि ॥ १३९ ॥ इङो गाङ् भवति लिटि परत । अधिजगे । अधिजगाते । अधिजगिरे ।

*लुङ्लृङोर्णा सनऋचोर्वा ॥ १४० ॥ इङो गाङ् वा स्यात् लुङि लृङि णौ च सन्परे कपरे च परत । अध्यगीष्ट । अध्यगीषाता । अध्यैष्ट । अध्यैषाता । अध्यगीष्यत । अध्यैष्यत । अधिजिगापयिषति । अध्यापिपयिषति । अध्यजीगपत् । अध्यापिपत् ।

* अध्यापिपत्... [illegible] ... यत्र
... [illegible] ...

* भ्रुवोर्भू ॥ १४१ ॥ भ्रुवोऽस्तेश्च यञ्च भू इत्येतावादेशौ भवतो ऽगे परत । भक्ता । भक्तु । वक्तव्य । भविता । भवितु । भवितव्य ।

* चक्षः ख्याञ् वाचि ॥ १४२ ॥ चक्षेर्वाचि वर्तमानस्य ख्याञ् भवति । आख्याता । आख्यातु । आख्यातव्य । वाचीति किं ? चक्षु । विचक्षण । नाऽस्त्र । अशाद् मचक्ष्म । नचोऽस्र ।

वा लिटि ॥ १४३ ॥ चक्ष ख्याञ् भवति लिटि वा । आचख्यौ । आचख्यतु । आचचक्षे । आचचक्षाते ।

* व्यजोऽक्यप्घञचि ॥ १४४ ॥ अजेर्वी भवति क्यप्घञचवर्जितऽगे परत । वीयात् । वीयास्ता । वायिनौ । प्रवेय । अक्यप्घञचीति किं ? समज्या । समाज । समज पशूना ।

बहुल खौ ॥ १४५ ॥ अजेर्वीभावो भवति बहुल खानप्रये । प्रायणो दड । प्राजनो दड । प्रवेता । प्राजिता ।

* यङ उप ॥ १४६ ॥ यङो बहुलमुप भवति । रोरूयते । रोरोति । रोरवीति । लालप्यते । लालति । लालपीति ।

* अचि ॥ १४७ ॥ यङोऽचि परत नित्यमुप् भवति । चेच्य । देय । पोपुव । रोरुव । दनीध्वस । मरीमृज ।

\+ नोतः ॥ १४८ ॥ उकारान्तात्परस्य यङोऽचुप् न स्यात् । रोरुव । नोनूय । तोष्टूय ।

* भुभूस्थेणिक्पिबः सेर्मे ॥ १४९ ॥ भुम्रभ्यो घ्रादिभ्यश्च सेरप भवति मे परत । अदात् । अधात् । अभूत् । अस्थात् । अगात् । अध्यगात् । अपात् । मे इति किं ? व्यत्यभविष्ट ।

वा घ्राधेट्छाशासः ॥ १५० ॥ घ्रादिभ्य सेरप स्यात् वा मे परत । अघ्रात्, अघ्रासीत् । अधात्, अधासीत् । अशात्, अशासीत् । असात्, असासीत् ।

* तन्भ्यस्थाने ॥१५१॥ तनादिभ्य सेर्वोप् भवति थामि ते च परत । अतथा । अतनिष्ठा ।

अत्रात । आत्रेय । अत्रयः । काश्यपि । काश्यप । काश्यपाः । गौतमि । गौतम । गौतमाः ।
अङ्गिरस । आङ्गिरस । अङ्गिरसः ।

✿ शिवाद्यपत्यणिञो ॥ १५० ॥ शिवादिभ्यो विहितस्याणो यश्च पुत्रस्तेषां लुग् भवति । तिस्रस्तम्भे वृद्धे तेन विलिते । आदायनपुत्रा यथा आदायनि पिता । तैकायनि पुत्रश्च । मैमतायनि पिता । मैमतायनि पुत्रश्च । कुशिकस्य कौशिक्य । तस्य पुत्रा इत्र इति कौशिक्य पिता पुत्रश्च । गार्ग्य पिता । गार्ग्य पुत्र । वासिष्ठ पिता पुत्रश्च । वैश्वामित्र पिता पुत्रश्च । अपत्येऽण्-इञ् वृद्धे । शिवादिभ्य इति किं । कुरुनादेः कौरव्य । शिवादेः । तस्य कौरवि । गूर्ज्जरि किं । काररायणस्य कामरव्य । तस्य पिता कामरव्य । आङ्गिरसीति किं । दाक्षि पिता । दाक्षायण पुत्र ।

✿ मास्विनोऽनौल्वल्याः ॥ १५१ ॥ प्राचां गोत्रे च इञ् तस्मात् पुत्रापत्ये भवति नाल्वल्यादीन् वर्जयित्वा । पञ्चागारस्य अपत्यं पाञ्चागारि पिता । तदपत्यं पाञ्चागारि पुत्र । एवं-माथीवाति पिता पुत्रश्च । प्राचामिति किं । दाक्षि पिता । दाक्षायण पुत्र । इञ् इति किं । राघव पिता । राघवि पुत्र । अतौल्वलादेरिति किं । तौल्वलि पिता । तौल्वलायन पुत्र । दार्भि पिता । दार्भायण पुत्र ।

✿ पैलादिभ्यात् ॥ १५४ ॥ पैलादिभ्य इञ् तस्य पुत्रापत्येऽप् भवति । पीलाया अपत्यं पैल पिता । तदपत्य पैल पुत्र । शालङ्कि पिता पुत्रश्च । सात्यकि पिता पुत्रश्च । अविमात्—आवि पिता । आग पुत्र । मागध पिता पुत्रश्च । कालिङ्ग पिता पुत्रश्च ।

✿ वेञो द्वेः ॥ १५५ ॥ द्विगभी च इञ् तदन्तात् परस्य युवापत्येऽप् वा भवति । उदुम्बरस्यापत्य औदुम्बरि पिता । तदपत्यं औदुम्बरि पुत्र । औदुम्बरायणो वा । द्वेरिति किं । दाक्षि पिता । दाक्षायण पुत्र ।

✿ यञ्ञाद्वियां ॥ १५६ ॥ द्विसंज्ञस्य त्यस्येए भवति बहुषु तद्भवस्यत्रियां । अंगन्यवतामपी पत्र च । इन्द्राकद । अङ्गा । वङ्गा । पुण्ड्रा । बहुष्विति किं । आङ्ग । आङ्गौ । अस्त्रियामिति किं । आङ्ग्य । आङ्गी । आङ्गा । इत्यादि । औदम्बर ।

✿ यस्कादेर्गोत्रे ॥ १५७ ॥ यस्कादिभ्यो गोत्रे विहितस्य प्रत्ययस्य लुग् भवति बहुषु स्त्रियां । यस्कस्य गोत्रापत्यानि यास्का । यस्का । लह्या इति किं । यास्कीये । अत्र गोत्रे इति किं । यास्कोऽक्षुच्छात्रा । यास्काः ।

✿ यञञोऽगोपवनादेः ॥ १५८ ॥ यञः अञश्च बहुषु लुग् भवति गोपवनादीन् वर्जयित्वा । गर्गाः । वत्सा । बैदाः । बैदौ । बिदाः । उर्वा । उर्वाः । गोपवनादेरिति किं । गोपवनास्तत्पत्यानि गौपवनाः । शैग्रवाः ।

कौण्डिन्यागस्त्ययोः कुण्डिनागस्ती च ॥ १५९ ॥ कौण्डिन्यागस्त्ययोः कुण्डिन् गोत्रे बहुषु प्रत्ययस्य लुग्भवति तद्योगे कुण्डिन अगस्ति इत्यादेशौ भवतः । कुण्डिनाः । अगस्तयः ।

✿ भृग्वत्रिकुत्सवसिष्ठगोतमाङ्गिरोभ्यः ॥ १६० ॥ भृग्वादिभ्यो गोत्रे बहुषु प्रत्ययस्य लुग्भवति । भृगोरपत्यानि भार्गवः । भार्गवाः । भृगवः । कुत्साः । वसिष्ठाः । गोतमाः । अङ्गिरसः । अत्रयः । अस्त्रियामित्येव किं । भार्गव्य । कौत्स्य स्त्रियः ।

✿ बहचः प्राग्भरतेष्विञ ॥ १६१ ॥ बहुचो यदा य इञ् तस्य बहुष्वप्राप्तौ लुक् प्राग्गोत्रे च । पाञ्चागारि । पञ्चागाराः । पाञ्चागारयः । पञ्चागाराः । एवं-माथुराणाम् । औदालकि । औद्दालकाः । उद्दालकाः । युधिष्ठिराः । बहच इत्येव । वैदभ्य । पैल्वय । प्राग्भरतेष्विति किं । बालाकय । हारिद्रायण ।

✿ योपकादेः ॥ १६२ ॥ उपकादिभ्यो गोत्रे बहुषु यस्य तस्य योऽप् वा भवति । उपकस्यापत्यानि उपका । औपकायना । लमका । लामकायना । पैपिलय । पाणिल्य ।

✿ तिककितवादेर्द्वन्द्वे ॥ १६३ ॥ तिककित-

यादीनां द्वन्द्वे बहुषु यस्त्यस्तस्योप् भवत्यस्त्रियां । तैकायनश्च कैतवायनश्च तिककितवाः । औरसायनश्च लाकटयश्च उरसलकटाः । यस्कभण्डीरथाः ।

+ तेषा द्व्यादेः ॥ १६४ ॥ द्वन्द्वे बहुत्वे वर्तमानो यो द्व्यादिस्तस्य तथोप् भवति यथापूर्वं । आंगश्च वांगश्च सौह्मश्च अगवगसुह्माः । यस्कलह्यद्रुह्याः । गर्गवत्सवाजाः । कुण्डिनागस्त्यवमिष्ठाः । तथेति किं ? यास्कलाह्यः छात्राः ।

+ वाऽन्येन ॥१६५॥ द्व्यादेर्वोप् भवति अन्येन सह द्व्यादीनां द्वन्द्वे बहुत्वे । आंगश्च वांगश्च दाक्षिश्च अगवगदाक्षयः । आंगवांगदाक्षयः । गर्गवत्सौपगवाः । गार्ग्यवात्स्यौपगवाः ।

यत्रादेद्व्येकेषु तायाः पे ॥ १६६ ॥ यञादेस्तथा वोप् भवति द्वयोरेकस्मिंश्च वर्तमानस्य तायाः षसे । गार्ग्यस्य गार्ग्ययोर्वा कुलं गर्गकुलं । गार्ग्यकुलं । विदकुलं । वैदकुलं । अगस्तिकुलं । आगस्त्यकुलं । यञादेरिति किं ? आगकुलं । द्व्येकेष्विति किं ? गर्गाणां कुलं गर्गकुलं । ताया इति किं ? पारमगार्ग्यं । ष इति किं ? गार्ग्यस्य समीपं उपगार्ग्यं ।

सुपो धुमृदोः ॥ १६७ ॥ धुमृदोरन्तर्गतस्य सुप उप् भवति । पुत्रमिच्छत्यात्मनः पुत्रकाम्यति । पटीयति । औपगवः । राजपुरुषः । यतः । यत्र । शबल्गुः ।

* झेः ॥ १६८ ॥ झेः परस्य सुप उप् भवति । ततः । तत्र । कृत्वा । च । वा । ह । अह । एव ।

हात् ॥ १६९ ॥ हसात् परस्य सुप उप् भवति । अधिस्त्रि । उपवधु । एकमुनि । द्विमुनि ।

नातोऽम्त्वकायाः ॥ १७० ॥ हादकारातात् सुपो नोब्भवति अम् तु भवति का विहाय । उपकुंभं तिष्ठति । पश्य देहि स्वं वा । अत इति किं ? उपाग्नि । अकाया इति किं ? उपकुंभादानय । उपमणिकादानय ।

* भाया वा ।१७१। हादकारातात् भाया वाऽम् भवति । उपकुंभं । उपकुंभेन । उपकुंभे कृतं ।

१। यस्य पूर्वं यथा विधिर्निषेधो विकारो विकल्पश्च तस्य द्वन्द्वे तथैव ।

* ईपः ॥ १७२ ॥ हादकारातादीपो वाऽम् भवति । उपकुंभे निधेहि । उपकुंभं निधेहि ।

+ स्यिनघृद्धेः ॥१७३॥ स्यन्तयवान्नदीलक्षणात् ऋद्धिलक्षणाच्च हादकारातादीपोऽम् भवति नित्यं । एकविंशतिभारद्वाजं । त्रिकोशलं । द्वियमुनं वसति । सप्तगंगं वसति । निगोदावरं वसति। सुमद्रं । सुमगधं ।

+ परस्परादेर्वाम्सुपोऽपुंसि ॥ १७४ ॥ परस्परादीनामपुंसि सुपः आम् वा भवति । इमे सख्यः परस्परां भोजयत । परस्परं भोजयत । आभिः सखीभिः परस्परां भोज्यते । परस्परेण वा भोज्यते । इमाः सख्यः परस्परां प्रयच्छति । परस्परस्मै वा प्रयच्छति । इमे सख्यौ अन्योन्यां भोजयत । अन्योन्यं वा भोजयत । आभिः सखीभिरन्योन्यां भोज्यते अन्योन्येन वा भोज्यते। इमे सख्याविंतरेतरां इतरेतरं वा भोजयत । इमे कुले परस्परां परस्परं अन्योन्यां अन्योन्यं इतरेतरां इतरेतरं वा भोजयत । कुलैः परस्परेण परस्परां अन्योन्येन अन्योन्यां इतरेतरां इतरेतरेण वा भोज्यते । कुलानि परस्परां परस्परस्मै वा प्रयच्छति । अपुंसीति किं ? परस्परमिमे जना भोजयति । अन्योन्यमिमे जना भोजयति ।

इति जैनेंद्र (शब्दार्णव) व्याकरणे
शब्दार्णवचन्द्रिकायां लघुवृत्तौ
प्रथमोऽध्यायः ।



अथ द्वितीयोऽध्याय. ।

प्रथमः पादः ।

स्व. ॥ १ ॥ [illegible] । [illegible] ।

परः ॥ २ ॥ [illegible] भवति । [illegible] ।

+ कितगुपतिज सन् भिषज्यादिनिंदाक्षमे ॥ ३ ॥ कित् गुप तिज इत्येभ्य सन् भवति भिषज्यादावर्थे निन्दायां क्षमायां च । [illegible] चिकित्सति । शत्रु चिकित्सति । जुगुप्सते । तितिक्षते । भिषज्यादाविति किं ? [illegible] । गोपायति । तेजयति ।

* मानबधदानशानभ्यो दीर्घश्चाभ्यासस्य जिज्ञासानिशानार्जवविचारवैरूप्ये ॥ ४ ॥ शानादिभ्यः सन् भवति [illegible] । शीशांसति । शीशांसते । दीदांसति । दीदांसते । मीमांसते । बीभत्सते । निशानादाविति किं ? निशानयति । निदानं । मानिता । बाधयति ।

तुमीच्छायां धोर्वाप ॥५॥ धोरिच्छाया इते तुमि सन् वा भवति तुमश्चाप् । भक्तुमिच्छति बुभुक्षते । पिपठिषति । जिहीर्षति । इच्छायामिति किं ? कर्तुं गच्छति । धोरिति किं ? प्रकर्तुमैच्छत् प्राचिकीर्षत् ।

+ न सन ॥६॥ तुमि इच्छाया धोर्यो विहित सन् तदन्तात् सन् न भवति । चिकीर्षितुमिच्छति । तुमीच्छायामिति किं ? चिचिकित्सिषति ।

* स्वेप काम्य ॥ ७ ॥ स्वस्यात्मनो यदिवत तस्मादिच्छाया वा काम्यो भवति । पुत्रमिच्छत्यात्मन पुत्रकाम्यति । वस्त्रकाम्यति । स्व काम्य [illegible] । [illegible] । [illegible] ।

* [illegible] ॥ ८ ॥ [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] ।

* गौणादीपयाचारे ॥ ९ ॥ [illegible] । पुत्रमिवाचरति पुत्री [illegible] । प्रासादे इवाचरति प्रासादीयति कुट्यां ।

+ कर्तु किप ॥ १० ॥ कर्तु गौणादाचारेऽर्थे [illegible] । अश्व इवाचरति अश्वति गर्दभ गर्दभति । [illegible] । कर्तुरिति किं पटीयति [illegible] ।

+ गल्भक्लीबहोडाड्डित् ॥ ११ ॥ [illegible] ङित् भवति । गल्भ इवाचरति गल्भते । क्लीबते । होडते ।

* क्यङ् च ॥ १२ ॥ गौणादाचारेऽर्थे कर्तु क्यङ् भवति । श्येन इवाचरति काक श्येनायते । कुमुदं पुष्करायते । अश्वायते गर्दभ । गर्दभायतेऽश्व । केरनाधनार्थकार ।

* स. ख वा ॥ १३ ॥ गौणात् कर्तुराचारेऽर्थे क्यङि परत सकारस्य वा ख स्यात् । मथिते पयस्यते । मथित पयायते ।

* अप्सरसः ॥ १४ ॥ क्यङि परत सख भवत्यप्सरस । अप्सरायते कन्या ।

+ तद्वत्योज स्वमात् ॥ १५ ॥ आभ्यां तद्वति वर्तमानाभ्या क्यङ् स्यात् । ओजस्वीवाचरति ओजायते । ओजस्यते । स्वप्नवानिवाचरति स्वप्नायते । तद्वतीति किं ? स्वप्न इवाचरति ।

* भृशादेश्च्व्योस्त ॥ १६ ॥ भृशादेश्च्व्यर्थे क्यङ् भवति सकारतकारयोश्च ख । अभृशो भृशो भवति भृशायते । शीघ्रायते । मद्रायते । उन्मनस्- उन्मनायते । वेहत्-वेहायते ।

डाज्लोहितादिभ्य क्यष् ॥ १७ ॥ डाज-

१ आदिशब्देन निग्रहविनाशयोर्ग्रहण ।

तेभ्यो लोहितादिभ्यश्च च्व्यर्थे क्यप् भवति । अदमद्मद् भवति दमदमायति । दमदमायते । हडहडायति । हडहडायते । लोहितायति । लोहितायते । निद्रायति । करुणायति ।

*सुखादेर्भुजौपः ॥ १८ ॥ सुखादेरिवतात् भुज्यर्थे क्यङ् भवति । सुख मुक्ते सुखायते । दुःखायते । भुजीति किं ? सुखं वेदयते प्रसाधको देवदत्तस्य ।

+ कष्टरुक्षकृच्छ्रसत्रगहनात् पापे चिकीर्षा ॥१९॥ कष्टादेरित्रताद् पापे वर्तमानात् चिकीर्ष्यर्थे क्यङ् स्यात् । कष्टं चिकीर्षति कष्टायते । कक्षायते । कृच्छ्रायते । सत्रायते । गहनायते ।

वाष्पोष्मफेनादुद्वमौ ॥ २० ॥ वाष्पादेरिवतादुद्वमन्यर्थे क्यङ् भवति । वाष्पमुद्वमति वाष्पायते । ऊष्माणं उद्वमति ऊष्मायते । फेनायते नदी ।

* शब्दादेः कृञि ॥ २१ ॥ शब्दादेरितात् करोत्यर्थ क्यङ् स्यात् । शब्दं करोति शब्दायते । वैरायते । कलहायते । अभ्रायते । कण्वायते । मेघायते ।

*रोमथादुच्चर्वे ॥ २२ ॥ रोमथशब्दादुच्चर्वे वर्तमानात् कृञर्थे क्यङ् भवति । रोमथायते गौ । उच्चर्व इति किं ? रोमथं करोति कीटकः ।

*तपसः क्यच् ॥ २३ ॥ तपःशब्दादिवतात् कृञि क्यच् भवति । तपः करोति तपस्यति ।

*नमोवरिवश्चित्रङः पूजासपर्याविस्मये ॥ २४ ॥ एभ्यः पूजादिष्वर्थेषु वर्तमानेभ्यः कृञर्थे क्यच् भवति । नमस्करोति नमस्यति मुनिं नाथ । वरिवस्यति गुरून् । चित्रीयते । डित्वाद् । पूजादिष्विति किं ? नमस्करोति ।

+ निरस्यंगेभ्यो णिङ् ॥ २५ ॥ अगेभ्य इवतेभ्यो निरस्यर्थे णिङ् भवति । हस्तं निरस्यति हस्तयते । पादयते । निरसीति किं ? हस्तमाचष्टे हस्तयति ।

*पुच्छभांडादस्चौ ॥ २६ ॥ आभ्यां अस्यर्थे चित्रौ च णिङ् भवति । पुच्छमुदस्यति उत्पुच्छयते । परिपुच्छयते । भांडं संचिनोति संभांडयते । परिभांडयते ।

*चीवरात्परिधानार्ज्योः ॥ २७ ॥ चीवरात् परिधाने अर्जने च णिङ् भवति । चीवरं परिधत्ते समर्जयति वा परिचीवरयते भिक्षुः ।

+ मृदो ध्वर्थे णिज् बहुलं ॥२८॥ मृदो धनाद्यर्थे णिज् भवति बहुलं । सूत्रं करोति सूत्रयति व्याकरणं । मुण्डयति माणवकं । मिश्रयति धान्यं । श्लक्ष्णयति वस्त्रं । पाशं विमोचयति विपाशयति । रूपं दर्शयति रूपयति । पयो मुक्ते पयो व्रतयति । सावद्यं न भुंक्ते–सावद्यं व्रतयति । लोमान्यनुमार्ष्टि अनुलोमयति । वस्त्रेण समाच्छादयति संवस्त्रयति । सेनया अभियाति अभिषेणयति । वर्मणा सन्नह्यते संवर्मयति । वीणयोपगायति उपवीणयति । श्लोकैरुपस्तौति उपश्लोकयति । न च भवति–आख्यानमाचष्टे ।

+ श्वेताश्वाश्वतरगालोडिताह्वारकस्याश्वतरेतकस्य च ॥ २९ ॥ एषां णिच्यश्वतरेतकानां लुग् भवति । श्वेताश्वमाचष्टे श्वेतयति । अश्वतर-अश्वयति । गालोडित-गालोडयति । आह्वारक-आह्वरयति । णिच् सनियोगार्थश्चकारः ।

*हलकलत्वचः ॥ ३० ॥ हल्किलित्वचां णिच्यदतता निपात्या । हलिं गृह्णाति हलयति । कलिं–कलयति । त्वच–त्वचयति । अत्वनिपातः किं ? अजहलत् ।

*वेदार्थसत्यस्याः ॥ ३१ ॥ एषां णिच्याकारातादेशो भवति । वेदमाचष्टे वेदापयति । अर्थापयति । सत्यापयति ।

*घोर्यङ् भृशाभीक्ष्णेऽशुभरुचे ॥ ३२ ॥ शुभिरुचिमुक्ताद्धोर्भृशेऽभीक्ष्णे चार्थे यङ् भवति । भृशं पुनः पुनर्वा पठति पापठ्यते । देदीप्यते । बोभुज्यते । भृशाभीक्ष्ण इति किं ? ओदनं पचति । अशुभरुचेरिति किं ? भृशं शोभते । पुनः पुना रोचते ।

+ सूचिमूत्रिमूत्र्यट्यर्त्यशूर्णोः ॥ ३३ ॥

एभ्यो भृशाभीक्ष्ण्ये यङ् भवति । सासूच्यते । सोसम्यते । मोमृत्र्यते । अटाट्यते । अशाश्यते । अराय्यते । ऊर्णोनूयते । नियमार्थोऽयं योग । हलादिभ्योऽन काम्भ्य सूत्र्यादिभ्य एव, एकाचोऽजादिभ्योऽत्यादिभ्य एव यङ् भवति ना यत । भृश चकास्ति । पुन पुनरीट्टे ।

* गत्यर्थात्कुटिले ॥ ३४ ॥ गत्यर्थाद्धो कुटिलेऽर्थे यङ् स्यात् । कुटिल क्रामति चक्रम्यते । जगम्यते ।

लुपसदचरजपजभदहदशगॄदशो गर्हे ॥ ३५ ॥ एभ्यो गर्हेऽर्थे यङ् भवति । गर्हित लुपति लोलुप्यते । सासद्यते । चञ्चूर्यते । जञ्जप्यते । जञ्जभ्यते । दन्दह्यते । जेगिल्यते । ददश्यते । गर्ह इति किं ? स्वगृहे सुखं सीदति ।

* चुरादिभ्यो णिच् ॥ ३६ ॥ एभ्यो णिच् भवति स्वार्थे । चोरयति । चिंतयति । आडयति । शाल्यति । पीडयति । भक्षयति । आच्छादयति । मडयति । छर्दयति । चेतयते । मन्त्रयते ।

+ युजादेर्वा ॥ ३७ ॥ युजादिभ्यो वा णिच् स्यात् स्वार्थे । योजयति । योजति । अर्चयति । अर्चति । साहयति । सहति । ईरयति । ईरति । लाययति । लयति । वर्जयति । वर्जति । वारयति । वरति । वारयत । वरते । धावयति । धवति । आपयति । आपति ।

+ भूङ प्राप्तौ णिङ् ॥ ३८ ॥ भूङो णिङ् भवति प्राप्तौ वा । भावयते । भवते ।

हेतुमति ॥ ३९ ॥ हेतुमति धात्वर्थे णिच् भवति । कट कारयति । ओदन पाचयति । छात्र पाठयति ।

कंड्वादेर्यक् ॥ ४० ॥ कड्वादेर्यगागमो भवति स्वार्थे । कण्डूयति । कण्डूयते । वल्गूयति । मन्तूयति । भिषज्यति । असूयति ।

गुपूधूपविच्छिपणिपनेराय ॥ ४१ ॥ एभ्य आयप्रत्ययो भवति । गोपायति । धूपायति । विच्छायति । पनायते । पणायते ।

ऋमृतेर्णिङीयङ् ॥ ४२ ॥ आभ्यां यथासंख्य णिङ् ईयङ् इत्येतौ स्वार्थे भवत । कामयते । ऋतीयते । गौरो धु । घृणार्था गत्यर्थश्च । ऋतीयते ।

* स्वार्थे त्रयः ॥ ४३ ॥ आ पंरे गुपादिभ्य आया णिङ्ईयङ् च त्रयो वा भवन्ति । गोपायाचकार । जुगोप । धूपायिता । धविता । कामयिता । कमिता । ऋतीयिता । अर्तिता ।

सदता धव ॥ ४४ ॥ यदनुक्ताता मन्तादयस्तता शब्दा धुसंज्ञा भवति । तथा चादाहृत ।

+ गिर्नोऽस्ये ॥ ४५ ॥ गिसज्ञको धुर्न भवत्यस्ये परत । अभ्यमभायत । प्रासादीयत् । गिरिति किं ? अमपुत्रीयत् । अस्य इति किं ? औमुकायत ।

स्यतासी ऌलुटोः ॥ ४६ ॥ धो स्यतासौ इत्येतौ प्रत्ययौ भवत ऌलुटो परत । करिष्यति । अकरिष्यत् । कर्तास्मि । भोक्ष्यते । अभोक्ष्यत । भोक्ता ।

* कास्यनेकाच्त्याल्लिङ्वत् कृञ्याम् ॥ ४७ ॥ कासेरनेकाचश्च धातोर्याल्लिङ्वत् कृञि परे आम् भवति । कासांचक्रे । कासाम्बभूव । चकासाञ्चकार । चकासाम्बभूव । चकासामास । दरिद्राञ्चकार । दरिद्राम्बभूव । दरिद्रामास । बुभूषाञ्चकार । बुभूषाम्बभूव । बुभूषामास । गवाञ्चकार । गवाम्बभूव । गवामास । लोलूयाञ्चक्रे । कारयाञ्चकार । कारयाम्बभूव । कारयामास ।

+ सविजादिदयायासोऽनृच्छूर्णो. ॥ ४८ ॥ सरोरिजादेर्धो ऋच्छ्यूर्णवर्जितात् दयादेश्च लिङ्वत् कृञ्याम् भवति । ईहाम्बभूव । ईहाञ्चकार । ईहामास । एधांचक्रे । दयाचक्रे । पलायाचक्रे । आसाचक्रे । अनृच्छूर्णोरिति किं ? आनर्छ । प्रोर्णुनाव ।

* वोषविदजागृसमिंधः ॥ ४९ ॥ एभ्यो लिङ्वत् कृञ्याम् स्यात् वा । ओषाञ्चकार । ओषाम्बभूव । ओषामास । उवोष । विदाञ्चकार । विदाम्बभूव । विदामास । विवेद । जागराञ्चकार । जागराम्बभूव । जागरामास । जजागार । समिंधाञ्चक्रे । समींधे ।

भीह्रीभृहोश्श्लुवत् ॥ ५० ॥ भ्यादेर्लिङ्वत्कृञ्याम् वा भवति श्लौ इव कार्य च । बिभयाञ्चकार ।

– १। जागृमाहृचयादादावित्स्य विदग्रहण ।

निभयाम्बभूव । निभयामास । निभाय । जिह्रयाञ्चकार । जिह्रयाम्बभूव । जिह्रयामास । जिह्राय । निभराञ्चकार । निभराम्बभूव । बिभरामास । बभार । जुहवाञ्चकार । जुहवाम्बभूव । जुहवामास । जुहाव ।

* **विदाङ्कुरु लोटि** ॥ ५१ ॥ विदाङ्कु वा निपात्यो लोटि परत । विदांकरवाणि । वेदानि । विदांकरवाव । वेदाव । विदांकरवाम । वेदाम । विदांकुरु । विद्धि । विदांकुरुत । वित्त । विदांकुरुत । वित्त । विदांकरोतु । वेत्तु । विदांकुरुता । वित्ता । विदांकुर्वन्तु । विदन्तु ।

सिर्लुङि ॥ ५२ ॥ धो सिस्यो भवति लुङि परत । अकार्षीत् । अभैत्सीत् ।

स्पृशमृशकृषतृपदृपो वा ॥ ५३ ॥ एभ्यो लुङि सिर्वा स्यात् । अस्प्राक्षीत् । अस्पार्क्षीत् । अस्पृक्षत् । अम्राक्षीत् । अमार्क्षीत् । अमृक्षत । अक्राक्षीत् । अकार्क्षीत् । अकृक्षत् । अत्राप्सीत् । अतार्प्सीत् । अतृपत् । अद्राप्सीत् । अदार्प्सीत् । अदृपत् ।

* **इकः शलोऽनिटोऽदृश क्सः** ॥ ५४ ॥ इक परो य शल् तदन्तात् दृशिवर्जितात् धोरनिट लुङि क्सो भवति । अलिक्षत् । अधिक्षत् । अधुक्षत् । इक इति किं ? अधाक्षीत् । शल इति किं ? अरौत्सीत् । अनिट इति किं ? अमोषीत् । अदृश इति किं ? अद्राक्षीत् ।

श्लिषः स्वार्थे ॥५५॥ श्लिषे स्वार्थे लुङि क्सो भवति । आश्लिक्षत् भार्या दत्त । स्वार्थ इति किं ? उपाश्लिषत् जतु च काष्ठ च ।

* **णिकमुश्रिद्रुस्रो कर्त्तरि चङ्** ॥ ५६ ॥ ण्यतेभ्य कमादिभ्यश्च कर्तृवाचिनि लुङि परत चङ् भवति । अचीकरत् । अबीभवत् । अचकमत । अशिश्रियत् । अदुद्रुवत् । असुस्रुवत् । कर्त्तरीति किं ? अकारयिषाता कटी पुत्रेण ।

वा धेट्श्व्योः ॥५७ ॥ आभ्या लुङि परत चङ्वा स्यात् । अदधत् । अधात् । अधासीत् । अशिश्वियत् । अश्वत् । अश्वयीत् ।

* **वक्त्यसुख्यातेरङ्** ॥ ५८ ॥ एभ्य कर्तरि लुङयङ् भवति । अवोचत् । पर्यास्थत । आख्यत् । आख्यता । आख्यन् ।

लिप्सिच्ह्वार्त्तः ॥ ५९ ॥ एभ्यो लुङ्यङ् भवति । अलिपत् । असिचत् । आह्वत । आरत् ।

दे वा ॥६० लिपादेर्दे लुङ्यङ् वा भवति । अलिपत । अलिप्त । असिचत । असिक्त । अह्वत । अह्वास्त । समारत । समार्ष्ट ।

* **द्युतपुष्यादिलृत्सर्तिशास्तेर्मे** ॥ ६१ ॥ द्युतादे पुष्यादे लृकारेद्भ्य सर्तिशास्तिभ्यां च मे लुङ्यङ् भवति । व्यद्युतत् । व्यलुटत् । व्यरुटत् । अपुषत् । अशुषत् । अशुपत् । अगमत् । अपतत् । असरत् । अशिषत् । मे इति किं ? व्यद्योतिष्ट । व्यत्यपुक्षत ।

वेरितः ॥ ६२ ॥ इरशब्देतो धोर्मे लुङयङ् वा भवति । अरुधत । अरौत्सीत् । अभिदत् । अभैत्सीत् ।

* **जॄश्विस्तंभुम्रुचुम्लुचुग्रुचुग्लुचुग्लुञ्चः** ॥६३॥ एभ्यो लुङ्यङ् वा स्यात् । अजरत् । अजारीत् । अश्वत् । अश्वयीत् । अस्तभत् । अस्तम्भीत् । न्यम्रुचत् । न्यम्रोचीत् । न्यम्लुचत् । न्यम्लोचीत् । अग्रुचत् । अग्रोचीत् । अग्लुचत् । अग्लोचीत् । न्यग्लुचत् । न्यग्लुञ्चीत् ।

* **दीपजनबुधपूरितायिप्यायस्ते ञिः** ॥६४॥ दीपादे कर्तरि लुङि ते परत ञिर्वा भवति । अदीपि । अदीपिष्ट । अजनि । अजनिष्ट । अबोधि । अबुद्ध । अपूरि । अपूरिष्ट । अतायि । अतायिष्ट । अप्यायि । अप्यायिष्ट । त इति किं ? अदीपिषाता ।

पदः ॥ ६५ ॥ पद लुङि ते परत ञिर्भवति । उदपादि भैक्ष्य । समापादि सस्य ।

* **कर्मणि** ॥ ६६ ॥ कर्तृत्वेन निवक्षिते कर्मणि लुङि ते ञिर्भवति । अकारि कट स्वयमेव । अकृत कट स्वयमेव । अलावि केदार । अलविष्ट केदार स्वयमेव ।

१। पूर्वा बधिरादणा ' यदुल सो इति पादुरकादयवेद बक्तिदयनमेव ज्ञापक ण्ड्यादेरस्य ।

दुहश्च ॥ ६७ ॥ दुहे कर्तृकर्मणि लुङि ते वा त्रिर्भवति । अदोहि गौ स्वयमेव । अदुग्ध गौ स्वयमेव । नियमोऽय—दुह एव हलन्तात् ञिर्नान्यत ।अभेदि कुशूल स्वयमेव। अछेदि काष्ठ स्वयमेव।

*ञौ ॥ ६८ ॥ धोर्ज्ञार्थे लुङि ते ञिर्भवति । आसि भवता । अहारि भागो भवता । अकारि कटो भवता ।

न रुधः ॥ ६९ ॥ रुध कर्मकर्तरि ञिर्न स्यात् । अरुद्ध गौ स्वयमेव ।

तपोऽनुतापे ॥ ७० ॥ तपे कर्मकर्तरि अनुतापे च ञिर्न स्यात् । अतप्त तप स्वयमेव साधु । अन्ववातप्त पापेन कर्मणा । अनुतापे चेति किं ? अतापि पृथ्वी राज्ञा ।

यक् दुहः ॥ ७१ ॥ दुहे कर्मकर्तरि यक् न स्यात् । दुग्धे गौ स्वयमेव । अदुग्ध गौ स्वयमेव ।

नम शप्तु ॥ ७२ ॥ नमे कर्मकर्तरि यग् न भवति शप्तु स्यात् । नमते दंड स्वयमेव । अनमत दड स्वयमेव ।

+ दधिणिश्रिश्रधिग्रथिवचस्नोश्च ञिश्च॥७३॥ दे धीनां ण्यताना श्रथादीना च नमेश्च ञियक् च न भवति । व्यकृत सैंधवा स्वयमेव । विकुर्वते सैंधवा स्वयमेव । अपीपचत औदन स्वयमेव । पाचयते ओदन स्वयमेव । उदशिश्रियत दंड स्वयमेव । उच्छ्रयते दड स्वयमेव । अश्रथिष्ट मेखला स्वयमेव । श्रथ्नीते मेखला स्वयमेव । अग्रथिष्ट मेखला स्वयमेव । ग्रथ्नीते मेखला स्वयमेव । अवोचत कथा स्वयमेव । ब्रूते कथा स्वयमेव । प्रास्नोष्ट गौ स्वयमेव । प्रस्नुते गौ स्वयमेव । अनस्त दंट स्वयमेव । नमते दट स्वयमेव ।

+ भूषार्थसनकिरादीना यक् च ॥ ७४ ॥ भूषार्थाना सन्नन्ताना किरादीना च कर्मकर्तरि यक् ञिश्च न भवति । भूषयते कन्या स्वयमेव । अबूभुषत कन्या स्वयमेव । मडयते कन्या स्वयमेव । अममडत कन्या स्वयमेव । अलकुरुते कन्या स्वयमेव । अलमकृत कन्या स्वयमेव । अलमचीकरत कन्या स्वयमेव । चिकीर्षते कट स्वयमेव । अचिकीर्षिष्ट स्वयमेव कट । निर्भित्सते कुशूल स्वयमेव । अबिभित्सिष्ट कुशूल स्वयमेव । किरते हस्ती स्वयमेव । अकीर्ष्ट हस्ती स्वयमेव । गिरते ग्रास स्वयमेव । अगीर्ष्ट ग्रास स्वयमेव ।

कुषरजोः श्यो मे वा ॥ ७५ ॥ कुषि रजी इत्येताभ्या कर्मकर्तरि मे श्यो वा भवति । कुष्यति पाद स्वयमेव । कुष्यते पाद स्वयमेव । रज्यति वस्त्र स्वयमेव । रज्यते वस्त्र स्वयमेव । यदा श्यो न भवति तदा यग्दविधी स्त ।

+ कर्मवल्लेऽश्रवादीनां ॥ ७६ ॥ श्रवत्यादिवर्जिताना धूना कर्मकर्तरि विहिते लकारे कर्मवत् कार्यं भवति । भिद्यते कुशूल स्वयमेव । लूयते लूयमानो वा केदार स्वयमेव । अपाच्योदन स्वयमेव । अश्रवादीनामिति किं ? श्रवत्युदक स्वयमेव । गलत्युदक स्वयमेव ।

* तपस्तपोऽधे. ॥ ७७ ॥ तपेर्धा तपोऽधे तप कर्मकस्य कर्ता कर्मवद् भवति । तप्यते तप साधु । अतप्यत तपस्तापस । तपोऽधेरिति किं ? उत्तपति सुवर्णं सुवर्णकार ।

+ सृज. श्राद्धे ॥ ७८ ॥ सृज श्राद्धवति कर्तरि लकारे सति कर्मवत् कार्यं स्यात् । सृज्यते माला धार्मिक । श्राद्ध इति किं ? सृजति माला मालिक ।

+ क्वचित् करणे ॥ ७९ ॥ धो करणे कर्तरि लकारे सति क्वचित् कर्मवत् कार्यं भवति । परिवारयति पुरुषा कटकैर्वृक्ष । परिवारयते कटका स्वयमेव वृक्ष । क्वचिदिति किं ? साधु असिश्छिनत्ति ।

गे यङ् ॥ ८० ॥ धोर्ङिवाचिनि गे परत यग् भवति । सुप्यते भवता । आस्यते भवता ग्लायते लतया । क्रियते कट । भ्रियते कर्मकार । ह्रियते भार ।

कर्तरि शप् ॥ ८१ ॥ धो कर्तृवाचिनि गे परत शप् भवति । जयति । तरति । पठति । पचति । पचते ।

* ह्वादेरुलुप् ॥ ८२ ॥ ह्वादेरदादेश्चोत्त-

रस्य शप उश्लुपौ स्त । जुहोति । बिभेति । जिहेति । अत्ति । प्साति । क्षौति । अध्येति । वेत्ति । सूते । इष्टे ।

दिवादेः श्यः ॥ ८३ ॥ दिवादिभ्य श्यो भवति कर्तरि गे परत । दीव्यति । सीव्यति । कुप्यति । पुष्यति । सूयते ।

वा भ्राशभ्लाशभ्रमक्रमत्रसत्रुटिलषः ॥८४॥ एभ्यो गे परत श्यो वा स्यात् । भ्राश्यते । भ्राशते । भ्लाश्यते । भ्लाशते । भ्राम्यति । भ्रमति । क्राम्यति । क्रामति । त्रस्यति । त्रसति । त्रुट्यति । त्रुटति । लष्यति । लषति ।

यस ॥ ८५ ॥ यसेर्वा श्यो भवति गे परत । यस्यति । यसति ।

समः ॥ ८६ ॥ समपूर्वाद् यस श्यो वा स्यात् । संयस्यति । संयसति । नियमोऽयम्—गे सम एव वा श्यो नान्यत । प्रयस्यति । आयस्यति । वियस्यति ।

स्वादेः श्नुः ॥ ८७ ॥ स्वादिभ्य श्नुर्भवति कर्तरि गे परे । सुनोति । सुनुते । मिनोति । मिनुते । धृष्णोति ।

श्रोः शृः ॥ ८८ ॥ श्रु इत्येतस्य कर्तरि गे परत श्नुर्भवति शृ इत्यय चादेश । धर्म शृणोति ।

वाऽक्षः ॥ ८९ ॥ अक्षतेर्वा श्नुर्भवति । अक्ष्णोति । अक्षति ।

तक्षः स्वार्थे ॥ ९० ॥ तक्षते स्वार्थे तनूकरणे श्नुर्वा स्यात् । तक्ष्णोति, तक्षति काष्ठ । स्वार्थे इति किं ? सतक्षति वाग्भिर्दुर्जन ।

*** तुदभ्यः शः ॥ ९१ ॥** तुदादिभ्यो गे परत शो भवति । तुदति । तुदते । दिशति । क्षिपति । क्षिपति । जुषते । पणते । लज्जते ।

*** रुधां श्नम् ॥ ९२ ॥** रुधादीना गे श्नम् भवति । रुणद्धि । भिनत्ति । शिनष्टि । भुनक्ति ।

कृञ्तनादेरुः ॥ ९३ ॥ कृञस्तनादिभ्यश्च गे उर्भवति । करोति । तनोति । वनुते । मनुते ।

धिन्विकृण्व्योरच ॥ ९४ ॥ आभ्या उर्भवति अकारश्चातादेश । धिनोति । कृणोति ।

क्र्यादेः श्ना ॥ ९५ ॥ क्र्यादिभ्य श्ना भवति गे परत । क्रीणाति । प्रीणाति । गृह्णाति । वृणीते ।

स्तंभुस्तुंभुस्कंभुस्कुंभुस्कुभ्यः श्नुश्च॥९६॥ एभ्य श्नुर्भवति कर्तरि गे श्ना च । स्तभ्नाति । स्तभ्नोति । स्तुभ्नाति । स्तुभ्नोति । स्कभ्नाति । स्कभ्नोति । स्कुभ्नोति । स्कुभ्नाति । स्कुनोति । स्कुनाति ।

हौ हलः श्नः शानः ॥ ९७ ॥ हल परस्य श्नाप्रत्ययस्य शानो भवति हौ परत । गृहाण । अशान । कुषाण । मुषाण । हल इति किं ? क्रीणीहि ।

*** ईपा वाक् ॥ ९८ ॥** अत्र धोरधिकारे ईपा निर्दिष्ट वाक्संज्ञ भवति । कर्मण्यण् । कुम्भकार । वाक्प्रदेशा "वागमिङ्"इत्येवमादय ।

कृदमिङ् ॥ ९९ ॥ इत प्रभृति धोरधिकारे कृत्संज्ञकास्त्या वेदितव्या मिङ वर्जयित्वा । वक्ष्यति—तव्यानीयौ । स्तोतव्य । स्तवनीय ।

प्राक् क्तेर्वाऽसमः ॥१००॥ क्ति इत्येतस्मात् प्राक् असमस्त्यो वा भवति । इत्यधिकारे वेदितव्य । जेय । जेतव्य । न । ज्ञाता । ज्ञायक । प्राक्क्तेरिति किं ? चिकीर्षा । क्तेरत्यो बाधक । असम इति किं ? अण को बाधत एव । गोद । कम्बलद ।

ण्योर्व्यः ॥१०१॥ ण्यु इत्येतस्मात् प्राक् ये त्यास्ते व्यसंज्ञका भवति । पुरुस्य कर्तव्य । दत्तस्य करणीय । व्यप्रदेशा —व्यस्य वा कर्तरि,, इत्येवमादय ।

तव्यानीयौ ॥१०२॥ धोरेतौ त्यौ स्त । हर्तव्य । हरणीय ।

*** योऽचोऽख्यादिभ्यः ॥१०३॥** अजन्ताद्धोर्यो भवति ख्यादिवर्जितात् । देय । धेय । नेय । अच

१ । शितकरण शानस्यानुपपत्य निवृत्त्यर्थमित्यवगमनार्थं । तेन-पचमाना धी, शोचनम्-लिखित चन।

इति किं ? पाक्य । अभ्यासुरिनि किं ? याच्य । आसाव्य । काय । धार्य ।

* पोरदुडोऽत्रपितपिरापिनपिजपिजभिच-पिदभे ॥१०४॥ पवर्गान्तादुडो धा त्रपादिवर्जितात् यो भवति । शप्य । लभ्य । रम्य । पोरिति किं ? पाठ्य । अदुड इति किं ? छेप्य । अत्रपादेरिति किं ? त्राप्य । नाप्य । राप्य । लाप्य । जाप्य । जाम्य । आचाम्य । दाम्य ।

+ यतिचतितकिशकिशसिसह्यजे.॥१०५॥ एभ्यो यो भवति । यत्य । चत्य । तक्य । शक्य । शस्य । सह्य । यज्य ।

* गदमदयमोऽगे: ॥ १०६ ॥ गदादेरगिपूर्वाद् यो भवति । गद्य । मद्य । यम्य । अगेरिति किं ? निगाद्य । प्रगाद्यो धम ।

* चरे ॥ १०७॥ अगिपूर्वाच्चरेर्या भवति । चर्य ।

+ आङोऽगुरौ ॥ १०८ ॥ आङ्पूर्वाच्चरेर्यो भवत्यगुरावर्थे । आचर्य व्रत । अगुराविति किं ? आचार्य पूज्यपाद ।

* पण्यावद्योपसर्यावर्यं विक्रेयगर्ह्यर्तुमत्यपेये ॥ १०९ ॥ पण्यादयो निपात्यते विक्रेयादिष्वर्थेषु । पण्या गौ विक्रेय इत्यर्थ । अवद्य पाप गर्ह्य मित्यर्थ । उपसर्या गौ ऋतुमतीत्यर्थ । शतन वर्या स्त्री उपेया सेव्या इत्यर्थ । अ यत्र पाण्य साधु । अनूद्य जनापवाद । उपसार्या शरदि मथुरा । वृत्या गौ ।

* स्वामिवैश्येऽर्य ॥ ११० ॥ अर्त्तेर्यो निपात्य स्वामिनि वैश्ये चाभिधेये । अर्य स्वामी वैश्य श्च । आर्य साधुरन्यत्र ।

वद सुपि क्यप् च ॥ १११ ॥ वदेरगि सुपि वाचि क्यप् भवति यश्च । सत्याद्य । सत्यवद्य । तत्सोद्य । तत्त्ववद्य । सुपीति किं ? वाद्य ।

* भूपत्याग्निचित्या भावे ॥ ११२ ॥ एते शब्दा अगिसुपि वाचि भावे निपात्यते । ब्रह्मभवन ब्रह्मभूय गत । गोहत्या । स्त्रिया क्यपि तुक् । अग्नेश्चयन अग्निचित्या ।

* शासुस्तुवेतिवृञ्दृजुष ॥ ११३ ॥ एभ्य क्यप् भवति । शिष्य । स्तुत्य । इत्य । अधीत्य । प्रावृत्य । आदृत्य । जुष्य ।

* ऋदुडोऽक्लृपूचृतृच ॥ ११४ ॥ ऋदुडो धो क्यप् भवति क्लृपादिवर्जितात् । वृत्य । वृध्य । सृत्य । अक्लृपादेरिति किं ? सकल्प्य । चर्त्य । अर्च्य ।

* जिविपून्यो हलिमुञ्जकल्के ॥ ११५ ॥ जे निपूर्वाभ्यां पूनीभ्यां क्यप् भवति हल्यादिषु । जित्या हलि महद्धल । विपूयो मुञ्ज तृणविशेष । विनीय कल्क निस्सारादीनां । जेय । विपव्य । विनेयमन्यत्र ।

पदाऽस्वैरिवाह्यापक्ष्ये ग्रह' ॥ ११६ ॥ ग्रहे क्यप् भवति पदादिष्वर्थेषु । प्रगृह्य पद । गृह्यका इमे परवशा इत्यर्थ । ग्रामगृह्या स्त्री । धर्हिर्भूतेत्यर्थ । भुजगत्गृह्य । भरतगृह्य । तत्पक्ष्य इत्यर्थ । ग्राह्यमन्यत्र ।

भृञोऽखौ ॥ ११७ ॥ भृञ क्यप् भवत्यखौ । भृत्या कर्मकरा । अखाविति किं ? भार्या नाम क्षत्रिया ।

+ सामि वा ॥ ११८ ॥ सपूर्वात् भृञ क्यप् भवति वा । सभृत्या । सभार्या भृतका ।

* कृमृजृवृपजपशसदुहगुह: ॥ ११९ ॥ एभ्य क्यप् भवति वा । कृत्य । कार्य । मृज्य । मार्ग्य । वृष्य । वर्ष्य । जप्य । जाप्य । शस्य । शास्य । दुह्य । दोह्य । गुह्य । गोह्य ।

* खेयमृषोद्य ॥ १२०॥ खेयमृषोद्यशब्दौ निपात्येते । खन क्यप् नस्य चेत्व । खेय कूप । मृषापूर्वाद् वदे क्यप् । मृषोद्य ।

* कुप्याज्यभिद्योद्ध्ययुग्य खौ ॥ १२१ ॥ कुप्यादय खौ निपात्यन्ते । गुपेरादा कत्व क्यपि । कुप्य फल्गुभाड । आज्य घृत । भिनत्ति कूलमिति भिद्य्यो नद । उज्झत्युदकमित्युद्ध्यो नद । युग्य वाहन । खाविति किं ? गोप्य । आज्य । भेद्य । उज्झ्य । योग्य ।

ण्य ॥ १२२ ॥ धोर्ण्यो भवति । हार्य । कार्य । वाक्य ।

+ पाणिसमवे सृज ॥ १२३ ॥ आभ्यां

सृजेर्ण्यो भवति । पाणिभ्यां सृजते इति पाणिसर्ग्या रज्जु । समवसर्ग्य कट ।

ओरावश्यके ॥ १२४ ॥ उवर्णान्ताद्धोरावश्यकेऽर्थे ण्यो भवति । अवश्यपाव्य । अवश्यलाव्य । आवश्यक इति किं ? पव्य । लव्य ।

*** वाऽमावास्याधारे ॥ १२५ ॥** अमावाचि वसेर्ण्यो भवति आधारे । ह्रस्व वा निपात्य । अमा सह वसत सूर्याचन्द्रमसौ अस्यां तिथाविति अमावस्या । अमावास्या ।

*** पाय्यधाय्यसान्नाय्यनिकाय्यानाय्यप्रणाय्य मानर्ग्यविर्निवासानित्यासम्मतौ ॥ १२६ ॥** पाय्यादयो मानादिष्वर्थेषु निपात्यते । मीयतेऽनेनेति पाय्य मान । माङो ण्ये परत्र । धीयते समिधोऽनयेति धाय्या ऋक् । धाञो ण्य । सान्नाय्य हवि । सपूर्वाण्णीञो ण्यायादेशी गेर्दीर्घश्च । निकाय्यो निवास । निपूर्वात् चिञो ण्यायादेशी कुत्व च । आनाय्यो दक्षिणाग्नि । आनयतेर्ण्यायादेशो अनित्येऽर्थे । प्रणाय्यश्चौर । प्रणीञो ण्यायादेशौ असम्मतेऽर्थे । मेय । धेय । सन्नेय । निश्चेय । आनेय । प्रणेयमित्यन्यत्र ।

*** कुण्डपाय्यसचाय्यराजसूया' क्रतौ ॥ १२७ ॥** कुण्डपाय्यादय क्रतौ ण्यान्ता निपात्यन्ते । कुण्डे पीयते सोमोऽस्मिन्निति कुण्डपाय्य । ण्ये युक् । सचीयते इति सचाय्य । सचिञो ण्यायादेशो । राज्ञा सूयते राजा वा सूयतेऽस्मिन् इति राजसूय क्रतु । सुत्र क्यप् दाश्च । तु डपानं । सचेय । राजसवनमन्यत्र ।

*** परिचाय्योपचाय्यसमूह्यचित्योऽग्नौ १२८** परिचाय्यादयो निपात्या अग्न्यर्थे । पर्युपाचेञो ण्यादेशो । परिचाय्य । उपचाय्य । समूह्य । सम उहेर्ण्य । चित्योऽग्नि । चिञ क्यप् । परिचेय । उपचेय । समूहितव्य । चेयोऽन्यत्र ।

ण्वुतृच् ॥ १२९ ॥ धुभ्यो ण्वुतृचौ स्तो स्त । वाचक । वक्ता । वादक । वदिता । दर्शक । द्रष्टा । भारक । भर्ता ।

*** पचादिभ्योऽच् ॥ १३० ॥** एभ्य अच् भवति । पचतीति पच । वच । शर । वद । चर । कर ।

*** नंद्यादिभ्योऽन' ॥ १३१ ॥** एभ्य अनल्यो भवति । नन्दयतीति नन्दन । दर्पण । रमण । सङ्क्रन्दन । जनार्दन ।

*** ग्रहादिभ्यो णिन् ॥ १३२ ॥** एभ्यो णिन् भवति । गृह्णातीति ग्राही । उत्साही । स्थायी । मन्त्री ।

+ नौ श्रुशाविश्यप्ररक्षः ॥ १३३ ॥ नौ वाचि एभ्यो णिन् स्यात् । निश्रावी । निशायी । निवेशी । निवापी । निरक्षी ।

+ नञि याचव्रजवद्वसस्याहृव्याहृ' १३४ नञ्पूर्वेभ्यो याजादिभ्यो णिन् स्यात् । न याचते अयाची । अव्राजी । अवादी । अवासी । असव्याहारी । अव्याहारी ।

+ अचित्तेऽच' ॥ १३५ ॥ नञ्वाचि धोरजन्तात् णिन् स्यादचित्तेऽर्थे । न करोतीत्यकारी परशु । अहारी गध । अचित्त इति किं ? अकर्ता कटस्य दत्त ।

*** रुधराधोऽपे ॥ १३६ ॥** अपे वाच्याभ्या णिन् स्यात् । अपरोधी । अपराधी ।

+ इन् च परौ भ्व. ॥ १३७ ॥ परौ वाचि भवतेरिन् भवति णिन् वा । परिभवी । परिभावी ।

+ वौ विङ्शयो देशे ॥ १३८ ॥ वौ वाचि विङ्शीङ्भ्यां देशेऽर्थे इन् स्यात् । विसयी देश । विशयी देश ।

ज्ञाकॄगृप्रीगुधः क. ॥ १३९ ॥ ज्ञादिभ्य इगुडश्च धो कस्यो भवति । जानातीति ज्ञ । किर । गिर । प्रिय । लिख । विबुध । बुध ।

*** गावातोऽनिक् ॥ १४० ॥** गौ वाचि धोराकारान्तात् को भवत्यनिक् च । प्रस्थ । सुर । व्याळ । सुत्र । सुग्ल । सुम्ल । गाविति किं ? त्राना । अनिगिति किं ? प्रह । सुज्य । विम्य ।

पाघ्राध्माधेट्दृश. श' ॥ १४१ ॥ गो वाचि पादिभ्य शो भवति । उत्पिब । विजिघ्र । उद्धम । विधय । उत्पश्य ।

लिंपविद्धारिपारिवेद्युदेजिचेतिसातिसा
होऽगौ ॥ १४२ ॥ लिंपविंदिभ्यां धार्यादिभ्यश्च ण्यतेभ्य शो भवत्यगौ वाचि। लिंपतीति लिंप । विंद । धारय । पारय । वेदय । उदेजय । चेतय । सातं सुखं करोतीति णिचि सातय । साहय । अगाविति किं? प्रलिंप । निर्विंद ।

* दुन्योर्णः ॥१४३॥ दुनीभ्यामगौ णो भवति। दुनोतीति दाव । नाय । अगावित्ति किं? प्रदव । प्रणय ।

* ज्वलादिग्रहाद्वा ॥ १४४ ॥ ज्वलादिभ्यो ग्रहश्च अगौ णो वा स्यात्। ज्वाल । ज्वल । स्याल । स्खल । ताल । नल । चाल । चल । वाल । बल । काल । कुल । फाल । फल । पात । पत । क्वाथ । क्वथ । क्षार । क्षर । बोध । बुध । कास । कस । ग्राह । ग्रह ।

* तनश्याद्व्यधाश्रुसश्रवतीणश्वस' ॥१४५॥ एभ्यो णो भवति । तान । उत्तान । अवश्याय । दाय । धाय । व्याध । आशाव । सश्राव । अत्याय । श्वास ।

हृसोऽवे ॥ १४६ ॥ हृसाभ्यामवपूर्वाभ्यां णत्य स्यात् । अवहार । अवसाय ।

* नृत्खनरञ्ज शिल्पिनि ट्वु ॥ १४७॥ नृतादिभ्य ट्वुभवति शिल्पिनि गम्यमाने। नृत्यतीति नर्तक । खनक । रजक । नर्तकी । खनकी रजकी । शिल्पिनीति किं? नर्त्तिका ।

* पाणिघट्ताडघद् ॥ १४८ ॥ पाणौ ताडे च वाचि हतेरटखवटिखानि निपात्यते शिल्पिनि। पाणिं पाणिना वा हतीति पाणिघ । ताड हतीति ताडघ ।

* गस्थक' ॥ १४९ ॥ गायतेस्थको भवति शिल्पिनि । गायक ।

* णनट् ॥ १५० ॥ गायतेणनट् स्यात् शिल्पिनि । गायन । गायनी ।

व्रीहिकाले ह ॥ १५१ ॥ जहातेर्व्रीहौ काले च णनट् स्यात्। जहत्युदकमिति हायना व्रीह य । जहाति भावानूसह वृत्तानिति हायन सवत्सर ।

प्रुसृल्वः साधौ वुन ॥ १५२ ॥ एभ्य साधौ वुन् भवति । साधु प्रवते प्रवक । सरक । लवक । साधाविति किं? प्रावक ।

* आशिषि वुञ् ॥ १५३ ॥ आशिष्यर्थे धोर्वुञ् भवति । जीवतादित्याशास्यमानो जीवक । जीवका । नंदक । नंदका ।

इति जैनेंद्रव्याकरणे शब्दार्णवचंद्रिकायां लघुवृत्तौ द्वितीयाध्यायस्य प्रथम पाद ।

द्वितीय' पाद. ।

— o —

कर्मण्यण् ॥ १ ॥ कर्मणि वाचि धोरण् भवति । नगर करोति नगरकार । कांडलाव । द्वारपाल ।

+ शीलीक्षिक्षम्काम्याचरभक्षेर्णः ॥ २ ॥ एभ्यो णो भवति कर्मणि वाचि । धर्म शीलयतीति धर्मशील । धर्मशीला । सुखप्रतीक्ष । क्लेशक्षम । धर्मकाम । उत्तमाचार । वायुभक्ष ।

* आत. कोऽह्वावामः ॥३॥ आकारान्ताद्धो कर्मणि वाचि को भवति ह्वादिवर्जितात् । सर्वं जानातीति सर्वज्ञ । अंगुलित्र । पार्ष्णित्र । अह्वादेरिति किं? स्वर्गह्वाय । तंतुवाय । धान्यमाय ।

प्रे ॥ ४ ॥ कर्मणि प्रशब्दे च वाचि धोरात को भवति । तत्त्वप्रज्ञ । नियमोऽय—प्र एव गौ नान्यस्मिन् । गोसदाय । वडवासदाय ।

दाज्ञ. ॥ ५ ॥ दाज्ञाभ्यां कर्मणि प्रशब्दे च वाचि को भवति । मोक्षप्रद । सुखप्रद । तत्त्वप्रज्ञ । धर्मप्रज्ञ । अयमपि नियम —प्रे दाज्ञ एव नान्यत । अंगुलिप्रत्राय । पार्ष्णिप्रत्राय ।

सरुयः ॥ ६ ॥ सपूर्वात् ख्या इत्येतस्मात् को भवति । पशून् सख्याति सचष्टे पशुसख्य । गोसख्य ।

सुपि ॥ ७ ॥ सुबन्ते वाचि धोरात् को भवति । द्वाभ्यां पिबतीति द्विप । पादप । कच्छप । स्वर्गाय प्रददातीति स्वर्गप्रद ।

+ **नखमुचादयः** ॥ ८ ॥ एते भाष्य वेदितव्या । नखान् मुचतीति नखमुचानि धनूंषि । मूलानि विभुजतीति मूलविभुजो रथ । कौ मोदते कुमुद । सम तिष्ठतीति समस्थ । विषमस्थ । पर्वतस्थ ।

स्थः ॥ ९ ॥ सुपि वाचि तिष्ठते को भवति । आखूनामुत्थानं आखूत्थ । शलभोत्थ । अनिर्दिष्टार्थत्वात् स्वार्थे भावे भवति ।

दुहो घश्च ॥ १० ॥ दुहे सुपि वाचि को भवति घश्चान्तादेश । कामं दोग्धीति कामदुघो धर्म ।

* **तुदशोके परिमृजापनुदोऽलसमुखाहरे** ११
तुदशोकयोर्वाचोराभ्यां का भवत्यलसमुखाहरयो । तुद परिमार्ष्टि तुदपरिमृजोऽलस । शोकमपनुदतीति शोकापनुद पुत्र । तुदपरिमार्जे आतुर । शोकापनोदो धर्माचार्योऽन्यत्र ।

गष्टक् ॥ १२ ॥ गायते कर्मणि वाचि टक् भवति । वक्र गायतीति वक्रग । वक्रगी ।

सुरासीध्वोः पिब ॥ १३ ॥ सुरासीध्वो र्वाचो पिबतेष्टक् भवति । सुराप । सुरापी । सीधुप । सीधुपी ।

* **ओऽर्हे** ॥ १४ ॥ कर्मणि वाचि अर्हतेरस्लो भवति । राज्यार्ह । पूजामर्हतीति पूजार्हो जिन ।

पूजार्हा प्रतिमा ।

* **धृञोऽसूत्रे** ॥ १५ ॥ असूत्र वाचि धृञोऽस्लो भवति । गणधर । शशिधर । असूत्र इति किं ? सूत्रधार ।

शम्यस्थो धोः खौ ॥ १६ ॥ शमि वाचि स्थावर्जिताद्धोरस्लो भवति खौ । शभव । शकर । शवद । पुनर्धुग्रहण बाधकबाधनार्थं । तेन स्युविषय हेत्वादिना परत्वादट् माभूत् । शकरा नाम परिव्राजिका । अस्थ इति किं ? शस्थ । खाविति किं ? शंकरा जिनदिक्षा ।

स्तम्बेरमकर्णेजपौ ॥ १७ ॥ एतौ हस्तिनि सूचके च निपात्येते खौ । स्तम्बेरमो हस्ती । कर्णेजप सूचक ।

+ **शक्तिलांगलाङ्कुशर्ष्टितोमरघनुर्घटग्रहः** १८
शक्त्यादिषु वाक्षु ग्रहेरलो भवति । शक्तिं गृह्णातीति शक्तिग्रह । लांगलग्रह । अङ्कुशग्रह । ऋष्टिग्रह । तोमरग्रह । धनुर्ग्रह । घटग्रह । एष्विति किं ? कमण्डलुग्राह ।

+ **सूत्रे धारणे** ॥ १९ ॥ सूत्रे वाचि ग्रहेरल स्याद्धारणेऽर्थे । सूत्रग्रह । सूत्रग्राहोऽन्य. ।

* **हृवयोऽनुत्सेधे** ॥ २० ॥ कर्मणि वाचि हृञोऽल्यो भवति वयस्यनुत्सेधे च गम्यमाने । कवचहर क्षत्रियकुमार । अंशहर पुत्र । वयोऽनुत्सेध इति किं ? भारहार ।

आङि शीले ॥ २१ ॥ कर्मणि आङि च वाचि शीले हृञोऽल्यो भवति । पुष्पाण्याहरत्येव शीलः पुष्पाहर । सुखाहर । आङीति किं ? पुष्पाणि हर्ता ।

* **दृतिनाथे पशाविः** ॥ २२ ॥ दृतिनाथयोर्वाचोर्हृञ पश्वर्थे कर्तरि इर्भवति । दृति चर्ममयी खल्वा हरतीति दृतिहरि । नाथहरि पशु । दृतिहारोऽन्य ।

फलेग्रह्यात्मंभरिकुक्षिंभरिः ॥ २३ ॥
एते शब्दा निपात्यन्ते । फलानि गृह्णातीति फलेग्रहि वृक्ष । आत्मानं बिभर्ति—आत्मंभरि । कुक्षिंभरि । फलस्यैत्वमात्मनुकुक्ष्योश्च मुम् निपात्यते ।

शकृत्स्तम्बे वत्सव्रीहौ कृ. ॥ २४ ॥
शकृत्स्तम्बयोर्वाचो कृञो वत्से व्रीहौ चार्थे इर्भवति । शकृत्करि वत्स । स्तम्बकरि व्रीहि । शकृत्कारोऽन्यत्र ।

किंयत्तद्बहुषु ॥ २५ ॥ किमादिषु वाक्षु कृञोऽल्यो भवति । किंकर । किंकरा । यत्कर । तत्कर । बहुकर ।

* **स्यदिवाविभानिशाप्रभाभास्करगतानन्तादिनान्दीलिपिलिविबलिभक्तनाहर्दर्ध्युजंघारुकर्तृचित्रक्षेत्रेष्ट** ॥ २६ ॥ स्यसङ्ख्यैकेषु

दिवादिषु च वाक्षु कृञाऽट् स्यो भवति । एककर । द्विकर । त्रिकर । चतुष्कर । दिवाकर । विभाकर । निशाकर । प्रभाकर । भास्कर । कारकर । अतस्कर । अनतकर । आदिकर । नान्दीकर । लिपिकर । लिबिकर । बलिकर । भक्तकर । नाहुकर । अहस्कर । धनुष्कर । जवाकर । अरुष्कर । कतृकर । चित्रकर । क्षेत्रकर । टकारो ङ्यर्थ ।

हेतुशीलानुलोम्येऽश दश्लोककलहगाथावैरचाडुसूत्रमन्त्रपदे ॥ २७ ॥ शब्दादिवर्जिते कर्मणि वाचि कृञाऽट् स्यात् हेतौ शीले आनुलोम्ये चार्थे । यश करोतीत्येवं हेतु यशस्करा विद्या । कुलकर धर्म । तीर्थकरो जिन । शोककरा कन्या । श्राद्ध करोतीत्येवं शील श्राद्धकर । ममासकर । पूजाकर । प्रेषण करोतीत्येवं मनुकूल प्रेषणकर । वचनकर । हेत्वादिष्विति किं ? काडकार । अशब्दादाविति किं ? शब्दकार । श्लोककार । कलहकार । गाथाकार । वैरकार । चाटुकार । सूत्रकार । मन्त्रकार । पदकार ।

कर्मणि भृतौ ॥ २८ ॥ कर्मशब्दे वाचि कृञोऽट् स्यो भवति भृतौ गम्यमानायां । कर्मकर । कर्मकरी । भृताविति किं ? कर्मकार ।

+ पार्श्वादिषु श्योऽ ॥ २९ ॥ पार्श्वादिषु सुबन्तषु वाक्षु शीङोऽस्यो भवति । पार्श्वाभ्यां शेते पार्श्वशय । पृष्ठशय । उत्तान शेते—उत्तानशय ।

* आधारे ॥ ३० ॥ आधारे वाचि अन्यो भवति शाङ । खे शेते खेशय । स्वशय । गर्तशय । दरीशय ।

* चरोऽट् ॥ ३१ ॥ आधारे वाचि चरेरट् भवति । कुरुषु चरतीति कुरुचर । कुरुचरी । मद्रचर । मद्रचरा ।

भिक्षासेनादाय ॥ ३२ ॥ भिक्षादिषु वाक्षु चरेरट् भवति । भिक्षा चरतीति भिक्षाचर । भिक्षाचरी । सेनाचर । आदायचर ।

पुरोऽग्रतोऽग्रे सृ ॥ ३३ ॥ एषु वाक्षु सरतेरट् स्यात् । पुरो धावतीति पुरःसर । अग्रतःसर । अग्रेसर । अग्रेसरी ।

पूर्वे कर्तरि ॥ ३४ ॥ पूर्वशब्दे कर्तृवाचिनि वाचि सरतेरट् स्यात् । पूर्व सरति धावति इति वा पूर्वसर । पूर्वसरी । कर्तरीति किं ? पूर्व देश सरतीति पूर्वसार ।

एजे खश ॥ ३५ ॥ कर्मणि वाच्येजे खश भवति । अगान्येजयतीति—अगमेजय । जनमेजय । अरिमेजय ।

+ शर्द्धललाटवाते हाकृतपाजः ॥ ३६ ॥ शर्धादौ वाचि यथासंख्य हाकादे खश वा स्यात् । शर्धं जहतीति शर्द्धंजहा मृगा । ललाटंतप सविता । वातमजा मृगा ।

+ शुनीस्तने धेटः ॥ ३७ ॥ शुनीस्तनयोर्वाचो धेट खश भवति । शुनीं धयतीति शुनिधय । स्तनधय ।

+ नाडीनासिकामुष्टिघटीखरीवाते ध्मश्च ॥ ३८ ॥ एषु वाक्षु ध्मा धेटश्च खश स्यात् । नाडीं धमतीति नाडिंधम । नाडिंधय । नासिकंधम । नासिकंधय । मुष्टिंधम । मुष्टिंधय । घटिंधम । घटिंधय । खरिंधम । खरिंधय । वातंधम । वातंधय ।

+ पाणौ ॥ ३९ ॥ पाणौ वाचि ध्म खश स्यात् । पाणिंधमा पत्रिका ।

उदि कूले रुजवह ॥ ४० ॥ उत्पूर्वाभ्यां रुजिवहिभ्यां कूले वाचि खश स्यात् । कूलमुद्रुजतीति कूलमुद्रुज वृक्ष । कूलमुद्वह ।

वहाभ्रे लिह ॥ ४१ ॥ वहाभ्रयोर्वाचो लिहे खश स्यात् । वह लेढीति वहलिहा गौ । अभ्रंलिह प्रासाद ।

मितनखपरिमाणे पचः ॥ ४२ ॥ मितादिषु वाक्षु पचे खश स्यात् । मितंपचा कन्या । नखंपचा यवागू । प्रस्थंपच कुडं । द्रोणंपचा स्थाली ।

प्रियवशे वद ॥ ४३ ॥ प्रियवशयोर्वाचो वदे खश स्यात् । प्रियंवद । वशंवद ।

*** कूलाभ्रकरीषे कषः ॥ ४४ ॥** कूलादिषु वाक्षु कषे खश् भवति । कूलं कषयतीति कूलंकषा नदी । अभ्रंकषो वायुः । करीषंकषा वात्या ।

*** सर्वे ॥ ४५ ॥** सर्वशब्दे वाचि कषे खश् स्यात् । सर्वंकषः विप्रः ।

*** सहेः ॥ ४६ ॥** सर्वे वाचि सहे खश् स्यात् । सर्वं सहते सर्वंसहः सूरः ।

*** विध्वरुस्तिले तुदः सख ॥ ४७ ॥** एषु वाक्षु तुदे खश् स्यात् वाचः सकारस्य च खः । विधुंतुदो राहुः । अरुंतुदो वैद्यः । तिलंतुदो वायुः ।

*** द्विषत्परे तापेः खच् तः ॥ ४८ ॥** द्विषति तकारान्ते परे च वाचि तापेः खच् भवति वाचस्तकारस्य च मः । द्विषतस्तापयतीति द्विषंतपः । परंतपः ।

*** वाचंयमो व्रती ॥ ४९ ॥** वाक्पूर्वाद् यमेः खच् अमश्चानुपः निपात्यो व्रतिनि गम्यमाने । वाचं यच्छतीति वाचंयमो व्रती । वाग्यामोऽन्यः ।

भृतॄवृजिधारिदमितप्सहः खौ ॥ ५० ॥ एभ्यः कर्मणि सुपि च वाचि खच् स्यात् खौ । विश्वंभरा भूः । रथेन तरतीति रथंतरो राजा । पतिं वृणोति वृणुते वा पतिंवरा कन्या । शत्रुंजयो गिरिः । युगं धारयतीति युगंधरो राजा । अरिं दाम्यति अरिंदमः । शत्रुंतपः । शत्रुंसहः । खाविति किं ? भूमिभारः ।

*** मेघर्त्तौ कृः ॥ ५१ ॥** मेघर्त्योर्वाचोः कृञः खच् स्यात् । मेघंकरः । ऋतिंकरः ।

*** भये ॥ ५२ ॥** भये वाचि कृञः खच् स्यात् । भयंकरः ।

क्षेमप्रियमद्रेऽण् च ॥ ५३ ॥ क्षेमादौ वाचि कृञः खच् स्यादण् च । क्षेमंकरः । क्षेमकारः । प्रियंकरः । प्रियकारः । मद्रंकरः । मद्रकारः ।

*** पुरंदरभगंदरेम्मदासूर्यंपश्योग्रंपश्याः ॥ ५४ ॥** पुरंदरादयः शब्दाः खजन्ताः खशन्ताश्च निपात्यन्ते । पुरं दारयतीति पुरंदरः । पु शब्दे वाचि दारेः खजमन्तता च वाचो निपात्या । भगंदरो व्याधिः । खच् । इरया माद्यति—इरम्मदः । इरशब्दे वाचि मदे खच् । न सूर्यं पश्यतीति असूर्यंपश्या राजदाराः । उग्रंपश्यः । सूर्ये नञ्पूर्वे उग्रे च वाचि दृशेः खश् ।

*** सुभगाढ्यस्थूलपलितनग्नान्धप्रियेऽच्व्यौ च्वौ भ्वः स्नुखखुकञ् ॥ ५५ ॥** सुभगादिषु अच्व्यन्तेषु च्व्यर्थे वर्तमानेषु वाक्षु भुवो स्नुखखुकञौ स्तौ स्तः । असुभगः सुभगो भवति सुभगंभविष्णुः । सुभगंभावुकः । आढ्यंभविष्णुः । आढ्यंभावुकः । स्थूलंभविष्णुः । स्थूलंभावुकः । पलितंभविष्णुः । पलितंभावुकः । नग्नंभविष्णुः । नग्नंभावुकः । अन्धंभविष्णुः । अन्धंभावुकः । प्रियंभविष्णुः । प्रियंभावुकः । अच्व्याविति किं ? सुभगीभविता । सुभगीभावुकः ।

*** कृः करणे खनट् ॥ ५६ ॥** सुभगादिषु अच्व्यन्तेषु च्व्यर्थे वर्तमानेषु वाक्षु कृञः खनट् स्यात् करणे कारके । असुभगं सुभगं कुर्वन्त्यनेन सुभगंकरणम् । आढ्यंकरणम् । स्थूलंकरणम् । पलितंकरणम् । नग्नंकरणम् । अन्धंकरणम् । प्रियंकरणम् ।

*** भावे चाशितंभवः ॥ ५७ ॥** आशितंभवो निपात्यते भावे करणे च । आशितस्य भवनम् आशितंभवः । आशितो भवत्यनेनेति आशितंभव ओदनः । आशिते वाचि भुवः खच् ।

+ गमेः खचखड्डाः ॥ ५८ ॥ सुपि वाचि गमेः खच् खड् डश्च स्यात् । तुरं गच्छति तुरंगमः । तुरंगः । तुरगः । पतंगः । पतगः । पारगः । अध्वगः । अन्तगः । दूरगः । सर्वगः । गुरुतल्पगः । अनन्तगः ।

+ विहायो विहः च ॥ ५९ ॥ विहायसो विहादेशः स्यात् गमेः खच् खड्डाश्च स्युः । विहायसा गच्छतीति विहंगमः । विहगः ।

+ सुदुरस्याधारे डः ॥ ६० ॥ सुदुरोर्वाचोर्गमेर्डो भवति आधारे कारके । सुखेन गम्यतेऽस्मिन्निति सुगः पन्थाः । दुर्गो गिरिः ।

+ निसि देशे ॥ ६१ ॥ निसि वाचि गमेर्डो भवति देशे गम्यमाने । निर्गम्यतेऽस्मिन्निति निर्गो देशः ।

+ उरगः ॥ ६२ ॥ उरसा गच्छति-उरग । इसवे निपात्यते ।

आशिषि घ्नः ॥ ६३ ॥ आशिष्यर्थे हंतेर्ड्डा भवति । तिमि हतु इत्याशसित तिमिह । श त्रुह । पापह ।

*क्वचिदपे ॥ ६४ ॥ अपे वाचि हंते क निड्डो भवति । क्लेशापह । तमोपह ।

कुमारशीर्षे णिन् ॥ ६५ ॥ एतयार्वाचा हंतेर्णिन् स्यात् । कुमार हंति कुमारघाती। शीर्षघाती।

*टगमर्त्ये ॥ ६६ ॥ कर्मणि वाचि हंतेष्टग् भवत्यमर्त्ये कर्तरि । वातघ्नमानिक्त क्षीर पित्तघ्न माहिष पय । पविनी पविरेखा । अमर्त्य इति किं ? पापघातो मुनि ।

जायापत्योर्लक्षणे ॥ ६७ ॥ जाया पति इत्येतयोर्वाचा हंतेष्टक् स्यात् लक्षणवति कर्तरि । जायाघ्न पुत्र । पतिघ्नी पुत्री ।

शक्ति हस्तिकवाटे॥६८॥ अनयोर्वाचो श क्यर्थे हंतेष्टक् स्यात्। हस्तिघ्न । कवाटघ्न । शक्तीति किं ? हस्तिघातो व्याध उपायेन ।

*राजघ ॥ ६९ ॥ राजनि वाचि हंतेष्टग् घत्त्व टित्व च निपात्यते । राजान हंतीति राजघ ।

स्पृशोऽनुदके क्विः ॥ ७० ॥ अनुदके सुपि वाचि स्पृशे क्विर्भवति । घृत स्पृशतीति घृत स्पृक्। तैलस्पृक् । अनुदक इति किं ? उदकस्पर्श ।

ऋत्विग्दधृक्स्रग्दिगुष्णिगंचुयुजिक्रुच ॥ ७१ ॥ ऋत्विगादय क्यता निपात्यते । अ चादेश्च क्विप् भवति। ऋतून् ऋतौ वा यजते ऋत्विक्। धृष्णोतीति दधृक् । धृषेर्द्वित्व। सृजति तामिति स्रक् । सृजेमाल्यार्थे निरमागमश्च। दिशति तामिति दिक्। उत्स्निह्यति उष्णिक्। उत्पूर्वस्य स्निहे क्विरुप तस्य पत्व च । प्राङ् । युङ् । क्रुङ् ।

*कर्मणीवे त्यदाद्यन्यसमाने दृशष्टक् सक् च ॥ ७२ ॥ त्यदादौ अ यशब्दे समाने च कर्मणि इवार्थे उपमान वाचि दृशेष्टक् सक् क्विश्च स्यात्। स्यामिव पश्यति स इव दृश्यते वा त्यादृश । त्यादृक्ष । त्यादृक् । तादृश । तादृक्ष । तादृक् । तादृशी। यादृश । यादृक्ष । यादृक् । अन्यादृश । अन्यादृक्ष । अन्यादृक्। सदृश । सदृक्ष । सदृक्। सदृशी। कर्मणीति किं ? स इव पश्यति । इव इति किं ? स पश्यति सदृश । तदृश ।

मन्वन्क्वनिब्विचः क्वचित् ॥ ७३ ॥ सुपि वाचि धोर्मन् वन् क्वनिप् विच् च त्या क्वचिद् दृश्यते । सुष्ठु शृणाति सुशर्मा । विजोति दमा । वि जावा । अग्रेगावा । प्रातरित्वा । शुभा । देव । जाग ।

क्विप ॥ ७४ ॥ धो क्विप् क्वचिद् दृश्यते । अतरिक्षे सीदति—अतरिक्षसत् । प्रसत् । शतसू । प्रसू । अडम् । वित् । चित् । जित् । तरवित् । कर्मचित् । निविद् । गोधुक् । अश्वयुक् । कुड्यभित् । रज्जुछित् । ग्रामणी । सम्राट । भामनशीनो भा ।

अदोऽनन्ने ॥ ७५ ॥ अन्नवर्जिते सुपि वाचि अदे क्विप भवति । सस्यमत्तीति सस्यात् । वृक्षात् । अनन्न इति किं ? अन्नाद ।

क्रव्ये ॥ ७६ ॥ क्रव्ये आमगाने वाचि अदे क्विप् स्यात् । कव्यात् ।

भजो ण्विः ॥७७॥ सुपि वाचि भजेर्ण्वि- र्भवति। अर्धभाक्। अशभाक्। स्वर्गभाग्। मोक्षभाग्।

*शीलेऽजातौ णिन् ॥ ७८ ॥ जातिवर्जि- ते सुपि वाचि धोर्णिन् भवति शीले गम्यमाने । उष्ण भुक्ते इत्येव शील उष्णभोजी । शीतभोजी । शील इति किं ? उष्णभोज । अजाताविति किं ? शालीन् भोक्ता ।

साधौ ॥ ७९ ॥ साध्वर्थे धोर्णिन् भवति । साधुकारी । साधुदायी । मित्रदायी । भोजनकारी ।

+ ब्रह्मवादी ॥ ८० ॥ ब्रह्मणि वाचि वदेर्णिन् निपात्यते । ब्रह्म वदतीति ब्रह्मवादिन ।

कर्तरीवे ॥ ८१ ॥ कर्तृवाचिनि इवार्थे वाचि धोर्णिन् स्यात् । उष्ट्र इव क्रोशतीति उष्ट्रक्रो- शी । ध्वाक्षरावी । सिंहनादी । कर्तरीति किं ? शालीनिव भुक्ते कोद्रवान् । इव इति किं ? उष्ट्रान् क्रोशति ।

*व्रताभीक्ष्ण्ये ॥ ८२ ॥ सुपि वाचि धोर्णिन् स्यात् व्रते आभीक्ष्ण्ये च गम्यमाने । पार्श्वेन शेते इत्यव्रतमस्य पार्श्वशायी । श्मशानवासी । आतपस्थायी । पुनः पुनः क्षीरं पिबतीति क्षीरपायिणोऽश्वा । कषायपायिणो गान्धाराः । सुरापायिणः प्राच्या ।

*मन्यात् ॥ ८३ ॥ सुपि वाचि धोर्मन्यते र्णिन् भवति । शोभनमानी । पटुमानी ।

*खश् स्वस्य ॥ ८४ ॥ स्वस्यात्मनः सुपि वाचि मन्यते खश् स्यात् णिन् च । पण्डितमात्मानं मन्यते पण्डितमन्यः । पण्डितमानी । सर्वज्ञमन्यः । सर्वज्ञमानी ।

*व्यभी भ्वो भूते ॥ ८५ ॥ व्यभ्योर्वाचोर्भवतेर्णिन् स्यात् भूतेऽतीतेऽर्थे वर्तमानात् । विभूतवान् विभावी । अभिभावी । भूत इति किं ? विभवति ।

करणे यजः ॥ ८६ ॥ करणे कारके वाचि यजेर्णिन् भवति भूतेऽर्थे । अग्निष्टोमेन इष्टवान्—अग्निष्टोमयाजी । वाजपेययाजी । राजसूययाजी ।

*कर्मणि घ्नः कुत्स्यः ॥ ८७ ॥ कर्मणि वाचि हतेर्भूतेऽर्थे णिन् स्यात् कुत्स्यश्चेत् कर्ता । पितरं हतवान् पितृघाती । मातृघाती । पितृव्यघाती । मातुलघाती । कुत्स्य इति किं ? चौरं हतवान् ।

*इन् विक्रयः ॥ ८८ ॥ कर्मणि वाचि विक्रीञ इन् स्यात् भूतेऽर्थे कुत्स्यश्चेत् कर्ता । तैलं विक्रीतवान् तैलविक्रयी । सोमविक्रयी । कुत्स्य इति किं ? धान्यविक्राय ।

*ब्रह्मभ्रूणवृत्रे क्विप् घ्नः ॥ ८९ ॥ ब्रह्मादिषु वाक्षु हते क्विप् स्यात् भूते । ब्रह्माणं हतवान् ब्रह्महा । भ्रूणहा । वृत्रहा । नियमोऽयं । ब्रह्मादिषु भूते क्विबेव नान्य । ब्रह्मादिषु एव हते क्विबिति द्विधा नियमः । मित्रं हतवान् ।

सुकर्मपापमन्त्रपुण्ये कृ ॥ ९० ॥ एषु वाक्षु कृञः क्विप् भवति भूते काले । सुष्ठु कृतवान् सुकृत् । कर्मकृत् । पापकृत् । मन्त्रकृत् । पुण्यकृत् । अयमपि नियमः—स्वादिष्वेव कृञः क्विप् नान्यस्मिन् । सूत्रकार ।

सोमे सोः ॥ ९१ ॥ सोमे वाचि सुञः क्विप् स्यात् । सोमं सुतवान् सोमसुत् । सोमसुतौ । सोमसुतः । अयमपि नियमः—सोमे एव सुञः क्विप् नान्यस्मिन् । सुरासाव ।

अग्नौ चेः ॥ ९२ ॥ अग्नौ वाचि चिञः क्विप् भवति । अग्निं चितवान् अग्निचित् । अग्निचितौ । अग्निचितः । अयमपि नियमः—अग्नावेव चिञः क्विप् नान्यत्र । कुड्यचाय ।

*कर्मण्यग्न्यर्थे ॥ ९३ ॥ कर्मणि वाचि चिनोतेर्धो भूते कर्मणि कारके क्विप् भवत्यग्न्यर्थेऽभिधेये । श्येन इव चितः श्येनचित् । कङ्कचित् । रथचक्रचित् ।

दृशेः क्वनिप् ॥ ९४ ॥ कर्मणि वाचि दृशेः क्वनिप् स्यात् भूते काले । विश्वं दृष्टवान् विश्वदृश्वा । मेरुदृश्वा । सर्वदृश्वा ।

*राजसहे युधिकृञोः ॥ ९५ ॥ राज्ञि सहे च वाचि युधिकृञ्भ्यां क्वनिप् स्यात् । राजानं योधितवान्—राजयुध्वा । राजकृत्वा । सह युद्धवान्—सहयुध्वा । सहकृत्वा ।

+जनोऽनौ डः ॥ ९६ ॥ अनौ वाचि जनेर्डो भवति । पुमांसमनुजाता पुमनुजा स्त्री । स्त्र्यनुजः । अनुजः ।

+ईपि ॥ ९७ ॥ ईबन्ते वाचि जनेर्डः स्यात् । मन्दुरायां जातः मन्दुरजः । अप्सुजः । वलभीजः । जलजः । अगजः ।

+कायामजातौ ॥ ९८ ॥ काते जातिवर्जिते वाचि जनेर्डः स्यात् । जाड्याज्जातः जाड्यजः दुःखः । सतोषजं सुखं । सकल्पजः कामः । अजातावित किं ? अश्वाज्जातः ।

+क्वचित् ॥ ९९ ॥ क्वचिदन्यस्मिन् वाचि जनेर्डो भवति । द्विर्जातः—द्विजः । स्त्रीभ्यो जातः स्त्रीजमनृतं । क्षत्रियजं युद्धं । ब्राह्मणजः पशुवधः । अजः । प्रजा । सुडजा । केशजा । क्वचिन्न स्यात्—गृहस्थो जातः । क्वचिदन्यतः—भातीति भः । अततीति अः । कायतीति कः । खन्यते इति खः । अवतीति अः ।

तः ॥१००॥ धोर्भूते तमञ्ज्स्स्यां भवति। क्रियते स्म कृत। कराति स्म कृतवान्।

यज्सोर्ङ्वनिप् ॥ १०१ ॥ यजुसुभ्यां ङ्वनिप् स्यात्। इष्टवान्। यज्वा। यज्वानौ। यज्वानः। सुत्वा। सुत्वानौ। सुत्वानः।

जृषोऽतृ ॥ १०२ ॥ जृषः अतृ प्रत्यय स्यो भवति। जीर्णवान्। जरन्। जरतौ। जरतः।

* लिटः कक्सुकानौ ॥ १०३ ॥ धो परस्य लिट स्थाने क्वसुकानौ स्त। पेचिवान्। ररज्वान्। पेचान। ररजान।

* वस्सदिश्रुधोः क्वसु. ॥ १०४ ॥ एभ्यो लिट क्वसु स्यात्। अनूषिवान्। उपसेदिवान्। उपेयिवान्। शुश्रुवान्।

* अनाश्वान् ॥ १०५ ॥ नञ्पूर्वात् अश्नातेर्लिट क्वसु स्यादिडभावश्च निपात्य। अनाश्वान् तपश्चकार।

* फलेयनूचान ॥ १०६ ॥ वचेरनुपूर्वात् कर्तरि कारके कानो निपात्य। अनूचानो मतो यपन्नोऽऽपदाऽसमागता या। कर्तरीति किं ? अनूक्त।

लुङ् ॥ १०७ ॥ धोर्भूते काले लुङ् स्यात्। अहौषीत्। अकार्षीत्। अपाक्षीत्।

* वसो निश्यत्ययामास्वापे ॥१०८॥ निशि घसेर्लुङ् स्यात् लङोपवाद भूते अत्ययामास्वापे गम्यमाने क्व भवानुषित। अहमत्राऽवात्स। अत्ययामास्वाप इति किं ? अमुत्रावस।

अनद्यतने लङ् ॥ १०९ ॥ अनद्यतने भूते धोर्लङ् भवति। अपचत्। अपठत्। अपात्। अपुनात्।

+ ख्याते दृश्ये ॥ ११० ॥ ख्याते लोक विज्ञाते भूतेऽनद्यतने दृश्ये प्रयोक्तुः दर्शनविषये वर्तमानाद्धोर्लङ् भवति। लिट्पवाद। अरुणत् यवन साकेत। ख्याते इति किं ? जगाम ग्रामं। दृश्य इति किं ? जघान कंसं किल वासुदेव।

* स्मर्थेऽयदि लृट् ॥ १११ ॥ स्मृतिवचने धातावुपपदेऽयदि वाचि भूतेऽनद्यतने वर्तमानाद्धोर्लृट् स्यात्। लङोऽपवाद। अभिजानासि मित्र जयत गमिष्यामि यदिष्यामहे। स्मरसि मित्र रोहे वत्स्याम। अयदीति किं ? अभिजानासि पुत्र यत् मुक्तपुरे न्यवसाम।

* वा साकांक्षे ॥ ११२ ॥ साकांक्षेऽर्थे भूते स्मर्थे वाचि लृट् स्यात् वा। स्मरसि देवदत्त काश्मीरेषु वत्स्याम तत्रौदनान् भोक्ष्यामहे। काश्मीरेष्ववसाम। तत्रौदनान् अभुञ्ज्महि।

परोक्षे लिट् ॥ ११३ ॥ भूतानद्यतने परोक्षे वर्तमानाद्धोर्लिट् स्यात्। चकार। सुप्तोऽहं किल विललाप। मत्तोऽहं किल विचचार।

+ निह्नवेऽत्यन्ते ॥ ११४ ॥ अत्यन्तनिह्नवे भूतेऽनद्यतनेऽर्थे धोर्लिट् स्यात्। किं त्वं गत्वा कलिङ्गेषु स्थितोऽसि। किं कलिङ्गान् जगाम। नाहं कलिङ्गान् जगाम। नाहं कलिङ्गान् ददर्श। सर्वं मूलतोऽपलपतीत्यर्थ।

* हशश्वद्युगांत प्रश्ने लङ् च ॥ ११५ ॥ हशश्वतोर्योर्युगान्तप्रश्ने च पञ्चवर्षाभ्यन्तरे प्रष्टव्ये परोक्षे लङ् स्यात लिट् च। इति हाकरोत्। इति ह चकार। शश्वदकरोत्। शश्वच्चकार। किमदात् पुत्रोऽतिथिभ्यो दान। किं ददौ पुत्रोऽतिथिभ्यो दान। हशश्वद्युगांत प्रश्ने इति किं ? जघान किल श्रग्रीव त्रिपृष्ठ।

पुरि लुङ् वा ॥ ११६ ॥ पुराशब्दे वाचि भूतेऽनद्यतनेऽर्थे वर्तमानाद्धोर्लुङ् वा भवति। अवात्सुरिह पुरा छात्रा। अवसन्निह पुरा छात्रा। ऊषुरिह पुरा छात्रा।

१। निशोऽतीतायाः पश्चिमयामे कोऽपृच्छत् त्वं यामं शेषमुख्य केन चित् क भवानुषित इति पृष्ट, प्रत्याह तस्मिन्नत्र यामेऽहमिति चामुत्रावात्समिति ततोऽत्यतीतेऽनद्यतने समासिरिति लङ् प्राप्त। तद्यामसुहूर्त्तमपि स्वापे लङेव—अमुत्रावसमित्यपि।

२। अन्यान्याद्रुत्याऽद्यद्याऽत्यात् सन्तनात्परोऽद्यतन काल अहरुभयतोर्द्धरात्र वा। न विद्यतेऽद्यतनो यस्मिन् तस्मिन् भूतानद्यतनेऽपि भतमात्राभिधित्सायां लङ्।

लट् ॥ ११७ ॥ पुराशब्दे वाचि भूतेऽनद्यतनेऽर्थे वर्तमानाद्धोर्लट् भवति । वसन्तीह पुराछात्राः ।

स्मे ॥ ११८ ॥ स्मे वाचि भूतानद्यतनेऽर्थे धोर्लट् स्यात् । पृच्छति स्म सुप्रभार्यं पुरा युध्यते स्म विद्याधराः । सुलोचनार्थे युध्यते स्म पार्थिवाः ।

+ ननौ पृष्टोक्तौ ॥ ११९ ॥ पृष्टस्योक्तौ प्रतिवचने भूतेऽर्थे वर्तमानाद्धोर्ननौ वाचि लट् स्यात् । किमकार्षीः कटं देवदत्त? । ननु करोमि भोः । किमवोचः किंचित्पुत्र? । ननु ब्रवीमि ।

सति ॥ १२० ॥ सति सम्प्रतिकाले धोर्लट् भवति । भवति । पचति । तरति । पद्मप्रभ नाथ स्तौमि ।

पूङ्यजोः शानः ॥ १२१ ॥ पूङ्यजभ्यां धोः शानो भवति । पवमानः । यजमानः ।

वयःशक्तिशीले ॥ १२२ ॥ एष्वर्थेषु धोः शानः स्यात् सति काले । कति कवचं पर्यस्यमानाः । कति कटं भुञ्जानाः । कतीह पचमानाः । कतीह समश्नानाः । कतीह मण्डयमानाः । कतीह जानानाः ।

धारीङः शत्रकृच्छ्रे ॥ १२३ ॥ सति काले धारीङ्भ्यां शतृ स्यात् अकृच्छ्रे सुखसाध्ये । धारयन् धर्मशास्त्रं । अधीयन् जैनेन्द्रं । अकृच्छ्र इति किं? कृच्छ्रेण धारयति । कृच्छ्रेणाधीते ।

*सुञ्द्विषर्हः सत्र्यरिशस्ये ॥ १२४ ॥ एभ्यः सत्र्यादिष्वर्थेषु शतृ इति स्यात् । सर्वे सुन्वन्तः सत्रिणः यजमानाः । द्विषन् शत्रुः । अर्हन् जिनः । सुरां सुन्वन्ति । द्वेष्टि भार्या पतिं । चौरो वधमर्हत्यन्यत्र ।

*शीलधर्मसाधौ तृन् ॥ १२५ ॥ एष्वर्थेषु धोस्तृन् भवति सति काले । करणशीलः कर्ता कटान् । वदिता जनापवादान् । मुण्डनधर्माणः — वधूमूढां मुण्डयितारः श्राविष्ठायना भवति । श्राद्धे सिद्धमन्नमपहर्तारः आह्वरका भवति । साधु गच्छतीति गन्ता खेलः । सलीलगतेत्यर्थः ।

*भूभ्राज्यलंकृञ्निराकृञ्प्रजनोत्पचोत्पतोन्मदरुच्यपत्रपवृतुवृधुसहचर इष्णुः ॥ १२६ ॥ सति काले भ्वादिभ्य इष्णुर्भवति शीलाद्यर्थे । भवनशीलः भवनधर्मा साधु वा भवतीति भविष्णुः । एवं—भ्राजिष्णुः । अलंकरिष्णुः । निराकरिष्णुः । प्रजनिष्णुः । उत्पचिष्णुः । उत्पतिष्णुः । उन्मदिष्णुः । रोचिष्णुः । अपत्रपिष्णुः । वर्तिष्णुः । वर्धिष्णुः । सहिष्णुः । चरिष्णुः ।

ग्लाभूजिस्थो ग्स्नुः ॥ १२७ ॥ एभ्यः शीलादौ सति काले ग्स्नुर्भवति । ग्लास्नुः । भूष्णुः । जिष्णुः । स्थास्नुः ।

त्रसगृधधृषक्षिपः क्नुः ॥ १२८ ॥ त्रसादेः क्नुः स्यात् । त्रस्नुः । गृध्नुः । धृष्णुः । क्षिप्नुः ।

*शम्यो घिनिण् ॥ १२९ ॥ शमादिभ्योऽष्टभ्यः शीलादौ सत्यर्थे घिनिण् स्यात् । शमी । दमी । तमी । श्रमी । भ्रमी । क्षमी । क्लमी । प्रमादी ।

दुहानुरुधदुषद्विषद्रुहयुजत्यजरजभजाभ्याघ्नः ॥ १३० ॥ एभ्यो घिनिण् स्यात् शीलादौ । दोही । अनुरोधी । दोषी । द्वेषी । द्रोही । योगी । त्यागी । रागी । भागी । अभ्याघाती ।

आङि यमयसक्रीडमुषः ॥ १३१ ॥ यमादेराङ्पूर्वाद् घिनिण् स्यात् शीलादौ सत्यर्थे । आयामी । आयासी । आक्रीडी । आमोषी ।

वौ कष्विचलसकत्थस्रम्भः ॥ १३२ ॥ वौ वाचि कषादेः घिनिण् भवति । विकाषी । विवेकी । विलासी । विकत्थी । विस्रम्भी ।

*लषोऽपे च ॥ १३३ ॥ अपे वौ च वाचि शीलादौ सत्यर्थे लषादेर्घिनिण् स्यात् । अपलाषी । विलासी ।

*चरोऽतौ च ॥ १३४ ॥ अतौ अपे च वाचि चरेर्घिनिण् स्यात् । अतिचारी । अपचारी ।

*प्रे लपत्रसद्रुमथः ॥ १३५ ॥ प्रे वाचि लपादेर्घिनिण् स्यात् । प्रलापी । प्रत्रासी । प्रद्रावी । प्रमाथी ।

*वत्सु ॥ १३६ ॥ प्रे वाचि वदिसृभ्यां घिनिण् भवति । प्रवादी । प्रसारी ।

*परौ दहमुहश्च ॥ १३७ ॥ परौ वाचि दहिमुहिभ्यां वत्सृभ्यां च घिनिण् भवति । परिदाही । परिमोही । परिवादी । परिसारी ।

*देवुर्णेश्च ॥ १३८ ॥ परौ वाचि देवृड्केनलाण्ण्यताच घिनिण् स्यात्। परिदेवते परिदेवयतीति च परिदेवी ।

* क्षिप्रट' ॥ १३९ ॥ परौ वाचि क्षिपिरड्भ्यां घिनिण् भवति । परिक्षेपी । परिराटी ।

* वादेश्च वुञ् ॥ १४० ॥ परौ वाचि वादे क्षिपरड्भ्या च शीलादौ सत्यर्थे वुञ् भवति । परिवादक । परिक्षेपक । परिराटक ।

निंदहिंसक्लिशखादविनाशिव्याभाषाऽसूयात् ॥ १४१ ॥ निंदादिभ्यो वुञ् भवति शीलादौ । निंदक । हिंसक । क्लेशक । खादक । विनाशक । व्याभाषक । असूयक ।

देविक्रुशो गौ ॥ १४२ ॥ गौ वाचि देवि क्रुशिभ्या वुञ् भवति । आदेवक । परिदेवक । उपदेवक । उपक्रोशक । आक्रोशक । परिक्रोशक

* रुचलार्थाद्धेरन' ॥ १४३ ॥ रौत्यर्थेभ्य चलत्यर्थेभ्यो धिभ्य अन इत्यय स्यो भवति । रवण । कथन । शब्दन । चलन । कपन । चोपन । धेरिति किं ? पठिता शास्त्र । कपयिता शाखां ।

*हलायताइ डेदितोऽयसूदर्दीपदीक्षणिड १४४

डेदितोर्हलादेर्हलताद्धेर्धो शीलादौ सत्यर्थे अन स्यात् यकारातादिवर्जितात्। वत्तन । वर्द्धन । द्योतन स्पर्द्धन । हलायतादिति किं ? एधिता । धर्ता । अयसूदादेरिति किं ? क्नूयिता । क्ष्मायिता । सूदिता । दीपिता । दीक्षिता । उत्कुंठयिता । परिचीवरयिता ।

* सृजुज्वलल्ष्पतृपद्गृन्शुच ॥ १४५ ॥ एभ्योऽन स्यात् शीलादौ सत्यर्थे । सरण । जवन । ज्वलन । लषण । पतन । पदन । गर्धन । शोचन ।

कुध्मडार्थात् ॥ १४६ ॥ क्रुध्यर्थात् मडार्थाच्चान स्यात् । क्रोधन । कोपन । रोषण । मडन । भूषण ।

क्रमुद्रमो यङः ॥ १४७ ॥ आभ्यां यङताभ्यामनो भवति शीलादौ सत्यर्थे । चक्रमण । दद्रमण ।

यजजपदशवदादूक ॥ १४८ ॥ एभ्यो यङतेभ्य ऊको भवति । यायजूक । जंजपूक । वावदूक । दंदशूक ।

जागुः ॥ १४९ ॥ जागर्तेरूक स्यात् शीलादौ सत्यर्थे । जागरूक ।

लषपतपदस्थाभूवृषहनकमगमशृन्भ्यः उकञ् ॥ १५० ॥ एभ्य शीलादौ सत्यर्थे उकञ् स्यात् । अपलाषुको नीच । प्रपातुका गर्भा । उपपादुका देवा । उपस्थायुका । प्रभावुक । वर्षुक पर्जन्य । प्रशारुकः । कामुका धन्यस्य स्त्रियो भवति । आगामुक स्वगृह । आघातुको जीवान् नरक याति ।

* जल्पभिक्षकुट्टलुटाद्टाक' ॥ १५१ ॥ एभ्यष्टाको भवति । जल्पाक । जल्पाकी । भिक्षाक । वराक । कुट्टाक । लुटाक ।

प्रे सृजोरिन् ॥ १५२ ॥ प्रे वाचि सृजुभ्या इन् स्यात् । प्रसरी । प्रजवी ।

परिभूजिदृक्षिविश्रीण्वमाव्यथाभ्यम ॥ ॥ १५३ ॥ एभ्य इन् भवति शीलादौ सत्यर्थे । परिभवी । जयी । आदरी । क्षयी । विश्रयी । उदयी । वमी । अव्यथी । अभ्यमी ।

* निद्रातद्राश्रद्धशीङ्दयस्पृहिगृहिपतेरालु' ॥ १५४ ॥ निद्रादेरालुर्भवति । निद्रालु । तंद्रालु । श्रद्धालु । शयालु । दयालु । स्पृहयालु । गृहयालु । पतयालु ।

* शदसदाधेट्से रु ॥ १५५ ॥ एभ्यो रुर्भवति । शद्रु । सद्रु । दारु । धारु । सेरु ।

* घस्यत्सु क्मर ॥ १५६ ॥ घस्यादेः क्मर स्यात् शीलादौ सत्यर्थे । घस्मर । अद्मर । सृमर ।

* भासमिद्भजो घुर ॥ १५७ ॥ एभ्यो घुरो भवति । भासुर वपु । मेदुर मुख । भंगुर काष्ठ ।

* वेत्तिछिद्भिदे कित् ॥ १५८ ॥ वेत्त्यादे घुर स्यात् स च किद्भवति । विदुर । छिदुर । भिदुर ।

* स्रिणशजेण्द्वरप् ॥ १५९ ॥ एभ्य द्वरप्रत्ययो भवति स च कित् । सृत्वर । सृत्वरी । इत्वर । इत्वरी । नश्वर । नश्वरी । जित्वर । जित्वरी ।

गत्वरः ॥ १६० ॥ गमेस्ङ्वरप् मश्च च निपात्य । गत्वर । गत्वरी ।

नम्रकपिस्म्यजस्कमृहिंसदीपो रः॥१६१॥ एभ्यो रो भवति शीलादौ सत्यर्थे । नम्र मुख । कम्रा शाखा । स्मेर मुख । अजस्र तत्त्व भावयाम । कम्रा स्त्री । हिंस्रः पापमति । दीप्र प्रदीप ।

* सन्भिक्षाशंसिंदिच्छादुः ॥ १६२ ॥ सन्नताद् भिक्षादेश्च उर्भवति । चिकीर्षु । बुभुक्षु । युयुत्सु । बीभत्सु । भिक्षु । आशंसु । विंदु । इच्छु । वेत्तेर्नुम् । इच्छतेश्च छो निपात्य ।

* स्वप्तृष्धृषो ञ्नज् ॥ १६३ ॥ स्वपादेर्नज् भवति शीलादौ सत्यर्थे । स्वप्नक् । स्वप्नजौ । स्वप्नज । तृष्णक् । धृष्णक् ।

शृवन्दादारुः ॥ १६४ ॥ आभ्यामारु स्यात् । शरारु । वन्दारुर्जिनान् ।

भियः क्रुक्लुकौ ॥ १६५ ॥ बिभेतेः क्रुक्लुकौ स्त । भीरु । भीरुक । भीलुक ।

स्थेशभासपिसकसो वरः ॥ १६६ ॥ स्थादेर्वरो भवति । स्थावर । ईश्वर । भास्वर । पेस्वर । कस्वर ।

यो यङः ॥ १६७ ॥ यातेर्यङन्तात् वर स्यात् । यायावर ।

+ सहवहचलपपतेरिः ॥ १६८ ॥ सहादेर्यङन्तात् इर्भवति । सासहि । वावहि । चाचलि । पापति ।

+ धाञ्कृसृजनमः किर्लिट् च ॥ १६९ ॥ एभ्य शीलादौ किर्भवति स च लिड्वत् । दधि । चक्रि । सस्रि । जज्ञि । नेमि । चकारात् शीलाद्यर्थे उत्तरत्र नानुवर्तते ।

* सम्प्रिभाद् भ्वोऽस्वौ डु ॥ १७० ॥ समादिपूर्वाद् भुव सत्यर्थ डुर्भवत्यसौ । सम्भवतीति सम्भु जनिता । विभु सर्वगत । प्रभु स्वामी । असंज्ञायामिति किं[1] विभूर्नाम कश्चित् ।

* मितद्र्वादयः ॥१७१ ॥ एते डुवन्ता निपात्यन्ते । मित द्रवतीति मितद्रु । शम्भु । स्वयम्भु ।

* इत्रः प्वो दैवते ॥ १७२ ॥ दैवतेऽर्थे पूञ इत्रो भवति । पवित्रोऽर्हन् स मा पुनातु ।

* ऋष्यपौ करणे ॥ १७३ ॥ पुव करणे कारके इत्र स्यात् तौ ऋषौ चाभिधेये । पूयतेऽनेनेति पवित्रो दर्भ । पवित्रोऽयमृषि ।

* लूधूसूखनर्तिसहचरः ॥ १७४ ॥ एभ्य करणे इत्र स्यात् । लुनति तेनेति लवित्र । धवित्र । सवित्र । खनित्र । अरित्र । सहित्र । चरित्र ।

* व्ययोद्रोर्घनः ॥ १७५ ॥ व्यादिभ्य हन्तेर्घनो निपात्य । विहन्यतेऽनेनेति विघन । अयोघन । द्रुघन ।

* स्तम्बाद् घ्नश्च ॥ १७६ ॥ स्तम्बाद् घ्न घनश्च निपात्य । स्तम्बो हन्यतेऽनेनेति स्तम्बघ्न । स्तम्बघन ।

* वह्यपरिघ ॥ १७७ ॥ वह्यपरिघशब्दौ निपात्येते । वहति अनेनेति वह्य शकट । वहेर्य । परिहन्यतेऽनेनेति परिघ । हन्तेर्डलयौ निपात्यौ ।

प्वो हलकोलास्ये त्रट् ॥ १७८ ॥ पूञ त्रट् भवति हलास्ये कोलास्ये च करणे । हलस्य पोत्र । कोलस्य पोत्र । तन्मुखमित्यर्थ ।

* दाम्नीशसयुयुजस्तुतिसिचिमिहपतदशमिहनहस्तो ॥ १७९ ॥ एभ्य करणे सति काले त्रट् स्यात् । दाति तेन दात्र । नेत्र । शस्त्र । योत्र । योक्त्र । तोत्र । मत्र । सेक्त्र । पत्र । दंष्ट्रा । मेढ्र । नद्ध्री । स्तोत्र ।

* धात्री ॥ १८० ॥ धेट धाञश्च कर्मणि त्रट् निपात्यते । धयति दधति तामिति धात्री स्तनदायिनी आमलकी च ।

* ञीन्मत्यर्चार्थशील्यादिभ्यः क्त ॥ १८१ ॥ ञीद्भ्य मत्यर्थेभ्योऽर्चार्थभ्य शील्यादिभ्यश्च सति काले क्तो भवति । ञिमिदा–मिन्न । ञिधृषा धृष्ट । राज्ञा मत । राज्ञा बुद्ध । राज्ञामिष्ट । राज्ञा ज्ञात । सतामर्चित । सता पूजित । शीलित । रक्षित । क्षांत ।

[1] पाक्षतात् यदततिर्देशो नीगमभावाय ।

उणादयो बहुलं ॥ १८० ॥ उण् इत्ये वमादयस्त्या सति काले बहुलं भवति । कृवापा जिमिस्वदिसाध्यशूभ्य उण् । कारु । वायु । पायु । जायु । मायु । स्वादु । साधु । आशु । कचि दवेऽप्यतोऽपि दृश्यं । जरा । धारु । त्रपिट । परेड । शास । क्वचिद् भूतेऽपि । कपितोऽसौ कपि । ततोऽसौ तनि । भसित— भस्म । चरित्र तत्र—चम । यृत तत्र—वर्म ।

इति जैनेन्द्रव्याकरणे शब्दार्णवचन्द्रिकायां लघुवृत्तौ द्वितीयाध्यायस्य द्वितीयपादः ।

तृतीयः पादः ।

—o—

गम्यादिर्वर्त्स्यति ॥ ॥ १ ॥ गम्यादय शब्दा वर्त्स्यति काले साधवो भवति । गमिष्यतीति गमी ग्रामं । आगामी नगरं । प्रस्थायी । भावी ।

लृट् ॥ २ ॥ वर्त्स्यत्यर्थे धातोर्लृट् स्यात् । करिष्यति । हरिष्यति । पक्ष्यते । अध्येष्यते ।

*शोकानद्यतने लुट् ॥ ३ ॥ शोकेऽनद्यतने वर्त्स्यति धोर्लुट् स्यात् । इव कदा गंता । यैन पादौ निदधाति । अथ नु कदाऽध्येता य एवमनाभियुक्त । श्व कर्ता । श्वोऽध्येता ।

पुरायावतोर्लट् ॥ ४ ॥ एतयोर्वाचोर्लट् भवति वर्त्स्यत्यर्थे । पुराधीते । यावदधीते । पुरा भुक्ते । यावद् भुक्ते ।

वा कदाकर्ह्योः ॥ ५ ॥ कदा कर्हि इत्येतयोर्वाचोर्वा लट् स्यात् । कदा भुक्ते । कदा भोक्ष्यते । कदा भोक्ता । कर्हि भुक्ते । कर्हि भोक्ष्यते । कर्हि भोक्ता ।

*किंवृत्तेऽर्थित्वे ॥ ६ ॥ किंवृत्ते वाचि वर्त्स्यति काले वा लट् भवत्यर्थित्वे गम्यमाने । को भवद्भ्यो भिक्षा ददाति, दास्यति, दाता वा । क भवतो भोजयति, भोजयिष्यति, भोजयितारो वा । स्वय लब्धुमिच्छुरेव पृच्छति । अर्थित्व इति किं ? क स्कधावार यास्यति ।

लिप्स्यसिद्धौ ॥ ७ ॥ लिप्स्यसिद्ध्यर्थे वा लट् स्यात् । यो भवद्भ्यो दान ददाति, दास्यति, दाता वा । स स्वर्गलोक गच्छति, गमिष्यति, गन्ता वा ।

*लोटि हेतौ ॥ ८ लोटि लडौ वाचि लोट प्रत्ययस्त्या लोडर्थस्य प्रैषादेर्हेतौ निमित्ते वर्त्स्यति काले वा लट् स्यात् । उपाध्यायश्चेदागच्छति, आगमिष्यति, आगन्ता वा । अथ त्व जैनेन्द्रमधीष्व । तर्कमधीष्व ।

लिङ् चोर्ध्वमौहूर्तिके ॥ ९ ॥ लोटि लोडंते वाचि लोट प्रत्ययस्त्या लोडर्थस्य प्रैषादेर्हेतौ निमित्ते ऊर्ध्वे मौहूर्तिके वर्त्स्यति काले लिङ् स्यात् लट् च वा । ऊर्ध्वमुहूर्तात् उपरि मुहूर्तस्य उपाध्यायश्चेदागच्छेत्, आगच्छति, आगमिष्यति, आगन्ता । अथ त्व सूत्रमधीष्व, गणितमधीष्व ।

णुणतुमौ लृट् क्रियायां तदर्थायां ॥ १० ॥ क्रियार्थायां क्रियायां वाचि वर्त्स्यति णुणतुमौ लृट् भवति । कारको व्रजति । कर्तुं व्रजति । करिष्यामीति व्रजति । पाचको व्रजति । पक्तुं व्रजति । पक्ष्यामीति व्रजति । क्रियायामिति किं ? अध्येष्ये इत्यस्य कमण्डलु । भिक्षिष्ये इत्यस्य जटा । तदर्थायामिति किं ? धावतस्ते दण्ड पतिष्यति ।

कर्मणि चाण् ॥ ११ ॥ कर्मणि वाचि क्रियायां तदर्थायां च धोरण् भवति । कुम्भकारो व्रजति । गोदायो व्रजति । सुरापायो व्रजति ।

*लृटो वाऽनितौ शतृशानौ ॥ १२ ॥ वर्त्स्यति यो लृट् तस्य स्थाने शतृशानौ वा स्तः अनितौ परे । पक्ष्यन् । पक्ष्यमाण । पक्ष्यति । अनिताविति किं ? पक्ष्यामीति व्रजति । करिष्यामीति व्रजति ।

*सल्लट ॥ १३ ॥ सति सप्रति काले यो लट् तस्य शतृशानौ वाऽनितौ स्त । पचन् । पचमान । पचति । यान्, याति । शयान । शेते ।

माङ्याक्रोशे ॥ १४ ॥ माङि वाच्याक्रोशे गम्यमाने लट शतृशानौ स्त । मा पचन् । मा पचमान ।

१ पूर्वेण णुणतुमौ प्राप्तयोरयमारम्भः कवले कर्मणि केवलायां च क्रियायां माभूदित्यर्थः ।

तौ सत् ॥ १५ ॥ तौ शतृशानौ सत्-सञ्ज्ञौ स्त । पचन् । पचमान । पुत्रस्य कुर्वन् । पुत्रस्य कुर्वाण ।

*पद्रुजो घञ् ॥ १६ ॥ आभ्यां घञ् स्यात्, पद्यतेऽसौ पाद । रुजत्यसौ रोग ।

*सुः स्थिररुग्मत्स्यबले ॥ १७ ॥ सरते स्थिरादिषु कर्तृषु घञ् स्यात् । चन्दनसार । अतीसारो व्याधि । विसारो मत्स्य । सार बल । एष्विति किं ? सर्ता । सारक ।

+ भावे ॥ १८ ॥ भावे धोर्घञ् भवति । पाक । राग ।

अकर्तरि ॥ १९ ॥ कर्तृवर्जिते कारके घञ् स्यात् । प्रकुर्वन्ति तमिति प्राकार । दास्यतेऽस्मै दास । आहरति तस्मादाहार । अकर्तरीति किं? कारक । कर्ता ।

इङः ॥ २० ॥ इङो घञ् भवति भावेऽकर्तरि च । अधीयते इति अध्याय । उपेत्याधीयतेऽस्मादुपाध्याय ।

गौ रौ ॥ २१ ॥ गौ वाचि रौतेर्घञ् भवति । सुराव । दूराव । संराव । विराव । गाविति किं ? रव ।

समि युदुद्रोः ॥ २२ ॥ समि वाच्येभ्यो घञ् स्यात् भावेऽकर्तरि । सयाव । संदाव । संद्राव । समीति किं ? उपद्रव ।

*स्तोर्यज्ञे ॥ २३ ॥ सप्पूर्वात् स्तौतेर्घञ् स्यात् यज्ञविषये । सस्तुवन्त्यस्मिन्–सस्ताव । छंदोगानां । सस्तव । सतामन्यत्र ।

*श्रिभ्वोऽगौ ॥ २४ ॥ अगौ वाचि श्रिभूभ्यां घञ् स्यात् । श्राय । भाव । अगाविति किं ? प्रश्रय । प्रभव ।

*निरभ्यवे पूल्वन्पः ॥ २५ ॥ एषु वाक्षु प्वादिभ्यो घञ् स्यात् भावे कर्तरि । निष्पाव । अभिलाव । अवनाय । पव, लव, नयोऽन्यत्र ।

प्रे द्रुस्तुश्रोः ॥ २६ ॥ प्रे वाच्येभ्यो घञ् स्यात् । प्रद्राव । प्रस्ताव । प्रश्राव ।

स्त्रोऽयज्ञे ॥ २७ ॥ प्रे वाचि स्तृणातेर्घञ् भवत्ययज्ञे । शखप्रस्तार । विमानप्रस्तार । वर्हिं प्रस्तरोऽन्य ।

*वौ प्रथनेऽशब्दे ॥ २८ ॥ वौ वाचि स्तृणाते प्रथने विस्तीर्णतायां भावेऽकर्तरि घञ् भवत्यशब्दे । पटस्य विस्तार । गृहस्य विस्तार । प्रथने इति किं ? विस्तर । तृणस्याच्छादनमित्यर्थ । अशब्द इति किं ? वाक्यविस्तर ।

क्षुश्रोः ॥ २९ ॥ वौ वाचि क्षुश्रुभ्यां घञ् स्यात् । विक्षाव । विश्राव ।

*न्युदि ग्रः ॥ ३० ॥ न्युदोर्वाचोर्गृरूपात् घञ् स्यात् भावेऽकर्तरि । निगार । उद्गार । न्युदीति किं ? सगर ।

क्रो धान्ये ॥ ३१ ॥ न्युदि वाचि किरतेर्धान्यविषये घञ् स्यात् भावेऽकर्तरि । धान्यस्य निकार । उत्कार । फलनिकरोऽन्य ।

*वृर्णौ ॥ ३२ ॥ नौ वाचि वृरूपात् घञ् स्यात् धान्ये । नीवारा नाम व्रीहय ।

*इणोऽभ्रेषे ॥ ३३ ॥ निपूर्वादिणोऽभ्रेषे युक्तकरणे घञ् स्यात् भावेऽकर्तरि । एषोऽत्र न्याय । अभ्रेषे इति किं ? न्यय गतश्चौर ।

*परौ क्रमे ॥ ३४ ॥ परौ वाचीण क्रमेऽर्थे घञ् स्यात् । तव पर्यायो भोक्तु । मम पर्यायो भोक्तु । पर्ययोऽन्यत्र ।

*व्युपे श्यः ॥ ३५ ॥ व्युपाभ्यां शीङ घञ् स्यात् क्रमे । तव विशाय । मम विशाय । तव राजोपशाय । मम राजोपशाय ।

*हस्तादेयेऽनुद्यस्तेये चेः ॥३६॥ हस्तादेये हस्तेनादानेऽनुदि वाचि चिञो घञ् भवत्यस्तेये । पुष्पप्रचाय । हस्तादेय इति किं ? पुष्पप्रचय करोति तरुशिखरे । अनुदीति किं ? फलोच्चय । अस्तेय इति किं ? फलप्रचय करोति चौर्येण ।

*चित्यावासाङ्गोपसमाधौ च कः ॥३७॥ चित्यादिष्वर्थेषु चेर्घञ् स्यात् चकारस्य च ककारादेश । आकायमग्निं चिन्वीत । मुनिनिकाय ।

जलबुद्बुदधर्माण काया । महान् गोमयनिकाय । चयोऽन्यत्र ।

सघेऽनूर्ध्वे ॥ ३८ ॥ सघे प्राणिविशेषसमुदाये चेर्घञ् स्यात् चस्य च को भवत्यनूर्ध्व । वैयाकरणनिकाय । देवनिकाय । सघ इति किं ? सारसमुच्चय । अनूर्ध्व इति किं ? उपर्युपरि शूकरनिचय ।

+ श्रो वायुवर्णनिवृते ॥ ३९ ॥ एष्वर्थेषु शृणातेर्घञ् भवति । शारो वायुर्वर्णो निवृत च । शरोऽन्य ।

***माने ॥ ४० ॥** माने इयत्तायां गम्यमानायां धोरकर्तरि घञ् भवति । एको निधास । द्वौ केदारलावौ । त्रय कारा ।

***उदि पूयुद्रो ॥ ४१ ॥** उदि वाचि एभ्यो घञ् भवति । उत्पाव । उयाव । उद्द्राव ।

ग्रहः ॥ ४२ ॥ उदि वाचि ग्रहेर्घञ् भवति । उद्ग्राह । उदीति किं ? निग्रह ।

समि मुष्टौ ॥ ४३ ॥ समि वाचि ग्रहेर्घञ् स्यात् मुष्ट्यर्थे । अहो मल्लस्य सग्राह । मौष्टिकस्य सग्राह । मुष्टाविति किं ? सग्रह शास्त्रस्य ।

***शापे न्यवे ॥ ४४ ॥** न्यवयोर्वाचोर्ग्रहेरकर्तरि घञ् स्यात् शापे आक्रोशे गम्यमाने । निग्राहो ऽस्ते जाल्म भूयात् । अवग्राहोऽस्ते जाल्म भूयात् । शाप इति किं ? निग्रहश्चौरस्य ।

प्रे लिप्सायां ॥ ४५ ॥ प्रे वाचि ग्रहेर्घञ् स्यात् लिप्सायां । पात्रप्रग्राहेण चरति पिडपाती । लिप्सायामिति किं ? प्रग्रह ।

परौ यज्ञे ॥ ४६ ॥ परौ वाचि यज्ञेऽभिधेये ग्रहेर्घञ् स्यात् । उत्तरपरिग्राह । अधरपरिग्राह । परिग्रहोऽन्य ।

***वाऽवे वर्षे ॥ ४७ ॥** अवे वाचि ग्रहेर्घञ् स्याद्वा वर्षविषये । अवग्राह । अवग्रह । वृष्टेः प्रतिबन्ध इत्यर्थ । अवग्रह पदस्यान्यत्र ।

***प्रे युग्यतुलासूत्रे ॥ ४८ ॥** प्रे वाचि ग्रहेर्घञ् भवति वा युग्यसूत्रे तुलासूत्रे चाभिधेये । प्रग्राह । प्रग्रह । अश्वादिसयमनरज्जु वणिजां तुलाग्रहण चार्थ ।

***युर्वसे ॥ ४९ ॥** प्र वाचि वृञोऽकर्तरि घञ् वा स्यात् वसनेऽभिधेये । प्रावार । प्रवर ।

***उन्न्युद्रे ॥ ५० ॥** आभ्यां घञ् वा स्यात् । उन्नाय । उन्नय । उन्न्याय । उन्न्यय ।

आङि रुप्लो ॥ ५१ ॥ आङि वाचि रुप्लुभ्यां घञ् वा स्यात् । आराव । आरव । आप्राव । आप्लव ।

परौ भ्वोऽवज्ञाने ॥ ५२ ॥ परौ वाचि भवतेरवज्ञाने घञ् वा स्यात् । परिभाव । परिभवो देवदत्तस्य ।

***न्यो द्यूते ॥ ५३ ॥** परौ वाचि नयतेर्द्यूतविषयेऽकर्तरि घञ् वा स्यात् । परिणायेन शारान् हति । परिणय कन्याया । अन्यत्र–परिणय ।

***इवृग्रहदृगम्वसरणोऽच् ॥ ५४ ॥** इवर्णान्तादुवर्णान्तात् ऋकारान्तात् ग्रहादेश्च भावेऽकर्तरि अज्भवति । जय । लय । क्रय । नव । लव । यव । तर । शर । कर । गर । ग्रह । वर । आदर । आगम । वस । रण ।

गावदः ॥ ५५ ॥ गौ वाच्यदेरज् भवति । प्रघस । विघस । परिघस । सघस । गाविति किं ? घास ।

नौ णश्च ॥ ५६ ॥ नौ वाच्यदेर्भावेऽकर्तरि णो भवत्यच । न्याद । निघस ।

***सूपणग्लह प्रजनेयत्ताक्षे ॥ ५७ ॥** एभ्यो यथासख्य प्रजनादिविषये अज् भवति । गवामुपसर । शाकपण । मूलकादीनामियत्तीकृता सव्यवहारार्थो मुष्टिरित्यर्थ । ग्लह । अन्यत्र–उपसार, पाण, ग्लाह ।

***समुद्वज' पशौ ॥ ५८ ॥** समुदोर्वाचोरजेर्भावेऽकर्तरि अच् स्यात् पशुविषये । समज पशूनां समुदाय इत्यर्थ । उदज पशूनां प्रेरणमित्यर्थ । पशाविति किं ? समाज, उदाज साधूनां ।

***निन्यभ्युप ह्वो वश्चोश् ॥ ५९ ॥** न्यादिषु वाक्षु ह्वयतेरज् स्यात् वाशब्दस्य चोश् । निहव । विहव । अभिहव । उपहव ।

आङ्याजौ ॥ ६० ॥ आङि याचि ह्वोऽज् भवति वश्चोश् आजौ युद्धविषये । आहूयतेऽस्मिन् परस्परमिति आहवो रागस्य । आह्वायोऽन्य ।

निपानमाहावः ॥ ६१ ॥ आहाव इति निपात्यते निपाने जलस्थानेऽर्थे । आहूयतऽस्मिन् पशव पानायेत्याहाव पशूना । आह्वयतेवञ् यश्चोश् ।

भावेऽगौ ॥ ६२ ॥ अगौ याचि ह्वोऽज् स्यात् भावे वश्चोश् । ह्वान–हव ।

हश्च वध ॥६३॥ हतेर्भावेऽगौ अज् भवति वधादशश्च । हनन–वध । चकारात् घजपि–घात ।

***मदजव्यधोऽगौ ॥ ६४ ॥** अगौ याचि मदादेरच् स्यात् भावेऽकर्तरि । मद । जप । व्यध । अगाविति किं ? उन्माद ।

***हस्स्वनक्वण्यो वा ॥६५॥** अगौ याचि एभ्यो भावेऽकर्तरि अज् वा स्यात् । हस । हास । स्वन । स्वान । क्वण । क्वाण । नय । नाय ।

यम सम्न्युपे च ॥६६॥ समादौ अगौ च याचि यमेरज्वा स्याद् । सयम । सयाम । नियम । नियाम । वियम । वियाम । उपयम । उपयाम । यम । याम ।

***नौ स्वनगदनदपठ ॥ ६७ ॥** नौ वा एभ्यो भावेऽकर्तरि अच् स्याद्वा । निस्वन । निस्वान । निगद । निगाद । निनद । निनाद । निपठ । निपाठ ।

***क्वण. ॥ ६८ ॥** नौ वाचि क्वणेर्भावेऽकर्तरि वाऽच् स्यात् । निक्वण । निक्वाण ।

***वैणे गौ ॥ ६९ ॥** वैणेऽर्थे गिपूर्वात् क्वणेर्वाऽच् स्यात् । प्रक्वण । प्रक्वाण वीणायाः । प्रक्वण शृङ्खलस्यान्यत्र ।

+स्थादिभ्य कः ॥ ७० ॥ स्थादिभ्यो भावेऽकर्तरि कस्त्यो भवति । प्रतिष्ठतऽस्मिन् स प्रस्थ । सस्था । प्रपिबन्त्यस्यां प्रपा । निह्न्यतेऽनेनेति निघ्न ।

***घनान्तर्घणोद्घनापघनोपघ्नसघोद्घनिघ मूर्तिदेशात्यधानाशासन्नगणप्रशस्तनिमित्ते ॥ ७१ ॥** घनादयो निपात्यते मूर्त्यादिषु अर्थेषु । दधिघन । हतेराचि घनभाव काठिन्ये । अतर्घणो देश । अतर्हतेराधार घनोऽच् । उद्धन्यतेऽस्मिन् उद्घनोऽत्याधान । अपहन्यतऽनेनेति–अपघनोऽग । गुरूपघ्न । उपहते को प्रमानश्वासन्ने । क्षपिसघ । सहतेरच् घश्च गणे । उद्घ्यते उत्कर्षेण ज्ञायते उद्घ प्रशस्त । हतेरञ् घश्च निमित्ते । निघा वृक्षा । आचि घ । अन्यत्रातर्घात । उद्घात । अपघात । उपघात । सघात । उद्घात । निघात ।

***प्रघणप्रघाणौ कोष्ठांशे ॥ ७२ ॥** एतौ कोष्ठांशे निपात्यौ । प्रघण, प्रघाण । गृहद्वारैकदेश । हतेरचि घणघाणौ निपात्यौ । प्रघातोऽन्यत्र ।

***प्रमदसमदौ हर्षे ॥ ७३ ॥** अमू हर्षे अजतौ निपात्यौ । प्रमद कन्यानां । समद कोकिलाना । अन्यत्र प्रमाद । समाद ।

ड्वितः क्त्रिः ॥ ७४ ॥ ड्वशब्देतो धोर्भावे कर्तरि क्त्रिर्भवति । पाकेन निर्वृत्त पक्त्रिम । उप्त्रिम । कृत्रिम । निहित्रिम ।

ट्वितोऽथुः ॥ ७५ ॥ टुशब्देतो धोरथु स्यात् । श्वयथु । क्षवथु । वेपथु ।

***यजयदविच्छप्रच्छस्वपरक्षो नङ् ॥७६॥** एभ्यो नङ् भवति भावेऽकर्तरि । यज्ञ । यत्न । विश्न । प्रश्न । स्वप्न । रक्ष्ण ।

***याच्चा ॥ ७७ ॥** याचे स्त्रिया नङ् निपात्यते । याच्ञा । स्त्रीलिंगादन्यत्र–याचित्रिम ।

गौ भो किः ॥ ७८ ॥ गौ याचि भुसज्ञकेभ्य किर्भवति । विधि । निधि । सधि । व्याधि । निदि । प्रदि । सदि । आदि ।

कर्मण्याधारे ॥ ७९ ॥ कर्मणि वाचि आधारे कारके किर्भवति भो । जलं धीयतेऽस्मिन् जलधि । इषुधि । वालधि ।

स्त्रियां क्ति ॥ ८० ॥ स्त्रीलिंगे भावेऽकर्तरि वर्तमानाद्धो क्तिर्भवति । दृष्टि । सृष्टि । कृति । हृति । धृति ।

+लभादिभ्यः ॥ ८१ ॥ एभ्य स्त्रियां क्तिर्भवति । लब्धि । प्राप्ति । दीप्ति ।

श्रुस्तिवृयजः करणे ॥ ८२ ॥ एभ्य करणे स्त्रिया क्ति स्यात् । शृण्वत्यनयेति श्रुति । स्तुति । इष्टि । यजत्यनयेति इष्टि ।

गापापचो भावे ॥ ८३ ॥ एभ्यो भावे स्त्रिया क्तिर्भवति । सगीति । प्रपीति । पक्ति ।

*स्थो वा ॥ ८४ ॥ तिष्ठते स्त्रिया भावे क्तिर्वा स्यात् । अवस्थिति । अवस्था ।

कर्मव्यतिहारे ञः ॥ ८५ ॥ कर्मव्यतिहारेऽर्थे धो स्त्रिया भावे ञो वा स्यात् । परस्परस्य क्रोशन व्याक्रोशी । व्याकुष्टि । व्यापहासी । व्यापहसितं वर्तते ।

ण्युँसेः ॥८६॥ ण्यताद्वुक्षेश्च कर्मव्यतिहारे ञ स्यात् । व्यापचर्ची । व्यापचोरी । व्यात्युक्षी ।

व्रज्यजः क्यप् ॥ ८७ ॥ आभ्यां स्त्रियां भावे क्यप् भवति । प्रव्रज्या । इज्या ।

* भृञ खौ ॥ ८८ ॥ भृञो भावे क्यप् स्यात् खौ । भृत्या । खाविति किं ? भृति ।

* शीङ्विलिपन्निपद्मन्सुञ्समजः ॥८९॥ एभ्य स्त्रियामकर्तरि क्यप् स्याद् खौ । शेरतेऽस्यामिति शय्या । यत्यस्यामिति इत्या । विद्यतेऽनयेति विद्या । निषीदत्यस्यामिति निषद्या । निपद्यतेऽस्यामिति निपद्या । मन्यतेऽनयेति मन्या । सुनोत्यस्यामिति सुत्या । समजति अस्यामिति समज्या ।

कृ. शश्च ॥९० ॥ कृञ स्त्रियामकर्तरि शो भवति क्यप् च । क्रिया । कृत्या ।

+ सपदादिभ्य. क्विप् क्ति ॥ ९१ ॥ सपदादिभ्य स्त्रियां भावे क्विप्क्ती स्त । सपत् । सपत्ति । विपत् । विपत्ति । संवित् । संवित्ति ।

यूतिजूतिसातिहेतिकीर्ति ॥ ९२ ॥ एते क्त्यता निपात्यते । यूति । जूति । युज्योर्दी । साति । स्यतेरनित्व । हेति । हतेर्हिनोतेर्वा हे । कीर्ति । कीर्तयते क्ति ।

+ ग्लाज्याहो नि ॥९३ ॥ एभ्यो निर्भवति भावेऽकर्तरि स्त्रिया । ग्लानि । ज्यानि । हानि[१] ।

१ । जिरिति जिङ्गिचोः सामान्यग्रहणार्थं ।

ण्यास्विच्छ्रन्थिघट्टिवंदाऽनः ॥ ९४ ॥ ण्यं तेभ्य आसनादेश्चान इत्यय् लो भवति स्त्रियां भावे । योजना । भावना । वाचना । कारणा । हारणा । आसना । वेदना । श्रथना । घट्टना । वदना ।

+ इषोऽनिच्छायां ॥ ९५ ॥ इषेरन स्यादनिच्छायां । एषणा । इष्टिरन्यत्र ।

+ परौ वा ॥ ९६ ॥ परौ वाचि इषेरनिच्छायामकर्तरि स्त्रियामन स्याद्वा । पर्येषणा । परीष्टि ।

+ चसृसुर्यः ॥ ९७ ॥ परौ वाचि चरिसर्तिभ्या यो भवति स्त्रियां । परिचर्या । परिसर्या । पराविक्षेव । सचूर्ति । ससृति ।

+ जागुरश्च ॥ ९८ ॥ जागर्तेर्भावेऽकर्तरि स्त्रियामत्यो भवति यश्च । जागरा । जागर्या ।

स्यात् ॥ ९९ ॥ स्यांतेभ्यो धुभ्यो भावे स्त्रियामत्यो भवति । चिकित्सा । लोलूया । पुनरुत्म्या । कडूया । गोपाया ।

सरोर्हल ॥ १०० ॥ सह रुणा वर्तमानाद्धोर्हलतादत्यो भवति । कुडा । शिक्षा । ईहा । सरेरिति किं ? पठिति । हल इति किं ? नीति ।

पिद्भिदादिभ्याऽङ् ॥ १०१ ॥ पिद्भ्यो भिदादिभ्यश्च भावेऽकर्तरि स्त्रियामङ् भवति । जूष् जरा । त्रपा । घटा । व्यथा । भिदा । छिदा । आरा शस्त्रया । कारा बधने । कृपा ।

चिंतिपूजिकथिकुंबिचर्चे ॥ १०२ ॥ एभ्यो भावेऽकर्तरि स्त्रियामङ् स्यात् । चिंता । पूजा । कथा । कुंबा । चर्चा ।

*गावात. ॥ १०३ ॥ गौ वाच्याकारांतात् स्त्रियामङ् स्यात् । प्रज्ञा । उपदा । प्रमा । गाविति किं ? दत्ति ।

+ मृगयेच्छाटाट्याः ॥१०४॥ एते निपात्यते स्त्रियां भावेऽकर्तरि । मृगया । मृगयतेः श शप् च यगभावश्च । इच्छा । इषेः शः यगभावश्च । अटाट्या । अटतेर्यङ्स्य च ।

*सुभावे ववचिण्वु १०५ ॥ धो स्त्रियां सुविषये भावे च क्वचिण्वुर्भवति । प्रवाहिका । प्रछं-

र्दिका । विचर्चिका । एव नामानो व्याधय । शाला भज्यते यस्यां क्रीडायां सा शालभञ्जिका क्रीडा । वारणपुष्पप्रचायिका । उद्दालकपुष्पभञ्जिका । अनोपणादिका । शयन शायिका । आसिका । क्वचिन्न । शिरोर्ति । चन्दनतक्षा ।

वेञ्च प्रश्नाख्याने ॥ १०६ ॥ धो स्त्रियामिञ् वा स्यात् ण्वुश्च । वावचनात् यथाप्राप्त च प्रश्ने आख्याने च प्रतिवचने गम्यमाने । का त्व कारिमकार्षी, का कारिका, का क्रिया, का कृत्यां, का कृतिं । सर्वा मया कारि, कृता । सर्वां कारिका, सर्वा क्रिया, सर्वा कृत्या, सर्वा कृति । कां त्व पाठिमपाठी, पाठिकां, पठितिं । का त्व गणिमजीगण । कां गणिका, कां गणना ।

*पर्यायार्हणोत्पत्तौ ण्वुः ॥ १०७ ॥ एष्वर्थेषु ण्वुर्भवति धो स्त्रिया नित्य भावे । भवत शायिका । भवत आसिका । भवतोऽग्रे गामिका । आसनादे' क्रम इत्यर्थ । अर्हति भवानिक्षुभक्षिकां । ओदनभोजिका । इक्षुभक्षिकां मे धारयसि । ओदनभोजिका । पय पायिका । इक्षुभक्षिका मे उदपादि । उड्कउादिका । क्षीरपायिका

*नञ्यनि' शापे ॥ १०८ ॥ नञि वाचि धो स्त्रिया भावेऽकर्तरि अनिर्भवति शापे आक्रोशे गम्यमाने । अभवनिस्ते जाल्म भूयात् । अकरणिस्ते वृषल भूयात् । नजीति किं ? हृतिस्ते जाल्मास्तु । शाप इति किं ? अकृतिस्तस्य घटस्य ।

*व्यानड् बहुल ॥ १०९ ॥ व्यसज्ञा अनड् च बहुलं भवति । भावकर्मणोर्व्यान् वक्ष्यति । ततोऽन्यत्रान्यत्रापि स्यु । ज्ञानमावृणोति आव्रियतेऽनेनेति वा ज्ञानावरणीय । दर्शनावरणीय । वेदनीय । मोहनीय । स्नाति तेन–स्नानीय चूर्ण । दीयतेऽस्मै दानीयोऽतिथि । भावकरणाधारेष्वनट वक्ष्यति । ततोऽन्यत्रापि स्यात् । निरदति तदिति निरदन । राजभोजना शाल्य । संप्रदीयतेऽस्मै सम्प्रदान । अपादीयतेऽस्मादित्यपादान ।

*नब्भावे क्तोऽभ्यादिभ्यः ॥ ११० ॥ बिभेत्यादिवर्जितात् धोर्नपि भावे क्तो भवति । हसित छात्रस्य । शोभन । जल्पितं । आसित । शयित । अभ्यादिभ्य इति किं ? भय । वर्ष ।

*ञिन् व्याप्तौ ॥ १११ ॥ नब्भावे ञिन् स्यात् धो व्याप्तौ कार्त्स्न्येनाभिसम्बधे गम्यमाने । समतत कुट्टन साकोटिन । सारात्रिण । सामार्जिन । व्याप्ताविति किं ? सकोट ।

*करणाधारे चानट् ॥ ११२ ॥ करणे आधारे नब्भावे चाभ्यादिभ्यो धुभ्योऽनट् स्यात् । वृश्च्यतेऽनेनेति वृश्चन । इध्मव्रश्चन । पलाशशातन । दुह्यतेऽस्यामिति दोहनी । तिलपीडनी । राजधानी । हसन । शोभन छात्रस्य । आसन । जल्पन । शयन ।

पुखौ घः प्राय' ॥ ११३ ॥ धो पुल्लिंग–सज्ञाया करणाधारयोर्घो भवति प्राय । प्रच्छाद्यतेऽनेनेति प्रच्छद । दतच्छद । प्लव । एत्य कुर्वन्त्यस्मिन् इति आकर । आलय । आपव । पुमहण किं ? प्रधान । खाविति किं ? प्रहरणो दड । प्राय इति किं ? दोहन । प्रसाधन ।

*गोचरसंचरवहव्रजव्यजसक्रमापणखेलभगकषनिकषनिगमा ॥ ११४॥ एते करणाधारयो घाता निपात्यते पुखौ । गावश्चरन्त्यस्मिन्–गोचर । सचरतेऽनेन–सचर । वह । व्रज । व्यजन्त्यस्मिन् व्यज । सक्रम । आपण । खेल । भग । कष । निकष । निगम ।

+ खनर्डडरेकेकबकाश्च ॥ ११५ ॥ खनेर्धोः करणाधारयो पुखौ डादयो भवति घश्च । आखन्यतेऽनेनास्मिन् वा आख । आखर । आखनिक । आखनिकबक' । आखन ।

+ घञ ॥ ११६॥ खनेर्धो' करणाधारयो पुखौ घञ स्यात् । आखान ।

तृस्त्रोऽव ॥ ११७ ॥ अवे वाच्याभ्यां करणाधारयो पुखौ घञ स्यात् । अवतार । अवस्तार' ।

हलः ॥ ११८ ॥ हलन्ताद्धो करणाधारयो पुखौ घञ स्यात् । वेद' । वेग । सग । अपामार्ग । आपाक ।

*दारजारसहारोद्यावन्यायावद्रावाया

॥११९॥ दारादयः पुंसि घञन्ता निपात्यन्ते करणाधारयोः । दीर्यंते पुमानेभिरिति दाराः । जीर्यतेऽनेनेति जारः । संहारः । उदारः । न्यायः । अवहारः । एत्य वयन्त्यस्मिन्निति-आनायः ।

*आनायोदक जालजले ॥ १२० ॥
एतौ घञन्तौ करणाधारयोर्निपात्यते जालजलयोः । आनीयतेऽनेनास्मिन् वेति आनायः जालं । तैलमुदध्यतेऽनेनास्मिन् वेति तैलोदकं । अन्यत्र-आनयः । जलोदञ्चनः ।

ईषद्दुःसु कृच्छ्राकृच्छ्रे खः ॥ १२१ ॥
एषु वाक्षु कृच्छ्राकृच्छ्रार्थेषु धोः खो भवति । सुखेन शय्यते सुशयं भवता । ईषच्छयं । दुःशयं । सुकरं । दुष्करं । ईषत्करः कटस्त्वया ।

कर्तृकर्मणोर्भूकृञ्भ्यां च्वौ ॥ १२२ ॥
कृच्छ्राकृच्छ्रार्थेषु ईषदादिषु वाक्षु कर्तरि कर्मणि च च्व्यर्थे वाचि भूकृञ्भ्यां खो भवति यथासंख्यं । सुखेनानाढ्येनाढ्येन भूयते स्वाढ्यंभवं भवता । ईषदाढ्यंभवं । दुराढ्यंभवं । सुखेनानाढ्य आढ्यः क्रियते स्वाढ्यंकरो देवदत्तः । ईषदाढ्यंकरः । दुराढ्यंकरः ।

*आतोऽनः ॥ १२३ ॥ स्वादौ वाचि धोराकारान्तादनो भवति । सुपानं पयो भवता । ईषत्पानं । दुष्पानं । सुग्लानं । सुमानं ।

+शास्युधदृषिमृषिदृशोऽन्ये ॥ १२४ ॥ इच्छार्थेऽन्ये दुसि वाच्येभ्योऽनः स्यात् । दुःशासनः । दुर्योधनः । दुर्धर्षणः । दुर्मर्षणः । दुर्दर्शनः ।

*सद्भूतवद्वाऽऽशंस्ये ॥ १२५ ॥
सद्भूतवद्वाशंस्ये सद्भूतवच्च वा त्यो भवत्याशंस्ये प्रशंसावचने । गमनवचनाद्यपात्तं च । उपाध्यायश्चेदागच्छति, आगमत्, आगत, आगमिष्यति, आगता तदा जैनेंद्रमधीमहे, अध्यगीष्महि, एतदधीत, अध्येष्यामहे, अध्येतास्महे । आशंस्य इति किं ? उपाध्याय आगमिष्यति ।

*क्षिप्राशंसोक्तौ लृड्लिङ् ॥ १२६ ॥
क्षिप्रोक्तौ आशंसोक्तौ च शब्दे वाचि धोर्यथासंख्यं लृड्लिङौ स्त आशंस्ये गम्यमाने । उपाध्यायश्चेदागच्छति, आगमत्, आगत, आगमिष्यति, आगता । क्षिप्रं, शीघ्रं, अरं, मंक्षु, त्वरितं, तूर्णं, आशु, द्रुतं, वेगं, तदा तर्कमध्येष्यामहे । आशंसे-संभावये, अवकल्पये, युक्तोऽधीयीय ।

न लड्लुङ् सामीप्याव्युच्छित्त्योः ॥ १२७
सामीप्याव्युच्छित्त्योर्गम्यमानयोर्भविष्यति लड्लुटौ न स्तः । कालतस्तुल्यजातीयेनाव्यवधानं सामीप्यं । यैषा पौर्णमासी अतिक्रान्ता एतस्यां जिनार्चनाधममुंजनाम, अतिथीन् अभुंजनाम । येयममावास्या आगामिनी एतस्यां जिनमहं पूरयिष्यामि, अतिथीन् स्थापयिष्यामि । अव्युच्छित्तिः क्रियाप्रबन्धः । यावज्जीवत् भृशमन्नमदात् । यावज्जीविष्यति भृशमन्नं दास्यति ।

*वर्त्स्यत्यनहोरात्रेऽवोऽवधे ॥ १२८ ॥
वर्त्स्यत्यर्थे अवधेः अत्र अवरस्मिन् भागे अहोरात्रवर्जिते धोर्लुड् न स्यात् । योऽयमध्वा गतव्य आचित्रकूटात् तस्य यदवरस्मिन् भागे द्विरोदनं भोक्ष्यामहे । द्विः सूत्रमध्येष्यामहे । योयमागामी संवत्सरः तस्य यदवरं आग्रहायण्यास्तत्रार्हत्पूजां करिष्यामहे । अतिथिभ्यो दानं दास्यामहे । वर्त्स्यतीति किं ? योयमध्वा गत आ दत्तपुरात्तस्य यदवरं काञ्चीपुरात् तत्र द्विरोदनमभुंज्महि । योयमतीतः संवत्सरस्तस्य यदवरमाग्रहायण्यास्तत्र द्विरर्हत्पूजामकुर्महि । अनहोरात्र इति किं ? योयमागामी त्रिंशद्रात्रस्तस्य योऽवरः पंचदशरात्रस्तत्र युक्ता द्विरध्येतास्महे । अत्र इति किं ? योयमध्वा गन्तव्य आचित्रकूटात् तस्य यत्परं मथुरायाः तत्र युक्ता द्विरध्येतास्महे । अवधेरिति किं ? योयमध्वा गन्तव्यो निरवधिकस्तस्य यदवरं मथुरायास्तत्र युक्ता द्विरध्येतास्महे ।

*वा परे काले ॥ १२९ ॥ अवधेः परस्मिन् भागे काले वर्त्स्यति लुट् वा भवत्यनहोरात्रे । योयमागामी संवत्सरः तस्य यत्परं आग्रहायण्यास्तत्र द्विरध्येष्यामहे । जैनेंद्रमध्येतास्महे ।

---

१ अत्र भूतग्रहणेन भूतसामान्यविहितस्य त्यस्य परिग्रहः । न पुनरद्यतनापेक्षया । तत्र सामान्यातिदेशे विशेषानतिदेशात् लिङ्ङ् न भवति । अत्र भविष्यत्कालविषयस्याशंस्य प्राप्तौ लृट् । अनेन सूत्रेण विकल्पेन प्रतिविध्यते । उपाध्यायश्चेदागमिष्यति तदा जैनेंद्रमध्येष्यामहे इति प्राप्तौ ।

लिङ्हेतौ लृङ् क्रियावृत्तौ ॥ १३० ॥ लिङ्हेतौ वर्त्स्यति लृङ् स्यात् क्रियाया अप्रवृत्तौ सत्यां । गुरूंश्चेदुपासिष्यत शास्त्रान्तमगमिष्यत् । यदि मत्समीपे आशिष्यत दध्नाऽभोक्ष्यत ।

भूते ॥ १३१ ॥ भूते काले लिङ्हेतौ क्रियावृत्तौ लृङ् स्यात् । दृष्टो मया भवत पुत्रोऽन्नार्थी चङ्क्रम्यमाण, अपरश्चातिथ्यर्थी यदि तेन दृष्टोऽभविष्यत् अप्यभोक्ष्यत । न तु दृष्टः सोऽन्येन पथा गत नोत भुक्तवान् ।

वाऽऽशेपात् ॥ १३२ ॥ शेपेऽयदौ लृङिति वक्ष्यति । आ एतस्मात् शेपसशब्दनात् लिङ्हेतौ क्रियावृत्तौ भूते लृङ् वा भवतीति ज्ञेय । तत्रैवोदाहरिष्याम ।

लट् गर्हेऽपिजात्वोः ॥ १३३ ॥ गर्हेऽर्थे धोर्लट् भवति अपिजातुशब्दयोर्वाचो । अपि तत्र भवान् प्राणिनो हति । जातु तत्रभवान् प्राणिनो हति गर्हामहे । अन्याय्यमेतत् । इह लिङ्हेत्वभावात् लृङ् न भवति ।

वा कथमि लिङ् च ॥ १३४ ॥ कथमि वाचि धोर्गर्हे लिङ् वा स्यात् लट् च । चावचनात् यथाप्राप्त च । कथ नाम तत्रभवान् भूतानि हिंस्यात् । कथ नाम तत्रभवान् भूतानि हिनस्ति, अहिंसीत्, अहिनत्, जिहिंस, हिंसिष्यति, हिंसिता, अहिंसिष्यत् गर्हामहे । अन्याय्यमेतत् ।

किंवृत्ते लिङ्लृटौ ॥ १३५ ॥ किमो वृत्त किंवृत्त तस्मिन् किंवृत्ते वाचि धोर्लिङ्लृटौ स्त गर्हे । किं तत्रभवान् अनृत ब्रूयात्, अनृत वक्ष्यति, अनृतमवक्ष्यत् ।

*** अश्रद्धामर्षे ॥ १३६ ॥** अश्रद्धायाममर्षे चार्थे धोर्लिङ्लृटौ स्त । न श्रद्दधे नावकल्पयामि न सभावयामि किं तत्रभवान् अदत्त गृह्णीयात् गृहीष्यति, अग्रहीष्यत् । नावमर्षयामि न क्षमे चिक्मिथ्या नैतदस्ति किं तत्रभवान् अदत्त गृह्णीयात् गृहीष्यति, अगृहीष्यत् ।

किंकिलास्त्यर्थयोर्लृट् ॥ १३७ ॥ किंकिलेऽस्त्यर्थे च वाचि अश्रद्धामर्षे धोर्लृट् स्यात् । न श्रद्दधे न क्षमे किं किल नाम तत्रभवान् परदारान् सेविष्यते । अस्ति नाम भवतु नाम विद्यते नाम तत्रभवान् अकल्प्य सेविष्यते ।

जातुयद्यदायदौ लिङ् ॥ १३८ ॥ एषु वाक्षु धोरश्रद्धामर्षे लिङ् स्यात् । न प्रत्ययो मे न मर्षो मे जातु तत्रभवान् सुरां पिबेत् । यत् तत्र भवान् सुरा पिबेत् । यदा तत्रभवान् सुरा पिबेत् । यदि तत्रभवान् सुरा पिबेत् । सुरामपास्यत् ।

यच्चयत्रयोः ॥ १३९ ॥ एतयोर्वाचोरश्रद्धामर्षे धोर्लिङ् भवति । न श्रद्दधे, न मृष्यामि, यच्च तत्रभवान् आक्रोशेत् । यत्र तत्रभवान् आक्रोशेत्, आक्रोक्ष्यत् ।

गर्हे ॥ १४० ॥ गर्हेऽर्थे यच्चयत्रयोर्वाचो धोर्लिङ् स्यात् । यच्च तत्रभवान् अस्मान् परिवदेत् । यत्र तत्रभवानस्मान् परिवदेत्, पर्यवदिष्यत् वृद्धो विद्वान् स नुत्कृष्य गर्हामहे ।

*** चित्रे ॥ १४१ ॥** चित्रेऽर्थे तयोर्वाचोर्धोर्लिङ् स्यात् । चित्रमाश्चर्यमद्भुत विस्मयनीय यच्च तत्रभवान् लोभ कुर्यात् । चित्र यत्र तत्रभवान् अलोभिष्यत् ।

शेपेऽयदौ लृट् ॥ १४२ ॥ अयदौ शेपे यच्चयत्राभ्यामन्यस्मिन् वाचि चित्रेऽर्थे धोर्लृट् भवति यदिशब्दश्चेन्न प्रयुज्यते । चित्र अन्धो नाम पुस्तक वाचयिष्यति । मूको नाम जैनेंद्रमध्येष्यते । बधिरो नाम धर्म श्रोष्यति । अयदाविति किं ? आश्चर्य यदि स भुञ्जीत ।

*** वाढेऽप्युते लिङ् ॥ १४३ ॥** बाढार्थयोरप्युतयोर्वाचोर्धोर्लिङ् भवति । अपि कुर्यात् । उत कुर्यात् । बाढ इति किं ? अपिधास्यति द्वार उत्पतिष्यति दड ।

*** सभाव्येऽलमर्थात् ॥ १४४ ॥** सभाव्ये श्रद्धेयेऽर्थेऽलमर्थविशिष्टे वर्तमानाद्धोर्लिङ् भवति स चेदलमर्थात् स्यात् न स्वरूपत । अपि हस्तिन हन्यात् । अपि पर्वत शिरसा भिन्द्यात् । अपि समुद्र दोर्भ्यां तरेत् । अर्थादिति किं ? वसति चेत्सु राष्ट्रेषु वर्दिष्यतेऽलमूर्जयत ।

*धूक्तौ वाऽयदि ॥ १४५ ॥ धुवचने वा चि समाप्त्ये धोर्लिङ् भवति यदिशब्दश्चेन्न प्रयुज्यते अत्यमर्थात्, अयदि वा । समावयामि भुञ्जीत भवान् । अभुक्त भवान् । धुग्रहणं किं ? अपि खारीपाकं भुञ्जीत । अयदीति किं ? संभावयामि यद्भुञ्जीत ।

हेतुफले लिङ् ॥ १४६ ॥ हतौ फले च तत्कार्ये वर्तमानाद्धोर्लिङ् वा स्यात् । यदि गुरून् उपासीत शास्त्रान्तं गच्छेत् । यदि गुरूनुपासिष्यते शास्त्रान्तं गमिष्यति ।

इच्छोद्बोधेऽकच्चिति ॥ १४७ ॥ इच्छोद्बोधे स्वाभिप्रायनिवेदने गम्यमाने धोर्लिङ् भवत्यकच्चिति—कच्चिच्छब्दाप्रयोगे । इच्छा मे शास्त्रमधीयीत भवान् । कामो मे भुञ्जीत भवान् । अकच्चितीति किं ?

कच्चिज्जीवति मे माता कच्चिज्जीवति मे पिता ।
मारानिंद त्वां पृच्छामि कच्चिज्जीवति पार्वती ॥

इच्छार्थे लिङ्लोट् ॥ १४८ ॥ इच्छार्थधौ वाचि धोर्लिङ्लोटौ स्त इच्छोद्बोधे गम्यमाने । इच्छामि कामये भुञ्जीत भवान् । प्रार्थये भुक्तां भवान् ।

तुमेककर्तृके ॥ १४९ ॥ एककर्तृके इच्छार्थे धौ वाचि तुम् स्यात् । इच्छति भोक्तुं । कामयते भोक्तुं । वष्टि गन्तुं । एककर्तृके इति किं ? इच्छामि भुक्तां भवान् ।

लिङ् ॥ १५० ॥ इच्छार्थे एककर्तृके धौ वाचि लिङ् स्यात् । भुञ्जीयेति इच्छति । अधीयीयेति वाञ्छति ।

*वेतस्सति ॥ १५१ ॥ इतोऽस्मादिच्छार्थाद्धो सति भवति काले लिङ् वा स्यात् । इच्छेत् । इच्छति । उश्यात् । वष्टि ।

विधिनिमन्त्रणामन्त्रणाधीष्टसंप्रश्नप्रार्थने लिङ् ॥ १५२ ॥ एष्वर्थेषु लिङ् स्यात् । विधौ-दानं कुर्यात् भवान् । प्राणिनो न हिंस्यात् । निमन्त्रण-संध्यासु नियमं कुर्यात् । आमन्त्रणे-इह भवानासीत । अधीष्टे-तत्त्वं भवान् गृह्णीयात् । संप्रश्ने-किं नु खलु जैनेंद्रमधीयीय । प्रार्थने-भवति मे जैनेंद्रमधीयीय ।

लोट् ॥ १५३ ॥ विध्यादिष्वर्थेषु धोर्लोट् स्यात् । व्रतं रक्षतु भवान् । प्राणिनो न हिनस्तु । संध्यासु नियमं करोतु । इह भवानास्तां । तत्त्वं गृह्णातु । किं नु खलु धर्मशास्त्रमध्ययै । भवति जैनेंद्रमध्ययै ।

*प्रैषानुज्ञावसरे त्याश्च ॥ १५४ ॥ एष्वर्थेषु धोर्त्या भवति लोट् च । भवता खलु कटः कर्तव्यः । करणीयः । कार्यः । कटं करोतु भवान् हि प्रेषितोऽनुज्ञातः । भवतोऽवसरः ।

*लिङ् चोर्ध्वमौहूर्तिके ॥१५५॥ ऊर्ध्वमौहूर्तिकेऽर्थे वर्तमानाद्धो प्रैषादौ गम्यमाने लिङ् भवति त्याश्च यथा प्राप्तं च । उपरि मुहूर्तस्य शीघ्रं भवान् दानं दद्यात् । भवता खलु दानं दातव्यं, देयं, दानीयं, ददातु भवान् । प्रेषितोऽनुज्ञातो भवतः प्रातःकालो दानकरणे ।

स्मे लोट् ॥१५६॥ स्मे वाचि लोट् भवत्यूर्ध्वमौहूर्तिकेऽर्थे प्रैषादौ गम्यमाने । ऊर्ध्वमुहूर्ताद् भवान् कटं करोतु स्म प्रेषितोऽनुज्ञातो भवतोऽवसरः ।

अधीष्टे ॥१५७॥ स्मे वाचि धोर्लोट् भवत्यधीष्टेऽर्थे । अग स्म राजन् अधीच्छामो भवानणुव्रतानि रक्षतु ।

कालवेलासमये तुम् वाऽवसरे ॥१५८॥ कालादौ वाचि धोर्वा तुम् भवत्यवसरे गम्यमाने । कालो भोक्तुं । वेला भोक्तुं । समयो भोक्तुं । कालो भोक्तव्यस्य । वेला भोजनस्य । समयो भोजनस्य । अवसर इति किं ?

कालः पचति भूतानि कालः संहरते प्रजाः ।
कालः सुप्तेषु जागर्ति कालो हि दुरतिक्रमः ॥

लिङ् यदि ॥१५९॥ यच्छब्दप्रयोगे कालादौ वाचि धोरवसरे लिङ् स्यात् । कालो यद् भुञ्जीत भवान् । वेला यद् भुञ्जीत भवान् । समयो यद् भुञ्जीत ।

तृज्याश्चार्हे ॥ १६० ॥ अर्हेऽर्थे धोस्तृ-

कृत्या भवति लिङ् च। भवान् खलु कन्याया॰ वोढा। भवता खलु कन्या वोढव्या, वाह्या, वहनीया। भवान् कन्या वहेत्। अर्हो योग्य इत्यर्थ।

आवश्यकाधमर्ण्ये णिन् ॥१६१॥ आवश्यके आधमर्ण्ये च गम्यमाने धोर्णिन् स्यात्। अवश्यकारी। अवश्यलावी। शतदायी। निष्कदायी।

व्याः ॥ १६२ ॥ आवश्यकाधमर्ण्ययोर्गम्यमानयोर्धोर्व्या भवति। भवता खलु धर्मोऽवश्य कर्तव्य, करणीय, कृत्य, कार्य। भवता खलु निष्को दातव्य, दानीय, देय।

शकि लिङ् च ॥ १६३ ॥ शक्येऽर्थे धोर्लिङ् भवति व्याश्च। भवान् खलु विद्यामधीयीत। भवता खलु विद्याऽध्येतव्या, अध्ययनीया। भवान् हि शक्त।

*** लोट् चाशिषि ॥ १६४ ॥** आशिष्यर्थे धोर्लोट् भवति लिङ् च। जयतात्। जयता। जीयात्। जीयास्ता। आशिषि इति किं? जीवति पथ्याशी।

क्तिच्क्तखौ ॥ १६५ ॥ आशिष्यर्थे धो' क्तिच्क्तौ स खौ। शम्यादिति शाति। भवतात् भूति। देवा एन देयासुरिति देवदत्त। देवा एन श्रूयासुरिति देवश्रुत।

माङि लुङ् ॥ १६६ ॥ माङि वाचि धोर्लुङ् भवति। माकार्षीरधर्मं। मा हार्षी परस्व।

सस्मे लङ् च ॥ १६७ ॥ स्मेन सह माङि वाचि धोर्लङ् भवति लुङ् च। मास्म करुत्। मास्मकुरुत्। मास्मकरोत्। मास्मकार्षीत्।

इति जैनेन्द्रव्याकरणे शब्दार्णवचन्द्रिकायां लघुवृत्तौ द्वितीयाध्यायस्य तृतीय पादः।

चतुर्थः पाद'।

— o —

धुयोगे त्याः ॥ १ ॥ धूनां योगे अयथाकालोक्ता अपि त्या साधवो भवति। विश्वदृश्वाऽस्य पुत्रो जनिता। कृतपुण्य' श्वो भविता। भाविकृत्यमासीत्। सुव्रतमिहामुष्यस्य मिङतस्य कालमनुरो ते। तथाहि-विश्वदृश्वेति भूतकालो जनितेति भविष्यत्कालेन योज्यमान साधुर्भवति। धोरधिकारे पुनर्धुग्रहण जन्मन्त्रस्तिपरिग्रहार्थ। लाधिकारे त्यवचन त्यमात्रप्रतीत्यर्थं। गोमानासीत्। गोमान् भवितेति मत्वत सम्प्रतिकालोऽन्यकालेन साधुर्भवति।

*** भृशाभीक्ष्ण्ये लोट् तस्य हिस्वौ वा तध्वमस्तथार्थे ॥ २ ॥** यथाविधो लोडतस्यार्थस्तथार्थे कालाद्यसदादेकत्वाद्यभिव्यक्तिपरे कर्तृकर्मभावयुक्ते धुयोगे वाचि भृशाभीक्ष्ण्ययोरर्थयोर्वर्तमानाद्धोर्लोड् भवति सर्वलकारापवाद, तस्य लोट॰ हिस्वौ आदेशौ स्त', तध्वमोस्तु वा भवत। लुनीहि लुनीहि इत्येवाह लुनामि। आवा लुनीव। वय लुनीम। लुनीहि लुनीहि इत्येव त्व लुनासि। युवा लुनीथ। यूय लुनीथ। तशब्दस्य वा-लुनीत लुनीत इत्येव यूय लुनीथ। लुनीहि लुनीहीत्येवाय लुनाति। इमौ लुनीत। इमे लुनति। अधीष्वाधीष्वेत्येवा हमधीये। आवामधीवहे। वयमधीमहे। अधीष्वाधीष्वेत्येव त्वमधीषे। युवामधीयाथे। यूयमधीध्वे। ध्वमस्तु वा—अधीध्वमधीध्वमित्येव यूयमधीध्वे। अधीष्वाधीष्वेत्येवायमधीते। इमौ अधीयाते। इमे अधीयते। तथार्थे इति किं? लुनीहि लुनीहि इत्यनेन लूयते इति न भवति।

*** प्रचये वा सामान्यार्थे ॥ ३ ॥** प्रचये समुच्चये गम्यमाने सामान्यार्थे धुयोगे वाचि लोट् स्यात् वा तस्य च हिस्वौ स्त तध्वमोस्तु वा। क्रियाप्रचये-व्रीहीन् वप लुनीहि पुनीहि इत्येव यतते, चेष्टते, समीहते। पक्षे-व्रीहीन् वपति लुनाति पुनाति इत्येव यतते चेष्टते समीहते। कर्मप्रचये-ग्राममट वनमट गिरिमटेत्येवाटति,घटते, चेष्टते। पक्षे-ग्राममटति। वनमटति। गिरिमटति इत्येवायमटति। घटते। चेष्टते। कर्तृप्रचये-देवदत्तोऽद्धि, गुरुदत्तोऽद्धि, जिनदत्तोऽद्धि, इत्येव वयमोदनमद्म। उभयप्रचये-ओदन भुङ्क्ष्व, सक्तून् पिब, धाना खाद इत्येवाभ्यवहरति। अभ्यवह्रियते। एव-सूत्राण्यधीष्व वृत्तीरधीष्व भाष्याण्यधीष्व इत्येवाधीते पठति। पक्षे— सूत्राण्यधीते वृत्तीरधीते भाष्याण्यधीते इत्येवाधीते, पठति।

निषेधेऽलखल्वोः क्त्वा ॥ ४ ॥ निषेधवाचिनोरलखल्वोर्वाचो क्त्वा वा स्यात् । अलं कृत्वा । खलु कृत्वा । अलं बाले रुदित्वा, रुदितेन, रोदनेन । निषेधे इति किं ? अलंकार ।

* परावरे ॥५॥ धो क्त्वा वा स्यात् परेऽवरे च गम्यमाने । पर्वतमतिक्रम्य नदी । नदीमप्राप्य पर्वत । नदीपरावर पर्वत इत्यर्थ । पर्वतातिक्रमण नदी । नद्यप्राप्त्या पर्वत ।

* माङः स्वार्थे ॥ ६ ॥ माङ क्त्वा वा स्यात् स्वार्थे । अपमित्य याचते । याचित्वाऽपमयते ।

परकालैककर्तृकात् ॥ ७ ॥ पर काले यस्या क्रियाया सा परकाला तस्या क्रियाया एककर्तृकात् पूर्वकालाद्धो क्त्वा वा स्यात् । आसित्वा भुक्ते । भुक्त्वा व्रजति । वत्यनुवर्तमानात् आसते भोक्तुमित्यपि । एककर्तृकादिति किं ? भुक्तवति पात्रे दाता भुक्ते ।

* पूर्वाग्रेप्रथमाभीक्ष्ण्ये खमुञ् ॥ ८ ॥ पूर्वादौ वाचि आभीक्ष्ण्यार्थे च परकालैककर्तृकाद्धो खमुञ् वा स्यात् । पूर्वं भोज व्रजति । पूर्वं भुक्त्वा व्रजति । अग्रेभोज । अग्रे भुक्त्वा । प्रथम भोज । प्रथमं भुक्त्वा व्रजति । आभीक्ष्ण्ये–भोज भोज व्रजति । भुक्त्वा भुक्त्वा व्रजति । पाय पाय, पीत्वा पीत्वा व्रजति ।

कृञोऽन्यथैवकथमित्थस्त्वनर्थात् ॥ ९ ॥ एषु वाक्षु कृञोऽनर्थात् एककर्तृकात् खमुञ् वा स्यात् । अन्यथाकार भुक्ते । एवकार, कथकार, इत्थकार भुक्ते । अन्यथा कृत्वा । एवं कृत्वा । कथ कृत्वा । इत्थं कृत्वा । अनर्थादिति किं ? अन्यथा कृत्वा शिरो भुक्ते ।

यथातथेऽसूयाप्रत्युक्तौ ॥१०॥ एतयोर्वाचो कृञ खमुञ् वा स्यात् असूयाप्रत्युक्तौ गम्यमानायां । कथं भोक्ष्यसे भवानिति पृष्ट असूयकः प्रत्याह यथाकारमहं भोक्ष्ये तथाकारमहं भोक्ष्ये किं तवानेन । असूयाप्रत्युक्ताविति किं ? यथाकृत्वाऽहं भोक्ष्ये तथा द्रक्ष्यसि ।

* कर्मण्याक्रोशे ॥ ११ ॥ कर्मणि वाचि कृञ खमुञ् वा भवति आक्रोशे गम्यमाने । चौरंकारमाक्रोशति । चौरं कृत्वा आक्रोशति ।

स्वादुम्युणम् ॥ १२ ॥ स्वाद्वर्थेषु कर्मसु वाक्षु कृञ णम् वा स्यात् । स्वादुकारं भुक्ते । स्वादु कृत्वा । सपन्नकार । सम्पन्न कृत्वा ।

* कार्त्स्न्ये दृग्विद्भ्यः ॥ १३ ॥ कर्मणि वाचि कार्त्स्न्ये गम्यमाने दृशोर्विद्रूपश्च णम् भवति । साधुदर्शं प्रणमति । सर्वं साधु प्रणमतीत्यर्थ । अतिथिवेद भोजयति । य वेत्ति, विंदति, विंत्ते वा सर्वं भोजयतीत्यर्थ । कार्त्स्न्ये इति किं ? साधु दृष्ट्वा प्रणमति । अतिथि विदित्वा भोजयति ।

* यावति जीविदः ॥ १४ ॥ यावति वाचि जीवविदिभ्या वा णम् स्यात् कार्त्स्न्ये गम्यमाने । यावज्जीवमधीते । यावद्वेद गृह्णाति ।

चर्मोदरे पूरेः ॥ १५ ॥ एतयोर्वाचो पूरेर्वा णम् स्यात् । चर्मपूरमास्ते । उदरपूर शेते । चर्मोदर च पूरयित्वेत्यर्थ ।

* वर्षेयत्त्वेऽस्योत्स्व वा ॥ १६ ॥ कर्मणि वाचि पूरयतेर्णम् स्यात्, अस्य पूरेरूकारस्य च स्व वा वर्षेयत्त्वे वर्षप्रमाणे । गोष्पदप्र वृष्टो देव । गोष्पदपूर । सीताप्र । सीतापूर वृष्टो देव ।

* चेलार्थे क्नोपेः ॥ १७ ॥ चेलार्थे वाचि क्नोपयतेर्वा णम् स्यात् वर्षेयत्त्वे । चेलक्नोप वृष्टो देव । वस्त्रक्नोप ।

* शुष्कचूर्णरूक्षे पिषस्तस्मिन् ॥ १८ ॥ एषु वाक्षु पिषेर्वा णम् स्यात् तस्मिन्नेव धौ अनुप्रयुक्ते । शुष्कपेष पिनष्टि । शुष्क पिनष्टीत्यर्थ । चूर्णपेष पिनष्टि । रूक्षपेष पिनष्टि ।

जीवाकृते ग्रहकृञः ॥ १९ ॥ जीवाकृतयोर्वाचोर्यथासङ्ख्य गृहिकृञ्भ्या णम् स्यात् तस्मिन्नेवानुप्रयुक्ते । जीवग्राह गृह्णाति । अकृतकार करोति ।

निमूले कषः ॥ २० ॥ निमूले कर्मणि वाचि कषेणम् स्यात् । निमूलकाषं कषति ।[1]

समूले घ्नश्च ॥ २१ ॥ समूले वाचि हते

१ । णमुलविधाने मकारान्तता निपात्यते ।

कषेश्च णम् भवति वा तस्मिन्ननुप्रयुक्ते । समूलघात हति । समूलकाष कषति ।

करणे ॥ २२ ॥ करणे वाचि हन्तेर्णम् भवति तस्मिन्ननुप्रयोगे । पाणिघात हति । असिघात ।

*** हस्ते वृद्धर्तिग्रहः ॥ २३ ॥** हस्तवाचिनि वाच्येभ्यो णम् वा भवति करणे तेष्वनुप्रयुक्तेषु । हस्तवर्त्त वर्तते । करवर्त । हस्तवर्त वर्त्तयति । पाणिवर्त्त । हस्तग्राह गृह्णाति । बाहुग्राह ।

*** स्वस्नेहे पुषपिषः ॥ २४ ॥** स्ववाचिनि स्नेहे वाचिनि च करणे वाचि यथासख्य पुषिपिषिभ्या णम् भवति तस्मिन्ननुप्रयोगे । स्वपोष पुष्णाति । आत्मपोष । गोपोष । उदपेष पिनष्टि । घृतपेष ।

*** वधः खौ ॥ २५ ॥** वधेर्वा णम् स्यात् खौ तस्मिन्ननुप्रयोगे । अट्टालिकावध बद्ध । मयूरिकावध बद्ध । क्रौचवध बद्ध । णमता वधविशेषाणा सज्ञा एता ।

*** आधारे ॥ २६ ॥** बध्नातेराधारे वाचि णम् भवति वा तस्मिन्ननुप्रयोगे । चक्रबन्ध बद्ध । कूटबध बद्ध ।

कर्त्रोर्जीवपुरुषयोर्नश्वहोः ॥ २७ ॥ कर्तृवाचिनोर्जीवपुरुषयोर्वाचोर्यथासख्य नाशिवहिभ्या णम् भवति तस्मिन्ननुप्रयोगे । जीवनाश नश्यति । पुरुषवाह वहति । कर्त्रोरिति किं ? जीवेन नष्ट । पुरुष वहति ।

ऊर्द्ध्वे शुष्पूरः ॥ २८ ॥ ऊर्ध्वे कर्तृवाचिनि वाचि शुषिपूर्भ्या णम् भवति तस्मिन्ननुप्रयोगे । ऊर्ध्वशोष शुष्यति । ऊर्ध्वपूर पूर्यते ।

कर्माणि चेवे ॥ २९ ॥ कर्मणि कर्तरि च वाचि इवाऽर्थे णम् भवति तस्मिन्नेव धात्वनुप्रयुक्ते । घृतनिधाय निहित । घृतमिव निहितमित्यर्थः । जीवितरक्ष रक्षित । कर्तरि–सभिन्ननाश नश्यति । सभिन्न इव नश्यतीत्यर्थः । अक्रूरनाश नष्ट ।

उपदंशो भायां ॥ ३० ॥ भाते वाचि उपपूर्वाद्दशेर्णम् स्यात् वा । मूलकोपदश भुक्त, मूलकेनोपदश । मूलकेनोपदश्य भुक्ते ।

*** हिंसार्थादेकाप्यात् ॥ ३१ ॥** हिंसार्थाद्धोरेकाप्यादेककर्मकाद् भाते वाचि णम् स्यात् । दडाघात गा कल्यति । दडेनाघात । दडाताड गाः सादयति । दडेनाताड । हिंसार्थादिति किं ? चदनेनानुलिप्य देवानाराधयति । एकाप्यादिति किं ? दडेनाहत्य गोपाल गा मादयति चौर ।

*** ईपि चोपे पीड्रुत्कृषः ॥ ३२ ॥** ईपि भाया च वाचि पीडादेरुपपूर्वाद् णम् स्यात् । पार्श्वोपपीड शेते, पार्श्वयोरुपपीड । पार्श्वाभ्यामुपपीड शेते, पार्श्वोपपीड शेते । व्रजोपरोध । व्रजे उपरोध । व्रजोपरोध, व्रजेनोपरोध गा स्थापयति । पाण्युपकर्ष, पाणौ उपकर्ष । पाण्युपकर्ष, पाणिनोपकर्ष धाना पिनष्टि ।

प्रमाणासत्त्योः ॥ ३३ ॥ ईपि भायां च वाचि धोर्णम् भवति प्रमाणे आसत्तौ चार्थे । द्व्यगुलोत्कर्ष गडिकाश्छिनत्ति, द्व्यगुले उत्कर्ष । द्व्यगुलेनोत्कर्ष । केशग्राह युध्यते । केशेषु ग्राह । केशैर्ग्राह ।

त्वर्यपादाने ॥ ३४ ॥ त्वरायामुत्सुकत्वेऽर्थे धो अपादाने वाचि णम् भवति । शय्योत्थाय धावति । शय्याया उत्थाय धावति । भ्राष्ट्रापकर्ष अपूपान् भक्षयति । भ्राष्ट्राद् अपकर्ष । त्वरीति किं ? आसनादुत्थाय गच्छति ।

इपि ॥ ३५ ॥ इपि वाचि धोस्त्वराऽर्थे णम् भवति । यष्टिग्राह युध्यते । यष्टीर्ग्राह । पटापकर्ष । पटपमकर्ष ।

स्वांगेऽध्रुवे ॥ ३६ ॥ स्वागे इबते वाच्यध्रुवे धोर्वा णम् भवति । अक्षिनिकोच जल्पति । आक्षिणी निकोच । भ्रूक्षेप, भ्रुवमुत्क्षेप कथयति । अध्रुव इति किं ? शिर समुत्क्षिप्य व्याहरति ।

सक्लेशे ॥ ३७ ॥ सक्लेशे स्वागे इबते वाचि धोर्णम् भवति । उर प्रतिपेष युध्यते । उरासि प्रतिपेष । शिरश्छेद, शिरासि छेद युध्यते ।

विशपतपद्स्कदा व्याप्यासेव्ये ॥ ३८ ॥ एभ्यो णम् भवति व्याप्यासेव्ययोरित्वतयोर्वाचो । व्याप्ये–गेहानुप्रवेशमास्ते । गेह गेहमनुप्रवेश । गेहमनुप्रवेशमनुप्रवेशमास्ते । आसेव्ये–गेहानुप्रपातमास्ते । गेहगेहमनुप्रपात, गेहमनुप्रपातमनुप्रपात । गेहानुप्रपा-

दमास्ते । गेहंगेहमनुप्रपादं । गेहमनुप्रपादमनुप्रपादं । गेहारस्कन्दमास्ते । गेहंगेहमवस्कन्दं । गेहमवस्कन्दम वस्कन्दं । व्याप्यामेव्य इति किं ? गेहमनुप्रविश्य भुङ्क्ते ।

* तृषम्योः कालेऽन्तरे ॥ ३९ ॥ तृष्यमिप्यां अन्तरे काले द्व्यंते वाचि णम् भवति । व्यहात्यर्त गा पाययति । द्व्यहमपतर्षं । त्र्यहात्पर्षं । त्र्यह मपतर्षं । द्व्यहात्याम । द्व्यहमत्याम । तृषस्योरिति किं ? द्व्यहमुपोष्य भुङ्क्ते । काल इति किं ? योजन तर्पित्वा गाय पिबति । अन्तर इति किं ? अहरत्यस्येनो गत ।

* नाम्नि ग्रहादिशः ॥ ४० ॥ नाम्नि द्व्यंते वाचि ग्रहेरादिशेश्च णम् स्यात् । नामग्राहमाचष्टे । नामानि ग्राह । नामादेशमाकारयति । नामान्यादश ।

क्षार्वनिष्टोक्तौ कृ: क्त्वाणम् ॥ ४१ ॥ क्षिसनके वाचि कृञ क्त्वाणमौ वा स्तोऽनिष्टोक्तौ गम्यमानायां । ब्राह्मण पुत्रस्ते जात किं तर्हि वृषल नीचैष्कृत्याचष्ट । नीचै कृत्वा । नीचैः कारं । उच्चैर्नाम प्रियमाख्येय नीचैराख्यायमानमनिष्ट भवति । ब्राह्मण कन्या ते गर्भिणी जाता । किं तर्हि जाल्म उच्चै कृत्याचष्टे । उच्चैःकृत्वा । उच्चैः कारं । नीचैर्नामाप्रियमाख्येय । उच्चैराख्यायमानमनिष्ट भवति ।

तिरश्च्यपवर्गे ॥ ४२ ॥ तिर्यक्शब्दे वाचि कृञ क्त्वाणमौ वा स्त अपवर्गे समाप्तौ गम्यमाने । तिर्यक्कृत्य । तिर्यक्कृत्वा । तिर्यक्कारं गतः । अपवर्ग इति किं ? तिर्यक्कृत्वा काष्ठं गत ।

* भुवोऽन्वच्यानुलोम्ये ॥ ४३ ॥ अन्वक्शब्दे वाचि आनुलोम्ये आनुकूल्ये गम्यमाने भुव क्त्वाणमौ वा स्त । अन्वग्भूय । अन्वग्भूत्वा । अन्वग्भावं तिष्ठति ।

* तूर्ष्णीमि ॥ ४४ ॥ अस्मिन् वाचि भुव क्त्वाणमौ वा स्त । तूष्णींभूय । तूष्णीं भूत्वा । तूष्णींभावमास्ते ।

१ । क्त्वाधिकारे क्त्वाग्रहणं क्त्वा' इति वृत्ति विरुद्धं । साधिकाराभावात्पूर्वश्च न वृत्ति । क्त्वा चेति वक्तव्य णम्ग्रहणमुत्तरत्रानुवृत्त्यर्थं ।

स्वाङ्गे मस्त्वे कृभ्वोः ॥ ४५ ॥ स्वाङ्गे स्वाङ्गे वाचि कृभ्वोः क्त्वाणमौ वा स्त । मुखतःकृत्य । मुखत कृत्वा । मुखतःकारं । पृष्ठतःकृत्य । पृष्ठत कृत्वा । पृष्ठतःकारं । मुखतोभूय । मुखतो भूत्वा । मुखतोभाव । स्वाङ्ग इति किं ? सर्वत कृत्वा ।

* धाशिन्नानानाच्वौ ॥ ४६ ॥ धाशिति धाप्रत्ययस्यानुकरणं । इ पञ्चमी ग्रहणं । धाशोऽच्यर्थे शि च कृते नानाशब्दयोश्च वाचोस्ताभ्यां क्त्वाणमौ वा स्त । द्विधा द्विधा कृत्वा द्विधाकृत्य, द्विधा कृत्वा । द्विधाकारं । द्विधाभूय । द्विधा भूत्वा । द्विधाभाव । ऐकध्यकृत्य । ऐकध्यभूय । द्वैधकृत्य । द्वैधभूय । द्वैधाकृत्य । द्वैधाभूय । विनाकृत्य । विनाभूय । नानाकृत्य । नानाभूय ।

* समर्थास्त्यर्थशकधृषज्ञाग्लाघटरभलभक्रमसहार्हे तुम् ॥ ४७ ॥ समर्थेऽस्त्यर्थेषु शकादिषु च वाक्षु धोस्तुम् स्यात । समर्थो भोक्तु । प्रभुर्भोक्तु । पर्याप्तो भोक्तु । अलंभोक्तु । अस्ति भोक्तु । भवति विद्यते च भोक्तु । शक्नोति भोक्तु । धृष्णोति भोक्तु । जानाति भोक्तु । ग्लायति भोक्तु । घटते भोक्तु । आरभते भोक्तु । लभते भोक्तु । प्रक्रमते भोक्तु । सहते भोक्तु । अर्हति भोक्तु ।

* कृत्कर्तर्यसिः ॥ ४८ ॥ असिवर्जिता कृत कर्तरि कारके भवति । कर्ता । कारक । असिरिति किं ? कर्तुं गच्छति ।

* सगतेऽजर्य ॥ ४९ ॥ सगतेऽर्थे कर्तरि अजर्यमिति निपात्यते । न जीर्यतीत्यजर्यमार्यसगतं । अजरोऽन्यत्र ।

* रुच्याव्यथ्यौ ॥ ५० ॥ एतौ निपात्यौ । रोचतेर्नञ्पूर्वाच्च व्यथ क्यप् । रोचतेऽसौ रुच्यो मोदक । न व्यथत इत्यव्यथ्यो यति ।

* जन्भुगो यो वा ॥ ५१ ॥ एभ्य कर्तरि यो वा स्यात् । जायतेऽसौ जन्य । जन्यमनेन । भव्योऽय । भव्यमनेन । गेयो माणवको गाथाना । गेयो माणवकेन पद्य ।

*प्रोपाद् ग्रस्थोऽनीयः ॥ ५२ ॥ प्रोपपूर्वाभ्यां ग्रस्थाभ्यामनीय कर्तरि वा स्यात्। प्रवचनीयो गुरुः शास्त्रस्य। प्रवचनीयं गुरुणा शास्त्रं। उपस्थानीयः शिष्यो गुरोः। उपस्थानीयं शिष्येण गुरुः।

*आपत्ल्वोर्ण्यः ॥ ५३ ॥ आङ्पूर्वाभ्यां पतिप्लुभ्यां ण्य कर्तरि वा स्यात्। आपात्योऽयं। आपात्यमनेन। आप्लाव्योऽयं। आप्लाव्यमनेन।

*श्लिषशीङ्स्थास्त्रसजनरुहजृपारभात्क्तः ॥ ५४ ॥ श्लिषादेः आरम्भाद्यादिकर्मार्थाच्च यः क्तः स कर्तरि वा स्यात्। आश्लिष्टः कन्यां भवान्। आश्लिष्टा कन्या भवता। आश्लिष्टं भवता। अतिशयितो गुरुं भवान्। अतिशयितो गुरुर्भवता। अतिशयितं च। उपस्थितो गुरुं भवान्। उपस्थितो गुरुस्त्वया। उपस्थितं च। उपासितो गुरुं भवान्। उपासितो गुरुर्भवता। उपासितं च। अनूषितो गुरुं भवान्। अनूषितो गुरुर्भवता। अनूषितं च। अनुजातो माणविका माणवकः। अनुजाता माणविका माणविकेन्। अनुजातं च। आरूढो वृक्षं भवान्। आरूढो वृक्षो भवता। आरूढं च। अनुजीर्णो वृषलीं भवान्। अनुजीर्णा वृषली भवता। अनुजीर्णं च। प्रकृतः कटं भवान्। प्रकृतः कटो भवता। प्रकृतं च। प्रभुक्तो भवानोदनं। प्रभुक्त ओदनो भवता। प्रभुक्तं च। प्रासितो भवान्। आसितं भवता। प्रसुप्तो भवान्। प्रसुप्तं भवता।

धिगत्यर्थाच्च ॥ ५५ ॥ धिसञ्ज्ञकात् गत्यर्थाच्च क्तः कर्तरि वा भवति यथाप्राप्तं च। आसितो भवान्। आसितं भवता। गतो ग्रामं भवान्। गतो ग्रामो भवता। गतं च। यातो ग्रामं भवान्। यातो ग्रामो भवता। यातं च।

*आधारे चाद्यर्थाच्च ॥ ५६ ॥ अद्यर्थाद्धिगत्यर्थाच्चाधारे च क्तः स्यात्। यथा प्राप्तं च। अस्मिन्निमे अदन्ति स्म-इदमेषां जग्धं। इदमेभिः भुक्तं। इह एभिर्जग्ध ओदनः। इह एभिः पीतं मधु। भावे इह जग्धमेभिः। धे-इदमेषामासितं। इदमेभिः शयितं। इह भवानासितः। आसितं भवता। इदमेषां गतं। इदमेषां यातं। गतो ग्रामं भवान्। गतो ग्रामो भवता। गतं भवता।

लः कर्मणि च भावे च धेः ॥ ५७ ॥ सकर्मकाद्धो लकाराः कर्मणि कर्तरि च भवन्ति धेर्भावे कर्तरि च। क्रियते कटः। करोति कटं। धे सुप्यते भवता। स्वपिति भवान्।

तयोर्व्यक्तखार्थाः ॥ ५८ ॥ तयोः कर्मभावयोः व्यक्तखार्था भवन्ति। कर्तव्यः कटः। शयितव्यं भवता। कृतः कटः। शयितं भवता। सुकरः कटो भवता। ईषत्करः। सुपानः पयो भवता। स्वाढ्यम्भवं भवता।

\+ धिगम्यर्थवहनीहृकृष्जिदुहेः कर्मणि लादिः ॥ ५९ ॥ मुख्ये कर्मणि धिप्रभृतीनां लादयः स्युः। शाय्यते माणवको मासं। आस्यते माणवको गोदोहं। गम्यते माणवको ग्रामं। उह्यते भारो ग्रामं। नीयते अजा ग्रामं। ह्रियते भारो ग्रामं। कृष्यते शाखा ग्रामं। जीयते दत्तः शतं। दुह्यते ग्रामं शतं। शयितव्यो माणवको मासं। इति तव्यादयोऽपि योज्या।

\+ दुहादीनां गौणे ॥ ६० ॥ एषां गौणे कर्मणि लादयो भवन्ति। दुह्यते पयो गौः। याच्यते गां देवदत्तः। पृच्छ्यते धर्ममाचार्यः। दोग्धव्या, दोहनीया, दोह्या पयो गौः।

\+ ज्ञाद्यर्थानयोः ॥ ६१ ॥ ज्ञाद्यर्थानामयर्थानां च धूनां तयोः प्रधानाप्रधानकर्मणोर्लादयः स्युः। ज्ञाप्यते माणवको धर्मं। ज्ञाप्यते माणवकं धर्मः। बोध्यते माणवको मधं। माणवकं मधो वा। भोज्यते माणवक ओदनं। माणवकमोदनो वा।

*घुरकेलिमास्वङ्कृष्टपच्याः कर्मकर्तरि ॥ ६२ ॥ घुरादयः कर्मकर्तरि भवन्ति। भङ्गुरं। भिदुरं काष्ठं। पचेलिमा माषाः। भिदेलिमानि काष्ठानि। पर्याशिता कुडे स्वयमेव। कृष्टे पच्यन्त कृष्टपच्याः शालयः स्वयमेव। पचधत्वो निपात्यः।

भीमादयोऽपादाने ॥ ६३ ॥ एते अपादाने कारके भवन्ति। बिभेत्यस्मात् भीमः। भीष्मः। भयानकः। चरुः। प्रपतनं। समुद्रः।

*उणादय. सम्प्रदानाद्यान्यत्र ॥ ६४ ॥ उणादय स्या सम्प्रदानापादानाद्यान्यत्र कारकेषु भवति। करोतीति कारु। वृश्चति त वृक्ष। ऋचति तया ऋक्। वृत्त तत्र वर्म।

*ला ॥ ६५ ॥ लामिति नव लकारा। लट्। लिट्। लुट्। लृट्। लोट्। लङ्। लिङ्। लुङ्। लृङ्। इति यदग्रे वक्ष्यामि तदेतेषामुसृष्ट निरूपणाना भवतीत्यविकृतं वेदितव्यं।

मिब्वस्मस्सिप्थस्थतिप्तस्झीड्वहिम-हिथासाथाध्वम्तातांम्झङ् ॥ ६६ ॥ मिबादयो लस्यादेशाः भवति। पचामि। पचाव। पचाम। पचसि। पचथ। पचथ। पचति। पचत। पचंति। टितां दन्विषये रूपांतराणि वक्ष्यति। लिटो मानां णशादीश्च। लुट्—पक्तास्मि। पक्तास्व। पक्तास्म। लृट्—वक्ष्यामि। वक्ष्याव। वक्ष्याम। लोटमग्रे वक्ष्यति डितां मन्विषये च। लङ्—अपचे। अपचावहि। अपचामहि। अपचथा। अपचेथा। अपचध्व। अपचत। अपचेता। अपचत। लिङमग्रे वक्ष्यति। लुङ्—अपक्षि। अपक्ष्वहि। अपक्ष्महि। अपक्था। अपक्षाथा। अपग्ध्व। अपक्त। अपक्षाता। अपक्षत। लृङ्—अपक्ष्ये। अपक्ष्यावहि। अपक्ष्यामहि।

टिदेटेरे' ॥ ६७ ॥ टितां लकाराणां दस्य टेरेत्व स्यात्। पचे। पचावहे। पचामहे। लिट् पेचे। पेचिवहे। पेचिमहे। लुट्—पक्ताहे। पक्तास्वहे। पक्तास्महे। लृट्—पक्ष्ये। पक्ष्यावहे। पक्ष्यामहे। लोट् वक्ष्यते।

थासः से. ॥ ६८ ॥ टितो लकारस्य थास से इत्ययमादेशो भवति। पचसे। पेचिषे। पक्तासे। पक्ष्यसे।

* लेस्तझस्यैशिरे ॥ ६९ ॥ टितो लेस्तझयो एश् इरे इत्येतावादेशौ भवत। पेचे। पेचिरे।

*मानो णल्वमथाथुसणशतुसुस ॥७०॥ टितो लेर्मानां णशादयो भवति। पपाच। पेचिव। पेचिम। पेचिथ। पेचथु। पेच। पपाच। पेचतु। पेचु।

विदो लटो वा ॥ ७१ ॥ वेत्ते परस्य लटो माना णशादयो वा स्यु। वेद। विद्व। विद्म। वेत्थ। विदथु। विद। वेद। विदतु। विदु। पक्षे—वेद्मि। विद्व। विद्म। वेत्सि। वित्थ। वित्थ। वेत्ति। वित्त। विदंति।

ब्रुव आहश्च ॥ ७२ ॥ ब्रुव परस्य लटो मानां ते वा स्यु ब्रुवश्चाहादेश तत्सन्नियोगे। आत्थ। आहथु। आह। आहतु। आहु। पक्षे—ब्रवीषि। ब्रूथ। ब्रवीति। ब्रूत। ब्रुवंति।

न थास्मदः ॥ ७३ ॥ ब्रुव परस्य लटो माना थस्यास्मदश्च ते न भवति तत्सन्नियोगादाहश्च। ब्रूथ। ब्रवीमि। ब्रूव। ब्रूमः।

लोटो लङ्वत् ॥ ७४ ॥ लोटो लङ इव कार्यं स्यात्। पचाव। पचाम। पचत। पचत। पचतां। डित सग, मिप्युस्थतस्तोऽततताममिति च सिद्ध।

एरुः ॥ ७५ ॥ लोटो मानो इकारस्योर्भवति। पचतु। नमतु चन्द्रप्रभेश।

*सेर्हिर्डित् ॥ ७६ ॥ लोट सेर्हिर्भवति डिच्च। लुनीहि। आप्नुहि।

मेर्निः ॥ ७७ ॥ लोटो मेर्निरादेशो भवति। पचानि। करवाणि।

आमेत ॥ ७८ ॥ लोट एकारस्य आम् भवति। पचेतां। पचता। पचेता। पचता।

स्वो वाऽम् ॥ ७९ ॥ सकारवकाराभ्यां परस्य लोट एकारस्य व अम् इत्येतावादेशौ भवत। पचस्व। पचध्व।

*टाद्यस्मद ॥ ८० ॥ लोटोऽस्मद टाड् भवति। करवाणि। करवाव। करवाम। चिनवानि। चिनवाव। चिनवाम।

एत ऐ ॥ ८१ ॥ लोटोऽस्मद एकारस्य ऐत्व भवति। करवै। करवावहै। करवामहै।

ङित' सख ॥ ८२ ॥ ङितां लकाराणामस्मद सकारस्य ख स्यात्। अपचाव। अपचाम। पचेव। पचेम। अपाक्ष्व। अपाक्ष्म। अपक्ष्याव। अपक्ष्याम।

एमें ॥ ८३ ॥ ङितां ल्काराणां इकारस्य स भवति माविषये । अपच । अपचत् । अपचन् । पचे । पचेत् । अपाक्षी । अपाक्षीत् । अपक्ष्य । अपक्ष्यत् । अपक्ष्यन् ।

*मिथसथतसोऽमृतंततां ॥८४॥ ङितां लां मिबादीनां अमादय आदेशा भवति । अपच । अपचत । अपचत । अपचतां । एव सर्वत्र ।

लेस्सीयुट् ॥ ८५ ॥ लिङादेशानां ठे सीयुड् भवति । पचय । पचेवहि । पचेमहि । पक्षीय । पक्षीवहि । पक्षीमहि ।

*ङ्यासुण्मे ॥ ८६ ॥ लिङ ङ्यासुट् स्यात् माविषये । यजेय । यजेव । यजेम । वध्याव । वध्याम । कुर्या । कुर्याव । कुर्याम ।

किदाशिषि ॥ ८७ ॥ लिङो ङ्यासुट् किद् भवति आशिषि । उच्यास । उच्यास्व । उच्यास्म । इज्यास । इज्यास्व । इज्यास्म । जागर्यास्म । जागर्यास्व । जागर्यास्म ।

रन्नज्झेदः ॥८८॥ लिङो झस्य इटश्च रन् अत् इत्येतावादेशौ भवतः । पचेरन् । पचेय । पक्षीरन् । पक्षीय ।

सुट् तथे ॥ ८९ ॥ लिङस्तकारथकारयो सुट् स्यात् । पक्षीष्ठा । पक्षीयास्थां । पक्षीष्ट । पक्षीयास्ता ।

झेर्जुस् ॥ ९० ॥ लिङो झेर्जुस् भवति । कुर्यु । क्रियासु ।

यविस्से ॥ ९१ ॥ एभ्य परस्य झेर्जुस् स्यात् । अबीभयु । अददु । अजागरु । अविदु । अकार्षु ।

आत ॥ ९२ ॥ आकारांतात्से परस्य झेर्जुस् स्यात् । अदु । अधु । अस्थु । अगु । नियमोऽयं—आत एव स्युवतात् झेर्जुस् नान्यस्मात् । अभूवन् ।

लङो वा ॥ ९३ ॥ आत परस्य लङो झेर्जुस् भवति वा । अयु । अयान् । अवु । अवान् ।

द्विप ॥ ९४ ॥ द्विप परस्य लङो झेर्जुस् वा स्यात् । अद्विषु । अद्विषन् ।

मिङ्शिद्. ॥ ९५ ॥ धोर्निहिता मिङ शितश्च ला गसञ्ज्ञका भवति । मिङ्--भूयते । तरति । शित्—गच्छन् । यजमान ।

शेपोऽग एव ॥ ९६ ॥ मिङ्शिद्भ्यामन्य शेष अगसञ्ज्ञक एव भवति । भविता । भवितु । भवितव्य ।

लिट् ॥ ९७ ॥ लिट् अगसञ्ज्ञो भवति । पेचिथ । शेकिथ ।

लिङाशिषि ॥ ९८ ॥ आशिषि लिङ् अगसञ्ज्ञो भवति । भावे—जागरिषीष्ट । कर्मणि—पविषीष्ट । आशिषीति किं? जागृयात् । जागृयाता ।

*तुह्योर्ङ्ताद्वा ॥ ९९ ॥ तुह्योराशिषि ङ्ताद्वा स्यात् । जीवतात् भवान् । जीवतु भवान् । जीवतात् त्व । जीव त्व । कुरुतात् । मृष्टात् ।

लुटोऽन्यस्य डारौरस् ॥ १०० ॥ लुटोऽन्यसञ्ज्ञकस्य डारौरसो भवति । श्रोता । श्रोतारौ । श्रोतार । अध्येता । अध्येतारौ । अध्येतार ।

इति जैनेंद्रव्याकरणे शब्दार्णवापरनामधेये शब्दार्णवचन्द्रिकानाम्नि लघुवृत्तौ द्वितीयोऽध्याय समाप्त



अथ तृतीयोऽध्याय

प्रथम पाद ।

ड्याम्मृदः ॥ १ ॥ ड्यन्तादाबन्तान्मृदश्च वक्ष्यमाणास्या भवतीत्येषाऽधिकारो वदितव्य आ इञ्चिरे । ङी इति स्वरूपग्रहण। आबिति टाप् डापो सामान्यग्रहण । मृदिति सञ्ज्ञानिदश ।

स्वौजसमौट्शष्टाभ्याभिस्ङेभ्याभ्यस्ङसिभ्याभ्यस्ङसोसाम्ङ्योस्सुप् ॥ २ ॥ ड्याम्मृद स्वाद्यो भवति । गौरी । गौर्यौ । गौर्य । गौरीं । गौर्यौ । गौरी । गौर्या । गौराभ्या । गौराभि । गौर्यै । गौरीभ्या । गौरीभ्य । गौर्या । गौराभ्या । गौराभ्य । गौर्या । गौर्यो । गौरीणा । गौर्या । गौर्या । गौरीषु ॥ माला । माले । माला । माला । माले । माला । मालया । मालाभ्या । मालाभि । मालायै । मालाभ्या । मालाभ्य । मालाया । मालाभ्या । मालाभ्य । मालाया । माल्यो । मालाना । मालाया । माल्यो । मालासु । एव– दामा । दामे । दाम । दृषद् । दृषदौ । दृष । दृषद । दृषदौ । दृषद । दृषदा । दृषद्भ्या । दृषद्भि । दृषदे । दृषद्भ्यां । दृषद्भ्य । दृषद । दृषद्भ्या । दृषद्भ्य । दृषद । दृषदो । दृषदा । दृषदि । दृषदो । दृषत्सु ।

स्त्रियाः ॥ ३ ॥ यन्ति ऊर्ध्वमनुक्रमिष्याम तास्त्रिया वर्तमानामृदो भवतीत्यधिकारो वदितव्य । तत्रनोदाहिष्यन्ते ।

*** अजाद्यतां टाप् ॥ ४ ॥** अजादीनामकारान्ताना च स्त्रिया टाप् स्यात् । अजा । एडका । चटका । कोकिला । अत –देवदत्ता । खट्वा । कारीषगन्ध्या । स्त्रियामिति किं? अज । देवदत्त ।

*** उगिदृन्नचो ॥ ५ ॥** उगित ऋदका रान्तान्नकारान्तादचश्चाऽ ङी भवति । श्रेयसी । विदुषी । तावत्यती । पचता । कर्त्री । हर्त्री । राज्ञी । दण्डिनी । प्राची । प्रतीची । उदीची । अपाची । धुम्यचतेरेव उगितो नान्यस्मादिति । पर्णध्वत्का या ।

वनोऽह्रशो रश्च ॥ ६ ॥ अहशान्ताद्वनन्तात् ङी भवति रेफश्चान्तादेश । धीवरी । पावरी । मेरुदृश्वरी । शर्वरी । अहश इति किं? महयुद्ध्वा स्त्री ।

नेल्स्वस्रादे ॥ ७ ॥ इलसञ्ज्ञात् स्वस्रादेश्च यदुक्त तन्न स्यात् । पञ्च कुमार्य । सप्त राहिण्य । स्वसा । दुहिता । ननान्दा । याता ।

मनो डाप् च ॥ ८ ॥ मन्नन्ता मृद स्त्रिया डाप् स्यात् ङ्यानिषेधश्च । पामे । पामा । पामानो । पामान । दामे । दामानौ ।

अनश्च वात् ॥ ९ ॥ अन्नन्ताद् बमान्मृद स्त्रिया डाप् स्यात् न ङी च । सुधम । सुधर्माणौ । सुपर्वे । सुपर्वाणौ । बादिति किं? अतिपर्वणी यष्टि ।

वोहे ॥ १० ॥ अन्नन्ताद् बसात् उङ्खरत वा डाप् भवति न ङी च । बहुराजे । बहुराजानौ । बहुराज्यौ । बहुधीव । बहुधीवानौ । बहुधीवर्यौ । उङ्ख इति किं? सुधर्मे । सुधर्माणो । अन इति किं? सुमत्स्या नदी ।

ङी खौ ॥ ११ ॥ अन्नन्ताद्बसात् ङी भवति खौ । अधिराज्ञी । सुराज्ञी ग्राम ।

ऊध्न ॥ १२ ॥ ऊधन्नन्ताद् बसात् ङी भवति । कुण्डमिवोधो अस्या कुण्डोध्नी । घटोध्नी ।

*** दाम्न, स्ये ॥ १३ ॥** दामान्ताद् बसात् स्यिसञ्ज्ञादे ङी स्यात् । द्विदाम्नी । त्रिदाम्नी । स्येरिति किं? उद्दामा वडवा । उद्दाम्नी वडवा ।

*** हायनाद् वयसि ॥ १४ ॥** हायनान्ताद् बसात् स्यिसञ्ज्ञादेर्ङी स्यात् वयसि गम्यमाने । द्विहायनी । त्रिहायणी वत्सा । वयसीति किं? चतुर्हायना शाला ।

पादो वा ॥ १५ ॥ पादन्ताद् बसात् स्त्रिया वा ङी स्यात् । द्विपदी । द्विपात् । त्रिपदी । त्रिपात् ।

टाबृचि ॥ १६ ॥ पादन्तात्स्यसञ्ज्ञकात् टाप्

स्यात् ऋच्यभिधेयायां । द्विपदा, त्रिपदा ऋक् । ऋचीति किं ? द्विपदी स्त्री ।

अनीच ॥ १७ ॥ यदितोऽग्रे वक्ष्याम तदनीचो वेदितव्य । वक्ष्यति–इञ्ञिदिड्ढादि । कुरुचरी । अनीच इति किं ? बहुकुरुचरा ।

*इञ्ञिदिड्ढाणञ्ठण्ठञः ॥ १८ ॥ एभ्य स्त्रियां ङी स्यात् । सौतगमी नगरी । मद्रचरी । सौपर्णेयी । कुम्भकारी । औत्सी । आक्षिकी । पारायणिकी ।

*यञोऽपावटात् ॥ १९ ॥ यञन्तान्मृद स्त्रियां ङी स्यात् यकारांतादवटाच्च पर यञ विहाय । गार्गी । वात्सी । अपावटादिति किं ? गौकक्ष्या । आवट्या ।

फट् ॥ २० ॥ यञन्ताद् फट् स्यात् । गार्ग्यायणी । पौतिमाष्यायणी । आवट्यायनी ।

लोहितादिशकलांतात् ॥ २१ ॥

लोहितादिभ्य शकलपर्यंतेभ्य फट् स्यात् । लौहित्यायनी । शांशित्यायनी । शाकल्यायनी । लोहितादि गर्गाद्यंतर्गण ।

कौरव्यासुरिमांडूकात् ॥ २२ ॥ एभ्य फट् भवति । कौरव्यायणी । आसुरायणी । मांडूकायनी ।

गौरादिभ्य ॥ २३ ॥ एभ्य स्त्रियां ङी स्यात् । गौरी । मत्सी । मानुषी ।

वयस्यनन्त्ये ॥ २४ ॥ वयसि अनन्त्ये वर्तमानान्मृद स्त्रियां ङी स्यात् । कुमारी । किशोरी । बर्करी । अनन्त्य इति किं ? स्थविरा ।

रात् ॥ २५ ॥ रसङ्ककान्मृद स्त्रियां ङी भवति । पञ्चपूली । पञ्चतक्षी । दशराट्वी ।

परिमाणाद्दुपि ॥ २६ ॥ परिमाणान्तात् राद् ह्दुपि सति ङी स्यात् । द्वाभ्यां कुडवाभ्यां क्रीता द्विकुडवी । त्रिकुडवी । द्व्याढकी । परिमाणादिति किं ? पञ्चाश्वा ।

न विस्ताचितकम्बल्यात् ॥ २७ ॥ विस्ताद्यंताद् ह्दुपि सति ङी न स्यात् । द्विविस्ता । त्रिविस्ता । द्व्याचिता । द्विकम्बल्या ।

काडात् क्षेत्रे ॥ २८ ॥ काडात् रात् ह्दुपि ङी न स्यात् क्षेत्रे । द्वे काडे प्रमाणमस्या द्विकाडा, त्रिकाडा क्षेत्रभक्ति । क्षेत्र इति किं ? द्विकाडी रज्जु ।

पुरुषात् प्रमाणे वा ॥ २९ ॥ पुरुषांतात् रात् प्रमाणे वा ङी स्यात् ह्दुपि । द्वौ पुरुषौ प्रमाणमस्या- द्विपुरुषी । द्विपुरुषा । त्रिपुरुषी । त्रिपुरुषा खाता । प्रमाण इति किं ? द्विपुरुषा ।

गुणोक्तेरुतोऽखरुस्फोड ॥ ३० ॥ गुणवचनान्मृद खरुस्फोडवर्जितात् उकारांतात् वा ङी स्यात् । पटु । पट्वी । मृदु । मृद्वी । पृथु । पृथ्वी । तनु । तन्वी । गुणोक्तेरिति किं ? आखुरिय । उत इति किं ? शुचि स्त्री । अखरुस्फोड इति किं ? खरुरिय । पाडुरिय ।

बह्वादे ॥ ३१ ॥ बह्वादिभ्यो वा ङी स्यात् स्त्रियां । बहु । बह्वी । पद्धति । पद्धती । अचति । अचती ।

+इतोऽक्ते ॥ ३२ ॥ अक्त्यन्तादिकारांताद् मृद स्त्रियां वा ङी स्यात् । भूमि । भूमी । अशनि । अशनी । आत्मभरि । आत्मभरी । अक्तेरिति किं ? कृति ।

+चन्द्रभागान्नद्या ॥ ३३ ॥ चन्द्रभागाद्वा ङी भवति नद्यां । चन्द्रभागी, चन्द्रभागा नदी । चन्द्रभागान्या ।

*शोणश्येतैतहरितभरतलोहिताद्वर्णात्तो नश्च ॥ ३४ ॥ शोणादेर्वर्णवाचकात् वा ङी स्यात् तत्सन्नियाने तकारस्य च नकार । शोणी । शोणा । श्येनी, श्येता । एनी, एता । हरिणी, हरिता । भरणी, भरता । लोहिनी, लोहिता । शोणादेरिति किं ? पीता ।

*क्नोऽसितपलितात् ॥ ३५ ॥ वर्णवाचिभ्यामसितपलिताभ्यां वा ङी स्यात् नकारस्य च क्नादेश । असिक्नी, असिता । पलिक्नी, पलिता

*कालशबलसारगपिंगपिंगलकल्मापात्

॥ ३६ ॥ कालादर्वर्णवाचिनो मृद स्त्रियां ङी भवति। काली। शबली। सारंगी। पिशंगी। पिंगली। कल्माषी। वर्णादिति किं [1] काला। शबला।

* रोहिणरेवताद्भे ॥ ३७ ॥ आभ्यां भे नक्षत्रे ङी स्यात्। रोहिणी। रेवती नक्षत्र।

+ नीलात् प्राण्योषध्याः ॥ ३८ ॥ नीलात् ङी भवति प्राणिनि ओषधौ च। नीली गौ ओषधिश्च। नीला शाटी अन्यत्र।

+ खौ क्ताच्च ॥ ३९ ॥ क्तान्तान्नीलाच्च स्त्रियां ङी वा स्यात् खौ। प्रवृद्धा च सा विलूना च प्रवृद्धविलूनी। प्रवृद्धविलूना। नीली। नीला।

केवलमामकभागधेयपापावरसमानार्यकृतसुमंगलभेषजात् ॥ ४० ॥ एभ्यो ङी भवति खौ। केवली। मामकी। भागधेयी। पापी। अवरी। समानी। आर्यकृती। सुमंगली। भेषजी।

* कुंडगोणस्थलभाजनागकुशकामुककबरकटात् पात्रावपनाकृत्रिमाश्राणास्थूलायसरिरंसुकेशवेशश्रोणौ ॥ ४१ ॥ कुंडादिभ्य पात्रादिष्वर्थेषु यथासंख्य स्त्रियां ङी भवति। कुंडी पात्र। गोणी आवपन। स्थली अकृत्रिमा। भाजी श्राणा। नागी–स्थूला। कुशी––अयोविकार। कामुकी–रिरंसुः। कबरी–केशवेश। कटी–श्रोणी। अन्यत्र–कुंडा। गोणा। स्थला। भाजा। नागा। कुशा। कामुका। कबरा। कटा।

* क्षत्रियार्याद् वान् ॥ ४२ ॥ आभ्यां स्त्रियां आन् खौ वा स्यात्। क्षत्रियाणी। क्षत्रिया। आर्याणी। आर्या।

* पुंयोगादज्येष्ठादिभ्य ॥ ४३ ॥ पुंयोगात् य शब्द स्त्रियां वर्तते तस्मात् ज्येष्ठादिवर्जितात् ङी भवति। उपाध्यायस्य भार्या उपाध्यायी। प्रष्ठी। महामात्री। पुंयोगादिति किं [1] यज्ञदत्ता। अज्येष्ठादिभ्य इति किं [1] ज्येष्ठा। कनिष्ठा। गोपालिका।

[1] । मास्य स्थाने सूत्र वार्तिक वा।

पूतक्रतुवृषाकप्यग्निकुसितकुसीदादैश्च ॥ ४४ ॥ एभ्य पुंयोगात् ङी भवति ऐकारश्चांतादेश। पूतक्रतायी। वृषाकपायी। अग्नायी। कुसितायी। कुसीदायी।

मनोरैच ॥ ४५ ॥ पुंयोगान्मनोः स्त्रियां ङी भवति ऐजन्तादेशश्च। मनायी। मनावी।

* मातुलाचार्योपाध्यायाद्वानुक च ॥ ४६ ॥ मातुलादेः पुंयोगात् स्त्रियां ङी भवत्यानुगागमोऽपि वा तत्सन्निधाने। मातुली, मातुलानी, मातुला। आचार्यी, आचार्यानी, आचार्या। उपाध्यायी, उपाध्यायानी, उपाध्याया।

* वरुणभवशर्वरुद्रेन्द्रमृडात् ॥ ४७ ॥ एभ्य पुंयोगात् ङी भवत्यानुग्च। वरुणानी। भवानी। शर्वाणी। रुद्राणी। इंद्राणी। मृडानी।

* सूर्याद्देव्यां ॥ ४८ ॥ सूर्यात् पुंयोगात् ङी भवत्यानुग् च देव्या। सूर्याणी। सूर्यान्या।

+ टाप् ॥ ४९ ॥ सूर्याद् पुंयोगाद् टाप् स्यात् देव्यां। सूर्या देवी।

* यवयवनाद् दुष्टलिपौ ॥ ५० ॥ आभ्यां ङी भवत्यानुग् च दुष्टे लिपौ चार्थे। दुष्टो यवो यवानी। यवनानां लिपिर्यवनानी। अन्यत्र। यवा। यवना।

* हिमारण्यादुरौ ॥ ५१ ॥ आभ्यां ङी भवत्यानुग्च उरौ महत्यर्थे। उरु हिम हिमानी। उर्वरण्यमरण्यानी। हिमा, अरण्यान्यत्र।

* पतिवत्न्यन्तर्वत्न्यविधवागर्भिणी ॥ ५२ ॥ पतिवत्नी अन्तर्वत्नी च निपात्यते अविधवा गर्भिणी चेत्। पतिरस्या अस्तीति पतिवत्नी जीवत्पति। मतोर्वत्व नुग्च ङ्यां। पतिमती पृथ्वीत्यन्यत्र। अंतरस्यामस्तीति अंतर्वत्नी गर्भिणी। मतोर्वत्व नुग् च।

* वा न. पत्यतःय ॥ ५३ ॥ पतिशब्दान्तस्य नादेशो भवति वा। दृढ पतिरस्या दृढपत्नी। दृढपति। एव–वृद्धपत्नी। स्थिरपत्नी। स्थूलपत्नी। दासपत्नी। ग्रामपत्नी।

सपत्न्यादौ ॥ ५४ ॥ सपत्न्यादिषु प-

तिशब्दस्य नादेशो भवति । समान पतिरस्या सपत्नी । एकपत्नी । वीरपत्नी ।

*** करणात् क्रीतात् ॥ ५५ ॥** करणपूर्वात् क्रीतांतात् ङी स्यात् । वस्त्रेण क्रीयते स्म वस्त्रक्रीती । वसनक्रीती । करणादिति किं ? सुक्रीता ।

क्तादल्पे ॥ ५६ ॥ करणपूर्वात् क्तांतात् ङी भवत्यल्पेऽर्थे । अभ्रैर्विलिप्यते स्म अभ्रविलिप्ती द्यौ । सूपविलिप्ती पात्री । अल्पे इति किं ? चन्दनानुलिप्ता स्त्री ।

*** जातेर्वादप्रतिपज्जन्माकृः ॥ ५७ ॥** जातिपूर्वात् क्तांतात् प्रतिपदादिवर्जितात् बसात् ङी स्यात् । शंखो भिन्नो अस्या शंखभिन्नी । ऊरुछिन्नी । केशलूनी । जानुभग्नी । जातेरिति किं ? मासयाता । वादिति किं ? पादपतिता । अप्रतिपदादेरिति किं ? दंतप्रतिपन्ना । दंतमिता । दंतजाता । दंतकृता ।

*** पाणिगृहीत्यादिः पत्नी ॥ ५८ ॥** पाणिगृहीत्यादिर्ङ्यंतो बस साधुः स्यात् पत्नी वाच्या चेत् । पाणिर्गृहीतो यस्याः सा पाणिगृहीती । करगृहीती । पाण्यात्ती । पाणिगृहीताऽन्या ।

*** वाऽवस्त्रास्वांगात् ॥ ५९ ॥** वस्त्रवर्जितादस्वांगजातिवाचिनः परात् क्तांतात् प्रतिपदादिवर्जिताद् बसात् वा ङी स्यात् । सागर जग्धमनया सागरजग्धी । सागरजग्धा । पलाण्डुभक्षिती । पलाण्डुभक्षिता । सुरापीती । सुरापीता । अवस्त्रास्वांगादिति किं ? वस्त्र छन्नमस्या वस्त्रछन्ना । शंखभिन्नी ।

स्वांगान्नीचाऽस्फोड ॥ ६० ॥ स्वांगान्नीच स्फोड्वर्जितात् स्त्रियां ङी वा स्यात् । स्निग्धमुखी । स्निग्धमुखा । पृथुस्तनी । पृथुस्तना । दीर्घकेशी । दीर्घकेशा । स्वांगादिति किं ? बहुयवा । वाधिकारे पुनर्न्यग्रहणं पार्थं । प्राप्तकेशी, प्राप्तकेशा शिक्षा । निष्केशी, निष्केशा यूका । अस्फोड इति किं ? सुगुल्फा । कल्याणगुल्फा । चारुपार्श्वा ।

*** नासिकोदरौष्ठजंघादंतकर्णशृंगागजगात्रकंठात् ॥ ६१ ॥** न्यग्भूतनासिकाद्यंतात् स्त्रियां ङी वा स्यात् । दीर्घनासिकी । दीर्घनासिका । तनूदरी । तनूदरा । बिम्बोष्ठी । बिम्बोष्ठा । समजंघी । समजंघा । समदंती । समदंता । चारुकर्णी । चारुकर्णा । तीक्ष्णशृंगी । तीक्ष्णशृंगा । मृद्वंगी । मृद्वंगा । तनुगात्री । तनुगात्रा । कलकंठी । कलकंठा ।

+ दीर्घजिह्वात् ॥ ६२ ॥ अस्माद् स्वांगवाचकाद् वा ङी स्यात् । दीर्घजिह्वा । दीर्घजिह्वी ।

+ पुच्छात् ॥ ६३ ॥ पुच्छात् स्वांगाद् नीच स्त्रियां वा ङी स्यात् । कल्याणपुच्छी । कल्याणपुच्छा ।

+ मणिशरकबरविषात् ॥ ६४ ॥ मण्यादिपूर्वात् पुच्छान्नीच ङी स्यात् । मणिः पुच्छे अस्या मणिपुच्छी । शरपुच्छी । कबर पुच्छमस्या —कबरपुच्छी । विषपुच्छी ।

पक्षाच्चेवात् ॥६५॥ इवार्थात् पक्षातात्पुच्छांताच्च नीच स्त्रियां ङी स्यात् । उलूक इव पक्षौ यस्या सा उलूकपक्षी शाला । उलूकपुच्छी सेना ।

न क्रोडादिबह्वज्भ्यः ॥ ६६ ॥ क्रोडाद्यंतात् बह्वजंताच्च मृद स्त्रियां ङी न स्यात् । कल्याणी क्रोडाऽस्या कल्याणक्रोडा । कल्याणखुरा । कल्याणवाला । बह्वज्भ्य —पृथुजघना । दृढहृदया । महाललाटा ।

सहनञ्विद्यमानात् ॥ ६७ ॥ सहादिभ्यः परात् स्वांगात् ङी न स्यात् । सकेशा । सनासिका । अकेशा । अनासिका । विद्यमानकेशा । विद्यमाननासिका ।

नखमुखात् खौ ॥ ६८ ॥ नखमुखांतात् ङी न स्यात् खौ । सूर्पणखा । व्याघ्रणखा । गौरमुखा । श्लक्ष्णमुखा । खाविति किं ? सूर्पमिव नखा यस्याः सा सूर्पनखी । सूर्पनखा । चन्द्रमुखी । चन्द्रमुखा ।

*** सख्यशिश्वीनार्यः ॥ ६९ ॥** एते शब्दा निपात्यते । सखीयं । सखिशब्दाद्वा ङीसे प्राप्ते सखाद्वापि च नित्यो ङीस्य । नास्या शिशुरस्ति अशिश्वी । नारी स्त्री । नृनरयो ङी नारादेशश्च ।

*** जातेरयोङ्शूद्रात् ॥ ७० ॥** योङ्शूद्रवर्जितादत जातिवाचिन स्त्रियां ङी स्यात् । कुक्कुटी । कठी । मयूरी । शूकरी । जातेरिति किं ?

शुक्रा। अयोद्गुद्रादिति किं ? इभ्या । आर्या । क्षत्रिया । शूद्रा ।

*पाककर्णपर्णवालयो ॥ ७१ ॥ पाका दिषुभूतान्जातिवाचिन स्त्रिया ङी स्यात् । ओदनस्य पाक इव पाको यस्या सा ओदनपाकी । मूषिककर्णी । शालिपर्णी । अश्ववाली । नियमोऽय ये नित्य स्त्रीविषया जातिवाचिन शब्दास्तेषु ऐम्य एव स्त्रिया ङी नान्यस्मात् । बलाका । मक्षिका ।

+पुष्पादसत्काडप्रातशतैकाच ॥ ७२ ॥ सदादिवर्जितात् पुष्पातात् ङी भवति । शखपुष्पी । सुवर्णपुष्पी । असदादेरिति किं ? सत्पुष्पा । काडपुष्पा । प्रातपुष्पा । शतपुष्पा । एकपुष्पा, प्राक्पुष्पा ।

+फलादसमस्त्रैकाजिनशणपिंडात् ॥ ७३ ॥ समादिवर्जितात् फलातात् ङी भवति । दासीफली । पूगफली । असमादेरिति किं ? सफला । भस्त्राफला । एकफला । अजिनफला । शणफला । पिंडफला ।

+मूलादनञः ॥ ७४ ॥ अनञ्पूर्वात् मूलातात् ङी भवति । दर्भमूली । शीर्षमूली । अनञ इति किं ? अमूला ।

*नुरित ॥ ७५ ॥ इकारातात् नुर्मनुष्यस्य जातिवाचकात् ङी भवति । कुती । अवती । दाक्षी । आदमेयी । नुरिति किं ? तित्तिरि । इत इति किं ? दरदा ।

*ऊरुतोऽयोः ॥ ७६ ॥ युशब्दातवर्जितात् उकारातात् नृजातिवाचिन स्त्रिया ऊल्यो भवति । इक्ष्वाकू । कुरू । पर्शू । उत इति किं ? चित् । अयोरिति किं ? अध्वर्युः ।

पगोः ॥७७॥ पगुशब्दाद् ऊर्भवति । पगू ।

+श्वश्रू ॥ ७८ ॥ श्वशुरशब्दस्योकाराकारयो ख ऊश्चयो निपात्य । श्वश्रू ।

ऊरूद्योरिवे ॥ ७९ ॥ ऊरूत्तरपदादिवार्थे ऊर्भवति । करभस्य ऊरुरिव ऊरू यस्या सा करभोरू । कदलीस्तम्भोरू । करिकरवृत्तोरू । इव इति किं ? वृत्तोरु पुत्री ।

*सहसहितसहितशफलक्ष्मणवामादे ॥८० सहादिपूर्वात् ऊरुयो ऊर्भवति । सहोरू । सहितोरू । सहितोरू । शफोरू । लक्ष्मणोरू । वामोरू ।

बाहृतकद्रूकमडलोः खौ ॥ ८१ ॥ बाहुशब्दातात् कद्रूकमडलुभ्या च ऊर्भवति खौ । भद्रबाहू । मद्रबाहू । कद्रू । कमडलू । खाविति किं ? वृत्तबाहु । कद्रु । कमडलु ।

इतः ॥ ८२ ॥ इत इत्ययमधिकारो वेदितव्य आ इच । तत्रैवोदाहरिष्याम ।

यूनस्ति ॥ ८३ ॥ युवन्शब्दात्तिर्भवति स्त्रियां । युवति ।

ष्योऽक्षु रूपात्ययोर्गोत्रेऽनार्षेऽणिञोः ।८४ अणिञो यौ गोत्रेऽनार्षे निहितौ अक्षु मध्ये रूपात्यौ तयो ष्यो भवति । करीषगंधेरपत्य स्त्री कारीषगंध्या । कौमुदगन्ध्या । दैवदत्त्या । रूपात्ययोरिति किं ? औपगवा । गोत्र इति किं ? अहिच्छत्र जाता आहिच्छत्री । अनार्ष इति किं ? वासिष्ठी । अणिञोरिति किं ? आर्तभागी ।

*गोत्रावयवाद् वृद्धे ॥ ८५ ॥ गोत्रावयवात् गोत्रावयवात् वृद्धे अनार्षे निहितयो अणिञो ष्यो भवति । पुणिकस्यापत्य वृद्ध स्त्री पौणिक्या । भौणिक्या ।

क्रौडादिभ्य ॥ ८६ ॥ एभ्योऽणिञो ष्यो भवति । क्रोडस्यापत्य स्त्री क्रौड्या । व्याड्या, चौपयतोऽपत्य स्त्री चौपयत्या । चैटयत्या ।

+सूत्याभोज्ये युवतिक्षत्रिये ॥ ८७ ॥ सूत्याभोज्य इति सूतभोजशब्दौ स्त्रिया ष्यातौ निपात्यौ युवतौ क्षत्रियाया च । सूत्या युवति । भोज्या क्षत्रिया । अन्यत्र-सूता । भोजा ।

*देवयज्ञशुचिवृक्षसत्यमुग्रकठेविद्धाद्वा ।८८ एभ्य परस्येञ स्त्रिया ष्यो वा स्यात् । देवयज्ञस्यापत्य स्त्री दैवयज्ञ्या । दैवयज्ञी । शौचिवृक्ष्या । शौचिवृक्षी । सात्यमुग्र्या । सात्यमुग्री । काठेविध्या, काठेविद्धी ।

*वाद्याद् समर्थात् ॥ ८९ ॥ वेति च आद्यादिति समर्थादिति च एतत्त्रितयं अधिकृत वेदि

तव्य । वक्ष्यति—तस्यापत्यमिति । उपगोरपत्य औपगव । पाग्रहणाद् वाक्यमपि साधु । आधादिति किं ? अपत्यशब्दात्रैवोत्पत्तिर्माभूत् । समर्थादिति किं ? कंबल उपगोरपत्य देवदत्तस्य ।

+ गोत्रयोर्गोत्रादिवाजिह्वाद्धरितकात्यात् ९० जिह्वाकात्यहरितकात्यवर्जितात् गोत्रयो गोत्रादिव वक्ष्यमाणस्यो भवति । कात्यचारायणस्येमे काव्व चारायणीया । वृद्धवादर्पर्णीयाः । अजिह्वाहरितकात्यादिति किं ? जिह्वाचपठ कात्य जिह्वाकात्य । तस्येमे जैह्वाकाता । हरितभक्ष कात्य हरितकात्य तस्येमे हारितकाता –अणेरात्र न तु उ ।

+ गोर्योऽचि ॥ ९१ ॥ गोशब्दात् अजादित्य प्रसंगे यस्येो भवति । गोरपत्य गव्य । गौर्देवताऽस्य गव्य । गवि भव गव्य । अर्चीति किं ? गोमय ।

प्राग्द्रोरण् ॥ ९२ ॥ प्राग् द्रुशब्दात् येऽर्था वक्ष्यते तेष्वण् अधिकृतो वेदितव्य । वक्ष्यति— तेन रक्त रागात् । कषायेण रक्त वस्त्र काषाय ।

अश्वपत्यादे· ॥ ९३ ॥ अश्वपत्यादिभ्यो षाऽण् भवति प्राग् द्रोरर्थेषु । आश्वपत । गाणपत । धानपत ।

* यमादित्यदित्यादित्यपतियोर्ण्योऽणपवादे चाऽस्वे ॥ ९४ ॥ यमादे पतियोश्च प्राग्द्वीये स्वार्जितेऽर्थेऽपत्यादौ अणपवादविषये च ण्य स्यात् । यमस्यापत्य यमो देवता वाऽस्य–याम्य । दितेरपत्य दैत्य । अदितेरपत्य आदित्य । आदित्यस्यापत्य आदित्य । वानस्पत्य । वार्हस्पत्य । सैनापत्य । प्राजापत्य । अणपवादे च–याम्य । आदित्य । अत इञ् प्राप्त । अस्व इति किं ? उष्दपतिर्नाम वाहन तस्य स्व–औष्दपत । पत्यादित्यण् ।

+ वहिषष्टीकण् च ॥ ९५ ॥ वहि शब्दात् टीकण स्यात् ण्यश्च । बहिर्जातो बाहीक । बाह्य । बाहीकी ।

+ ञ' पृथिव्याः ॥ ९६ ॥ पृथिवीशब्दात् प्राग्द्वीयेऽर्थे ञो भवति । पृथिव्या अपत्य तत्र भवो वा पार्थिव । पार्थिवा ।

उत्सादेश्चाञ् ॥ ९७ ॥ एभ्य पृथिव्याश्च प्राग्द्वीयेऽञ् भवति । औत्स । औदपान । तरुणीतारण । पार्थिव । पार्थिवी ।

+ ग्रीष्मादच्छदसि ॥ ९८ ॥ ग्रीष्मादञ् भवत्यच्छदसि । ग्रीष्म भव ग्रैष्म घर्म । अच्छसीति किं ? ग्रीष्मो देवताऽस्या ग्रैष्मी त्रिष्टुप् ।

+ वष्कयादसे ॥ ९९ ॥ वष्कयशब्दाद् प्राग्द्वीयेऽर्थे अञ् भवत्यसे । वष्कयस्यापत्य वाष्कय । अस इति किं ? सौवष्कयि ।

+ देवाद्य यञ च ॥१००॥ देवात् यञ् भवति अञ् च । दैव्य । दैव ।

* कल्यग्नेर्ढण् ॥ १०१ ॥ आभ्या ढण् स्यात् प्राग्द्रीयेऽर्थे । कलिर्देवताऽस्य तत्र भव तस्मादागत वा कालेय । आग्नेय ।

स्थाम्नोऽत् ॥ १०२ ॥ स्थामन्शब्दातात् प्राग्द्रीयेऽर्थ अद्भवति । अश्वत्थामोऽपत्य अश्वत्थाम ।

+ लोम्नोऽपत्येषु ॥१०३॥ लोमन्शब्दातात् अपत्येषु बहुषु अद्भवति । उडुलोमोऽपत्यानि बहूनि उडुलोमा । सरलोमा । अपत्येष्विति किं ? औडुलोमि ।

गोत्रेऽच्यनुप् ॥१०४॥ यस्कादेर्गोत्र इत्यादिना य उक्त तस्य प्राग्द्वीयेऽर्थे अजादिलविषये अनुप् भवति । यस्काना छात्रा यास्कीया । शिवाद्यण उप् प्राप्त । गार्गीया । आत्रेयीया । गर्गादियञ । अर्चीति किं ? गर्गेभ्य आगत गर्गरूप्य । गर्गमय । प्राग्द्रिति किं ? गर्गेभ्यो हित गर्गीय ।

+ गर्गभार्गविका ॥१०५॥ अणाऽनुप् निपात्यते विवाहे वुञ्चि । गर्गाणा भृगूणा च यूना विवाहो गर्गभार्गविका ।

राद्वनपत्ये ॥१०६॥ राद्वनन्तात् परो योऽजादिहृत् तस्योप् भवत्यपत्यवर्जिते प्राग्द्रीयेऽर्थे । पचसु गुरुषु भव पचगुरुर्नमस्कार । दशधर्मो मोक्ष । द्वावनुयोगा अधीत द्व्यनुयोग । त्र्यनुयोग । अनुप इति किं ? पचसु कपालेषु सस्कृत पच कपाल । तस्येद पाचकपाल । अनपत्य इति किं ? द्वयोर्देवदत्तयोरपत्य द्वैदेवदत्ति । त्रैदेवदत्ति ।

यूनि ॥ १०७ ॥यूनि यस्यस्तस्योप् भवति अजादित्यविषये । फाटाहृतस्यापत्य वृद्ध फाटाहृति ।

तस्यापत्यं युवा फांटाहृत । तस्य यून छात्रा फाटाहृता । णस्येपि सति इञंत शब्दरूपमिति इञ इत्यञ् भवति । भागवित्तेरपत्यं युवा भागवित्तिक । तस्य छात्रा भागवित्ता ठण इति कृते ऽत्राप्यञ् ।

फणिफिमोर्वा ॥ १०८ ॥ फण स्त्रिबथ युवत्यस्य वोप् भवति प्राग्दर्वादिऽजादौ स्ये विवक्षिते । गार्ग्यायणस्य यूनश्छात्रा गार्गीया । गार्ग्यायणीया । यास्कायने छात्रा यास्कीया । यास्कायनीया ।

*स्त्रीपुसान्नण्स्नणू घत ॥ १०९ ॥ प्राग्वतो येऽथा वक्ष्यते तेषु स्त्रीपुंमशब्दाभ्यां नण् स्नण्वौ स्त । स्त्रिया अपत्यं, स्त्रीषु भवं, स्त्रीणां समूह, स्त्रीभ्य आगत, स्त्रीभ्यो हित वा स्त्रैण । पौंस्न । स्त्रैणी । पौंस्नी । प्राग्वत इति किं ? स्त्रीवत् । पुंवत् ।

+त्वे वा ॥ ११० ॥ स्त्रीपुमाभ्यां तौ वा स्त त्वत्वे विषये । स्त्रिया भाव स्त्रैण, स्त्रीत्वं । पौंस्न । पुंस्त्व ।

तस्यापत्यं ॥ १११ ॥ तस्येति तासमर्थात् अपत्यमित्येतस्मिन्नर्थे यथाविहित त्यो भवति । उपगोरपत्यं औपगव ।आश्वपत । सैनापत्य । औत्स ।

पौत्रादि वृद्धं ॥ ११२ ॥ प्रथमस्यापत्यवतो यदपत्यं पौत्रादि तत् वृद्धसंज्ञ भवति । गर्गस्य पोत्राद्यपत्यं गार्ग्य । पौत्रादीति किं[1] गार्गि ।

एक ॥ ११३ ॥ वृद्धेऽपत्ये विवक्षिते आद्यप्रकृतेरेक एव त्यो भवति । गर्गस्यापत्य गार्ग्य तस्यापि गार्ग्य ।

ततो यूनि ॥ ११४ ॥ ततो वृद्धयातात् यून्यपत्ये एक एव त्यो भवति । गर्गस्यापत्य युवा गार्ग्यायण । औपगवस्यापत्य युवा औपगवि,

*सति वंश्ये युवाऽस्त्री ॥ ११५ ॥ वंश्ये पित्रादौ सति जीवति पौत्रादेर्यदपत्य चतुर्थादिक स्त्रीवर्जित तद् युवसंज्ञ स्यात् । गर्गे सति गार्ग्यायण । मृते–गार्ग्य । अस्त्रीति किं[1] गार्ग्यस्यापत्य स्त्री गार्गी ।

*ज्यायोभ्रातरि ॥ ११६ ॥ भ्रातरि च ज्यायसि जीवति कनीयान् युवसंज्ञो भवति । गार्ग्यायणो लघुभ्राता ।

+ सद्वा सपिंडेऽभिवय स्थाने ॥ ११७ ॥ प्रथमप्रकृते पौत्रादेरपत्य स्त्रीवर्जित वय स्थानाभ्यां अधिके सपिंडे जीवति सति सञ्जीवदेव युवसंज्ञ वा स्यात् । गार्ग्यायणो गार्ग्य । दाक्षायण । दाक्षि ।

*आर्याऽर्चोकुत्सयो ॥ ११८॥ वृद्धस्यार्चायां यूनश्च कुत्सायां चार्थे संज्ञाव्यतिहार स्याद् वा । गर्गस्यापत्य वृद्ध अर्चित तत्रभवान् गार्ग्यायण । तत्र भवान् गार्ग्य । गर्गस्यापत्य युवा कुत्सित गार्ग्य, गार्ग्यायणो वा जाल्म ।

*इञत ॥ ११९॥ अकारात् वृद्ध तासमर्थादपत्ये अनतरे वृद्धे यूनि च इञ् भवति । अक्षापत्य इ । आकपनि । आश्वमीति ।

*बाह्वादिभ्यो गोत्रे ॥ १२०॥ एभ्यस्तासमर्थेभ्योऽपत्ये गोत्रेऽर्थे इञ्स्यात् । बाहवि । औपचाकवि । औदचि ।

*वर्मणोऽचक्रात् ॥ १२१ ॥ चक्रवर्जितात् परात् वर्मन् शब्दाद् अपत्येऽर्थे इञ् भवति । जैनवर्मि । अचक्रादिति किं[1] चाक्रवर्मण ।

+अजादिभ्यो धेनोः ॥ १२२॥ एभ्य परात् धेनुशब्दादपत्येऽर्थे इञ् भवति । आजधेनवि । आजधेनवि । बाष्कधेनवि । बाष्कधेनवि ।

+ब्राह्मणाद्वा ॥ १२३॥ ब्राह्मणात् परो यो धेनुशब्दस्तदतादपत्येऽर्थे वा इञ् स्यात् । ब्राह्मणधेनवि । ब्राह्मणधेनव ।

पाडिवाड्वलिसांभूव्यांभ्यामितौज्यौदि ॥ १२४॥ एते अपत्यार्थे इञता निपात्या । पण्णामपत्य पाडि । डत्व निपात्य । वाग्वादस्यापत्य वाड्वलि । वाचो डत्व योश्च वलमात्र । सभूयस सांभूवि । अमस–आमि । अमितौजस–आमितौजि । सलमत्र । उदकास्य–औदि । कलमत्र ।

१ मृतेऽपि वै ये प्रात्यर्थमिद । २ ययो पूर्व सतम एकस्तावन्यो यस्य सपिंडो । ३ स्वस्यापत्य सतानस्य स्वव्यपदेशनिमित्त पूर्वेरत्पूर्वेर्वाऽऽद्य पुरुषो यस्य सूर्यार्थं गोत्र ।

*व्यासादेरकङ् च ॥१२५॥ अपत्यार्थे इञ् भवति तत्सन्नियोगे अकङ् चान्तादेश । व्यासस्यापत्य वैयासकि । सुधातुरपत्य सौधातकिः ।

+पुत्रपुनर्भूदुहितृननान्दृभ्योऽनन्तरेऽञ्॥१२६॥ एभ्योऽनन्तरेऽपत्ये अञ् स्यात् । पौत्र । पौनर्भव । दौहित्र । नानान्द्र ।

+पाराशवः॥१२७॥परस्त्रीशब्दस्यानन्तरेऽपत्ये अञ्निपात्य परशुभावश्च । परा स्त्री परस्त्री । तस्यापत्य पाराशवः ।

* विदादेर्वृद्धेऽनृष्यानन्तर्ये ॥१२८॥ विदादिभ्यो वृद्धेऽपत्ये अञ् स्यात् ऋषीणामानन्तर्यं विहाय । वैद । और्वः।अनृष्यानन्तर्ये इति किं ? इद्रभूः सप्तम काश्यपानां ।

* कुञ्जादेर्ञ्यः ॥१२९॥ कुञ्जादिभ्यो वृद्धेऽपत्ये ञ्यो भवति । कुञ्जस्यापत्य कौञ्जायन्य । ब्राध्नायन्यः । शांखायन्य ।

* नडादिभ्यः फण्॥१३०॥एभ्यःफण् स्यात् वृद्धेऽपत्ये । नाडायन. । चारायण० । मौञ्जायन ।

हरितादेरञः ॥ १३१ ॥ हरितादेरञताद् वृद्धे वर्तमानात् अपत्ये यूनि फण् भवति । हारितस्यापत्य युवा हारितायनः। कैंदासायनः ।

यञिञो ॥ १३२॥ यञन्तादिञन्ताच्च वृद्धे वर्तमानादपत्ये यूनि फण् स्यात् । गार्ग्यायणः । वात्स्यायनः । दाक्षायणः ।

+क्रोष्टृसलङ्कोरन्त्यलुक्॥१३३॥आभ्यां वृद्धेऽपत्ये फण् स्यात् अंते अल्श्च स । क्रोष्टुरपत्य क्रौष्टायनः । सालङ्कायन ।

* शरद्वच्छुनकदर्भाग्निशर्मकृष्णरणात् भृगुवत्साग्रायणवृषगणब्राह्मणवासिष्ठे ॥ १३४ ॥ शरद्वदादिभ्यो भार्गवादिषु वृद्धापत्येषु गम्येषु फण् भवति । शारद्वतायनो भार्गव । शौनकायनो वात्स्यः। दार्भायण आग्रायणः। आग्निशर्मायणो वार्षगण्यः । कार्ष्णायनो ब्राह्मण । राणायनो वासिष्ठः । अन्यत्र–शारद्वत । शौनक । दार्भि । आग्निशर्मि । कार्ष्णि । राणिः ।

द्रोणपर्वतजीवंताद्वा ॥ १३५ ॥ एभ्यो वृद्धेऽपत्ये फण् स्याद् वा । द्रौणायन , द्रौणिः । पार्वतायन , पार्वति । जैवंतायन , जैवंतिः ।

गर्गादेर्यञ् ॥१३६॥ गर्गादिभ्यो यञ् स्यात् वृद्धेऽपत्ये । गार्ग्य । वात्स्य । वाज्यः ।

मधुबभ्रोर्ब्राह्मणकौशिके ॥१३७॥ मधुबभ्रुभ्यां वृद्धेऽपत्ये यथासख्य ब्राह्मणे कौशिके चार्थे यञ स्यात् । माधव्यो ब्राह्मण । बाभ्रव्य कौशिक । माधव , बाभ्रवोऽन्यत्र ।

कपिबोधादाङ्गिरसे ॥ १३८ ॥ आभ्यां यञ् स्यात् आङ्गिरसे वृद्धे अपत्ये । काप्य , बौध्य । कापेयः, बौधिरन्य ।

वतण्डात् ॥१३९ ॥ अस्माद् यञ् स्यादाङ्गिरसे वृद्धे । वातण्ड्यः ।

स्त्रियामुप् ॥ १४० ॥ वतण्डादाङ्गिरसेऽपत्ये वृद्धे यञ उप् स्यात् स्त्रियां । वतण्डी ।

अश्वादेः फञ् ॥ १४१ ॥ अश्वादिभ्यः अपत्ये वृद्धे फञ् स्यात्।आश्वायन । शांखायन । जानायनः ।

+ शकभरद्वाजादात्रेये ॥ १४२ ॥ आभ्यां फञ भवत्यात्रेयेऽपत्ये वृद्धे । शाकायन । भारद्वाजायन –आत्रेयः। अन्यत्र–शाकि । भारद्वाजः।

भर्गात्रेयात् त्रैगर्तभारद्वाजे ॥ १४३ ॥ भर्गात्रेयाभ्यां यथासख्य फञ् स्यात् त्रैगर्ते भारद्वाजे च । भार्गायण । आत्रेयायण । अन्यत्र भार्गि । आत्रेयि ।

* शिवादेरण् ॥१४४॥शिवादिभ्योऽण् भवत्यपत्ये । शैव । प्रौष्ठ । जांब ।

* नदीमानुषीनाम्नोऽद्वो ॥१४५॥ नदी-

नाम्नो मानुषीनाम्नश्च अनुमतादपत्ये अण् भवति । यमुनाया अपत्य–यामुनः प्रणेता । ईरावत्या ऐरावतः । औप्यः । दौरद । सौदर्शन । मौतार । स्मायम । नदीमानुषीग्रहण किं ? सौपर्णय । वैनतेय । अद्रोरिति किं ? चान्द्रभागेय ।

कुर्वृष्ण्यन्धकऋषिभ्यः ॥१४६॥ एभ्योऽण् भवति । कुरुभ्यः–नाकुल । दौयासन । ऋषिभ्यः–वाशिष्ठ । गौतम । अन्धकेभ्य श्वाफल्क । वैरक । वृष्णिभ्यः आदारः । वासुदेव ।

* स्वियमभद्रान्मातुरुच ॥१४७॥ स्वियसङ्ख्या सम्भद्राभ्यां च परो यो मातृशब्द तदन्तादपत्येऽण् स्यात् । उकारश्चान्तादेश । द्वयोर्मात्रोरपत्य द्वैमातुर । शातमातुर भरत । साम्मातुर । भद्रमातुरपत्य भाद्रमातुर । स्वियोदरिति किं ? वैमात्रेय ।

* कन्यात्रिवेण्यो कनीनत्रिवणौ ॥१४८॥ कन्यात्रिवेणीभ्या अपत्येऽर्थेऽण् भवति कनीन त्रिवणो चादेशौ स्तः । कानीन कर्ण । त्रिवेणी त्रैवण ।

+ विश्रवसो नड्रवणौ ॥१४९॥ विश्रवस् शब्दादपत्येऽर्थे अण् भवति नड्रवणौ चादेशौ स्तः । विश्रवसोऽपत्य–वैश्रवण । रावण ।

+ विकर्णछागलाद् वात्स्यात्रेये ॥१५० ॥ आभ्या यथासङ्ख्यमण् स्यात् वात्स्ये आत्रेये चापत्ये । वैकर्ण । छागल । अन्यत्र वैकर्णिः । छागलि ।

* सुगात्भारद्वाजे ॥ १५१ ॥ सुगात् पुल्लिङ्गात् स्त्रीलिङ्गाच्चाण् स्यात् भारद्वाजेऽपत्ये । सुगस्य सुगाया वापत्य सौग भारद्वाज । सौगि, सौगेयश्चान्य ।

* पीलामण्डूकाद्वा ॥ १५२ ॥ आभ्यामण् वा स्यात् अपत्ये । पैल । पैलेय । माण्डूक । माण्डूकि ।

* ढण् दितेश्च ॥ १५३ ॥ दितेर्मण्डूकाच्चापत्ये ढण् वा स्यात । दैतेय । दैत्य । माण्डूकेय । माण्डूकि ।

* स्त्रीत्यात ॥ १५४ ॥ स्त्रीत्यान्तादपत्ये ढण् स्यात् । वासुदेवेय । वासवदत्तेयः ।

* द्व्यचोऽनद्याः ॥ १५५ ॥ द्व्यचः स्त्रीत्यात् अनदीवाचकात् अपत्ये ढण् स्यात् । दात्तेयः । गौप्तेय । आपा इति किं ? सीताया–सैत । नैयः ।

इतोऽनिञः ॥१५६॥ इकारान्ताद् अनिञो द्व्यचकात् अपत्ये ढण् स्यात् । नाभेयः । दाक्षेय । बालेय । आत्रेय । अनिञ इति किं ? दाक्षायणः द्व्यच इति किं ? मारीच ।

शुभ्रादिभ्य ॥ १५७ ॥ एभ्योऽपत्ये ढण् स्यात् । शौभ्रेय । वैष्टपुरेय । कार्पूरेयः ।

+ श्यामलक्ष्मणाद् वाशिष्ठे ॥ १५८ ॥ आभ्यामपत्ये वाशिष्ठे ढण् स्यात् । श्यामेय, लाक्ष्मणेयः–वाशिष्ठः । श्यामायनो लाक्ष्मणिरन्यत्र ।

विकर्णकुषितकात् काश्यपे ॥ १५९ ॥ आभ्यां ढण् स्यात् अपत्ये काश्यपे । वैकर्णेय । कौषितकेयः । काश्यप इति किं ? वैकर्णिः । कौषितकि ।

भ्रुवो वुक् ॥१६०॥ भ्रुवोऽपत्ये ढण् स्यात् वुक् चागमः । भ्रौवेय ।

* कल्याण्यादेरिनङ् ॥ १६१ ॥ कल्याणीप्रभृतीनामपत्ये ढण् स्यात् इनङादेशश्च । कल्याण्या अपत्य काल्याणिनेय । सौभागिनेय । दौर्भागिनेय ।

कुलटाया वा ॥ १६२ ॥ कुलटाशब्दादपत्ये ढण् भवति इनङ् च वा । कौलटिनेय । कौलटेय ।

चटकाण्णैर ॥ १६३ ॥ चटकशब्दादपत्ये णैरो भवति । चाटकैर ।

+ उप् स्त्रियाः ॥१६४॥ चटकात् स्त्रियामुप् स्यात् । चटकस्यापत्य स्त्री चटका ।

+ पटजडपकाण्णार ॥ १६५॥ एभ्योऽपत्ये

णार स्यात् । पांडारः । जांटारः । पाकार ।

* गोधायाःदुष्टे ॥१६६॥ गोधाशब्दाण्णार स्यात् दुष्टेऽपत्ये।गोधारः दुष्टः । गोधेयोऽन्य ।

दूण् ॥ १६७ ॥ गोधाया दूण् स्याद् दुष्टेऽपत्ये । गौधेर. ।

क्षुद्राभ्यो वा ॥ १६८ ॥ आभ्योऽपत्ये दूण् वा स्यात् । दासी–दासेरः । दासेय । नटी-नाटेर । नाटेय ।

ष्वसुष्छणु. ॥ १६९ ॥ स्वसृशब्दात् ऋकारातपूर्वात् अपत्ये छण् स्यात् । मातृष्वस्रीय । पैतृष्वस्रीयः । पत्यानिदेशः किं ? भ्रातृष्वसः । उरिति किं ? मातु ष्वस्र ।

ढणि ख ॥ १७० ॥ स्वसु ऋकारातपूर्वस्य ढणि परे ख स्यात् । मातृष्वसेयः । पैतृष्वसेय । ढणनैव निपात्यते ।

* चतुष्पाद्गृष्ट्यादिभ्या ढञ् ॥ १७१ ॥ चतुष्पाद्भ्यो गृष्ट्यादेश्चापत्ये ढञ् स्यात् । कमडल्वा अपत्य कामडलेय'। शैतिवाहेयः।माद्रबाहेय । जाबेयः । गार्ष्टेयः । हाष्टेयः । हालेय । बालेय ।

+ वाडवेयो वृष ॥१७२॥ वडवाशब्दात् वृषे गर्भबीजनिक्षेपे ढञ् निपात्य । वडवाया वृष वाडवेय । वाडवोऽन्यः ।

स्वसुरछः ॥ १७३ ॥ स्वसृशब्दादपत्ये छो भवति । स्वस्रीय ।

भ्रातुर्व्यश्च ॥ १७४ ॥ भ्रातृशब्दादपत्ये व्यो भवति छश्च । भ्रातृव्य । भ्रात्रीय. ।

रेवत्यादेष्ठण् ॥ १७५ ॥ रेवतीप्रभृतिभ्य ठण् स्यात् । रैवतिक । आश्वपालिक । माणिपालिक । दौवारपालिकः ।

स्त्रीवृद्धात् क्षेप णश्च ॥१७६॥ स्त्रीलिंगात् वृद्धापत्यवाचकादपत्ये णो भवति ठण् च क्षेपे गम्यमाने । गार्ग्या अपत्य युवा–गार्गो जाल्म गार्गिको वा । ग्लुचुकायन्या –ग्लौचुकायनो जाल्मः, ग्लौचुकायनिको वा । क्षेपे इति किं ? गार्गेयो माणवक ।

+ सुयाम्न फिञ् सौवीरेषु ॥ १७७ ॥ सौवीरेषु वर्तमानात् सुयामन्शब्दात् अपत्ये फिञ् भवति । सौयामायनि । अन्या सौयाम ।

+ मिमतफाटाहृतेर्णश्च ॥१७८॥ आभ्यां सौवीरेषु योऽर्थस्तत्र वर्तमानाभ्या णो भवति फिञ् च।मिमतस्यापत्य मैमतः। मैमतायनि । फाटाहृत । फाटाहृतायनि ।

– भागवित्तितार्णबिंदवाकशापेयात् क्षेपे ठण् वा ॥१७९॥ एभ्य सौवीरेषु वृद्धे वर्तमानेभ्योऽपत्ये यूनि ठण् वा स्यात क्षेपे गम्यमाने । भागवित्तेरपत्य युवा भागवित्तिको जाल्म । भागवित्तायनो वा । तार्णबिंदविक । तार्णबिंदवि । आकशापेयिकः। आकशापेयि ।

। तृपसुयामयमुदात् फिञश्छश्च ॥१८०॥ एभ्यः फिजंतेभ्य सौवीरेषु वर्तमानेभ्योऽपत्ये यूनि छो भवति ठण् च वा क्षेपे गम्यमाने । वृषस्यापत्य वार्ष्यायणिः । तस्यापत्य युवा क्षेपी वार्ष्यायणीय । वार्ष्यायणिक । पक्षे अण । वार्ष्यायणि. । सौयामायने –सौयामायनीयः । सौयामायनिक । सौयामायनि । यामुदायने:-यामुदायनीय । यामुदायनिकः । यामुदायनिः ।

कुर्वादेर्ण्य. ॥ १८१ ॥ एभ्योऽपत्ये ण्यो भवति । कौरव्य । शाखध्यः । गार्ग्यः ।

– सम्राज. क्षत्रिये॥१८२॥सम्राज्शब्दाण्ण्यो भवति क्षत्रियेऽपत्ये । सम्राजोऽपत्य साम्राज्यः । साम्राजोऽन्य ।

सेनांतकारिलक्ष्मणादिञ् च ॥ १९३ ॥ सेनांतेभ्य कारिभ्यः लक्ष्मणाच अपत्ये इञ् स्यात् ण्यश्च । हारिषेणिः। हारिषेण्य । कारिषेणि । कारिषेण्य'। कौंभकारि.। कौंभकार्य । तांतुव.।यि.।

बृहस्पतिः तस्योदयो यस्मिन् नक्षत्रे तद्वाचिनो मृद भासमर्थाद् युक्त इत्येतस्मिन्नर्थे यथाविहित त्यो भवति, यो युक्तार्थ स चेदब्द. स्यात्। गुरूदयेन पुष्येण युक्तोऽब्द' पौष. सवत्सर। फाल्गुन वर्ष। गुरूदयादिति किं ? शनैश्चरोन्येन पुष्येण युक्त वर्ष। भादिति किं ? गुरुदयेन पूर्व रात्रेण युक्त वर्ष।

* चंद्रोपेतात् काल.॥ ६॥ चंद्रोपेतात् भात् युक्तेऽर्थे यथाविहित त्या भवति यो युक्त स कालश्चेत्। चंद्रोपेतेन पुष्येण युक्तमह' पौषमह। पौषा रात्रिः। पोषोऽहोरात्र। पोष काल'। माघ मह। चंद्रोपेतादिति किं ? शुक्रोपेतेन पुष्येण युक्त काल। काल इति किं ? चंद्रोपेतेन पुष्येण युक्तो महः।

उपभेदे ॥ ७॥ चंद्रोपेतात् काल इत्येनेन विहितस्य त्यस्योश भवति अभेदे न चेत् कालस्य भेदोऽहरादिविशेष' प्रयुज्यते। पुष्ये पायसम श्रीयात् मघासु पललौदन। अद्य पुष्य'। अद्य कृतिका। अद्य रोहिण्य'। अभेदे इति किं ? माघी रात्रि।

द्वन्द्वाच्छ ॥ ८॥ चंद्रोपेतात् भाद् द्वन्द्वाद् युक्त काल इत्येतस्मिन्नर्थे छो भवति। राधानुराधाभिर्युक्तमह, राधानुराधीयमह। अद्य राधानुराधीय। तिष्यपुनर्वसवीया रात्रि।

* श्रवणाश्वत्थौ खौ ॥ ९॥ एतौ चंद्रोपेतभवाचिनो अकारांतौ निपात्यौ युक्त काल इत्यस्मिन्नर्थे खौ। श्रवणेन युक्ता रात्रि श्रवणा रात्रि। श्रवणा पौर्णमासी। श्रवणो मुहूर्त। अश्वत्था रात्रि। त्यस्योप्। खाविति किं ? श्रावणी रात्रि।

– दृष्ट साम ॥ १०॥ तेनेति भासमर्थात् दृष्टमित्येतस्मिन्नर्थे यथाविहित त्यो भवति यद् दृष्ट तत् साम चेत् सौ। क्रुंचेन दृष्ट साम क्रौंच। वाशिष्ठ। कालेय। आग्नेय।

। गोत्रादकवत् ॥११॥ गोत्रवाचिनो भात् दृष्ट सामेत्येतस्मिन्नर्थे अकवत् त्यो भवति। यथा औपगवस्यायमकः इत्यौपगवक। तथा औपगवेन दृष्ट साम औपगवक। कापटवक।

– वामदेवाद् यः ॥ १२॥ वामदेवशब्दात् भासमर्थाद् दृष्ट सामेत्येतस्मिन्नर्थे यः स्यात्। वामदेवेन दृष्ट साम वामदेव्य।

। जाते चान्योऽण् डिद्वा ॥१३॥ दृष्टे सामनि जाते चार्थे य औत्सर्गिक अण् अपवादेन बाधित पुनरयोण् विधीयते स डित् वा स्याद्। उशनसा दृष्ट साम औशन, औशनस। शतभिषजि जात -शातभिष', शातभिषजः। प्राग्द्रोरण् कालाट्ठञा बाधित.। पुनर्गेसध्यादिनाऽण्।

* छन्नो रथ ॥१४॥ भातात् छन्न इत्येतस्मिन्नर्थे यथाविहित त्यो भवति। यच्छन्न, स रथश्चेत्। वस्त्रेण छन्न वास्त्रो रथ.। काबल। चार्मण।

– पाण्डुकंबली ॥१५॥ पाण्डुकंबलशब्दात् छन्नो रथ इत्यस्मिन्नर्थे इन् निपात्य। पाण्डुकंबलेन छन्नो रथ पाण्डुकंबली।

तत्रोद्धृत पात्रेभ्य ॥१६॥ तत्रेति ईप्समर्थेभ्य पात्रवाचिभ्य उद्धृत इत्यस्मिन्नर्थे यथाविहित त्यो भवति। शरावेषु उद्धृत ओदन शाराव। माल्लव। कार्पर.। कासपात्रः।

* स्थंडिले शेते व्रती ॥१७॥ स्थंडिलादीप्समर्थात् शेते इत्यस्मिन्नर्थे अण् स्यात् योऽसौ शेते स व्रती चेत्। स्थंडिले शेते स्थाण्डिलो भिक्षु.। वाक्यमेवान्यत्र।

सस्कृत भक्ष्य ॥ १८॥ तत्रेतीप्समर्थात् सस्कृतमित्यस्मिन्नर्थे यथाविहित त्यो भवति यद् सस्कृत तत्भक्ष्यश्चेत्। भ्राष्ट्रेषु सस्कृताः भ्राष्ट्रा अपूपा। कालशा। धार्ता। पात्राः।

+ शूलोखाद्य' ॥ १९॥ आभ्यामीपसमर्था

भ्या सस्कृत भक्ष्य इत्येतस्मिन्नर्थे यो भवति । शूले सस्कृत शूल्य मांस । उखायां स्थाल्या सस्कृत उख्य ।

दध्नष्ठण् ॥ २० ॥ दध्नः ठण् स्यात् । दध्नि सस्कृत दाधिक ।

वोदश्वित ॥ २१ ॥ अस्माद्वा ठण् स्यात्। 'उदश्विति सस्कृतः-औदश्विक । औदश्वितः ।

क्षीराड्ढण् ॥ २२ ॥ अस्मात् ढण् स्यात् । क्षीरे सस्कृत क्षैरेय ।

सास्य पौर्णमासीति खौ ॥ २३ ॥ सेति वासमर्थात् अस्येति तार्थे यथाविहित त्यो भवति यद्वात सा चेत् पौर्णमासी खौ सनाविषये । इति करणो विवक्षार्थः।तेन मासेऽर्द्धमासे सवत्सरे वा त्यः । पौषी पौर्णमासी अस्य मासस्य पौषो मासः, अर्द्धमासः, सवत्सरो वा ।माघो मास । खाविति किं ? पौषी पौर्णमासी अस्य पचरात्रस्य ।

* अश्वत्थाग्रहायण्याष्ठण् ॥ २४ ॥ आभ्या ठण् स्यात् खौ । अश्वत्था पौर्णमासी अस्याश्वत्थिको मास । आग्रहायणिको मासार्द्ध ।

फाल्गुनीश्रवणाकार्त्तिकीचैत्र्या वा ॥२५॥ एभ्यः ठण् वा स्यात् खौ । फाल्गुनी पौर्णमासी अस्य-फाल्गुनिको मासः, फाल्गुनो वा । श्रावणिकः, श्रावणः । कार्त्तिकिकः, कार्त्तिक' । चैत्रिकः, चैत्र ।

देवता ॥ २६ ॥ सेति वासमर्थादस्येति तार्थे यथाविहित त्यो भवति यद्वात सा देवता चेत्। अर्हन् देवता अस्य आर्हतः । जैनः । शैव' । वैष्णव, । बौद्धः । भागवतः ।

। शुक्राद् घ ॥ २७ ॥ शुक्रशब्दाद् घो भवति । शुक्रो देवतास्येति शुक्रियः ।

* ट्र चातोऽपोनपादपानपाच्छतरुद्रात्॥२८॥ एभ्यो घो भवति तत्सनियोगे चात ट्रभाव । अपोनपाद्देवतास्येति अपोनप्त्रियः । अपानप्त्रिय । शतरुद्रियः ।

छः ॥ २९ ॥ तेभ्य छो भवति ट्रभावश्चातः । अपोनप्त्रीयः।अपानप्त्रीयः।शतरुद्रीयः।

+ पैगाक्षीपुत्रादिभ्यः ॥ ३० ॥ एभ्य छो भवति देवतार्थे । पैगाक्षीपुत्रीय । तार्णबिन्दवीय ।

महेंद्राद् घाण् च ॥ ३१ ॥ महेंद्रशब्दाद् सास्य देवतार्थे घाणौ स्त छश्च । महेंद्रिय, माहेंद्रः, महेंद्रीय ।

कसोमाट्ट्यण् ॥ ३२ ॥ आभ्यां ट्यण् स्यात् देवतार्थे। क' प्रजापतिर्देवताऽस्य--काय । कायी । सौम्य । सोमी ।

* वाय्वृतूषःपितुर्य ॥३३॥ एभ्यो यो भवति देवतार्थे । वायव्य। ऋतव्य । उषस्य । पित्र्य।

* द्यावापृथिवीशुनासीराग्नीषोममरुत्वद्वास्तोष्पतिगृहमेधाच्छश्च ॥ ३४ ॥ एभ्यश्छो भवति यश्च देवतार्थे । द्यावापृथिवीय । द्यावापृथिव्यः । शुनासीरीयः । शुनासीर्य । अग्नीषोमीय । अग्नीषोम्य । मरुत्वतीय । मरुत्वत्यः । वास्तोष्पतीय । वास्तोष्पत्यः। गृहमेधीय । गृहमेध्य ।

महाराजप्रोष्ठपदाट्ठण् ॥ ३५ ॥ आभ्या ठण् स्यात् देवतार्थे । माहाराजिकः । प्रौष्ठपदिक ।

कालाद् भववत् ॥ ३६ ॥ कालवाचिभ्यो देवतार्थे भव इव त्यविधिर्भवति ।यथा-मासे भव मासिक । आर्द्धमासिक । तथा मासो देवतास्य मासिक । आर्द्धमासिक । सांवत्सरिक। वासत ।

+ आदेश्छन्दसः प्रगाथ ॥३७॥ वासमर्थादादिभूताच्छन्दस तार्थे यथाविहित त्यो भवति । यत्त्यात स प्रगाथश्चेत । पङ्क्तिरादिरस्य प्रगाथस्य पांक्त । आनुष्टुभः । आदेरिति किं ? अनुष्टुब्मध्यमस्य प्रगाथस्य ।

तस्य समूह ॥ ३८ ॥ तस्येति तासम-

र्थाद् समूह इत्येतस्मिन्नर्थे यथाविहित ण्यो भवति। काकानां समूह काक । वार्क । यानम्नत्य ।

भिक्षादे ॥ ३९ ॥ भिक्षादिभ्यो यथाविहित ण्यो भवति समूहेऽर्थे भिक्षाणां समूहः-भैक्ष । क्षैत्र । कारीष । गार्भिण । यौवन ।

+ क्षुद्रकमालवात् सेनाख्यौ ॥ ४० ॥ अस्मादण् स्यात् सेनाख्यौ । क्षुद्रकाश्च मालवाश्च क्षुद्रकमालवाः–तेषां समूह क्षौद्रकमालवी सेना। सेनाविति किं ? क्षौद्रकमालवक ।

गोत्रवृद्धोक्षोष्ट्रोरभ्रराजराजन्यराजपुत्रवत्समनुष्याजाद् वुञ् ॥ ४१ ॥ गोत्रवाचिभ्यो वृद्धादिभ्यश्च वुञ् भवति समूहे । औपगवक । गार्गक । वार्द्धक । औक्षक । औष्ट्रक । औरभ्रक राजक । राजन्यक । राजपुत्रक । वात्सक । मानुष्यक । आजक ।

केदाराद् यञ् च ॥ ४२ ॥ अस्मात् समूहे यञ् भवति वुञ् च । कैदार्य । कैदारक ।

* हस्तिकवचचिन्त्वाच ठण्॥४३॥ हस्तिन् कवचिन्शब्दाभ्यां आचित्तवाचिभ्य केदाराच समूहेऽर्थे ठण् स्यात् । हस्तिनां समूहः हास्तिक । कावचिक । आपूपिक । शाष्कुलिक । मौदकिक । कैदारिक ।

+ धेनोरनञ ॥४४॥ अनञ्पूर्वाद् धेनोष्ठण् स्यात् समूहे । धैनुक । अनञ इति किं ? अधेनूनां समूह आधेनव ।

* छोऽश्वाद्वा ॥४५॥ अश्वात् समूहे छो वा स्यात् । अश्वीय । आश्व ।

* केशाण्ण्य ॥ ४६ ॥ केशात् समूहे ण्यो वा स्यात् । कैश्य । कैशिक ।

गणिकाया ॥ ४७ ॥ गणिकाशब्दात् ण्यो भवति । गाणिक्य ।

। श्वोकादिभ्योऽञिन् ॥४८॥ श्वन्शब्दादे उणादिभ्यश्च यथासंख्य अञ् इनौ स्त । शुनां समूह शौव । अह्नां आह्न । खलिना-खल । डाकिनी। खलिनी । कुटुम्बिनी ।

। णस् पर्श्वा ॥४९॥ पर्शुशब्दात् णस् स्यात्। पर्शूनां समूह पार्श्व ।

गजग्रामजनबन्धुसहायात्तल् ॥५०॥ गजादेः तल् स्यात् । गजानां समूह गजता । ग्रामता । जनता । बन्धुता । सहायता ।

– पृष्ठाहीनौ क्रतू॥५१॥ पृष्ठ अहन् शब्दाभ्यां यथासंख्य यखलौ निपात्यौ क्रतू चेत् । पृष्ठानां समूह पृष्ठ्य । अहीन । आहमन्यन् ।

चरणाद्धर्मवत् ॥ ५२ ॥ चरण कठादिस्त द्वाचकाद् समूहे धर्म इव त्यविधिः स्यात् । यथा-कठानां धर्म काठकः । कालापक । तथा–तेषां समूहः काठक । कालापक । छांदोग्य ।

। वातादूल ॥ ५३ ॥ वातात्समूहेऽर्थे ऊल स्यात् । वातूल ।

+ य. ॥ ५४ ॥ वातात् यो भवति । वातानां समूहो वात्या ।

पाशादे ॥ ५५ ॥ पाशादिभ्यो यो भवति। पाशानां समूहः पाश्या । तृण्या । खल्या ।

– ब्राह्मणमाडववाडवात् ॥ ५६ ॥ एभ्य समूहे य. स्यात् । ब्राह्मण्य । माडव्य । वाडव्य ।

गोरथात् ॥ ५७ ॥ आभ्यां समूहे यो भवति। गव्या । रथ्या ।

* त्रकट्य ॥ ५८ ॥ ताभ्यां समूहे त्रकट्यौ स्तः । गोत्रा । रथकट्या ।

–पुरुषात् कृताहितवधविकारे च ढण् ॥५९॥ पुरुषात् ढण् स्यात् समूहे कृताद्यर्थे च । पुरुषाणां समूह पौरुषेय । पुरुषैः कृत पौरुषेय ग्रन्थः । पुरुषाय हितः पौरुषेयः शीतलनाथ । पुरुषस्य

विकारो भधो वा पौरुषेय ।

* पितृमातुर्व्योलड् भ्रातरि ॥ ६० ॥ आभ्यां यथासख्य व्य उलड् इत्येतौ स्त भ्रातरि वाच्ये । पितुर्भ्राता पितृव्य । मातुर्भ्राता मातुलः।

* डामहट् पित्रोः ॥ ६१ ॥ ताभ्यां पित्रोर्वाच्ययोर्डामहट् स्यात् । पितु पिता पितामहः। पितुर्माता पितामही । मातुः पिता मातामहः । मातुर्माता मातामही ।

क्षीरेऽवे· सोढदूसमरीसाः ॥ ६२ ॥ अविशब्दाद्यासमर्थात् क्षीरेऽर्थे सोढादयः स्यु । अवे क्षीर अविसोढ । अविदूस । अविमरीस ।

+ वीरात्तेजोविरोधे योऽञ् ॥६३॥ वीरात्तेजसि विरोधे चार्थे योऽञ् च स्यात् । वीरस्य तेजो वीर्यं । वीरस्य विरोध'-वैर ।

*राष्ट्रेऽनगादिभ्य ॥ ६४ ॥ तासमर्थाद् अगादिवर्जितात् राष्ट्रेऽर्थे अण् स्यात् । शिवीनां राष्ट्र शैव । गाधारीणां गांधार । उपुष्टाना—औपुष्ट । आभिसार । अनगादिभ्य इति किं ' अगानां राष्ट्र । वगानां राष्ट्रमिति वाक्यमेव ।

भौरिक्यैपुकार्यादेर्विधभक्त ॥६५॥ भौरिक्यादे ऐपुकार्यादेश्च राष्ट्रे यथासंख्य विधभक्तौ स्यौ स्त । भौरिकीणा राष्ट्र भौरिकिविध । मौलिकिविध । ऐपुकारिभक्त । सारस्यायनभक्त ।

राजन्यादिभ्यो वुञ् ॥ ६६ ॥ एभ्य राष्ट्रेऽर्थे वुञ् भवति । राजन्यानां राष्ट्र राजन्यक । दैवयातक । शालकायनक ।

+वसातेर्वा ॥६७॥ वसातिशब्दात् वुञ् वा स्यात् । वसातीना राष्ट्र वासातक । वासात ।

तदस्मिन् युद्धे योद्धप्रर्थात् ॥ ६८ ॥ तदिति वासमर्थात् योद्धृवाचिनोऽर्थवाचिनश्चास्मिन्नितीबर्थे यथाविहित स्यो भवति युद्धे गम्यमाने । विद्याधरा योद्धारोऽस्मिन् युद्धे—वैद्याधर । कौरव । भारत युद्ध । सुलोचनाऽर्थ प्रयोजनमस्मिन् युद्धे सौलोचन । स्वायम्भ । सौतार ।

प्रहरणात् क्रीडायां ण ॥ ६९ ॥ वासमर्थात प्रहरणवाचिन ईबर्थे णो भवति क्रीडायां । दडा प्रहरणमस्यां क्रीडायां दांडा । मौष्टा । पादा ।क्रीडायामिति किं 'खङ्ग प्रहरणमस्मिन् युद्धे ।

। भावघञोऽस्यां ॥७०॥ भावे यो घञ् तदन्ताद् वासमर्थात् अस्यामितीबर्थे णत्य स्यात् । दडाघातोऽस्यां तिथौ दाडाघाता तिथि । मौशलाघाता भूमि ।भावग्रहण किं' प्राकारोऽस्यां।

श्यैनपातातैलपाता ॥ ७१ ॥ एतौ शब्दौ निपात्यौ । श्येनानामिव पातोऽस्यां क्रीडायां वर्तते श्यैनपाता । तिलानामिव पातोऽस्यां तैलपाता । श्येनतिलयो पाते णपरे मुम् निपात्य ।

तद्वेत्त्यधीते ॥ ७२ ॥ तदिति इप्समर्थात् वेत्त्यधीते इत्येतयोरर्थयोर्यथाविहित स्यो भवति। व्याकरण वेत्त्यधीते वा वैयाकरणः।सैद्धात ।छांदस ।

पदकल्पलक्षणतास्व्यानारव्यायिकाक्रतूक्थादेष्ठण् ॥ ७३ ॥ पदकल्पलक्षणातेभ्य आख्यानाख्यायिकाक्रतुवाचिभ्यः उक्थादिभ्यश्चेप्समर्थेभ्य ठण् भवति । पूर्वपद वेत्त्यधीते वा पौर्वपदिकं । औत्तरपदिकः । मातृकल्पिक । पाराशरकल्पिक । गौलक्षणिक । आश्वलक्षणिकः । यवक्रीतमाख्या वेत्त्यधीते वा यावक्रीतिक । आविमारकिक । वासवदत्ता आख्यायिकां वेत्त्यधीते वा वासवदत्तिक । सौमनोहरिकः । क्रतु —आग्निष्टोमिकः। वाजपेयिक । उक्थ वेत्त्यधीते वा औक्थिक । याज्ञिक । नैयायिक । नैयासिक । पौराणिक । लाक्षणिक ।

– अकल्पात् सूत्रात् ॥७४॥ कल्पवर्जितात् सूत्रातात् ठण् स्यात् । वृत्तिसूत्र वेत्त्यधीते वा वार्त्तिसूत्रिक । तात्त्वार्थसूत्रिक. । अकल्पादिति

कि ? कालसूत्र. ।

× अनिक्षत्रागधर्मससर्गाद् विद्याया ॥७५॥ क्षत्रादिवर्जितात् विद्यान्तात् ठण् स्यात्। वायसविद्या वेत्त्यधीते वा वायसविद्यिक । सार्पविद्यिक । क्षत्र्यादेरिति कि ? क्षत्रविद्या विद्या त्रिविद्या तां वेत्त्यधीते वा त्रैविद्य । क्षात्रविद्यः। आङ्गविद्य । धार्मविद्य । सांसर्गविद्य ।

याज्ञिकौक्थिकलौकायतिकानुब्राह्मणि ॥ ७६ ॥ याज्ञिकादयो निपात्यन्ते । यज्ञं वेत्त्यधीते वा याज्ञिक । ठञ् इकारश्च निपात्यते । औक्थिकस्य–औक्थिकः । लोकायत–लौकायतिक । ठणि यकारस्याकारस्येत्व । अनुब्राह्मणी । अनुब्राह्मणिनौ । इन् ।

× शतषष्टेः पथष्ठट्॥७७॥ आभ्यां परो य पथिन्शब्द, तदन्तात् वेत्त्यधीते चार्थे ठट् भवति। शतपथं वेत्त्यधीते वा शतपथिक.। षष्टिपथिक ।

+ पदोत्तरपदेभ्यष्ठ ॥ ७८ ॥ पदशब्द उत्तरपद यस्य तस्मात् पदात् उत्तरपदात् पदोत्तरपदान्त्व ठो भवति । पूर्वपदं वेत्त्यधीते वा पूर्वपदिक । पादिक । उत्तरपदिक ।पदोत्तरपदिक ।

क्रमादेर्वुन् ॥ ७९ ॥ क्रमादेर्वुन् स्यात् । क्रम वेत्त्यधीते वा क्रमक । शिक्षक । पदक ।

+ ससर्वादेरुप ॥ ८० ॥ सादे सर्वादेश्च वेत्ति अधीते चार्थे तस्योप भवति । ससार्तिक । ससग्रह । अण उप् । सर्वविद्य । सर्वतन्त्र । ठण उप ।

* स्त्र्यन्तात् सूत्रात् ॥ ८१ ॥ स्त्र्यन्तात् य को विहित तदन्तात सूत्रे वर्तमानात् ... धीते चार्थे तस्योप् भवति।पञ्चाध्याया प... स्येति पञ्चक सूत्र त विदत्यधीयते ... जैनेन्द्रा । अष्टका ... । आर्हता । स्त्रीग्रहण ...

प्रोक्तात ॥ ८२ ॥ प्रोक्तप्रत्ययान्तात् विहितस्य वेदित्रध्येतृप्रत्ययस्योप् भवति । गौतमेन प्रोक्त गौतम । तद्वेत्त्यधीते वा गौतम । सुधर्मणा प्रोक्त सौधर्म । तद्वेत्त्यधीते वा सौधर्म । भाद्रबाहव ।

* वेदेब्राह्मण ॥ ८३ ॥ वेदवाचिप्रोक्तप्रत्ययान्त इन्नत च ब्राह्मणवाचि वेदित्रध्येत्रोरेव प्रयुज्यते नान्यत्र । कठेन प्रोक्त वेद छन्दो वेत्त्यधीते वा कठ । मोदेन–मौद । इन् ब्राह्मण-ताण्ड्येन प्रोक्त ब्राह्मण विदति अधीयते वा ताण्डिन । भाल्लविन । ऐतारयिण । इन्ग्रहण किं ? याज्ञवल्क्येन प्रोक्तानि याज्ञवल्क्यानि ब्राह्मणानि ।

* सोऽस्त्यस्मीति देशे नाम्नि ॥ ८४ ॥ स इति वासमर्थात् अस्तीत्यर्थे यथाविहित त्यो भवति यो वाताथ. स चेदस्तीति भवति यत्तदस्तीत्य निर्दिष्ट स चेद्देश. तद्विषये । इतिकरणो भूमादिविषये विवक्षार्थ । उदुम्बरा अस्मिन् देशे सति औदुम्बरः । बाल्वज । पार्वतः ।

तेन निर्वृत्त ॥ ८५ ॥ तेनेति भासमर्थात् निर्वृत्त इत्येतस्मिन्नर्थे यथाविहित त्यो भवति देशः स्यो । कुशाम्बेन निर्वृत्ता कौशाम्बी नगरी । काकन्दी । ... सागर ।

तस्य निवासादूरभवौ ॥ ८६ ॥ तस्येति तासमर्थात् निवासादूरभव इत्येतयोरर्थयो यथाविहित त्यो भवति । अर्जुनावो निवास आर्जुनाव । सकलायाः साकल नगर । वराणसाया अदूरभवा–वाराणसी।विदिशाया –वैदिश।

वुञ्छण्कठजिलसेनिरढञ्ण्ययफक्फिञिञ्ञ्यकक्ठकोऽरीहणकृशाश्वर्श्यकुमुदकाशतृणप्रे-
...॥ ८७ ॥ अरीहणादिभ्यः ... वुञादय. षोडश ... निर्वृत्त

आरीहणक । स्वादक । द्रौघणक । कृशाश्वादे छण् । कृशाश्वेन निर्वृत्त कार्शाश्वीय । आरीष्टीय । वैशालीय । ऋश्यादेः कः । ऋश्याः अस्मिन् देशे सति ऋश्यकः । न्यग्रोधकः । सरक । कुमुदादेष्ठ । कुमुदान्यस्मिन् देशे सति कुमुदिकः । इकटिकः । सकटिक । काशादेरिलः । काशा अस्मिन् सति–काशिलः । वासिल । अश्वत्थिल । तृणादेः सः । तृणान्यस्यां सति तृणसा । नडसा । पर्णसा । प्रेक्षादेरिन् । प्रेक्षया निर्वृत्त प्रेक्षी । फलकी । बधुकी ॥ अश्मादेर । अश्मानोऽस्मिन् सति अश्मर । यूथरः । ऊषर । सख्यादेष्ठण्–सख्या निर्वृत्त साखेयः । साखिदत्तेय । वायुदत्तेय । सकाशादेर्ण्यः–सकाशेन निर्वृत्त साकाश्य । काम्पिल्य । सौपन्थ्य ॥ बलादेर्य –बलेन निर्वृत्त बल्य । मूल्य । कुल्य ॥ पक्षादेः फण्–पक्षेण निर्वृत्तः पाक्षायण । पाथायन । तौषायणः ॥ कर्णादे फिञ्–कर्णेन निर्वृत्त कार्णायनिः । वाशिष्ठायनिः । आर्कायणि सुतङ्गमादेरिञ्–सुतङ्गमेन निर्वृत्त सौतङ्गमि । मौनिचित्ति । माहापुत्रि । वराहादेः कण्–वराहा अस्मिन देशे सति वाराहक । पालाशक । वैदग्धक ॥ कुमुदादेष्ठण्–कुमुदान्यस्मिन् सति कौमुदिक । आश्वत्थिक । गौमठिक ॥

जनपद उप् ॥ ८८ ॥ चतुर्ष्वर्थेषु य स्य तस्योप् भवति जनपदेऽभिधेये । पञ्चालस्यापत्यानि पञ्चालास्तेषां निवासो जनपद पञ्चाला । अङ्गाः । वङ्गा । कलिङ्गा । कुरव ।

वरणादिभ्य ॥ ८९ ॥ एभ्यः परस्य चातुरर्थिकस्य त्यस्योप् भवति । वरणानामदूरभव वरणाः नगर । गोदौ ह्रदौ तयोरदूरभव गोदौ ग्रामः मथुरा ।

+ शिरीषादुप्कण्ठा ॥ ९० ॥ शिरीषश ब्दादुप्कादयश्चातुरर्थिका भवति । शिरीषाणामदूरभवो ग्राम शिरीषाः । शैरीषक । शिरीषिक ।

शर्करायाष्ठण्ठण् च ॥ ९१ ॥ शर्कराशब्दात् ठणादयः उशादयश्च चातुरर्थिका स्यु । शर्करा अस्मिन् ग्रामे सति शार्करिकः । शार्करीयः । शार्कराः । शर्करा । शार्करकः । शर्करिक ॥

नद्यां मतुः ॥ ९२ ॥ नद्या देशे खौ मृवो मतुः स्यात् चातुरर्थिकः । उदुम्बरा अस्यां सति उदुम्बरावती । मशकावती । पुष्करावती ।

मध्वादेः ॥ ९३ ॥ मध्वादिभ्यो मतुश्चातुरर्थिक स्यात् । मध्वस्मिन् देशेऽस्ति मधुमान् । बिशवान् । स्थाणुमान् ।

कुमुदनडवेतसमहिषाड्डित् ॥ ९४ ॥ कुमुदादेर्मतुश्चातुरर्थिक स्यात् स च डित् । कुमुदान्यस्मिन् देशे सति कुमुद्वान् । नड्वान् । वेतस्वान् । महिष्मान् ॥

* नडशादाड्वलः ॥ ९५ ॥ आभ्या वलो भवति चातुरर्थिक स च डित् । नड्वल । शाद्वल ।

शिखायाः ॥ ९६ ॥ शिखाशब्दाद्वलः स्यात् चातुरर्थिक । शिखया निर्वृत्तं शिखावल नगर ॥

उत्करादेश्छः ॥ ९७ ॥ उत्करादिभ्यश्चतुर्षु अर्थेषु छो भवति । उत्करोऽस्मिन् देशेऽस्ति उत्करीयः । मकरीयः । शफलीय ।

*नडादेः कछ ॥ ९८ ॥ नडादिभ्यश्चतुर्ष्वर्थेषु कछो भवति । नडा अस्मिन देशे सति नडकीय । प्लक्षकीय । बिल्वकीय ॥

शेषे ॥ ९९ ॥ शेषे अर्थविशेषे यथानिर्दिष्टं त्यो भवति । चक्षुषा गृह्यते चाक्षुष रूप । श्रावणः शब्दः । दृषदि पिष्टा दार्षदा शक्तव । अश्वैरुह्यते आश्वो रथ । चतुर्भिरुह्यते चातुर शकट ।

राष्ट्रदूरापारात् घखावादस् ॥ १०० ॥ राष्ट्रादेर्यथासंख्य घादयो भवति शेषे । राष्ट्रे जा

तो भवो धा राष्ट्रियः। दूरेत्य । औत्तराहः।

पारावारपारावारावारपारेभ्यः खः ॥ १०१ ॥ पार अवार पारावार अवार पार इत्येतेभ्य खो भवति। पारीण । अवारीण । पारावारीण । अवारपारीण ।

ग्रामाद्द यखञ् ॥ १०२ ॥ ग्रामाद् शेषेऽर्थे यखञौ स्तः। ग्रामे जातो भवो वा ग्राम्यः, ग्रामीण ।

।ढकञ् ॥१०३॥ ग्रामशब्दाच्छेषेऽर्थे ढकञ् स्यात्। ग्रामेयक ।

कत्र्यादे ॥ १०४ ॥ कत्रि प्रभृतिभ्यो ढकञ् स्यात् शेषे। कत्रौ जातो भवो वा कात्रेयकः। पौष्करेयक । पौष्कलेयकः।

* कुड्यादिभ्यो यख ॥ १०५ ॥ एभ्यो ढकञ् स्यात् शेषेऽर्थे यख च तत्सनियोगे। कुड्याया जातः कौडेयक । कुण्यायां जातः कौणेयकः।

– कुलकुक्षिग्रीवाच्छ्वास्यलंकारे॥१०६॥ कुलादेर्ढकञ् स्यात् श्वाद्यर्थे। कुले जातो भवो वा कौलेयक श्वा। कौक्षेयकोऽसिः। ग्रैवेयकोऽलंकारः। अन्यत्र—कौल। कौक्ष। ग्रैव।

नद्यादेर्ढण् ॥ १०७ ॥ नद्यादिभ्यः शेषेऽर्थे ढण् स्यात्। नद्यां जातो भवो वा नादेय । माहेय । वाराणसेय।

* पुर पश्चाद्दक्षिणात्त्यण् ॥१०८॥ एभ्य शेषेऽर्थे त्यण् स्यात्। पुरो भव पौरस्त्य । पाश्चात्य। दाक्षिणात्य ।

+वाल्हयुर्दिपर्दिकापिश्याष्ट्युण्॥१०९॥ एभ्य शेषे ष्टुण् स्यात्। वाल्हिषु जनपदे जात वाल्हायनः। औदायन। पार्दायन । कापिशायनी द्राक्षा ।

रङ्कोर्गोगिनि॥११०॥रङ्कुशब्दाद् ष्टुण् स्याद्वा अगिनि। रांकवायणो गौ। रांकवो गौ। अगिनीति किं ? रांकव. कम्बलः।

* द्युप्रागपागुदक्प्रतीचो यः॥ १११॥ दिव प्रादिपूर्वात् अचतेश्च यो भवति, शेषेऽर्थे। दिवि जातो भवो वा दिव्यः। प्राच्य । उदीच्यः। प्रतीच्यः। अपाच्यः।

+क्वामेहाविस्तसत्रात्त्यच्॥११२॥ क्वादिभ्यः तसत्रप्रत्ययान्तेभ्यश्च शेषेऽर्थे त्यच् भवति । क्व जातो भवो वा क्वत्य। अमात्य। इहत्य। आविष्ट्य। ततस्त्य। यतस्त्यः। कुतस्त्य। कुत्रत्यः। तत्रत्यः। यत्रत्य ।

+ निसो गते॥११३॥निस गतेऽर्थे त्यच् स्यात्। निर्गतो वर्णाश्रमेभ्यः इति निष्ट्य ।

वैषमोह्यःश्वस ॥ ११४ ॥ एभ्य शेषेऽर्थे त्यच् वा स्यात्। एषमो जातः ऐषमस्त्य। ऐषमस्तन। ह्यस्त्य। ह्यस्तनः। श्वस्त्य। श्वस्तनः।

* रूप्यध्वरण्याण्णः ॥११५॥ रूप्योररण्यशब्दाच्च शेषे णो भवति। वृकरूप्ये जात वार्करूप्य। शैविरूप्य। आरण्या पशव ।

* दिक्प्राचोऽखौ ॥११६॥ दिक्पूर्वात् प्रदः शेषे णो भवति अखौ। पूर्वस्या शालाया भवः पौर्वशाल। दाक्षिणशालः। औत्तरशालः। अखाविति किं ? पूर्वेषुकामशम्या जात पूर्वेषुकामशम।

* मद्रादञ्॥११७॥दिक्प्राचो मद्रशब्दाच्छेषेऽञ् स्यात्। पूर्वेषु मद्रेषु जातो भवो वा पौर्वमद्र । आपरमद्रः।

– उदग्ग्रामाद्यकृल्लोम्न ॥११८॥ उदीच्यग्रामवाचकात् यकृल्लोमन् शब्दात् शेषेऽञ् स्यात्। याकृल्लोम । उदग्ग्रामादिति किं ? याकृल्लोमन ।

×गोष्ठ्यादे ॥११९॥ गोष्ठीप्रभृतिभ्योऽञ्

स्यात् । गोष्ठ्यां जात. गौष्ठ । तैकी । तैकः । गौमती । गौमत ।

* सकलादेर्गोत्रे ॥१२०॥ सकलादेर्गोत्रे यस्त्यो विहित तदंताच्छेषेऽर्थेऽञ् स्यात् । सकलस्यापत्य साकल्यस्तस्येमे छात्राः साकलाः । काठा । गौकक्षा । गोत्र इति किं ? सकलो देवताऽस्येति साकलस्तस्येमे साकलीया ।

इञः ॥ १२१ ॥ गोत्रे य इञ् तदंतादञ् स्यात् शेषेऽर्थे । दाक्षेः छात्राः दाक्षा । माहाकाः ।

न द्व्यचः प्राग्भरतेषु ॥ १२२ ॥ द्व्यच्क इञन्त यत् प्राग्गोत्रे भरतगोत्रे च वर्तते तस्मादञ् न स्यात् । चैंकेरिमे छात्राः चैकीयाः । पौष्पीयाः । भरतेषु—कासेरिमे कासीया । वासीयाः । द्व्यच इति किं ? पान्नागारेः छात्रा पान्नागारा । प्राग्भरतेष्विति किं ? प्लाक्षाः ।

भवतष्ठण्छस् ॥ १२३ ॥ अस्मात् शेषेऽर्थे ठण्छसौ त्यौ स्त । भवतो भवत्या वाऽय भावत्कः । भवदीय ।

+ जनपरराज्ञ वछः॥१२४॥एभ्यः शेषे वछो भवति । जनस्येद जनकीय । परकीय । राजकीय । स्वदेवयोरप्यत्र ग्रहणमिति केचित् । स्वकीय । देवकीय ।

दोश्छः ॥१२५॥ दुसंज्ञकात् शेषे छो भवति तस्याय तदीय । यदीय । गार्गीयः । स्वायम्भीवः । आत्तीय ।

+ शीतादिभ्य कालात् ॥ १२६ ॥ शीतादिभ्य परो य कालशब्दस्तदंताच्छेषेऽर्थे छो भवति । शीतकालीय । उष्णकालीय ।

। व्यादिभ्यष्ठञ्ञिठौ ॥ १२७ ॥ विप्रभृतिभ्य परो य कालशब्दस्तदंताच्छेषे ठञ्ञिठौ त्यौ स्तः । वैकालिकः । वैकालिकी । वैकालिका । आनुकालिक । आनुकालिकी । आनुकालिका ।

*काश्यादेः॥१२८॥काशिप्रभृतिभ्यो दुभ्य शेषे ठञ्ञिठौ स्तः । काशौ जातः—काशिकः । काशिकी । काशिका । वैदिक । वैदिकी । वैदिका ।

वाहीकग्रामेभ्यः ॥१२९॥ वाहीकदेशग्रामवाचिभ्यो दुभ्यः शेषेऽर्थे तौ स्तः । साकले जातो भवो वा साकलिक । साकलिकी । साकलिका । माथविकः । माथविकी । माथविका । कारतपिकः । कारतपिकी । कारतपिका ।

वोशीनरेषु ॥ १३० ॥ उशीनरेषु ये ग्रामाः तद्वाचिभ्यस्तौ वा स्त । आकजालिषु जाता भवा वा आकजालिकी । आकजालिका आकजालीया । सौदर्शनिका । सौदर्शनिकी । सौदर्शनीया ।

ओर्देशे ठञ् ॥ १३१ ॥ उवर्णांताद्देशवाचिनष्ठञ् स्यात् । शवरजम्ब्वा जातो भवो वा शावरजम्बुक । नैषादकर्षुकः । देशे इति किं ? पटोश्छात्रा पाटवा ।

दोरेव प्राचा ॥ १३२ ॥ उवर्णांताद्दो प्राचां देशवाचिनो दुसंज्ञादेव ठञ् स्यात् शेषे । आढकजम्ब्वा जात आढकजम्बुक । नापितवास्तुक । नियतोय प्राचा दोरेव—माल्लवास्तव ।

कथायाः ॥ १३३ ॥ कथायाः शेषे ठञ् स्यात् । कथाया जातो भवो वो काथिको गौः ।

वर्णौ वुञ् ॥ १३४ ॥ वर्णौ जनपदे या कथा तस्याः वुञ् भवति । काथकोऽध ।

धन्वयोऽमस्यपुरवहातात् ॥१३५॥ धन्ववाचिनो यकारोड प्रस्थपुरवहइत्येवमताच्च देशवाचिनो दोर्वुञ् स्यात् । पारेधन्वनि जात पारेधन्वकः । आपारेधन्वकः । ऐरावतक । योह् सांकाश्ये भव सांकाश्यक. । काम्पिल्यकः । माल्लप्रस्थकः । नांदीपुरक । फाल्गुनी वहक ।

गोदीतो भाचां ॥१३६॥ शाट ईकारान्ताभ्‍ दो प्राग्देशवाचिनो वुञ् स्यात् । पाटलिपुत्रक । ऐकचक्रक । काकदी काकदकः । माकन्दक' ।

* राष्ट्रेभ्य ॥१३७॥ राष्ट्रवाचिनो देशात् दोर्वुञ् स्यात् । आभिसारक' । आदर्शक । औपुष्टक ।

* बहुषु ॥१३८॥ राष्ट्रवाचिनो देशात् बहुविषयाद वुञ् स्यात् शेषे । अगेषु जातो भवो वा आगक । वागकः । दार्वक । आजमीढक ।

कच्छाग्निवक्त्रगर्तयो ॥ १३९ ॥ कच्छादिधाग्देशवाचिनो वुञ् स्यान् शेपेऽर्थे । मरकच्छे जातो भवो वा मारुकच्छक' । पैप्पिलिकच्छक । काहामक । वैनुजामक । ऐंदुवक्त्रक । तैतुवक्त्रक । बाहुवर्तकः । चाक्रवर्त्तक. ।

धूमादे ॥ १४० ॥ धूमादिभ्यो देशवाचिभ्यो वुञ् स्यात शेषे । धौमक । गार्तिक । तैर्थक । काक्षक ।

* कूलात् सौवीरेषु ॥१४१॥ सौवीरेषु आमात कूलात् वुञ् स्यात् शेपेऽर्थे। कौलकः। कौलोऽन्यत्र।

+ समुद्रान्नौव्रो ॥ १४२ ॥ समुद्रशब्दाद्देशवाचिनो वुञ् स्यात् शेषे स चेत् नौ ना वा भवति । सामुद्रिका नौ । सामुद्रको मनुष्य । अन्यत्र–सामुद्र लवण ।

नगरात् कुत्सादाक्ष्ये ॥ १४३ ॥ नगरा द्देशवाचकाच्छेपे वुञ् स्यात् कुत्सायां दाक्ष्ये च । केनाय पुरुषो मुषित इह नगरे मनुष्येण सभाव्यत एतन्नागरके चोरा हि नागरका भवति। केनेय वीणा वादिता । इह नगरे मनुष्येण उपपद्यते एतन्नागरके निपुणा हि नागरका भवति ॥ कुत्सादाक्ष्ये इति किं ' नागर पुरुष ।

+नृपथ्यध्यायन्यायविहारेभेऽरण्यात्॥१४४॥ अरण्याद्देशवाचिनो वुञ् स्यात् शेषे आद्यर्थे ।आरण्यको ना, पथा , अध्यायः, न्यायः, विहार , हस्ती वा । आरण्या' औषधयोऽन्यत्र ।

+ वा गोमये ॥ १४५ ॥ अरण्यशब्दाद्देशवाचिनो वुञ् वा स्यात शेषे गोमये । आरण्यक । आरण्य गोमय. ।

कुरुयुगंधरात् ॥ १४६ ॥ आभ्यां देशवाचिभ्यां वुञ् स्यात् वा । कुरुषु जातो भवो वा कौरवक । कौरव । यौगंधरक , यौगंधरः ।

वृजिमद्रात् क ॥ १४७ ॥ आभ्यां देशवाचिभ्यां शेषे को भवति । वृजिक । मद्रक. ।

कोपोऽण् ॥ १४८ ॥ कोपो देशवाचिनोऽण् स्यात् । नदीषु जात आर्षिक ।माहिषिक । आदमक ।

कच्छादेः ॥ १४९ ॥ कच्छादिभ्योऽण् स्यात् शेषे । काच्छ । सैंधव । वार्णव. ।

नृतत्स्थे च वुञ् ॥ १५० ॥ नरि तत्स्थे च कच्छादेर्वुञ् स्यात् । काच्छको ना । काच्छकमस्य जल्पित हसित । काच्छिका चूला । एव–सैंधको ना ।

गोयवाग्वपत्तौ शाल्वात् ॥ १५१ ॥ शाल्वाद्देशवाचिन शेषे वुञ् स्यात् गवि यवाग्वां अपत्तौ च । शाल्वको गौ. । शाल्विका यवागू शाल्वको मनुष्य । एष्विति किं ' शाल्वा व्रीहयः । शाल्व पत्ति ।

* पृथिवीमध्यान्निवासाचरणेऽण् मध्यमश्च ॥ १५२ ॥ पृथिवीमध्यशब्दात् निवासभूताचरणे कठादौ अण् स्यात् । मध्यमश्चास्यादेश । पृथिवीमध्ये जातो भवो वा माध्यम कठादि । निवासादिति किं ' मध्यमीय ।

गर्तोत्तरपदगहादिभ्य. ॥ १५३ ॥ गर्तान्तो गहादिभ्यश्च छो भवति । श्वाविद्गर्ते जातो भवो वा श्वाविद्गर्तीय.। वृकगर्तीयः । शृगालगर्तीय ।

गद्दीय । अतस्वीय । समीय । विषमीय । उत्तमीय ।

* दो कखोड्कमाफलदनगरग्रामहृदयो ॥ १५४ ॥ दो कोड, सोड: कयादिषोश्च छो भवति । आरीहणके जातो भवो वा आरीहण कीयः । ब्राह्मणकीय । कौटिशिखीयः । माटिशिखीयः । दाक्षिकन्थीयः । माहिकिकन्थीयः । दाक्षिफलदीयः । माहिक्निनगरीय । दाक्षिग्रामीय । गोमयहृदीय । दधिहृदीयः ।

प्राचा कटादे ॥ १५५ ॥ प्राचां देशवाचिन कटादे छो भवति शेषे । कटनगरीय । कटग्रामीय ।

। पर्णकृकणाद् भारद्वाजे ॥ १५६ ॥ आभ्यां भारद्वाजदेशवाचिभ्यां छो भवति शेषे । पर्णीयः। कृकणीय । पार्णः । कार्कणोऽन्यत्र ।

पर्वतान्मर्त्ये ॥ १५७ ॥ पर्वताच्छो भवति मर्त्ये । पर्वते जातः पर्वतीयो मनुष्य ।

वा ॥ १५८ ॥ पर्वताच्छेपे छो वा स्यात् शेषे । पर्वतीयमुदक । पार्वत फल वा ।

+ वेणुकादिभ्य छण् ॥ १५९ ॥ एभ्य. देशवाचिभ्य छण् स्यात् शेषे । वैणुकीय । वैत्रकीय ।

युस्मदस्मदोऽन्यतरस्यां खञ् वाऽञ्खञौ ॥ १६० ॥ आभ्या अञ्खञौ वा स्तः तत्सन्नियोगे तयोः अकञादेशश्च । युष्माक युवयोर्वाऽय यौष्माक । यौष्माकीण । युष्मदीय । आस्माक । आस्माकीन. । अस्मदीय. ।

तवकममकमेकार्थे ॥ १६१ ॥ तयोस्तवकममकावादेशौ स्त एकार्थे अञ्खञो परत । तवाय तावक । तावकीन । मामकः। मामकीनः ।

योऽर्द्धात् ॥ १६२ ॥ अर्द्धाद् यो भवति शेषे । अर्द्धे भव अर्द्धय ।

+ सादेष्ठण् ॥ १६३ ॥ सादेरर्द्धाट्ठण् स्यात् शेषे । पुष्करार्द्धे भव' पौष्करार्द्धिकः । वैजयार्द्धिक ।

* दिगादेस्तौ ॥ १६४ ॥ दिगादेरर्द्धात् यठणौ स्तौ स्त: । पूर्वार्द्ध्यं । पौर्वार्द्धिक । दक्षिणार्द्ध्यं । दाक्षिणार्द्धिक ।

ग्रामराष्ट्रस्याणठणौ ॥ १६५ ॥ ग्रामस्य राष्ट्रस्य चार्द्धात् दिगादेरणठणौ स्त । ग्रामस्य राष्ट्रस्य वा पूर्वार्द्धे भव पौर्वार्द्धः । पौर्वार्द्धिक । अपरार्द्धे जातो भवो वा पाश्चार्द्धः । पाश्चार्द्धिक ।

परावरधमोत्तमादेर्य ॥ १६६ ॥ परादिपूर्वादर्द्धात् यो भवति । परार्द्ध्यं । अवरार्द्ध्यं । अधमार्द्ध्यं । उत्तमार्द्ध्यं ।

+अतोऽवोऽधसोऽम' ॥ १६७ ॥ एभ्य अमो भवति । अन्तम' । अवम । अधम ।

+ लोकाध्यात्मादिभ्यष्ठण् ॥ १६८ ॥ लोकयोरध्यात्मादिभ्यश्च ठण् स्यात् । इह लोक जात भवो वा ऐहलौकिक. । पारलौकिक । आध्यात्म भव आध्यात्मिक । आधिदैविक । ऐहिक ।

। समानाचद्देश्च ॥ १६९ ॥ समानात् समानादेश्च ठण् स्यात् । समाने भवा सामानिकाः देवा । सामानग्रामिक ।

ऊर्ध्वाद्दमदेहात् ॥ १७० ॥ ऊर्ध्वात् पराभ्या दमदेहाभ्या ठण् स्यात् । ऊर्ध्वाद् दमो दमादूर्ध्वं वा ऊर्ध्वदम.। तत्र भवः और्ध्वदमिक । और्ध्वदेहिक ।

+वर्षाकालेभ्यः ॥ १७१ ॥ वर्षाशब्दात् कालवाचिभ्यश्च ठण् स्यात् । वर्षासु भवो वार्षिक । पूर्ववार्षिक । मासिक । आर्द्धमासिक । सांवत्सरिक ।

कर्मणि श्राद्धे शरद ॥ १७२ ॥ शरच्छब्दात् श्राद्धे कर्मणि ठण् स्यात् । शारदिक श्राद्ध ।

थाढ इति किं ? शारदं दधि ।

वा रोगातपे ॥ १७३ ॥ शरदः ठण् वा स्यात् रोगे आतपे च । शरदि भवः शारदिकः, शारदो रोगः आतपो वा ।

निशाप्रदोषहेमंतात् ॥१७४॥ एभ्यष्ठण् वा स्यात् शेषे । नैशिकः । नैशः । प्रादोषिकः । प्रादोषः । हैमंतिकः । हैमंतः ।

* ख तोऽणि ॥१७५॥ हेमंततकारस्य खं वा भवत्यणि परतः । हैमनः । हैमंतः ।

श्वसस्तुट् च ॥ १७६ ॥ श्वसशब्दात् ठण् वा स्यात् । तस्य च तुट् चागमः । शौवस्तिकः । श्वस्त्यः । श्वस्तनः ।

*पूर्वाह्णापराह्णात्तनट् ॥१७७॥ आभ्यां तनट् वा स्यात् । पूर्वाह्णे जातो भवो वा पूर्वाह्णेतनः । पौर्वाह्णिकः । अपराह्णेतनः । आपराह्णिकः ।

सायंचिरंप्राह्णेप्रगेऽव्ययेभ्यः ॥ १७८ ॥ सायमादेः शिभ्यश्च तनट् स्यात् । सायं जातो भवो वा सायंतनः । चिरंतनः । प्राह्णेतनः । प्रगेतनः । शेः—प्राक्तनः, प्रातस्तनः । दिवातनः । दोषातनः ।

। चिरपरुत्परारेस्त्नः ॥१७९॥ चिरादेस्त्नो भवति । चिरत्नः । परुत्नः । परारित्नः ।

भसंध्याद्यृतुभ्योऽण् ॥१८०॥ भेभ्यः संध्यादिभ्य ऋतुभ्योऽण् स्यात् । तिष्ये भवः तैषः । पौषः । माघः । सांध्यः । साधिवेलः । आमावास्यः । ऋतोः—ग्रैष्मः । शैशिरः । वासंतः ।

— संवत्सरात् पर्वफले ॥ १८१ ॥ संवत्सरात् पर्वणि फले चाण् स्यात् । सांवत्सरं पर्व फलं वा ।

प्रावृष एण्यः ॥ १८२ ॥ प्रावृट्शब्दात् कालवाचिनः एण्यो भवति । प्रावृषेण्यः वलाहकः ।

*द्वीपाद‌्‌न्वब्धौ ञ्यः ॥१८३॥ अन्वब्धौ समुद्रसमीपे यो द्वीपः तस्मात् ञ्यो भवति । द्वैप्यः ।

। पश्चादग्राद्यंतादिमः ॥ १८४ ॥ एभ्य इमो भवति शेषे । पश्चिमः । अग्रिमः । आदिमः । अंतिमः ।

मध्यान्मः ॥ १८५ ॥ मध्यान्मो भवति शेषे । मध्यमः ।

समत्वे ॥ १८६ ॥ समत्वार्थे मध्यादत्यो भवति । नाति स्थूलो नातिकृशो मध्यः । नाति ह्रस्वो नाति दीर्घो वा सोऽपि मध्यः ।

। स्थामाजिनातादुप् ॥१८७॥ स्थामांतात् आजिनांताच्च परस्य शैषिकस्य त्यस्योप् भवति । अश्वस्थाम्नि जातः अश्वत्थामा । सिंहाजिनः ।

इति जैनेंद्रापरनाम्नि शब्दार्णवव्याकरणे शब्दार्णवचंद्रिकायां लघुवृत्तौ तृतीयस्याध्यायस्य द्वितीयः पादः

तृतीयः पादः

तत्र जातः ॥ १ ॥ तत्रेतीप्समर्थात् जात इत्येतस्मिन्नर्थे यथाविहितं त्यो भवति । स्वजन्मनि अनपेक्षितपरव्यापारः कर्तृभूतो जातः । स्रुघ्ने जातः स्रौघ्नः । माथुरः । औत्सः । राष्ट्रियः । पारीणः । ग्रामेयः । ग्राम्यः । नादेयः ।

प्रावृषष्ठः ॥ २ ॥ अस्मात् ठः स्यात् । प्रावृषि जातः प्रावृषिकः ।

खौ शरदो वुञ् ॥ ३ ॥ शरदो वुञ् स्यात् खौ । शारदकाः मुद्गाः । खाविति किं ? शारदं धान्यं ।

सिंधवपकरादण् ॥ ४ ॥ आभ्यामण् स्यात् । सैंधवः । आपकरः ।

पूर्वाह्णापराह्णार्द्रामूलप्रदोषावस्कराद्वुक ॥५ एभ्यस्ताभ्यां च को भवति । पूर्वाह्णे जातः पूर्वा-

ह्णक । अपराह्णक । आर्द्रक । मूलक । प्रदोषकः । अवस्करक । सिंधुका । श्मकरक ।

* पथकः ॥ ६ ॥ पथिनशब्दात् को निपात्य पथादेशश्च । पथि जातः पथक ।

वाऽमावास्यायाः ॥ ७ ॥ अमावास्याशब्दात् को वा स्यात् ।अमावास्यक ।आमावास्य ।

* श्रविष्ठाषाढाद्या ॥ ८ ॥ आभ्या तस्याश्च अलो भवति । श्रविष्ठासु जात श्रविष्ठ । आषाढ । अमावास्य ।

* छण् ॥ ९ ॥ ताभ्या छण् स्यात् । श्राविष्ठीय । आषाढीय ।

फल्गुन्याट्ट ॥ १० ॥ फल्गुनीशब्दाट्टो भवति । फल्गुन्या जात —फल्गुन । फल्गुनी ।

पुष्यार्थपुनर्वसुस्वात्यनुराधाविशाखा बहुलाहस्तादुप् ॥ ११ ॥ पुष्यार्थेभ्य पुनर्वस्वादिभ्यश्च भाण उप् स्यात् तत्र जातेऽर्थे । पुष्ये जात पुष्य । तिष्य । सिध्य । पुनर्वसु । स्वाति । अनुराध । विशाख । बहुल । हस्त ।

* चित्रारेवतीरोहिण्या स्त्रियाः ॥ १२ ॥ चित्रादिभ्यो भाण स्त्रियामुप स्यात् सौ।चित्रायां जाता चित्रा । रेवती । रोहिणी स्त्री । स्त्रियामिति किं ? चैत्र ।

*वाऽन्यत ॥१३॥ श्रविष्ठादिभ्योऽन्येभ्यो भेभ्यो भाण उप् वा भवति । अभिजिति जात अभिजित । आभिजित । अश्वयुक्, आश्वयुज । शतभिषक, शातभिषज । कृत्तिक , कार्त्तिक । मृगशीर्ष , मार्गशीर्ष ।

* वत्साच्छालात्॥ १४ ॥ वत्सपूर्वात् शालात् परस्य जातार्थे उत्पन्नस्याण उप्वा भवति । वत्सशाले जात —वात्सशाल । वत्सशाल ।

* गोसरात् ॥ १५ ॥ आभ्या शालादुप् भवति । गोशाल । खरशाल ।

*स्थानांतात् ॥ १६ ॥ स्थानान्तात् उप् भवति जाते त्यो । गोस्थान । अश्वस्थान ।

कृतलब्धक्रीतसभूता ॥ १७ ॥ तत्रेतीप्समर्थात् कृताद्यर्थेषु यथाविहित त्यो भवति। शुभ्ने कृत लब्ध क्रीत सभूतो वा शौघ्न । माथुर । औत्स । राष्ट्रिय । पारीण । स्वोत्पादापेक्षितव्यापार कृत । सामान्येन प्राप्त लब्ध । मूल्येन प्राप्त क्रीत । सभूति सभावना । तत्कृतकर्मभूत सभूत ।

कुशल ॥ १८ ॥ ईप्समर्थात् कुशल इत्येतस्मिन्नर्थे यथाविहित त्यो भवति।शुभ्ने कुशल शौघ्न । नोदय ।

पथो वुन् ॥ १९ ॥ पथिन्शब्दात् वुन् स्यात् । पथि कुशल —पथक ।

*कोऽश्मादे ॥ २० ॥ अश्मन्प्रभृतिभ्य को भवति।अश्मनि कुशल अश्मक ।सरक ।आकर्षक ।

कालात्साधुपुष्प्यत्पच्यमाने ॥ २१ ॥ कालवाचकादीप्समर्थात् यथाविहित त्यो भवति साध्वाद्यर्थेषु । हेमन्ते साधु हैमन प्रावार । वसते पुष्प्यति वासन्तो लता । शरदि पच्यते शारदा शालय ।

उप्ते ॥ २२ ॥ कालवाचकादीप्समर्थात् उप्तेऽर्थे यथाविहित त्यो भवति । शरद्युप्ता शारदा यवा । ग्रैष्मा शालय ।

आश्वयुज्या वुञ् ॥ २३ ॥ आश्वयुजीशब्दात् वुञ् स्यात् । आश्वयुज्यामुप्ता आश्वयुजका माषा ।

ग्रीष्मवसताद्वा ॥ २४ ॥ आभ्या वुञ् वा भवति उप्ते।ग्रैष्मक। ग्रैष्मा।वासन्तक, वासन्त मन्य।

देयमृणे ॥ २५ ॥ कालवाचकादीप्समर्थात् देयमृण इत्येतस्मिन्नर्थे यथाविहित त्यो भवति। मासे देय ऋण मासिक । सावत्सरिक ।

कलाप्यश्वत्थयवबुसोमाव्यासैषमसो वुन् ॥ २६ ॥ एभ्यो वुन् स्यात् । यस्मिन् काले मयूरा केदारा इक्षव कलापिनो भवति स का लम्न माहचर्यात् कलापी । यस्मिन्नश्वत्थाः फलति सोऽश्वत्थ । यस्मिन् यवाना बुस स यवबुसः । उमाव्यस्यते विक्षिप्यते यस्मिन् काले स उमाव्यास । कलापिनि काले देयमृण कलापक।अश्वत्थक।यवबुसक।उमाव्यासक।ऐषमक।

ग्रीष्मावरसमाद् वुञ् ॥२७॥ आभ्या वुञ् भवति देय ऋणे । ग्रैष्मक । आवरसमक ।

सवत्सराग्रहायण्याष्ठण च ॥ २८ ॥ आभ्यां ठण् स्यात् वुञ् च । सवत्सरे देयमृण सांव त्सरिक । सावत्सरक।आग्रहायणिक । आग्रहायणक।

रौति मृग ॥ २९ ॥ कालवाचकादीप्स मर्थात् रौति मृग इत्येतस्मिन्नर्थे यथाविहित त्यो भवति । निशायां रौति मृग —नैशिकः, नैश । प्रादोषिक । प्रादोषः ।

* जयी च ॥ ३० ॥ जयी इत्येतस्मिन्नर्थे कालवाचिनो यथाविहित त्यो भवति । निशाया जयी नैशिक , नैश । वासत । चकार कालानुकर्षणार्थ ।

भव ॥३१॥ तत्रेतीप्समर्थाद् भव इत्येत स्मिन्नर्थे यथाविहित त्यो भवति । स्रुघ्ने भव स्रौघ्न । राष्ट्रीय । ग्रामीण ।

दिगादेर्य ॥३२॥ दिगादिभ्यो यो भवति। दिशि भवो दिश्य । वर्ग्य । वश्य ।

देहांगात् ॥३३॥ शरीरावयवात् यो भवति। दन्तेषु भव दन्त्य । ओष्ठ्य । कर्ण्य । मुख्य ।

दृतिकुक्षिकलशिवस्त्यस्त्यहेर्ढञ् ॥ ३४ ॥ एभ्यो ढञ् स्यात् । दृतौ भव दार्तेय जल । कौक्षेय व्याधि । कालशेय तक्र । वास्तेय मूत्र । अस्ताजि भव आस्तेय तेज । अस्तु ज त्यसंनिधाने अस्तिभावो निपात्यते । आहेय विष ।

ग्रीवाभ्योऽण् च॥३५॥ग्रीवाशब्दादण् स्यात् ढञ् च । ग्रीवासु भव ग्रैव, ग्रैवेय ।

। चतुर्मासात् खौ ॥३६॥ चतुर्मासात् अण् भवति खौ । चतुर्षु मासेषु भवा चातुर्मासी । ख्याविति किं ? चतुर्मास ।

ञ्यो यज्ञे ॥ ३७ ॥ चतुर्मासात् ञ्यो भवति यज्ञेऽर्थे । चातुर्मास्यानि यज्ञकर्माणि ।

*देवदारुगंभीरपचजनात् ॥३८॥एभ्यो ञ्यो भवति।देवे भव दैव्य ।दारव्य ।गाम्भीर्य ।पांचजन्य ।

* हात् परिमुखादे. ॥३९॥ हसञ्ज्ञात् परिमुखादेर्ञ्यो भवति । मुखात् परि—परिमुख । तत्र भव —पारिमुख्य । पारिहनव्य. । पार्योष्ठ्य ।

अत पूर्वाट्ठञ्॥४०॥हादत.शब्दपूर्वात् ठञ् स्यात् । अगारस्यात.—अतरगार । तत्र भवः आतरगारिकः । आतर्गेहिक । आतःपुरिकः ।

उपाज्जानुनीविकर्णात् प्राये॥४१॥ उपपूर्वेभ्यो जान्वादिभ्यो हसञ्ज्ञकेभ्य ठञ् स्यात् तत्र प्राये भवे । जानुन समीप-उपजानु । तत्र प्रायः भवः औपजानुक सेवक । औपनीविक कार्षापणक । औपकर्णिक सूचक ।

पर्यनोर्ग्रामात् ॥४२॥ आभ्यां ग्रामात् ठञ् स्यात । ग्रामात् परि परिग्राम तत्र भवः पारिग्रामिक. । आनुग्रामिकः ।

। मध्यात्कृणादिना मुक् च ॥ ४३ ॥ मध्यशब्दात् तत्र भवे छादयो भवति मुक् चागम । मध्ये भव मध्यमीय । माध्यम । माध्यमा । माध्यंदिन ।

जिह्वामूलांगुलेश्च छ ।४४। आभ्यां मध्याच्च छो भवति । जिह्वामूलीय ।अंगुलीय ।मध्यीय ।

वर्गांतात् ॥ ४५ ॥ वर्गांतात् भवे छो भव-

ति । कवर्गीय । चवर्गीय ।

यखौ चाशब्दे । ४६ । वर्गान्ताद् यखौ स्त श्चाशब्दे । भरतवर्ग्य । भरतवर्गीण । भरतवर्गीय । एव-बाहुबलिवर्ग्य, बाहुबलिवर्गीण, बाहुबलिवर्गीयः । अशब्द इति किं ? टवर्गीय ॥

+ रूढेऽन्त पुराट्ठ० । ४७ । रूढे विषये अतः-पुरात् ठो भवति । अन्त पुरे भवा अन्त पुरिका स्त्री। रूढ इति किं ? आन्त पुर ।

* कर्णललाटात् क ॥४८॥ आभ्या को भवति रूढे । कर्णिका । ललाटिका भूषणविशेष ।

* तस्य व्याख्याने च ग्रथात् ॥४९॥ तस्येति तासमर्थात् व्याख्यानेऽर्थे तत्र भवे च ग्रन्थवाचकात् यथाविहित त्यो भवति । सुपां व्याख्यान सुप्सु भव वा सौप । तैङ । कार्त । ग्रथादिति किं ? पाटलिपुत्रस्य व्याख्यानी सुकोशला ।

* बह्वचष्ठञ् प्राय० ॥ ५० ॥ बह्वचो ग्रथात् ठञ् भवति प्रायः । षत्वणत्वस्य व्याख्यान तत्र भव वा षात्वणत्विक । पाचहोतृक । ब्राह्मणिक । प्राथमिक । नामाख्यातिक । आग्निष्टोमिक । क्वचिन्न—संहितायाः व्याख्यान सांहित । बह्वच इत्येव-हार्च ।

द्व्यजृच ॥ ५१ ॥ द्व्यचो मृदः ऋक्-शब्दाच्च ठञ् स्यात् । अगस्य व्याख्यान तत्र भव वा आगिक । पौर्विक । तार्किक । वार्षिक । नामिक । ऋक्-आर्चिक ।

+ऋषिभ्योऽध्याये ॥ ५२ ॥ ऋषिशब्देभ्यो ग्रथवाचिभ्यष्ठञ् स्यात् अध्याये । वशिष्ठस्य व्याख्यान तत्र भव वा वाशिष्ठिकोऽध्याय ।वैश्वामित्रिक ।

* पौरोडाशपुरोडाशाट्ठष्ठौ ॥ ५३ ॥ आभ्यां ठट्ठौ त्यौ स्त । पौरोडाशिक । पौरोडाशिकी। पौरोडाशिका । पुरोडाशिक । पुरोडाशिकी । पुरोडाशिका ।

छदसो य ॥ ५४ ॥ छदसो यो भवति छदस्य ।

*शिक्षादेश्चाण् ॥ ५५ ॥ शिक्षादिभ्य छदसश्च अण् स्यात् । शिक्षाया व्याख्यान तत्र भवो वा शैक्ष । आर्गयण ।पादव्याख्यान ।छादस ।

तत आगत ॥ ५६ ॥ तत इति कास-मर्थात् आगत इत्येतस्मिन्नर्थे यथाविहित त्यो भवति।श्रुघ्नादागत श्रौघ्न ।राष्ट्रिय ।आहिच्छत्र ।

यौनमौखात् वुञ् ॥ ५७ ॥ यौनेभ्यो मौखेभ्यश्च वुञ् भवति तत आगतेऽर्थे । मातुलादागत मातुलक । मातामहक । औपाध्यायक । आचार्यक । ऋत्विज आगत आर्त्विजक ।

* वा पित्र्य ॥ ५८ ॥ पितृशब्दाद् यो वा निपात्य । पितुरागत पित्र्य, पैतृक ।

* ऋष्ठण् ॥ ५९ ॥ ऋकारात् तु यौनमौखात् ठण् स्यात्।मातुरागत मातृक।भ्रातृक।हौतृक।पैतृक।

* आयस्थानात् ॥ ६० ॥ आयस्थानवाचकात् ठण् स्यात् । शुल्कशालाया आगत शौल्कशालिक । गौल्मिक । आपणिक ।

*शुण्डिकादेरण् । ६१ ॥ शुण्डिकादिभ्योऽण् स्यात् आगते । शौण्डिक । कार्कण । तैर्थ ॥

गोत्रादङ्कवत् ॥ ६२ ॥ गोत्रादङ्क इव त्यविधिर्भवति तत आगतेऽर्थे । यथा- विदानां अक० वैद० ।तथा विदेभ्य आगत वैद । गार्ग । औपगवक ।

* नृहेतोर्वा रूप्य ॥ ६३ ॥ नृवाचिभ्यो हेतुवाचिभ्यश्च रूप्यो वा भवति आगते।जिनदत्तादागत जिनदत्तरूप्य । जैनदत्त । समाद्धेतोरागत समरूप्य, समीय । पापरूप्य, पापीय ।

मयट् ॥ ६४ ॥ नृहेतुभ्यो मयट् स्यात् आगते । जिनदत्तमय । सममय पापमय ।

प्रभवति ॥ ६५ ॥ तत इति पंचम्या प्रभवतीत्येतस्मिन्नर्थे यथाविहितं त्यो भवति । हिमवतः प्रभवति हैमवती गंगा । दारदी सिंधु । शौभ्र । राष्ट्रिय । अवारीण ।

। त्यदादेर्मयट् ॥ ६६ ॥ त्यदादिभ्यो मयट् स्यात् । यस्मात् प्रभवति तन्मयम् । मदीयं तन्मयम् ।

* वैडूर्य ॥६७॥ विदूरशब्दात् ञ्यो निपात्य । विदूरनगरात्प्रभवति वैडूर्यो मणि ।

* तद्गच्छत्यध्वदूते ॥ ६८ ॥ तदिति द्वितीया समर्थात् गच्छत्यर्थे यथाविहितं त्यो भवति अध्वनि दूते च । शुभ्रं गच्छति शौभ्रः । राष्ट्रिय । ग्रामीण पथा वा दूतो वा । अध्वदूत इति किं ? शुभ्रं गच्छति सार्थः ।

अभिनिष्क्रामति द्वार ॥ ६९ ॥ द्वितीयासमर्थात् अभिनिष्क्रामति द्वारमित्येतस्मिन्नर्थे यथाविहितं त्यो भवति । शुभ्रमभिनिष्क्रामति द्वारं शौभ्रं । आहिच्छत्र । राष्ट्रिय ।

प्रस्तुत्य कृते ग्रंथे ॥ ७० ॥ तदितीप्समर्थात् प्रस्तुत्य कृतेऽर्थे ग्रंथे यथाविहितं त्यो भवति । सुलोचना प्रस्तुत्य कृतो ग्रंथ. सौलोचन' । सौभद्र । साकुमार । ग्रंथ इति किं ? सुतारां प्रस्तुत्य कृतः प्रासादः ।

+ ज्योतिष ॥ ७१ ॥ ज्योतिःशब्दादण् एत्वमात्रश्च निपात्य । ज्योतींषि प्रस्तुत्य कृतो ग्रंथ ज्योतिष ।

– आख्यायिकासूप् प्रायः ॥ ७२ ॥ आख्यायिकासु उत्पन्नस्य त्यस्य उप् भवति प्राय' । वासवदत्ता प्रस्तुत्य कृताख्यायिका वासवदत्ता । दोरूढस्योश । उर्वशी । सुमनोहरा । अण उप् । न च भवति । भीमरथ—भैमरथी ।

* इंद्रजननादिभ्यश्छ ॥ ७३ ॥ इद्धात् इंद्रजननादिभ्यश्च प्रायश्छो भवति । श्रीमतीवजूजर्यो न प्रस्तुत्य कृतो ग्रंथ' श्रीमतीवज्रजीय' । भरतबाहुबलीय । श्रीपालचरितीय । इंद्रजननीय । प्रद्युम्नोदयनीय । सीताविवर्णीय ।

सोऽस्य निवास ॥ ७४ ॥ स इति प्रथमासमर्थात् निवासवाचिनोऽस्येति ता(यथाविहितं त्यो भवति । शुभ्रो निवासोऽस्य शौभ्र । राष्ट्रिय । नादेय ।

* अभिजन ॥ ७५ ॥ प्रथमात् अभिजन इत्यस्मिन्नर्थे यथाविहितं त्यो भवति । शुभ्रोऽभिजनोऽस्य शौभ्र । राष्ट्रियः ।

छोऽस्त्राजीवेऽद्रे ॥ ७६ ॥ स इति प्रथमात् अद्रिवाचिनश्छो भवति अस्त्राजीवेऽर्थे । हृद्गोलोऽद्रिरभिजनोऽस्य हृद्गोलीय । शालाय । भोजकटीय । अस्त्राजीव इति किं ? ऋक्षोदोऽद्रिरभिजनोऽस्य आर्क्षोदो ब्राह्मण । अद्रिरिति किं ? शाकम्भरोऽस्त्राजीवी ।

शाडिकासिंध्वादेर्ज्याणौ ॥ ७७ ॥ शाडिकादिभ्य. सिध्वादेश्च ञ्याणौ स्तौ स्त यथासंख्य । शाडिकोऽभिजनोऽस्य शाडिक्य । कौचवार्य । सार्वसैन्यः । सैधव । वाणव । माधुमत ।

तूदीवर्मत्या ढण् ॥ ७८ ॥ आभ्यां ढण् स्यात् । तूदी अभिजनोऽस्य । तौदेयः । वार्मतेयः ।

शलातुराच्छण् ॥ ७९ ॥ अस्मात् छण् स्यात् । शलातुरोऽभिजनोऽस्य—शालातुरीयः ।

भक्ति. ॥ ८० ॥ प्रथमात् भक्तिरित्यस्मिन्नर्थे यथाविहितं त्यो भवति । शुभ्र भक्तिरस्य शौभ्र. । माथुर । राष्ट्रिय ।

* महाराजादेशकालाचित्ताट्ठण् ॥ ८१ ॥ महाराजशब्दात् देशकालवर्जितादचित्ताच्च ठण् स्यात् । महाराजो भक्तिरस्य माहाराजिक । आपूपिक । शाष्कुलिक. । मौदकिक. । अदेशकालग्रहणं किं ? श्रौघ्न । पूर्वाह्णतन ।

* वासुदेवार्जुनाद्वुन् ॥ ८१ ॥ आभ्या वुन् स्यात् । वासुदेवो भक्तिरस्य वासुदेवक । अर्जुनक ।

गोत्रराजाख्याद्वुञ् मायः ॥ ८३ ॥ गोत्राख्येभ्यो राजाख्येभ्यश्च वुञ् स्यात् मायः । औपगवो भक्तिरस्य औपगवक । गार्ग्यक । गार्ग्यायणकः । नाकुलकः । साहदेवकः । दौर्योधनक । माय इति किं ? पाणिनो भक्तिरस्य पाणिनीय । पौरवीयः ।

राष्ट्रवत्सर्वं सरूपाद्द्वे ॥८४॥ "राष्ट्रराज सनाम्नोऽञ् राजापत्ये" इत्यधिकृत्य सरूपात् सनाम्नो यो द्विरुक्तः तदतस्य भक्तियुक्तस्य राष्ट्रवत्सर्वं स्यात् प्रकृतिः स्यश्च । वृजेरपत्य वार्ज्यः, वार्ज्यो वृजयो वा भक्तिरस्य वृजिक । मद्रक । पाडवक । आगक । वागकः । सरूपादिति किं ? अनुपटो जनपदः तस्य पौरवो राजा स भक्तिरस्य पौरवीयः । द्वेरिति किं ? पचाला ब्राह्मणा भक्तिरस्य पाचालः ।

तेन प्रोक्त ॥ ८५ ॥ तेनेति भासमर्थात् प्रोक्तमित्यस्मिन्नर्थे यथाविहित स्यो भवति । गौतमेन प्रोक्त गौतमः आचारः । श्रीदत्तीय । सामतभद्र ।

* मौदादिभ्योऽण् ॥८६॥ एभ्योऽण् स्यात् । मौदेन प्रोक्त विदत्यधीयते वा मौदाः । पैप्पलादाः । जाजला ।

* कठादिभ्यश्छन्दस्युप् ॥८७॥ एभ्यश्छन्दसि प्रोक्तार्थे स्यस्योप् भवति तच्चेत्प्रोक्त छन्दो वेदो भवति । कठेन प्रोक्त छन्दो विदत्यधीयते वा कठा । चरका । कर्करा ।

+तित्तिरिवरतन्तुखण्डिकोखाच्छण् ॥८८॥ एभ्यः छण् भवति छन्दसि । तित्तिरिणा प्रोक्त विदत्यधीयते वा तैत्तिरीया । वारतन्तवीया । खाण्डिकीया । औखीया ।

छगलिनो ढिन् ॥ ८९ ॥ अस्मात् ढिन् स्यात् । छागलेयी । छागलेयिनो ।

शौनकादिभ्यो णिन् ॥ ९० ॥ एभ्यो णिन् स्यात् । शौनकेन प्रोक्त छन्दो विद शौनकिन । हारिद्राविणः । सागरविणः । शापेयिनः

पुराणे कल्पे ॥ ९१ ॥ तेन प्रोक्ते पुराणे कल्पे णिन् स्यात् । पिंगेन प्रोक्त कल्पः पुराणश्चेत् पैंगी कल्प । तार्णवैगी । आरुणपराजी । पुराण इति किं? आश्मरथ्येन प्रोक्त आश्मरथ ।

। काश्यपकौशिकाच्छन्दोवत् ॥ ९२ ॥ आभ्या तेन प्रोक्ते पुराणे कल्पे छन्दसीव कार्यं स्यात् । काश्यपेन प्रोक्त पुराण कल्प विदति काश्यपिनः । कौशिकिन ।

* शिलालिपाराशर्यान्नटभिक्षुसूत्रे ॥९३॥ आभ्या नटसूत्रे भिक्षुसूत्रे चार्थे छन्दोवत् कार्यं स्यात् । नटानामध्ययन नटसूत्र । शिलालिना प्रोक्त नटसूत्र विदत्यधीयते वा शैलालिनो नटाः । भिक्षूणामध्ययन भिक्षुसूत्र । पाराशरिणो भिक्षव ।

* कृशाश्वकापिलेयकर्मदादिन ॥ ९४ ॥ कृशाश्वकापिलेयाभ्या नटसूत्रे कर्मदात् भिक्षुसूत्रे च इन् स्यात् छन्दोवच्च । कृशाश्विनः कापिलेयिनो नटाः । कर्मंदिनो भिक्षव. ।

एकादिक् ॥ ९५ ॥ भातात् एकदिगित्येतस्मिन्नर्थे यथाविहित स्यो भवति । सुदाम्ना पर्वतेनैकादिक् सौदामनी विद्युत् । हैमवती ।

तस् ॥ ९६ ॥ तेनेतिभासमर्थात् एकदिगर्थे तस् भवति । सुदामत । हिमवत्तः । पीलुमूलत ।

यश्चोरस ॥ ९७ ॥ उर शब्दाद् यो भवति तस् च । उरसा एकादिग् उरस्य । उरस्तः ।

उपज्ञाते ॥ ९८ ॥ भातादुपज्ञातेऽर्थे यथाविहित स्यो भवति । स्वायम्भुवेनोपज्ञात स्वायंभुवीय भाकालिकायाराध्ययन । पौज्यपादमेक-

शेषव्याकरण।

कृते ग्रन्थे ॥९९॥ भासमर्थात् कृते ग्रन्थे यथाविहित त्यो भवति। समन्तभद्रेण कृत सामन्तभद्र वार्तिक। सिद्धसेनीयः स्तव। ग्रन्थ इति किं? तक्ष्णा कृत प्रासाद।

खौ ॥ १०० ॥ तेनेति भासमर्थात् कृतेऽर्थे यथाविहित त्यो भवति खुविषये। मक्षिकाभिः कृत माक्षिक मधु। क्षौद्र। वारटैर। भ्रामर। गर्मुद्भि कृत गार्मुत।

कुलालादेर्वुञ् ॥ १०१ ॥ एभ्यो वुञ् स्यात् खौ। कुलालेन कृत कौलालक। कौमारक। वारडक।

*तस्य स्व ॥ १०२ ॥ तस्येति तासमर्थात् स्वमिति सन्निधिनि द्वितीये यथाविहित त्यो भवति। उपगोरिद औपगव। वार्क्षी शाखा।राष्ट्रिय।

हलशी राह्यण् ॥ १०३ ॥ आभ्या ठण् स्यात्। हलस्येद हालिक। शैरिक ॥

~ समिधष्टेन्यणाधाने ॥ १०४ ॥ समित् शब्दाद् टेन्यण् भवति आधाने। सामिधामाधानो मन्त्र सामिधेन्य.। सामिधेनी ऋक्।

।आग्नीध्र गृहे ॥ १०५ ॥ अग्नीधृशब्दाद् गृहेऽर्थेऽण् जश्त्नाभावश्च निपात्य। अग्नीधु ऋत्विग्विशेषस्य गृह—आग्नीध्र।

* रथाद् वोढगे ॥१०६॥ रथाद् स्वेऽर्थे यस्त्य स रथस्य वोढरि रथागे एव च स्यात्। रथस्याय वोढा रथ्य। रथ्य चक्र। वोढ्ग इति किं? रथस्येद स्थान।

* सादेश्च य ॥ १०७॥ रथात् केवलात् सादेश्च स्वेऽर्थे यो भवति। रथ्य। द्वयोरथयोर्वोढा द्विरथ्य। परमरथ्य।

पत्रादञ् ॥१०८॥ पत्र वाहन तत्पूर्वादञ् स्यात् स्वेऽर्थे। आश्वरथ। औष्ट्रथ। रासभरथ ॥

पत्रात् ॥ १०९ ॥ पत्रवाचिनोऽञ् स्यात्। उष्ट्रस्याय औष्ट्र। आश्वः। रासभ। हास्तो रथ।

। वाह्याध्वोपकरणे ॥११०॥ पत्राद् यस्त्य उक्तः स वाह्याध्वोपकरणेष्ववज्ञेय। अश्वानामय वाह्य, आश्वो रथ। आश्वोऽध्वा। आश्व पल्यायन। वाह्याध्वोपकरण इति किं? अश्वानामय घासः।

। वहेस्तुरिट् च ॥१११॥ वहेर्योऽन्तृत्यातस्य अञ् स्यात्। तस्य तुरिडागमश्च। बोढु सारथे. स्व वाहित्र। सावहित्र।

* द्वन्द्वात् वुन् विवाहे॥ ११२ ॥ द्वन्द्वात् विवाहेऽर्थे वुन् स्यात्। कुरवश्च वृष्णयश्च तेषा विवाह कुरुवृष्णिका। कुरुकशिका।

* वैरेऽदेवासुरादिभ्य ॥ ११३ ॥ द्वन्द्वाद् देवासुरादिवर्जितात् वुन् स्यात् वैरे। अहिनकुलस्येद वैर—अहिनकुलिका। श्वावराहिका। काकोलूकिका। अदेवासुरादिभ्य इति किं? देवासुरस्य वैरं दैवासुर। राक्षोसुर।

* चरणात् वुञ् ॥११४॥ चरणवाचकाद् वुञ् स्यात्। कठेन प्रोक्त विदन्त्यधीयते वा विद्वांसोऽध्येतारो वा कठा। तेषा स्व काठक। कालापक। चारकक।

धर्माम्नाये ॥ ११५ ॥ चरणाद् यो वुञ् विहित स धर्माम्नाययोरेव स्यात्। कठाना धर्म, आम्नायो वा काठक। कालापक। पैप्पलादक। धर्माम्नाय इति किं? कठाना क्षेत्रं।

छन्दोगौक्थिकयाज्ञिकबह्वृचनटाञ्ञ्य ॥ ११६ ॥ छन्दोगादेश्चरणात् नटाच ञ्यो भवति धर्माम्नाये। छान्दोग्य। औक्थिक्य। याज्ञिक्य। बाह्वृच्य। नाट्य।

आथर्वणोऽण् ॥११७॥ आथर्वणिकशब्दस्य नष्टेक आणित्यणस आथर्वणो निपात्यते चरणे।

अथर्वणा प्रोक्त छदो विदत्यधीयेत वा आथर्वणिका । तेपा धर्म आम्नायो वा आथर्वण ।

* साकलात् सघांकलक्षणघोपे वा ॥११८॥ साकलशब्दाचरणात् सघे अके लक्षणे घोपे चाण् वा स्यात् । साकल्येन प्रोक्त विदत्यधीयते वा साकला । तेपामय सघोऽको लक्षण घोपो वा साकलः । साकलकः ।

* गोत्रादञ्याविञः॥११९॥ गोत्रवाचकाद् अञाद्यताद् अण् स्यात् स्वेर्थे सघादौ । विदाना सघादि वैदः । और्व । गार्गः । वात्स । दाक्ष । प्लाक्षः । गोत्रादिति किं ? सौतगमेरिद सौतगमीय ।

* वुञाशिष्यदडमाणवे ॥ १२० ॥ गोत्रात् शिष्यदडमाणववर्जितात् वुञ् स्यात् । औपगवस्य स्य औपगवक । दाक्षक । गार्गक । अशिष्यदडमाणव इति किं ? काठ्यस्येमे शिष्या दंडमाणवाः वा काठा । गौकक्षा । दाक्षाः ।

रैवतिकादेश्छ ॥ १२१ ॥ रैवतिकादेः गोत्राद् छो भवति । रैवतिकस्येद रैवतिकीय । गौरग्रीवीय । स्वापिशीय ।

+ कौंपिजलहास्तिपदादण् ॥ १२२ ॥ आभ्या गोत्रवाचिभ्या तस्य स्वेऽण् स्यात् । कुपिंजलस्यापत्य कौपिंजला । हस्तिपदस्य हास्तिपद. । तयोः स्व कौपिंजल । हास्तिपद ।

तस्य विकार ॥ १२३ ॥ तस्येति तासमर्थात् विकार इत्येतस्मिन्नर्थे यथाविहित स्यो भवति । भस्मनो विकार भास्मन । तार्णव मार्तिकः ।

प्राण्योपधिवृक्षेभ्योऽवयवे च ॥ १२४ ॥ प्राण्योपधिवृक्षवाचिभ्योऽवयवे विकारे च यथाविहित स्यो भवति । कपोतस्यावयवो विकारो वा कापोत सक्थि मास वा । मायूर । दौर्वं काड । मौर्वं भस्म । पैप्पल । कारीर । बैल्व । पाल।

*तालाद् धनुषि ॥ १२५ ॥ तालादण् वति धनुषि । तालस्य विकार ताल धन तालमयोऽन्य ।

*हेमार्थान्माने ॥१२६॥ हेमवाचिनो माने स्यात् । जातरूपस्य विकार जातरूपो निष्क हाटक कार्षापण।मान इति किं?काचनमयी यष्टि

हेमादिभ्योऽञ् ॥१२७॥ एभ्य अञ् स्यात् हेम्न विकारोऽवयवो वा हैम सिंहासन । राजन औदुबरः ।

त्रपुजतो पुक् ॥ १२८ ॥ आभ्या अण् स्यात् पुक् चागम ।त्रपुणो विकार. त्रापुप।जातुप।

* शम्या लुक ॥ १२९ ॥ शमीशब्दादञ् स्यात् लुक चागमः।शामील भस्म।शामीली स्रुक

*मयड् वाऽभक्षाछादने ॥ १३० ॥ तांतात् भक्षाछादनवर्जितेऽवयवे विकारे च मयड् वा स्यात् । अश्मनो विकारः-अश्ममय । आश्म । सिकतामय । सैकत । कपोतमय । कापोत । अभक्षाछादन इति किं?मौद्ग सूप ।कार्पास प्रावार ।

*एकाच्छरादप्राणिदोः ॥ १३१॥ एकाच शरादे अप्राणिवाचिनश्च दोर्मयट् स्यात् विकारावयवयोः । मृन्मय । वाङ्मय । शरमय । दर्भमय । तृणमय । अप्राणिदो —आम्रमय । शाकमय । तन्मय ।

तिलयवादसंज्ञा ॥ १३२॥ आभ्या मयट् भवत्यसौ । यवमय । तिलमय । तैल । यावकमन्यत् ।

* व्रीहे पुरोडाशे ॥ १३३ ॥ व्रीहेर्मयट स्यात् पुरोडाशे । व्रीहीणा विकारः व्रीहिमय, पुरोडाश । व्रैह ओदनोऽन्यः ।

* गोर्विड्येव॥१३४॥ गोर्मयट् स्यात् विडि शकृत्येव।गोर्विट् गोमय । गोर्विकारो गव्यमन्यत ।

पिष्टात् ॥ १३५ ॥ पिष्टाद्विकारे मयट् स्यात् । पिष्टमय ।

क खौ ॥ १३६ ॥ पिष्टात् को भवति खौ । पिष्टिका ।

* क्रीतवन्मानात ॥ १३७ ॥ मानवाचकात् क्रीत इव त्यविधिः स्यात् विकारे । यथा—शतेन क्रीत शत्य, शतिक । साहस । तथा—शतस्य विकार शत्य । शतिक । साहस । प्रास्थिक ।

कौशेण्या ढण् ॥ १३८ ॥ आभ्या ढण् स्यात् तयोः । कोशेय सूत्र । एण्याः विकारोऽवयवो वा ऐणेय मास ।

उष्ट्राद् वुञ् ॥ १३९ ॥ उष्ट्राद् वुञ् स्यात् । औष्ट्रक मास । औष्ट्रिका जघा ।

× वोमोर्णात ॥ १४० ॥ आभ्यां वुञ् वा स्यात् तयो. । औमक भस्म । औम । उमामय । और्णक सूत्र । और्ण । ऊर्णामय ।

* पयसो य' ॥ १४१ ॥ पयसो विकारे य स्यात् । पयस्य दधि ।

द्रो ॥ १४२ ॥ द्रुशब्दाद् यो भवति । द्रोर्विकार. द्रव्य ।

माने वय ॥ १४३ ॥ द्रोर्माने वयो भवति । द्रुवय मान ।

*हैयगवीन ॥ १४४ ॥ ह्योगोदोह शब्दात् नञ् निपात्य प्रकृतेश्च हियगुभाव । ह्योगोदोहस्य विकार हैयगवीन घृत ।

*नातोऽफल्द्रुवयात् ॥ १४५ ॥ विकारेऽवयवे च ये इतः त्या' उक्ता अत ऊर्ध्वं फलद्रुवयवर्जितात् तयोस्त्यो न भवति । कपोतस्य विकार कापोत । तस्य विकारोऽवयवो वा वेति मयट् नास्ति । अफल्द्रुवयादिति कि' आमलक्या विकारोऽवयवो वा फल आमलकं । तस्योऽप्यामलकमय । द्रौरव शाकल ।

उप्फले ॥ १४६ ॥ फलवाच्ये त्यस्योप् भवति तयो । आमलक्याः विकारोऽवयवो वा फल आमलक । बदर । कुवल । मयडणोश्चोपि ह्रदुप्यशूचीति स्त्रीत्यस्योप् ।

* प्लक्षादेरण् ॥ १४७ ॥ एभ्योऽण् स्यात् फले तयो । प्लाक्ष । नैयग्रोध । आश्वत्थ ।

जम्ब्वा वोश्च ॥ १४८ ॥ जम्बूशब्दाद् विकारेऽवयवे च विवक्षिते उञ् वा भवत्यण् च । जम्बू जाम्बव । जम्बु फल ।

*द्राक्षाद्योषधिभ्यः ॥ १४९ ॥ द्राक्षादिभ्य औषधिभ्यश्च त्यस्योप् भवति तयो । द्राक्षा फल । हरीतकी । नखरजनी । व्रीहिः । यव । गोधूमः ।

* पुष्पमूले बहुल ॥ १५० ॥ पुष्पे मूले च बहुलमुप् भवति तयोरर्थयो. । मल्लिका पुष्प । मालती । जाती । बृहती मूल । विदारी । अंशुमती । क्वचिन्न बिल्वानि मूलानि । क्वचिदुप् सिंदुवार पुष्प । कदम्ब पुष्प ।

काश्यपारशवौ ॥ १५१ ॥ कसीय परशव्याभ्यां यञणौ निपात्यौ छययोश्च उप् । कसार्थं कसीय । तस्य विकार कास्य । परशव्य । तस्य विकार पारशव ।

प्राग्याद्ढण् ॥ १५२ ॥ यत्स्यात प्राग् ठणधिकृतो वेदितव्य' । तत्रैवोदाहरिष्यामः ।

तेन दीव्यत्खनज्जयज्जित ॥ १५३ ॥ तेनेति भासमर्थात् दीव्यत्याद्यर्थेषु ठण् स्यात् । अक्षैर्दीव्यति आक्षिक' । शालाकिक । अभ्रा खनति आभ्रिक । कौद्दालिक । अक्षैर्जयति जितो वा आक्षिक । शालाकिकी ।

सस्कृत ॥ १५४ ॥ तेति भासमर्थात् सस्कृतमित्यस्मिन्नर्थे ठण् स्यात् । दध्ना सस्कृत दाधिक । शार्ङ्गवेरिक । मारीचिक ।

कुलत्थकोपोऽण् ॥ १५५ ॥ कुलत्थात्

कोडथाण् स्यात् । कुलत्थै सस्कृत कौलत्थ । तैत्तिडीक । दार्देरूक ।

* तरन् ॥१५६॥ तेनेति भातात् तरत्यर्थे ठण् स्यात । उडुपेन तरति औडुपिक । गौपुच्छिक । काण्डप्लविक ।

नौद्व्यचष्ठ ॥ १५७॥ नौशब्दात् द्व्यचश्च ठो भवति तरत्यर्थे । नावा तरति नाविक । घाटिक: । प्लविक । बाहुकः ।

चरन् ॥१५८॥ तेनेति भातात् चरत्यर्थे ठण् स्यात् । हस्तिना चरति हास्तिकः । शाकटिक । दाधिक ।

पर्पादेष्ठट् ॥ १५९ ॥ एभ्यष्ठट् स्यात् चरत्यर्थे । पर्पिकः । पर्पिकी । अश्विक । अश्विकी । रथिक ।

*पादिक ॥१६०॥ पादशब्दात् ठट् निपात्यः। पद्भावश्च । पादाभ्या चरति पदिकः ।

श्वगणाद् वा ॥१६१॥ श्वगणाद् ठट् स्यात् वा । श्वगणेन चरति श्वगणिक । श्वागणिक' ।

वेतनादेर्जीवन् ॥१६२॥ वेतनादेष्ठण् स्यात् जीवत्यर्थे । वेतनेन जीवति वैतनिक । वाहिकः। भारिक । दाण्डिकः ।

* वस्नक्रयविक्रयक्रयविक्रयेभ्यष्ठ ॥१६३॥ वस्न क्रयविक्रय क्रय विक्रय इत्येतेभ्यष्ठो भवति जीवति । वस्न मूल्य तेन जीवति वस्निक । क्रयविक्रयिक । क्रयिकः । विक्रयिक. ।

+ छश्चायुधात् ॥ १६४ ॥ आयुधात् छो भवति ठश्च । आयुधेन जीवति आयुधीयः । आयुधिक' ।

व्रातीनञ् ॥१६५॥ व्रातात् जीवत्यर्थे ञञ् निपात्यः । व्रातेन कर्मणा जीवति व्रातीना भार्या।

हरत्युत्सङ्गादे' ॥१६६॥ उत्सङ्गादेर्हरत्यर्थे ठण् स्यात् । उत्सङ्गेन हरति औत्सङ्गिक । औडुपिक । पैटकिकः ।

ठट् भस्त्रादे ॥१६७॥ एभ्यष्ठट् स्यात् । भस्त्रया हरति भस्त्रिकः । भरटिक । भरणिक ।

वा विवधवीवधात् ॥ १६८ ॥ आभ्यां हरति ठट् वा स्यात् । विवधिकः । वीवधिक । वैवधिकः ।

– अण् कुटिलिकायाः ॥१६९॥ कुटिलिकाशब्दात् अण स्यात् । कुटिलिकया हरति कौटिलिकः मृग , कर्मार , कर्षकः, परिव्राजक , चौरो वा ।

निर्वृत्तेऽक्षद्यूतादे ॥१७०॥ निर्वृत्तेऽर्थे अक्षद्यूतादे ठण् स्यात् ।अक्षद्यूतेन निर्वृत्त आक्षद्यूतिक वैर । जाघामहतिक ।

भावादिम ॥ १७१ ॥ भाववाचिन इमो भवति । पाकेन निर्वृत्त–पाकिम ओदन- सेकिमाऽसि । कुट्टिमा भूमि ।

क्तेः ॥ १७२ ॥ क्तित्यन्ताद् इमो भवति । पक्तिम । कृत्रिम ।

नित्य ॥ १७३ ॥ क्त्रयत नित्य इमपर प्रयोक्तव्य । पक्तिम । तेन पक्त्रिमा निर्वृत्तमिति वाक्य,पक्त्रि शोभते इत्यादिप्रयोगश्च न भवति।

याचितापमित्याद् कण् ॥ १७४ ॥ आभ्या कण् स्यात् । याचितेन याञ्चया निर्वृत्त याचितक । अपमित्येन प्रतिदानेन निर्वृत्त आपमित्यक ।

संसृष्टे ॥ १७५ ॥ भातात संसृष्टे मिश्रितेऽर्थे ठण् स्यात् । दध्ना संसृष्ट दाधिक । पैप्पलिक । मारिचिक ।

*चूर्णलवणमुद्गादिनाण॥ १७६॥ चूर्णादेरिन् अ अण् इत्येते स्या भवति । चूर्णेन संसृष्टा चूर्णिनाऽपूपा । लवण सूप । मौद्ग ओदन ।

व्यञ्जनैरुपसिक्ते ॥१७७॥ व्यञ्जनवाचिभ्य

उपसिक्तेऽर्थे ठण् स्यात् । सूपेन उपसिक्तःओदन सौपिकः । घार्तिकः सूप । तैलिक शाक ।

ओज सहोंभसा वर्तते ॥ १७८ ॥ एभ्यो वर्तेतेऽर्थे ठण् स्यात् । ओजसा वर्तन वर्तते औ जसिकः । साहसिक । आंमसिक ।

* तत्प्रत्यनोर्लोमकूलेपात् ॥१७९॥ तादिती-प्समर्थात् प्रत्यनुभ्या परात् लोमादे ठण् स्यात् । प्रातिलोम वर्तते प्रातिलोमिक । आनुलोमिक । प्रातिकूलिक । आनुकूलिक । प्रातीपिक । आन्वीपिक ।

* परेर्मुखपार्श्वात् ॥१८०॥ परिपूर्वाभ्यामाभ्यां ठण् स्यात् । परिमुख वर्तते पारिमुखिक । पारि-पार्श्विक सेवक ।

प्रयच्छन् गर्ह्यं ॥१८१॥ गह्यादिबतात् प्रय च्छत्यर्थे ठण् स्यात् । द्विगुणार्थ द्विगुण एक प्रय च्छति द्वैगुणिकः । त्रैगुणिकः ।

। वृधुप वृद्धे ॥१८२॥ वृद्धिशब्दाट्ठण् स्यात् वृधुषभावश्च । वृद्धिं प्रयच्छति वार्द्धुषिकः ।

* कुसीदाट्टट् ॥१८३॥ कुसीदाद् टट् भवति गर्ह्ये । कुसीद प्रयच्छति कुसीदिक । कुसीदिकी ।

दशैकादशाट्ठश्च ॥ १८४ ॥ दशैकादशश ब्दात् इबतात् ठो भवति टट् च । एकादशार्था दश दशैकादश । तान् प्रयच्छति दशैकादाशिक । दशैकादशिका । दशैकादशिकी ।

*रक्षन्नुञ्छन् ॥१८५॥ इबतात् रक्षितात् रक्षति उ-ञ्छति चार्थे ठण् स्यात् । नगर रक्षति नागरिक । सामवायिकः । बदराण्युञ्छति बादरिक । नैवारिक ।

पक्षिमत्स्यमृगार्थमीनात् घ्नन् ॥ १८६ ॥ पक्ष्यर्थमत्स्यार्थमृगार्थेभ्य मीनाच्च हत्यर्थे ठण् स्यात् । पक्षिणो हति पाक्षिक । शाकुनिक । तैत्तिरिक । मायूरिक । मात्स्यिक । शाफरिक । मार्गिक । नैयङ्कव । वाराहिक । शौकरिक । मैनिकः ।

— परिपथ तिष्ठश्च ॥ १८७ ॥ परिपथ-शब्दात् इपसमर्थात् तिष्ठति हति चार्थे ठण् स्यात् । परिपथ तिष्ठति हति वा पारिपथिकश्चौरः ।

। परिपथ ॥ १८८ ॥ परिपथशब्दात् इबतात् तिष्ठत्यर्थे ठण् स्यात् । पारिपथिकः ।

* माथपदव्याक्रद धावन् ॥ १८९ ॥ माथयो' पदव्याक्रदशब्दाभ्यां च ठण् स्यात् धावत्यर्थे । दण्डामाथ धावति दाण्डामाथिकः । दैर्घा-माथिकः । पदवीं धावति पादविक' । आक्रन्दिक ।

* पश्चात्यनुपदात् ॥ १९० ॥ पश्चादर्थे अनुपदात् ठण् स्यात् । पदस्य पश्चादनुपद तद् धावति आनुपदिक ।

* परदारादीन्यन् ॥१९१॥ परदारादिभ्य इबतेभ्यः एति गच्छत्यर्थे ठण् स्यात् । परदारान् एति पारदारिक । गौरुदारिक । गौरुतल्पिकः ।

प्रतिपथाट्ठश्च ॥ १९२ ॥ अस्माट्ठो गचति ठण् चाप्रतिपथमेति प्रतिपथिक । प्रातिपथिक ।

पदघुपदललामार्थप्रतिकठ गृह्णन् ॥१९३॥ पदयोः पदादेश्च इबतात् गृह्णात्यर्थे ठण् स्यात् । पूर्वपद गृह्णाति पौर्वपदिकः । औत्तरपदिकः । ऐश्वरपदिक । पादिक' । लालामिक' । आर्थिकः । प्रातिकठिक ।

* धर्माधर्मौ चरन् ॥ १९४ ॥ आभ्यां चरत्यर्थे ठण् स्यात् । धर्मं चरत्यनुतिष्ठति धार्मिक. । आधर्मिक ।

* समूहान् समवैति ॥ १९५ ॥ समूहवा-चिभ्य इबतेभ्य समवैत्यर्थे ठण् स्यात् । समूह समवैति सामूहिक' । सामाजिक । सामवा यिक । गौष्ठिक ।

परिषद ण्य ॥ १९६ ॥ परिषद्शब्दात् ण्यो भवति । परिषद समवैति पारिषद्य ।

सेना वा ॥ १९७ ॥ सेनाशब्दादिवतात् ण्यो वा स्यात् । सेनां समवैति सैन्यः, सैनिक ।

* सुस्नातादीन् पृच्छन् ॥ १९८ ॥ सुस्नातादेरिबतात् पृच्छत्यर्थे ठण् स्यात् । सुस्नात पृच्छति सौस्नातिकः। सौखरात्रिक ।

+प्रभूतादीनाह ॥ १९९ ॥ एभ्य आहेत्यस्मिन्नर्थे ठण् स्यात् । प्रभूतमाह प्राभूतिक । पार्याप्तिकः ।

+माशब्दमित्यादिभ्यः ॥ २०० ॥ एभ्यो वाक्येभ्यष्ठण् स्यात् । वाक्यशब्दपरामर्शार्थमितिकरण। माशब्दमित्याह माशब्दिक कार्यशब्दिक । नैत्यव्दिक ।

*शब्ददर्दुरललाटकुक्कुटाद् रूढौ ॥२०१॥ एभ्यष्ठण् स्यात् रूढौ । शब्द करोति शाब्दिक वैयाकरण. । दर्दुर वादित्र--दार्दुरिक । ललाट पश्यति--लालाटिक सेवक । कुक्कुटीं युगमात्र पश्यति कौक्कुटिको भिक्षु.। रूढाविति किं ? शब्द करोति काकादिः ।

तस्य धर्म्यं ॥ २०२ ॥ तस्येति तासमर्थात् धर्म्यमित्यस्मिन्नर्थे ठण् स्यात् । शुल्कशालाया धर्म्यं शौल्कशालिक । आपणिक । दौवारिक।

*नराद्धृतोऽण् ॥ २०३ ॥ नरादे ऋकारांताच्च अण् भवति । नरस्य धर्म्यं नार । नारी स्त्री । माहिष्या --माहिष । मालेयिक । पौरोहित। नुर्धर्म्यं नार । मात्र । पैत्र । शास्त्र ।

* वैशस्त्रवैभाजित्रे ॥ २०४ ॥ एतौ शब्दौ कृतणित्वौ निपात्यौ । विशसितुर्धर्म्यं वैशस्त्र । ऋत इत्यस्त्येवात्राण् इट्त्व तु निपात्यते । विभाजयितु वैभाजित्र ।

वक्रय ॥ २०५ ॥ ताताद् वक्रय इत्यस्मिन्नर्थे ठण् स्यात् । आपणस्य वक्रय आपणिक । आकरिक । शौल्कशालिकः ।

तदस्य पण्य ॥ २०६ ॥ तदिति तासमर्थात् पण्यात् अस्येति तार्थे ठण् स्यात् यद्यात तच्चेत् पण्य भवति । अपूपा पण्यमस्य–आपूपिकः । लावणिकः । मौदकिकः ।

– किशरादेष्ठट् ॥ २०७ ॥ एभ्यष्ठट् स्यात् । किशर पण्यमस्य किशरिक । पर्णिकः । तगरिक । गुग्गुलिकः ।

शलालोर्वा ॥ २०८ ॥ शलालुशब्दाद् ठट् वा पण्यार्थे । शलालु पण्यमस्य शलालुक । शालालुकः ।

शिल्प ॥ २०९ ॥ तदस्य शिल्पमित्यस्मिन्नर्थे ठण् स्यात् । मृदगवादन शिल्पमस्य मार्दंगिक । पाणविकः । वैणिक । नार्तिक ।

मड्डुकझर्झराद् वाऽण् ॥ २१० ॥ आभ्यां वाण् स्यात् शिल्पे । माड्डुक । माड्डुकिक । झार्झर । झार्झरिकः ।

प्रहरण ॥ २११ ॥ तदस्य प्रहरणमित्यस्मिन्नर्थे ठण् स्यात् । असिः प्रहरणमस्य आसिक । त्सारुक । चाक्रिक । धानुष्क ।

+ परश्वधाद्वाण् ॥२१२॥ अस्मादण् स्यात् प्रहरणे वा । परश्वध प्रहरणमस्य पारश्वधः । पारश्वधिक ।

शक्तियष्टेष्टीकण् ॥ २१३ ॥ आभ्यां टीकण् स्यात् । शक्ति प्रहरणमस्य शाक्तीकः । याष्टीक । याष्टीकी ।

*ऐष्ट्यादिभ्य ॥ २१४ ॥ एभ्यो वा टीकण् स्यात् । इष्टिः प्रहरणमस्य ऐष्टीकः । ऐष्टिकः । आमसिक । आमसीक । दांडिक । दाडीक ।

नास्तिकास्तिकदैष्टिका ॥ २१५ ॥ नास्तिकादयः ठणता निपात्यते । परलोकादिक नास्तीति मतिरस्य नास्तिक । तदस्तीति मतिरस्य आस्तिक. । दिष्टं दैवं तत्प्रमाणमिति मति-

रस्य दैष्टिक ।

शील ॥२१६॥ तदस्मिन् शीलमित्यस्मिन्नर्थे ठण् स्यात् । अपूपभक्षण शीलमस्य आपूपिकः । शाष्कुलिक । ताम्बूलिक ।

छत्रादेरञ् ॥ २१७ ॥ एभ्य अञ् स्यात् छत्र शीलमस्य छात्रः । शैक्ष । भैक्षः ।

× तूष्णीकः ॥ २१८॥ तूष्णीमूशब्दात् कलो मस्य निपात्य । तूष्णीम्भाव शीलमस्य तूष्णीकः ।

*वृत्तोऽपपाठोऽनुयोगे ॥ २१९ ॥ तदिति वासमर्थात् अन्येति तार्थे ठण् स्यात् । यद् तद् वासमर्थं कर्म चेत् तदध्ययननिषयवृत्त भवति । एकमन्यत् कर्म स्वलितरूप अध्ययने वृत्तमस्य एक मन्यदस्यापपाठरूप स्खलित परीक्षाया अनुयोगे वृत्त ऐकान्यिक । द्वैयन्यिक । त्रैयन्यिक ।

बह्वजादेष्ठ ॥ २२० ॥ बह्वजादेर्मृत् तदस्य वृत्तोपपाठोनुयोग इत्यस्मिन् विषये ठो भवति । एकादशान्यन्यान्यस्यापपाठरूपाण्यनुयोगे वृत्तानि एकादशान्यिक । द्वादशान्यिक ।

भक्ष्योऽस्मै हित ॥ २२१ ॥ वातादस्मै इत्यर्थे ठण् स्यात् हित भक्ष्यश्चेत् । अपूपा भक्ष्या हितमस्मै आपूपिक । शाष्कुलिक । लाड्डुकिक ।

*नियुक्त दीयते ॥ २२२ ॥ तदस्मै नियुक्त दीयत इत्यस्मिन्नर्थे ठण् स्यात् । अग्रे भोजनमस्मै नियुक्त दीयते आग्रभोजनिक । शाष्कुलिक मौदकिक ।

* भक्तौदनाद्वाण् ठट् ॥ २२३ ॥ आभ्या अण् टठौ यथासङ्ख्य वा स्त । भक्तमस्मै नियुक्त दीयत भाक्त । भाक्तिक । औदनिक , ओदनिक ।

*श्राणामांसौदनाट्ठ ॥ २२४ ॥ आभ्या ठो वा भवति । श्राणास्मै नियुक्त दीयते श्राणिक । श्राणिका । श्राणिकी । मांसौदनिक । मांसौदनिका । मांसौदनिकी ।

+ नवयज्ञादयोऽस्मिन् वर्तते ॥ २२५ ॥ नवयज्ञादिभ्य अस्मिन्निति अर्थे ठण् स्यात् वर्तते चेत् । नव यज्ञा अस्मिन् वर्तन्ते नावयज्ञिक । पाकयज्ञिक ।

तत्र नियुक्त ॥ २२६ ॥ तत्रेतीप्सम-र्थात् नियुक्त इत्यस्मिन्नर्थे ठण् स्यात् । शुल्कशा-लाया नियुक्त शौल्कशालिकः । आपणिक । दौवारिक । आक्षपटलिक ।

ठोऽगारान्तात् ॥ २२७ ॥ अगारान्ताट्ठो भवति । कोष्ठागारे नियुक्त कोष्ठागारिक । देवागारिक । भाण्डागारिक ।

अध्यायिन्यदेशकालात् ॥ २२८ ॥ ईप्सितात्देशकालवाचिन ठण् स्यात् अध्यायिन्यर्थे । अशुचावध्यायी आशुचिक । साध्यावेलिक । आ…यायिक । अदेशकालादिति कि ? चैत्याल-याध्यायी । पूर्वाह्णेऽध्यायी ।

* कठिनान्तप्रस्तारसंस्थानतद्यौ व्यवहरन्॥२२९ कठिनान्तात् प्रस्तारसंस्थानाभ्या प्रस्तारसंस्थान-योश्च व्यवहरत्यर्थे ठण् स्यात् । वंशकठिने व्यवहरति वांशकठिनिक । वार्द्धकठिनिक । प्रास्तारिक । सांस्थानिक । तद्द्यु कांसप्रस्तारिक । गौसंस्थानिक

*निकटादिषु वसन् ॥ २३० ॥ एभ्यो वस-त्यर्थे ठण् स्यात् । निकटे वसति नैकटिक । वा क्षमूलिक । आवसथिक ।

*सतीर्थ्य ॥ २३१ ॥ समानतीर्थाद् यो निपात्य । समानस्य च समाव । समाने तीर्थे वसति सतीर्थ्य ।

तद्वहन् रथप्रासगाद् य ॥२३२॥ तदितीप्स-मर्थाभ्या आभ्या वहत्यर्थे यो भवति । रथ वहति रथ्य । प्रासग्य ।

धुरो ढण् च ॥ २३३ ॥ धुरो ढण् भवति यश्च । धुर वहति धौरेय । धुर्य ।

*सर्वाचरदक्षिणवामादे: ख ॥ २३४ ॥ सर्वाद्यादे: धुर: खो भवति । सर्वा धू:—सर्वधुरा ता वहति सर्वधुरीण । उत्तरधुरीण । दक्षिणधुरीण । वामधुरीण ।

*उप चैकादे: ॥ २३५ ॥ एकादे: धुर: खो भवति तस्य उप च वहत्यर्थे. एकधुरीण ।एकधुरः।

×शकटादण् ॥२३६॥ अस्मादण् । शाकटो गौ ।

हलसीराट्ठण् ॥२३७॥ आभ्या ठण् स्यात् वहति । हालिक । सैरिक ।

विध्यत्यकरणेन ॥ २३८ ॥ इयताङ्ग विध्यत्यर्थे यो भवति न चेत् करणेन विध्यति । पादौ विध्यति पद्या शर्करा । उरस्या कण्टका अकरणेनेति किं ? पाद विध्यति धनुषा ।

* धनगुणौ लब्धा ॥ २३९ ॥ धनगुणाभ्या यो भवति लब्धरि । धन लब्धा धन्य । गुण्य ।

*णोऽन्नात् ॥ २४० ॥ अन्नात् णो भवति । अन्न लब्धा आन्न ।

पदमस्मिन् दृश्य ॥ २४१ ॥ पदात् तातात् अस्मिन्निनितीवर्थे यो भवति दृश्य चेत् । पदमस्मिन् दृश्य पद्य । कर्दम ।

* जन्यवश्यधर्म्यधेनुष्यामूल्यहृद्यगार्हपत्या ॥ २४२ ॥ जन्यादया यत्याता निपात्यते । जनीं वधू वहति जन्या परिणेतृसहाया । जनस्य जल्पो वा जन्य । वश गत वश्य । धर्मेण प्राप्त धर्मादनपेत वा धर्म्य । प्रकृष्टा धेनु धेनुष्या । ये पुक् निपात्यः । मूलमेषामुत्पाद्य मूल्या मुद्गाः । मूलेनानम्य मूल्य सुवर्णादि । हृदयस्य प्रिय' बधन वा हृद्यः रूपि. । गृहपतिना सयुक्तः गार्हपत्योग्नि

*नौविषेण तार्यवध्ये ॥ २४३ ॥ नौविषाभ्या तार्ये वध्ये च यो भवति । नावा तार्यं नाव्यमुदक । विषेण वध्य विष्य ।

पथ्यर्थयागादनपेते ॥ २४४ ॥ पथ्यादेः तातात् यो भवति अनपेतेऽर्थे । पथोऽनपेत पथ्य । अर्थ्य । न्याय्य ।

छन्दसा निर्मिते ॥ २४५ ॥ छन्दसो तातात् यो भवति निर्मितेऽर्थे । छन्दसा निर्मित छन्दस्यः।

उरसाऽण् च ॥२४६॥ उरस तातात् निर्मितेऽर्थेऽण् स्यात् यश्च । उरसा निर्मितः औरसः। उरस्य पुत्र ।

*मदस्य करणे ॥ २४७ ॥ मदात् तातात् करणेऽर्थे यो भवति । मदस्य करण मद्य ।

*कौलीनो जल्पे ॥ २४८ ॥ कुलात् खञ् निपात्यते जल्पेऽर्थे । कुलस्य जल्प कौलीन ।

तत्र साधु ॥ २४९ ॥ तत्रेतीप्समर्थात् साधुरित्यस्मिन्नर्थे यो भवति । सामनि साधुः सामन्यः । कर्मण्यः।शरण्य श्रेयान् जिन ।सभ्य ।

भक्ताण्ण ॥ २५० ॥ भक्ताण्णो भवति भक्ते साधु भाक्त शालि ।

परिषदो ण्यश्च ॥ २५१ ॥ परिषदो ण्यो भवति णश्च । परिषदि साधु पारिषद्य । पारिषद ।

*सर्वजनात् खञ् च ॥ १५२ ॥ अस्मात् खञ् भवति ण्यश्च साधौ।सार्वजनीन सार्वजन्य ।

*प्रतिजनादे: ॥ २५३ ॥ एभ्य साधौ खञ् स्यात् । प्रातिजनीन । ऐदंयुगीन । सांयुगीन । पारकुलीन ।

कथादेश्ठण् ॥ २५४ ॥ कथादिभ्य साधौ ठण् भवति । काथिक । साकथिक । वैकथिक: वैतथिक । वैताडिक । गौडिक ।

पथ्यतिथिवसतिस्वपतेर्ढञ् ॥ २५५ ॥ एभ्य साधौ ढञ् स्यात् । पाथेय आतिथेय । वासतेय । स्वापतेय ।

*देवतातात्तादर्थ्ये ॥२५६॥ देवतातात् यो भवति तादर्थ्ये । अग्निदेवतायै इद अग्निदेवत्य । पितृदेवत्य ।

*पाद्यार्घ्ये ॥ २५७ ॥ एतो यत्यातौ निपात्यौ। पादार्थमुदक पाद्य । येन पद्भाव । अर्थ रत्न।

*ण्योऽतिथे ॥ २५८ ॥ अतिथेर्ण्य. स्यात् । अतिथ्यर्थ आतिथ्य ।

*हलस्य मादेश्च कर्षे ॥ २५९ ॥ हलात् केवलात् सादेश्च कर्षेऽर्थे य स्यात्।हलकर्ष हल्य । द्विहल्य । त्रिहल्य ।

*सीतया समिते ॥ २६० ॥ सीताशब्दात् केवलात् सादेश्च समितेऽर्थे यो भवति।सीतया समित सीत्य क्षेत्र । परमसीत्य । द्विसीत्य ।

*वयस्तुलाभ्या ॥ २६१ ॥ आभ्या समिते यो भवति । वयसा समित वयस्यः । तुल्यः ।

*सोदर्यसमानोदर्यौ ॥ २६२ ॥ एतो समानोदरशब्दात् जातेऽर्थे यातौ निपात्यौ समानस्य च वा सभाव ।समानोदरे जात सोदर्य ,समानोदर्य ।

इति शब्दार्णवापरनाम्नि जैनेंद्रव्याकरणे
शब्दार्णवचद्रिकाया लघुवृत्तौ
तृतीयाध्यायस्य
तृतीय' पाद

चतुर्थः पादः ।

प्राक् ठणश्छ ॥ १ ॥ अर्हाट्ठण प्राक् येऽर्थो तेपु छोऽधिकृतो वेदितव्य । वक्ष्यति तस्मै हित इति वत्सीय ।

* हविरन्नभेदापूपादेर्यो वा ॥ २ ॥ हविर्भेदात् अन्नभेदाद् अपूपादेश्च यो वा स्यात्। आमिक्षायै इद आमिक्ष्य । आमिक्षीय दधि । ओदन्या ओदनीयास्तण्डुला । अपूप्य, अपूपीया गोधूमा.। तंडुल्य तडुलीया शालय ।

* युगादोर्य. ॥३॥ युगादे उवर्णान्ताच्च यो भवति । युगार्थं युग्य । हविष्य । बर्हिष्य । ओशकु य दारु । पिचव्य कार्पास । कमडलव्या मृत्तिका ।

कवलात् खौ ॥ ४ ॥ कवलात् यो भवति खौ।कवलोऽस्यास्तीति कवल्य ऊर्णाशत । खाविति किं ' कवलीया ऊर्णा ।

×नाभ्यूधसोर्नभ्ना ॥ ५ ॥ आभ्या यो भवति। नभ् न् इत्येतावादेशौ च । नाभये हित नभ्यमजन । ऊधसे हित ऊधन्य ।

× शुन्यशून्यौ ॥६॥ एतौ निपात्यौ।श्वन्शब्दाद् य शुन् शून्नौ चादेशौ । श्वभ्यो हित शुन्य, शून्य।

तस्मै हितेऽराजाचार्यब्राह्मणवृष्ण ॥७॥ तस्मै इत्यप्समर्थात् राजादिवर्जितात् हित इत्यास्मिन्नर्थे यथाविहित त्यो भवति । वत्सेभ्यो हित वत्सीय' । करभीय । पुरोडाश्या पुरोडाशीयास्तण्डुला: । अराजादेरिति किं ' राज्ञे हितः । आचार्याय हित । ब्राह्मणाय हित । वृष्णे हित ।

प्राण्यगरथखलयवमापवृषब्रह्मतिलाद्यः ॥८॥ प्राण्यगात् रथादेश्च यो भवति । दतेभ्यो हित दत्य । कर्ण्य । चक्षुष्य । रथ्य । खल्य । यव्य । माष्य । वृष्य । ब्राह्मण्य । तिल्य ।

* थ्योऽजावे. ॥ ९ ॥ अजाविभ्या थ्यो भवति । अजाभ्यो हित अजथ्य । अविथ्य ।

माणवचरकात् खञ् ॥ १० ॥ आभ्या तस्मै हिते खञ् स्यात् । माणवीन । चारकीण ।

भोगद्रव्यात्मन्भ्या रव ॥ ११ ॥ भोगयोरात्मनश्च खो भवति । मातृभोगाय हित मातृभोगीण । राजभोगीण' । आत्मनीन ।

पचसर्वविश्वजनाद्यात् ॥ १२ ॥ पचादिपूर्वाज्जनात् यसात् खो भवति ॥ पचजनेभ्यो हित पचजनीन । सर्वजनीनो वासुपूज्यनाथ ।

विश्वजनीनः । यादिति किं ? पचानां जन पचजन । तस्मै पचजनाय हितः पचजनीय ।

*महत्सर्वाट्ठण् ॥ १३ ॥ आभ्यां परात् जनाद् यमात् तस्मै हितेऽर्थे ठण् स्यात् । महते जनाय हित माहाजनिक । सार्वजनिकः ।

सर्वाण्णो वा ॥ १४ ॥ सर्वात् णो वा स्यात् । सर्वस्मै हित सार्व । सर्वीयः ।

*तदर्थे विकारिणि ॥ १५ ॥ अवतात् तदर्थेऽयतार्थे विकारिणि तदर्थपरिणामिनि वाच्ये छादय स्तु । अगारेभ्य काष्ठानि अगारीयाणि । प्रासादीय दारु । प्राकारीयाः इष्टकाः । पिचव्यः कार्पास । तदर्थे इति किं ? मूत्राय कल्पते यवागू । विकारिणीति किं ? उदकाय कूप ।

चर्मण्यञ् ॥ १६ ॥ तदर्थे विकारिणि चर्मण्यभिधेये अञ् स्यात् । वध्राय इद वाध्र । वारत्र चर्म ।

ऋषभोपानहाञ्ञ्यः ॥ १७ ॥ आभ्यां ञ्यो भवति । ऋषभाय वत्स आर्षभ्य । औपानह्य चर्म ।

*छदिर्बलेर्ढञ् ॥ १८ ॥ आभ्यां ढञ् स्यात् । छदिषे तृण छादिषेय । बालेया तण्डुलाः ।

परिखास्य स्यात् ॥ १९ ॥ परिखाशब्दाद् यतात् ढञ् स्यात् अस्येति तार्थे या परिखा सा चेद् स्यादिति योग्यतया सम्भाव्यते । परिखा आसां स्यात् पारिखेया इष्टका ।

* अस्मिंश्च ॥ २० ॥ परिखायाः अस्मिन्निती अर्थे ढञ् स्यात् । परिखास्मिन् स्यात् पारिखेयो देश ।

*तद् ॥ २१ ॥ तदिति यासमर्थाद् अस्यार्थे विकारिण्यस्मिंश्चार्थे यथाविहित स्यो भवति । प्रासादोऽस्य स्यात् प्रासादीय दारु । परिखाव्यमय । प्रासादोऽस्मिन् स्यात् प्रासादीयो देश ।

आर्हाट्ठण् ॥ २२ ॥ यदित ऊर्ध्वमनुक्रमिष्याम तदर्हतीत्यार्हशब्दात तत्र ठणधिकृतो ज्ञेय । वक्ष्यति—मूल्येः क्रीत,,- साप्ततिक। वास्त्रिक ।

*स्यादेश्चार्हादनुप ॥ २३ ॥ इयोर्हे वदिति आहात यो यतस्त्यो विधास्यते स ततः केवलात् तदताच्च स्यिसज्ञादेर्भवतीति ज्ञेय अनुपवतात् । वक्ष्यति चन्द्रायण चरति चान्द्रायणिकः । द्वैचान्द्रायणिकः । स्यादेरिति किं ? महापारायणमधीते । अनुप इति किं ? द्वाभ्या शूर्पाभ्या क्रीत द्विशूर्प। द्विशूर्पेण क्रीतः द्विशौर्पिकः ।

शतादस्वार्थेऽसे ठयौ ॥ २४ ॥ शतात् ठयौ स्त अस्वार्थेऽसे । शतेन क्रीत शतिक, शत्य । अस्वार्थ इति किं ? शत मानमस्य शतक। स्तोत्रासस इति किं ? द्व्यधिक शत द्वौ च शत च द्विशत । तेन क्रीत—द्विशतक। त्रिशतक ।

त्रिंशद्विंशतेड्वुरखौ ॥ २५ ॥ आभ्या इड्वुर् भवत्यखौ । त्रिंशता क्रीत त्रिंशक। विंशक। अखाविति किं? त्रिंशन्मानमस्य त्रिंशत्क। विंशतिक

*स्येथ कोऽशत्तेः ॥ २६ ॥ शत् ति इत्येतदतवर्जितात् स्यिसज्ञात् ताभ्या च को भवति। द्वाभ्या क्रीत द्विक । चतुष्क । बहुक। त्रिंशत्क। विंशतिक । अशत्तेरिति किं ? चात्वारिंशत्कः । पाष्टिकः ।

वतोर्वेद् ॥ २७ ॥ वत्वताद् स्ये कस्य इड् वा स्यात् । यावता क्रीत यावतिक।यावत्क । तावतिक । तावत्क ।

*कसार्द्धाट्ठट् ॥२८॥ आभ्या ठट् स्यात् । कसेन क्रीत कासिक। आर्द्धिक । आर्द्धिकी ।

*अर्द्धात् पलकसकर्षात् ॥ २९ ॥ अर्द्धपूर्वात् पलादेः ठट् स्यात्। अर्द्धपलेन क्रीत अर्द्धपलिक । अर्द्धकसिक । अर्द्धकार्षिक ।

+कार्षापणाट्टा वास्य प्रतिश्च ॥ ३० ॥ अस्माट्टट् स्यात् । अस्य च प्रतिरादेशो वा । कार्षापणिक । प्रतिक: । प्रतिकी ।

+शतमानसहस्राद्ञ् ॥ ३१ ॥ आभ्यामञ् स्यात् । शातमान । साहस्र ।

शूर्पाद्वाऽण् ॥ ३२ ॥ शूर्पादण् वा स्यात् । शौर्प । शार्पिक ।

*वसनात् ॥३३॥ अस्मादण् स्यात्।वासन ।

*विंशतिकात् ॥ ३४ ॥ अस्मादण् स्यात् । वैंशतिक ।

रात् ख ॥ ३५ ॥ विंशतिकातात् रसात् खो भवति।द्वाभ्या विंशतिकाभ्या क्रीत द्विविंशतिकीन। त्रिविंशतिकीन ।

×अनुपोऽवावुप् ॥ ३६ ॥ अनुनतात् रात् यस्त्य तस्योप् भवति असौ । द्वाभ्या कसाभ्या क्रीत द्विकस । त्रिकस । अध्यर्द्धकस । द्विशूर्प। त्रिशूर्प । अनुप इति किं ? द्विशूर्पेण क्रीत द्विशौर्पिक । असाविति किं ? पच लोहिन्य. परिमाणमस्य पाचलोहितिक । पाचकपालिक ।

*वाऽञ' ॥ ३७ ॥ अनुपो रात् अञो वोप् भवति।द्विशतमान,द्विशातमान।द्विसहस्र द्विसाहस्र।

* कार्षापणसुवर्णात् ॥ ३८ ॥ कार्षापण सुवर्णाद् द्वयतात् रात् त्यस्य वोप्भवति । द्विकार्षापण । द्विकार्षापणिक । द्विसुवर्ण । द्विसौवर्णिक । अध्यर्द्धसुवर्ण । अध्यर्द्धसौवर्णिक ।

द्वित्रिबहोर्निष्कविस्तात् ॥ ३९ ॥ द्व्यादे पराभ्या निष्कविस्ताभ्या वा त्यस्योप्भवति । द्विनिष्क । द्विनैष्किक । त्रिनिष्क । त्रिनैष्किक । बहुनिष्क । बहुनैष्किक । द्विविस्त । द्विवैस्तिक। त्रिविस्त । त्रिवैस्तिक । बहुविस्त । बहुवैस्तिक।

खारीकाकिणीभ्य कप् ॥४०॥ खारीकाकिणीशब्दोतात् रात् केवलाभ्या चाभ्या कप् स्यात् । द्विखारीक । द्विकाकिणीक । अध्यर्द्धखारीक । अध्यर्द्धकाकिणीक । खारीक।काकिणीक ।

पणपादमाषाद् य: ॥ ४१ ॥ पणाद्यतात् रसात् यो भवति आ अर्हीये । द्विपण्य। त्रिपण्य । अध्यर्द्धपण्य । द्विपाद्य । द्विमाष्य ।

शताद्वा ॥ ४२ ॥ शतातात् रात् यो भवति वा । द्विशत्य । द्विशत ।

शाणात् ॥ ४३ ॥ शाणातात् वा यो भवति । त्रिशाण्य । त्रिशाण ।

द्वित्रेरण् च ॥ ४४ ॥ आभ्या परात् शाणात् अण् स्यात् यश्च वा । द्वैशाण । द्विशाण्य । द्विशाण । त्रैशाण । त्रिशाण्य । त्रिशाण ।

*मूल्यैः क्रीत ॥ ४५ ॥ मूल्यवाचिनो निर्देशात् एव भातात् क्रीतमित्यस्मिन्नर्थे यथाविहित त्यो भवति । अशीत्या क्रीतमाशीतिक । शतिक शत्य । द्विकात्रिकामूल्यैरिति किं? पुत्रेण क्रीत ।

तस्य वाप. ॥ ४६ ॥ तस्येति तासमर्थात् वाप इत्यस्मिन्नर्थे ठणादय स्यु. । प्रस्थस्य वाप प्रास्थिक । खारीक ।

+वातपित्तश्लेष्मसन्निपाताच्छमनकोपने॥४७ तातात् वातादे ठण् स्यात् शमने कोपने चार्थे॥ वातस्य शमन कोपन वा वातिक । पैत्तिक । श्लैष्मिक । सान्निपातिक ।

*हेतु सयोगोत्पातौ ॥ ४८ ॥ तातात् हेतुरित्यस्मिन्नर्थे ठणादय स्यु । यो हेतु स चेत् सयोग उत्पातो वा स्यात् । शतस्य हेतुरीश्वरेण सयोग शतिक ,शत्यःसाहस्र ।सोमग्रहणस्य हेतुरुत्पात सौमग्रहणिको भूमिकम्प.।साग्रामिक इन्द्रधनु ।

–ब्रह्मवर्चसाद् योऽस्यिपरिमाणाश्वादे ॥ ४९ ॥ स्यिसङ्ख्यादिवर्जिताद् ब्यच ब्रह्मवर्चसाच्च यो भवति । धनस्य हेतु सयोग उत्पातो वा धन्य । यशस्यः । आयुष्य । ब्रह्मवर्चस्य ।

अस्यादेरिति किं ? ससकः । नवकः । प्रास्थिकः । आश्विकः । आश्मिकः ।

पुत्राच्छश्च ॥ ५० ॥ पुत्राच्छो भवति यश्च हेतौ सयोगोत्पातलक्षणे । पुत्रीयः । पुत्र्यः ।

सर्वभूमिपृथिव्या अण् ॥ ५१ ॥ आभ्यामण् स्यात् । सर्वभूमेर्हेतु सयोगादि सार्वभौमः । पार्थिवः ।

*ईश ॥ ५२ ॥ ताभ्यामीश ईश्वर इत्यस्मिन्नर्थे अण् स्यात् । सर्वभूमेरीश्वरः सार्वभौमः । पार्थिवः ।

*ज्ञात ॥ ५३ ॥ ताभ्या ज्ञात इत्यस्मिन्नर्थे अण् स्यात् । सर्वभूमेर्ज्ञातो विदितः सार्वभौमः । पार्थिवः ।

लोकात् ॥ ५४ ॥ लोकात् ठण् स्यात् । लोकस्य ज्ञातः लौकिकः ।

सर्वात् ॥ ५५ ॥ सर्वपूर्वात् लोकाट्ठण् स्यात् । सर्वलोकस्य ज्ञातः सार्वलौकिकः ।

*तदत्रास्मै वा वृद्ध्यायलाभशुल्कोपदा देया ॥ ५६ ॥ तदिति वासमर्थात् अत्रेतीत्यर्थे अस्मै इत्यर्थे वा यथाविहितं त्यो वा भवति । यद्वात तच्चेद् वृद्ध्यादयो देया स्युः । पञ्चास्मिन् वृद्धिः आयः लाभः शुल्कः उपदा वा दीयते पञ्चकः । ससकः । प्रास्थिकः । पञ्चास्मै वृद्ध्यादयो देया पञ्चको देवदत्तः । शतिकः । शत्यः ।

+ दशदाद्ड ॥ ५७ ॥ दशतादर्धाच्च ठो भवति तदत्रेत्यादौ । पञ्चमिकः । षष्टिकः । आर्द्धिकः ।

भागाद् यश्च ॥ ५८ ॥ भागाद् यो भवति ठश्च तदत्रेत्यादौ । भाग्यः । भागिकः ।

तद्धरति वहत्यावहति वंशादेर्भारात् ॥ ५९ ॥ वंशादिभ्य परात् भारात् तदिति इवतात् हरत्याद्यर्थेषु ठण् भवति । वंशभारं हरति वहति आवहति वा वांशभारिकः । वाल्वजभारिकः । कौटजभारिकः । वंशादेरिति किं ? भारं वहति ।

वस्नद्रव्याट्ठक ॥ ६० ॥ आभ्यां तद्धरत्यादौ ठकौ त्यौ स्तः । वस्निकः । द्रव्यकः ।

*पचत्यण् च द्रोणात् ॥ ६१ ॥ द्रोणात् पचत्यर्थे अण् स्यात् ठण् च । द्रोणं पचति द्रौणिकः । द्रौणः ।

*सभवत्यवहरति च ॥ ६२ ॥ इवतात् सभवति भवहरति पचति चार्थे यथाविहितं त्यो भवति । प्रस्थं सभवति अवहरति नाशं करोति पचति वा प्रास्थिकः । कौडविकः । खारीकः ।

वाऽऽढकाऽऽचितपात्राट्ट खः ॥ ६३ ॥ आढकादेः तत्सभवत्यादौ खो वा स्यात् । आढकीनः । आढकिकः । आचितीनः । आचितिकः । पात्रीणः । पात्रिकः । पात्रीणा । पात्रिकी ।

राट्ठट् च ॥ ६४ ॥ आढकाद्यन्तात् रात् ठट् भवति खश्च वा तत्सभवत्यादौ । द्व्याढकिकी । द्व्याढकीना । द्व्याढकी । द्व्याचितिकी । द्व्याचितीना । द्व्याचिता । द्विपात्रिकी । द्विपात्रीणा । द्विपात्री ।

*कुलिजादुप्खौ च ॥ ६५ ॥ कुलिजान्ताद् रात् तत्सभवत्यादौ उप्खौ स्तः ठट् च वा । द्विकुलिजः । द्विकुलिजिकः । द्विकुलिजीनः द्वैकुलिजिकः ।

तदस्यांशवस्नभृतिः ॥ ६६ ॥ तदिति वासमर्थाद् अस्येति तार्थे ठणादयः स्युः । यद्वात तच्चेत् अशादयो भवति । पञ्चास्यांशो वस्नं भृतिर्वा—पञ्चकः । शत्यः । साहस्रः । प्रास्थिकः ।

*मान ॥ ६७ ॥ तांताचार्थे ठणादयः स्युः यद् वात तच्चेत् मानं स्यात् । प्रस्थो मानमस्य प्रास्थिको राशिः । कौडविकः । खारीशतिकः ।

*स्ये सचसूत्राधीतौ ॥ ६८ ॥ स्येसंज्ञकात् मानवाचकात् वातात् ताथे ठणादय स्यु सधादयश्चेत् भवति । पच परिमाणमस्य सघस्य सूत्रस्य अधीतिर्वा—पचक । अष्टक । शतिक ।

खौ ॥ ६९ ॥ स्येसंज्ञकात् स्वार्थे खौ यथाविहित त्यो भवति । पचैव पचका शकु नय । सप्तका ब्रह्मपुत्रा ।

*त्रैशचात्वारिंश ॥ ७० ॥ त्रिंशदचत्वारिंशद्भ्यां तदस्य मान खावित्यस्मिन् विषये डण् निपात्य । त्रिंशदध्याया परिमाणमेषां त्रैशानि, चात्वारिंशानि कानिचित् ब्रह्मणानि ।

पचद्दशद् वेग वा ॥ ७१ ॥ पचद्दशतौ वर्गे डत्यान्तौ निपात्यौ वा । पच परिमाणमस्य वर्गस्य पचद् पचको वा दशद् दशको वा वर्ग ।

+डट्स्तोमे ॥ ७२ ॥ स्येसंज्ञकाद् स्तोमेऽभिधेये डट् स्यात् । पचदश मन्त्रा परिमाणमस्य स्तोमस्य पचदश स्तोम । त्रिंश ।

पक्तिविंशतित्रिंशचत्वारिंशत्पचाशत्षष्टिसप्तत्यशीतिनवतिशत ॥ ७३ ॥ पक्त्यादयो निपात्यते मानाविषये । पच पादा परिमाणमस्य वर्गस्य पक्ति । पचनष्टिव तिश्च त्य । द्वौ दशतौ परिमाणमस्य विंशति॰ । द्वेर्विन्भाव । शतिश्च त्य. । त्शतोर्वा द्वयोर्विन्भाव शतिश्च त्य । त्रिंशत्चत्वारिंशत् पचाशदिति त्रिचतु - पचाना इमारिमश्चातादेशा. शच त्य. । त्रयो दशत. परिमाणमस्य त्रिंशत् । चत्वारो दशत॰- चत्वारिंशत् । पच दशत॰ पचाशत् । षट् दशत परिमाणमस्य षष्टि । षषन्तिरपदस्व च । सप्त दशत सप्तति॰ । सप्तनस्ति । अष्टौ दशत अशीति अष्टनोऽशीभावस्तिश्च त्य । नव दशत नवति । नवास्ति. । दश दशत परिमाणमस्य शत । दशाना शमाद तश्च त्य ।

तदर्हति ॥ ७४ ॥ तदितीप्समर्थात् ण र्हतीत्यस्मिन्नर्थे यथाविहित त्यो भवति । श्वेतच्छत्रमर्हति श्वैतच्छत्रिकः । आभिषेचनिकः । वास्त्रिकः ।

प्राग्वतष्ठञ् ॥ ७५ ॥ वत प्राक् येऽर्थाः तेषु ठञधिकृतो वेदितव्यः । वक्ष्यति-—तुरायणेत्यादि—तौरायणिक ।

छेदादेर्नित्य ॥ ७६ ॥ छेदादेरिवताद् नित्यमर्हतीत्यर्थे यथाविहित त्यो भवति । छेद नित्यमर्हति छैदिक । छैदिकी । भैदिक । द्रौहिक ।

वैरागिक॰ ॥७७॥ विरागशब्दाद् ठञ् निपात्य.विरगादेशश्चाविराग नित्यमर्हति वैरागिकः ।

शीर्षच्छेदाद् यश्च ॥ ७८ ॥ अस्मात् यो भवति ठञ् च । शीर्षच्छेद नित्यमर्हति शीर्षच्छेद्य । शैर्षच्छेदिकः चौरः ।

दडादे ॥ ७९ ॥ दडादेरिवताद् यो भवत्यर्हति । दडमर्हति दड्य । मुसल्य. । मधुपर्क्यः । इभ्य ।

पात्राद् घश्च ॥ ८० ॥ पात्राद् घो भवति यश्चार्हति । पात्रिय । पात्र्य. ।

कडगरदक्षिणास्थालीबिलाच्छयौ ॥ ८१ ॥ कडगरादे छयौ स्त. तदर्हति । कडगरीयः । कडगर्यो गौ । दक्षिणीय., दक्षिण्यो गुरुः । स्थालीबिल्या तडुला. ।

*यज्ञाद् घः ॥ ८२ ॥ यज्ञाद् घो भवति अर्हति । यज्ञियो देश ।

*शालीनकौपीनार्त्विजीना, ॥ ८३॥ एते खञता निपात्यते । शालाकूपप्रवेशनाभ्या खञ् शुक् च । शालाप्रवेशनमर्हति शालीनोऽधृष्टः । कूपप्रवेशनमर्हति कौपीन पाप पायूपस्थ । तदावरणचीरखड च । ऋत्विजमर्हति आर्त्विजीनो यजमान । ऋजमर्हतीत्यर्थः ।

गोदानादीनां ब्रह्मचर्ये ॥ ८४ ॥ एभ्य-स्तातेभ्य ठञ् भवति ब्रह्मचर्येऽर्थे । गोदानस्य ब्रह्मचर्यं गौदानिक । आदित्यव्रतिक ।

चन्द्रायण चरति ॥ ८५ ॥ अस्मादिवतात् गोदानादेश्च चरत्यर्थे ठञ् स्यात् । चन्द्रायण चरति चान्द्रायणिक ।गौदानिक । आदित्यव्रतिक ।

देवव्रतादीन् डिन् ॥ ८६ ॥ एभ्य इवते-भ्यः डिन् स्यात् । देवव्रत चरति देवव्रती । तिलव्रती । अवान्तरदीक्षी ।

इवुश्चाष्टाचत्वारिंशत्चातुर्मास्याद् यस्य चा॥८७॥ आभ्यां इवताभ्यां इवुर्भवति डिन् च यकारस्य च ख । अष्टचत्वारिंशत चरति अष्टाचत्वारिंशक । अष्टचत्वारिंशी । चातुर्मासिक । चातुर्मासी

तुरायणपारायण यजतेऽधीते ॥ ८८ ॥ आभ्या यजतेऽधीते चार्थे ठञ् स्यात् । तुरायण यज्ञ यजते तौरायणिक । पारायणमधीते पारायणिक ।

सशय मासेऽर्थे॥८९॥सशयाद् मासोऽर्थ इत्य-स्मिन्नर्थे ठञ् स्यात् । सशय प्राप्तोऽर्थ साशयिक ।

क्रोशयोजनाच्छतायोजनाच्चाभिगमार्हे ॥ ९० ॥ क्रोशयोजनाभ्या परात् शतात् योजनाच्च कांतात् अभिगमार्ह इत्यस्मिन्नर्थे ठञ् स्यात्। क्रोशशतादभिगमार्हे क्रौशशतिको मुनि । यौजनशतिको गुरुः । यौजनिक साधु ।

तद् यात्येभ्य ॥९१॥ तदितीवतेभ्यः एभ्य क्रोशशतादिभ्यो यात्यर्थे ठञ् स्यात् । क्रोशशत याति क्रौशशतिक । यौजनशतिकः । यौजनिक ।

, पथष्ट्र ॥ ९२ ॥ पथिन्शब्दाट्ठद् स्यात् । पन्थान याति पथिक । द्विपथिकः ।

+ पथो णो नित्य ॥ ९३ ॥ पथ. नित्य यात्यर्थे णो भवति पथादेशश्च । पन्थान नित्य याति पाथ । पाथा स्त्री । द्विपथ ।

वारिजगलस्थलकाताराजशङ्कूत्तरादिनाऽऽहृते च ॥ ९४ ॥ वार्यादिपूर्वात् पथ भातात् आहृते आनीते याति चार्थ ठञ् स्यात् । वारिपथेनाहृत याति वा वारिपथिक । जागलपथिक । स्थालपथिकः । कान्तारपथिक । आजपथिक । शाङ्कुपथिकः । औत्तरपथिक ।

स्थलादिनाण्मधुकमरिच ॥ ९५ ॥ स्थलपूर्वात् पथोऽण् स्यादाहृतेऽर्थे तच्चेदाहृत मधुक मरिच वा यदि स्यात् । स्थलपथेनाहृत स्थालपथं मधुक मरीच वा ।

ᐨ कालस्य ॥ ९६ ॥ यदितोऽग्रेऽनुक्रमिष्यामः तत्कालवाचिभ्यो भवतीति ज्ञेय । तत्रैवोदाहरिष्याम ।

+ तेन निर्वृत्त ॥ ९७ ॥ तेनेति भासमर्थात् कालात् निर्वृत्त इत्यस्मिन्नर्थे ठञ् स्यात् अह्ना निर्वृत्त आह्निक प्रासाद । मासिक । आर्द्धमासिक । सावत्सरिक ।

तस्मै भृतोऽधीष्ट ॥ ९८ ॥ तस्मै इत्यवतात् कालात् भृतोऽधीष्ट इति चार्थे ठञ् स्यात । मासाय भृत मूल्येन क्रीत नियमित मासिक कर्मकर । मासायाधीष्ट मासिकोऽध्यापक । सावत्सरिक ।

त भूतो भावी ॥ ९९ ॥ तमितीवतात् भूतो भावीति चार्थे ठञ् स्यात् । मास भूतो भावी वा मासिको व्रीहि । आर्द्धमासिक । सावत्सरिक ।

षण्मासाण्ण्यठौ ॥ १०० ॥ अस्मात् ण्यठौ स्तो स्त तेन निर्वृत्तादौ । षडगि मासैर्निर्वृत्तः षड्भ्यो भृतोऽधीष्टो षण्मासान् । भूतो भावी वा षाण्मास्य. । षण्मासिक ।

+ समाया ख ॥ १०१ ॥ समाशब्दात निर्वृत्तादौ खो भवति । समया निर्वृत्त समीन

भूतोधीष्टो वा समां भूतो भावी वा समीन ।

× रात् भूतबले ॥ १०२ ॥ समांतात् रसात् खो भवति भूतबलेराचार्यस्य मतेन । द्वाभ्यां समाभ्या निर्वृत्तादि द्विसमीन । द्वैसमिक ।

रात्र्यह सवत्सरात् ॥ १०३ ॥ रात्र्याद्य- तात् रात् खो भवति निर्वृत्तादौ भूतबलेर्मतेन । द्विरात्रीण । द्वैरात्रिक । निरात्रीण । त्रैरात्रिक । द्व्यहीन । द्वैयाह्निकः । त्रिसवत्सरीण । त्रिसा- वत्सरिक. ।

वर्षादुप् च ॥ १०४ ॥ वर्षांतात् राड् परस्य ठञ उप् भवति खश्च भूतबलेर्मतेन नि र्वृत्तादौ । तेन–पक्षे ठञ श्रुति । द्विवर्षः । द्विवर्षीण । द्विवार्षिक ।

प्राणिन्युब्भूते ॥ १०५ ॥ वर्षांतात् रात् प्राणिन्यर्थे उप् स्यात् भूते । द्वे वर्षे भूत द्विवर्ष । त्रिवर्षः दारक । प्राणिनीति किं ? द्विवर्ष । द्विवार्षिको व्याधि ।

* मासाद्वयसि य ॥ १०६ ॥ मासांतात् रात् भूतेऽर्थे यो भवति वयसि गम्यमाने । द्वौ मासौ भूतो द्विमास्यः । त्रिमास्य । वयसीति किं ? द्वैमासिको व्याधिः ।

* खञ् च ॥ १०७ ॥ मासात् भूतेऽर्थे खञ् स्यात् । यश्च वयसि । मासीन । मास्य ।

*षण्मासाण्ण्यठण्या ॥ १०८ ॥ अस्माद् ण्यादय स्यु वयसि गम्यमाने । षण्मासान् भूत षाण्मास्य । षाण्मासिक । षण्मास्य ।

*यज्ञाना दक्षिणा ॥ १०९ ॥ यज्ञवाचिभ्य- स्तातेभ्यो दक्षिणेत्यस्मिन्नर्थ ठञ् स्यात् । अग्नि ष्टोमस्य दक्षिणा आग्निष्टोमिकी । वाजपेयिकी । राजसूयिकी ।

*तत्र देय ११० ॥ तत्रेतीप्समर्थात् यज्ञवा चकात् देयमित्यस्मिन्नर्थे ठञ् स्यात् । अग्निष्टोमे देय भक्त आग्निष्टोमिक । वाजपेयिक । द्वै वाजपेयिक ।

* काले कार्ये च भववत् ॥ १११ ॥ कालवा चकादीबंतात् देय कार्यमिति चार्थे भव इव त्यो भवति । यथा—वर्षासु भव वार्षिक । मा- सिक । तथा वर्षासु देय कार्य वा वार्षिक । मासिक । नैशिक । नैश । पुराण । पुरातन । व्युष्टादिभ्यण् ॥ ११२ ॥ एभ्य इबंतेभ्य अण् स्यात् । व्युष्टे देय कार्य वा वैयुष्ट । नित्ये देय नैत्य । तैर्थ्य ।

तेन यथाकथाचहस्ताण्णय ॥ ११३ ॥ तेनेति भाताभ्यामाभ्यां णयौ त्यौ स्त । यथा कथाच कार्य देय वा याथाकथाच । हस्त्य ।

जय्यलभ्यकार्यसुकर ॥ ११४ ॥ भा तात् कालात् जय्याद्यर्थेषु ठञ् स्यात् । मासेन जय्य लभ्य कार्य सुकर वा मासिक । आर्द्धमा- सिक । सावत्सरिक ।

सपादिनि ॥ ११५ ॥ भातात् सपा- दिनि शोभनेऽर्थे ठञ् स्यात् । कर्णवेष्टकाभ्या सपादि मुख कार्णवेष्टकिक । वास्त्रयुगिक शरीर ।

कर्मवेषाद् य ॥ ११६ ॥ आभ्या सपादिन्यर्थे यो भवति । कर्मणा सपादि कर्मण्य शौर्य । वेष्या नर्तकी ।

* योगादये प्रभु ॥ ११७ ॥ योगादिभ्यो ऽन्तेभ्य प्रभुरित्यस्मिन्नर्थे ठञ् स्यात् । योगाय प्रभु यौगिक । सातापिक । नैसर्गिक. । औपवासिक ।

* योग्यकार्मुके ॥ ११८ ॥ योग कर्मन्शा- ब्दाभ्या य उकञ्च निपात्य । योगाय प्रभु योग्य । कार्मुक धनु ।

* सोऽस्य तद्वद्ब्रह्मचर्ये ॥ ११९ ॥ स इति वासमर्थात् अस्येति नार्थे ठञ् स्यात्

तद्वति ब्रह्मचारिणि ब्रह्मचर्ये चार्थे। मासोऽस्य ब्रह्मचारिणः मासिक । आर्द्धमासिक । तथा मासिक ब्रह्मचर्यं । सांवत्सरिक ।

समयात् प्राप्तात् ॥ १२० ॥ समयात् प्राप्तविशिष्टात् ठञ् स्यात् । समयः प्राप्तो ऽस्य सामयिक कार्यं ।

* ऋत्वादिभ्योऽण् ॥ १२१ ॥ एभ्योऽण् स्यात् । ऋतुः प्राप्तोऽस्य आर्तव पुष्प । उपवस्ता- औपवस्त्र ।

कालाद्य ॥ १२२ ॥ कालशब्दात् प्राप्तोपाधिकात् सोऽस्येत्यस्मिन् विषये यो भवति। कालः प्राप्तोऽस्य काल्यो मेघ ।

* दीर्घात् ॥ १२३ ॥ कालाद्दीर्घविशिष्टात् ठञ् स्यात् । दीर्घ कालोऽस्य कालिकमृण ।

प्रयोजन ॥ १२४ ॥ तातात् प्रयोजनमित्यस्मिन्नर्थे ठञ् स्यात् । अर्हत्पूजा प्रयोजनमस्य आर्हत्पूजिकः। जैनमहिकः।आभिषेचनिकः।

* एकागाराच्चौरे ॥ १२५ ॥ अस्माच्चौरेऽर्थे ठञ् स्यात् । एकागार प्रयोजनमस्य ऐकागारिकः चौर ।

श्रद्धादिभ्योऽण् ॥ १२६ ॥ एभ्योऽण् स्यात् । श्रद्धा प्रयोजनमस्य श्राद्ध । चौड ।

विशाखापाढान्मथदण्डे ॥ १२७ ॥ आभ्यामण् स्यात् मथे दण्डे चार्थे । विशाखा प्रयोजनमस्य वैशाखो मथः । आषाढो दण्डः ।

छोऽनुपानादेः ॥ १२८ ॥ एभ्यश्छो भवति । अनुपान प्रयोजनमस्य अनुपानीय । उत्थापनीय । अनुवादनीय । अनुप्रवचनीय ।

+ विशिपूरिपदिरुहिसमापोऽनात्पाद्रे १२९ [illegible] विश्यादेरनत्यातात् सपूर्वादात [illegible] गृहप्रवेशनं प्रयोजनमस्य गृहप्रवेशनीय [illegible] रणीय । गोमपदर्नीयं । [illegible]

ऐन्द्रसमापनीय ।

– स्वर्गस्वस्तिवाचनादिभ्यो येप् ॥ १३० ॥ स्वर्गादिभ्य स्वास्तिवाचनादिभ्यश्च योपौ स्तः। स्वर्ग प्रयोजनमस्य स्वर्ग्यं । यशस्य । आयुष्य । स्वस्तिवाचन प्रयोजनमस्य स्वस्तिवाचन। शांतिवाचन । पुण्याहवाचन । ठञ उप् ।

* आकालिक ठश्चाद्यन्ते ॥ १३१ ॥ समानकालशब्दात् आद्यन्तोपाधिकात् ठञ् निपात्यः समानकालस्य च आकाल आदेश ठश्च । समानकालौ आद्यन्तौ अस्य आकालिकोऽनध्याय आकालिकी, आकालिका वा विद्युत् ।

* इपोऽर्हे वत् कृत्ये ॥ १३२ ॥ इवतादर्हेऽर्थे वत् भवति यदर्हं तच्चेत् कृत्य क्रिया भवति । राजानमर्हति राजवत् वृत्तमस्य राज्ञ । कुलीनवत् । साधुवत् । कृत्य इति किं । [illegible] इति पुत्र ।

* सुप इवे ॥ १३३ ॥ [illegible] भवति कृत्ये । क्षत्रिय इव [illegible] अभवन् धावति । देवमिव [illegible] साधुना इव साधुवत् [illegible] पाताय देव । पर्वतानिव [illegible]

तत्र ॥ १३४ ॥ [illegible] भवति । [illegible] पाटलिपुत्रवत् [illegible]

[illegible]

[illegible] सो [illegible] ः ।

*आत्वादगडुलादे ॥ १३७ ॥ यदित ऊर्ध्वमनुक्रमिष्याम आब्राह्मणत्त्वशब्दात् त्व तलौ अधिकृतौ ज्ञेयौ गडुलादीन् वर्जयित्वा । उत्तरत्रैवोदाहरिष्यामः । अगडुलादेरिति किं ' गाडुल्य । दायाद । कामडलव ।

*नञ् पादबुधादे ॥१३८॥ आत्वात् नञ्पूर्वात् समासात् बुधाद्यतवर्जिताद् त्वतलौ स्त. । न शुक्लोऽशुक्ल । तस्य भावः अशुक्लत्व । अशुक्लता । अराजत्व। अराजता । अस्थविरत्व अस्थविरता । अहायनत्व । अहायनता । अबुधादेरिति किं ' न बुधोऽबुधस्तस्य भाव कर्म वा आबुध्य । आचतुर्य । आसगत्य । आलवण्य । आरस्य । आलस्य ।

~ पृथ्वादेर्वेमन् ॥ १३९ ॥ पृथ्वादिभ्य इमन् वा स्यात् तौ च । पृथोर्भावः प्रथिमा । पृथुत्व । पृथुता । पार्थिव । म्रदिमा । मृदुत्व । मृदुता। मार्दव। लघिमा। लघुत्व । लघुता । लाघव।

वर्णदृढादिभ्यष्ट्यण् च ॥ १४० ॥ वर्णवाचिभ्यो दृढादिभ्यश्च ट्यण् स्यात् इमन् च वा । शुक्लस्य भाव' शौक्ल्य । शुक्लिमा । शुक्लता । शुक्लत्व । कार्ष्ण्य । कृष्णिमा । कृष्णत्व । कृष्णता । दार्ढ्य । द्रढिमा । दृढत्व। दृढता । वार्ध्य । व्रढिमा । वृढत्व । वृढता । पाण्डित्य । पण्डितिमा । पण्डितत्व । पण्डितता ।

*राजपत्यतगुणोक्तिराजादिभ्यःकृत्ये च॥१४१॥ राजान्तेभ्य पत्यन्तेभ्यो गुणोक्तिभ्यो राजादिभ्यश्च कृत्ये कर्मणि भावे च ट्यण् स्यात्। सुराज्ञो भाव कर्म वा सौराज्य । सुराजत्व । सुराजता । यौवराज्य । युवराजत्व । युवराजता । नारपत्य । नरपतित्व । नरपतिता । आधिपत्य । अधिपतित्व । अधिपतिता । सैनापत्य । जाड्य । जडता । मौर्ख्य । मूर्खत्व । मूर्खता । कौशल्य । राज्य । राजत्व । राजता । काव्य । कवित्व । कविता । ब्राह्मण्य । ब्राह्मणत्व।ब्राह्मणता ।

*सहायाद्वा ॥ १४२ ॥ सहायाद् ट्यण् वा स्यात् भावादौ । साहाय्य । सहायत्व । सहायता । साहायक ।

*स्तेयार्हत्य ॥ १४३ ॥ एतद् द्वय निपात्य । स्तेनस्य भावः कृत्य वा स्तेय । यो नस्त च । स्तेनत्व । स्तेनता । अर्हतो भाव कृत्य वा आर्हन्त्य । अर्हतो नुमट्यणौ च । अर्हत्त्व । अर्हत्ता ।

*सखिवणिग्दूताद् यः ॥ १४४ ॥ सख्यादेर्यो भवति भावादौ । सख्युर्भाव कर्म वा सख्य। सखित्व । सखिता । वणिज्य । वणिक्त्व । वणिक्ता । दूत्य । दूतत्व । दूतता ।

कपिज्ञातेर्ढञ् ॥ १४५ ॥ आभ्यां ढञ् स्यात् भावादौ । कापेय । कपित्व । कपिता । ज्ञातेय । ज्ञातित्व । ज्ञातिता ।

वय प्राणिजातेरञ् ॥ १४६ ॥ वयोवाचिभ्य प्राणिजातेश्चाञ् स्यात् भावादौ । कौमार । कुमारत्व । कुमारता । कैशोर । कालभ । वार्कर। प्राणिजाते.—आश्व । अश्वत्व । अश्वता । गार्दभ । औष्ट्र । हास्त ।

हायनान्तयुवादेरण् ॥ १४७ ॥ हायनान्तात् युवादेश्चाण् स्यात् भावादौ । द्वैहायन । द्विहायनत्व । द्विहायनता । त्रैहायन । यौवन । युवत्व । युवता । स्थाविर । कौतुक । कौशल । कौतूहल ।

*हृदयपुरुषादसे ॥ १४८ ॥ आभ्यां भावे कृत्ये चाण् स्यात् असे । हार्द । हृदयता । पौरुष । पुरुषत्व । पुरुषता । असे इति किं ' सुहृदयत्व । परमपुरुषत्व ।

*श्रौत्र ॥ १४९ ॥ श्रोत्रियशब्दादण् निपात्यते यख च । श्रोत्रियस्य भावः कृत्य वा श्रौत्र

श्रोत्रियत्व । श्रोत्रियता ।

ध्यादेरिक ॥ १५० ॥ इगतात् ध्यादेरण् स्यात् भावादौ । शौच । शुचित्व । शुचिता । मौन । मुनित्व । मुनिता । पाटव । पटुता । प टुत्व । पैत्र । पितृत्व । पितृता । ध्यादेरिति किं । पाडुत्व । इक इति किं ? पटत्व ।

योपोरूपोत्तमाद् वुञ् ॥ १५१ ॥ योङ रूपोत्तमाद् वुञ् स्यात् भावादौ । रामणीयक । रमणीयत्व । रमणीयता । औपाध्यायक । उपाध्यायत्व । आचार्यक । योङ इति किं ? वि मानत्व । रूपोत्तमादिति किं ? क्षत्रियत्व । कायत्व ।

द्वद्वधूर्तादे ॥१५२॥ द्वद्वात् धूर्तादिभ्यश्च वुञ् स्यात् । कुरुकाशीनां भाव कृत्य वा कौरुकाशिका । भारतबाहुबलिका । शैपालसुपालिका । धौर्तिका । चौरिका । धूर्तत्व । धूर्तता । मानोज्ञक ।

गोत्रचरणात् श्लाघात्याकारावतौ॥१५३॥ गोत्राच्चरणाच्च वुञ् स्यात् श्लाघाद्यर्थेषु भावादौ। गार्गिकया श्लाघते अत्याकुरुत वा गार्गिकामवेतवान् । गार्ग्यत्वेन । गार्ग्यतया । वात्सिकया श्लाघते अत्याकुरुते वा वात्सिकामवेतवान् । एव काठिकया कालापिकया ।

होत्रादिभ्यश्छ ॥ १५४ ॥ एभ्य ऋत्विग्वाचिभ्यश्छो भवति भावादौ । अच्छावाकीय।अच्छावाकत्व।अच्छावाकता। मैत्रावरुणीय।

ब्रह्मणस्त्व' ॥ १५५ ॥ अस्माद ऋत्विग्वाचिनस्त्वो भवति भावादौ । ब्रह्मणो भावः कृत्य वा ब्रह्मत्व ।

+शाकटशाकिनौ क्षेत्रे ॥ १५६ ॥ तातात् क्षेत्रेऽर्थे शाकटशाकिनौ स्यौ स्त । इक्षूणां क्षेत्र इक्षुशाकट,इक्षुशाकिन । मूलशाकट, मूलशाकिन ।

धान्येभ्य खञ् ॥ १५७ ॥ धान्यवाचिभ्यः खञ् स्यात् । मुद्गानां क्षेत्र मौद्गीन । कौ-

लत्थीन । प्रैयगवीण ।

व्रीहिशालेर्ढञ् ॥ १५८ ॥ आभ्या क्षेत्रे ढञ् स्यात् । वैहेय । शालेय ।

। यवयवकषष्टिकाद् य ॥ १५९ ॥ एभ्यो यो भवति क्षेत्रे । यवाना क्षेत्र यव्य । यवक्य । षष्टिक्य ।

*वाऽणुमाषात् ॥१६०॥ आभ्यां यो भवति वा क्षेत्रे । अणव्य । आणवीन । माष्य । माषीण ।

*तिलोमाभगात् ॥ १६१ ॥ एभ्यस्तातेभ्यो यो वा स्यात् क्षेत्रे । तिल्य । तैलीन । उम्य । औमीन । भग्य । भागीन ।

कटोऽलाब्वाश्च रजसि ॥ १६२ ॥ अलाबूशब्दात् तिलादेश्च कटम्त्यो भवति रजस्यर्थे । अलाबूनां रजः—अलाबूकट । तिलकट । उमाकट । भगाकट ।

गम्येऽह्नाश्वात् खञ् ॥ १६३ ॥ अश्वात् खञ् स्यात् अह्ना गम्येऽर्थे । अश्वस्यैकेनाह्ना गम्यः—आश्वीनोऽध्वा ।

सर्वचर्मण कृत खश्च ॥ १६४ ॥ सर्वचर्मणस्तातात खो भवति खञ् च कृत इत्यस्मिन्नर्थे । सर्वचर्मण कृत सर्वचर्मीण ।सार्वचर्मीणः।

यथामुखसमुखाद्दर्शन ॥ १६५ ॥ आभ्यां ताताभ्या दर्शनमित्यस्मिन्नर्थे खो भवति । यथामुख दर्शन यथामुखीन ।समुखस्य दर्शन समुखीनः।

सर्वादे पथ्यगकर्मपत्रपात्रशरावाद् व्यापी ॥ १६६ ॥ सर्वपूर्वाद् पथ्यादे. व्यापी इत्यस्मिन्नर्थे खो भवति । सर्वपथस्य व्यापी सर्वपथीनो रथः । सर्वांगीणस्तापः । सर्वकर्मीण पुरुष' । सर्वपत्रीण सारथि । सर्वपात्रीणः ओदनः । सर्वशरावीण. सक्तु ।

आमपद ॥ १६७ ॥ अस्मात्तातात् खो भवति । आप्रपद व्यापी आप्रपदीन पटः ।

परोवरपरपरपुत्रपौत्रमन्वास्ति ॥ १६८ ॥ परोवरादेरिमतात् खो भवति अन्वस्त्यनुभवत्यर्थे । पराश्चावराश्चानुभवति परोवरीण । परांश्च परतराश्च परपरीण ।पुत्राश्च पौत्रांश्च पुत्रपौत्रीण.।

*यथाकामानुकामात्यतपारानारपारावारावारपारान् गामी ॥ १६९ ॥ यथाकामादेरिमतात् गामीत्यस्मिन्नर्थे खो भवति । यथाकाम गामी यथाकामीन. । अनुकामीन । अत्यतीन । पारीण । अवारीण । पारावारीणः। अवारपारीण' ।

अनुग्वल ॥ १७० ॥ अनुगुशब्दाद् अलगामीत्यस्मिन्नर्थे गो भवति । अनुगल गामी अनुगवीनो गोपाल ।

छोऽभ्यमित्र ॥१७१॥ अभ्यमित्रादिमताच्छो भवति । अभ्यमित्रमलगामी अभ्यमित्रीय ।

*य ॥ १७२ ॥ अस्माद् यो भवति अलगामिनि । अभ्यमित्र्य. ।

*खश्चाध्वान च ॥ १७३ ॥ अध्वनोऽभ्यमित्राच्चेमतात् खो भवति यश्च । अध्वानमल गामी अध्वनीनः । अध्वन्य' । अभ्यमित्रीण ।

समां समां विजायते ॥ १७४ ॥ समां समा शब्दात् खो भवति विजायतेऽर्थे।समा समा विजायते गर्भमादधाति समासमीना गौ ।

अद्यश्वीनाद्यप्रातीनमासन्न ॥ १७५ ॥ एतद्द्वय खात निपात्य आसन्नमित्यस्मिन्नर्थे । अद्यश्वो वा विनानिष्यते अद्यश्वीना गौ । अद्य प्रातीना । आसन्नप्रसवा इत्यर्थ. ।

* सर्वान्नीनानुपदीनायानयीनमदद्भद्धानेये ॥ १७६ ॥ सर्वान्नीनादय. खाता निपात्यते अददाद्यर्थेषु । सर्वान्नमत्ति सर्वान्नीनो भिक्षु । पदसदृश अनुपद बद्धा अनुपदीना उपानत् । अयानय नेय —अयानयीन शार ।

* आगवीन ॥१७७॥ आगो- प्रतिदानात्कर्मकारिणि खो निपात्यः प्रतिदानस्य च । आगो प्रतिदान कर्म करोति आगवीनः कर्मकर. ।

* साप्तपदीन सख्य ॥ १७८ ॥ सप्तपदात् खञ् निपात्य सख्यमित्यस्मिन्नर्थे । सप्तभि पदै रवाप्य साप्तपदीन सख्य ।

गौष्ठीन भूतपूर्वे ॥ १७९ ॥ गोष्ठात् खञ् निपात्यते भूतपूर्वेऽर्थे । गोष्ठो भूतपूर्व गौष्ठीनो देश ।

चरट् ॥ १८० ॥ भूतपूर्वे चरट् स्यात् । आढ्यो भूतपूर्वः आढ्यचर ।ऋषिचर ।दर्शनीयचर.।

ताया रूप्यश्च ॥ १८१ ॥ तांतात् रूप्यो भवति चरट् च । देवदत्तस्य भूतपूर्वो गौ देवदत्तरूप्य' । देवदत्तचरः । देवदत्तचरी ।

*पील्वादे कुण. पाके ॥१८२॥ पील्वादिभ्य पाकेऽर्थे कुणो भवति । पीलूना पाक पीलुकुण ।कर्कन्धुकुण । करीरकुणः ।

*कर्णादिपक्षान्मूले जाहति ॥१८३ ॥ कर्णादेः पक्षाच्च मूलेऽर्थे जा हती त्यौ स्तः।कर्णस्य मूल कर्णजाह । मुखजाह । अक्षिजाह । पक्षस्य मूल पक्षति ।

। तृप्रोष्णशीतादालुरसहे ॥१८४॥ तृप्रादेरालु स्यात् असहेऽर्थे । तृप्रस्यासह तृप्रालु । उष्णालु. । शीतालुः ।

+ हिमादेलुः सहे ॥१८५॥ हिमाद सहेऽर्थे एलुः स्यात् । हिमस्य सह हिमेलु ।

—वातबलादूलः ॥ १८६ ॥ आभ्या ऊलो भवति । वातस्य सह वातूल ।बलस्य सह बलूलः।

वे शालशङ्कटौ ॥ १८७ ॥ विशब्दात् एतौ त्यौ स्तः स्वार्थे । विस्तृतो विशालः,विशङ्कट

*न्युत्सान्निमात् कट ॥१८८॥ एभ्य कटो भवति।विस्पष्टो—विकटो देश ।उद्गत उत्कटो गध । सगतः सकट पथाः । निगतो निकटो ग्रामः। प्रगत —प्रकटोऽर्थ ।

+ कुटारश्चावात् ॥ १८९ ॥ अवात् कुटारो भवति कटश्च स्वार्थे।अवगत अवकुटार ,अवकट ।

नासिकानते टीटनाटभ्रटाः ॥ १९० ॥ अवात् नासिकाया टीटादय स्युः नतेऽर्थे । अवनता नासिका यस्य अवटीटः । अवनाट । अवभ्रटः ।

। नेर्बिडबिरीसौ ॥ १९१ ॥ नेर्नासिकानतविषये एतौ स्यौ स्त । निनत नासिकायाः निबिड । निबिरीस ।

+ केनौ चिक्॥ १९२ ॥ नेर्नासिकानतेऽर्थे केनौ स्तः नेश्चिक् चादेश । निनत नासिकायाः चिक्क, चिक्किन ।

× पिटे चिः ॥ १९३ ॥ नेर्नासिकानतविषये पिटो भवति नेश्चिरादेशः । चिपिट ।

क्षुल्लकाल्लो वा चुल् ॥ १९४ ॥क्षुल्लक शब्दात् स्वार्थे लो वा स्यात् तत्सनियोगे चुलित्यय च प्रकृतेरादेश । क्षुल्लक । चुल्ल ।

क्लिन्नादक्ष्णि चिल् पिल् च ॥ १९५॥ क्लिन्नाल्लो भवति अक्षिण वाच्ये चिल् पिल् चुलादेशश्च। क्लिन्न चक्षु चिल्ल, पिल्ल, चुल्ल।

+ उपत्यकाधित्यके॥ १९६ ॥ उपाधिभ्यां त्यको निपात्य आसन्ने अधिरूढे च स्त्रियां इत्यामावश्च । पर्वतमुपासन्नो देश. उपत्यका । पर्वतमध्यारूढः अधित्यका ।

× तदस्य सजात तारकादिभ्य इत. ॥ १९७ ॥ तदिति वासमर्थेभ्य सजातविशिष्टेभ्य तारकादिभ्य अस्येति तार्थे इतस्त्यो भवति । तारकाः सजाता अस्य तारकित नभ.। अभ्रितमाकाश । पुष्पिता वल्ली । फलितस्तरु । बुभुक्षित । निद्रित ।

गर्भादप्राणिनि ॥ १९८ ॥ गर्भशब्दादितो भवति अप्राणिनि । गर्भोऽस्य सजातः-गर्भितो व्रीहि । अप्राणिनीति किं ? गर्भिणी गौः ।

प्रमाणे मात्रट् ॥ १९९ ॥ प्रमाणार्थे मात्रट् स्यात् । ऊरु प्रमाणमस्य ऊरुमात्र जल । जानुमात्री खाता । धनुर्मात्री भूमि ।

हस्तिपुरुषाद्वाऽण् ॥ २०० ॥ आभ्यामण् वा स्यात् । हस्ती प्रमाणमस्य हास्तिनमबु । हस्तिमात्र, हस्तिद्वयस, हस्तिदघ्न । पौरुष । पुरुषद्वयस । पुरुषदघ्नी छाया ।

वोर्ध्वे द्वयसट् दघ्नट् ॥ २०१ ॥ ऊर्ध्वे प्रमाणे द्वयसट् दघ्नटो स्यौ वा स्तः । ऊरू प्रमाणमस्य ऊरुद्वयस । ऊरुदघ्न । ऊरुमात्र तोय । ऊरुद्वयसी परिखा । तद्दघ्नी । ऊर्ध्व इति किं ? रज्जुमात्री भूमिः ।

उन्माने ॥ २०२ ॥ मानवाचिन्येव प्रमाणे मात्रडादेरुप् भवति । समः प्रमाणमस्य सम । दिष्टि । वितस्ति । मान इति किं ? ऊरुमात्र।

रात् सशये च ॥ २०३ ॥ सशये च राद् मात्रडादेरुप् भवति। द्वौ प्रस्थौ मानमस्य द्विप्रस्थः। द्विशतः । द्वौ समौ मानमस्य द्विसमः। द्विवितस्ति ।

मात्रट् ॥ २०४ ॥ माने सशये मात्रट् स्यात् । कर्षौ मानमस्य कर्षमात्र घृत । प्रस्थमात्र धान्य । हस्तमात्र क्षेत्र। पचमात्रा पुरुषा ।

शन्शन्विंशते ॥ २०५ ॥ शदतात् शनतात् विंशतेश्च मात्रट् स्यात् । त्रिंश मानमेषां स्यात् त्रिंशन्मात्राः । दशमात्रा । विंशतिमात्रा ।

डिन् ॥ २०६ ॥ त्रिंशदादिभ्यो डिन् स्यात्। त्रिंशदहोरात्रा मानमस्य त्रिंशी । त्रिंशिनौ । त्रिंशिनो मासा । पचदशी अर्द्धमास. । त्रिंशिनो भवनेंद्रा. ।

यत्तिदद्किम ॥ २०७ ॥ आभ्यां पतु स्यात । इद मानमस्य इयान् । कियान् ।

वैतदो घ ॥ २०८ ॥ एतद. यतादिभ्य

र्थो भवति । एतावान् ।

यत्तदः ॥ २०९ ॥आभ्यां घतोर्वो भवति। यन्मानस्य यावान् । तावान् ।

किमश्च स्येर्डतिश्च ॥२१०॥ स्यिसज्ञकात् माने वर्तमानात् किमस्ताभ्यां च डतिर्भवति घ-तुश्च । का सख्या मानमेषा कतीमे । कियत इमे । यति । यावत । तति । तावतः ।

अवयवे तयट् ॥ २११ ॥ अवयवे वर्त-मानात् स्येः तयट् स्यात् । चत्वारोऽवयवा अस्य चतुष्टय समतभद्रस्य । पचतयो यमः । सप्ततयी नयवृत्तिः । दशतयो धर्म ।

द्वित्रे ख वा ॥ २१२ ॥ द्वित्रिभ्यां परस्य तयट् आदेस्तकारस्य वा ख स्यात् । द्वौ अव यवौ अस्य द्वय । द्वितय । त्रय' । त्रितय । मोक्षमार्ग ।

द्र्यादेर्गुणात् मूल्यक्रेये मयट् ॥ २१३ ॥ द्र्यादेर्गुणवाचकात् भागवाचकात् स्यिसज्ञात् मयट् स्यात् द्र्यादिश्चेत मूल्ये क्रेये वा वर्तते । यवानां द्वौ गुणौ मूल्यमस्योदश्वितः क्रेयस्य द्विमय उदश्वित् । त्रिमय । उदश्वितो द्वौ गुणौ क्रेयावेषां द्विमया त्रिमया यवा । द्व्यादेरिति किं ? यवानामेको गुणो मूल्यमस्य एकगुण-मुदश्वित् ।

अस्मिन्नाधिक शतसहस्रे तत्सख्य शति-शदशांताड्ड ॥ २१४ ॥ वांतात् शत्याघतात् स्येरस्मिन्नितीनर्थे शतसहस्रे च डो भवति यद्वात तच्चेत् तत्सख्य अधिक स्यात् । विंशतिरधिकम स्मिन् शते विंश योजनशत । विंश सहस्र । त्रिंश शत । चत्वारिंश सहस्र । एकादश । द्वादश शत सहस्र वा । अधिकमिति किं ? विंशति-रूनास्मिन् शते । शतसहस्रे इति किं ? एकाद शाधिका अस्यां त्रिंशति । तत्सख्यमिति किं ? विंशतिर्दण्डा अधिका अस्मिन् योजनशते । त्रिंशत् माषा अधिका अस्मिन् कार्षापणसहस्रे ।

इति शब्दार्णवापरनाम्नि जैनेंद्रव्याकरणे शब्दार्णवचंद्रिकालघुवृत्तौ तृतीयोऽध्यायः ।

चतुर्थोऽध्यायः ।

प्रथमः पादः ।

तस्य स्यिपूरणे डट् ॥ १ ॥ तस्येति ता-समर्थात् स्यिसख्यावाचिन डट् भवति स्यिपूर-णेऽर्थे । त्रयोदशानां पूरणः त्रयोदशो विमलनाथः। चतुर्दश' । पचदश । षोडश । एकादशानां पूरणी एकादशी । द्वादशी ।

+ नोऽसे मट् ॥२॥ नकारातान्मट् स्यात् असे । पचानां पूरणः पचमः। पचमी । सप्तम । सप्तमी । अष्टम. । नवमः । दशमः । अस इति किं ? एकादश । द्वादशः ।

बहुपूगगणसघस्य तिथुक् ॥ ३ ॥ एषां डटि तिथुक् स्यात् । बहूनां पूरण बहुतिथः । बहुतिथी । पूगतिथ । गणतिथ । सघतिथ. ।

घतोरिथुक् ॥४॥ घत्वतस्य डटि परतःइथु गागमो भवति।इयतां पूरण' इयतिथ ।कियतिथ.। यावतिथ ।यावतिथी। तावतिथ.। तावतिथी ।

षट्कतिकतिपयस्य थुङ् ॥ ५ ॥ एषां डटि परे थुङ् स्यात् । षण्णां पूरण षष्ठः ।

षष्ठी । कतिथ. । कतिपयथः ।

चतुरः ॥ ६ ॥ अस्य थुग् स्यात् डटि परे । चतुर्णां पूरणः चतुर्थः । चतसृणा पूरणी चतुर्थी ।

छयौ चरा च ॥ ७ ॥ तस्माच्छयौ त्यौ स्त चकारस्य च रा । तुरीयः । तुरीया । तुर्यः ।

द्वेस्तीय ॥ ८ ॥ द्विशब्दत्तीयो भवति । द्वयोः पूरण द्वितीयः । द्वितीया ।

त्रेस्तृ च ॥९॥ त्रेस्तीयो भवति तृ इत्यय चा देश । त्रयाणा पूरणः तृतीयः । तृतीया ।

+शतादिमासार्द्धमाससंवत्सरात्तमट् ॥१०॥ शतादिभ्यो मासादेश्च तमट् स्यात् । शतस्य पूरणः शततमः । सहस्रतमः । अयुततमः । मासतमो दिवसः । अर्द्धमासतम । संवत्सरतम ।

तेरस्यादे ॥ ११ ॥ तित्याताद् अस्यिसंज्ञापूर्वात् तमट् स्यात् । षष्टे पूरणः षष्टितम । षष्टितमी । सप्ततितम । अशीतितमः । नवतितमी । अस्यादेरिति किं ? एकषष्टः ।

× विंशत्यादेर्वा ॥ १२ ॥ विंशत्यादिभ्य तमट् वा स्यात् । विंशते पूरणः विंशतितमः । विंशतितमी । विंश । एकविंशतितम ,एकविंशः। त्रिंशत्तम , त्रिंश । विंशी । त्रिंशी ।

तेन वित्तः चचुचणौ ॥ १३ ॥ तेनेति भासमर्थात् वित्त इत्यस्मिन्नर्थे चचुचणौ त्यौ स्त'। तर्केण वित्तःतर्कचचुः । तर्कचणः।व्याकरणचचु । व्याकरणचणः । केशचचु । केशचण ।

डटो ग्रथ गृह्णन क उप च ॥ १४ ॥ भान्तात् डडतात् ग्रथ गृह्णात्यर्थे को भवति, डडुप् च नित्य । द्वितीयेन रूपेण गृह्णाति द्विक । त्रिकः । चतुष्क ।

ग्रहणे वा ॥१५॥ डडताद् को भवति ग्रथ ग्रहणेऽर्थे डडुप् च वा । द्वितीय ग्रहणाद्विक,द्वितीयक । त्रिक, तृतीयक व्याकरणस्य ।

सस्याद् गुणात् परिजाते ॥ १६ ॥ सस्यशब्दात् गुणवाचिन परिजातेऽर्थे सर्वगुणसपन्ने को भवति । सस्येन परिजात सस्यकः शालिः देशः वस्त्रो वा ।

पार्श्वकायःशूलिकदाण्डाजनिकानुपद्यन्वेष्टरि ॥ १७ ॥ पार्श्वकादयो निपात्यते अन्वेष्टरि । पार्श्वेनान्वेष्टा पार्श्वकः-को निपात्य । अय - शूलेन आयःशूलिक । दण्डाजिनेन दाण्डाजनिक । ठण् । अनुपदमन्वेष्टा अनुपदी गवां । इन्नत्र ।

स्वागेषु सक्त ॥ १८ ॥ स्वागेभ्यः ईबतेभ्यः सक्त इत्यस्मिन्नर्थे को भवति । केशेषु सक्त केशक । दन्तकः । नखकः ।

औदरिकआद्यूनः ॥ १९ ॥ उदराट्ठण् निपात्यते आद्यूनोऽर्थश्चेत् । उदरे सक्त औदरिक । उदरकोऽन्यः ।

कर्मठो घटते ॥ २० ॥ कर्मन्शब्दात् ठत्यो निपात्यः इकाभावश्च घटतेऽर्थे । कर्मणि घटते कर्मठो ना ।

अश हारी ॥ २१ ॥ अशादिवतात् को भवति हारिणि । अश हारी-अशक दायाद ।

शीतकोष्णकौ कारिणि ॥ २२ ॥ शीतोष्णाभ्यां कारिण्यर्थे को निपात्यः । शीत कारी शीतको जड । उष्णकारी-उष्णक शीघ्रः ।

तत्रात्रवोद्धृते ॥२३॥ तत्रात् कांतात् नवोद्धृत अचिरापहृतेऽर्थे को भवति । तत्रान्नवोद्धृतस्तत्रकः पट ।

कमितर्यन्वभ्यभे ॥ २४ ॥ एभ्य को भवति कमितरि कामयमानेऽर्थे । अनुकमिता अनुक । अभीक । अभिकः ।

। तदस्मिन्नन्न प्राये सौ ॥ २५ ॥ तदिति वासमर्थात् अस्मिन्नितीदर्थे को भवति सौ यद्वात तच्चेदन्न प्रायविषय स्यात् । निपुटाः प्राये

णान्नमस्या तिथौ त्रिपुटिका पौर्णमासी । गुडापूपिका । कुसरिका ।

कौल्माषीवटकिन्यौ ॥२६॥ कुल्माषवटकाभ्यां अणिनौ निपात्यौ । कुल्माषा प्रायेणान्नमस्यां कौल्माषी तिथिः । वटकिनी पौर्णमासी ।

ब्राह्मणकोष्णिके ॥ २७ ॥ एतौ कौ निपात्यौ खौ । ब्राह्मणा आयुधजीविनोऽस्मिन् ब्राह्मणको देश । उष्णादल्पान्ने । उष्णादग्नेरचिरोद्धृता-उष्णिका यवागू ।

सोऽस्याग्रणी ॥ २८ ॥ स इति वासमर्थात् अस्येति तार्थे को भवति यद्वात स चेदग्रणीर्मुख्यः स्यात् । देवदत्तोऽग्रणीर्यस्य देवदत्तक । जिनदत्तकःसंघ

कालप्रयोजनाद्‌ रोगे ॥ २९ ॥ वांतात् कालवाचिनः प्रयोजनवाचिनश्च रोगेऽर्थे को भवति । सतत कालोऽस्य सततको ज्वरः । द्वितीयदिवस कालोऽस्य द्वितीयकः । तृतीयक । विषपुष्प प्रयोजनमस्य विषपुष्पको रोग । शीतक । उष्णक ।

शृंखलकः करभे ॥ ३० ॥ शृंखलात् को निपात्य करभेऽर्थे । शृंखल बंधनमस्य शृंखलक करभः ।

उन्मनस्युदुत्सोः ॥ ३१ ॥ उदुत्सुभ्यां उन्मनस्यर्थे को भवति । उद्गत मनोऽस्य उत्क । उत्सु गत मनोऽस्य उत्सुक ।

क्षेत्रेऽन्यस्मिन् घो नाश्ये ॥ ३२ ॥ क्षेत्रशब्दाद् अन्यविशिष्टात् घो भवति नाश्येऽर्थे । क्षेत्रेऽन्यस्मिन् नाश्य क्षेत्रियो व्याधिः ।

श्रोत्रियो वा च्छन्दोऽध्येता ॥३३॥ श्रोत्रियो वा निपात्यते छन्दोऽध्येता चेत् । छंद शब्दात् घ श्रोत्रभावश्च । छंदोऽधीते श्रोत्रिय । छांदसः ।

इंद्रिय ॥ ३४ ॥ इंद्रात् घो निपात्यते । इंद्रस्यात्मनो लिंग, इंद्रेण कर्मणा वा सृष्ट इंद्रिय ।

श्राद्ध भुक्त ठोऽनेनाद्य ॥ ३५ ॥ श्राद्ध भुक्तमनेनाद्य इत्यस्मिन्नर्थे ठो भवति । श्राद्ध भुक्तमनेनाद्य श्राद्धिको विप्र ।

इन् ॥ ३६ ॥ श्राद्ध भुक्तमनेनाद्यार्थे इन् स्यात् । श्राद्धी ।

पूर्वात् ॥ ३७ ॥ वांतात् पूर्वाद् इन् स्यात् । पूर्वमनेन कृत भुक्त पीत वा पूर्वी ।

सादे ॥ ३८ ॥ सादे पूर्वादिन् स्यात् । पूर्वं कृतमनेन कृतपूर्वी कट । भुक्तपूर्वी ओदन । पीतपूर्वी जल ।

इष्टादेः ॥३९ ॥ इष्टादिभ्य इन् स्यात् । इष्टमनेन इष्टी यज्ञे । पूर्ती श्राद्धे । अधीती तर्के । अर्चिती गुरौ । श्रुती पुराणे ।

तदस्यास्त्यस्मिन्निति मतु ॥ ४० ॥ तदिति वासमर्थात् अस्तिविशिष्टात् अस्यास्मिन् इत्येतयोरर्थयोर्मतुर्भवति । गावोऽस्य सति गोमान् । धनवान् । वृक्षा अस्मिन् सति वृक्षवान् । प्लक्षवान् । इतिकरणो विवक्षार्थः । तेन विषयो नियम्यते ।

भूमनिंदाप्रशंसासु नित्ययोगेऽतिशायने ।
संसर्गेऽस्तिविवक्षाया प्रायो मत्वादयो मता ॥

भूमा प्राचुर्यं तस्मिन्—गोमान् । निंदायां ककुदावर्ती । प्रशंसाया—रूपवती कन्या । नित्ययोग—क्षीरिणो वृक्षा । अतिशायने उदरिणी कन्या । संसर्ग दंडी ।

प्राण्यंगादातो वा ल ॥ ४१ ॥ प्राण्यंगादाकारांतान्मत्वर्थे लो भवति वा । चूलाल । चूलावान् । जंघाल । जंघावान् । प्राण्यंगादिति किं ? शिखावान् प्रदीप । चिकीर्षावान् ।

*रुक्क्षुद्रजंतो ॥ ४२ ॥ रुग्वाचिभ्य क्षुद्रजंतुवाचिभ्यश्च मत्वर्थे लो वा स्यात् । मूर्छाल । मूर्छावान् । विचर्चिकाल । विचर्चिकावान् । यूकाल । यूकावान् । मक्षिकाल । मक्षिकावान् ।

सिध्मादे ॥ ४३ ॥ एभ्यो लो वा स्यात् । सिध्मान्यस्य सति सिध्मलः । सिध्मवान् । गडु-

ल । गडुवान् । मणिलः। मणिवान् ।

। वातदन्तबललललाटादूलः ॥ ४४ ॥ एभ्यो ऊलो वा स्यात् । वातूल । वातवान् । दतूलः। दतवान् । बलूलः । बलवान् ।ललाटूल ।ललाटवान् ।

वाचो ग्मिन् ॥ ४५ ॥ वाच ग्मिन् वा स्यात् । वाग्मी । वाग्वान् ।

*क्षिप्यालाटौ ॥ ४६ ॥ वाचः आल आट इत्येतौ स्तौ स्त क्षिपि कुत्सायां । वाचाल । वाचाट ।यो निस्सार बहु जल्पति स एव क्षिप्यते।

+कालाघाटाजटाल्लेलौ ॥४७॥ एभ्यो लेलौ स्त क्षिपि । कालाल । कालिलः । घाटाल । घाटिलः । जटाल । जटिलः ।

*पिच्छादेः ॥ ४८ ॥ पिच्छादिभ्यो मत्वर्थे वा लेलौ स्तः । पिच्छलः । पिच्छिल । पिच्छवान् । फेनल । फेनिलः । फेनवान् । उरोल । उरसिल । उरस्वान्।प्रज्ञाल ।प्रज्ञिलः। प्रज्ञावान् ।

*लोमादेः श ॥४९॥ एभ्य शो भवति वा। लोमान्यस्य सति लोमशः । लोमवान् । रोमशः। रोमवान् । हरिशः । हरिमान् ।

*पामादेर्नः ॥ ५० ॥ एभ्यो मत्वर्थे नो वा स्यात् । पामन । पामवान् । वामन । वामवान् । श्लेष्मण । श्लेष्मवान् ।

+दद्रुशाकीपलाल्याः मश्च ॥ ५१ ॥ दद्र्वादेर्नो वा स्यात् मश्च मत्वर्थे । दद्रुण । दद्रूमान् । शाकिनः । शाकीमान् । पलालिन । पलालीमान् ।

–लक्ष्मणविपुणांगना ॥ ५२ ॥ एते शब्दा निपात्यते । लक्ष्मीरस्यास्तीति लक्ष्मणः । लक्ष्मीवान् । नत्योऽकारश्चाते निपात्यः । विष्वचो दिवसा रश्मयो वाऽस्य सति विपुणः आदित्यः । नत्यो णुख च । अंगानि कल्याणान्यस्याः सति अंगनाः । अगाव । अन्या–अगवती ।

प्रज्ञाश्रद्धार्चावृत्तेर्णः ॥ ५३ ॥ प्रज्ञादेर्णो वा स्यात् मत्वर्थे । प्राज्ञ । प्रज्ञावान् । श्राद्ध । श्रद्धावान् । आर्चः।अर्चावान् । वार्त्तः । वृत्तिमान् ।

*ज्योत्स्नादिभ्योऽण् ॥ ५४ ॥ एभ्योऽण् स्याद् वा । ज्योत्स्नाऽस्मिन् अस्ति ज्योत्स्न । पक्षः । ज्योत्स्नावान् । तामिस्रः । तमिस्रावान् । वैसर्पो व्याधिः । कौतुप गृह ।

सिकताशर्करात् ॥ ५५ ॥ आभ्यामण् स्यात् वा । सैकतः। सिकतावान् । शार्कर । शर्करावान्।

उशिलौ च देशे ॥ ५६ ॥ सिकताशर्कराभ्यां मत्वर्थे देशे उश इल अण् च वा भवति। मतोरुश । तेन चातुरूप्य । सिकता देशः । सिकतिलः । सैकत । सिकतावान् । शर्करा । शर्करिलः, शार्कर । शर्करावान् ।

द्युद्रोर्मः ॥ ५७ ॥ द्युद्रुभ्यां मो वा स्यात् । द्यौरस्यास्तीति द्युमः । द्रुमः ।

+मधुकृष्यादिभ्यो रवलौ ॥ ५८ ॥ मध्वादिभ्य कृषादिभ्यश्च मत्वर्थे यथासख्य र वलौ स्तौ वा स्तः । मधुरो रस । ऊषर क्षेत्र । मुष्कर पशुः । सुषिर काष्ठ । ख महत्कठविवरमस्यास्तीति खर । खवानन्य । अन्यत्र–मधुमान् । ऊषवान् । मुष्कवान् । कृषीवलः । कृषिमान् । रजस्वला स्त्री । रजस्वान् ग्राम । परिषद्वल ।परिषद्वान् राजा ।

*काडांडभाडादीर ॥ ५९ ॥ एभ्य ईरो वा स्यात् । काडीरः । काडवान् । आडीरः । आडवान् भांडीरः । भांडवान् ।

कच्छ्वा डुर ॥ ६० ॥ कच्छूशब्दाद् डुरो भवति वा । कच्छुर । कच्छूमान् ।

* दतादुन्नते ॥ ६१ ॥ दतादुन्नतेऽर्थे डुरो भवति । दता उन्नता अस्य सति दतुर । अन्यत्र–दतावान् ।

* मेधारथाद्देर ॥६२॥ आभ्यामिरे वा स्यात् । मेधिरः। मेधावी । मेधावान् । रथिर । रथि-

कः । रथी । रथवान् ।

* कृपाहृदयादालु ॥ ६३॥ आभ्यामालुर्वा स्यात् । कृपालुः । कृपावान् । हृदयालुः । हृदयी । हृदयवान् ।

केशाद्वः ॥ ६४॥ केशान्मत्वर्थे वा वो भवति । केशव । केशिक । केशी । केशवान् ।

* गांडयादिभ्य ॥६५॥ एभ्यो वो वा स्यात् । गांडीव । गांडिव । अजगव धनु' । हिरण्यव । हिरण्यवान् ।

*तमिस्रार्णवोर्जस्वलोर्जस्विनवत्सलांशला ॥ ६६ ॥ एते निपात्यते । तमोऽस्यामस्ति तमिस्रा रात्रिः । तमसो र उदश्च इत्व । अर्णोऽस्मिन्नस्ति अर्णव समुद्रः । अर्णसो व सस्य च ल । ऊर्जोऽस्यास्त्यस्मिन् वा ऊर्जस्वल' । ऊर्जस्वी । ऊर्जस अम्वलास्विनौ त्यौ निपात्यौ । वत्सः स्नेहोऽस्यास्ति वत्सल: साधुः । अंशो बलमस्यास्ति । अंशल: पुत्र. । वत्सांशाभ्यां कामवति व लत्यो निपात्य ।

* गोम्यर्च्ये ॥ ६७ ॥ गोशब्दात मिन् निपात्यतेऽर्च्येऽर्थे । गावोऽस्य सतीति गोमी । गोमानन्यत्र । स्वामीश्वराधिपतीति निर्देशात स्वमैश्वर्यमस्यास्तीति मिन्नत स्वामीति सिद्ध दीत्व च निपात्यते ।

* ओऽभ्रादिभ्य ॥६८॥ अभ्रादिभ्य अत्यो भवति । अभ्राण्यसिन् सति अभ्र नभ । अर्शसः। उरस । जटः ।

* हीनात् स्वांगात् ॥ ६९ ॥ स्वांगाद्धीनाद् अत्यो भवति । खड कर्णोऽस्यास्ति कर्ण । छिन्ना नासिका अस्यास्ति नासिक । खज पादोऽस्यास्तीति पाद । हीनादिति किं कर्णवान् ।

+ शृंगादारक ॥ ७० ॥ शृंगादारको वा स्यात् । शृंगारक । शृंगवान् । शृंगी ।

+ फलबर्हाच्चिन ॥ ७१ ॥ आभ्यां शृंगाच इनो वा स्यात् । फलिन' । फलवान् । बर्हिण । बर्हवान् । शृंगिण ।

* मलादीमसश्च ॥७२॥ मलादीमसो भवति इनश्च वा । मलीमस । मलिन । मलवान् ।

× पर्वमरुत्तस्तः ॥ ७३ ॥ आभ्या तो वा स्यात् । पर्वत पर्ववान् । मरुत्त । मरुत्वान् ।

* मायामयामेधास्रक्तपोऽस्रो विन् ॥७४॥ मायादेरसताच्च विन्वा स्यात । मायावी । मायावान् । आमयावी । आमयावान् । मेधावी । स्रग्वी । तपस्वी । यशस्वी । तेजस्वी । वर्चस्वी ।

* नौशिखादिभ्यां ठेनौ ॥७५॥ नावादिभ्यः शिखादिभ्यश्च ठेनौ वा स्त । नाविकः। नौमान्। कुमारिक । कुमारीवान् । इन्–शिखी । शिखावान् । माली । मालावान् । मेखली । मेखलावान्। सन्नी । सज्ञावान् ।

*अतोऽनेकाच ॥७६॥ अकारांतादनेकाच ठेनौ वा स्त । दडिक । दडी । दडवान् । छत्रिकः । छत्री।छत्रवान्।अनेकाच इति किं खवान्। खवान् ।

व्रीह्यादिभ्य ॥ ७७॥ एभ्य ठेनौ वा स्त । व्रीहिकः । व्रीही । व्रीहिमान् । मायिक । मायी । मायावान् । मायावी ।

+अशिरसोऽशीर्षश्च ॥ ७८ ॥ आशिरस ठेनौ वा स्त । अशीर्षादेशश्च । अशीर्षिकः । अशीर्षी । अशीर्षवान् ।

+भावेऽर्थार्थांताव् ॥ ७९ ॥ भावे वर्तमानादर्थादर्थांताच्च तौ स्त । अर्थनमर्थ । सोऽस्यास्ति अर्थिकः । अर्थी । प्रत्यार्थिक । प्रत्यर्थी ।

*तुदादिव्रीहेरिलश्च ॥ ८० ॥ तुदादेर्व्रीहिमाचिनश्च इलो भवति तौ च । तुदिल । तुदिक । तुदी । तुदवान् । उदरिल । उदरिकः । उदरी । व्रीहि शालिकः । शालिलः । शालिमान् । फल-

मिलः । फलमिकः । फल्मी ।

*स्वागाद्विवृद्धौ ॥ ८१ ॥ स्वांगाद् विवृद्धि विशिष्टात् इलो भवति तौ च वा । विवृद्धौ महान्तौ कर्णौ अस्य स कर्णिकः । कर्णिल । कर्णी । कर्णवान् । ओष्ठिलः । ओष्ठिकः । ओष्ठीत्यादि ।

*हिमादिभ्यो य ॥ ८२ ॥ एभ्यो यो वा भवति । हिम्यः । हिमवान्-गिरि । गुण्यः । गुणवान् ।

*रूपाच्छस्ताहते ॥ ८३ ॥ रूपाद् यो वा भवति शस्ते आहते चार्थे । प्रशस्तरूपमस्यास्ति रूप्यो गौ । आहत रूप्यमस्यास्ति रूप्यः कार्षापण' । रूपवानन्यत्र ।

गोपूर्वाट्ठञ् नित्य ॥ ८४ ॥ गोपूर्वात् शब्दात् नित्य ठञ् स्यात्।गौशतिकः।गौलक्षिक ।

निष्काच्छतसहस्रात् ॥ ८५ ॥ निष्कपूर्वात् शतादेष्ठञ् स्यात् । नैष्कशतिकः । नैष्क सहस्रिकः । निष्कादिति किं ? शती । सहस्री ।

*एकादेर्यात् ॥ ८६ ॥ एकपूर्वाद् यसात् ठञ् भवति नित्य । एको गौः-एकगवः । सोऽस्यास्ति-ऐकगविकः । ऐकशतिक ।

। सर्वादेरिन् ॥ ८७ ॥ सर्वपूर्वाद् यसात् इन् स्यात् । सर्वधनी । सर्वकेशी ।

*द्वन्द्वरुग्गर्ह्यात् प्राणिन्यस्वागात् ॥ ८८ ॥ द्वन्द्वाद् रुग्वाचकात् गर्ह्याच्च स्वागात् इन् स्यात् प्राणिनि गम्यमाने । कटककेयूरिणी । शखनूपुरिणी । रुज'-कुष्ठी । किलाशी । गर्ह्यात्-ककुदावर्ती । काकतालुकी । प्राणिनीति किं ? पुष्पफलवान् वृक्ष । अस्वागादिति किं ? स्तनकेशवती।

*वातातीसारपिशाचात् कुक् च ॥ ८९ ॥ वातादेरिन् स्यात् कुक् चागम । वातकी । अतीसारकी । पिशाचकी ।

डटो वयसि ॥ ९० ॥ डडतादिन् स्यात् वयसि गम्यमाने । पचमोऽस्यास्ति मास सवत्सरो वा पचमी उष्ट्र । नवमी । दशमी ।

सुखादे ॥ ९१ ॥ सुखादिभ्य मत्वर्थे नित्यमिन् स्यात् । सुखी । दुःखी । कृच्छ्री ।

मालात् क्षेपे ॥९२॥ मालाशब्दादिन स्यात् क्षेपे । माली ।

धर्मशीलवर्णान्तात् ॥ ९३ ॥ धर्माद्यन्तादिन् स्यात् । तपस्विना धर्म तपस्विधर्मः । सोऽस्यास्तीति तपस्विधर्मी । तपस्विशीली। क्षत्रियधर्मी । क्षत्रियशीली । ब्राह्मणवर्णी । शूद्रवर्णी ।

। बाहूरोबलात् ॥ ९४ ॥ बाहूरुभ्या परात् बलान्मत्वर्थे इन् स्यात् । बाहुबली । ऊरुबली ।

पुष्करादेशे ॥ ९५ ॥ पुष्करादिभ्य इन् स्यात् देशेऽर्थे । पुष्कराण्यस्मिन् सति पुष्करिणी देशः । पद्मिनी । उत्पलिनी । देश इति किं ? पुष्करवान् हस्ती ।

मन्मात् खौ ॥९६॥ मन्नतात् मातच्च इन् भवति खौ।दामिनी।वर्मिणी।भामिनी । कामिनी ।

*हस्तदन्तकराज्जातौ ॥ ९७ ॥ हस्तादेरिन् स्यात् जातौ । हस्ती । दन्ती । करी । जाताविति किं ? हस्तवान् ।

*वर्णी ब्रह्मचारी ॥ ९८ ॥ वर्णशब्दात् मत्वर्थे इन् निपात्यते ब्रह्मचारी चेदभिधेयो भवति । वर्णो ब्रह्मचर्य्यमस्यास्ति वर्णी ब्रह्मचारी ।

तुण्डिवटिवलेर्भ ॥ ९९ ॥ एभ्यो भो भवति । तुण्डिभ । वटिभः । वलिभ' ।

कशभ्यां ॥ १०० ॥ आभ्यां भो भवति । कभ । शभ ।

। कयास्तितुताः ॥१०१॥ ताभ्या वादयो भवति । कवः । शवः । कय । शय । कतिः । शति । कतुः । शतुः । कतः । शतः ।

+ ऊर्णाहशुभम्यश्च युस् ॥१०२॥ एभ्य-

स्ताभ्या च युस् भवति । ऊर्णायुः । अहयु । शुभयु' । कयु । शयु ।

सूक्तसाम्नोश्छ ॥१०३॥ सूक्ते सामनि चाभिधेये मृदो मत्वर्थे छो भवति । अच्छावाक् शब्दोऽस्मिन्नस्ति अच्छावाकीय । मैत्रावरुणीय सूक्त । यज्ञीय । वारततवीय साम ।

वोप् चाध्यायानुवाके ॥ १०४ ॥ अध्यायेऽनुवाके चाभिधेये मृदो मत्वर्थे छो भवति तस्य चोप् वा । गर्दभाडशब्दोऽस्मिन्नध्यायेऽनुवाके वा गर्दभाडीयः, गर्दभाड,-अध्यायोऽनुवाको वा । कूर्चमुखीय । कूर्चमुख । उच्छिष्टीयः । उच्छिष्टः ।

विमुक्तादेरण् ॥१०५॥ विमुक्तादिभ्योऽण् स्यात् अध्यायादावभिधेये । विमुक्तशब्दोऽस्मिन्नस्ति वैमुक्त । दैवासुरः । राक्षोसुर ।

घोषदादेर्वुन् ॥ १०६ ॥ अस्माद् वुन् स्यात् अध्यायादौ । घोषदशब्दोऽस्मिन्नस्ति घोषदक । इषत्वक ।

धनहिरण्ये कामे ॥ १०७ ॥ आभ्या मीवताभ्या कामेऽर्थे वुन् स्यात् । धने काम धनक । हिरण्यक' ।

* किंस्विबहोरद्व्यादिवैपुल्यात् ॥ १०८ ॥ किम स्विसङ्ञेभ्यो द्व्यादिवर्जितेभ्य बहुशब्दाच्चावैपुल्यवाचिन "ते सुप "इत्यत, प्राक् वक्ष्यमाणास्त्या भवति इत्येषोऽधिकारो ज्ञेय' । तत्रैवोदाहरिष्याम. । अद्व्यादिग्रहण किं ? द्वाभ्यां । द्वयो । त्वत् । मत् । भवत. । बहोः । सूपात् ।

इदम इश् ॥ १०९ ॥ इदम इश् भवति तसादौ । अस्मात् । इत । इह ।

एतेतौ र्थो ॥ ११० ॥ इदम एत इत इत्येतौ आदेशौ स्त रेफादौ थकारादौ च परत. । एतर्हि । इत्थ ।

एतद. ॥ १११ ॥ एतदन्तौ स्त रेफथकारादौ परत । एतस्मिन्ननद्यतने काले एतर्हि । इत्थ ।

अश् ॥ ११२ ॥ एतदोऽश् भवति तसादौ । एतस्माद् अत । एतस्मिन् अत्र ।

कायास्तस् ॥ ११३ ॥ किमादेः कांतात् तस् भवति । कस्मात्-कुतः । सर्वतः । विश्वत । बहुभ्यो-बहुतः ।

तसेः ॥ ११४ ॥ परस्य किमादिभ्य आद्यादिभ्यस्तसीत्येवमादिना विहितस्य तसे स्तस् भवति । कुतः आगतः । ततः आगत ।

* पर्यभे' सर्वोभये ॥ ११५ ॥ पर्यभिभ्या सर्वोभयेऽर्थे तस् भवति । परित । अभितः

ईपस्त्र. ॥ ११६ ॥ ईबतात् त्रो भवति। सर्वस्मिन्-सर्वत्र । तत्र । यत्र । बहुत्र।

* किमोऽश्च ॥११७॥ किम अश् भवति त्रश्च । कस्मिन्-क, कुत्र ।

इदमो ह ॥११८ ॥ इदमः हो भवति । अस्मिन्-इह ।

* भवत्वायुष्मद्दीर्घायुर्देवानांप्रियैकार्थाच्च ॥ ११९ ॥ भवत्वादिसमानाधिकरणात् किमादे. त्रो भवति तश्च । को भवान् । कुत्र भवान् । कुतो भवान् । यो भवान्-यत्रभवान् । यतो भवान् । स भवान् । ततो भवान् । ततो भवतौ। ततो भवत । त भवत-तत्रभवत । ततो भवत । तौ भवतौ । तत्रभवतौ । ततो भवतौ । तान् भवत' । तत्र भवत । ततो भवत । एव सर्वत्र । स आयुष्मान् । तत्र आयुष्मान् । तत आयुष्मान् । स दीर्घायु । तत्रदीर्घायु । ततोदीर्घायु.। स देवाना प्रिय । तत्रदेवानांप्रिय । ततो देवानांप्रियः।चशब्दादन्यत्रापि।अनेन गतः इतो गतः।

*कालेऽनद्यतनेर्हि ॥१२०॥ किमादेरनद्यते

काले र्हिस्त्यो भवति । कस्मिन्नद्यतने काले कर्हि । यस्मिन्नद्यतने काले यर्हि । तर्हि । अनद्यतन इति किं ? कस्मिन् काले कदा ।

*इदम ॥ १२१ ॥ इदमः र्हिर्भवति । अस्मिन् काले एतर्हि ।

*अधुना ॥१२२॥ इदमोऽधुना त्यो भवति। अस्मिन् काले अधुना ।

*दानीं ॥ १२३ ॥ तस्माद्दानीं भवति । अस्मिन् काले इदानीं ।

*तदः ॥ १२४ ॥ तदः दानीं भवति । तस्मिन् काले तदानीं ।

*यत्किमन्सर्वैकान्याद्दा ॥१२५॥ यदादेर्दा त्यो भवति । यस्मिन् काले—यदा । कदा । तदा । सर्वदा । एकदा । अन्यदा ।

*सदासद्यः ॥१२६॥ सदा सद्यस् इत्येतौ शब्दौ निपात्यौ । सर्वशब्दाद्दानिपात्य । समा सश्च । सर्वस्मिन् काले सदा । समानात् द्यस्त्य । समावश्च । समाने काले अहनि वा सद्य ।

*पूर्वान्यान्यतरेतरापराधरोत्तरेभ्योऽह्न्येद्युस् ॥ १२७ ॥ एभ्य अहनि वर्तमानेभ्य एद्युस् भवति अन्यस्मिन्नहनि । पूर्वेद्यु । अन्येद्यु । अन्यतरेद्यु. । इतरेद्युः । अपरेद्युः । अधरेद्यु । उत्तरेद्यु ।

*द्युश्चोभयात् ॥ १२८ ॥ उभयाद् द्युस् भवति एद्युश्च । उभयस्मिन्नहनि उभयद्यु ,उभयेद्यु

*परेद्यवि ॥१२९॥ परशब्दात् एद्यवि त्यो निपात्यः । परस्मिन्नहनि परेद्यवि ।

*परुत्परार्यैषमोऽब्दे ॥१३०॥ एते निपात्यतेऽब्दे वर्षे गम्यमाने । पूर्वशब्दादुत्य परादेशश्च। पूर्वस्मिन् संवत्सरे परुत। पूर्वतर शब्दाद् आरित्य परभावश्च । पूर्वतरे संवत्सरे परारि । इदम समसण् इशादेशश्च । अस्मिन् संवत्सरे एषम ।

*प्रकारे था ॥ १३१ ॥ सामान्यापेक्षा विशेषनिर्देशः प्रकारः । किमादिभ्यः प्रकारेऽर्थे था भवति । सर्वेण प्रकारेण सर्वथा । यथा । तथा ।

*कथमित्थं ॥ १३२ ॥ किमिदमेतद्भ्य थम् निपात्यते । केन प्रकारेण–कथ । अनेन एतेन वा प्रकारेण–इत्थ ।

*ते सुप ॥१३३॥ ते प्रागुक्ता तसादयः सुप्संज्ञका भवति । तथा चैवोदाहृत ।

*दिग्भ्यो वादेभ्योऽस्तात् दिग्देशकाले ॥ १३४ ॥ दिक्शब्देभ्यो वादेरतेभ्यो दिशि देशे काले च वर्तमानेभ्योऽस्तात् भवति । पूर्वा दिग् रमणीया, पूर्वो देशः कालो वा रमणीय । पुरस्ताद् रमणीय । पूर्वस्या दिश पूर्वस्माद्देशात् कालाद्वा आगत । पुरस्तादागत । पूर्वस्यां दिशि पूर्वस्मिन् देशे काले वा वसति पुरस्ताद् वसति । एवमधस्ताद् रमणीयमित्यादि । वादेभ्य इति किं ? पूर्वे देश गत । दिग्देशकाल इति किं ? पूर्वस्मिन् गिरौ वसति।

*परावरात् स्तात् ॥१३५॥ आभ्या वाकिवताभ्या दिग्देशकालेषु वर्तमानाभ्या स्तात् भवति । परा दिग् रमणीया । परो देश कालो वा रमणीय –परस्तात् रमणीय । परस्तादागत । परस्ताद् वसति । अवरस्ताद् रमणीय । अवरस्तादागत । अवरस्ताद् वसति ।

*दक्षिणोत्तराभ्यामतस् ॥ १३६ ॥ आभ्यां ताभ्या च वाकिवताभ्या दिग्देशकालेषु वर्तमानाभ्यां अतस् भवति । दक्षिणतो रमणीय । दक्षिणत आगत । दक्षिणतो वसति । उत्तरतो रमणीय । उत्तरत आगत । उत्तरतो वसति । परतो रमणीय । अवरतो रमणीयमित्यादि ।

*अधराच्चात ॥१३७॥ अस्मात् ताभ्या च आत् भवति दिगादौ । अधराद् रमणीय ।

अधरादागतः । अधराद वसति । दक्षिणाद्र रम णीय । उत्तराद्र रमणीयमित्यादि ।

* पश्चोऽपरस्य दिगादेश्चाति ॥१३८॥ केवलस्यापरशब्दस्य दिग्पूर्वस्य च पश्चादेशो भवति आतिस्ये परे । अपरा दिग् देशः कालो या रमणीय पश्चात्, पश्चादागत । पश्चाद्र वसति । दिगादे—दक्षिणाऽपरा दिग देश कालो वा रमणीयः दक्षिणपश्चाद्र रमणीय । उत्तरपश्चाद्र रमणीयमित्यादि ।

* वार्धे द्यौ ॥१३९॥ केवलस्यापरशब्दस्य दिगादेश्च पश्चो वा भवति अर्द्ध द्यौ परत । अपरमर्द्ध—पश्चार्द्ध । अपरार्द्ध । दक्षिणापरस्यार्द्ध दक्षिणपश्चार्द्ध । दक्षिणापरार्द्ध ।

* उपर्युपरिष्टात् ॥१४०॥ एतौ निपात्यौ । ऊर्ध्वशब्दाद्र रिरिष्टातो त्यौ उपादेशश्च । ऊर्ध्वा दिग् रमणीया—उपरि रमणीय । उप रिष्टाद्र रमणीय । उपर्यागत । उपरिष्टादागत। उपरि वसति । उपरिष्टात् वसति ।

* वैनोऽदूरेऽकाया ॥ १४१ ॥ दिक्छ ब्दात् अदूरे दिगादो वर्तमानात् कातजितात् एनो वा भवति । अस्मात्पूर्वा दिगदूरा रमणीया पूर्वेणास्य रमणीय । पूर्वेणास्य वसति । एव— अपरेण, दक्षिणेन, उत्तरेण । अदूर इति किं? हिमवतो दक्षिणाद्र वसति । अकाया इति किं? दक्षिणादागत ।

* अचेरप् ॥ १४२ ॥ अचत्यतात् प्राग् दिग्छब्दात् सावेव्तात् दिगादो वर्तमानात् विहितत्यास्तात एग्य वा उप् भवति । प्राची दिग् दूराऽदूरा वा रमणीया—प्राग्रमणीय । प्रागागत । प्राग् वसति । एव—प्रत्यग् । अपाक् । उदक् ।

*दक्षिणाद्र राऽऽ ॥१४३॥ दक्षिणाद्र का-वर्जितात दिगादौ वर्तमानात् आत्या वा भवति । दक्षिणा रमणीय । दक्षिणाद्र रमणीयमित्यादि ।

*आऽऽही दूरे ॥ १४४ ॥ दक्षिणादकान्तात् दूरेऽर्थे आऽऽही इत्येतौ त्यौ स्त दिगादौ।दक्षिणा रमणीय, दक्षिणाहि रमणीय । दक्षिणा वसति, दक्षिणाहि वसति । दूरे इति किं? दक्षिणत । दक्षिणाद्र ।

*उत्तराद्र वा ॥ १४५ ॥ उत्तरादकान्ताद्र आऽऽही वा स्त । उत्तरा रमणीय । उत्तराहि रमणीय । उत्तरा वसति । उत्तराहि वसति । उत्तरतः । उत्तरात् ।

*पूर्वाधरावराणां पुरधवोऽसि ॥ १४६ ॥ पूर्वादीना पुरादयो भवन्त्यसि परत दिगादौ । पुरो रमणीय । पुर आगतः । पुरो वसति । अधो रमणीय । अधः आगतः । अधो वसति । अवो रमणीय । अव आगत । अवो वसति।

* अस्ताति ॥ १४७ ॥ तेषां पूर्वादीना पुरादयो भवन्त्यस्ताति परत । पुरस्तात् रमणीय पुरस्तादागतः । पुरस्ताद् वसति । एव—अध-स्तात् । अवस्तात् ।

*स्योर्विधार्थे धा ॥ १४८ ॥ स्यिसज्ञकात् विधार्थे धा स्यात्। एकेन प्रकारेण एकधा। द्विधा । त्रिधा । चतुर्धा । बहुधा भुक्ते ।

*विचाले च ॥ १४९ ॥ विचाले द्रव्यस्य सख्यान्तरापादनेऽर्थे स्योर्धा स्यात् । एको राशिर्द्वी क्रियते द्विधा क्रियते । त्रिधा । अनेकमेक कुरु एकधा कुरु ।

* वैकाद् ध्यमुञ् ॥१५०॥ एकाद्वा ध्यमुञ् भवति विधार्थे विचाले च । एकेन प्रकारेण—ऐक ध्य । एकधा भुक्ते । अनेकमेक करोति—ऐकध्य, एकधा करोति ।

*द्वित्रेर्धमुञ् ॥ १५१ ॥ आभ्यां धमुञ् स्यात्

वा विधार्थाद्वा । द्वैध । त्रैध । द्विधा । त्रिधा ।

*एधात् ॥ १५२ ॥ ताभ्यां एधात् भवति विधार्थाद्वा । द्वेधा । त्रेधा ।

*तद्वति धण् ॥ १५३ ॥ द्वित्रिभ्यां तद्वति प्रकारवति विचालवति चार्थ धण् स्यात्।द्वौ प्रकारौ द्वौ भागौ वा एषां द्वैधानि । त्रैधानि ।

* याप्ये पाशः ॥१५४॥ याप्ये कुत्स्येऽर्थे मृद पाशो भवति । याप्यो वैयाकरणः—वैयाकरणपाश । तार्किकपाश ।

*भागेऽष्टमाञ्ञः ॥ १५५ ॥ अष्टमशब्दादंशे भागे वर्तमानात् स्वार्थे ञयो वा भवति । अष्टम एव—आष्टमो भागः । अष्टमः ।

*षष्ठात् ॥ १५६ ॥ षष्ठादंशे वर्तमानात् स्वार्थे ञो वा भवति । षाष्ठः । षष्ठः ।

*कश्च माने ॥ १५७ ॥ षष्ठान्मानेऽर्थे वर्तमानात् को भवति ञश्च वा । षष्ठ एव षष्ठकः । षाष्ठः । षष्ठः ।

* एकादाकिनिश्चासहाये ॥ १५८ ॥एकशब्दाद् आकिन् भवत्यसहाये कश्च वा । एक एव एकाकी । एककः । एकः ।

*तिलात् पिंजपेजौ निष्फले ॥ १५९ ॥ तिलात् निष्फलेऽर्थे पिंजपेजौ त्यौ स्तः । निष्फलस्तिलः—तिलपिंजः । तिलपेजः ।

*तमः प्रकृष्टे मिदश्च ॥ १६० ॥ मिदन्ता न्मृदश्च प्रकृष्टेऽथ तमो भवति । सर्व इमे पचति अयमेषां प्रकृष्टं पचति पचतितमां । जल्पतितमां । मृदः—सर्वे इमे आढ्या अयमेषां प्रकृष्टः आढ्यः आढ्यतमः । सुकुमारतमः ।

*द्विविभज्ये तरः ॥ १६१ ॥ द्वित्वे विभज्ये च पृथककर्तव्ये सति प्रकृष्टे तरो भवति ।द्वाविमौ पचतः- अयमनयोः प्रकृष्टं पचति—पचतितरां । पठतितरां । पटुतरः । पाठकतर । विभज्ये—सां काश्यकेभ्यः पाटलिपुत्रकाः पचतितरां । पठतितरां । आढ्यतरा । अभिरूपतराः ।

*नो ङ ॥१६२॥ तौ तकारादी त्यौ तमतरौ ङगङो स्तः । कुमारितमा । कुमारितरा ।

*गुणाग्राद्विष्ठेयसू ॥ १६३ ॥ गुणाग्रप्रधान यस्य तस्मात्तरयोः तमतरयोः इष्ठेयसू वा स्तः । पटिष्ठः । पटुतमः । पटीयान् । पटुतरः ।

*प्रशस्यस्य श्रः॥१६४॥प्रशस्यशब्दस्य श्रो भवति तयोः परतः । सर्वेषामयं प्रशस्यः—श्रेष्ठः । अयमनयोरस्माद्वा प्रशस्यः—श्रेयान् ।

* ज्यः ॥ १६५ ॥ तस्य ज्यादेशो भवति तयोः परतः । ज्येष्ठः । ज्यायान् ।

-वृद्धस्य ॥ १६६ ॥ वृद्धशब्दस्य ज्यो भवति तयोः परतः । सर्वेषामनयोरस्माद्वाऽयं वृद्धः-ज्येष्ठः । ज्यायान् ।

बाढान्तिकस्य साधनेदं ॥ १६७ ॥ बाढान्तिकयोः साध नेदावादेशौ स्त तयोः परतः । सर्वेषामयं बाढं जल्पति—साधिष्ठ । साधीयः । इदमेषामनयोरस्माद्वान्तिकं—नेदिष्ठं । नेदीयः ।

युवाल्पस्य कन् वा ॥१६८ ॥ युवाल्पयोः कन् वा भवति तयोः परतः । सर्वेषामयं प्रकृष्टो युवा—कनिष्ठः । यविष्ठः । अयमनयोरस्माद्वा प्रकृष्टो युवा—कनीयान् । यवीयान् । अल्पिष्ठः । अल्पीयान् ।

विन्मतोरुप् ॥ १६९ ॥ एतयोरुब्भवति तयोः परतः । सर्वेषां स्रग्विणामयं प्रकृष्टः स्रग्वी—स्रजिष्ठः । अयमनयोरस्माद्वा स्रजीयान् । अयमेषां त्वग्वतां प्रकृष्टं त्वग्वान्—त्वचिष्ठ । त्वचीयान् ।

प्रशस्ते रूप ॥ १७० ॥ मिङन्तान्मृदश्च प्रशस्तेऽर्थे रूपो भवति।प्रशस्तं पचति—पचतिरूपं। वैयाकरणरूपः । पण्डितरूपः ।

आशिद्धे ज्ञानेंऽश्यदेशीयतरूपा॥१७१॥ इत्यसिद्ध—आसिद्ध । तत्रार्थे शाखतर्मितात् देश्यदेश्यौ भवति । आसिद्ध ईषदसमाप्त पचति पचतिदेश्य, पचतिदेशीय, पचतितरूप । पटुदेश्यः, पटुदेशीयः, पटुतरूपः । अद्यादेरिति किं ? तमादिभ्यो देश्यान्यो न भवति । एम्यन्तु ते स्युः । पटुदेश्यतम , पटुदेश्यतरः, पटुदेश्यरूप. ।

वा सुपो बहु प्राक् ॥ १७२ ॥ आसिद्धे सुबन्तात् प्राक् बहुच् वा भवति । आसिद्धः पटु. बहुपटुः । पटुदेश्य. । बहुयुक्त, युक्तदेशीय ।

+न ज्ञाते कजोऽज्ञिन्नादिभ्य ॥ १७३॥ छिन्नादिवर्जितात् य प्रकृत्य. तदन्तात् ज्ञातेर्रो भवति । अयमेपामनयोरत्राद् वा मट्टः पटुः पटुरः । प्रशस्त. पटु—पटुक । कज इति किं ? सुतीरतमः । अच्छिन्नादिभ्य इति किं ? कुत्सितो ज्ञातो वा छिन्न.—छिन्नक । अयमेपामनयोरत्राद्वा छिन्न छिन्नक । कान्तमादय स्यु.छिन्नकतम , छिन्नकतर., छिन्नकरूप , भिन्नकतम । भिन्नकदेश्य. ।

> अनत्यते ॥ १७४ ॥ अनत्यतेऽर्थे यस्य रक्ताद् ज्ञादिन भवति। अनत्यत भिन्न—भिन्नक। इदमेपा मट्टष्ट भिन्न—भिन्नक ।

एवाद् कञ् ॥ १७५ ॥ आ इवशब्दात् यथाविहितो वक्तव्य । तत्रैवोदाहरिष्याम ।

मिञ्स्तरङ् प्राक्टे ॥ १७६ ॥ तिङ. क्रियाकृत्य च ट प्राक् अक त्यो भवति । कुत्सितमज्ञात वा पचति पचतकि । पठतकि । सनके । विश्वके । यके । तके ।

×युष्मदस्मदो सुपोऽओसि॥ १७७॥ एतयो' सुबन्तस्य टे प्राक् अग् भवति अभोसि परत' । त्वयका । मयका । त्वयकि । मयकि । युष्मदस्मदोरिति किं ? तन्दा । यवया । अगामिति किं ? युवकाभ्यां । आवकाभ्यां । युष्मकाभि. । अस्मकाभि. । युवकयोः । आवकयोः । युष्मकासु । अस्मकासु ।

*दे. को दिक्च ॥ १७८ ॥ दे. प्राक् देशे त्यति त्तरारम्भ च दि. । कुत्सितमज्ञात वा उच्चै—उच्चकै । नीचकैः । धिक् । धकित् । पृथक्—पृथक्त् ।

—तूष्णीका ॥ १७९॥ तूष्णीमः काम् निपात्यते । कुत्सितमज्ञात वा तूष्णी—तूष्णीकामास्ते ।

* कुत्सिताज्ञाताल्पे ॥ १८० । कुत्सितादयर्थ यथाविहित त्यो भवति । कुत्सितोऽज्ञातोऽल्पो वाऽश्व. अश्वक । घृतक । जरतनकि ।

* अनुकम्पातन्नीत्योः ॥ १८१॥ अनुकम्पायां तन्नीतौ च मृदो लिङ्गात् कजादय स्यु । अनुकम्पित पुत्र पुत्रक । वत्सक । अनुकम्पित याचते—याचतकि । तन्नीतौ—पुत्रक उत्सङ्गे उपविश । कर्दमकेनासि दिग्धकः । तूष्णींकां तिष्ठ । हत ते धानका । तिलका । एहकि । अद्धकि ।

* बह्वचो नृनाम्नोऽजातेष्ठघेला' ॥ १८२ ॥ बह्वचो मृद नृनाम्न पुरुषवाचिन. जातिवर्जितात् ठघेला वा भवति । अनुकम्पितो देवदत्त देविक. । देविय । देविल । देवदत्तकः । बह्वच इति किं? रामक' । सामक । नृनाम्न इति किं ? सुसीमक । अजातेरिति किं ? महिषक' । वराहकः । शूकरक.।

अड्वुचोपादे ॥ १८३ ॥ बह्वचो नृनाम्नोऽजातेरपपूर्वात् अड्वुचौ त्यौ स्त ते च वा । अनुकम्पितः उपेन्द्रदत्त —उपड । उपक । उपिक. । उपिय' । उपिल । उपेन्द्रदत्तकः ।

×उक्लोऽच' ख मक्ल्या च ॥ १८४ ॥ उगन्तात् परस्यानुकम्पादौ विहितस्य त्यस्याजादेरादेश्च भवति प्रकृत्या च तदुगत स्यात् । वायुदत्त

वायुकः।वायुयः।वातुलः।मातृकः।मातृयः। मातृलः ।

* कजुपि घोः ॥ १८५ ॥ बह्वचो नृखोर्यद्घ तस्य घोरित्युपि सति ततः कज् भवति । देवदत्तः, देवः । अनुकम्पितो देवः-देवकः। देवका । जिनकः । जिनका ।

* उप् चाजिनात् ॥ १८६ ॥ अजिनान्तात् नृखोः कज् भवति घोश्चोप् । व्याघ्राजिनोऽनुकम्पितः-व्याघ्रकः । सिंहकः । वृककः ।

* अषडेकाच्माकूपदस्याचि ॥ १८७ ॥ षड्वर्जितैकाच्पूर्वपदस्य घोरुप् भवति अचि । अनुकम्पितो वाग्दत्तः वाचिकः।वाचियः। वाचिलः। त्वचिलः। त्वचिकः। शुचिकः । षडिणिषेधः किं ? अनुकम्पितः षडङ्गुलिः-षडिकः । षडियः । षडिलः।

* द्वितीयादचः ॥१८८॥ द्वितीयादचः परस्य शब्दस्योब्भवति अनुकम्पायां विहितेऽचि परतः। अनुकम्पितो जिनदत्तः-जिनिकः । जिनियः । जिनिलः।उपडः। उपकः। उपिकः ।उपियः।उपिलः।

* तेनैचः ॥ १८९ ॥ तेन द्वितीयेनाचा सह ततः परस्य शब्दस्योब् भवत्यचि द्वितीयोऽच् एच् यदि स्यात् । अनुकम्पितो लहोडः लहिकः । लहियः । लहिलः । कपोतरोमा-कपिकः । कपियः । कपिलः । गुरुदत्तः, गुरुकोऽन्यत्र ।

शेवल्सुपरिविशालवरुणार्यमादेस्तृतीयात् ॥ १९० ॥ शेवलादिपूर्वात् नृखोस्तृतीयादचः परस्य शब्दस्योब्भवत्यचि । अनुकम्पितः शेवलदत्तः-शेवलिकः । शेवलियः । शेवलिलः । सुपरिमितः-सुपरिकः । सुपरियः । सुपरिलः। विशालदत्तः विशालिकः। विशालियः। विशालिलः । वरुणदत्तः-वरुणिकः । वरुणियः । वरुणिलः । अर्यमदत्तः-अर्यमिकः । अर्यमियः । अर्यमिलः ।

* क्वचित्तुर्यात् ॥ १९१ ॥ क्वचित्तुर्यादचः परस्य शब्दस्योब्भवत्यचि । अनुकम्पितो बृहस्पतिदत्तः बृहस्पतिकः। बृहस्पतियः। बृहस्पतिलः ।

* माकूपदस्य वा ॥१९२॥ पूर्वपदस्य क्वचिदुप् स्यात् वाचि । अनुकम्पितो देवदत्तः दत्तिकः।दत्तियः।दत्तिलः।देविकः। देवियः । देविलः ।

ह्रस्वे ॥ १९३ ॥ ह्रस्वेऽर्थे कादयः स्युः । ह्रस्वः पटः-पटकः । दण्डकः । पुरुषकः ।

* कुटीशुण्डाद्रः ॥१९४॥ आभ्यां रो भवति । ह्रस्वा कुटी कुटीरः । शुण्डारः ।

* शम्या रुश्च ॥१९५॥ शमीशब्दाद् रुर्भवति रश्च । ह्रस्वा शमी शमीरुः । शमीरः ।

* कुतुपः॥१९६॥ कुतूशब्दाड्डुपो निपात्यते। ह्रस्वा कुतूः कुतुपः ।

कासूगोण्यास्तरट् ॥ १९७ ॥ आभ्यां ह्रस्वे तरट् स्यात् । ह्रस्वा कासूः-कासूतरी । गोणीतरी ।

* वत्सोक्षाश्वर्षभाद्ध्रासे॥१९८॥ एभ्यस्तरट् स्याद्ध्रासे तनुत्वे गम्यमाने । ह्रसितो वत्सः वत्सतरः । उक्षतरः । अश्वतरः । ऋषभतरः ।

*किंयत्तदन्याद्द्वयोर्निर्द्धार्ये डतर ॥१९९॥ किमादेर्द्वयोरेकस्मिन्निर्धार्ये डतरो भवति । को भवतोः कठः पटुः कर्ता देवदत्तो वा-कतरः । यतरः । ततरः । अन्यतरः । द्वयोरिति किं ? योऽस्मिन् ग्रामे मुख्यः स आगच्छतु । निर्द्धार्ये इति किं ? कोऽनयोर्ग्रामयोः स्वामी ।

* वैकात् ॥२००॥ एकशब्दात् द्वयोरेकस्मिन्निर्द्धार्ये डतरो वा स्यात् । एकतरः, एकः ।

* बहूनां प्रश्ने डतमश्च ॥२०१॥ बहूनां मध्ये निर्धार्ये वर्तमानेभ्यः किमादिभ्यः डतमो भवति डतरश्च वा प्रश्नविषये । को भवतां कठः कतमः । कतरः । यतमः । यतरः । ततमः । ततरः। अन्यतमः। अन्यतरः । बहूनामिति किं ?

योऽस्मिन् ग्रास — ठः म धात्यन्तु ।

प्रकात् ॥ २०२ ॥ प्रकृत्य निर्देशे प्रकात् ठणो वा स्यात् । प्रकाणो मधनो ठः प्रकारः ।

इवे नुप्रतिकृत्योः प ॥ २०३ ॥ सो प्रतिकृतिविषये च इवार्थे वर्तमानान्मृदः को भवति । अश्व इवाय अश्वकः । उष्ट्रकः । प्रति इति—अश्व इवेद—अश्वक रूप । आश्विका प्रतिमा । गर्दभक ।

* उस नुचार्थध्वजाचित्रे ॥२०४॥ नरि अर्थे ध्वजे चित्रकर्मणि चार्थिये वर्तमा नाम्मृद कन्याश भवति । चञ्चेव चचा मनुष्य । वर्द्धिका । अर्थार्थे—अर्द्धक । शिव । ध्वजेतालः । कपिः । चित्रे—दुर्योधनः । भीमसेन ।

* जीवनेऽपण्ये ॥ २०५ ॥ जीवनेऽपण्येऽर्थे कन्योश भवति । वासुदेव इवाय—वासुदेवः स्कद. । विष्णुः । अपण्य इति किं ? हस्तिकान् विक्रीणीत ।

देवपथादिभ्य ॥२०६ ॥ एभ्य. परस्य कन्योश भवति । देवपथ इव देवपथ. । उष्ट्रग्री वा । चामरज्जु. ।

वस्तेर्डञ् ॥२०७॥ वस्तेर्डञ् स्यात् । वस्ति रिव—वास्तेयी प्रणालिका ।

* शिलाया ॥२०८॥ शैलाशब्दाद् ढञ् स्यात् । शिलेव शैलेय दधि ।

* ढञ् ॥२०९॥ शिलाया ढञ् स्यात् शिलेय ।

शाखादेर्यः ॥ २१० ॥ शाखादिभ्यो यो भवति । शाखेव शाख्य । मुख्य । जघन्य ।

द्रव्य भव्ये ॥२११॥ द्रुशब्दाद् यो निपात्यते भव्येऽर्थे । द्रु इव भवति द्रव्य कार्षापण । भव्य इति किं ? द्रु इवाय न चेतयते ।

कुशाग्राच्छ ॥ २१२ ॥ अस्माच्छ्रो भवति । कुशाग्र इव कुशाग्रीया बुद्धि ।

सान् कटिमादु ॥ २१३ ॥ साप इवे विषयात् छो भवति । काकताल काकतालीय तदिव काकतालीयं । अजाकृपाणीय । अन्ध वर्तकीय ।

शर्कराद्देरण् ॥ २१४ ॥ शर्करादिभ्योऽण् स्यात् । शर्करेव शार्करी मृत्तिका । कापालिक । गौपुच्छ ।

कर्कलोहिताट्टीकण् ॥ २१५ ॥ साम्यो टीकण् स्यात । कर्क इव कार्कीक लौहितीक ।

* ठण् ॥२१६॥ साभ्यो ठण् स्यान्वार्थे । कार्किक । लौहितिक ।

* गोण्यादेः ॥२१७॥ एभ्यष्ठण् स्यात् । गोणीव गौणिक वस्त्र । अङ्गुलिकी हरिद्रा ।

* ठं एकशालाया ॥२१८॥ एकशालाशब्दात् ठो भवति ठण् च । एकशालेव एकशालिकः । ऐकशालिक ।

इति शब्दार्णवापरनाम्नि जैनेन्द्रव्याकरणे शब्दार्णवचन्द्रिकायां लघुवृत्तौ चतुर्थाध्याये प्रथम.पाद.

द्वितीयः पादः

* पूगाञ्ञ्योऽनग्रणीकात् ॥१॥ पूगवाचिनो मृदो ञ्यो भवति अग्रणीरिति विहितकन्यात वर्जयित्वा । लोहध्वजा पूगा. लोहध्वज्य । लोहध्वज्यौ.लोहध्वजा । शैव्यः,शैब्यौ । शिवय । अनग्रणीकादिति किं ? देवदत्तोऽग्रणीरस्य सपस्य देवदत्तक ।

व्रातञ्फादस्त्रियां ॥ २ ॥ व्रातवाचिनः ञ्फाताच्च ञ्यो भवत्यस्त्रिया स्वार्थे । नानाजातीया अनियतवृत्तय उत्सेधजीविन भारोपजीविन

सघाः भ्राता । कपोतपाकाःभ्राता कापोतपाक्य, कपोतपाक्यौ, कपोतपाकाः । ब्रैहिमतः । न्फाड्-कुन्म्यापत्य कौंजायन्य, कौंजायन्यौ, कौंजायना । ब्राध्नायन्य । अस्त्रियामिति किं ? कपोतपाका स्त्री । कौंजायनी ।

* शस्त्रजीविसङ्घाञ्ञ्यड् वा ॥३॥ शस्त्रजीविना सघवाचिनः ञ्यड् वा स्यात् । शबरा शस्त्रजीविसघः । शाबर्य । शबरः । पौलिंद्यः । पुलिंद ।

वाहीकेष्वविप्रराजन्येभ्यः ॥ ४ ॥ वाहीकेषु शस्त्रजीविसघवाचकात् विप्रराजन्यवर्जितात् ञ्यड् भवति । कुडीवृसा शस्त्रजीविसघ, कौडीवृस्य । कौडीवृस्यौ । कुडीवृसा । क्षौद्रक्य । मालव्यः । वाहीकेष्विति किं ? शबर । अविप्रराजन्येभ्य इति किं ? गौपालि । शालकायन । राजन्य । काबव्यः ।

वृकाट्टेण्यण् ॥ ५ ॥ शस्त्रजीविसघात् वृकात् टेण्यण् स्यात् । वाकेण्य । वाकेण्यौ । वृकाः । वाकेणी ।

* पर्श्वादामन्यौधेयादेरणछाञ्ञः ॥६॥ पर्श्वादेः दामन्यादे यौधेयादेश्चाण् छाञ्ञोभवन्ति । पर्शोरपत्यानि पर्शव । पर्शव, शस्त्रजीविसघः पार्शवौ । पर्शवः । राक्षस । आसुरः । दामन्यादेश्छ.—दामनेय शस्त्रजीविसघ —दामनीयः । दायनीयौ । दामनय । औलपीय । बैजवापीय । यौधेयादेञ् यौधेयः । शौभ्रेय ।

गोत्रेऽभिजिद्विद्भृतोऽणो यञ् ॥ ७ ॥ आभ्यामणताभ्यां गोत्रे यञ् भवति स्वार्थे । अभिजितोऽपत्य—आभिजित । आभिजित एव आभिजित्य । आभिजित्यौ । आभिजिताः । वैदभृत्य ।

शिखाशालाशम्यूर्णाश्रेमतोः ॥८॥ शिखादेर्मत्वतात् गोत्रे योऽण् त,तात यञ् स्यात् स्वार्थे। शिखावतोऽपत्य शैखावत्य । शैखावत्यौ । शैखावता । शालावत्यः । शामीवत्य । और्णावत्यः । श्रैमत्य ।

ते द्वि ॥९॥ ते ञ्यादयः द्विसंज्ञा भवति तथा चैवोदाहृत ।

* प्रकारोक्तौ जातीयः ॥१०॥ प्रकारवचने जातीयो भवति । पटुः प्रकारः पटुजातीयः । मृदुजातीय, । तज्जातीय । नानाजातीय ।

* कोऽण्वादेः ॥११॥ अणुप्रभृतिभ्यः को भवति। अणुः प्रकारः अणुक । स्थूलक । मापकः ।

+ कृष्णयवजीर्णसुरावदातगोमूत्रात्तिलव्रीहिशालल्यहिसुराच्छादने ॥१२ ॥ कृष्णादिभ्य तिलाद्यर्थेषु को भवति । कृष्णप्रकारा कृष्णकास्तिलाः । यवका व्रीहयः । जीर्णका शालय । सुरकोऽहि । अवदातिका सुरा । गोमूत्रकमाच्छादन । अन्यत्र कृष्णजातीय इत्यादि ।

* क्तात्झादेश्चानत्यते ॥ १३ ॥ क्तांतात् झादेश्चानत्यते अकारत्न्येऽर्थे को भवति । अनत्यत भिन्न भिन्नक । छिन्न—छिन्नक । छिन्नतमक । भिन्नतरक । भिन्नदेश्यक ।

न सामि ॥ १४ ॥ सामिवचने प्रयुक्ते क्तांतात् झादेश्च को न भवति । सामिकृत । सामिभुक्त । सामिछिन्नतम ।

*खोऽलकर्मालपुरुषापडक्षाशितगो ॥१५॥ अलकर्मादेः खो भवति । अलकर्मणे अलकर्मीणः । अलपुरुषीण । अदृश्यानि षडक्षाण्यस्य—अषडक्षीण । आशिता गावो यस्मिन् तदाशितगवीन वा । निपातनात् नुम् ।

वाऽञ्चोऽदिक्स्त्रियाः ॥ १६ ॥ अञ्चत्यतात् खो वा भवत्यदिक्स्त्रियाः । प्राङ्, प्राचीन । उदङ्—उदीचीन । प्रत्यङ्—प्रतीचीन । अपाची । प्रतीची दिक् । स्त्रीमहण दिग् ,

सम्यङ्-समीचीनः । अक्रियायामिति किं ? उदीचा दिक् स्वभावता नपुंसकलिंगा । तत्र निषेधो मा भूत् । प्राक् प्राचीन दिक्रमणीय ।

*जातेश्छो द्रव्ये ॥ १७॥ द्रव्ये वर्तमानाया जातेश्छो भवति । ब्राह्मणो जातिरस्य ब्राह्मणजातीय । क्षत्रियजातीयः । मृगजातीयः । दुर्जातीय । द्रव्य इति किं ? बहुजातिर्ग्राम. ।

*ग्यैन्मिर्ङ्किङ्खादामद्रव्ये ॥ १८ ॥ ङ्यादिभ्य पगत ज्ञातात् मृद आम् भवति न चेत्स द्रव्ये वर्तते । उच्चैस्तमा कथयति । उच्चैस्तरां हसति । पूर्वाह्णेतमा । अपराह्णेतरा भुङ्क्ते । पचतितमा । जल्पतितमा । स्तिमा जल्पति । स्तिरा पठति । अद्रव्य इति किं ? उच्चैस्तरो वृक्षः ।

*व्रिनोऽण् ॥ १९ ॥ जातात् निनताच्चाण् भवति । व्यवक्रोशी । व्यवहासी । साकोटिन । सामार्जिन ।

विसारिणो मत्स्ये ॥ २० ॥ अस्मादण् भवति मत्स्ये । वैसारिणो मत्स्य ।

*स्येर्वारे कृत्वस् ॥ २१ ॥ स्यिसज्ञात् वा रेऽर्थे कृत्वस् भवति । पचवारान् भुङ्क्ते पच कृत्वः । पट्कृत्व । शतकृत्व । बहुकृत्वः । स्येरिति किं ? वार वार भुङ्क्ते ।

*चतुस्त्रिद्वे सुच् ॥ २२ ॥ एभ्य सुच् भवति वारेऽर्थे । चतुरो वारान् भुङ्क्ते—चतु, त्रि, द्वि ।

*सकृत् ॥ २३ ॥ एकशब्दात वारे सुच् सकृदादेशश्च निपात्यते । एक वार सकृत भुङ्क्ते ।

बहोर्धासन्ने ॥ २४ ॥ अदूरे काले क्रिया वाचियर्थे धा भवति । बह्वासन्नवार भुङ्क्ते बहुधा भुङ्क्ते । आसन्न इति किं ? बहुकृत्वो भुङ्क्ते मासस्य ।

*मयट प्रकृते ॥ २५ ॥ प्रायण प्राधान्येन वा कृत प्रकृत । प्रकृतेऽर्थे वर्तमानान्मृदो मयट् स्यात् । घृत प्रकृत घृतमय । दधिमय । अन्नमय ।

*अस्मिन् ॥ २६ ॥ अस्मिन्निर्तीबर्थे मयट् स्यात् । घृत प्रकृतमस्मिन् घृतमय भोजन । पुष्पमयी पूजा ।

समूहवच्च बहुषु तयोः ॥२७॥ बहुषु वर्तमाना न्मृदः समूह इव त्यविधिर्भवति मयट् च तयो प्रकृतेऽस्मिन्निति च । अपूपाना समूह —आपूपिक । तथापूपा प्रकृता —आपूपिक । अपूपमय । मोदका प्रकृता अस्मिन् मोदकिक पर्व । मोदकमय । अश्वीया यात्रा—अश्वमयी ।

*भेषजादिभ्यष्ट्यण् ॥ २८ ॥ एभ्य ट्यण् स्यात् । भेषजमेव भैषज्य । आनन्त्य । चातुर्वर्ण्य । त्रैलोक्य ।

*होत्रादेवोपधेयश्छतल्ढश् ॥ २९ ॥ होत्रादिभ्यश्छादयो भवति । होत्रैव होत्रीय । देव एव देवता । औपधेय ।

+नामरूपाद् धेय ॥ ३० ॥ आभ्या स्वार्थ धेयो वा स्यात् । नामधेय । रूप—रूपधेय ।

। भागाद ॥ ३१ ॥ भागाद्वा धेयो भवति । भागः । भागधेय ।

य ॥ ३२ ॥ भागाद् यो भवति । भाग्य ।

क्षेमादिभ्य ॥ ३३ ॥ एभ्यो यो भवति । क्षेम एव क्षेम्य । मर्त्य । अपराद्धर्य ।

+नवात् स्नतनखाश्च नू च ॥ ३४ ॥ नवश-ब्दात् स्नादयो भवति यश्च तत्पक्षे नूभावश्च । नव । नूल । नूतन । नवीन । नव्य ।

।प्रात् पुरातने ॥३५॥ प्रशब्दात् पुरातनेऽर्थे स्नादयो भवति । प्रगत कालेन पुरातन—प्रत्न । प्रतन । प्राण । प्रीण ।

कोऽव्यादिभ्य. ॥ ३६ ॥ एभ्य. को भवति । अविरेव-अविक । यावक । मणिक. ।

+ कुमारकाडनेयस ॥ ३७ ॥ कुमार-

कडनमाचरणात् ईावरा च को वा स्यात् । स्तुप्र फ तुक । उत्सुक । श्रेयानेव श्रेयस्क ।ज्यायस्क.।

*शीतोष्णाद्दतौ ॥ ३८ ॥ आभ्या ऋतौ को वा स्यात् । शीत एव शीतकः । उष्णक ऋतु । ऋताविति किं ? शीतो वायुः ।

*लूनवियातात् पशौ ॥ ३९ ॥ आभ्या पशौ को वा स्यात् । लून एव-लूनक. । विया तक पशु ।

*तनुबृहतीस्नातपुत्राणुशून्यात् सूत्राच्छादनसमाप्तवेदकृमिनिपुणरिक्ते ॥ ४० ॥ तन्वादे· सूत्राद्यर्थे को भवति । तनुक सूत्र । बृहतिका शाटी । स्नातक समाप्तवेद. । पुत्रक कृमि । अणुकः निपुण । शून्यक रिक्त । अथवा—तनु । बृहती छद ।

लोहितान्मणौ ॥ ४१ ॥ अस्मान्मणा को भवति वा लोहित एव लोहितक ।लोहितो मणि.।

वर्णेऽनित्ये ॥ ४२ ॥ अनित्ये वर्ण लोहितात् को भवति । लोहितक चक्षु कोपेन । अनित्य इति किं ? लोहित इन्द्रगाप ।

रक्ते ॥ ४३ ॥ रक्तेऽर्थे लोहितात् को वा भवति । लोहितक , लोहितो वा पट ।

कालाच ॥ ४४ ॥ वर्णेऽनित्ये रक्ते च कालात् को भवति । कालक मुख शोकेन । कालिका शाटी ।

+शीयाद्वीकणविचायां ॥ ४५ ॥ शीयत्यां तात् स्वार्थे टीकण् स्यात् वा न चेत् तत् शीयत्यात विचायां वर्तते । द्वितीय । द्वैतीयीक । तृतीय, तार्तीयीक वरा । अविद्यामिति किं ? द्वितीया विद्या ।

विनयादिभ्यष्ठण् ॥ ४६ ॥ एभ्यष्ठण् स्यात् । विनय एव वैनयिक । सामयिक । का यचित्त । आकस्मिक ।

*अनुगादिन ॥ ४७ ॥ अ न स्य ठण् स्यात् । आनुगादिक ।

*औपयिक ॥ ४८ ॥ उपायशब्दात् ठण् निपात्यते प्रश्न । उपाय एव औपयिक ।

*वाच सन्दिष्टे ॥४९॥ वाक्शब्दात् ठण् स्यात् सन्दिष्टेऽर्थे । सन्दिष्टा वाक् वाचिक कथयति । सन्दिष्ट इति किं ? स्निग्धा वाग् सुजनस्य।

कर्मणोऽण् ॥ ५० ॥ कर्मण सन्दिष्टेऽर्थे अण् स्यात् । कार्मण ।

*कृष्णशाक्यौपधेर्मृगगागाजातौ ॥ ५१ ॥ कृष्णादेर्मृगाद्यर्थेऽण् स्यात् । कृष्ण एव कार्ष्णा मृग । शैल ग । औषध । औषधिरेवान्यत ।

प्रज्ञादिभ्य. ॥ ५२ ॥ एभ्योऽण् स्यात्स्वार्थे । प्रज्ञ एव प्राज्ञ' । वाणिज । मानस । बान्धवः। आकृतिगणोऽय ।

मृदस्तिक ॥ ५३ ॥ मृच्छब्दात्तिको भवति । मृदेव—मृत्तिका ।

सस्नौ प्रशंसे ॥ ५४ ॥ मृद सस्नौ स्तः प्रशंसेऽर्थे । प्रशस्ता मृत् -मृत्स्ना । मृत्स्ना ।

*यत्तदेतेभ्यः परिमाणे वतुप् ॥ ५५ ॥ यत्तदे तात् द्वयसट् मात्रटौ वतुप् स्त.।यावदेव यावद्द्वयस । यावन्मात्र । तावद्द्वयस । तावन्मात्र ।

+वर्णात् कार ॥ ५६ ॥ वर्णवाचकात् कारो भवति । अ एव अकार । ककार ।

बह्वल्पार्थाच्छस् कारकादिष्टानिष्टे ॥५७॥ बह्वर्थात् अल्पार्थाच कारकात् शस् वा भवति इष्टेऽनिष्टे च । बहु धन ददाति बहुशः ददाति निष्टे । भूरिशो ददाति । गणश । बहुभिर्भुक्त बहुशो भुक्त अतिथिभिः । बहुभ्यो ग्रामेभ्य-बहुशो ददाति । बहुभ्य आगत बहुशः ददाति वा बहुश.। अनिष्टे-अल्प ददाति, अल्पशो, अल्पेभ्यो ददाति, अल्पेभ्य आगत , अल्पशः ददाति वा

अल्पशः । स्तोकशः । कतिपयशः । बह्वल्पार्था दिति किं ? मत ददाति । कारकादिति किं ? बहूनां स्वामी ।

स्प्येकाद् वीप्सायां ॥५८॥ स्थिसञ्जकात् एकवचनांताच्च कारकात् वीप्सायां शस् वा स्यात् । एकैकं देहि—एकशो देहि । द्वौ द्वौ—द्विशः । कतिश' । एकैकेन दायते—एकश. । द्वाभ्या द्विश । एकवचनांतात्—माष माष देहि—माषश देहि । पणशः । पादश । स्प्येकादिति किं ? माषौ माषौ ददाति । वीप्सायामिति किं ? द्वौ ददाति ।

*स्पे. पादादिभ्यो दडत्यागे च वुन ख च ॥ ५९ ॥ स्थिमज्ञात् परेभ्यः पादादिभ्यो वुन् भवति दडे त्यागे वीप्सायां च ख तेषां । द्वौ पादौ दडित द्विपादिका दडितः । त्रिपदिकां । द्विशतिकां । त्यागे—द्वौ पादौ विसृजति द्विपादिका विसृजति । द्विशतिकां । त्रिशतिकां । वीप्सायां—द्वौ द्वौ पादौ भुक्ते द्विपादिका भुक्ते । त्रिपदिकां । द्विशातिकां । त्रिमोदकिकां । द्विमाषिका भुक्ते । स्पेगिति किं ? पाद दडितः । दडत्यागे चेति किं ? द्वौ पादौ भुक्ते ।

+आद्यादिभ्यस्तसि ॥ ६० ॥ एभ्यस्तसि र्भवति वा । आदौ—आदितः । अततः । अग्रतः । पृष्ठेन पृष्ठतः । सर्वेण सर्वस्मिन् वा सर्वतः । अन्यत । यत । तत । एकलः । इत । अर्थत । शब्दत ।

*काया. प्रतिना ॥ ६१ ॥ प्रतियोगे का तात् तसिर्भवति । अभयकुमार' श्रेणिकात् प्रति श्रेणिकत प्रति । भरतात प्रति अर्ककीर्ति — भरततः प्रति ।

अपादानेऽहीयरुहोः ॥६२॥ हीयरुहवार्जि-तस्य धो' ममधिन्यपादाने या का निहिता तदतात् तसिर्वा भवति । ग्रामादागच्छति—ग्रामत. । उपाध्यायादधीते उपाध्यायतोऽधीते । अहीयरु होरिति किं ? सार्थाद्धीन । पर्वतादवरोहति ।

क्षेपाव्यथाग्रहेऽकर्तृभायाः ॥ ६३ ॥ अकर्तरि या भा तदतान्मृद' क्षेपादिष्वर्थेषु त सिर्भवति । वृत्तेन क्षिप्तः वृत्तत क्षिप्त' । चारि त्रेण न व्यथते चारित्रतो न व्यथते । वृत्तेनाति गृह्यते वृत्ततोऽतिगृह्यते । अकर्तृग्रहणे किं ? पुत्रेण क्षिप्त' ।

हीयमानपापेन ॥ ६४ ॥ अकर्तृभातान्मृदः तसिर्भवति आभ्यां योगे । वृत्तेन हीयते । वृत्ततो हीयते । धनेन पापः धनत पाप. ।

तायां व्याश्रये ॥ ६५ ॥ व्याश्रये नाना पेक्षाश्रये तांतात् तसिर्भवति वा । नमिरर्ककी र्तितोऽभवत् अर्ककीर्तिरभवत् । मेघप्रभो मेघेश्व रतोऽभवत् । मेघेश्वरस्याभवत् ।

रोगादपनये ॥ ६६ ॥ रोगात् तानात् तसिर्भवति अपनये प्रतीकारे । प्रवाहिकाया प्रवाहिकात कुरु । प्रच्छर्दिकात ।

कृभ्वस्तिभ्योगेऽततत्त्वे सपचरि च्वि ॥६७॥ अतस्य तद्भाव विकाररूपापत्तिरततत्त्व, त स्मिन् गम्यमाने सपत्तरि सपद्यते कर्तरि वर्तमा न्मृद श्वादिभिर्योगे च्विर्वा भवति । अशुक्ल शुक्ल करोति शुक्लीकरोति । शुक्लीभवति । शुक्लीस्यात् । कृष्णीकरोति । कृष्णीभवति । कृष्णीस्यात् । कादियोग इति किं ? अशुक्ल' शुक्लो जायते । अततत्त्व इति किं ? कट करोति । सपत्तरीति किं ? अदेवगृह सन् देवगृहे भवति ।

मनोऽरुश्चक्षुश्चेतोरहोरजस ख ॥ ६८॥ एषा ख भवति च्वौ परे । अनु मनस उन्मनस करोति—उन्मनीकरोति । उन्मनीभवति । उन्म-नीस्यात् । अरूकरोति । चक्षूभवति । विचेनी-

स्यात् । विरहीकरोति । नीरजीस्यात् ।

। इसुसोर्बहुलं ॥ ६९ ॥ इसुसन्तस्य बहुलं ख स्यात् च्वौ । सर्पीभवति नवनीतं । धनूभवति वशः । सर्पिर्भवति । धनुर्भवतीत्यपि ।

– हल ईक्व ॥७०॥ हलन्तस्य बहुलमीम्भवति च्वौ । दृषदीभवति शिला । समिधीभवति काष्ठं । दृषद्भवति, समिद्भवतीत्यपि ।

साद्वा कार्त्स्न्ये ॥ ७१ ॥ कार्त्स्न्येऽतत्तत्त्वे मृदःसात् भवति वा । कृत्स्नं समस्तमनग्निमग्निं करोति–अग्निसात् करोति । उदकसाद्भवति, उदकीभवति लवणं। अग्निसाद् स्यात्। अग्नीस्यात्।

सपदा चाभिविधौ ॥ ७२॥ कृभ्वस्तिभिः सपदा च योगेऽभिविधौ गम्यमाने साद् वा भवति । अस्मिन् देशे सर्वं लवणं अनुदकं उदकं करोति देवः –उदकसाद् करोति । उदकीकरोति । उदकसाद् भवति । उदकीभवति । उदकसाद् स्यात्।उदकीस्यात।उदकसाद् सपद्यते।

*तत्राधीने ॥ ७३ ॥ तत्रेतीप्समर्थात् अधीनेऽर्थे साद्वा स्याद् । राजन्यधीनं करोति राजसाद् भवति।राजसाद् स्यात् ।आचार्यसाद् सपद्यते।

देये त्रा च ॥ ७४ ॥ तत्रेतीप्सतात् देयेऽर्थे कृभ्वस्तिभिः सपदा च योगे त्रा भवति। गुरावधीनं देयं करोति -गुरुत्रा करोति। गुरुत्रा भवति। गुरुत्रा स्याद् । गुरुत्रा सपद्यते । देय इति किं ? राजसाद् भवति राष्ट्रं । चकारात्सपदानुकृष्टिः ।

*द्व्यजनेकाचोऽव्यक्तानुकरणाड्डाज्॥७५॥ अव्यक्तानुकरणादनेकाचः डाज्भवति कृभ्वास्तिभ्योगे पूर्वस्य च द्वित्वं । अपटत् पटत् करोति पटपटाकरोति । पटपटाभवति । पटपटास्यात् । दमदमाकरोति । दमदमाभवति । समसमास्यात्। अनेकाच इति किं ? खात्करोति । अव्यक्तानुकरणादिति किं ? दृषत्करोति ।

*कृञ्सत्तीयशम्बबीजात्कृषौ ॥ ७६॥ तीयत्यांतात् शम्बबीजाभ्यां च कृञो योगे डाज् स्यात् कृषिविषये । क्षेत्रस्य द्वितीयं कर्षं करोति द्वितीयाकरोति । तृतीयाकरोति क्षेत्रं । शम्बाकरोति कुलिकं । बीजाकरोति क्षेत्रं । कृषाविति किं ? द्वितीयं करोति विवरणं सूत्राणां ।

स्यैर्गुणात् ॥ ७७॥ स्यिसज्ञात् परो यो गुणशब्दस्तदन्तान्मृद कृञ्योगे डाज्भवति । क्षेत्रस्य विलेखनं द्विगुणं करोति द्विगुणाकरोति । त्रिगुणाकरोति । स्यैरिति किं ? समगुणं करोति । कृषाविति किं ? द्विगुणं करोति रज्जुं ।

* सपत्रनिष्पत्रादतिव्यथे ॥७८॥ आभ्यामतिव्यथेऽतिपीडने गम्यमाने डाज्भवति । सपत्रं करोति मृगं सपत्राकरोति मृगं।निष्पत्राकरोति मृगं।

* भद्रमद्रान्मुडने ॥७९॥ आभ्यां मुडनेऽर्थे डाज्भवति । भद्रं करोति भद्राकरोति शिरः । मद्राकरोति शिरो नापितः । मुडने इति किं ? भद्रं करोति साधुः ।

* सुखप्रियादानुलोम्ये ॥ ८० ॥ आभ्यामानुलोम्येऽनुकूलार्थे डाज्भवति । सुखाकरोति । प्रियाकरोति गुरुं शिष्यः । आनुलोम्य इति किं? सुखं करोत्यनतनाथ ।

* शूलसमयदुःखनिष्कुलसत्यात्पाकयापनाप्रातिकूल्यनिष्कोषाशपथे ॥ ८१ ॥ शूलादिभ्यः पाकादिष्वर्थेषु यथासंख्यं कृञो योगे डाज्भवति । शूलाकरोति मांसं । समयाकरोति पटं कुविंदः । दुःखाकरोति दस्युः । निष्कुलाकरोति बीजपूरं । सत्याकरोति वणिग्भाडं । अन्यत्र–शूलं करोति कदन्नं । समयं करोति विवाहस्य । दुःखं करोति मिथ्यानिःकुलं करोति रिपुं । सत्यं करोति शपथं करोतीत्यर्थः ।

।देवादिभ्यस्त्रेरीभ्य- ॥ ८२ ॥ एभ्य

हातेभ्यश्च देवादिभ्यश्च भवति । देवान् गच्छति देवत्रा गच्छति । मनुष्यत्रा गच्छतिदेवेषु वसति देवत्रा वसति । मनुष्यत्रा वसति ।

सात ॥ ८३ ॥ सात इत्ययमधिकारो वेदितव्य आपादपरिसमाप्तेः, इतोऽग्र उदाहरिष्यते ।

*न स्वतस्त पे ॥ ८४ ॥ स्वतिभ्यां तिस नाभ्यां परस्य पसे सातो न भवति । शोभना धूः सुधूः । सुराजा । अतिधूः । अतिराजा । तीरति किं धुरमतिक्रान्तो ऽतिधुरः । प इति किं ? स्वक्ष ।

* किम' क्षेपे ॥८५॥ क्षेपे निंदायां वर्तमा नात् किम परस्य सातो न भवति । स किंराजा यो न रक्षति । स किंगौर्यो न वहति । क्षेपे इति किं ? कस्य राजा—किंराज. ।

नञः ॥ ८६ ॥ नञः परस्य सातो न भवति पसे । अनृक् । अराजा । अगौः ।

पथो वा ॥ ८७ ॥ नञः पथ्यतात् वा सातो न भवति । अपथ । अपथा. ।

* नसुभ्यां दिगशाब्दे ॥८८॥ नञ्सुभ्यां परात् न्तिमतात डो भवति पसे । न दश अदशा । जनाः निर्गतास्त्रिंशद्गुलिभ्य निस्त्रिंश खड्ग । निस्त्रिंशानि वर्षाणि चर्तैत । नञ्सुभ्यामिति किं ? गोत्रिंशत् । न्तिमत इति किं ? अमहत् ।

* स्यिवाद्यहो ॥८९॥ स्यिवसात् अत्र दुराद्यधितात् ड. सातो भवति । आसन्नो दशा नाभिसे—आसन्नदशा । अदूरदशा । द्वौ वा त्रयो वा द्विना । पञ्चपा । स्यिवादिति किं ? चित्रगु । अग्रहेरिति किं ? आसन्नराज ।

*ऋक्पूरप्पथोऽत् ॥९०॥ ऋगाद्यतादकार सातो भवति । अर्द्धर्चः । उच्चारितच । त्रिया पू—त्रीपुरा त्रिपुर । द्विगता आपोऽस्मिन् द्वीप । समीप' । मोक्षस्य पथा मोक्षपथ । राजपथ ।

*धुरोऽक्षे ॥९१॥ धुरोऽत्त्वलनक्षे । राज्यस्य धूः राज्यधुरा । महाधुर शकट । अनक्ष इति किं ? अक्षधूः ।

कृष्णोदक्पाण्डुसंख्याद्भूमे ॥ ९२ ॥ कृष्णादिभ्यः सिसताच परात् भूमिशब्दात् अद् भवति । कृष्णभूमो देशः । उदग्भूम । पाण्डुभूम' । द्विभूम , त्रिभूमः प्रासाद । कृष्णाद इति किं ? सर्वभूमिः ।

प्रत्यन्ववात् सामलोम्न ॥९३॥ प्रत्यादे पराभ्यां सामलोमभ्यां अत्त्व स्यात् । प्रतिगत साम प्रतिसाम । प्रतिलोम । अनुसाम । अनु लोम । अवसाम । अवलोम ।

*राजहस्तिपल्याद् वर्चस ॥९४॥ राजादेः परात् वर्चसोऽत्त्व स्यात् । राज वर्च राजवर्चसो हस्तिवर्चसम । परयार्चस ।

तमसोऽवसमधात् ॥ ९५ ॥ अवादेः परात् तमसोऽत्स्यात् । अवहीन तम -अवतमस । सत मस । अन्धतमस ।

तप्तान्ववाद् रहसः ॥ ९६ ॥ तप्तादिपूर्वाद् रहसोऽद् भवति । तप्त रह -तप्तरहस । अनुरहस अवरहस ।

प्रतेरुरस ईपः ॥ ९७ ॥ प्रतिपूर्वादीतात् उरस' अत्त्व स्यात् । प्रतिष्ठितमुरसि—प्रत्युरसं । ईप इति किं ? प्रतिगतमुर. प्रत्युर ।

गेरध्वन ॥ ९८ ॥ गिपूर्वादध्वनो ऽत्सातो भवति । प्रगतमध्वान प्राध्व शकट । उपाध्व । निरध्व । गेरिति किं ? परमाध्वा ।

अजीवेऽक्ष्ण ॥ ९९ ॥ अजीवे वर्तमाना दक्ष्णोऽत्त्व स्यात् । कमलस्याक्षि—कमलाक्ष । मणिपाक्षो गुग्गुल । गवाक्ष । रुद्राक्ष । अजीव इति किं ? अजाक्षि ।

*सप्रात् ॥१००॥ आभ्यामक्ष्णोऽत्त्व स्यात् । सगतमक्ष्णा समक्ष । पराक्ष ।

*जातमहद्वृद्धादुक्ष्णो ये ॥१०१॥ जातादिपूर्वादुक्षन्शब्दादत्त्व स्यात् यसे । जातश्चासौ उक्षा च जातोक्षः । महोक्ष । वृद्धोक्षः । य इति किं ? जातस्योक्षा जातोक्षा ।

*स्त्रिया पुसो द्वंद्वे च ॥ १०२॥ स्त्रीशब्दात् परात् पुसोऽत्त्व स्यात् द्वंद्वे ये च । स्त्री च पुमांश्च स्त्रीपुस । स्त्रीपुसा विस्मय गताः। यसे–स्त्रीभूता पुमान् जातः स्त्रीपुसःशिखंडी ।

* वाग्धेनुदारान् मनोऽनडुद्गोः ॥१०३॥ वागादिपूर्वेभ्य मन आदिभ्योऽत्त्व स्यात् द्वंद्वे । वाक् च मनश्च वाङ्मनसे । धेन्वनुडुहौ ।दारगव ।

*ऋचः सामयजुर्भ्यां ॥ १०४ ॥ ऋच पराभ्या सामयजुर्भ्यामद् भवति । ऋक् च साम च ऋक्साम । ऋग्यजुष ।

नक्तरात्रिमहोभ्यो दिव ॥१०५॥ एभ्यः पर दिवमिति निपात्यते । नक्त च दिवा च नक्त दिव । रात्रिंदिव । अहर्दिव ।

*पदष्ठीवोर्वष्ठीवाक्षिभ्रुव ॥१०६॥ पदष्ठीवान्त्रो निपात्यते अदता । पादौ चाष्ठीवतौ च पदष्ठीव । पद्भावाष्टिख च । ऊरू चाष्ठीवतौ च ऊर्वष्ठीव । अक्षिणी च भ्रुवौ च आक्षिभ्रुव ।

* चुदहषो रार्थे ॥१०७॥ च्वाद्यतात् रार्थे समाहारलक्षणे द्वंद्वे अट् भवति । वाक् च त्वग् च वाक्त्वच । श्रीस्रज । वाग्दृपद । छत्रोपानह । वाक्त्विष । रार्थ इति किं । प्रावृट्शरदौ ।

षेऽङ्गुलेर्क्षिस्त्र्यादे ॥ १०८ ॥ ङ्यादेः स्त्र्यादेश्चाङ्गुलेरत्त्व स्यात् षसे । निर्गतमङ्गुलिभ्यः निरङ्गुल । अङ्गुलेरतिक्रान्त–अत्यङ्गुल । द्वयोरङ्गुल्योः समाहारः द्व्यङ्गुल । त्र्यङ्गुल । ष इति किं?पञ्चाङ्गुलिर्हस्तः ।

*सर्वांशाहःसङ्ख्यातपुण्याच्च रात्रेः॥ १०९॥ सर्वादे परात् ङ्क्षिभ्यादेश्च रात्रिशब्दात् अस्त्यो भवति षसे । सर्वा चासौ रात्रिश्च सर्वरात्र । पूर्वं रात्रेः पूर्वरात्रः । अपररात्रः । अर्धरात्र । अहश्च रात्रिश्च अहोरात्र । सङ्ख्यातरात्रः । पुण्यरात्र । अतिरात्रः । गिरात्रः । द्विरात्र । त्रिरात्रः ।

। वर्षादीर्घात् ॥ ११० ॥ वर्षादीर्घपूर्वायाः रात्रेरद् भवति । वर्षारात्रः । दीर्घरात्र ।

एभ्योऽह्नोऽह्नः ॥१११॥ एभ्य सर्वादिभ्यः परस्याहन्शब्दस्याह्नादेशो भवति । सर्वमह सर्वाह्नः । पूर्वाह्न । अपराह्न । निष्क्रान्ताह्न निरह्नी कथा । अष्टस्वहस्सु भवा अष्टाह्नी पूजा ।

न समाहारे ॥ ११२ ॥ समाहारलक्षणे सेऽह्नोऽन्हो न भवति । द्वयोरह्नो समाहार द्व्यहः । त्र्यहः । समाहार इति किं ? द्वयोरह्नोर्भवः द्व्यह्नः उत्सवः । त्र्यह्नी पूजा ।

पुण्यैकात् ॥ ११३ ॥ आभ्या परस्याह्नोऽह्नो न भवति । पुण्यमह –पुण्याह । एकाह ।

* सङ्ख्याताद्वा ॥११४॥ अस्मात्परस्याह्नोऽह्नो न वा स्यात् । सङ्ख्यातमहः–सङ्ख्याताहः। सङ्ख्याताह्नः ।

राजाहःसखेष्टः ॥ ११५॥राजाद्यतात् पात् टो भवति । जिनराजः । महाराजः । द्व्यहः पटः । परमाहः । राजसखः । अतिसखः ।

उरसोऽग्रे ॥ ११६ ॥ उरसष्टो भवत्यग्रे प्रधानेऽर्थे । हस्तिन उरः–हस्त्युरस । अश्वोरस ।

सरोऽनोऽश्मायसः सुजात्यो ॥ ११७॥ एभ्यः खौ जातौ च टो भवति षसे । जालमिव सरः–जालसरस । मण्डूकसरस । उपानस । महानस । कनकाश्म । स्थूलाश्मः । लोहितायस । तीक्ष्णायस ।

निःश्रेयस ॥ ११८ ॥ निस परात् श्रेयस टो भवति । निश्चित श्रेयः निःश्रेयस ।

श्वसो वसीयसश्च ॥११९ ॥ श्वसः परात्

वरीयस, श्रेयसन्नट टो भवते चे। शोभन वसीय. श्रोतरंविन ते मुवाः । अ.श्रेयसमन्तु ते ।

ग्रामकौटात् तक्ष्ण' ॥ १२० ॥ आभ्यां तक्ष्ण' टो भवति। ग्रामस्य तक्षा—ग्रामतक्षः। कुत्सा भव'-कौट ,कौटस्तक्षा कौटतक्षः ।

शुनोऽत्रेः ॥ १२१ ॥ अते. परस्य शुनः टो भवति । श्वानमतिक्रान्तोऽतिश्वः वराहः। सेवकश्च ।

*गौणात् ॥१२२॥ गौणादुत्तरस्य शुनष्टो भवति चे । व्याघ्र इव श्वा व्याघ्रश्व ।सिंहश्वः।

अजीव ॥ १२३ ॥ अजीवे वर्तमानात् गौणात् शुनष्टो भवति । आकर्ष श्वा इव आकर्षश्वः । फलकश्व' । शफरश्वः । अजीव इति किं ' फालकश्वा ।

मृगोत्तरपूर्वाच्च सक्थ्न ॥ १२४ ॥ एभ्यो गौणाच्च परात् सक्थ्नष्टो भवति । मृगस्येव सक्थि-मृगसक्थ । उत्तरस्येव सक्थि-उत्तरसक्थ पूर्वसक्थ ।फलकमिव सक्थि फलकसक्थ ।

गोरहृदुपि ॥ १२५॥ गोशब्दाट्टो भवति अहृदुपि । पुगवः। राजगव. । पचगवप्रिय । दशानां गवां समाहारः दशगव । गामतिक्रान्ता अतिगवी । अहृदुपीति किं ' पचभिर्गोभि क्रीतः पचगुः ।

नावो राग्र ॥ १२६ ॥ नावन्ताद् रसाद् टो भवति । द्वयोर्नावो समाहार द्विनाव। त्रिनाव। राविति कि ! राजनौ' ।

अर्द्धात् ॥ १२७ ॥ अर्द्धात् परात् नावष्टो भवति । अर्द्धनाव । अर्द्धनावी । अर्द्धनाव ।

खार्या वा ॥ १२८ ॥ खारीशब्दातात् राष्टो भवति खोतः अर्द्धाच्च वा । द्वे खार्यौ समाहृते द्विखार,द्विखारि। पचखार, पचखारि । अर्द्धखार, अर्द्धखारि ।

द्वित्रेञ्जलेः ॥ १२९ ॥ द्वित्रिपूर्वादञ्जलष्टो भवति । द्वयोरञ्जल्योः समाहार द्व्यञ्जल त्र्यञ्जल।

आयुष समाहारे ॥ १३० ॥ ताभ्यामायुषः समाहारे टो भवति । द्वयोरायुषो समाहार द्व्यायुष । त्र्यायुष। समाहार इति किं द्व्यायु' पिवः।

*पुरुषात् ॥ १३१ ॥ अस्मात् परादायुषः टो भवति चे । पुरुषस्यायु पुरुषायुष ।

ब्रह्मणो राष्ट्रेभ्य ॥१३२॥राष्ट्रवाचिभ्य परात् ब्रह्मणष्टो भवति सोऽसुराष्ट्रेषु ब्रह्मा सुराष्ट्रब्रह्म ।अव तिब्रह्मः । राष्ट्रेभ्य इति किं ' देवब्रह्मा नारद'।

कुमहद्भ्यां वा ॥१३३॥ आभ्यां ब्रह्मणष्टो वा स्यात् । कुत्सितो ब्रह्मा कुब्रह्म., कुब्रह्मा। महाब्रह्म', महाब्रह्मा ।

*द्विस्तावात्रिस्तावागोष्ठश्वा ॥ १३४॥ एते वा निपात्यन्ते । द्विस्तावती । त्रिस्तावती। द्विस्तावा. वेदि । त्रिस्तावाः वेदि ।अत्र्ये ती-शब्दस्य ख । गोष्ठ श्वा गोष्ठश्व ।अत्मातः।

*प्रत्यन्वसमोऽक्ष्णो हे ॥ १३५॥ प्रत्यादेः परादक्षिशब्दाद् हसे टो भवति । अक्षिणी प्रति प्रत्यक्ष।अनुगतमक्ष्ण अन्वक्ष।समीपमक्ष्ण समक्ष

शरदादे ॥ १३६ ॥ अस्माट्टो भवति हे। शरद समीपमुपशरद । प्रतिशरद । उपमाम । अनुदिश ।

*जराया डश्च ॥१३७॥ जराशब्दातात् टो भवति डश्चादेश । जराया. समीपमुपजरस । प्रतिजरस ।

अन ॥ १३८ ॥ अनन्ताट्टो भवति हे । आत्मन्यधि अध्यात्म । उपराज । प्रत्यात्म ।

नपो वा ॥ १३९ ॥ अन्नन्ताद् नपो हे टो वा स्यात् । चर्मण समीपमुपचर्म । उपचर्म। प्रतिचर्म । प्रतिचर्म ।

*क्षुद्रगिरिपौ[illegible]येण्या ॥१४०॥

श्रयाद्यताद् टो वा स्यात् हे । उपककुभ । उपककुप् । प्रतिसमिध । प्रतिसमित् । गिरे र्बहिः बहिर्गिर । बहिर्गिरि । उपपौर्णमास । उपपौर्णमासि । उपाग्रहायण । उपाग्रहायणि ।

* नद्याः ॥ १४१ ॥ नदीशब्दाताट्टो वा स्यात् । उपनद । उपनदि ।

* स्ये ॥ १४२ ॥ स्यिपूर्वाया: नद्याः टो भवति हे।पच नद्य समाहृताःपचनद।सप्तनद।

* गोदावर्या ॥१४३॥ स्यिपूर्वाद् गोदावरी-शब्दात् टो वा स्यात्। द्विगोदावर। सप्तगोदावर।

* सरजसोपशुनानुगव ॥ १४४ ॥ एते टाता निपात्यते हसे । सह रजसा सरजसम-भ्यवहरति । शुनोंतिकमुपशुनमास्ते। टे वस्योत्व। गवामन्वायत अनुगव यान ।

स्वागाद्धेऽक्षिसक्थ्नः ॥ १४५॥ स्वागवा-चकाद् अक्ष्णःसक्थ्नश्च बसे टो भवति। विशाले अक्षिणी अस्य–विशालाक्षः । कल्याणाक्षः । गौरे सक्थिनी अस्य गौरसक्थः।स्वक्षी।अतिसक्थी। स्वागादिति किं ? स्थूलाक्षिरिक्षुः । ब इति किं यामाक्षि ।

द्रुण्यगुले ॥ १४६ ॥ द्रुणि दारुविषये अ-गुलेर्बसे टो भवति । द्वे अगुली अस्य–द्व्यगुल । त्र्यगुल । चतुरगुल दारु ।

*द्वित्रेर्मूर्ध्नो वा ॥१४७॥ द्वित्रिभ्या मूर्ध्न टो वा स्याद् बसे । द्विमूर्धः।द्विमूर्द्धा । त्रिमूर्ध । त्रिमूर्द्धा ।

*प्रधानङट्स्त्रीप्रमाण्योर ॥१४८॥ प्रधा नभूता या ङडता स्त्रीप्रमाणीशब्दश्च तदताद् बाद् अत्यो वा स्यात्।कल्याणी पचमी आसा कल्या णीपचमा रात्रयः । कल्याणीपद्मा भार्या । स्त्री प्रमाणी येषा ते स्त्रीप्रमाणाः कुटुम्बिनः । प्रधानग्रहण किं ? कल्याणी पचमी यस्मिन् कल्याणीपचमीकः पक्षः ।

×भान्नेतुः ॥१४९॥ भवाचिनः परात् नेतृ-शब्दादत्त्व स्यात् । मृगो नेता आसा मृगनेत्रा रात्रयः।पुष्यनेत्राः।भादिति किं? दघनेतृक सैन्य ।

*लोम्नोऽतर्बहिर्भ्या ॥ १५० ॥आभ्या परात् लोम्नः अत्त्व स्यात् बसे । अतर्गतानि लोमान्य-स्य अतर्लोम । बहिर्लोमः ।

नञ्बहोर्ऋचो माणवचरणे ॥ १५१ ॥ नञ्बहुभ्या परात् ऋक्छब्दात् अत्यो भवति यथासख्य माणवे चरणे च वाच्ये । न विद्यते ऋचोऽस्य अनृच माणवक । बह्वृचो ब्राह्मणः। माणवचरण इति किं?अनृक साम।बहवृक सूक्त।

*नाभे खौ ॥१५२॥ नाभ्यताद् बसादत्यो भवति खौ । हिरण्य नाभौ यस्य -हिरण्यनाभ । पद्मनाभः । ऊर्णनाभ ।

*नञव्युपत्रेश्चतुर ॥ १५३ ॥ एभ्य परात् चतुःशब्दात् अत्त्व स्यात् बसे।अदृश्यानि चत्वारि येनासौ अचतुरः । विगतानि चत्वारि यस्य विचतुर । समीपे चतुर्णा उपचतुर । त्रयो वा चत्वारो वा -त्रिचतुराः ।

सो ॥ १५४ ॥ सुपूर्वाच्चतुरोऽत्त्व स्यात् । शोभनानि चत्वारि यस्यासौ सुचतुरः ।

मातर्दिवाश्वस' ॥ १५५ ॥ सुपूर्वाद् मातरा-देरत्त्व स्यात्।शोभन मातरस्य सुमात ।सुदिव ।सुश्वः।

प्रोष्ठण्यजात्पद् ॥१५६॥ प्रोष्ठादे पर पदो निपात्यते । प्रोष्ठस्येव पादावस्य- प्रोष्ठपद ।एणी-पद । अजपद । अत्त्वे पदभाव ।

चतु शारेरश्रिकुक्षे ॥१५७॥चतु शारिपूर्वा-भ्या आश्रिकुक्षिभ्यामत्त्व स्यात् । चतस्रोऽश्रयोऽस्य चतुरश्र । शारिरिव कुक्षिरस्य शारिकुक्ष ।

नञ्दु सो'सक्थिहलेर्वा ॥ १५८ ॥ नञा-दिपूर्वाभ्या सक्थिहलिभ्या अत्यो वा स्यात् ।

न विद्यते सक्थ्यस्य असक्थ्य ।असक्थि' । दु सक्थः। दुःसक्थि । सुसक्थः । सुसक्थि' । अहल । अहलि । दुर्हल । दुर्हलिः । सुहलः सुहलि ।

*अस् प्रजायाः ॥१५९ ॥ नञादिपूर्वाद् प्रजाशब्दादस् स्यात् । न विद्यते प्रजा अस्य अप्रजाः। अप्रजसौ । अप्रजसः। दुःप्रजाः। सुप्रजाः।

* मदाल्पाच्च मेधायाः ॥ १६०॥ आभ्या परात् नञादिपूर्वाच्च मेधाशब्दात् अस् स्यात् बसे। मदमेधाः। अल्पमेधाः। अमेधाः।दुर्मेधाः।सुमेधाः।

धर्मात् केवलादन् ॥ १६१॥ केवलो धर्म शब्द एव यत्रोत्तरपद तदताद् बसात् अन् स्यात्। साधूनामिव धर्मोऽस्य साधुधर्मा । क्षत्रियधर्मा । अनतधर्मा । केवलादिति किं ? परमः स्वो धर्मोऽस्य परमस्वधर्मः ।

सुहरिततृणसोमाज्जभात् ॥ १६२ ॥ स्वादिपूर्वाद् जभादन् स्यात् । शोभनो जभो यस्य सुजभा । हरितजभा । तृणजभा । सोमजभा । स्वादेरिति किं ? चारुजभ' ।

दक्षिणेर्मा लुब्धयोगे ॥ १६३ ॥ दक्षिणेर्मेति अन्नतो निपात्यते लुब्धेन योगे।दक्षिण अग ईर्मं बहुव्रण वाऽस्य व्याधेन दक्षिणेर्मा मृग' । लुब्धयोग इति किं ? दक्षिणर्म पशुः ।

*सप्राज्जानोर्ज्ञुज्ञौ ॥१६४॥ सप्राभ्या परस्य जानुशब्दस्य ज्ञुज्ञावादेशौ स्तः । सगते जानुनी अस्य सज्ञु । सज्ञ' ।प्रगते प्रकृष्टे वा जानुनी अस्य–प्रज्ञु' । प्रज्ञ ।

वोर्ध्वात् ॥ १६५ ॥ ऊर्ध्वात्परस्य जानु सस्तौ वा स्त' । ऊर्ध्वे जानुनी अस्य –ऊर्ध्वज्ञु. । ऊर्ध्वज्ञ । ऊर्ध्वजानुः ।

जायाया निङ् ॥ १६६ ॥ जायाशब्दस्य निङ् भवति । युवतिर्जाया अस्य–युवजानिः ।

*भृतिरयान्मासाट्ठ ॥१६७ ॥ भृतावर्थे विहितान् स्यात् परान्मासात ठो भवति । पचभृतिरस्य पचकः।पचको मासोऽस्य पचकमासिकः। विंशकमासिकः । भृतित्यादिति किं ? सुमासः ।

*सुपूत्युत्सुरभेर्गुणे गधस्येः ॥१६८॥म्वादिभ्यःपरस्य गुणवाचिनःगधस्य बसे इकारादेशो भवति । शोभनो गधोऽस्य सुगधिः । पूतिगधिः। उद्गधिः । सुरभिगधिः । स्वादेरिति किं ? तीव्र गधो हिंगुः । गुण इति किं ? शोभनगधास्तग गरादयोऽस्य सुगधः आपणिकः ।

*वाऽल्पे ॥ १६९ ॥ अल्पार्थे वर्तमानस्य तस्येर्वा स्यात्।घृतस्य गधोऽल्पमस्मिन् घृतगधिः । घृतगधः ओदनः । सूपगधि' । सूपगधः ।

*वोपमानात् ॥१७०॥उपमानादुत्तरस्य गध स्येर्वा स्यात्।पद्मस्येव गधोऽस्य पद्मगधिः । पद्म गधः । उत्पलगधिः । उत्पलगधः । करीषगधि' । करीषगधः । पुनर्वाग्रहणमुत्तरत्र निवृत्त्यर्थे ।

ख पादस्याहस्त्यादे' ॥ १७१ ॥ हस्त्यादिवर्जितादुपमानादुत्तरस्य पादस्य ख भवति। व्याघ्रस्येव पादावस्य व्याघ्रपात् । सिंहपात्। पादस्येति किं ? व्याघ्रमुख । अहस्त्यादेरिति किं ? हस्तिपाद । अश्वपादः । महिषपाद. । दासीपादः ।

सुस्स्यादे ॥ १७२ ॥ स्वादे' स्यादेश्च तस्य ख स्यात् बसे । शोभनौ पादावस्य सुपात्, द्विपात् । त्रिपाद् । चतु पात् ।

कुभपद्यादि' ॥ १७३ ॥ एते निपात्यते । कुभ इव पादावस्य कुभपदी । एकपदी । शूकरपदी । गोधापदी । सूचीपदी ।

वयसि दतस्य दतृ ॥ १७४ ॥ वयसि गम्यमाने स्वादे. स्यादेश्च परस्य दतस्य दतृ इत्ययमादेश. स्यात । सुजाता दता अस्य सुदन् । द्विदन् । त्रिदन् । चतुर्दन् । पचदन् । षोडन् ।

चतुर्दती गौः । वयसीति किं ? चतुर्दन्तो हस्ती ।

स्त्रियां गौ ॥ १७५ ॥ स्त्रियां दतस्य दतृ स्यात् खौ । अय इव दता अस्याः अयोदती । फालदती । स्त्रियामिति किं ? वज्रदतः । खाविति किं ? समदती ।

वा श्यावारोकात् ॥ १७६ ॥ आभ्यां परस्य दतस्य दतृ वा स्यात् खौ । श्यावा ध्या मलिताकाराः दता अस्य श्यावदन् । श्यावदतः । अरोकाः निर्दीप्तयो निश्छिद्रा वा दता अस्य अरोकदन् । अरोकदतः ।

शुद्धाग्रातशुभ्रवृषवराहाहिमूषिकात् १७७ एभ्यः परस्य दतस्य दत्रादेशो भवति वा बसे । शुद्धा दता अस्य शुद्धदन् । शुद्धदतः । कुड्मलाग्रमिव दता अस्य- कुड्मलाग्रदन् । कुड्मलाग्रदतः । शिखराग्रदन्, शिखराग्रदतः। शुभ्रदन्, शुभ्रदतः । वृषदन् वृषदतः, । वराहदन्, वराहदतः । अहिदन्, अहिदतः । मूषिकदन् मूषिकदतः ।

ककुदस्यावस्थायां ख ॥ १७८ ॥ ककुदस्य ख भवत्यवस्थायां । असजातं ककुदमस्य असजातककुत् । पूर्णककुत् । अवस्थायामिति किं ? श्वेतककुदः ।

त्रिककुद्द्रौ ॥ १७९ ॥ त्रिककुदिति निपात्यते अद्रावभिधेये । त्रीणि ककुदान्यस्य त्रिककुद् गिरिः । त्रिककुदोऽन्यः ।

उद्वि: काकुदस्य ॥ १८० ॥ आभ्यां परस्य काकुदस्य ख स्यात् । विशिष्टं काकुदं तात्वस्य विकाकुद् । उत्काकुद् ।

पूर्णाद् वा ॥१८१ ॥ पूर्णाद् परस्य ख वा स्याद् । पूर्णं काकुदमस्य पूर्णकाकुत् । पूर्णकाकुदः ।

+खरखुराभ्यां नासिकायाः खौ ॥१८२॥ खरखुराभ्यां परस्य नासिकाशब्दस्य नस् भवति खौ । खरस्येव नासिकास्य–खरणाः । खुरणाः । खाविति किं ? खरनासिकः ।

*नसोऽस्थूलाच्च ॥ १८३ ॥ स्थूलवर्जितान्युपसर्गः ताभ्यां च परस्य नासिकायाः नसो भवति खौ । द्रु इव नासिकास्य–द्रुणसः । वार्ध्रीणसः । गोनसः । खरणसः । खुरणसः । अस्थूलादिति किं ? स्थूलनासिकः ।

गेः ॥ १८४ ॥ गेः परस्याः तस्याः नसो भवति । उन्नता नासिकास्य उन्नसः । प्रणसं मुखं ।

वेः खुखग्राः ॥ १८५ ॥ विपूर्वायाः तस्याः खुखग्राः आदेशाः भवति । विगता नासिकास्य विखुः । विख्रः । विग्रः ।

सुहृद्दुर्हृन्मित्रामित्रे ॥ १८६ ॥ एतौ निपात्येते मित्रामित्रे चाभिधेये । शोभनं हृदयमस्य–सुहृत् मित्रं । पापं हृदयमस्य दुर्हृदमित्रं । हृदयस्य हृद् । मित्रामित्र इति किं ? सुहृदयः साधुः । दुर्हृदयः खलः ।

*धनुःखौ ॥ १८७ ॥ धनु शब्दः खावेव प्रयोक्तव्यो बसे । शतं धनूष्यस्य शतधनुः । दृढधनुः । पुष्पधनुः । खाविति किं ? गांडीवधन्वा । सारंगधन्वा ।

*स्त्रियामूधसोऽनङ् ॥ १८८ ॥ स्त्रियां वर्तमानस्योधसोऽनङ् स्यात् । कुंडमिवोधोऽस्याः कुंडोध्नी । घटोध्नी गौः । पीवरोध्नी । स्त्रियामिति किं ? महोधा पर्जन्यः ।

*इन कप् ॥ १८९ ॥ इन्नतान् कप् भवति स्त्रियां । बहवो दंडिनोऽस्यां बहुदंडिका । बहुच्छत्रिका । बहुवाग्मिका शाला ।

*उर प्रभृतेः ॥ १९० ॥ उर प्रभृतिभ्यः कप् स्यात् । व्यूढमुरोऽस्य–व्यूढोरस्कः । महोरस्कः । चित्रोपानत्कः । प्रभूतसर्पिष्कः । सलक्ष्मीको जिनः ।

×नञोऽर्थात् ॥ १९१ ॥ नञ्पूर्वादर्थात् कप् स्यात् । नास्त्यर्थो यस्यानर्थक । नञ इति किं ? व्यर्थं ।

+पुंस्पयोनद्युन्नौलक्ष्म्य एकार्थे ॥ १९२ ॥ एभ्य एकार्थे एकरे कप् स्यात् । प्रियः पुमा नस्याः-प्रियपुंस्का । प्रियपयस्कः । प्रियानु-डुत्क । प्रियनौकः । प्रियन्दर्मीकः । एकार्थ इति किं ? द्विपुंस्कः । द्विपुमान् । बहुलक्ष्मीक. । बहुलक्ष्मी ।

ऋन्मोः ॥ १९३ ॥ ऋकारान्तान्मुसशाच्च कप् स्यात् । बहुकर्तृका स्त्री । बहुमातृक । बहु कुमारीक । बहुवामोरूक ।

शेषाद्वा ॥ १९४ ॥ यस्य सातो विधिर्न विहितस्तस्मात् शेषात् कब्वा स्यात् । बहुखट्वाक । बहुखट्वकः । बहुखट्व । बहुमालाकः, बहुमालकः,बहुमाल ।शेषादिति किं ? बृकपात् ।

•नेयस ॥ १९५ ॥ ईयसन्तात् कप् न भवति । बहुश्रेयान् । विद्यमानश्रेयसी । बहुप्रे यसी पुरुष ।

गौ ॥ १९६ ॥ खौ विषये कप् न भवति । बहुदेवदत्तः । विश्वदेवो ग्राम ।

नसहादेस्तुल्ये ॥ १९७ ॥ तुल्ये यो वर्तते सहशब्दः तदादेः कप् न स्यात् । सपुत्र. आगतः । सपुत्र' स्थूल. । सहादेरिति किं ? श्वेताश्वकोऽयमागत । तुल्य इति किं ? सह विद्यमानानि लोमान्यस्य लोमक ।

स्तुतौ भ्रातु' ॥ १९८ ॥ स्तुत्यर्थे भ्रातुः कप् न स्यात् । सुभ्राता । दर्शनीयभ्राता । कल्याणभ्राता । स्तुतानिति किं ? सुर्भ्रातृक. ।

नाडीतन्त्र्यो' स्वांगे ॥१९९॥ आभ्यां स्वांगे कप् न स्यात् । बहुनाडी जघा । बहुतन्त्री ग्रीवा । स्वांगे इति किं ? बहुनाडीक' स्तबः । बहुत न्त्रीका वीणा ।

निष्प्रवाणि' ॥ २०० ॥ निष्प्रवाणिरिति कबन्त निपात्यते । निर्गता प्रवाणी तन्तुवायशलाका अस्मात्निःप्रवाणिः पटः प्रचलो वा ।

स इच् ॥ २०१ ॥ अर्थे इच् स्यात् । केशाकेशि । कचाकचि । मुशलामुशलि ।

द्विदण्ड्यादिः ॥२०२॥ द्विदण्ड्यादय इजन्ता साधवो भवति । द्वौ दण्डौ अस्मिन् प्रहरणे द्वि दण्डि । उभादण्डि । त्रिदण्डि । उभादन्ति धनति । उभाञ्जलि पिबति । उभयाबाहु प्रहरति ।

इति श्रीशब्दार्णवापरनाम्नि जैनेंद्रमहाव्याकरणे शब्दार्णवचन्द्रिकायां लघुवृत्तौ चतुर्थाध्याये द्वितीयपादः ।

तृतीयः पादः ।

आदेरेकाचो द्वे ॥ १ ॥ आदेरेकाचः द्वे रूपे भवतः इत्याधिकृत वेदितव्यावक्ष्यति–लिड्यङ् यचि धो "इति । तेन धोरादेरेकाचः द्वे रूपे भवत । पपाच । जुहोति । अपीपचत् । आदेरिति किं ? जजागार । अनाद्यस्य ऋकारस्य माभूत् ।

+सुप' ॥ २ ॥ सुब्धोर्यस्य कस्यचिदेकाचो द्वे स्त । इत्यधिकृत ज्ञेय । वक्ष्यति–सन्यङोः । पुपुत्रीयिषति । पुतित्रीयिषति । पुत्रीयियिषति ।

अच ॥ ३ ॥ धो. सुब्धोश्चादेरच' परस्यै-काचो द्वे भवतः । अटाट्यते । आशिश्वीयिषति, अश्वीयियिषति । अश्वीयिषिषति ।

न स्फादौ न्द्रोऽयि ॥ ४ ॥ स्फादौ वर्तमाना आदेरच' परे नकारदकाररेफबकारा न द्विरुच्यते अयकारे परतः । इन्दिदिषति । अड्डिडिषति । अर्चिचिषति । उब्जिजिषति । स्फादाविति किं ? अरिरिषति । न्द्र इति किं ? ईचिक्षिषते । अयीति किं , अरायते । अचः

इति किं ? दिद्रासति ।

+चस्यैके ॥५॥ चसञ्ज्ञकस्य द्वे न स्त इत्येके । लोलूयिषते । अस्त्येवेत्यपरे । लुलोलूयिषते ।

+यक्रस्तृतीयस्य ॥६॥ यगतस्य धोस्तृतीयस्यैकाचो द्वे स्त । रुद्वूयियिषति । श्वोसूयिषिषति ।

×ईर्ष्ये ॥ ७ ॥ ईर्ष्यतेस्तृतीयस्यैकाचो द्वे स्त । ईर्ष्यियिषति । ऐर्ष्यियत् ।

+सनो वा ॥ ८ ॥ ईर्ष्यते सनतस्य तृतीयस्यैकाचो द्वे वा स्त । ईर्ष्यिषिषति । ईर्ष्यियिषति ।

थः ॥९॥ ते द्वे समुदिते थसञ्ज्ञे स्त । ददति । दधति । अदधुः । थप्रदेशा थवित्सेरित्यादयः ।

जक्षादिः ॥ १० ॥ जक्षित्यादयः थसञ्ज्ञका भवति । जक्षति । जाग्रति । दरिद्रति । चकासति । शासति ।

पूर्वश्च ॥ ११ ॥ द्विरुक्तयो पूर्वोऽवयव चसञ्ज्ञो भवति । पपाठ । पापठ्यते । अपीपठत् । चप्रदेशाः चस्योचादयः ।

लिड्डच्कचि धो ॥ १२ ॥ लिटि उचि कचि च परत धो सुब्धोश्चादेश्च परस्य चैकाचो द्वे स्त । पपाच । प्रोर्णुनाव । बिभेति । आटिटत्, आशिश्रीयत् । लिड्ङ्कचीति किं ? प्रादात् । धोरिति किं ? ईहाचक्रे ।

सन्यङोः ॥ १३॥ सनतस्य यङतस्य च द्वे रूपे भवत । अटिटिषति । अटाट्यते । चिकीर्षति । चेकीयते ।

+चिक्लिदचक्नसदाश्वत्साह्वन्मीढ्वत्‌॥१४॥ एते निपात्यते । चिक्लिद । चक्नसः । क्रस्ये द्वित्व । दाश्वन् । श्वसौ इट् द्वित्वाभावश्च । साह्वान् । सहेर्मेविषिरुडो दीत्वमद्वित्वमनिट्त्व च । मीढ्वान् । मिहेरद्वित्वमनिट्त्वमुणो दीत्व ढत्व च ।

।वचचलपतोऽच्याक्चस्य ॥ १५॥ वदादीना मप्रत्ये द्वित्व वा स्यात् चस्य चाक् । वदावदः । वदः ।चराचर ।चर ।चलाचलः।चलः।पतापतः।पत ।

।घनाघनपाटूपटौ ॥१६॥एतौ वा निपात्यौ । घनाघन । हतेराचि घत्व द्वित्व च । चस्य चागागम । घन । पाटूपटः । पाटरचि णेरुप द्वित्व चस्याकोऽपवादः ऊगागमो दीत्व च ।

*ल्टीग्यण- साचोऽर्य्याऽज्य॥१७॥ आ-ज्या इत्येतस्मात् पूर्वस्य धोर्लिटि चस्य साचो यणः इग् भवति अरेफयकारपरस्य । सुष्वाप । सुष्वपिथ । उवाच । उवचिथ । इयाज । इयजिथ । उवाय । उवयिथ । उवास । उवसिथ । विव्याध । विव्यधिथ । विव्याच । विव्याचिथ । जिज्यौ । जिज्यिथ । आर्य्य इति किं ? विव्याध । आज्यमिति किं ? सम्याम ।

•न वो यः॥१८॥ वेञो यकारस्य लिटि इग् न भवति । ऊयतुः । ऊयुः ।

*वा ॥१९॥ वेञो यकारस्य लिटि वा नेग् भवति । ऊयतुः । ऊयुः । ऊवतुः । ऊवु ।

ण्ये च॥२०॥ वेञः ण्ये लिटि वेग् न भवति । प्रवाय । ववतु । ववु । वविथ ।

ज्य ॥२१॥ ज्या इत्येतस्य धो ण्ये इग् न भवति । प्रज्याय । उपज्याय ।

व्य ॥२२॥ व्येञ ण्ये नेग् भवति । सव्याय । उपव्याय ।

परेर्वा ॥२३॥ परे परस्य व्येञ ण्ये नेग् वा स्यात् । परिव्याय । परिवीय ।

*स्वप्वच्ज्याद्ये किति ॥२४॥ स्वप्वचो ज्यादीना च किति साचो यण इक् स्यात् । सुप्त । सुप्तवान् । सुप्त्वा । सुप्ति । उक्त । उक्तवान् । उक्त्वा । उक्ति । इष्ट । इष्टवान् । उषित- उषितवान् । उदित । उदितवान । उदित्वा । उदिति । इष्ट । इष्टवान् । इष्ट्वा । इष्टि । उप्त उप्तवान् । उप्त्वा । उप्ति । ऊढ । ऊढवान् । ऊढ्वा

ऊदि॰। उत । उतवान्। उत्त्वा। उति ।सवीत । सवीतवान्। सवित्वा। सवीति। हूत ।हूतवान्। हूत्वा। हूति । कितीति किं ' स्वस्त ।

* वशिव्यधिव्यचिज्याग्रहिव्रश्चिप्रच्छिभ्रस्जां क्ङिति ॥ २५॥ वश्यादीनां किति ङिति चेग् भवति। उशित । उशितवान्। उष्ट । उशति। विद्ध । विद्धवान। विध्यति। विचित। विचितवान् । विचति । जिनाति । जीनः। जीनवान्। जीयते। गृहीत.। गृहीतवान्। गृह्णाति। वृश्चति। वृक्ण.। वृक्णवान्। पृष्टःपृष्टवान् पृच्छति। भृष्ट । भृष्टवान्। भृज्जति। क्ङितीति किं ' विव्यचिथ। अर्यीति किं ' वृश्च्यते।

कचि स्वापे ॥ २६ ॥ स्वापे, कचीग्भवति असूषुपत् । असूषुपता । असूषुपन् । कचीति किं ' स्वाप्यते।

*न श्वेः ॥ २७ ॥ श्वयते, कचीग् न भवति। आशिश्वियत्। आशिश्वियतां। अशिश्वियन् ।

*वशो यङि ॥ २८ ॥ वशेयङीक् न भवति। वावश्यते । वावश्येते । वावश्यते । यङीति किं ' उशति।

*स्वप्स्यमव्य ॥ २९ ॥ एषां यङीग् भवति। सोषुप्यते। सेसिम्यते। वेवीयते।

चायः की ॥ ३० ॥ चायते, यङि परत' कीत्ययमादेशो भवति। चेकीयते, चेकीयेते। चेकीत । चेकीयः।

*ह्वस्ये ॥ ३१ ॥ थसञ्ज्ञानिमित्ते स्ये ह्वयते रिग् भवति। जुहूषति। जोहूयते। जुहाव।

*णौ सन्कचोः ॥ ३२ ॥ सन्परे कचपरे च णौ ह्वयतेरिग् भवति। जुहावयिषति । अजूहवत्। अजूहवन । अजूहवन्।

न वा श्वे' ॥ ३३ ॥ श्वयते, सन्कच्परे णौ, न वेग भवति। शुशावयिषति। शिश्वयिषति। अशूशवत्। अशिश्वियत्।

लिङ्यङोः ॥ ३४ ॥ श्वयतेर्लिटि यङि च न वेग् भवति। शुशाव। शुशुवतु । शुशुवुः। शिश्वाय।शिश्वियतुः।शिश्वियु'।शोशूयते। शेश्वीयते।

प्यायः ॥ ३५ ॥ प्यायीङो लिड्यङोरिग् भवति। आपिप्ये। आपिप्याते। आपेपीयते। आपेपीयेते।

*तेऽनोः ॥ ३६ ॥ गिहीनस्य प्याय' इग् भवति तसञ्ज्ञके परत । पीन मुख। पीनावनौ। पीनौ स्तनौ। पनिवतौ स्तनौ। त इति किं ' प्यायते। अगेरिति किं ' प्रप्यानमूध ।

*आङोऽध्नौ ॥ ३७ ॥ आङ, परस्य प्याय इग् भवति अधावर्थे। आपीनोऽध्नु। आपीन मूध । आपीनवानघ्' । आपीनवदूध' । आङ इति किं ' प्रप्यानमूधः । अधाविति किं ' आप्यानश्चन्द्रमाः ।

*स्फाय' ॥ ३८ ॥ स्फायतेरिग् भवति ते परतः। स्फीतः। स्फीतवान्।

*प्रमाच स्त्यः ॥३९॥ प्रपूर्वस्य स्त्यायतेरिग् भवति ते परत' । प्रस्तीतः। प्रस्तीतवान्। प्रस्तीम. । प्रस्तीमवान्। प्रमाच इति किं ' सस्त्यान. । सम्स्त्यानवान्।

*द्रवमूर्तिस्पर्शे श्यः ॥ ४० ॥ द्रवमूर्तौ स्पर्शे च श्यङ, इग् भवति ते परत' । शीन घृत । शीत तोय। द्रवमूर्तिस्पर्शे इति किं ' संश्यानो वृश्चिक' । शीतेन गत, सकुचितो वा।

मतेः ॥ ४१ ॥ मतिपूर्वस्य श्यायतेस्ते इग् भवति। प्रतिशीन.। प्रतिशीनवान्।

*वाभ्यवप्रमाच ॥ ४२ ॥ अभिअवपूर्वस्य श्यायतेस्ते इग् वा भवति। अभिशीन । अभिश्यान । अभिशीनवान्। अभिश्यानवान् । अवशीन । अवशीनवान्। अवश्यान.। अवश्या-

नवान् । अभ्यवशीनः । अभ्यवश्यान ।

*हविःक्षीरे शृत पाके ॥ ४३ ॥ श्राश्राप्योर्के शृभावो निपात्यते हविःक्षीरयोः पकार्थे । शृत हविः । शृत क्षीर । हवि क्षीर इति किं ? श्राणा यवागूः । श्रपिता यवागूः ।

एचोऽश्याः ॥ ४४ ॥ एजतस्य धोरास्व भवति आशीति परतः । दाता । दातु । दातव्य । अवदाता । अवदातु । अवदातव्य । श्लाता । श्लातु । श्लातव्य । अशीति किं ? ययति । अवघति । ग्लायति ।

*व्योऽलिटि ॥ ४५ ॥ व्येञ' आ भवत्यलिटि परत । सव्याता । सव्यातु । सव्यातव्य । उपसव्यान।अलिटि इति किं ? विव्याय।विव्ययिथ ।

स्फुरिस्फुल्योर्घञि ॥ ४६ ॥ अनयोर्घञि आ भवत्येच' । विष्फारः । विस्फार । विष्फाल । विस्फालः ।

*वाम्यपगुर ॥ ४७ ॥ अपगुरीङ्क एचः आ वा स्यात् अमिपरे । अपगारमपगार । अपगोरमपगोर ।

*दीङः सनि ॥ ४८ ॥ दीङ' आ वा स्यात् सनि परत' । दिदासते । दिदीषते ।

प्ये च ॥ ४९ ॥ दीङो नित्यमा भवति प्ये चैज्विषये च । उपदाय । उपदाता।उपदातव्य । प्ये चेति किं ? अवदीयते ।

*मिञ्मीनोरखाचि ॥ ५० ॥ अनयोरा भवति खल्यमच च मुक्त्वा प्ये एज्विषये च । निमाय । निमाता । निमातु । निमातव्य । ममाय। प्रमाता । प्रमातु । प्रमातव्य । अखाचीति किं ? ईषन्निमय । दुष्प्रमयः । निमय । आमय' ।

*वा लीङ्लिनात्यो ॥५१॥ अखाच्यनयोरा वा स्यात् प्ये चाविलाय, विलीय । विलाता। विलेता । विलातु,विलेतु । विलातव्य । विरेतव्य । अखाचीति किं ? ईषल्लयः । विलयः

*अर्चाद्रौ णौ ॥ ५२॥ अर्चादिष्वर्थेषु लीङ्लिनात्योः णौ नित्यमा भवति । जटाभिरालापयते । श्येनो वर्तिकामपलापयते । लोकमुल्लापयते ।

क्रीङ्जेः ॥ ५३ ॥ एषामेचो णौ आत्व स्यात् । क्रापयति । अध्यापयति । जापयति ।

सिध्यतेरज्ञाने ॥ ५४ ॥ सिध्यतेरा भवत्यज्ञानेऽर्थे णौ परत । अन्न साधयति । अर्थं साधयति । अज्ञान इति किं ? आचारः कुल सेधयति । क्षमा धर्मं सेधयति ।

चिस्फुरोर्वा ॥५५॥चिञस्फुरश्च णौ आ वा स्यात् । चापयति, चाययति धर्मं । स्फारयति स्फोरयति धनु' ।

प्रजने वेतेः ॥ ५६ ॥ प्रजनेऽर्थे वेतेर्णौ आ वा स्यात् । पुरो वातो गाः प्रवापयति । प्रवाययति । लवण गा. प्रवापयति । लवण गाः प्रवाययति ।

*बिभेतेर्दे ॥ ५७ ॥ बिभेतेर्णौ आ वा भवति दविषये । मुडो भापयते । जटिलो भापयते । मुडो भीषयते । द इति किं ? कुंचिकयैन भाययति ।

ईत. पुग् नित्य ॥ ५८ ॥ ईकारान्तस्य बिभेतेर्दे णौ नित्य पुगागमो भवति । जटिलो भीषयते ।

स्मिङः ॥ ५९ । दे णौ परतः स्मिङः आत्व स्यात् । मुडो विस्मापयते । जटिलो विस्मापयते ।

झल्यकिति सृजदृशोऽम् ॥ ६० ॥ झलादावकिति परत. सृजिदृशोरमागमो भवति । स्रष्टा । स्रष्टु । स्रष्टव्य । स्रक्ष्यति । द्रष्टा । द्रष्टु । द्रष्टव्य । द्रक्ष्यति । झलीति किं ? सर्जन

दर्शन । अक्तीति किं ? सृष्टः । दृष्टः ।

*स्पृशादिसृपो वा ॥६१॥ स्पृशादीनां सृपेश्च झल्यक्तिति अम वा भवति । स्प्रष्टा । स्पर्ष्टा । म्रष्टा । मर्ष्टा । क्रष्टा । कर्ष्टा । त्रप्ता । तर्प्ता । द्रप्ता । दर्प्ता । सप्ता । सर्प्ता ।

*ष्वादेः ष्णोऽष्ठ्याष्ठिवृष्वष्कः स्न ॥६२॥ धोरादोः षकारणकारयोः सकारनकारादेशौ स्नः ष्ठ्यादीन् वर्जयित्वा । सहते । नयति । नमति। ष्वादेरिति किं ? षोडन् । लपति । भणति । अष्ठ्यादेरिति किं ? ष्ठ्यायति । निष्ठीवति । ष्वष्कते ।

*व्योः ख यल्क्वौ ॥ ६३ ॥ वकारयकारयो. ख भवति वलि क्वौ च परत. । देदिवः । देदिमः । सेसिवः । सेसिमः । ऊयी—ऊत । क्नूयी—क्नूत । क्ष्मायी-क्ष्मात।कण्डू'गोभू ।वल्क्वौ इति किं ? सेव्यते

हल्ङ्याब्भ्य. सुसिप्स्यनच्च ॥ ६४ ॥ हलतात् ङी चाऽऽ च यो दीर्घस्तदन्ताच्च सुसिप्तिपामनचो ख भवति । तक्षा । उखाश्रत् । कुमारी । गौरी । प्रतिमा । बहुराजा । अभिन्नस्त्व । अछिनस्त्व । अबिभर्भवान् । अजागर्भवान् । हल्ङ्याब्भ्य इति किं ? भिन्न. । लक्ष्मी । क्षीरपाः । निष्कौशाम्बिः । अतिराद्वः । सुसिप्तीति किं ? अवात्सीत् । अनजिति किं ? भिनत्ति ।

केरेङः ॥६५॥ एङन्तात्परस्य केः ख भवति । हे मुने । हे साधो । एङ इति किं ? हेगौः ।

मात् ॥ ६६ ॥ मादुत्तरस्य केरनच ख भवति । मो बुध । हे जिनदत्त ।

पिति कृति तुक् ॥ ६७ ॥ मांतस्य तुगागमो भवति पिति कृति परत' । अग्निचित् । प्रस्तुत्य । पिति कृति इति किं ? चित गुरुषु । मस्येति किं ? प्रलूय । ग्रामणी ।

सधौ ॥६८॥ सधावित्यधिकारो वेदितव्यः । सधेरित्यधिकारो वेदितव्यः । सन्धिरिति लोकत एव ज्ञेयः । मक्षातिः अनीकं यत्,,दध्यशानानभावित्ति किं ? दधि अशान ।

संहितैकपदे नित्या नित्या धातूपसर्गयोः ।
नित्या समासे वाक्ये तु सा व्यपेक्षामपेक्षते॥१

छेऽन्तः ॥६९॥ अन्तः छे परतः तुगागमो भवति । गच्छति । इच्छति । पृच्छति ।

आङ्माङो ॥ ७० ॥ अनयोस्तुग् भवति छे परतः । आच्छादयति । आच्छिनत्ति। माच्छैत्सीत् । माच्छिदत् । ङकारः किं ? आछत्रमानयति आछत्रे । उपमाछत्र । उपमाछत्रमानयति ।

*घो वा पदस्य ॥ ७१ ॥ पदस्य सबंधिनो घश्छो वा तुक् स्यात्। बदरीच्छाया।कुवरीछाया। घ इति किं ? श्वेतच्छत्र । पदस्येति किं ? ह्रीच्छति म्लेच्छति । अपच्छायते ।

*पस्य ॥ ७२ ॥ पदस्य सबंधिनो दीर्घस्य स्थाने यः प्लुतस्य तुग्वा स्यात् छे परत. । हे इन्द्रभूते उच्छत्रमानय । हे इन्द्रभूते उछत्रमानय ।

अचीको यण् ॥ ७३ ॥ अचि परे इकः यण् भवति ।

स्व दध्यत्र मध्वत्र मध्वयनय रागवर्द्धन धीरा पित्रर्थ. परिहार्यो राजकुले लाकृतिस्त्याज्या ॥

एचोऽयवायाव् ॥ ७४ ॥ एचोऽचि परे अयादयो भवति । नयन । पवन । रायौ । नावौ ।

+गव्यूतिरध्वमाने ॥ ७५ ॥ गोरव् निपात्यते अध्वपरिमाणे यूतौ परतः । गव्यूतिः । अध्वमान इति किं ? गोयूतिः ।

व्य यि स्ये ॥ ७६ ॥ यकारांतो य आदेशः स यथास्थाने भवत्येचो यकारादौ त्ये परत' । गव्यति । नाव्यति । स्थानिग्रहण किं ? स्वेयति । रैयति । यिस्य इति किं ? गोभ्यां । स्य इति किं ? गोयान ।

*धोस्तनैव ॥ ७७ ॥ धोर्यकारस्यानिमित्त यै वैचो यकारांतादेशो भवति । लव्य । लव्य । अवश्यलाव्य । अवश्यपाव्य । धोरिति किं ? भूनियमो मा भूत् । बाभव्यो गव्य । नाव्य । तत्रैवेति किं ? उपोयते ।

क्षिज्यो शक्तौ ॥७८॥ शक्यर्थे क्षिज्योरेचोऽय् भवति । क्षेतुं शक्य क्षय्यः । जय्य शत्रु । शक्ताविति किं ? क्षेय । जेय ।

क्रय्य स्वार्थे ॥ ७९ ॥ क्रीणातेरेच. स्वाऽर्थेऽय् निपात्यते यत्ये परे । क्रय्या गौ । क्रय्यः कंबल । क्रेयमन्यत् ।

द्वयोरेक ॥ ८० ॥ द्वयो पूर्वपरयोरेको भवतीत्ययमधिकारो ज्ञेयः । वक्ष्यत्यादेप्--देवेंद्रः ।

तद्वत् ॥ ८१ ॥ तयोरिव तद्वत् । तयोः पूर्वपरयो यत् कार्यं तत्कृतेऽप्येकादेशे यथा स्यात् । वामोरु इति मृत् । ऊरित्यमृ मृदमृदोरेकादेश. मृद्वद्भवति तथा च स्यादिविधि । अन्यथा वृक्षादावेव स्यात् । देवावित्यत्र सुबौकार. असुबकार । तयोरेकादेश सुब्वद् भवति । तथा च सुबत पदमिति साधु । अन्यथा साधु पूज्य इत्यादावेव स्यात् । अधीत्य,प्रेत्येत्यत्र परवद्भावाद् मत्य तुक् ।

आदेप् ॥ ८२ ॥ अवर्णांतादच्येप् भवति । सेय । गघोदक । परमर्द्धिः । तवल्कारः । आदिति किं ? दध्यूण ।

एच्यैप् ॥ ८३ ॥ अवर्णांतादेचि पर एप्भ वति । सैषा । ममौषधि. । तवैश्य । वरौषध ।

*इणेधूठि ॥ ८४ ॥ अवर्णांतादैप्भवति एधु परत । उपैति । मैधते । धौत । धौतवान् । एचीति किं ? प्रेतः ।

+अक्षादूहिण्या ॥ ८५ ॥ अक्षादैप्भवत्यू हिण्यां परत । अक्षौहिणी सेना ।

स्वादीरीरे ॥ ८६ ॥ स्वादैप्भवति ईरीरयो परतः । स्वैरी । स्वैरिणी । स्वैरः ।

×प्रादूहोढोढ्येषैष्ये ॥ ८७ प्रादैप् भवत्यूहादिषु परतः । प्रौह. । प्रौढः । प्रौढिः । प्रैषः । प्रैष्यः । ऊहादिषु इति किं ? प्रोतः ।

।प्रदशार्णकंबलवसनवत्सतरादृणे ॥८८॥ ऋणे परतः ऐप् भवति प्रादिभ्यः । प्रगत ऋण प्रार्णं । दशार्णं । ऋणार्णं । कंबलार्णं । वसनार्णं । वत्सतरार्णं ।

+ऋते भासे ॥ ८९ ॥ ऋते परे अवर्णांता दैप् भवति भासे । सुखार्त । ऋत इति किं सुखेतः । भास इति किं ? परमर्त्तः ।

*अटश्च धौ ॥ ९० ॥ अटश्चैप्भवति अ-आदौ धौ परत । ऐक्षिष्ट । ऐक्षत । ऐक्षिष्यत् । औभत् । औभिष्यत् । औभीत् । चकारो नियमार्थ अट ऐवेव नान्यत् । ओंकारमैच्छत् ओंकारीयत् । औढीयत ।

ऋत्यैप् गेः ॥ ९१ ॥ अवर्णांताद्गेरैप् भवति ऋकारादौ धौ परतः । प्रार्च्छति । उपार्च्छति । प्रार्ध्नोति । ऋतीति किं ? उपेतः । गेरिति किं ? नर्छति ॥ ।

*वा सुपि ॥ ९२ ॥ गोरवर्णांतादैप् भवति ऋति सुपि धौ परे वा । प्रार्षभीयति । प्रर्षभीयति । उपाल्कारीयति । उपल्कारीयति ।

तथैङि पर॰ ॥ ९३ ॥ गोरवर्णांताद् एङादौ धौ परतः परादेशो भवति । द्वयोरेकः । तथा सुब्धौ तु वा । प्रेषयति । उपेलयति । उपोषति । प्रोषति । उपेलकीयति । उपैलकीयति । उपोदनीयति । उपौदनीयति । एङीति किं ? उपायने ।

+एवेऽनियोगे ॥ ९४ ॥ अवर्णांतादेवे परत. परादेशो भवत्यनियोग । क्वेव यासि । इहेव तिष्ठ । अनियोगे इति किं ? अत्रैव तिष्ठ ।

× मांसौत्तौ से ॥ ९५ ॥ अवर्णान्तादोष्ठोत्तो परतः से वा परो भवति बिम्बोष्ठी, बिम्बौष्ठी । स्थूलोतुः, स्थूलौतुः । से इति किं ? पश्योष्ठ । अधीतु पश्य ।

× सीमन्तः केशे ॥ ९६ ॥ सीम्नोऽन्ते परः निपात्यः केशविषये । सीमन्तः । केश इति किं ? सीमान्तो ग्राम ।

ओमाङोः ॥ ९७ ॥ अवर्णान्तात् परो भवत्योमाङोः परतः । का ओमित्यवोचत् । कोमित्यवोचत् । गामित्यवोचत् । आ-ऊढा । ओढा । अद्य ओढा अद्योढा । कदा ओढा कदोढा । सा आप्ता-सोप्ता । सा आढा-मोढा ।

*उस्यपदे ॥ ९८ ॥ अवर्णान्तादुसि परतः परो भवति अपदे । अभिनुः । अयुः । अदुः । अपद इति किं ? काया नमे ।

एप्यतः ॥ ९९ ॥ अकारस्य परो भवत्येप्यपदे परतः । पचे । पठनि । एपीति किं ? अपचे । अत इति किं ? याति ।

*डाजह्योऽत इतौ ॥ १००॥ डाजन्त्याच्छब्दस्य परो भवतीतौ परतः । छमा इति छमिति । घटिति । डाजह इति किं ? जगदिति आह । अत इति किं ? दधिदिति । इताविति किं ? पटद्य ।

*न स्रे ॥ १०१ ॥ म्रिमादन्त्यात् इतौ परतः परो नास्ति । पटत्पटदिति । म्रेरिति किं ? पटिति ।

*त. ॥ १०२ ॥ म्रिमन्तस्य यस्तकारः स परो भवति इतौ परे । पटत्पटेति ।

म्रौ डाचि ॥ १०३ ॥ डाजन्ते म्रौ परे तकार परो भवति । पटपटाकरोति । दमदमा भवति । छमछमाय्यात् ।

*ऋत्युर्वा ऋ. ॥१०४॥ ऋति ऌति वा उः ऋवर्णस्य ऌवर्णस्य च ऋत्र्रो भवति । पितृषभः पितॄर्षभः । पितृऋषभः । पितृकारः । पितॄऌकार. पितृऌकार. ऋतीति किं ? आचार्यः ।

अकोऽको दीः ॥ १०५ ॥ अकः अकि परे दीर्भवति । देवागे । विद्यान । दधीदं । मुनीन्द्र । साधूक्ति । वधूदर । मातृकारः । होतृ ऋकारः । होतृकारः । अक इति किं ? दध्यत्र ।

*मुर्ग्युतः प्राकृत्व ॥ १०६ ॥ पूर्वस्य इतः मो दीर्भवति अजादौ सुटि परत । मुनी । साधू । सुटीति किं ? गुरूनू । इत इति किं ? गुरवे ।

दासि ॥ १०७ ॥ आकस्य दीर्भवति दसि परत । माला. । बुद्धीः । गौरीः ।

*न्पुंसि ॥ १०८ ॥ पुंसि दासो नकारादेशो भवति । कवीन् । जिनान् । मुनीन् । साधून् ।

पूर्वोऽपि ॥ १०९ ॥ अकः सुव्यपि परतो द्वयोरेक पूर्वो भवति । जिन । मुनि । साधु । बुद्धि । धेनु । वधू । नदी । सुटीति किं ? अचिनव

*पदऽन्त्येङ ॥ ११० ॥ एङ, पदान्तादकारादौ पदे परत. पर. पूर्वो भवति । उतोऽत्र । साधोऽत्र । पद इति किं ? नयनं लवन । अतीति किं ? ते इह ।

ङसिङसोः ॥ १११ ॥ एङ परयो ङसिङसोरिति इत्येतयोरति परतः पर. पूर्वो भवति । मुनेः स्व । मुनेरागच्छति । धेोः स्वाधोरायाति ।

ऋत उः ॥११२॥ ऋकारान्तात् ङसङस्योः रति उर्भवति द्वयोरेक.। पितु स्वा पितुरागच्छति ।

*ख्यत्योऽत. ॥ ११३ ॥ ख्य त्य इत्येता भ्यामनच्काभ्या परस्य ङसङस्योरत उर्भवति । सख्यु । पत्यु स्वमागच्छति वा । ख्यत्य ग्रहण किं ? मुख्यस्य । मुख्यात् । अपत्यस्य । अपत्यात् ।

*हशि रे. ॥ ११४ ॥ अत परस्य रे. हशि परे उर्भवति । को हसति । धर्मो जयति ।

इशीति किं ? कश्चित् । रेरिति किं स्वर्याहि । अ१ इति किं ? मुनिर्भूते । देवा याति ।

*भारि ॥ ११५ ॥ अतो रेरुर्भवति अकारे परे । सर्वज्ञोऽस्ति । अतीति किं ? स एषः ।

*गोर्वेङ् ॥ ११६ ॥ गोरेङ् पदे अति परतः पङ् वा स्यात् । गो अग्र, गोग्र, गवाग्र । गोरिति किं ? घोऽग्र । एङ इति किं ? चित्रग्वग्र ।

–अवोऽनक्षेऽचि ॥ ११७ ॥ गोरेङः अवा देशो भवति वा अक्षवर्जितेऽचि परे । गवाग्र, गोग्र । गवेश्वर, गवीश्वर । गवर्ण । गवृण । अनक्ष इति किं ? गो अक्ष गोक्ष । पदे इति किं ? गवे–गवा ।

*इन्द्रे ॥ ११८ ॥ गोरेङ अवो भवति इन्द्रे परत । गवेन्द्र ।

।वातायनेऽक्षे ॥ ११९॥ वातायनेऽर्थे गोरेङः अवो भवत्यक्षे परत । गवाक्ष । वातायन इति किं ? गो–अक्ष–गोक्ष ।

*नान्नानितौ ॥१२०॥ पसञ्ज्ञकादितिशब्द-वर्जितेऽचि परे यदुक्त तन्न भवति । भो देव-दत्ता ३ इदमानय। अगिताविति । किं ? सुमगला ३ इति । सुमगलेति ।

*दे० ॥ १२१ ॥ दिसञ्ज्ञकाद् यद् प्राप्नोति तन्नास्त्यचि परतः । मुनी अत्र । पटू इमौ । द्वे इमे । अमी अश्वा ।

*वेकोऽसेऽस्वे मः ॥१२२॥ इक अस्वेऽचि परत' मो वा भवत्यसे पदे । दधि अत्र । दध्यत्र । नदि एषा । नद्येषा । मधु इद । मध्विद । इक इति किं ? मुनयाचर मत । अस इति किं ? वध्वानन । नद्युदक । पद इति किं ? नद्यौ । मध्वौ । अस्व इति किं ? नदीय ।

ऋत्यकः ॥१२३ ॥ अक' ऋकारे लृकारे च वा मो भवति । मह ऋषि । महर्षि । खट्व ऋश्य । खट्वर्श्य । धूलि ऋत्रु, धूल्यृत्रुः । वधु ऋण । वध्वृण । कर्तृ ऋश्यः । कर्तृयः । कन्य लृकार । कन्यल्कारः । ऋतीति किं ? दडाग्र । अक इति किं ? स्याता वृक्षे ।

*दिवो हल्युत् ॥ १२४ ॥ दिवः पदस्य हलि परे उद् भवति । द्युभ्या । द्युभिः । द्युभ्यः । द्युषु । हलीति किं ? दिवौकस ।

*तोऽनञ्से सात्सोः ख ॥ १२५ ॥ तका-रस्थानिन सकारात् सो ख भवति हल्यनञ्से । स ददाति । एष रक्षति । अनञ्स इति किं ? असो गच्छति । अनेषो गच्छति। सादिति किं ? सकः पचति । एषको हसति । हलीति किं ? सोऽर्थ । एषोऽग्र ।

*तदोऽह्विपूर्तौ ॥ १२६ ॥ तत्स्थानिन स-कारात् सो ख भवत्यचि परत पादपूरणे ।

सैष दाशरथी राम सैष राजा युधिष्ठिरः ।
सैष कर्णो महात्यागी, सैष पार्थो धनुर्धर ॥

अह्विपूर्ताविति कि ? स एष भवनो राजा योऽन्याय्ये पथि वर्तते ।

–क्रीञ्तन्यवस्यादे' प्राय ॥ १२७ ॥ अय-गेरादे ख भवति क्रीञ्तन्यो, परत प्रायः । वक्रयः । अवक्रय । वतसः । अवतसः ।

–धाञ्नह्योर्पः ॥ १२८॥ अपेरादे' ख भवति धाञ्नह्यो'प्राय ।पिहित।अपिहित।पिनद्ध।अपिनद्ध ।

सपर्युपात् कृ सुड भूषे ॥ १२९॥ समा-दिभ्य परस्य कृञ' सुड् भवति भूषार्थे । संस्क-रोति । समस्करोत् । सचस्कार । परिष्करोति । परिचस्कार । उपस्करोति बाल । उपास्करोत् । उपचस्कार कन्यां । भूष इति किं ? उपकरोति ।

समवाये ॥ १३० ॥ सपर्युपात् कृञ सम-वायेऽर्थे सुट् भवति । तत्र न सस्कृन । संस्कृतो मरिचैर्यूप ।

उपात् प्रतियत्नवैकृतवाक्याध्याहारे

॥ १३१ ॥ उपात् कृञ सुडागमो भवति प्रतियत्नाद्यर्थे। एधो दकस्योपस्कुरुते। उपस्कृत भुक्ते। उपस्कृत जल्पति।

किरतेर्लवे ॥ १३२ ॥ उपात् किरते सुड् भवति लवे लवनार्थे। उपस्कार मद्रका लुनति। लव इति किं ? उपकिरति धान्य काक।

बधे प्रतेश्च ॥ १३३ ॥ प्रतेरुपाच्च किरते-र्बधेऽर्थे सुट् स्यात्। प्रतिस्कीर्णं उपस्कीर्णं ह ते वृषल भूयात्। बध इति किं ? प्रतिकीर्णं बीज।

* चतुष्पन्नपाद्दर्पात् ॥ १३४ ॥ अपात् किरते सुट् भवति दर्पाच्चतुष्पदर्थे। अपस्किरते वृषभो हृष्ट। चतुष्पदीति किं ? अवाकिरति बालो हृष्ट। दर्पादिति किं ? अपकिरति श्वा।

*विशुनि भक्ष्याश्रयार्थे ॥१३५॥ अपात् किरतेःसुड् भवति वौ शुनि च भक्ष्याश्रयाय चेत्। अपस्किरते कुक्कुटो भक्ष्यार्थी। अपस्किरते श्वा आश्रयार्थी।

*विष्किरो वौ वा ॥१३६॥ विकिरते' कर्त्ये वावर्थे सुड् वा निपात्यः। विस्किर। विकिरः शकुनिः।

*मात्तुपेर्गवि ॥१३७॥ मात्परस्य तुपतेर्गवि गम्यमाने सुट भवति। प्रस्तुपति गौः। गवीति-किं ? प्रतुपति स्त्री।

*कुस्तुम्बुर्वास्पदाश्चर्यावस्करापस्करावरस्परमस्करमस्करितस्करबृहस्पतिरथस्पा जातिप्रतिष्ठाद्भुतवर्चस्करथाङ्गक्रियासातत्यवेणुपारिव्राड्चौरदेवतानदीषु ॥ १३८ ॥ कुस्तुम्बुर प्रभृतय' ससुट्का निपात्यते जात्यादिष्वर्थेषु। कुस्तुम्बुरु धान्याकतृणजाति'। आस्पद प्रतिष्ठा। आश्चर्यमद्भुत। अवस्करोऽवर्चस्क। अपस्करो रथावयव'। अवरस्परा भुजते क्रियासातत्ये। मस्करो वेणुः। मस्करी परिव्राजकः। तस्करश्चौरः। बृहस्पतिर्देवता। रथस्पा नदी। अन्यत्र—कुतुम्बुरुःवृक्षः। आपद। आचर्यं मतं। अवकरः। अपकरः। अवरपर। मकरो ग्राहः। मकरी समुद्रः। तत्करः। बृहत्पतिः। रथपाः।

*प्रस्कण्वहरिश्चन्द्रावृषी ॥१३९॥ एतौ ससुट्कौ निपात्यौ ऋषी चेत्। प्रस्कण्व। हरिश्चन्द्र ऋषि। प्रकण्वो देश। हरिचन्द्रो राजाऽन्यत्र।

*पारस्करो देशे ॥१४०॥ पारात् करे सुण्निपात्यते देशे गम्यमाने। पारस्करो देशः। पारकरोऽन्य।

*नगरे ॥१४१॥ नगरे च पारस्करो निपात्यते। पारस्करो नगर।

*कास्तीराजस्तुदास्कथ ॥ १४२ ॥ एषां बोः सुण्निपात्यते नगरे। कास्तीर। अजस्तुद। आस्कथ। अन्यत्र—कातीर। अजतुद। आकथ।

*कारस्कर ॥१४३॥अस्य यो' सुण्निपात्य। कारस्कर नगर। कारकरमन्यत्।

*वृक्षे ॥१४४॥वृक्षे च कारस्कर निपात्यते। कारस्करो वृक्षः। कारकरोऽन्यः।

*करस्करोऽद्रौ च ॥ १४५ ॥ करस्करो निपात्योऽद्रौ वृक्षे च। करस्करो गिरिर्वृक्षश्च। करकरोऽन्यः।

*किष्कादय' ॥ १४६ ॥ किष्कुप्रकारा' ससुट्का निपात्यते। किमष्कौ मख प्रमाणे। किष्कु. वितस्तिः हस्तो वा। किष्किधः पर्वतः। किमो द्वित्वमखे। वनस्पति। प्रायश्चित्तमित्यादि।

*श्रिताश्रितप्रमाणे गोष्पद ॥ १४७ ॥ एष्वर्थेषु गोः परस्य पदस्य यो, सुट् षत्व च निपात्य। गोष्पदो देश'—गोभिः सेवित। गोष्पदमरण्य तैरसेवित। गोष्पदपूर वृष्टो देवः। गोपदमन्यत्र।

धावनुप ॥ १४८ ॥ यौ अनुविति च

एतद् द्वयमपिकृन ज्ञेय । वक्ष्यति—काया: स्तो-कादे: । स्तोकान्मुक्त: । घाविति कि ? निस्तोक: । प्रागगो घावधिकार: । अनुबधिकारश्च प्राक नक्तादेशात् ।

काया: स्तोकादे ॥१४९॥ स्तोकादिभ्य: परस्या: काया अनुप् भवति । स्तोकान्मुक्त: कतिपयान्मुक्त: । अल्पान्मुक्त: । अनिकादागत: अभ्यासादागत: । दूरादागत । विप्रकृष्टादागत । कृच्छ्राल्लब्ध । स्तोकादेरिति कि ? वृकाद्भय वृकभय ।

ब्राह्मणाच्छसी ॥ १५० ॥ अत्र कानुप् निपात्य: । ब्राह्मणाच्छमी ।

ट ओज.सहोऽम्भस्तमोऽञ्जस: ॥१५१॥ एभ्यो भैस्त्यानुप् भवति । ओजसाकृत । सहसाकृत । अम्भसाकृत । तमसाकृत । अञ्जसाकृत ।

पुंसानुजजनुषान्धौ ॥ १५२ ॥ एतौ कृतटा नुपौ निपात्यौ । पुमानुजा कन्या । जनुषा जन्म-नाघ जनुषान्ध: ।

डव्यात्मन ॥ १५३ ॥ डडते घौ परे आत्मन टोऽनुब्भवति । आत्मनापचम: । आत्मनापञ्च ।

* मनसश्चाज्ञायिनि ॥१५४॥ मन:शब्दा दात्मनश्चाज्ञायिनि परे टानुब्भवति । मनसाज्ञायी । आत्मनाज्ञायी ।

खौ ॥१५५॥ मनसष्टानुब्भवति खुविषये । मनसागुप्ता । मनसागता ।

* ङे: परात्मन: ॥ १५६ ॥ परात्मभ्या ङेरनुब्भवति खौ । परार्थ पद परस्मैपद । पर-स्मैभाष: । आत्मनेपद । आत्मनेभाष: । परा-त्मन इति कि ? तद्धित ।

ईपोऽद्धल: ॥ १५७ ॥ अदतात् हल्ताच्च परस्या ईपोऽनुप् भवति । वनेहरिद्रका: । कूपेपि-शाचका: । त्वचिसार' । दृषदिमाषक. । अद्धल इति कि ? नदीकुक्कुटिका । खाविति कि ? अक्षशौण्ड: ।

*कारे प्राचां हलि ॥ १५८ ॥ अद्धल्भ्या ईपोऽनुप् भवति हलादौ प्राचा देशे कारविषये । हलेद्विपदिका । समिधिमाषक । कार इति कि ? अभ्याहितपशु । प्राचामिति कि ? यूथ-पशु: । हलीति कि ? अविकटोरण: ।

मध्यांताद् गुरौ ॥ १५९ ॥ मध्यांताभ्या ईपोऽनुप् भवति गुरौ घौ परत: । मध्येगुरु: । अन्तेगुरु: ।

अकामेऽमूर्धमस्तकात् स्वांगात् ॥ १६० ॥ मूर्धमस्तकवर्जिताद् स्वांगात् अकामे घौ परत: ईपोऽनुप् भवति । कण्ठेकाल: । उरसिलोमा । उदरेमणि: । शिरसिशिख' । अकाम इति कि ? मुखे कामोऽस्य मुखकाम: । अमूर्धमस्तकादिति कि ? मूर्धशिख: । मस्तकशिख: । स्वांगादिति कि ? पानशौण्ड ।

*बधे घञि वा ॥ १६१ ॥ अद्धलंतादीपोऽ-नुब्भवति बध्नातौ घञते परे । हस्तेबध: । हस्त-बध: । चक्रेबध: । चक्रबध: । घञीति कि ? चक्रबद्ध. ।

पे कृति बहुल ॥ १६२ ॥ अद्धलंतात् षसे कृदते घौ बहुल ईपोऽनुप् भवति । स्तम्बेरम: । भस्मनिहुत । उदकेविशीर्ण । पात्रेसमिता: । क्वचिन्न भवति—ग्रामकारक. । क्वचिद् विभाषा । सरसिरुह, सरोरुह । क्वचिदन्यदेव—हृदय स्पृ-शतीति हृदिस्पृक् । प इति कि ? धन्वनि कार-कोऽस्य धन्वकारक । कृतीति कि ? अक्षधूर्त: ।

+यथोनिमतिचरेऽप: ॥ १६३ ॥ अप्श-ब्दादीपोऽनुप् भवति यादिषु परत: । अप्सव्य: । अप्सुयोनि: । अप्सुमति' । अप्सुचर: ।

+जे ॥ १६४ ॥ अप: ईपोऽनुब्भवति जे

धौ परतः अप्सुजः।

+द्युप्रावृड्वर्षाशरत्कालात् ॥ १६५ ॥ एभ्य ईपोऽनुप् भवति जे धौ परतः। दिविजः। प्रावृषिजः। वर्षासुजः। शरदिजः। कालेजः।

+शरवरसरवर्षाद् वा ॥ १६६ ॥ शरादिभ्य ईपो जे वाऽनुप्भवति। शरेजः। शरजः। वरेजः। वरजः। क्षरेजः। क्षरजः। वर्षेजः।वर्षजः॥

।शयवासिवासेऽकालात् ॥ १६७ ॥ अकालवाचकादीपो वाऽनुप् भवति शयादिषु परतः। बिलेशयः। बिलशयः। वनेवासी। वनवासी। ग्रामेवासः। ग्रामवासः। अकालादिति किं? पूर्वाह्णशयः। अपराह्णशयः।

*कालात्तरतमकालतने ॥ १६८ ॥ कालवाचकादीपो वानुप्भवति तरादिषु परतः। पूर्वाह्णेतरां। पूर्वाह्णतरे।पूर्वाह्णेतमां।पूर्वाह्णतमे।अपराह्णेतमां। अपराह्णतमे।पूर्वाह्णेकाले।पूर्वाह्णकाले। अपराह्णेकाले।अपराह्णकाले।पूर्वाह्णेतनः।पूर्वाह्णतनः। अपराह्णेतनः। अपराह्णतनः। कालादिति किं? शुक्लतरे। शुक्लतमे।

×नेन्सिद्धस्थे ॥ १६९ ॥ इन्सिद्धस्थेषु परेषु ईपोऽनुप् नास्ति। स्थण्डिलशायी। कांपिल्यसिद्धः।साङ्काश्यसिद्धः। पर्वतस्थः। कूटस्थः।

+गोपुचरः ॥ १७० ॥ अत्रेपोऽनुप् निपात्यः। गोपुचरः।

ताया शापे ॥ १७१॥ तानुप् भवति शापे आक्रोशे गम्यमाने। चौरस्यकुलं। चौरस्यभार्या। दासस्य कुलं।दासस्यभार्या।शाप इति किं?दासकुलं।

पुत्रे वा ॥ १७२ ॥ शापे ताया वानुप् भवति पुत्रे धौ। दास्याःपुत्रः, दासीपुत्रः।

+वाग्दिक्पश्यतो युक्तिदण्डहरे ॥ १७३ ॥ एभ्यो युक्त्यादिषु तानुप् भवति। वाचोयुक्तिः। दिशोदण्डः।पश्यतोहरः।वाचस्पतिरित्यपि दृश्यते।

+शेपपुच्छलाङ्गूलेषु शौ शुनः ॥ १७४ ॥ शुनःशब्दात्तानुप् भवति शेपादिषु शौ। शुनःशेफः। शुनःपुच्छः। शुनोलाङ्गूलः। शाविति किं? श्वशेफः।

*द्युदेवाद्दासप्रिये ॥ १७५॥ दिवदेवाभ्यां तानुप्भवति दासप्रिययोः परतः शौ। दिवोदासः। देवानांप्रियः।

ऋतां विद्यायोनिसंबन्धात् ॥ १७६ ॥ ऋकारान्तानां विद्यासंबन्धात् योनिसंबन्धाच्च वर्तमानानां तानुप् भवति। होतुःपुत्रः। होतुरन्तेवासी। पोतुःपुत्रः। पोतुरन्तेवासी। मातुःपुत्रः। मातुरन्तेवासी। ऋतामिति किं? उपाध्यायपुत्रः। विद्यायोनिसंबन्धादिति किं? भर्तृगृहं।

वा स्वसृपत्योः ॥ १७७ ॥ ताया वाऽनुप्भवति अनयोः परतः। मातुःस्वसा। मातुःष्वसा। मातृष्वसा। ननान्दुः पतिः। ननान्दृपतिः। योनिसंबन्धादिति किं? भ्रातृस्वसा।

*आन् द्वन्द्वे ॥ १७८ ॥ ऋकारान्तानां द्वन्द्वे आन् भवति धौ परतः। होतापोतारौ। नेष्टोद्गातारौ। मातापितरौ। याताननान्दरौ।

*पुत्रे ॥१७९॥ ऋतां पुत्रे धौ आन् भवति। पितापुत्रौ। मातापुत्रौ।

* अग्नेन्द्रादिषु देवतानां ॥ १८० ॥ द्वन्द्वे पूर्वस्य आन् भवति अग्नेन्द्रादिषु शुषु परतः। इन्द्रासोमौ। इन्द्राबृहस्पती। सूर्याचन्द्रमसौ। अग्नेन्द्रादिष्विति किं? ब्रह्मप्रजापती। दिवाकरनिशाकरौ। स्कन्दविशाखौ। शिववैश्रवणौ। देवतानामिति किं? अग्नीन्द्रौ माणवकौ।

षोमवरुणेऽग्नेरी ॥ १८१ ॥ अग्नेः षोमवरुणयोः परयोर्देवताद्वन्द्वे इत्वं स्यात्। अग्नीषोमौ। अग्नीवरुणौ।

* नैष्यविष्ण्वद्वे ॥ १८२ ॥ अग्नेरैष्यविष्वये

विष्ण्विद्रहीने द्यौ द्यानीत्वे न स्त । आग्निमारुत । आग्निवारुणी । ऐपीति किं ? अग्नामरुतौ । अविष्ण्विद इति किं ? आग्नावैष्णव । आग्नेंद्र ।

उपासोपसः ॥ १८३ ॥ उपस उपासा इत्ययमादेशो भवति देवताद्वंद्वे । उपश्च नक्त च उपासानक्त । उपासानक्ते ।

दिवो द्यावा ॥१८४॥ दिवो द्यावा इत्ययमादेशो भवति देवताद्वंद्वे । द्यौश्च क्ष्मा च द्यावाक्ष्मे । द्यावाभूमी ।

दिवस् पृथिव्या वा ॥१८५॥दिव दिवस्भवति पृथिव्या देवताद्वंद्वे वा । दिवस्पृथिव्यौ । द्यावापृथिव्यौ ।

मातरपितरौ ॥ १८६ ॥ मातृपित्रोर्द्वंद्वे द्वयोररादेशो वा निपात्यः । मातरपितरौ । मातापितरौ ।

*स्त्र्यसुपि सर्वे पुवत् ॥१८७॥ स्त्रिसञ्ज्ञक सर्वे पुवद् भवति असुपि परतः । सर्वासा प्रिय' सर्वप्रियः । भवत्याः पुत्रः भवत्पुत्रः । एकक्षीर । सर्वकाम्यति । स्त्रीति किं ? विद्यानिवासः । असुपीति किं ? सर्वस्यै । यस्याः । तस्या । सर्वमिति किं सर्वा प्रिया अस्य सर्वप्रियः । सर्वमनोज्ञ । इत्यादिनिषेधविषयेऽपि यथा स्यात् ।

*स्त्र्युक्तपुंस्कादनूरेकार्थेऽडट्प्रियादौ स्त्रिया ॥ १८८ ॥ स्त्री उक्तपुंस्कात् पर स्त्रीत्य ऊत्यवर्जित एकार्थे डडतप्रियादिवर्जिते स्त्रिया वर्तमाने द्यौ पुवत् पुलिंगवद् भवति । दर्शनीया भार्या यस्यासौ दर्शनीयभार्य । शोभनभार्य ।चारुजघ । प्रसूतभार्य । स्त्रीति किंग्रामणि कुल दृष्टिरस्य ग्रामणिदृष्टि ।उक्तपुंस्कादिति किंमालावृदारिक । तनुकेशीभार्य । अनूरिति ।किंवामोरूभार्य' एकार्थ इति किंकल्याण्या माता कल्याणीमाता। अडट्प्रियादाविति किंकल्याणी पञ्चमी आसां कल्याणीपञ्चमा रात्रय । कल्याणीमनोज्ञ । कल्याणीभक्ती । स्त्रियामिति किंकल्याणीप्रधान ।

तसादौ ॥१८९॥ तसादिषु परत स्त्री पुवद् भवति । तस्यास्तत । तस्या तत्र।यया प्रकृत्या यथा।तथा।अजथ्या।आढ्यतरा।आढ्यतमा इत्यादि।

*इति भो जातिश्च ॥१९०॥ स्त्री जातिरन्या च भसञ्ज्ञा इति पुवद् भवति। गार्गायण्याः अपत्य गार्गो जाल्म ।गार्गिको जाल्म ।एन्या साधु एत्य । हस्तिनीना समूह हास्तिक। भ इति किं? कठीरूप्य ॥

×ढेऽग्निः ॥ १९१ ॥ अग्निः पुवद् भवति ढे परत ।अग्नायी देवताऽस्य आग्नेय । नियमार्थोऽय योग । ढेऽग्निरेव पुवद् नान्यः । श्यैनेय । रौहिणेयः ।

*गुणस्त्वतलि ॥ १९२ ॥ गुणवचन त्वतलौ परतः पुवद् भवति । पट्वया. भावः पटुत्व, पटुता । मृदुत्व । मृदुता।गुण इति किं ? कठीत्व ।

+बह्वल्पार्थ शसि ॥ १९३ ॥ बह्वर्थोऽल्पार्थश्च शसि इति पुवद् भवति । बह्वीभ्यो देहि बहुशो देहि । अल्पशो देहि ।

+मृगक्षीरादिषु ॥ १९४ ॥ एषु वृत्तिपदेषु यत्पूर्वपद तदस्त्रियामनेकार्थे च द्यौ पुवद् भवति। मृग्याः क्षीर मृगक्षीर । कुक्कुटाड । मृगपद ।

क्यङ्मानिनो ॥ १९५ ॥ क्यङि मानिनि च परत स्त्री पुवद् भवति।एनीवाचरति एतायते। हरितायते । दर्शनीया मन्यते दर्शनीयमानी । शोभनमानी ।

न युड्तत्फोड् ॥ १९६ ॥ बोर्ड्तश्च यः फकारस्तदुङ् स्त्री पुवन्न भवति । पाचिकाभार्य. । पाचिकात । पाचिकायते । पाचिकामानिनी । लाक्षिकीशाटिक । लाक्षिकात । लाक्षिकायते । लाक्षिकामानिनी । बुहृद्ग्रहण किं ? मुक्तभार्य ।

मश्याकभार्य ।

दट्खु ॥ १९७ ॥ दडता खुश्च स्त्री पुव न्नास्ति । पचमीभार्य । दशमीभार्य । पचमीत । पचमीयते । पचमीमानिनी।दत्ताभार्य ।गुप्ताभार्य । दत्तात । दत्तायते । दत्तामानिनी ।

*ऐन्भृदरक्तविकारे ॥ १९८ ॥ रक्तविकारवर्जितेऽर्थे ऐपुनिमित्त यद् हृत् नदना स्त्री पुवन्न भवति । आत्नीभार्य । माथुरीभार्य । माथु रीत । माथुरीयत । माथुरीमानी । ऐपिति किं ? धयभार्य । निष्टृष्टायनिभार्य । हृदिति किं ? कुभकारभार्य । पुप्पलावमार्य । अरक्त विकारे इति किं ? रापायी बृहतिका थस्य काषायबृहतिक ।लौही ईषा यस्य लौहेषो रथ ।

अमानिनीत्स्वांगात् ॥ १९९ ॥ स्वागाद् य इत्तदता स्त्री पुवन्नास्त्यमानिनी यौ परत । दीर्घकेशीभार्य । दीघकेशीत । दीर्घकेशीयते । अमानिनीति किं ? दीर्घकेशमानिनी । ईदिति किं ? पृथुजयनभार्य । स्वागादिति किं? पटुभार्य ।

जाति ॥ २०० ॥ जातिश्च स्त्री पुवन्न भवति अमानिनि यौ परत । कठीभार्य । कठीत । कठीयते।शूद्राभार्य । शूद्रात । शूद्रायते ।

पुवद् यजातीयदेशीये ॥२०१॥ स्त्री पुवद् भवति यसज्ञके से जातीयदेशीययोश्च परत । बुहृत्कोऽपि पुवद् भवति । पाचकवृदारिका । पाचकजातीया । पाचकदेशीया । लाक्षिकवृदा रिका । दट्खुरपि–पचमवृदारिका । पचमजातीया । पचमदेशीया । दत्तवृदारिका । दत्तजातीया । दत्तदेशीया । ऐन्भृदरक्ताविकारेऽपि पुवद् भवति । माथुरवृदारिका । माथुरजातीया । माथुरदेशीया । स्वागादीतोपि—दीर्घकेशवृदारिका । दीर्घकेशजातीया । दीर्घकेशदेशीया । जातिरपि कठवृदारिका।कठजातीया।कठदेशीया ।

अरूपकल्पचेल्ड्ब्रुवगोत्रमतहते ग्रोऽनेकाच ॥ २०२ ॥ ईत्स्त्रीत्यातस्यानेकाच ङादिषु परत. ग्रो भवति । गौरितरा । गौरितमा । गौरिरूपा । गौरिकल्पा । गौरिचेली । गौरिब्रुवा । गौरिगोत्रा । गौरिवुता । गौरिमता । गौरिहता । कुमारितरा । कुमारितमा । कुमारिरूपा । इत्यादि । अनेकाच इति किं ? श्रितरा । श्रीतरा । ईदिति किं ? दत्तातरा ।

गौरिभोगान्मत खौ ॥ २०३ ॥ गौरिभोगाभ्यां मत्वताभ्या खौ ईत ग्रो भवति ङादिषु परत । गौरिमतितरा " गौरिमतितमा । भोगवतितरा । भोगवतितमा । एव रूपादिष्वपि योज्यं।खौ"इति किं।गौरिमतिरूपा, गौरीमतीरूपा।

*वा मो ॥ २०४ ॥ मुसज्ञकस्य ङादिषु परत ग्रो वा स्यात् । स्त्रितमा । स्त्रीतमा । लक्ष्मितमा लक्ष्मीतमा । वामोरुतरा । वामोरूतरा । एव–रूपादावपि । मोरिति किं ? कारिकातरा ।

वोगित ॥ २०५ ॥ उगित• परस्य मो ग्रो वा स्यात् ङादिषु परतः । विदुषितरा, विदुषीतरा । विद्वत्तरा । पचतितमा, पचतीतमा । पचत्तमा । एव सर्वत्र । उगित इति किं ? कुमारितरा । पुनर्वाग्रहणमुभयविकल्पार्थं ।

आङ् महतो जातीये च॥२०६॥ आकादेशो भवति महतो जातीये एकार्थे च यौ परतः महाजातीय । महामुनि• । महापुरुष• । महाप्राणा । महाबाहु । महात्मा । जातीये चेति किं ? महत पुत्र. महत्पुत्र ।

+करघासविशिष्टे वा ॥ २०७ ॥ महत करादिषु परेषु आङ् वा स्यात् । महत• कर महाकर । महत्कर• । महाघास । महद्घास । महाविशिष्ट । महद्विशिष्ट

*ह्वा ॥ २०८ ॥ ह्वीत्यातस्य महत करा दिष्वाङ् भवति । महत्याः करः महाकरः। महाभास । महाविशिष्टः ।

*अष्ट्नोऽवाशीत्योःस्यौ प्राक्शतात् त्रेस्त्रय ॥२०९॥ द्वि अष्टन् इत्येतयोराङ् भवति । स्यिसंने घौ परत, शतात् प्राक् नेरनयम बस मशीतिं च वर्जयित्वा । द्वादश । द्वाविंशति । द्वात्रिंशत् । अष्टादश । अष्टाविंशति । अष्टात्रिंशत् । त्रयोदश । त्रयोविंशति । त्रयस्त्रिंशत् । द्व्यष्टन नेरिति किं' चतुर्दश । अबाशीत्योरिति किं ' द्वित्रा । अष्टदशाः । त्रिदशाः । द्व्यशीति त्र्यशीति । प्राकशतादिति किं ' द्विशात । द्विम हस्र । अष्टशत । अष्टसहस्र । त्रिशत । त्रिलक्ष ।

वा चत्वारिंशदादौ ॥२१० ॥ द्यादीनामाङ् वा भवति चत्वारिंशदादौ परत' । द्विचत्वारिंशत् । द्वाचत्वारिंशत । अष्टाचत्वारिंशत् । अष्टचत्वारिंशत् । त्रयश्चत्वारिंशत । त्रिचत्वारिंशत् । द्वापचाशत् । द्विपचाशत् । अष्टापचाशत । अष्टपचाशत् । त्रय पचाशत् । त्रिपचाशत् । द्वानवति । द्विनवति । अष्टानवति । अष्टनवति । त्रयोनवति । त्रिनवति ।

*दशन्येका ॥२११॥ दशनि घौ एकस्य दीर्निपात्यते । एकादश । दशनीति किं' एकविंशति ।

।षष उर्दतरि चादेर्धष्टु ॥२१२॥ षष उर्भवति दतृशब्दे दशिन च परे षोरादेष्टुश्च । षोडन् । षोडश ।

– धात्वे वा ॥२१३॥ षष उत्व वा धात्वे षोरादेः टुश्च नित्य स्यात् । षोढा । षड्ढा ।

+नस् नासिकायास्तसक्षुद्रे ॥ २१४ ॥ नासिकाशब्दस्य नस् भवति तस्ये क्षुद्रे च परत । नस्त' । नस्क्षुद्रः ।

।येऽवर्णे ॥२१५॥ नासिकाया नस् भवति अवर्णे यत्ये परे । नस्य । अवर्ण इति किं ' नासिक्यो वर्णः ।

हृदयस्य हृल्लेखाण्यलासे ॥ २१६ ॥ हृदयस्य हृद् भवति लेखादिषु परतः । हृल्लेखः। हार्द्दं । हृद्य । हृल्लास. ।

*पद् पादस्याज्यातिगोपहते ॥ २१७ ॥ पादस्य पदादेशो भवति आज्यादिषु परतः । पदाजिः । पदाति'। पदग । पदोपहत. ।

पद् ये ॥२१८॥ पादस्य पदित्ययमादेशो भवति यत्ये परतः । पद्य ।

हिमकापिहतौ ॥ २१९ ॥ पादस्य पद् भवति हिमादिषु परतः। पद्धिम । पत्कापी। पद्धति

*शस्यृचः ॥२२०॥ ऋचः सबन्धिनः पादस्य पदादेशो भवति शसि त्ये परे । पच्छ' गायत्रीं शसति । ऋच इति किं ' पादशः श्लोक कथयति ।

वा निष्कघोषमिश्रशब्दे ॥२२१॥ पादस्य पद् वा भवति निष्कादिषु परत । पन्निष्क । पादनिष्कः । पद्घोष. । पादघोष । पन्मिश्र । पादमिश्र । पच्छब्द. । पादशब्द ।

*उदकस्यादैकहलि पूर्ये ॥ २२२ ॥ उदकस्य उद इत्ययमादशो भवति वा पूर्येधे एकहलादौ घौ परत । उदकुभ । उदककुभ । उदपात्र । उदकपात्र । एकहलीति किं ' उदकस्थाली । पूर्य इति किं ' उदकगिरि ।

मथौदनसक्तुबिन्दुवज्रभारहारवीवधगाहे ॥२२३॥ उदकस्योदो भवति वा मथादिषु परत उदमथ । उदकमथ । उदौदन । उदकौदन । उदसक्तु । उदकसक्तु । उदबिंदु । उदकबिंदु । उदवज्र।उदकवज्र।उदभार । उदकभार । उदहार । उदकहार । उदवीवध' । उदकवीवध' । उदगाह । उदकगाह ।

*धिपेषवासवाहने ॥ २२४ ॥ ध्यादिषुद-

कश्याकभार्य ।

दृट्स्वु ॥ १९७ ॥ इडता खुश्च स्त्री पुव-त्स्यास्ति । पचमीभार्य । दशमीभार्य । पचमीत । पचमीयते । पचमीमानिनी।दत्ताभार्य ।गुप्ताभार्य । दत्तात । दत्तायते । दत्तामानिनी ।

*ऐभृदरक्तविकारे ॥ १९८ ॥ रक्तविकार वर्जितेऽर्थे ऐपूनिमित्त यद् हृत् तदता स्त्री पुवत्त भवति । आत्मीभार्य । माथुरीभार्य । माथु रीत । माथुरीयत । माथुरीमाननी । ऐबिति किं ? ध्यभार्य । त्रिपृष्ठायनिभार्य । हृदिति किं ? कुभकारभार्य । पुष्पलावभार्य । अरक्त विकारे इति किं ? काषायी वृहतिका अस्य काषायवृहतिक ।लौही ईषा यम्य लौहेषो रथ ।

अमानिनीस्त्वांगात् ॥ १९९ ॥ स्वागाद् य ईत्तदता स्त्री पुवन्नाम्स्यमानिनी यौ परत । दीर्घकेशीभार्य । दीर्घकेशीत । दीर्घकेशीयते । अमानिनीति किं ? दीर्घकेशमानिनी । ईदिति किं ? पृथुजवनभार्य ।स्वांगादिति किं? पटुभार्य ।

जाति ॥ २०० ॥ जातिश्च स्त्री पुवन्न भवति अमानिनि यौ परत । कठीभार्य । कठीत ।कठीयते।शूद्राभार्य ।शूद्रात । शूद्रायते ।

पुवद् यजातीयदेशीये ॥२०१॥ स्त्री पुवद् भवति यसञ्ज्ञके से जातीयदेशीययोश्च परत । सुदृत्कोऽपि पुवद् भवति । पाचकवृदारिका । पाचकजातीया । पाचकदेशीया । लाक्षिकवृदा रिका । दट्स्वुरपि–पचमवृदारिका । पचमजा तीया । पचमदेशीया । दत्तवृदारिका । दत्तजा-तीया । दत्तदेशीया । ऐभृदरक्तविकारेऽपि पुवद् भवति । माथुरवृदारिका । माथुरजातीया । माथुरदेशीया । स्वांगादीतोपि—दीर्घकेशवृदा-रिका । दीर्घकेशजातीया । दीर्घकेशदेशीया । जातिरपि–कठवृदारिका।कठजातीया।कठदेशीया।

ङ्यपघ्वल्पचेल्ड्स्वुवगोत्रनुतमतहते मोऽने-काच ॥ २०२ ॥ ईस्त्रीत्यातस्यानेकाच आदिषु परत. मो भवति । गौरितरा । गौरि-तमा । गौरिरूपा । गौरिकल्पा । गौरिचेली । गौरिबुवा । गौरिगोत्रा । गौरिनुता । गौरिमता। गौरिहता । कुमारितरा । कुमारितमा । कुमारि-रूपा । इत्यादि । अनेकाच इति किं ? श्रितरा । श्रीतरा । ईदिति किं ? दत्तातरा ।

।गौरिभोगान्मत खौ ॥ २०३ ॥ गौरि-भोगाभ्यां मत्वताभ्या खौ ईत मो भवति आ दिषु परत । गौरिमतितरा " गौरिमतितमा। भोगवतितरा । भोगवतितमा । एव रूपादिष्वपि योज्या।खौ"इति किं,गौरिमतिरूपा, गौरीमतीरूपा।

*ना मो ॥ २०४ ॥ मुसञ्ज्ञकस्य आदिषु परत मो वा स्यात । स्त्रितमा । स्त्रीतमा । लक्ष्मितमा लक्ष्मीतमा । वामोरुतरा । वामो-रूतरा । एव–रूपादावपि । मोरिति किं ? कारिकातरा ।

वोगित ॥ २०५ ॥ उगित' परस्य मो मो वा स्यात् आदिषु परतः । विदुषितरा, विदु-षीतरा । विद्वत्तरा । पचतितमा, पचतीतमा । पचत्तमा । एव सवत्र । उगित इति किं ? कुमारितरा । पुनर्वाग्रहणमुभयविकल्पार्थं ।

आट् महतो जातीये च॥२०६॥ आका-देशो भवति महतो जातीये एकार्थे च यौ परतः महाजातीय. । महामुनि' । महापुरुषः । महा-प्राणा । महाबाहु । महात्मा । जातीये चेति-किं ? महत पुत्र. महत्पुत्र ।

+कस्घासविशिष्टे वा ॥ २०७ ॥ महत-करादिषु परेषु आट वा स्यात् । महतः-कर महा-कर । महत्कर. । महाघास । महद्घास । महाविशिष्ट । महद्विशिष्ट.

*ङ्या ॥ २०८ ॥ ङीत्यातस्य महत कारादिष्वाङ भवति । महत्याः करः महाकरः। महाघास ।महाविशिष्टः ।

*अष्टनोऽत्राशीत्योःस्यौ प्राकशतात् त्रेस्त्रय ॥२०९॥ द्वि अष्टन् इत्येतयोराङ् भवति । स्यिसंज्ञे द्यौ परत, शतात् प्राक त्रेस्त्रयस् बसमशीतिं च वर्जयित्वा । द्वादश । द्वाविंशति । द्वात्रिंशत् । अष्टादश । अष्टाविंशति । अष्टात्रिंशत् । त्रयोदश । त्रयोविंशति । त्रयस्त्रिंशत् । व्यष्टन. त्रेरिति किं' चतुर्दश । अबाशीत्योरिति किं ' द्वित्रा । अष्टदशाः । त्रिदशाः । द्व्यशीति त्र्यशीति ।प्राक्शतादिति किं ' द्विशत । द्विसहस्र । अष्टशत । अष्टसहस्र । त्रिशत । त्रिलक्ष ।

वा चत्वारिंशदादौ ॥२१० ॥ द्व्यादीनामाङ वा भवति चत्वारिंशदादौ परत' । द्विचत्वारिंशत् । द्वाचत्वारिंशत् । अष्टाचत्वारिंशत् । अष्टचत्वारिंशत् । त्रयश्चत्वारिंशत् । त्रिचत्वारिंशत् । द्वापचाशत । द्विपचाशत् । अष्टापचाशत् । अष्टपचाशत् । त्रय पचाशत् । त्रिपचाशत् । द्वानवति । द्विनवति । अष्टानवति । अष्टनवति । त्रयोनवति । त्रिनवति ।

*दशन्येका ॥२११॥ दशनि द्यौ एकस्य दीर्घनिपात्यते। एकादश। दश्नीति किं'एकविंशति ।

।षष उईतरि चादर्योष्टु ॥२१२॥ षष उभर्वति दतृशब्दे दशनि च परे योरादेष्टुश्च । षोडन । षोडश ।

– धात्ये वा ॥२१३॥ षष उत्व वा धात्ये योरादेः टुश्च नित्य स्यात् । षोढा । षड्ढा ।

*नस् नासिकायास्तसक्षुद्रे ॥ २१४ ॥ नासिकाशब्दस्य नस् भवति तस्ये क्षुद्रे च परत । नस्त' । नस्क्षुद्र' ।

।येऽवर्णे ॥२१५॥ नासिकाया नस् भवति अवर्णे यत्ये परे । नस्य । अवर्ण इति किं ' नासिक्यो वर्णः ।

हृदयस्य हृल्लेखाण्यलासे ॥ २१६ ॥ हृदयस्य हृद् भवति लेखादिषु परतः । हृल्लेखः। हार्द । हृद्य । हृल्लासः ।

*पद् पादस्याज्यातिगोपहते ॥ २१७ ॥ पादस्य पदादेशो भवति आज्यादिषु परतः । पदाजिः । पदाति.। पदग । पदोपहतः ।

पद् ये ॥२१८॥पादस्य पदित्ययमादेशो भवति यत्ये परतः । पद्य ।

हिमकापिहतौ ॥ २१९ ॥ पादस्य पद् भवति हिमादिषु परतः। पद्धिम। पत्कापी। पद्धति'

*शस्यृचः ॥२२०॥ ऋच. सबन्धिनः पादस्य पदादेशो भवति शसि त्ये परे । पच्छः गायत्रीं शसति । ऋच इति किं ' पादशः श्लोक कथयति ।

वा निष्कघोषमिश्रशब्दे ॥२२१॥ पादस्य पद् वा भवति निष्कादिषु परत । पन्निष्क । पादनिष्क. । पद्घोष । पाद्घोष । पन्मिश्र । पादमिश्र । पच्छब्द । पादशब्द ।

*उदकस्यादेकहलि पूर्वे ॥ २२२ ॥ उदकस्य उद इत्ययमादशो भवति वा पूर्वधे एकहलादौ द्यौ परत । उदकुभ । उदककुभ । उदपात्र । उदकपात्र। एकहलीति किं ' उदकस्थाली। पूर्व इति किं ' उदकगिरि ।

मथौदनसक्तुबिन्दुवज्रभारहारवीवधगाहे ॥२२३॥ उदकस्योदो भवति वा मथादिषु परत उदमथ । उदकमथ । उदौदन । उदकौदन । उदसक्तु । उदकसक्तु । उदबिंदु । उदकबिंदु । उदवज्र।उदकवज्र।उदभार । उदकभार । उदहार । उदकहार । उदवीवध. । उदकवीवध' । उदगाह । उदकगाह ।

*पिपेषवासवाहने ॥ २२४ ॥ ष्यादिषु-

कन्योदा भवति । उदधि । उदपेष पिनष्टि । उदवासः । उदवाहनः ।

*ग्रोश्च यौ ॥ २२५ ॥ उदकस्य प्राक् पदस्य योश्च खावुदो भवति । उदमेघः औदमेघि. । उत्वाहः । औदवाहिः । शीतोदा । क्षीरोदा । लवणाद । कालोदः । खाविति किं ? उदकपर्यत ।

*घोष् ॥ २२६ ॥ पूर्वपदस्य घोश्च उत्वा स्यात् । देवदत्तः । देवः । दत्त । भीमसेनः भीमः । सेन । सत्यभामा । सत्या । भामा ।

*इक प्रोऽङ्गीयुण्यणङे ॥ २२७ ॥ इगतस्य प्रो वा स्यात् यौ स चेदिङ् ङीत्य इयुवोः स्थानी यणादेशो ञिश्च न भवति । लक्ष्मीपुत्रः । लक्ष्मिपुत्र । ग्रामणीपुत्रः।ग्रामणिपुत्रः।यवलूपुत्रः। यवलुपुत्र.।खलपुपुत्रः। खलपूपुत्र ।इक इति किं ? खट्वापाद. । अङ्ग्यादेरिति किं ? गार्गीपुत्र· । भ्रोकुल, भ्रूकुल । कौमुदगधीपति. । वृषलीभूत ।

ङ्यापो क्वचित्सौ ॥ २२८ ॥ ङी आप् इत्येवंनतस्य क्वचित् प्रो भवति । रेवतिमित्र महिलाता । शिलवह । मदुरज । क्वचिन्न स्यात् । नान्दीमुख । गगाद्वारक्विन्द्वय । पृथिवीदत्त , पृथिविदत्त. । गगादेवी । गगदेवी । क्वचिदन्यत् तीर्थंकर. तीर्थकरः । ङ्याप इति किं । श्रीपुर । खाविति किं ? नदीस्रोत· ।

त्वे ॥ २२९ ॥ ङ्यापोस्त्वे क्वचित् प्रो भवति । रोहिणित्व । रोहिणीत्व । अजत्व । अजात्व ।

*मालेषीकेष्टकस्यांतस्य च भारितूलचिते ॥ २३० ॥ मालादीना तदतानां च भार्यादिषु परत प्रो भवति । मालभारी । मालभारिणी । उत्पलमालभारिणी । इषीकतूल । मुञ्जेषीकतूल । इष्टकचित । पक्वेष्टकचित ।

—भ्रुव. क्षुटिकुसेऽघ ॥२३१॥ भ्रुटिकुसयो परतो भ्रुवः मो भवति अघातादेशः । भ्रुकुटि । भ्रकुटि । भ्रुकुस । भ्रकुसः ।

खित्यघे कृति ॥ २३२ ॥ अजतस्याघे प्रो भवति खित्कृति परत । खट्वान्मन्या । हरिणिमन्या । कालिमन्या । रोहिणिमन्या । अक्षारिति किं ? दोषामन्यमह । दिवामन्या रात्रि

मुमच ॥ २३३ ॥ अजतस्याघे मुम् भवति खित्कृति परत । जनमेजय । स्तनधयः । प्रियवद । क्षेमकर । अच इति किं ? विद्वन्मन्य ।

अमेकाचोऽम्वत् ॥ २३४ ॥ एकाचोऽजतस्याम् भवति खित्कृति अमीव चास्मिन् कार्यं स्यात् । गांमन्य । स्त्रींमन्य' । नरमन्म । एकाच इति किं ? लेखाभ्रूमन्या । अच इति किं ? विन्मन्य ।

सत्यागदास्तो कारे ॥ २३५ ॥ सत्यादीना कारे परे मुम् भवति । सत्यकार । अगदकार । अस्तुकार ।

*भ्राष्ट्राग्न्योरिंधे ॥ २३६ ॥ इधे यौ मुम् भवति भ्राष्ट्राग्न्योः । भ्राष्ट्रमिध । अग्निमिध. ।

×भद्रोष्णयो करणे ॥ २३७ ॥ अनयो. करणे यौ मुम् भवति । भद्रकरण । उष्णकरण ।

। गिलगिलगिलयोरगिलस्य ॥ २३८ ॥ गिलातमुक्तस्याजतस्य गिलगिलगिलयो मुम् भवति । तिमिंगिल । तिमिंगिलगिल' । अगिलस्येति किं ? तिमिंगिल गिलतीति तिमिंगिलगिल. ।

। धेनुभव्यामध्यदिनलोकपृणानभ्यासमित्या ॥२३९॥ धेन्वादीनां भव्यादिषु मुम् निपात्य । धेनुभव्या । मध्यदिन । लोकपृण । अनभ्यासमित्य ।

*रात्रे. प्रभाचद्रस्य॥ २४० ॥ रात्रेः कृदते घौ मुम् भवति प्रभाचद्रस्याचार्यस्य मतेन । रात्रिंचर. । रात्रिचरः । रात्रिमाटः । रात्र्याटः

नञोऽन् ॥ २४१ ॥ नञः अन् भवति घौ परतः । अधर्मः । अहिंसा । अस्तेय ।

अचि ॥ २४२ ॥ नञः अजादौ परे अन् भवति । अनुपमो निजः । अनतः अनादिः । पुनः सूत्र नकारश्रवणार्थं ।

+क्षेपे मिङि ॥ २४३ ॥ नञोऽन् भवति क्षेपेऽर्थे मिङि । अपचासि त्व जाल्म । क्षेपे इति किं ? नपचसि छात्र ।

*एकादङ्नाऽस्नौ ॥ २४४ ॥ एकशब्दाद् नञोऽद् अन्नौ स्त घौ परे । एकेन न विंशतिः एकान्नविंशति । एकान्नविंशति । एकान्न त्रिंशत् । एकान्नत्रिंशत् ।

नगो वाऽजीवे ॥२४५॥ नग इति निपात्यतेऽजीवेऽर्थे वा।न गच्छतीति नगाः ।अगाः वृक्षाःपर्वता । वा । अजीव इति किं ? अग. पुनः शीतेन ।

सहस्य स खौ ॥ २४६ ॥ सहस्य स आदेशो भवति घौ । साश्वत्थ । सपलाश । स्वाविति किं ? सहकृत्वा ।

*अयाताधिकादृश्ये ॥ २४७॥ अयान्तेऽधिकेऽदृश्ये च वर्तमानस्य सहस्य सो भवति घौ परत । ज्योतिषमधीते । सद्रोणा खारी।साग्निः कपोत. । सपिशाचा वात्या ।

हेऽकाले ॥ २४८॥ हसे सहस्य सो भवति अकाले । सचक्र धेहि । सधुर प्राज । अकाल इति किं ? सहपूर्वाह्ण । सहापराह्ण भुक्ते ।

वा नीच ॥ २४९ ॥ नीच सहस्य सो भवति घौ वा । सपुत्रः । सहपुत्र. पिता । सछात्र । सहछात्रः आगतः । नीच इति किं ? सहकृत्वानो ।

नाशिष्यगोवत्सहले ॥ २५० ॥ सहस्य सो नास्ति आशिषि अगोवत्सहलेषु परत. । स्वस्ति सह सपाय गुरवे।स्वस्ति राज्ञे सहलोकाय। आशिषीति किं ? सछात्रः । अगोवत्सहल इति किं?स्वस्त्यस्तु सगवे सहगवे तुभ्य।सवत्साय,सहवत्साय तुभ्य । सहलाय सहहलाय तुभ्य ।

*समानस्य धर्मादिषु॥२५१॥समानस्य सादेशो भवति धर्मादिषु परेषु । सधर्मा । सपक्षः । सजातीयः । सरूपः । सस्थान । सवर्ण । सवय । सनामा । सबधुरित्यादि ।

सब्रह्मचारी ॥ २५२ ॥ समानस्य सो निपात्यो ब्रह्मचारिणि घौ । समानो ब्रह्मचारी सब्रह्मचारी ।

*घदृगृदृशदृक्षे ॥२५३॥ समानस्य सो भवति घत्वादिषु परतः । सदृक् । सदृश । सदृक्षः । घग्रहणमुत्तरार्थं ।

किमिदमः कीश्र ॥ २५४ ॥ किमिदमो कीश्र इत्येतावादेशौ भवत घत्वादिषु परतः । कियान् । कीदृग् । कीदृश' । कीदृक्ष । इयान् ईदृक् । ईदृशः । ईदृक्ष ।

*आ ॥ २५५ ॥ पूर्वपदस्यार्थात् त्यदादेश्चाकारादेशो भवति घत्वादिषु परत । अन्यादृग् । अन्यादृश । अन्यादृक्षः । तावान् । तादृग् । तादृशः । तादृशी । तादृक्ष.। यावान् ।यादृग्। यादृश । यादृशी । यादृक्ष' । भवादृक् । भवादृश । त्वादृश । मादृश । युष्मादृशः । अस्मादृश ।

*विष्वग्देवस्नेष्टेरद्र्यचौ क्वौ ॥ २५६ ॥ विष्वग्देवयो. स्नेश्च टेरद्रिरादेशो भवत्यञ्चतौ क्व्यते परत' । विष्वद्र्यङ् । देवद्र्यङ् । सर्वद्र्यङ् । तद्र्यङ् । कद्र्यङ् । युष्मद्र्यङ् । अस्मद्र्यङ् । भवद्र्यङ् । देवद्रीची । सर्वद्रीची । विष्वग्देव-

न्विरिति किं ? पाताङ् ।

*ससहयोः समिसध्री ॥ २५७ ॥ ससह्-योः समिसध्रि इत्येतावादेशौ भवत अचतौ घे परतः । सम्यङ् । सध्यङ् ।समीचीनमध्रीची।

*तिरसः तिर्गे ॥ २५८ ॥ तिरसः तिरि इत्ययमादेशो भवति अकारादावचतौ परत । तिर्यङ् । तिर्यंचौ । तिर्यञ्चः । तिर्यग्भ्यां । ए इति किं ? तिरश्च । तिरश्ची ।

*द्व्यतर्गेरीदपोऽनात् ॥ २५९ ॥ द्व्यत भ्यां अनवर्णान्तात् गेश्चापः ईत्वं स्यात् । द्वीपः । अन्तरीप । समीप । नीप । वीप । अनादिति किं ? प्राप । पराप ।

देशेऽनोरु. ॥ २६० ॥ देशार्थेऽनोः पर स्याप उर्भवति । अनूपः । देशे इति किं ? अन्वीपो ग्रामः ।

छकारकेऽन्यस्य दुग् ॥२६१॥ छे कारके चान्यस्य दुगागमो भवति।अन्यदीय।अन्यत्कारक।

* रागोत्सुकोत्यास्थितास्थाशाशिष्यताभस्य ॥ २६२ ॥ तातभातवर्जितस्यान्यस्य दुगागमो भवति रागादिषु परत । अन्यद्राग । अन्य दुत्सुक । अन्यदूतिः । अन्यदास्थितः । अन्य-दास्था । अन्यदाशा । अन्यदाशीः ।अताभस्येति किं ? अन्यस्यान्येन वा रागः—अन्यरागः ।

वाऽर्थे ॥ २६३॥ अताभातस्यान्यस्यार्थे वा दुग भवति । अन्यदर्थः । अन्यार्थ ।

+ष्यस्येङ् वेऽदृत्के मातरि ॥२६४॥ष्यात स्य घसे अकार ऋकार ककारान्ते मातरि घौ वा ईङ् भवति । कारीषगन्ध्या माता अस्य कारीषग न्धीमात । कारीषगन्ध्यामातः । कारीषगन्धीमाता । कारीषगन्ध्यामाता । कारीषगन्धीमातृक । कारी षगन्ध्यामातृकः । ष्यस्येति किं ? इभ्यामाता । व इति किं ? कारीषगन्ध्यामाता ।

*नघौ ॥ २६५ ॥ ष्यस्य वे नघौ परे ईङ् भवति । कारीषगन्धीबन्धु । कौमुदगन्धीबन्धु ।

*पे पुत्रपत्योः ॥ २६६ ॥ घसे पुत्रपत्योः ष्यस्य ईङ् भवति । कारीषगन्धीपुत्रः । कारीष गन्धीपतिः । कौमुदगन्धीपुत्र । कौमुदगन्धीपति । प इति किं ? कारीषगन्ध्यापतिर्ग्रामः । पुत्रपत्यो रिति किं ? कारीषगन्ध्याकुल ।

कत्कौ. पेऽचि ॥२६७॥ को कद् भवति घसे अजादौ घौ परे । कदज । कदन्न । कद शन । प इति किं ? किमो राजा । कुष्टः । कश्वः । अचीति किं ? कुभोजन ।

रथवदे ॥ २६८॥ को कद् भवति रथ वदयोः परतः । कद्रथ । कद्वदः ।वमेऽपि कद्रथो राजा । कद्वदः खल ।

तृणे जातौ ॥ २६९ ॥ को कद् भवति तृणे घो जात्यर्थे । कत्तृण । कुतृणान्यन्यत्र ।

कत्त्रिः ॥ २७० ॥ कोः किमो वा त्रौ घौ परे कन्निपात्य । कत्त्रय. । कत्त्रि ।

का पथ्यक्षे ॥ २७१ ॥ कोः का भवति पथ्यक्षयोः परत । कापथ । काक्ष ।

*अल्पे ॥ २७२ ॥ ईषदर्थे कोः का भवति। ईषन्मधुर कामधुर । काकटुक । कालवण ।

पुरुषे वा ॥ २७३ ॥ कोर्वा का स्यात् पुरुषे परतः । कापुरुषः, कुपुरुषः ।

कव चोष्ण ॥ २७४ ॥ कोः कवादेशो भवति का च वा उष्णे परे । कवोष्ण । कोष्ण । कदुष्ण ।

×मास्पाकमास्पचने ॥ २७५ ॥ मांसस्य पाकपचनयोःपरत ख वा निपात्यते।मास्पाक । मासपाक । मास्पचन । मासपचन ।

×सम ख तते ॥ २७६ ॥ समस्तते परत ख वा स्यात् । सतत । सतत ।

*स्कुसि ॥ २७७ ॥ समुत्कस्य कृञोऽवयवे सकारे परे समः स वा भवति।सम्कर्ता।सस्कर्ता। सीति किं ? सचस्कार ।

*सम्तुमोर्मन कामे ॥ २७८ ॥ सम्तुमो स भवति मनसि कामे च परत । समनाः । सकाम । भोक्तुमनाः । भोक्तुकामः ।

*व्येऽवश्यमः ॥२७९॥ अवश्यमः स भवति व्यसङ्गे परतः । अवश्यकर्तव्य । अवश्यदेव ।

*पृषोदरादय' ॥ २८० ॥ पृषोदरप्रकारा शब्दा, साधवो भवति। पृषदुदरमस्य पृषोदरः । तरामत्र । वारिणो वाहक —बलाहकः । मह्यां रौति मयूरः । शवानां शयन–श्मशान । पिशि तमश्नाति पिशाच । ऊर्ध्वौ कर्णौ अस्य उलूक । मेहनस्य खस्य माला मेखला । जीवनस्य मूतः बधः जीमूत । ऊर्ध्वं खमस्य उलूखल । मुहु स्वन लाति मुशल । दिवि ओको येषा ते दिवौकस' । को जीर्यतीति कुञ्जर' । मह्यां शेते महिषः । बल वर्द्धयति बलीवर्द्धः । हलस्य ईषा हलीषा । लांगलीषा । कुलान्यटतीति कुल्टा । न स्त्री न पुमान् नपुसक । नास्मिन्नक दु खमस्तीति नाक । न आप्यतेऽसौ नापित । न मीयतेऽसौ नमेरु' ।नातरेण भवतीति नांतरीयक। शकस्यांधु शर्कधु । कर्कंधुः ।

वर्णागमो वर्णविपर्ययश्च द्वौ चापरौ वर्णविकारनाशौ । धूनां तदर्थातिशयेन योगस्तदुच्यते पंचविध निरुक्त॥

।दिग्भ्यस्तीरस्य तार ॥२८१॥ दिग्वा चिभ्यः परस्य तीरस्य तारादेशो भवति । दक्षिणतार । उत्तरतार । पूर्वतार । दिग्भ्य इति किं' गंगातीर । उत्तरसूत्रस्थवाग्रहणेन सिंहावलोकित न्यायेन दक्षिणतीरमपि स्यात् ।

*स्यिवसायाद्वाऽह्नस्याह्न ङौ ॥२८२॥ स्यिसङ्ख्या विसायाभ्यां चाह्नस्याह्न् वा स्यात् ङौ परत । द्व्यहनि।द्व्यह्नि।द्व्यह्ने।यावदहनि।यावदह्नि। यावदह्ने । त्र्यहनि । त्र्यह्नि । त्र्यह्ने । सायाहनि । सायाह्नि । सायाह्ने । स्यिविसायादिति किं ? पूर्वाह्णे । मध्याह्ने ।

*स्वचिह्नस्याविष्टाष्टपचभिन्नछिन्नछिद्रस्रुव स्वास्तिकस्य दी कर्णे ॥२८३॥ स्वचिह्नवाचकस्य कर्णे परे दीर्घभवति विष्टादीन् मुक्त्वा । दात्राकर्णः । द्व्यगुलाकर्णः। शकूकर्ण । स्वाचिह्नस्येति किं ? शोभनकर्ण । स्वकर्णः । अविष्टादेरिति किं ? विष्टकर्ण. । अष्टकर्णः । पचकर्ण । भिन्नकर्ण । छिन्नकर्ण । छिद्रकर्णः । स्रुवकर्ण । स्वास्तिककर्ण ।

नहिवृतिवृषिव्यधिरुचिसहितनौ क्वौ प्रागे ॥२८४॥ नहादिषु क्विबंतेषु परेषु वाचो गेश्च दीर्घभवति । उपानत् । प्रावृत् । प्रावृट् । मर्मावित् । नीरुद । जलासट । परीतत ।

*हविर्युक्ते कपालगवेऽष्टन. ॥ २८५ ॥ अष्टनः कपाले गवे च हविषि युक्तार्थे च दीर्भवति । अष्टाकपाल हवि । अष्टागव शकट । हविर्युक्त इति किं ? अष्टकपालः । अष्टगुः ।

*खौ ॥२८६॥ अष्टन' दीर्भवति खौ।अष्टापदः कैलासः । अष्टाचक्रा अष्टाविस्ट । खाविति किं ? अष्टकर्मच्छित् जिन ।

*गिरिवनेऽजनकोटरादे.॥२८७॥गिरिवनयो परत अजनादीनां कोटरादीना च दीर्भवति खौ। अजनागिरि । किंशुलकागिरि. । कुक्कुटागिरिः। इत्यादि । कोटरावण । मिश्रकावण । इत्यादि । अजनकोटरादेरिति किं ? कृष्णगिरिः । नदनवन । खाविति किं ? अजनगिरि' । कोटरवन।

*वह्वच्छरादीनां मत्यनजिरादे ॥२८८॥ बह्वचां शरादाना च मतौ खे दीर्भवति अजिरादींस्त्यक्त्वा । उदुबरावती । शरावती । पुष्क-

स्नोरिति किं ? पात्राङ् ।

*ससहयोः समिसध्री ॥ २५७ ॥ ससह स्थो समिसध्रि इत्येतावादेशौ भवतः अञ्चतौ कौ परतः । सम्यङ् । सध्र्यङ् ।समीचीःसध्रीची।

*तिरसः तिर्यें ॥ २५८ ॥ तिरस' तिरि इत्ययमादेशो भवति अकारादावचतौ परतः । तिर्यङ् । तिर्यंचौ । तिर्यञ्चः । तिर्यग्भ्या । प इति किं ? तिरश्च. । तिरश्ची ।

*द्व्यन्तर्गेरीदपोऽनात् ॥ २५९ ॥ द्व्यन्तर्भ्यां अनवर्णांतात् गेश्चाप. ईत्व स्यात् । द्वीपः। अन्तरीप । समीप । नीप । वीप । अनादिति किं ? प्राप । पराप ।

देशेऽनोरुः ॥ २६० ॥ देशार्थेऽनोः परस्याप उर्भवति । अनूपः । देशे इति किं ? अन्वीपो ग्रामः ।

छकारकेऽन्यस्य दुरु ॥२६१॥ छे कारके चान्यस्य दुगागमो भवति।अन्यदीय।अन्यत्कारक।

* रागेत्सुकोत्यास्थितास्थाशाशिष्यताभस्य ॥ २६२ ॥ तासमातवर्जितस्यान्यस्य दुगागमो भवति रागादिषु परत । अन्यद्राग । अन्यदुत्सुक । अन्यदूतिः । अन्यदास्थितः । अन्यदास्था । अन्यदाशा । अन्यदाशीः।अताभस्येति किं ? अन्यस्यार्थेन वा राग'—अन्यराग. ।

वाऽर्थे ॥ २६३॥ असमातस्यान्यस्यार्थे वा दुग् भवति । अन्यदर्थ । अन्यार्थ ।

+ष्यस्येङ् नेऽदृत्के मातरि ॥२६४॥ष्यात स्य पसे अकार ऋकार ककाराते मातरि घौ वा ईङ् भवति । कारीषगध्या माता अस्य कारीषगधीमात । कारीषगध्यामात । कारीषगधीमाता। कारीषगध्यामाता । कारीषगधीमातृक. । कारीषगध्यामातृक । ष्यस्येति किं ? इभ्यामाता । न इति किं ? कारीषगध्यामाता ।

*ग्यौ ॥ २६५ ॥ ष्यस्य वे बधौ परे ईङ् भवति । कारीषगधीबधुः । कौमुदगधीबधु ।

*पे पुत्रपत्यो ॥ २६६ ॥ पसे पुत्रपत्योः ष्यस्य ईङ् भवति । कारीषगधीपुत्र' । कारीषगधीपतिः । कौमुदगधीपुत्र । कौमुदगधीपति । प इति किं ? कारीषगध्यापतिर्ग्रामः । पुत्रपत्योरिति किं ? कारीषगध्याकुल ।

कत्कौ. पेऽचि ॥२६७॥ कोः कद् भवति पसे अजादौ घौ परे । कदज । कदन्न । कदशन । प इति किं ? किमो राजा । कूष्ट्रः । कश्व. । अचीति किं ? कुभोजन ।

रथवदे ॥ २६८॥ कोः कद् भवति रथवदयो. परतः । कद्रथ । कद्वदः ।पसेऽपि कद्रथो राजा । कद्वदः खल ।

तृणे जातौ ॥ २६९ ॥ को कद् भवति तृणे घौ जात्यर्थे । कत्तृण । कुतृणमन्यत्र ।

कत्त्रि ॥ २७० ॥ कोः किमो वा त्रौ घौ परे कत्त्रिपात्य । कत्त्रयः । कात्रि. ।

का पथ्यक्षे ॥ २७१ ॥ कोः का भवति पथ्यक्षयोः परत । कापथः । काक्ष ।

*अल्पे ॥ २७२ ॥ ईषदर्थे कोः का भवति। ईषन्मधुर कामधुर । काकटुक । कालवण ।

पुरुषे वा ॥ २७३ ॥ कोर्वा का स्यात् पुरुषे परत' । कापुरुष', कुपुरुष. ।

कव चाष्ण ॥ २७४ ॥ को' कवादेशो भवति का च वा उष्णे परे । कवोष्ण । कोष्ण। कदुष्ण ।

×मास्पाकमास्पचने ॥ २७५ ॥ मासस्य पाकपचनयो.परत स वा निपात्यतेमास्पाक । मासपाकः । मास्पचन । मासपचन ।

×सम स तते ॥ २७६ ॥ समस्तते परत स वा स्यात् । सतत । सतत ।

*इलो यणिकः ॥ २ ॥ गोरवयवाद्धलः परस्य यणिगतस्य दीर्घभवति । सवीतः । शूनः । आहूत । जीनः । हल इति किं ? उत । उतवान् । उतिः । उत्वा । गोरिति किं ? निरुत । दुरुत ।

नाम्यतिसृचतसृ ॥३॥ तिसृ चतसृवर्जितस्य गोर्दीर्घभवति नामिपरे । सर्वेशानां । मुनीना । साधूनां । नामीति किं ? चर्मणा । अतिसृचतसृ इति किं ? तिसृणां । चतसृणा । गोरिति किं ? क्रिमिणा पश्य । परमनां पश्य ।

नुर्वा ॥ ४ ॥ नुर्नामि परे वा दीर्घभवति । नृणां पतिः । नृणा पतिः ।

नोङः ॥ ५ ॥ नकारातस्य गोरुङो दीर्घभवति नामि परतः । पचानां । सप्तानां । अष्टानां । नवानां ।

धेऽक्रौ ॥ ६ ॥ क्रिवर्जिते धे नोङो दीर्घभवति । धनानि । राजा । राजानौ । राजानः । राजान । तक्षा । तक्षाणौ । अकाविति किं ? हे राजन् ।

*स्महतोः ॥ ७ ॥ सकारांतस्य महतश्च धेऽक्रौ नोङो दीर्घभवति श्रेयांसि । यशांसि सर्पींषि । धनूंषि । श्रेयान् । श्रेयांसौ । श्रेयांस. । श्रेयांस । श्रेयांसौ । महान् । महांतौ । महांतः । महांत । महांतौ । अकाविति किं ? हे श्रेयन् । हे महन् ।

स्वसृनप्तृनेष्टृत्वष्टृक्षत्तृहोतृपोतृप्रशास्तृत्रपां ॥ ८ ॥ स्वस्रादीनां तृजंतानां अपश्च धेऽक्रौ दीर्घभवति । स्वसारौ । स्वसार । स्वसार । स्वसारौ । नप्तारौ । नेष्टारौ । । त्वष्टारौ । क्षत्तारौ । होतारौ । पोतारौ । प्रशास्तारौ । वदितारौ जल्पवादान् । कर्त्तारौ । कर्त्तारः । आपः । स्वांपि तडागानि । नप्तादिग्रहणं नियमार्थं । उणादिसिद्धानामेषामेव दीर्घोन्येषां । मातरौ । पितरौ । जामातरौ । दुहितरौ ।

इनहन्पूषार्यम्णा शौ ॥ ९ ॥ एषामुङो दीर्घभवति शौ परे । बहुदण्डीनि । बहुवाग्मीनि कुलानि । बहुभ्रूणहानि । बहुपूषाणि । बह्वर्यमाणि । धेऽक्राविति सिद्धे नियमार्थोऽयं योगः । एषां शावेव दीर्घोन्यत्र । दण्डिनौ । वृत्रहणौ । पूषणौ । अर्यमणौ ।

सौ ॥ १० ॥ इन्नादीनामुङो दीर्घभवति सौ परे । दण्डी । छत्री । वाग्मी । तपस्वी । वृत्रहा । भ्रूणहा । पूषा । अर्यमा ।

अत्वसोऽस्वादेः ॥ ११ ॥ अत्वतस्यासतस्य चास्वादेः सावको दीर्घभवति । भवान् । गुणवान् । भुक्तवान् । सुपयाः । वेधा । चन्द्रमा । अस्वादेरिति किं ? पिंडग्र । चर्मव । इषुमस्यास्तीति इष्वः । अकाविस्येव हे भवन् । हे सुपयः ।

ङस्य झल्क्ङ्गोः क्ङिति ॥१२॥ क्रमश-कस्य गोरुङो दीर्घभवति झलादौ क्ङिति क्रौ च परत । शांत । शशातः । दात । ददान्त. । तांत । ततातः । प्रतान् । प्रशान् । प्रदान् । कस्येति किं ? पक्तिः । झल्कयोरिति किं ? शम्यते । दम्यते । क्ङितीति किं ? यता ।

*इन्यचां सनि ॥ १३ ॥ इवेरिणोगिङादेशस्य गमेरजंतानां च दीर्घभवति झलादौ सनि परत । जिघांसति । जिगास्यते । अभिजिगांस्यते । अधिजिगासते । चिचीषति । चिकीर्षति ।

तनो वा ॥ १४ ॥ तनोतेः सनि झलादौ वा दीर्घभवति । तितांसति । तितसति । झलीति किं ? तितनिषति ।

क्रम. क्त्वि ॥१५॥ क्रमःक्त्वि त्वे वा दीर्घभवति । क्रन्त्वा । क्रांत्वा । झलादावित्येव क्रमित्वा ।

छ्वः शूठ् के च ॥१६॥ भोश्छकारवकारयो

रावती । अमरावती । शरावती । मुनीवती । ऋषीवती । वशावती । बह्वच्छरादीनामिति किं ? इक्षुमती । मधुमती । अनजिरादेरिति किं ? अजिरवती । खादिरवती ।

चितेः कपि ॥२८९॥ चितेः कपि स्ये दीर्घो भवति । एकचितीकः। द्विचितीकः । त्रिचितीक ।

*विश्वस्य नरे ॥ २९० ॥ विश्वस्य दीर्घो भवति नरे परे खौ । विश्वानरः । विश्वनरो राजान्यत्र। नर इति किं ? विश्वसेन' ।

ऋषौ मित्रे ॥२९१ ॥ विश्वस्य मित्रे परे दीर्घो भवति ऋष्यर्थे खौ । विश्वामित्र ऋषि । विश्वमित्रोऽन्य ।

*वसुराटो ॥२९२॥ विश्वस्य वसुराटो' परो दीर्घो भवति । विश्वावसु'। विश्वाराट् । राडिति विकृतनिर्देशादिह न भवति । विश्वराजौ । विश्वराज' ।

*वहेऽपील्वादीकः ॥२९३॥ अपील्वादीनामिक वहे परतः खौ दीर्घो भवति । ऋषीवह । मुनीवह । अपील्वादीति किं ? पीलुवह । चारुवह । इक इति किं ? पिंडवह ।

गेः काशे ॥२९४॥ गेरिगतस्य काशे घौ दीर्घो भवति । नीकाश । वीकाश । अनूकाश । गेरिति किं ? साधुकाश । इक इत्येव–प्रकाश.

*त्ति ॥२९५॥ दा इत्येतास्मिन् त्तितकारादेशे परतो गेरिगतस्य दीर्घो भवति । वीत्त । नीत्त । परीत्त । प्रणीत्त्रिम । त्तीति किं ? सुदत्त । इक इति किं ? प्रत्त । अवत्त ।

*घञि प्राय ॥२९६॥ घञन्ते घौ परतो गेर्दीर्घो भवति प्राय' । नीक्लेदः । नीमार्गः । अपामार्गः । प्राकार' । प्रासाद । प्रावार. । क्वचिन्न स्यात्–विवाद' । प्रहार' । प्रकार. । प्रसाद । निवेश' । निपाद. । क्वचिद्विकल्प. । प्रतिहार' । प्रतीहार' ।

वले ॥२९७॥ पूर्वस्य दीर्घो भवति वलत्ये प्राय । कृषीवल. । आसुतिवलः ।

*इच्यात् ॥२९८॥ इजन्ते घौ पूर्वस्याकारादेशो भवति । केशाकेशि । कचाकचि । दण्डादंडि । मुशलामुशलि । मुष्टामुष्टि । प्राय इति किं'अस्यसि।

*शुन ॥२९९॥ शुनःप्रायो दीर्घो भवति । श्वादतः । श्वाकर्णः श्वादंष्ट्र । श्वावराह । श्वाकुंद । न चास्ति । श्वमुखः। द्वयमपि । श्वपद । श्वापद ।

अन्यस्यापि ॥ ३०० ॥ अन्यस्यापिशब्दस्य घावघावपि दीर्घो भवति । दक्षिणापथ । उत्तरापथः । पूरुषः । नाराक. ।

चौ ॥३०१॥ अचतौ लुप्तनकाराकारे परत पूर्वस्य दीर्घो भवति । प्राचः । प्राचा । प्रतीचः । प्रतीचा । प्राची । प्रतीची । दधीच । मधूचः। दधीची । मधूची ।

*ढ्रलेऽणः ॥३०२॥ ढ्रो' ल यस्मिन् तत् ढ्रल तस्मिन् ढ्रले पूर्वस्याणो दीर्घो भवति । लीढ । उपगूढ । अग्नीरथेन याति । इन्दूरथमारोहति । नीरक्त । नीरद' । दूरक्त । अण इति किं'वृढ ।

सहवहोऽस्यौ ॥३०३॥ सहिवहोरस्य ढ्रले ओत्व स्यात् । सोढा । सोढु । सोढव्य । वोढा । वोढुवोढव्य । अस्येति किं'ऊढः । ऊढवान् ।

इति शब्दार्णवापरनाम्नि जैनेंद्रमहाव्याकरणे शब्दार्णवचन्द्रिकाया वृत्तौ चतुर्थाध्यायस्य तृतीय' पाद । ३॥

चतुर्थ.पादः

गोः ॥ १ ॥ गोरित्ययमधिकारो वेदितव्य आचतुर्थपादपरिसमाप्तेः । वक्ष्यति–केऽणः प्रादेश । कुमारिका । गोरिति किं ? कुमारीं कायतीति कुमारीकः ।

*हलो यणिकः ॥ २ ॥ गोरवयवाद्धलः परस्य यणिगतस्य दीर्भवति । सवीतः । शूनः । भाहूत । जीनः । हल इति किं ? उत । उतवान् । उतिः । उत्वा । गोरिति किं ? निरुत्त । दुरुत ।

नाम्यतिसृचतसृ ॥३॥ तिसृ चतसृवर्जितस्य गोर्दीर्भवति नामिपरे । सर्वज्ञानां । मुनीना । साधूनां । नामीति किं ? चर्मणा । अतिसृचतसृ इति किं ? तिसृणां । चतसृणां । गोरिति किं ? क्रिमिणा पश्य । परमनां पश्य ।

नुर्वा ॥ ४ ॥ नुर्नामि परे वा दीर्भवति । नृणां पतिः । नृणां पतिः ।

नोङः ॥ ५ ॥ नकारान्तस्य गोरुङो दीर्भवति नामि परतः । पचानां । सप्तानां । अष्टानां । नवानां ।

धेऽक्रौ ॥ ६ ॥ क्विवर्जिते धे नोङो दीर्भवति । धनानि । राजा । राजानौ । राजनः । राजान । तक्षा । तक्षाणौ । अकाविति किं ? हे राजन् ।

*स्महतोः ॥ ७ ॥ सकारान्तस्य महतश्च धेऽक्रौ नोङो दीर्भवति।श्रेयांसि। यशांसि।सर्पींषि। धनूंषि । श्रेयान् । श्रेयांसौ । श्रेयांसः । श्रेयांस । श्रेयांसौ । महान् । महांतौ । महांतः । महांत । महांतौ। अकाविति किं ? हे श्रेयन् ।हे महन् ।

स्वसृनप्तृनेष्टृत्वष्टृक्षत्तृहोतृपोतृप्रशास्तृत्रपो ॥ ८ ॥ स्वस्रादीनां तृजन्तानां अपश्च धेऽक्रौ दीर्भवति । स्वसारौ । स्वसारः । स्वसार । स्वसारौ। नप्तारौ । नेष्टारौ । । त्वष्टारौ । क्षत्तारौ । होतारौ । पोतारौ । प्रशास्तारौ । वदितारौ जनापवादान् । कर्त्तारौ । कर्त्तारः । आपः । स्वांपि तडागानि । नप्त्रादिग्रहण नियमार्थं । उणादिसिद्धानामेषामेव दीर्नान्येषा । मातरौ । पितरौ । जामातरौ । दुहितरौ ।

इनहनपूषार्यम्णा शौ ॥ ९ ॥ एषामुङो दीर्भवति शौ परे । बहुदण्डीनि । बहुवाग्मीनि कुलानि । बहुभ्रूणहानि । बहुपूषाणि । बह्वर्यमाणि । धेऽक्राविति सिद्धे नियमार्थोऽयं योगः । एषां शावेव दीर्नान्यत्र । दण्डिनौ । वृत्रहणौ । पूषणौ । अर्यमणौ ।

सौ ॥ १० ॥ इन्नादीनामुङो दीर्भवति सौ परे । दण्डी । छत्री । वाग्मी । तपस्वी । वृत्रहा । ब्रह्महा । पूषा । अर्यमा ।

अत्वसोऽभ्वादेः ॥ ११ ॥ अत्वन्तस्यासन्तस्य चाभ्वादेः सावक्रौ दीर्भवति । भवान् । गुणवान् । भुक्तवान् । सुपयाः । वेधा । चन्द्रमा । अभ्वादेरिति किं ? पिंडग्रः । चर्मव । इपुमस्यास्तीति इप्यः । अकाविति हे भवन् । हे सुपयः ।

ङस्य झल्यत्यो' किङति ॥१२॥ ङसञ्ज्ञकस्य गोरुङो दीर्भवति झलादौ किङति क्रौ च परत'। शांत । शशांतः। दांत । ददान्त'।तांत । ततांतः । प्रतान् । प्रशान् । प्रदान्।झस्येति किं ? पङ्क्तिः।झल्कयोरिति किं ? शम्यते । दम्यते । किङतीति किं ? यता।

*हन्यचां सनि ॥ १३ ॥ हतेरिणिगिङादेशस्य गमेरजन्तानां च दीर्भवति झलादौ सनि परत । जिघांसति । जिगांस्यते। अभिजिगांस्यते । अधिजिगांसते । चिचीषति । चिकीर्षति ।

तनो वा ॥ १४ ॥ तनोतेः सनि झलादौ वा दीर्भवति । तितांसति । तितंसति । झलीति किं ? तितनिषति ।

क्रमः क्त्वि ॥१५॥ क्रमःक्त्वि त्वे वा दीर्भवति । क्रान्त्वा । क्रान्त्वा । झलादाविस्येव क्रमित्वा ।

छ्व' शूड् के च॥१६॥ चोश्छकारवकारयो

शूठावादेशौ स्तः झसजे झलादौ किति क्ङौ च परत । प्रश्नः विश्नः । पृष्ट । पृष्टवान् । पृष्ट्वा । पृष्टिः । शब्दप्राट् । स्योमा । स्यूतः । स्यूतवान् । स्यूत्वा । स्यूति । पटम्यू । धूनः । धूतवान् । धूत्वा । धूतिः । अक्षधू । अक्षधुवौ, अक्षधुवः । हिरण्यष्ठू । हिरण्यष्ठुवौ । हिरण्यष्ठुव ।

ज्वरत्वरश्रिव्यविमवां वोङो ॥ १७ ॥ ज्वरादीनां वकारस्योङश्च ऊर्भवति झलादौ क्ङौ च । जूर्ति । जू । जुरौ । जुरः । तूर्ति । तूः । तुरौ । तुरः । तूर्ण । तूर्णवान् । श्रोमा । श्रूत. । श्रूतवान् । श्रूः श्रुवौ । श्रुवः । ऊतिः । ऊ । उवौ । उवः । मूर्तिः । मू । मुवौ । मुव ।

र ख ॥ १८ ॥ रेफात्परयो छ्वोः ख भवति । हुर्छा—हूर्णः । हूर्णवान् । हू । हुरौ । हुरः हूर्ति । मूर्छा—मूः । मुरौ मुरः । मूर्त । मूर्तवान् । मूर्त्ति । तुर्वी—तूर्ण । तूर्णवान् । तू । तुरौ । तुरः । धुर्वी—धू । धुरौ । धुर । धूर्ण । धूर्णवान् । धूर्ति ।

*ईटीटः ॥ १९ ॥ इट परस्य ईटि परे अर्थात् से ख भवति । अदेवीत् । असेवीत् । अकोषीत् । अमोषीत् । ईटीति किं ? अलविपु । इट इति किं ? अकोषीत् ।

*असिद्धोऽत्राभाद्युग्युक् ॥ २० ॥ असिद्ध भवत्याभाच्छास्त्र अत्र शास्त्रे युग्युग्वर्जिते कर्तव्ये । एधि, शाधि इत्यत्र एत्वशाभावयो कृतयो झल्लक्षण धित्वमप्राप्तमसिद्धत्वात् भवति । जही त्यत्र अभावे कृतेऽतो हेरुप् प्राप्त असिद्धत्वान्नास्ति । अत्रेति किं ? अभाजि । एपि नख नासिद्ध । आभादिति किं ? रराधिव । रराधिम । एत्त्वे तुग्नासिद्ध । अयुग्युगिति किं ? उपादिदीये । मभूत् । यणि उवि च कर्तव्ये युग्युक् नासिद्धौ ।

*श्नान्नः ख ॥ २१ ॥ श्नात्परस्य नकारस्य ख भवति । श्नाक्ति धर्म । भनक्ति पाप । श्नादिति किं ? नदनः । सानुबन्धग्रहण किं ? यत्नानां ।

हलुङः क्ङित्यनिदितः ॥ २२ ॥ हलुङो नकारस्य ख भवति अनिदितो गो क्ङितिपरे । ध्वस्त । ध्वस्तवान् । दनीध्वस्यते । मूम्यते । सनीस्रम्यते । हल्ग्रहण किं ? नीत । उङ इति किं ? नद्धः । क्ङितीति किं ? ध्वसित्वा । स्रसित्वा । अनिदित इति किं ? शक्यते । शाशक्यते । मक्यते । मामक्यते ।

+कफ्लगोंगविकारोपतापे ॥ २३ ॥ कफिल्ग्योर्नेख भवति अगविकारोपतापयोः क्ङिति । विकपित । विलगित । निकपितो विलगितोऽन्यत्र ।

गमहनजनखनघसोऽनाङि ॥ २४ ॥ गमादीना हलुङ. ख भवति क्ङिति अनङ्परे । जग्मतुः । जघ्नतुः । जघ्नुः । जज्ञे । जज्ञाते । जज्ञिरे । चख्नतुः । चख्नुः । जक्षतु । जक्षु । अनङीति किं ? अगमत् । अघसत् ।

*दशसजः शपि ॥ २५ ॥ दशिसज्योर्नख भवति शपि परे । दशति । दशत । दशति । सजति । सजतः । सजति ।

रजेः ॥ २६ ॥ रजेर्नकारस्य शपि परत ख भवति । रजति । रजत ।

णौ मृगरमणे ॥ २७ ॥ रजेर्नस्य णौ परे ख स्यात् मृगरमणार्थे । रजयति मृगान् व्याध । मृगरमण इति किं ? रञ्जयति सभा नट ।

घञि भावकरणे ॥ २८ ॥ रजेर्नख भवति भावे करणे च घञि परतः । रजन रज्यतेऽनेन वा रागः । भावकरण इति किं ? रज्यतेऽस्मिन्निति रग. ।

स्यदो जवे ॥ २९ ॥ स्यदेर्घञि नखमनप च निपात्यते जवेऽर्थे । गोस्यदः । अश्वगोस्यदः ।

नख इति किं ? घृतस्पदः ।

* दशनावोदैधौद्मप्रश्रथहिमश्रथाः ॥३०॥ दशनादयो निपात्यन्तेऽनङ्गादौ परतः । दशनः । दशेर्नख । अवोदः । उदेर्घञि नख । एधः । इधेर्घञि नखैत्वौ । औद्मः । उदेर्मनि नरौत्वौ । प्रश्रथः । हिमश्रथः । प्राद्हिमाभ्यां श्रथेर्घञि नखमै-घभावो निपात्यौ ।

नाऽच्योऽर्चे ॥३१॥ अचेः पूजायामर्थे नख न भवति । अचितः शान्तिनाथः । अचितवान् । जिन । अचित्वा गुरून् गतः । अर्च इति किं ? उदक्तमुदकं कूपात् ।

क्त्वि स्कन्दस्यदोः ॥३२॥ अनयोः क्त्वा परे नख न स्यात् । स्कत्त्वा । स्यत्त्वा । क्त्वीति किं ? प्रस्कद्य । प्रस्यद्य ।

*नशजोर्वा ॥ ३३ ॥ नशेर्जकारान्तस्य च क्त्वि परे नख वा स्यात् । नष्ट्वा । नंष्ट्वा । रक्त्वा रङ्क्त्वा । भक्त्वा । भङ्क्त्वा ।

भञ्जेर्ञौ ॥ ३४ ॥ भञ्जेर्ञौ परतः नख वा स्यात् । अभाजि । अभञ्जि पापं मुनिना ।

*शासोऽङ्हलीत् ॥ ३५ ॥ शासो गोरुङः इद्भवति अङि हलादौ च ङ्किति परतः । आशिषत् । शिष्टः । शिष्टवान् । शिष्ट्वा । शिष्टिः । शिष्वः । शिष्मः । अङ्हलीति किं ? शशासतु । शशासुः ।

क्वौ ॥ ३६ ॥ शास उङः क्वाविद् स्यात् । आर्यशीः ।

शा हौ ॥ ३७ ॥ शासः शा इत्ययमादेशो भवति हौ परे । प्रशाधि । अनुशाधि ।

हन्तेर्जः ॥ ३८ ॥ हन्तेर्ज इत्ययमादेशो भवति हौ परतः । जहि मन्युं पापं वा ।

*हन्मन्यम्रमनम्गम्वनतितनादेर्खं झलि ॥ ३९ ॥ हनादीनां वनतेस्तनादीनां च झलादौ ङ्क्ङिति परे ङख स्यात् । हतः । ह- हत्वा । हतिः । मतः । मतवान् । मत्वा । यतः । यतवान् । यत्वा । यतिः । र- वान् । रत्वा । रतिः । नतः । नतवान् । नतिः । गतः । गतवान् । गत्वा । वतः । वतवान् । वत्वा । वतिः । ततः । त- वान् । तत्वा । ततिः । क्षतः । क्षतवान् । क्षतिः । क्षितः । क्षितवान् । क्षित्वा । ऋतः । ऋतवान् । ऋत्वा । ऋतिः । तृतवान् । तृत्वा । तृतिः । घृतः । घृत्वा । घृतिः । वतः । वतवान् । वत्वा । हनादीनामिति किं ? तातः । दान्तः । किं ? हन्यते । मन्यते ।

ल्ये ॥ ४० ॥ हनादीनां ल्ये परे भवति । प्रहत्य । प्रमत्य । प्रतत्य । प्रयत्य प्रक्षत्य ।

वा मः ॥ ४१ ॥ हनादीनां मान्तानां परे ङख वा भवति । नियत्य, नियम्य । वियम्य । प्रणत्य, प्रणम्य । आगत्य, आगम्य ।

*गमादीनां क्वौ ॥ ४२ ॥ एषां ङख क्वौ परतः । जनगत् । कलिंगगत् । मुनयः । संयत् । सुमत् । परीतत् । सुसत् ।

न क्तिचि दीर्घ ॥ ४३ ॥ हनादीनां परे ङख दीर्घ न भवति । हन्यादिति हतिः । मतिः । यतिः । रतिः । नतिः । गतिः । ततिः ।

वन्याः ॥ ४४ ॥ ङान्तस्य गोः वनि परे आत्वं भवति । विजावा । अग्रेगावा, दधिक्रावा ।

जन्सन्खनां ॥ ४५ ॥ एषां ङस्य झलादौ ङ्क्ङित्याकारादेशो भवति । जातः । जातवान् । जात्वा । जातिः । सातः सातवान् सात्वा । सातिः । खातः । खातवान् । खात्वा । खातिः ।

सनि ॥ ४६ ॥ जनादीनां सनि झलादौ

आल स्यात् । सिपासति । शनोति किं ? जिजनिषते । सिसनिषति । चिखनिषति ।

ये वा ॥ ४७॥ तेषा यकारे किल्यात्व वा स्यात् । जायते । जन्यते । जाजायते । जजन्यते । सायते । सन्यते । सासायते । ससन्यते खायते । खन्यते । चाखायते । चखन्यते ।

तनेर्यकि ॥ ४८ ॥ तनोतेर्यकि आल वा स्यात् । तायते । तन्यते ।

सन क्तिचि ख च ॥४९॥ सन' खमाश्च वा स्यात् क्तिचि परत । सतिः सातिः सतिः ।

अगे ॥ ५० ॥ अगे इत्ययमधिकारो ज्ञेय । वक्ष्यति–हलो यः । बेभिदिता । चेछिदिता । अग इति किं ? बेभिद्यते । चेछिद्यते ।

*भ्रस्जरसोऽट् ॥ ५१ ॥ भ्रस्जे' फेमकारयोरगेऽट् भवति वा । भ्रष्टा । भर्ष्टा । भ्रष्टु । भर्ष्टु भर्ष्टव्य । भ्रष्टव्य । भर्जन । भज्जन । भर्ग.भ्रज्ज.

*दरिद्र ख लुङि ॥ ५२ ॥ दरिद्रात ख वा स्यात् लुङि परत । अदरिद्रात । अदरिद्रासात्

अस्मन्वुण्ण्वने ॥ ५३ ॥ दरिद्रातेरग ख स्यात् सकारादिसन वुण ण्वु अनट च विहाय दरिद्यात् । दरिद्यते । अस्सन्वुण्ण्वन इति किं ? दिदरिद्रासति । दरिद्रायको मजति । दरिद्रायक । दरिद्राण । सकारादिविशेषण सन किं ? दिदरिद्रिषति ज्ञापकमिदमेव दरिद्राते सनीड्विकल्पस्य ।

हलो यः ॥ ५४ ॥ हलः परस्य यकारस्य ख भवत्यगे परत । बेभिदिता । बेभिदितु । बेभिदितव्य । मरीमृजिता । मरीमृजकः । हल इति किं ? कड्यिता । लोलूयिता ।

वा क्य ॥ ५५ ॥ हल क्यच्क्यङोः ख वा स्यात् अगे परत । समिधिता । समिध्यिता । समिधितु । समिध्यितु । दृषदिता । दृषधिता । दृषदितु । दृषधितु । दृषदितव्य । दृषधितव्य ।

*अतः ॥ ५६ ॥ अकारान्तस्य ख भवत्यगे परतः । चिकीर्षिता । चिकीर्षितु । चिकीर्षितव्य । प्रचिकीर्ष्य ।

णेः ॥ ५७ ॥ णेः ख भवत्यगे परत । अततक्षत् । कार्यते । कारण । कारकः ।

ते सेटि ॥ ५८ ॥ तमन्त्रके सेटि परे णे ख भवति अगे परतः । कारितः । कारितवान् । हारितः । हारितवान् । गणित । लक्षित । नियमार्थोऽय योग. त एव सेटि नान्यस्मिन् । कारयिता । हारयिता ।

*नामताल्वाग्येत्नौ ॥ ५९ ॥ आमादिषु परतो णे ख न स्यात् । कारयाचकार । हारयांचकार । गडयत' । मडयतः । स्पृहयालु । महयाय्यः । स्तनयित्नुः । गदयित्नु ।

प्येऽय् घिपूर्वात् ॥ ६० ॥ घिपूर्वाद वर्णाद् परस्य णेरयादेशो भवति प्ये परत प्रकथय्य । प्रशमय्य । प्रवेगिदय्य । प्य इति किं ? प्रबेभिदित' । घिपूर्वादिति किं ? प्रतिपाद्य गत' ।

वाऽऽप. ॥ ६१ ॥ आपः परस्य णेरय् भवति वा प्ये परे । प्रापय्य । प्राप्य ।

क्षेर्दी. ॥ ६२ ॥ क्षे. प्ये परे दीर्भवति । प्रक्षीय । परिक्षीय ।

तेऽण्ये ॥ ६३ ॥ अण्यार्थे तसज्ञे क्षेर्दीर्भवति । क्षीणो देवदत्त' । प्रक्षीणो यज्ञदत्तः । अण्य इति किं ? क्षितमस्य ।

वा दैन्याक्रोशे ॥ ६४ ॥ क्षेर्वा दीर्भवति दैन्ये आक्रोशे च तेऽण्ये परत । क्षितोऽय । क्षीणोऽय । क्षितोऽसि जाल्म । क्षीणोऽसि जाल्म ।

*सिस्यमीयुट्तामा वौ ग्रहाञ्ज्ञनदृशो मिट् ॥

॥ ६५ ॥ ग्रहेरजतेभ्यो हनदृशभ्यां च परेषां स्यादीनां कावर्थे णिड वा स्यात् । अग्राहिषातां । अग्रहीषाता । ग्राहिष्यते । ग्रहीष्यते । ग्राहिषीष्ट । ग्रहीषीष्ट । ग्राहिता । ग्रहीता । अग्लायिषातां । अग्लासातां । ग्लायिष्यते । ग्लास्यते । ग्लायिषीष्ट । ग्लासीष्ट । ग्लायिता । ग्लाता । अचायिषाता । अचेषाता । अस्ताविषातां । अस्तोषातां । चायिष्यते । चेष्यते । स्ताविष्यते । स्तोष्यते । अघानिषाता । अहसातां । अवधिषाता । घानिष्यते । हनिष्यते । घानिषीष्ट । वधिषीष्ट । घानिता । हता । अदर्शिषातां । अदृक्षातां । दर्शिष्यते । द्रक्ष्यते । दर्शिषीष्ट । द्रक्षीष्ट । दर्शिता । द्रष्टा । स्यादीनामिति किं ? ददे दान । लवितव्यः केदार । काविति किं ? लविष्याति केदार । पविष्यति यवराशि । ग्रहादिग्रहण किं ? पक्ष्यते ओदन ।

दीङोऽचि क्ङिति युक् ॥ ६६ ॥ दीङ क्ङित्यजादौ परे युगागमो भवति । उपदिदीयेपे । उपदिदीये । उपदिदीयाते । उपदिदीयिरे । अचीति किं ? उपदीयते । क्ङितीति किं ? उपदान ।

इटि चात्त्व ॥ ६७ ॥ इड्यजादौ च क्ङित्यगे परे आकारातस्य ख भवति । पपिथ । जग्लिथ । पपतु । पपु । आहत् । प्रपा ।

ईद्ये ॥ ६८ ॥ आकारांतस्य ये परे ईत्व भवति । देय । धेय । स्थेय ।

घुमास्थागापाहाक्सा हलि ॥ ६९ ॥ एषा हलादौ क्ङिति ईद् भवति । दीयते । देदीयते । धीयते । देधीयते । धीत वत्सेन । मीयते । मेमीयते । स्थीयते । तेष्ठीयते । गीयते । जेगीयते । गीत । गीतवान् । पीयते । पेपीयते । पीत । पीतवान् । पीत्वा । हीयते । हीनः । हीनवान् । अवसीयते । अवसेषीयते । हलीति किं ? ददतुः ।

लिङ्येत् ॥ ७० ॥ घ्वादीनामेद्भवति परे । देयात् । धेयात् । मेयात् । गेयात् । पेयात् । हेयात् । अवसेयात् ।

वाऽस्थः स्फादेः ॥ ७१ ॥ स्फादेः स्थाहीनस्य लिङ्येद्वा स्यात् । ग्लायात् । ग्लेयात् । म्लायात् । स्नेयात् स्नायात् । अस्थ इति किं ? स्थेयात् । देरिति किं ? पायात् ।

न ल्ये ॥ ७२ ॥ घ्वादीनामीत्व न ल्ये परे । प्रदाय । प्रधाय । प्रमाय । प्रस्थाय प्रगाय । प्रपाय । अवहाय । अवसाय ।

वेर्मेङः ॥ ७३ ॥ मेङः ल्ये इत्व अपमित्य । अपमाय ।

*लुङ्लङ्लृङ्ष्वमाङाऽट् ॥ ७४ ॥ भवति लुङादिषु परत माङ्योग विहाय अकार्षीत् । अकरोत् । अकरिष्यत् । अहार्षीत् अहरत् । अहारिष्यत् । ऐक्षिष्ट । ऐक्षत । ऐक्षिष्यते । औब्जीत् । औब्जत् । औब्जिष्यत् अमाङा इति किं ? मा हार्षीत् । मा भवान् षीत् । मा स्म करोत् । मेक्षिष्ट । मा स्मेक्षत । मोब्जीत् । मानिरसीत् । मास्म निरटीत् । मासानिरटत् । अग इति निवृत्त ।

*हल्श्नुधुभ्रुवोऽचीयुव्यो ॥ ७५ ॥ एषा इवर्णोवर्णयोरियुवौ स्त अजादौ परे । आप्नुवति । शक्नुवति । चिक्षियतुः । चिक्षियु । वुप्दुवतुः । वुप्दुवु । भ्रुवौ । भ्रुवः । हल्श्नु इति किं ? चिन्वति । सुन्वति । अचीति किं ? नी. । लु ।

चस्यास्ते ॥ ७६ ॥ चस्य य्वोः इयुवौ स्तः असेऽचि परतः । इयर्ति । इयर्त. । इयूति । इमेष । उवोष । अस्य इति किं ? ईषतुः । ईषु । ऊषतुः । ऊषु ।

शूठावादेशौ स्तः क्सेजे झलादौ किति क्ङौ च परत । प्रश्नः विश्नः । पृष्ट । पृष्टवान् । पृष्ट्वा । पृष्टिः । शब्दप्राट् । श्योमा । स्यूतः । स्यूतवान् । स्यूत्वा । स्यूति । पटस्यू । घूतः । घूतवान् । घूत्वा । घूतिः । अक्षद्यू. । अक्षद्युवौ, अक्षद्युवः । हिरण्यद्यू. । हिरण्यद्युवौ । हिरण्यद्युव ।

ज्वरत्वरश्रिव्यविमवां वोङो ॥ १७ ॥ ज्वरादीना वकारस्योङश्च ऊभवति ङझलादौ क्ङौ च । जूर्ति । जू । जुरौ । जुरः । तूर्ति । तू: । तुरौ । तुर' । तूर्ण । तूर्णवान् । श्रोमा । श्रूत. । श्रूतवान् । श्रूः श्रुवौ । श्रुवः । ऊतिः । ऊ । उवौ । उवः । मूर्ति. । मू । मुवौ । मुव ।

र ख ॥ १८ ॥ रेफात्परयो छ्वो' ख भवति । हुर्छा–हूर्ण. । हूर्णवान् । हू. । हुरौ । हुरः हूर्ति । मूर्छा–मू । मुरौ मुर. । मूर्त । मूर्तवान् । मूर्ति । तुर्वी–तूर्ण । तूर्णवान् । तू । तुरौ । तुर' । धुर्वी–धू । धुरौ । धुरः । धूर्ण । धूर्णवान् । धूर्ति ।

*ईडीट ॥ १९ ॥ इट' परस्य ईटि परे अर्थात् से ख भवति । अदेवीत् । असेवीत् । अको पीत् । अमोषीत् । ईडीति किं ? अलविपु । इट इति किं ? अकोपीत् ।

*असिद्धोऽत्राभादयुग्वुक् ॥ २० ॥ असिद्ध भवत्याभाच्छास्त्र अत्र शास्त्रे युग्वुग्वर्जिते क र्तव्येएधि, शाधि इत्यत्र एत्वशाभावयो कृतयो र्झल्लक्षण धित्वमप्राप्तमसिद्धत्वात् भवति । जहीत्यत्र जभावे कृतेऽनो हेरुप् प्राप्त'सिद्धत्वान्नास्ति । अत्रेति किं ? अभाजि । एधि नरा नासिद्ध । आभादिति किं ? रराधिव । रराधिम । एणसे नुम्नासिद्ध । अयुग्वुगिति किं ? उपादिदीये । बभूव । यणि उवि च कर्तव्ये युगुवुकौ नासिद्धौ ।

*श्नान्नः ख ॥ २१ ॥ श्नात्परस्य नकारस्य ख भवति । व्यनक्ति धर्मं । भनक्ति पाप । श्नादिति किं ? नदनः । सानुबधग्रहण किं ? यत्नाना ।

हलुङ' क्ङित्यनिदित' ॥ २२ ॥ हलुङो नकारस्य ख भवति अनिदितो गो क्ङितिपरे । ध्वस्त । ध्वस्तवान् । दनीध्वस्यते । सस्यते । सनीस्रस्यते । हलग्रहण किं ? नीत । उङः इति किं ? नद्धः । क्ङितीति किं ? ध्वसित्वा । स्रसित्वा । अनिदित इति किं ? शक्यते । शाशक्यते । मक्यते । मामक्यते ।

+कपलगोंगविकारोपतापे ॥ २३ ॥ कपिल्ग्योर्नख भवति अगविकारोपतापयोः क्ङिति । विकपित । विलगित । विकम्पितो विलगितोऽन्यत्र ।

गमहनजनखनघसोऽनाङि ॥ २४ ॥ गमादीना हलुङः ख भवति क्ङिति अनङ्परे । जग्मतुः । जग्मुः । जघ्नतु । जघ्नु. । जज्ञे । जज्ञाते । जज्ञिरे । चख्नतु. । चख्नुः । जक्षतु । जक्षु' । अनङीति किं?अगमत् । अघसत् ।

*दशसजः शपि ॥ २५ ॥ दशिसज्योर्नख भवति शपि परे । दशति । दशत । दशति । सजति । सजत' । सजति ।

रजेः ॥२६॥ रजेर्नकारस्य शपि परत ख भवति । रजति । रजत ।

णौ मृगरमणे ॥२७॥ रजेर्नस्य णौ परे ख स्यात् मृगरमणार्थे । रजयति मृगान् व्याध । मृगरमण इति किं?रञ्जयति सभा नट ।

घञि भावकरणे ॥२८॥ रजेर्नख भवति भावे करणे च घञि परत' । रजन रज्यतेऽनेन वा राग' । भावकरण इति किं?रज्यतेऽस्मिन्निति रग ।

स्यदो जवे ॥ २९ ॥ स्यदेर्घञि नखमनप च निपात्यते जवेऽर्थे । गोस्यद' । अश्वगोस्यदः ।

जव इति किं ? घृतम्यदः ।

* दशनावोदैधौद्मप्रश्रथहिमश्रथाः ॥३०॥ दशनादयो निपात्यतेऽनङादौ परतः । दशनः । दशेर्नख । अवोदः । उदेर्घञि नख । एधः । इधेर्घञि नखैपौ । औद्मः । उदेर्मनि नखैपौ । प्रश्रथः । हिमश्रथः । प्रहिमाभ्यां श्रथेर्घञि नखमैभावौ निपात्यौ ।

नाऽचोऽर्चे ॥३१॥ अंच पूजायामर्थे नख न भवति । अचितः शांतिनाथः । अंचितवान् । जिन । अचित्वा गुरून् गतः । अर्च इति किं ? उदक्तमुदकं कूपात् ।

क्त्वि स्कन्दस्यदोः ॥३२॥ अनयोः क्त्वा परे नख न स्यात् । स्कत्त्वा । स्यत्त्वा । क्त्वीति किं ? प्रस्कद्य । प्रस्यद्य ।

*नशजोर्वा ॥ ३३ ॥ नशेर्जकारांतस्य च क्त्वि परे नख वा स्यात् । नष्ट्वा । नंष्ट्वा । रक्त्वा रंक्त्वा । भक्त्वा । भंक्त्वा ।

भजेर्ञौ ॥ ३४ ॥ भजेर्ञौ परतः नख वा स्यात् । अभाजि । अभंजि पाप मुनिना ।

*शासोऽङ्हलीट् ॥ ३५ ॥ शासो गोरुङः इङ्वाति अङि हलादौ च क्ङिति परतः । आशिषत् । शिष्टः । शिष्टवान् । शिष्ट्वा । शिष्टिः । शिष्वः । शिष्मः । अङ्हलीति किं ? शशासतु । शशासुः ।

क्वौ ॥ ३६ ॥ शास उङः क्वावित्व स्यात् । आर्यशीः ।

शा हौ ॥ ३७ ॥ शासः शा इत्ययमादेशो भवति हौ परे । प्रशाधि । अनुशाधि ।

हतेर्जः ॥ ३८ ॥ हतेर्ज इत्ययमादेशो भवति हौ परतः । जहि मंघु पाप वा ।

*हन्यम्रमनयमगमवनतितनादेर्डख झलि ॥ ३९ ॥ हनादीनां वनतेस्तनादीनां च झलादौ क्ङिति परे डख स्यात् । हतः । हतवान् । हत्वा । हतिः । मतः । मतवान् । मत्वा । मतिः यतः । यतवान् । यत्वा । यति । रतः । रतवान् । रत्वा । रति । नतः । नतवान् । नत्वा नति । गत । गतवान् । गत्वा । गति । वतः । वतवान् । वत्वा । वति । तत । ततवान् । तत्वा । ततिः । क्षतः । क्षतवान् । क्षत्वा । क्षति । क्षितः । क्षितवान् । क्षित्वा । क्षितिः । ऋत । ऋतवान् । ऋत्वा । ऋतिः । तृत । तृतवान् । तृत्वा । तृति । घृतः । घृतवान् । घृत्वा । घृतिः । वतः । वतवान् । वत्वा । वति हनादीनामिति किं ? तातः । दांत । झलीति किं ? हन्यते । मन्यते ।

प्ये ॥ ४० ॥ हनादीनां प्ये परे डख भवति । प्रहत्य । प्रमत्य । प्रतत्य । प्रघत्य । प्रक्षत्य ।

वा मः ॥ ४१ ॥ हनादीनां मांतानां प्ये परे डख वा भवति । नियत्य, नियम्य । वियत्य, वियम्य । प्रणत्य, प्रणम्य । आगत्य, आगम्य ।

*गमादीनां क्वौ ॥ ४२ ॥ एषां डख भवति क्वौ परत । जनगत् । कलिंगगत् । मोक्षगतो मुनयः । सयत् । सुमत् । परीतत् । सुसत् ।

न क्ङिचि दीर्घ ॥ ४३ ॥ हनादीनां क्ङिचि परे डख दीर्घ न भवति । हन्यादिति हतिः । मतिः । यतिः । रति । नतिः । गति । ततिः ।

वन्याः ॥ ४४ ॥ डांतस्य गोः वनि परे आत्व भवति । विजावा । अग्रेगावा, दधिक्रावा ।

जन्सनखनां ॥ ४५ ॥ एषां डस्य झलादौ क्ङित्याकारादेशो भवति । जात । जातवान् । जात्वा । जातिः । सातः सातवान् सात्वा । सातिः । खातः । खातवान् । खात्वा । खातिः ।

सनि ॥ ४६ ॥ जनादीनां सनि झलादौ

आत्व स्यात् । पिपासति । झलीति किं ? जिज निषते । सिसनिषति । चिखनिषति ।

ये वा ॥ ४७॥ तेषां यकारे किल्यात्व वा स्यात । जायते । जन्यते । जाजायते । जज न्यते । सायते । सन्यते । सासायते । ससन्यते खायते । खन्यते । चाखायते । चखन्यते ।

तनेर्यकि ॥ ४८ ॥ तनोतेर्यकि आत्व वा स्यात् । तायते । तन्यते ।

सन क्तिचि ख च ॥४९॥ सन' खमात्च वा स्यात् क्तिचि परतः।सतिः सातिः सतिः ।

अगे ॥ ५० ॥ अगे इत्ययमधिकारो ज्ञेय । वक्ष्यति-हलो यः । बेभिदिता । चेच्छिदिता । अग इति किं ? बेभिद्यते । चेच्छिद्यते ।

*भ्रस्जरसोऽऱ् ॥ ५१ ॥भ्रस्जे' फेमकारयो रगेऽर भवति वा। भ्रष्टा । भर्ष्टा । भ्रष्टु । भर्ष्टुं भर्ष्टव्य । भ्रष्टव्य । भर्जन । भ्रज्जन । भर्गःभ्रज्ज.

*दरिद्र स लुङि ॥ ५२ ॥ दरिद्राते स वा स्यात् लुङि परत ।अदरिद्रात्।अदरिद्रासात्

असन्नुण्ण्वने ॥ ५३ ॥ दरिद्रातेरग ख स्यात् सकारादिसन वुण ण्वु अनट च विहाय दरिद्यात् । दरिद्यते । असन्वुण्ण्वन इति किं ? दिदरिद्रासति । दरिद्रायको भजति । दरिद्रा यक । दरिद्राण । सकारादिविशेषण सन किं ? दिदरिद्रिषति ज्ञापनमिदमेव दरिद्राते सनीड्विकल्पस्य ।

हलो य ॥ ५४ ॥ हलः परस्य यकारस्य ख भवत्यगे परत । बेभिदिता । बेभिदितु । बेभिदितव्य । मरीमृजिता । मरीमृजकः । हल इति किं ? कण्डूयिता । लोलूयिता ।

वा क्य ॥ ५५ ॥ हल क्यच्क्यङोः ख वा स्यात् अगे परत । समिधिता। समिध्यिता । समिधितु । समिध्यितु । दृषदिता । दृषयिता । दृषदितु । दृषयितु । दृषदितव्य । दृषयितव्य ।

*अतः ॥ ५६ ॥ अकारातस्य ख भवत्यगे परतः । चिकीर्षिता । चिकीर्षितु । चिकीर्षितव्य । प्रचिकीर्ष्य ।

णेः ॥ ५७ ॥ णेः ख भवत्यगे परत । अततक्षत् । कार्यते । कारण । कारकः ।

ते सेटि ॥ ५८ ॥ तसज्ञके सेटि परे णे ख भवति अगे परतः । कारितः । कारितवान् । हारितः । हारितवान् । गणित । लक्षित । नियमार्थोऽय योगः त एव सेटि नान्यस्मिन् । कारयिता । हारयिता ।

*नामतात्स्वाय्येत्नौ ॥ ५९ ॥ आमादिषु परतो णे ख न स्यात् । कारयाचकार । हारयांचकार । गडयतः । मडयतः । स्पृह याल्लु । महयाय्यः । स्तनयित्नुः । गदयित्नु ।

प्येऽय धिपूर्वात् ॥ ६० ॥ धिपूर्वाद' वर्णात् परस्य णेरयादेशो भवति प्ये परत प्रकथय्य । प्रशमय्य । प्रबेभिदय्य । प्य इति किं ? प्रबेभिदित. । धिपूर्वादिति किं ? प्रति पाद्य गत' ।

वाऽऽपः ॥ ६१ ॥ आप. परस्य णेरय् भवति वा प्ये परे । प्रापय्य । प्राप्य ।

क्षेर्दी. ॥ ६२ ॥ क्षेः प्ये परे दीर्भवति । प्रक्षीय । परिक्षीय ।

तेऽण्ये ॥ ६३ ॥ अण्यार्थे तसज्ञे क्षेर्दीर्भवति । क्षीणो देवदत्त' । अक्षीणो यज्ञदत्तः । अण्य इति किं ? क्षितमस्य ।

वा दैन्याक्रोशे ॥ ६४ ॥ क्षेर्वा दीर्भवति दैन्ये आक्रोशे च तेऽण्ये परत' । क्षितोऽय । क्षीणोऽयं । क्षितोऽसि जाल्म ।क्षीणोऽसि जाल्म ।

*सिस्यसीयुट्तासां कौ ग्रहादृशहनदृशो भिट् ॥

॥ ६५ ॥ ग्रहेरजतेभ्यो हन्दृशिभ्यां च परेषां स्यादीनां ञावर्थे जिड् ना स्यात् । अग्राहिषाता । अग्रहीषाता । ग्राहिष्यते । ग्रहीष्यते । ग्राहिषीष्ट । ग्रहीषीष्ट । ग्राहिता । ग्रहीता । अग्लायिषाता । अग्लासाता । ग्लायिष्यते । ग्लास्यते । ग्लायिषीष्ट । ग्लासीष्ट । ग्लायिता । ग्लाता । अचायिषाता । अचेषाता । अस्ताविषाता । अस्तोषाता । चायिष्यते । चेष्यते । स्ताविष्यते । स्तोष्यते । अघानिषाता । अहसाता । अवधिषाता । घानिष्यते । हनिष्यते । घानिषीष्ट । वधिषीष्ट । घानिता । हता । अदर्शिषाता । अदृक्षाता । दर्शिष्यते । द्रक्ष्यते । दर्शिषीष्ट । दृक्षीष्ट । दर्शिता । द्रष्टा । स्यादीनामिति किं ? ददे दान । लवितव्यः केदार । ञाविति किं ? लविष्यति केदार । पविष्यति यवराशिं । ग्रहादिग्रहण किं ? पक्ष्यते ओदनः ।

दीङोऽचि क्ङिति युक्॥६६॥दीङः क्ङित्यजादौ परे युगागमो भवति। उपदिदीयेपे । उपदिदीये । उपदिदीयाते । उपदिदीयिरे । अचीति किं ? उपदीयते । क्ङितीति किं ? उपदान ।

इटि चात्स्व ॥ ६७ ॥ इट्यजादौ च क्ङित्यगे परे आकारांतस्य ख भवति । पपिथ । जग्लिथ । पपतु । पपु । आहृत् । प्रपा ।

ईये ॥ ६८ ॥ आकारांतस्य ये परे ईत्व भवति । देय । धेय । स्थेय ।

घुमास्थागापाहाक्सा हलि ॥ ६९ ॥ एषा हलादौ क्ङिति ईद् भवति। दीयते । देदीयते । धीयते । देधीयते । धीत वत्सेन । मीयते । मेमीयते । स्थीयते । तेष्ठीयते । गीयते । जेगीयते । गीत । गीतवान् । पीयते । पेपीयते । पीत । पीतवान् । पीत्वा । हीयते । हीनः। हीनवान् । अवसीयते। अवसेषीयते । हलीति किं ? ददतु ।

लिङ्येत् ॥ ७० ॥ घ्वादीनामेद्भवति लिङि परे । देयात् । धेयात् । मेयात् । स्थेयात् । गेयात् । पेयात् । हेयात् । अवसेयात् ।

वाऽस्थः स्फादेः ॥ ७१ ॥ आकारांतस्य स्फादेः स्थाहीनस्य लिङ्येद्वा स्यात् । ग्लेयात् । ग्लायात् । म्लेयात् । म्लायात् । स्नेयात् । स्नायात् । अस्थ इति किं ? स्थेयात् । स्फादेरिति किं ? पायात् ।

न प्ये ॥ ७२ ॥ घ्वादीनामीत्व न स्यात् प्ये परे । प्रदाय । प्रधाय । प्रमाय । प्रस्थाय । प्रगाय । प्रपाय । अवहाय । अवसाय ।

वेर्मेङः ॥ ७३ ॥ मेङः प्ये इत्व वा स्यात् । अपमित्य । अपमाय ।

*लुङ्लङ्लृङ्यमाङाऽट् ॥ ७४ ॥ गोरडागमो भवति लङादिषु परत माङ्योग विहाय । अकार्षीत् । अकरोत् । अकरिष्यत् । अहार्षीत् । अहरत् । अहारिष्यत् । ऐक्षिष्ट । ऐक्षत । ऐक्षिष्यते । औब्जीत् । औब्जत् । औब्जिष्यत् । अमाङ इति किं ? मा हार्षीत् । मा भवान् कार्षीत् । मा स्म करोत् । मेक्षिष्ट । मा स्मेक्षत । मोब्जीत् । मानिरसीत् । मास्म निरटीत् । मास्मानिरटत् । अग इति निवृत्त ।

*हल्श्नुधुभ्रुवोऽचीडुव्यो ॥ ७५ ॥ एषां इवर्णोवर्णयोरियुवौ स्तः अजादौ परे । प्राप्नुवति । शक्नुवति । चिक्षियतुः । चिक्षियु । तुष्टुवतुः । तुष्टुवुः । भ्रुवौ । भ्रुवः । हल्श्नु इति किं ? चिन्वति । सुन्वति । अचीति किं ? नी । लू ।

चस्यास्वे ॥ ७६ ॥ चस्य य्वोः इयुवौ स्तः असेऽचि परतः । इयर्ति । इयर्त । इयुति । इयेष । उवोष । अस्व इति किं ? ईयतुः । ईयु । ऊषतु । ऊषु ।

आत्व स्यात् । सिषासति । झलीति किं ? जिजनिषते । सिसनिषति । चिखनिषति ।

ये वा ॥ ४७॥ तेषा यकारे क्ङित्यात्व वा स्यात् । जायते । जन्यते । जाजायते । जजन्यते । सायते । सन्यते । सासायते । ससन्यते खायते । खन्यते । चाखायते । चखन्यते ।

तनेर्यकि ॥ ४८ ॥ तनोतेर्यकि आत्व वा स्यात् । तायते । तन्यते ।

सन क्तिचि ख च ॥४९॥ सनः खमात्वश्च वा स्यात् क्तिचि परत । सति' सातिः सतिः ।

अगे ॥ ५० ॥ अगे इत्ययमधिकारो ज्ञेय । वक्ष्यति–हलो यः । बेभिदिता । चेच्छिदिता । अग इति किं ? बेभिद्यते । चेच्छिद्यते ।

* भ्रस्जरसोऽर् ॥ ५१ ॥ भ्रस्जेः फेसकारयो रगेऽर् भवति वा । भष्टा । भर्ष्टा । भ्रष्टु । भर्ष्टुं भर्ष्टव्य । भ्रष्टव्य । भर्जन । भज्जन । भर्ग'भज्ज.

*दरिद्र ख लुङि ॥ ५२ ॥ दरिद्राते. ख वा स्यात् लुङि परतः । अदरिद्रात् । अदरिद्रासात्

अस्मन्वुण्ण्वनटे ॥ ५३ ॥ दरिद्रातेरग ख स्यात् सकारादिसन वुण ण्वु अनट च विहाय दरिद्यात् । दरिद्यते । अस्मन्वुण्ण्वनटे इति किं ? दिदरिद्रासति । दरिद्रायको व्रजति । दरिद्रायक । दरिद्राण । सकारादिविशेषण सन किं ? दिदरिद्रिषति ज्ञापकमिदमेव दरिद्राते सनीड्विकल्पस्य ।

हलो य. ॥ ५४ ॥ हलः परस्य यकारस्य ख भवत्यगे परत । बेभिदिता । बेभिदितु । बेभिदितव्य । मरीमृजिता । मरीमृजक. । हल इति किं ? ऋड्यिता । लोल्यिता ।

वा क्य ॥ ५५ ॥ हल क्यच्क्यङ्क्योः ख वा स्यात् अगे परत । समिधिता । समिध्यिता । समिधितु । समिध्यितु । दृषदिता । दृषद्यिता । दृषदितु । दृषद्यितु । दृषदितव्य । दृषद्यितव्य ।

* अतः ॥ ५६ ॥ अकारान्तस्य ख भवत्यगे परतः । चिकीर्षिता । चिकीर्षितु । चिकीर्षितव्य । प्रचिकीर्ष्य ।

णेः ॥ ५७ ॥ णेः ख भवत्यगे परत । अततक्षत् । कार्यते । कारण । कारकः ।

ते सेटि ॥ ५८ ॥ तसज्ञके सेटि परे णे ख भवति अगे परतः । कारितः । कारितवान् । हारितः । हारितवान् । गणित । लक्षित । नियमार्थोऽय योगः त एव सेटि नान्यस्मिन् । कारयिता । हारयिता ।

*नामताल्वाय्येत्नौ ॥ ५९ ॥ आमादिषु परतो णे ख न स्यात् । कारयाचकार । हारयाचकार । गडयतः । मडयतः । स्पृहयालु । महयाय्य' । स्तनयित्नुः । गदयित्नु ।

ल्येऽय् घिपूर्वात् ॥ ६० ॥ घिपूर्वाद वर्णाद् परस्य णेरयादेशो भवति ल्ये परत प्रकथय्य । प्रशमय्य । प्रबेभिदय्य । ल्य इति किं ? प्रबेभिदित. । घिपूर्वादिति किं ? प्रतिपाद्य गत. ।

वाऽऽप' ॥ ६१ ॥ आप परस्य णेरय् भवति वा ल्ये परे । प्रापय्य । प्राप्य ।

क्षेर्दी. ॥ ६२ ॥ क्षेः ल्ये परे दीर्भवति । प्रक्षीय । परिक्षीय ।

तेऽण्ये ॥ ६३ ॥ अण्यार्थे तसज्ञे क्षेर्दीर्भवति । क्षीणो देवदत्त. । अक्षीणो यज्ञदत्तः । अण्य इति किं ? क्षितमस्य ।

वा दैन्याक्रोशे ॥ ६४ ॥ क्षेर्वा दीर्भवति दैन्ये आक्रोशे च तेऽण्ये परत । क्षितोऽय । क्षीणोऽयं । क्षितोऽसि जाल्म । क्षीणोऽसि जाल्म । *सिस्यमीयुट्तासौ वौ ग्रहाहृदृनहशो भिट् ॥

॥ ६५ ॥ ग्रहेरजतेभ्यो हनदृशभ्यां च परेषां स्यादीनां ञावद्वर्थे त्रिङ् वा स्यात् । अग्राहिषातां । अग्रहीषाता । ग्राहिष्यते । ग्रहीष्यते । ग्राहिषीष्ट । ग्रहीषीष्ट । ग्राहिता । ग्रहीता । अग्लायिषातां । अग्लासातां । ग्लायिष्यते । ग्लास्यते । ग्लायिषीष्ट । ग्लासीष्ट । ग्लायिता । ग्लाता । अचायिषाता । अचेषाता । अस्ताविषातां । अस्तोषाता । चायिष्यते । चेष्यते । स्ताविष्यते । स्तोष्यते । अघानिषाता । अहसाता । अवधिषाता । घानिष्यते । हनिष्यते । घानिषीष्ट । वधिषीष्ट । घानिता । हता । अदर्शिषाता । अदृक्षातां । दर्शिष्यते । द्रक्ष्यते । दर्शिषीष्ट । द्रक्षीष्ट । दर्शिता । द्रष्टा । स्यादीनामिति किं ? ददे दान । लवितव्यः केदार । ञाविति किं ? लविष्यति केदार । पविष्यति यवराशि । ग्रहादिग्रहणं किं ? पक्ष्यते ओदनः ।

दीङोऽचि क्ङिति युक् ॥ ६६ ॥ दीङः क्ङित्यजादौ परे युगागमो भवति । उपदिदीयेषे । उपदिदीये । उपदिदीयाते । उपदिदीयिरे । अचीति किं ? उपदीयते । क्ङितीति किं ? उपदान ।

इटि चात्त्व ॥ ६७ ॥ इट्यजादौ च क्ङित्यगे परे आकारांतस्य ख भवति । पपिथ । जग्लिथ । पपतु । पपु । आहत्व । अपा ।

ईर्ये ॥ ६८ ॥ आकारांतस्य ये परे ईत्व भवति । देय । धेय । स्थेय ।

घुमास्थागापाहाक्सा हलि ॥ ६९ ॥ एषां हलादौ क्ङिति ईङ् भवति । दीयते । देदीयते । धीयते । देधीयते । धीत वत्सेन । मीयते । मेमीयते । स्थीयते । तेष्ठीयते । गीयते । जेगीयते । गीत । गीतवान् । पीयते । पेपीयते । पीत । पीतवान् । पीत्वा । हीयते । हीनः । हीनवान् । अवसीयते । अवसेषीयते । हलीति किं ? ददतु' ।

लिङ्येत् ॥ ७० ॥ घ्वादीनामेद्भवति लिङि परे । देयात् । धेयात् । मेयात् । स्थेयात् । गेयात् । पेयात् । हेयात् । अवसेयात् ।

वाऽस्थः स्फादेः ॥ ७१ ॥ आकारांतस्य स्फादेः स्थाहीनस्य लिङ्येद्वा स्यात् । ग्लेयात् । ग्लायात् । म्लेयात् । म्लायात् । स्नेयात् । स्नायात् । अस्थ इति किं ? स्थेयात् । स्फादेरिति किं ? पायात् ।

न प्ये ॥ ७२ ॥ घ्वादीनामीत्व न स्यात् प्ये परे । प्रदाय । प्रधाय । प्रमाय । प्रस्थाय । प्रगाय । प्रपाय । अपहाय । अवसाय ।

वेर्मेङः ॥ ७३ ॥ मेङः प्ये इत्व वा स्यात् । अपमित्य । अपमाय ।

*लुङ्लङ्लृङ्ष्वमाङाऽट् ॥ ७४ ॥ गोरडागमो भवति लुङादिषु परत माङ्योग विहाय । अकार्षीत् । अकरोत् । अकरिष्यत् । अहार्षीत् । अहरत् । अहरिष्यत् । ऐक्षिष्ट । ऐक्षत । ऐक्षिष्यते । औब्जीत् । औब्जत् । औब्जिष्यत् । अमाङा इति किं ? मा हार्षीत् । मा भवान् कार्षीत् । मा स्म करोत् । मेक्षिष्ट । मा स्मेक्षत । मोब्जीत् । मानिरसीत् । मास्म निरटीत् । मानिरटत् । अग इति निवृत्त ।

*इलश्नुधुभ्रुवोऽचीयुव्यो ॥ ७५ ॥ एषां इवर्णोवर्णयोरियुवौ स्तः अजादौ परे । आप्नुवति । शक्नुवति । चिक्षियतुः । चिक्षियु । लुलुवतु' । लुलुवुः । भ्रुवौ । भ्रुवः । इलश्नु इति किं ? चिन्वति । सुन्वति । अचीति किं ? नी' । लू' ।

चस्यास्वे ॥ ७६ ॥ चस य्वोः इयुवौ स्तः अस्वेऽचि परतः । इयर्ति । इयर्षः । इयृति । इयेष । उवोष । अस्व इति किं ? ईषतुः । ईषु । ऊषतु' । ऊषु ।

स्त्रियाः ॥ ७७ ॥ स्त्रीशब्दस्येय् भवत्यचि परतः । स्त्रियौ । स्त्रिय ।

वाऽम्शसोः ॥७८॥ स्त्रिया वा इय् भवति अम्शसो परत.। स्त्रिय । स्त्रीं । स्त्रिय । स्त्री.।

औतः ॥ ७९ ॥ ओतः आकारो भवति अम्शसोः परतः । गां । गा । द्यां । द्याः ।

*यणिणः ॥ ८० ॥ इणोऽचि यण् भवति । यति । यतु । यन ।

×वेक. ॥ ८१॥ इको यण् वा भवति अचि परत ।अधीयति । अधियति । अधीयन्।अधियन्।

एर्गिवाक्चादुड्डोऽसुधियः ॥८२ ॥ गिवाक्चाद् परस्माद् उङ परस्य इवर्णस्य यण् भवत्यचि सुधीशब्दं त्यक्त्वा । सुन्यौ । सुन्य' । परिण्यौ । परिण्यः।ग्रामण्यौ । ग्रामण्यः । सेनान्यौ । सेनान्यः । चिच्ये । चिच्याते । निन्युः । निन्युः । गिवाकचादिति किं ? नियौ । नियः । उङ इति कि ? यवक्रियौ । असुधिय इति किं ? सुधियौ । सुधियः ।

सुप्योः ॥ ८३ ॥ गिवाक्चादुङः परस्योवर्णस्य सुप्यजादौ परे यण् भवति । सुल्वौ । सुल्वः।खल्प्व.।सुपीति किं ? लुलुवतु'।लुलुवुः ।

दृन्करपुनर्वर्षाभ्यो भ्व' ॥ ८४ ॥ एभ्यो भवतेर्यण् भवति अजादौ सुपि परे । दृन्भ्वौ । दृन्भ्व । करभ्वौ । करभ्व । पुनर्भ्वौ। पुनर्भ्व. । वर्षाभ्वौ । वर्षाभ्व । नियमोऽयं—एभ्य एव भ्वो यण् भवति नान्यस्मात्।स्वयंभुवौ।स्वयंभुव ।

लुङ्लिटोर्वुक् ॥ ८५ ॥ भुवो वुक् भवति लुङ्लिटोरचि परे । अभूवम्।अभूवन् । बभूव । बभूवतु' ।

ह्रोर्गे व ॥ ८६ ॥ ह्रोरुकारस्य वकारादेशो भवत्यजादौ गे परत । जुह्वतु । ग इति किं ? जुहुवतु । जुहुवु. ।

गोहेरुङ्ङ ॥ ८७ ॥ गोहेरुङः उङ् भवति अचि परतः । निगूहते । निगूहयति । निगूहकः । साधुनिगूही । निगूह निगूह निगूहो वर्तते । गूहति । उपगूहक । गोहेरिति विकृतनिर्देशः,किं'निजुगुह । निजुगूहतुः,। अचीतिकिं' निगोढा । निगोढु । निगोढव्य ।

दोषो णौ ॥८८॥ दोषः उङो णौ परतः ऊङ् भवति । दूषयति । दूषयत । दूषयति । णौ इति किं'दोष. ।

वा चित्ते ॥८९॥ दोषो णावुङःऊङ्वा स्यात् चित्तार्थे । चित्त दूषयति चित्त दोषयति । प्रज्ञा दोषयति । प्रज्ञा दूषयति । चित्त इति किं'एकातवादप्रयोग दूषयति ।

* घटादिकगेवनुजनीजूष्क्नस्क्नस्रज्यमोऽपर्यपस्खलत्क्रमुचमूयम प्रोऽम्न्योस्तु दीर्घा ॥ ९० ॥ पर्यपपूर्वस्खलविवर्जिताना घटादीनां कगेवनुजनीजूष्क्नस्क्नस्रजीना अमन्तानां च कमुचम्यामिवर्जिताना चोङ प्रो भवति णौ अम्निपरे तु दीर्घा । घटयति । घटघट । घाटघाट । अघटि । अघाटि । व्यथयति । व्यथव्यथ । व्याथव्याथ । अव्यथि । अव्या[illegible] । कगयति । कगकग । कागकाग । अकगि । अकागि । वनयति । वनवन । वानवान । अवनि । अवानि । जनयति ।जनजन । जानजान । अजनि। अजानि।जरयति। जरजर। जारजार । अजरि । अजारि । क्नसयति । क्नस क्नस । क्नास । क्नास । अक्नसि । अक्नासि । क्नसयति। क्नसक्नस।क्नासक्नास। अक्नसि । अक्नासि । रजयति । रज रज । राज राज । अरजि । अराजि । गमयति । गमगम । गामगाम।अगमि अगामि । दमयति । दमदम । दामदाम । अदमि । अदामि । अप-

र्यपस्खत्कमूचमूयम इति किं ? परिस्खादयति । परिस्खाद । परिस्खाद परिस्खाद । पर्यस्खादि । अपस्खादयति । अपस्खादमपस्खाद । अपास्खादि । कामयते । काम काम । अकामि । आचामयति । आचाममाचाम । आचामि । आयामयति । आयाममायाम । आयामि । पर्यपपूर्व इति किं ? स्खदयति ।

*शमोऽदर्शे ॥ ९१॥ शम प्रो भवत्यदर्शेऽर्थे णौ अमुन्योस्तु दीर्वा । शमयति राग । शमशम। शामशाम । अशमि । अशामि । अदर्श इति किं ? निशामयति रूप ।

*यमोऽपरिवेषे स्वार्थे च ॥ ९२ ॥ यमेरपरिवेषेऽर्थे स्वार्थे च णौ प्रो भवत्यमुन्योस्तु दीर्वा। यमयति । यम यम । याम याम । अयमि । अयामि । अपरिवेषे इति किं ? यामयत्यतिथीन्। णावित्येवास्य सिद्धे स्वार्थे चेति वचन ज्ञापकमन्येषां स्वार्थे णिचि प्रो न भवतीति । स्यमै वितर्के स्यामयते ।

*मारणतोषणनिशाने ज्ञश्च ॥ ९३ ॥ मारणादिष्वर्थेषु जानातेः स्वार्थे च णौ परतः प्रो भवत्यमन्योस्तु दीर्वा । सज्ञपयति मृगान् व्याधः । ज्ञपयति गुरु शिष्यः । ज्ञपयति शरान् । तीक्ष्णीकरोति । स्वार्थे चेति समुच्चयार्थश्चशब्दः ।

*चह शाठ्ये ॥ ९४ ॥ चहः शाठ्येऽर्थे स्वार्थे णौ प्रादेशो भवत्यमन्योस्तु दीर्वा। चहयति। चह चह । चाह चाह । अचहि । अचाहि । शाठ्य इति किं ? चह चह । अचहि । कथादिष्वन्तर्गतत्वादेव चहयतीति सिद्ध। वचन तु दीत्वार्थे ।

*वाऽगेर्ज्वलह्वलह्मलनमग्लास्नावनुवमां ॥ ९५ ॥ ज्वलादीनामगिपूर्वाणां प्रो वा स्यात् णौ परत । ज्वलयति । ज्वालयति । ह्वलयति, ह्वालयति।ह्मलयति, ह्मालयति।नमयति, नामयति । ग्लपयति, ग्लापयति । स्नपयति, स्नापयति । वनयति, वानयति । वमयति, वामयति।अगेरिति किं ? प्रज्वालयति । प्रग्लापयति । प्रस्नापयति ।

खचि ॥९६॥ खचि परे णौ प्रो भवत्युङ्ः । युगधरः । वसुधरा । पुरदरः ।

ह्रादस्ते ॥ ९७ ॥ ह्रादः प्रादेशो भवति तसङ्के परे । प्रह्नत्तः । प्रह्नत्तवान् । त इति किं ? प्रह्लादयति ।

×क्त्योः ॥ ९८ ॥ क्तिक्त्योः परतः ह्लादेः प्रो भवति । प्रह्लत्तिः ।

*छादेर्घेऽद्व्यादिगेः ॥९९॥ छादेरुङ्ः प्रो भवति घत्ये परे द्व्यादिगीन् विहाय । छदः । प्रच्छद । उरश्छदः । शिरश्छद । तनुच्छदः । अद्व्यादिगेरिति किं?समुपच्छाद?।समुपाभिच्छादः।

*मन्क्वौ ॥१००॥ छादेः प्रो भवति मन्क्वौ च परतः । छद्म । प्रच्छद् । उपच्छद् ।

*झलहोर्हिर्धिः ॥१०१॥ झलतात् ह्वोश्चोत्तरस्य हेर्धिर्भवति । विद्धि । छिन्दि । जुहुधि । झलुहोरिति किं ? याहि ।

ञेरुप् ॥१०२॥ ञेः परस्य तस्योप् भवति। अपाचि । अस्तावि । अकारि ।

अतो हे ॥१०३॥अकारान्तात्परस्य हेरुब्भवति । भव । दीव्य । कुरु । अत इति किं ? स्तुहि । पाहि । हेरिति किं ? जीवतात् त्व ।

*उतोऽस्फात् ॥ १०४ ॥ अस्फात्परो यः उकारान्तस्त्यः तदन्ताद्धेरुप् भवति। सुनु । चिनु। कुरु । उत इति किं ? जानीहि । अस्फादिति किं ? अक्ष्णुहि । आप्नुहि ।

वा,म्वोः,स्व ॥१०५॥ अस्फादुतः वा वा स्यात् मकारवकारयोः परतः । सुन्मः,

सुनुमः । सुन्वः, सुनुवः । सुन्महे, सुनुमहे । तन्मः, तनुमः । तन्वः, तनुवः । तन्वहे, तनुवहे । तन्महे, तनुमहे ।

*कृञ्यिच ॥१०६॥ कृञः परस्यातः ख भवति यकारादौ ग्वोश्च परतः । कुर्यात् । कुर्यातां । कुर्युः। कुर्वः। कुर्मः । कुर्वहे। कुर्महे। यि वेति किं ? कुरुतः ।

*गेऽतः क्ङित्युत् ॥१०७॥ कृञोऽत उद्भवति गे क्ङिति परतः । कुरुत । कुर्वंति । क्ङितीति किं ? करोमि ।

श्नऽस' ख ॥१०८॥ श्नसः अस्तेश्चातः ख स्यात् वा गे क्ङिति परतः । रुधति । स्वः। स्मः। स्थः। स्त । सति। क्ङितीति किं ? रुणध्मि। अस्मि। असि । अस्ति ।

यस्नोरातः ॥१०९॥ यस्नोराकारस्य ख भवति गे क्ङिति परतः । संजिहते । मिमते । मिमतां । क्रीणति । क्रीणते । लुनति । लुनते। यस्नोरिति किं ? याति। आत इति किं ? बिभ्रति।

हस्यभोरीः ॥ ११० ॥ घुसञ्ज्ञकवर्जितस्य श्नस्य आ इत्येतस्य च ईत्व स्यात् हलादौ क्ङिति परतः । मिमीवहे । मिमीमहे । मिमीषे । मिमीध्वे । मिमीते । लुनीव' । लुनीमः। लुनीत । हलीति किं ? मिमते । लुनति । अभोरिति किं ? दद्व । दद्मः । दध्वः । दध्मः ।

इ दरिद्रः ॥१११ ॥ दरिद्रातेरात इत्त्व स्यात् हलादौ क्ङिति गे परत' । दरिद्रिवः । दरिद्रिम' । दरिद्रिथः । दरिद्रितः। दरिद्रियात्।

भ्यो वा ॥११२॥ बिभेतेर्वा इइ भवति हलादौ क्ङिति गे परतः । बिभिवः। बिभीवः। बिभिमः । बिभीम । बिभिमः । बिभीथः । बिभितः । बिभीतः । बिभियात् । बिभीयात् । ग इति किं ? भीतः । भीयते ।

हाक ॥११३॥ ओहाको वा इत्व भवति हलि क्ङिति गे परत । जहिवः । जहीव. । जहिमः । जहीमः । जहिमः । जहीथः । जहितः । जहीत ।

आ च हौ ॥११४॥ हाको हौ परे आत्व भवति इत्व वा । जहाहि, जहिहि, जहीहि ।

यि ख ॥११५॥ हाकः ख भवति यकारादौ गे क्ङिति परतः। जह्यात्। जह्यातां।जह्युः।

*घ्वसो रेच्चखे ॥११६॥ घुसञ्ज्ञानामस्तेश्च हकारादौ हौ परे एत्त्व स्यात् तस्य सस्य च ख। देहि । धेहि । एधि । हकारादाविति किं ? दद्यात् । धत्तात् । स्तात् ।

* हल्मध्ये लिट्यत ॥ ११७ ॥ हलोर्मध्ये वर्तमानस्यात' एचखे स्तःक्ङिति परत। नेमतु'। नेमुः । पेचतु' । पेचु । शेकतुः । शेकुः । हल्मध्य इति किं ? आटतु. । आटु. । अत इति किं । दिदिवतुः । दिदिवु । तकारः किं ? शशासतु' । शशासुः ।

सेटि ॥ ११८ ॥ सेटि लिटि परत' हल्मध्ये वर्तमानस्यातःएचखे स्त' । येमिथ । पेचिथ । शेकिथ । सेटीति किं ? पपक्थ ।

फलभजोः ॥ ११९ ॥ फलभजोरेचखे स्तः क्ङिति लिटि सेटि च परतः । फेलतु'। फेलिथ। भेजतु । भेजिथ । भेजे । भेजाते । भेजिरे ।' नियमार्थोऽयं योग । एतयोरेव आदेशादेरेचखे नान्यस्य । चकणतुः। चकणु । चकणिथ । जगदतु । जगदिथ । उवसिथ । इयजिथ ।

त्रप्त्रो ॥ १२० ॥ त्रपतरत्योर्लिट्येचखे स्त । त्रेपे । त्रेपाते । त्रेपिरे । तेरतु. । तेरुः । तेरिथ । इदमपि नियमार्थ--अनेकहल्मध्यगत-स्यात त्रपेरेव एम्निर्वृत्तस्यातः तरतेरेव नान्यस्य। ततक्षतु । ततक्षिथ । ससरतुः। ससरिथ । विश-।

वरतुः । विरराधिथ । चकरतु । चकरिथ ।

बधे राधेः ॥ १२१ ॥ बधेऽर्थे राधेर्लिटि एत्वखले स्तः । रेधतुः । रेधुः । रेधिथ । बध इति किं ? आरराधतुः ।

*न शसदद्द्वादेः ॥ १२२ ॥ शसददो वादीनां च लिटयेत्त्वखले न स्तः । विशशसतुः । विशशसुः । विशशसिथ । ददृदे । दददाते । ददृदिरे । ववलतुः । ववलुः । ववलिथ । ववले ववलाते । ववलिरे । ववसे । ववसाते । ववसिरे ।

*वा भ्रम्वमत्रसजॄ ॥ १२३ ॥ भ्रमादीनां लिटयेत्त्वखले वा स्तः । भ्रेमतुः । भ्रेमुः । भ्रेमिथ । बभ्रमतुः । बभ्रमुः । बभ्रमिथ । वेमतुः । वेमुः । वेमिथ । ववमतुः । ववमुः । ववमिथ । त्रेसतुः । त्रेसुः । त्रेसिथ । तत्रसतुः । तत्रसुः । तत्रसिथ । जेरतुः । जेरुः । जेरिथ । जजरतुः । जजरुः । जजरिथ । भ्रमेरादेशादित्वाद् वमेर्वादित्वात् त्रसेरनेकहल्लात् जॄष एगुनिर्गुणाकारत्वादमासेर्विकल्पः ।

*फणां ॥ १२४ ॥ फणादीनां सप्तानामेत्त्वखले वा स्तः क्ङिति लिटि सेटि च परतः । फेणतुः । फेणुः । फेणिथ । पफणतुः । पफणुः । पफणिथ । रेजतुः । रेजुः । रेजिथ । रराजतुः । रराजुः । रराजिथ । भ्रेजे । भ्रेजाते । भ्रेजिरे । बभ्राजे । बभ्राजाते । बभ्राजिरे । भ्रेसे । भ्रेसाते । भ्रेसिरे । बभ्रासे । बभ्रासाते । बभ्रासिरे । भ्लेसे । भ्लेसाते । भ्लेसिरे । बभ्लासे । बभ्लासाते । बभ्लासिरे । स्येमतुः । स्येमुः । स्येमिथ । सस्यमतुः । सस्यमुः । सस्यमिथ । स्वेनतुः । स्वेनुः । स्वेनिथ । सस्वनतुः । सस्वनुः । सस्वनिथ ।

*श्रथिग्रथ्योर्नल च ॥ १२५ ॥ श्रथिग्रथ्योः क्ङिति लिटि सेटि च परतः एत्त्वखले वा स्तः नलं च । श्रेथतुः । श्रेथुः । श्रेथिथ । शश्रथतुः । शश्रथुः । शश्रथिथ । ग्रेथतुः । ग्रेथुः । ग्रेथिथ । जग्रथतुः । जग्रथुः । जग्रथिथ ।

*दम्भे ॥ १२६ ॥ दम्भेः क्ङिति लिटचेत्वखले स्तः नलं च । देभतुः । देभुः ।

*थे वा ॥१२७॥ दम्भेरेत्वखले स्तः नलं च थे परे वा । देभिथ । ददम्भिथ ।

×पदन्तोमासहृन्निशसन्यूषन्दोषन्यकन्शकन्नुदन्नासञ्छसाधे ॥ १२८ ॥ पादादीनां पदादयो भवन्त्यधे सुपि वा । पदा, पादेन । दद्भिः । दतै । नसा । नासिकया । मासि । मासे । हृदि । हृदये । निशि, निशायां । अस्ना, असृजा । यूष्णा, यूषेण । दोष्णा, दोषा । यक्ना, यकृता । शक्ना, शकृता । उद्ना, उदकेन । आसनि, आसने । अध इति किं ? पाद ।

अनञोऽर्वणोऽसौ ॥१२९॥ अनञ अर्वणः तृभावो भवत्यसौ सुपि परे । अर्वतौ । अर्वतः । अर्वत्सु । अनञ इति किं ? अनर्वाणौ । । असाविति किं ? अर्वा ।

भस्य ॥ १३० ॥ भस्येत्ययमाधिकारो ज्ञेयः आपादपरिसमाप्तेः । तत्रैवोदाहरिष्यामः ।

पादः पद् ॥ १३१ ॥ पादान्तस्य भस्य पदादेशो भवति । द्विपद पश्य द्विपदा । द्विपदी । त्रिपद । त्रिपदा । त्रिपदे । त्रिपदी । चतुष्पद । चतुष्पदी । व्याघ्रपदः । व्याघ्रपदी । वैयाघ्रपद्यः । भस्येति किं ? द्विपादौ । द्विपादः ।

* वसोर्वस्योश् ॥ १३२ ॥ भस्य वसोर्वकारस्योश् भवति । विदुषः पश्य । विदुषा । विदुषी । पेचुषः । पेचुषा । पेचुषे । पेचुषी ।

श्वयुवन्मघोनोऽह्निति ॥ १३३ ॥ श्वादीनां वस्योश् भवति अह्निति परे । शुनः । शुना । शुने । शुनी । यूनः । यूना । यूने । अतियूनी स्त्री । मघोनः । मघोना । अह्नितीति किं ?

शुनो विकारः शौव मांस । यूनो भावः—यौवन वर्त्तते । मघोन इद—माघवन रूप ।

अनोऽखमम्वस्फाद ॥ १३४ ॥ अन्नतस्य भस्याकारस्य ख भवति मकारवकारातात् पर मुक्त्वा । राज्ञः पश्य । राज्ञा । राज्ञी । अम्व स्फादिति किं ? अश्मनः । वर्मणः । पर्वणः । तत्त्वदृश्वनः ।

पन्हन्नधृतराज्ञोऽणि ॥ १३५ ॥ पन्हन् इत्येतदन्तस्यानःधृतराज्ञश्चाख भवत्यणि परे भस्य । पूष्णोऽपत्य पौष्णः । ताक्ष्णः । भ्रूणघ्नोऽपत्य भौणघ्न. । वार्त्रघ्नः। धृतराज्ञोऽपत्य—धार्तराज्ञः ।

वा ङिश्योः ॥ १३६ ॥ अनोऽकारस्य ख वा स्यात् ङौ शीशब्दे च परे भस्य । राज्ञि । राजनि । लोम्नि । लोमनि । लोम्नी । लोमनी । दाम्नी । दामनी ।

अचः ॥ १३७ ॥ अचेर्लुप्तनकारस्य ख भवति । प्रतीचः। प्रतीचा । प्रतीची । दधीचः । दधीचा । दधीची । मधूचः मधूचा । मधूची । अच इति किं ? साध्वचः । साध्वचा ।

ईदुद ॥ १३८ ॥ उदः परस्याच ईत्त्व स्यात् । उदीचः । उदीचा । उदीची ।

*आतोऽनापः ॥ १३९॥ आप्वर्जितस्यातः भस्य ख भवति । कीलालपः पश्य । कीलालपा । कीलालपे । शुभयः पश्य । शुभया । टःाक्त्व । अनाप इति किं ? माला कुरु ।

*ङिति टे ॥ १४० ॥ टिसंज्ञकस्य ख भवति ङिति परे । मुनौ । साधौ ।

*ड्ति विंशतेम्नेः ॥ १४१ ॥ विंशतेर्भस्य यत्तिशब्दस्तस्य डिति ड्ति ख स्यात् । विंशते. पूरणः विंशः । विंश शत । ड्तीति किं ?विंशतौ ।

*नः ॥ १४२ ॥ नकारांतस्य टे. ख भवति इति परतः । आग्निशर्मिः । दैवशर्मिः । औमिः। औडुलोमिः ।

×ञ्चेः मायः ॥ १४३ ॥ ञिसंज्ञकस्य टेः ख भवति इति परतः । स्वर्भवः सौवः । वहिर्भवो बाह्यः । अकस्माद् भवः आकस्मिकः । पौनः-पुन्य । न चास्ति—शाश्वतिकः । शाश्वत । आरातीयः ।

सब्रह्मचर्यादेः ॥ १४४ ॥ एषां टे ख भवति इति परतः । सब्रह्मचारिणः शिष्यः साब्रह्मचारः । पीठसर्पिणोऽय—पैठसर्पः । शिलालिन इमे शैलालाः । शैलडाः । सुपर्वण इमे सौपर्वाः ।

*अचर्मणः सकोचकोशे ॥ १४५ ॥ श्वचर्मणोः सकोचे कोशे चार्थे टे ख स्यात् इति परतः । शुनोऽय शौवः सकोचः। चर्मणो विकार. चार्मः कोशः।सकोचकोश इति किं ? शौवनः । चार्मणः ।

*वाऽश्महितनाम्नो विकारापत्ये ॥१४६॥ अश्मन् हितनामनित्येतयो विकारेऽपत्ये चार्थे वा टिख भवति इति परत । अश्मनो विकारः आश्मः । आश्मन । हितनाम्नोऽपत्य हैतनामः । हैतनामनः । अन्यत्र—आश्मनः । हैतनामनः ।

*टखेऽह्न ॥ १४७ ॥ अन्हऽट खयोरेव टेः ख भवति । उत्तमाह । द्वे अहनी भूतो भावी वा द्व्यहीन । त्र्यह्नानः । टख इति किं ? अन्हा निर्वृत्तमाह्निक ।

कद्र्वोरोऽस्वयभुवः ॥ १४८ ॥ कद्रूशब्दस्य उवर्णांतस्य च स्वयभूवर्जितस्य ओत्व भवति इति परत ।.कद्र्वाः अपत्य काद्रवेय । मडोरपत्य मांडव्य । औपगव । कापटव । अस्वयभुव इति किं ? स्वयभुव इद स्वायभुव ।

ढे ख ॥ १४९ ॥ उवर्णांतस्य ख भवति ढे परे । मद्रबाह्वाः अपत्य माद्रबाहेव । जव्वा अपत्य जवियः ।

*एः ॥ १५० ॥ अवर्णांतस्य च भस्य ख भवति ढति परे । दाक्षिः । चौडिः । नाभेय । रौहिणेय । कमडलेयः ।

ङ्यां ॥ १५१ ॥ अवर्णेवर्णयो ख भवति ङ्यां परतः।गौरी।कुमारी।कुरुचरी । दाक्षी । प्लाक्षी।

*मत्स्योङ्य ॥१५२॥ मत्स्यस्योङ्गो यकारस्य ख भवति ङ्या परतः । मत्सी ।

सूर्यागस्त्ययोश्छे च ॥१५३॥ अनयोरुङो यकारस्य ख भवति ङ्यां छे च परतः । सूर्य्यस्य भार्या सूरी । भगस्ती । सौरीयः । आगस्तीय । छे चेति किं ? सौर्यं तेजः ।

हलो ह्तः ॥१५४॥ हल परस्य ह्तो यकारस्य ख भवति ङ्या परतः । गार्गी । वात्सी । हल इति किं ? वायुवेगी । ह्त इति किं ? ऊरुयी ।

क्यच्च्व्यनाद्धृत्यापत्यस्य ॥ १५५॥ क्ये च्वौ अनकारादौ च हृति हलः परस्यापत्यस्य यकारस्य ख भवति । गार्गीयति । गार्गीयते । वात्सीयति । वात्सायते । गार्गीभूत । वात्सीभूत । गर्गाणा समूह. गार्गक । वात्सक । वात्सस्याय वात्सीय । गार्गीयः । क्यच्च्व्यनादिति किं ? गार्ग्यायण । वात्स्यायनः । आपत्यस्येति किं ? साकाश्ये भव साकाश्यकः । काम्पिल्यक । हल इत्येव—आत्रेयक ।

राजन्यमनुष्यस्याके ॥ १५६ ॥ राजन्य मनुष्ययोर्यकारस्य ख नास्त्यके परत. । राजन्याना समूह' राजन्यक । मानुष्यक ।

*तैषपौष भे ॥ १५७ ॥ तिष्यपुष्ययोर्यकारस्य ख निपात्यते नक्षत्रविषये । तिष्येण गुरूदयेन युक्तः तैषः । पौषः । भ इति किं ? तिष्यो देवताऽस्य तैष्यः । पौष्यः ।

*वाऽन्तमातितमातितोतियातिषट् ॥१५८॥ अतमादयः शब्दाः कृततिकादिनाशा वा निपात्यते । अतिशयेनातिकः अतम । अतितम । अतिकतमः । तमेऽतिकस्य तिशब्दस्य कशब्दस्य च ख निपात्यते । अतिकादागतः अतितः । अतिकतः । तसि वा कोप् । अतिके साधुः अतियः । अतिक्यः । य कोप् । अतिके संदितीत्यतिषद् । अतिकसद् । क्विते सदि कखपत्वे वा स्त ।

*बिल्वकादेश्छस्य ॥ १५९॥ बिल्वकादीना छकारस्य ख भवति हृति परतः। बिल्वाः अस्या सति बिल्वकीया नदी । तस्या भवः बैल्वकः । वैणुकीया । वैणुकः । वैत्रकीया । वैत्रकः । त्रिकीया । त्रैकः ।

तुरिष्ठेमेयस्सु ॥ १६० ॥ तृशब्दस्य ख स्यात् इष्ठे इमनीयसौ परत । अतिशयेन कर्तृमान् करिष्ठः । हरिष्ठ. । करीयान् । हरीयान् । इमन्ग्रहणमुत्तरार्थं ।

टे ॥ १६१ ॥ टेश्च ख भवति इष्ठेमेयस्सु परतः । पटिष्ठ । पटोर्भाव. पटिमा । पटीयान् । लघिष्ट । लघिमा । लघीयान् ।

णाविष्टवन्मृद' ॥ १६२ ॥ मृदः इष्ठे इव कार्यं भवति णौ परत । पटुमाचष्टे—पटयति । लघयति । साधुमाचष्टे—साधयति । नदयति । कर्तृमत—करयति । हर्तृमत—हरयति ।

स्थूलदूरयुवह्रस्वक्षिप्रक्षुद्राणा यण एप् पेक ॥ १६३ ॥ स्थूलादीना यणः ग भवति इक एप् च इष्ठेमेयस्सु परत । स्थविष्ठः । स्थविमा । स्थवीयान् । दविष्ठः । दविमा । दवीयान् । यविष्ठः।यविमा । यवीयान्। ह्रसिष्ठ ।

ह्रसिमा । ह्रसीयान् । क्षपिष्ठः । क्षेपिमा । क्षेपीयान् । क्षोदिष्ठः । क्षोदिमा । क्षोदीयान् । स्थूलमाचष्टे—स्थवयति । दवयति । यवयति । ह्रसयति । क्षेपयति । क्षोदयति ।

प्रियस्थिरस्फिरारायादेरः ॥ १६४ ॥ प्रियादीनामिकारादेर्वर्णसंघातस्यात्त्व स्यादिष्ठेमेयस्सु परत । प्रेष्ठ । प्रेमा । प्रेयान् । स्थेष्ठः स्थेमा । स्थेयान् । स्फेष्ठः । स्फेमाः स्फेयान् । प्रापयति । स्थापयति ।

बहुलगुरूरुवृद्धतृप्रदीर्घवृदारकाणां बंहिगर्वर्वर्षित्रपद्राघवृदाः ॥ १६५ ॥ बहुलादीना बाह्यादयो भवति इष्ठेमेयस्सु परतः । बंहिष्ठः । बंहिमा । बंहीयान् । गरिष्ठः । गरिमा गरीयान् । वरिष्ठः । वरिमा । वरीयान् । वर्षिष्ठः । वर्षिमा । वर्षीयान् । त्रपिष्ठ । त्रपिमा । त्रपीयान् । द्राघिष्ठः । द्राघिमा । द्राघीयान् । वृंदिष्ठः । वृंदिमा । वृंदीयान् । बंहयति । गरयति । इत्यादि ।

बहोर्भूस्सात्त्व ॥ १६६ ॥ बहोर्भूभावो भवति अस्माच्चेमेयसोरादे स्त्र । बहोर्भावः—भूमा । अतिशयेन बहु भूयान् ।

*भूयिष्ठे ॥ १६७ ॥ बहोर्भूयादेशो भवतीष्ठे परत । भूयिष्ठः ।

*ज्यायान् ॥ १६८ ॥ प्रशस्यस्य वृद्धस्य वा ज्यादेशात्परस्येयसोरात्त्व निपात्य । अतिशयेन प्रशस्य. वृद्धो वा ज्यायान् । ज्यायासौ । ज्यायांसः । ज्यायसी । ज्याय ।

*र पृथुमृदुकृशभृशदृढपरिवृढस्यो ॥१६९॥ पृथ्वादीना ऋकारस्य रेफादेशो भवतीष्ठेमेयस्सु परत । प्रथिष्ठः । प्रथिमा । प्रथीयान् । म्रदिष्ठ'म्रदिमा । म्रदीयान् । क्रशिष्ठः । क्रशिमा । क्रशीयान् । भ्रशिष्ठ । भ्रशिमा । भ्रशीयान् । द्रढिष्ठ । द्रढिमा । द्रढीयान् । परिव्रढिष्ठः । परिव्रढिमा । परिव्रढीयान् । प्रथयति । म्रदयति । क्रशयति । भ्रशयति । द्रढयति । परिव्रढयति । पृथ्वादेरिति किं ? ऋजिष्ठ । ऋजिमा । ऋजीयान् । ऋजयति । कृष्णिष्ठ कृष्णिमा । कृष्णीयान् । कृष्णयति ।

नैकाच ॥ १७० ॥ एकाचः टिख न भवतीष्ठेमेयस्सु परतः । अतिशयेन त्वग्वान्—त्वचिष्ठः त्वग्वतो भावः त्वचिमा । त्वचीयान् । त्वग्वतमाचष्टे त्वचयति । स्रजिष्ठ स्रजिमा । स्रजीयान् । स्रजयति । एकाच इति किं ? अतिशयेन वसुमान् वसिष्ठ ।

अनपत्येऽणीन ॥ १७१ ॥ इन्नतस्यानपत्यार्थे अणि परे टिख न स्यात् । समततः कुटन साकोटिन । सांराविण । सांमार्जिन । गुणिन इद गौणिनं । दाण्डिन । छात्रिण । अनपत्य इति किं ? बाहुबलिनोऽपत्य बाहुबल ।

गाथिविदथिकेशिपाणिगणिस्फादे ॥१७२॥ गाथ्यादीना स्फादेश्चेनो यदुक्त तन्न भवत्यणि परे । गाथिनोऽपत्य गाथिन । वैदथिनः । कैशिन । पाणिन । गाणिनः । स्फाग्विणः । माद्रिण चाक्रिण ।

*स्नोऽवर्मण' ॥ १७३ ॥ सन्नतस्यावर्मणोऽनपत्य एवाणि यदुक्त तन्न स्यात् । चर्मणा छन्न.चार्मणो रथः । साम देवता अस्य—सामन वेम्न इद वैमन । अनपत्य इति किं ? सुपाम्नोऽपत्य—सौपामः । अवर्मण इति किं ? सौवर्ण वर्मण । हैरण्यवर्मण. ।

ब्राह्म ॥१७४ ॥ ब्रह्मणोऽनपत्येऽणि टिख निपात्य । ब्रह्मणोऽय—ब्राह्मो मत्र । ब्राह्ममस्त्र ।

जातौ ॥ १७५ ॥ जात्यर्थे ब्रह्मणोऽनपत्यऽणि टिख निपात्य । ब्राह्मी औषधि । अनपत्य

इति किं ? श्रमणोऽपत्य ब्राह्मण ।

*औक्ष ॥ १७६ ॥ उक्ष्णोऽपत्येऽणि टिख निपात्यते । उक्षण इद–औक्ष पद । अनपत्य इति किं ? उक्ष्णोऽपत्य–औक्षणः ।

अन ॥ १७७ ॥ अन्नतस्याणि यदुक्त तन्न स्यात् । सुत्वनोऽपत्य सौत्वनः। याज्वनः। कर्मणो विकारः कार्मणः ।

येऽड्डौ ॥ १७८ ॥ अड्डावर्थे येऽनो यदुक्त तन्न स्यात् । सामनि साधु'–सामन्यः । वेमन्य'। मूर्धनि भव मूर्द्धन्य । राज्ञोऽपत्य–राजन्य । अड्डाविति किं ? राज्ञो भावः कर्म वा–राज्य ।

खेऽध्वन ॥ १७९ ॥ अध्वन खे परतः टिख न भवति । अध्वानमलगामी–अध्वनीन'।

*ठाकेऽथर्वयून' ॥ १८० ॥ अथर्वन् युव नित्येतयोर्यदुक्त तन्न स्यात् ठाकयो परत । अथर्वाण वेत्त्यधीते वा आथर्वणिक' । यूनो भावो यौवनिका । ठाक इति किं ? अथर्वणोऽय आथर्व । युवा प्रयोजनमस्य–यौविक ।

दण्डिहस्तिनोः फे ॥ १८१ ॥ एतयोः फये टिख न भवति । दण्डिनोऽपत्य–दाण्डिनायन । हास्तिनायन ।

वासिजिह्मासिनःफिढे ॥१८२॥ एतयोः फौ ढे च परे टिख न भवति । वासिनोऽपत्य–वासिनायनि' । जैह्मासिनेय ।

भ्रौणहत्यधैवत्यसारवैक्ष्वाकमैत्रेयहिरण्मय ॥१८३॥ भ्रौणहत्यादयो निपात्यते । भ्रूणहन् धीवन् इत्येतयोष्यणि तत्व निपात्य । भ्रूणघ्नो भावः कर्म वा भ्रौणहत्य । धैवत्य । सारव्या भव' सारव जल । सरयूशब्दस्यायूस्यणिपरे । इक्ष्वाकोरपत्य ऐक्ष्वाक । अन्युत । मित्रयोरपत्य–मैत्रेय'। ढञि यो' ख । हिरण्यस्य विकारः हिरण्मय जिनगृह । मयटि यख ।

–शीर्षन् शिरसोऽय्ये यि ॥१८४॥ शिरस शीर्षन् भवति य्युक्ते यत्ये इति परे । शिरसि भवः शीर्षण्यः स्वर । अय्य इति किं ? हास्तिशीर्ष्यो ।

–वा केशे ॥ १८५॥ शिरसः केशार्थे शीर्षन् वा भवति यत्ये परत'। शीर्षण्या' शिरस्या केशा ।

। शीर्षोऽचि ॥ १८६ ॥ शिरसऽशीर्षादेशो भवति अजादौ इति परत । हस्तिशिरसोऽपत्य हास्तिशीर्षिः । स्थूलशिरस इद स्थौलशीर्ष । अचीति किं ? शिरस्कल्प। इतीति किं ? शिरसा नमामि शातिनाथ ।

इति जैनेंद्रव्याकरणे शब्दार्णवचंद्रिकाया
लघुवृत्तौ चतुर्थाध्यायस्य
चतुर्थः पाद' ।
समाप्तश्चायमध्यायः ॥४॥

अथ पंचमोऽध्यायः ।

* वोरकः ॥ १ ॥ वोर्गुनिमित्तभूतस्य अक इत्ययमादेशो भवति । नदक. । वर्द्धकः । कारक' । भागक ।

* फढखछघ आयनेयीनीयिय ॥ २ ॥ फादीना निरचा गुनिमित्तानामायनादयो भवति। नडादिभ्यः फण–नाडायन । ढण् दितेश्च–दैतेय । कुलात् ख —कुलीन । स्वसुश्छ —स्वस्रीय । क्षत्राद् घ –क्षत्रिय । गुनिमित्तनामिनि किं ? फक्ति । ढौकते । खनति । छिनत्ति । घूर्णते ।

योऽत ॥३॥ इकारस्याता देशो भवति ।

स्येति किं ? उज्झन् । उज्झिता ।

थादत् ॥ ४ ॥ थात्परस्य झस्य अद् भवति । ददति । ददतु । जाग्रति । जाग्रतु ।

देऽनत ॥ ५ ॥ दविषयऽात परस्य झस्याद् भवति । चिन्वते । चिन्वतां । अचिन्वत् । विकीणते । द इति किं ? पुनाति । थात इति किं ? च्यवते । उत्प्लवते ।

*** शीङो रुद्** ॥ ६ ॥ शीङः परस्य झो रुड् भवति । शेरते । शेरतां । अशेरत ।

वेत्तेः सिद्धसेनस्य ॥ ७ ॥ वेत्तेः परस्य झो रुद् भवति दे सिद्धसेनाचार्यस्य मतेन । संविद्रते । संविद्रतां । समविद्रत । संविदते । संविदतां । समविदत ।

भिसोऽत ऐस् ॥ ८ ॥ अकारांतात् भिस ऐस् भवति । जिनैः । सुरैः । असुरैः । नरैः । अत इति किं ? यतिभिः । विद्याभिः । ऐस्करणादतिजरसैः ।

*** नेदमदसोऽकः** ॥ ९ ॥ आभ्यां ककाररहिताभ्यां भिस ऐस् न स्यात् । एभिः । अमीभिः । अक इति किं ? इमकैः । अमुकैः ।

स्येनान्टप्ङाङसेः ॥१०॥ अतो टसादीनां स्यादयो भवति । जिनस्य । जिनेन । जिनात् । अतिजरसेन । आत्करणात्--अतिजरसात् ।

ङेर्यः ॥ ११ ॥ अतो ङेर्यो भवति । देवाय । जिनाय । दानाय ।

स्ने स्मै ॥ १२ ॥ स्ने परस्य ङे स्मै इत्ययमादेशो भवति । सर्वस्मै । विश्वस्मै । अन्यस्मै । तस्मै । यस्मै । कस्मै । अस्मै । अत इति किं ? भवते ।

*** ङ्यसे स्मिन्स्मात्** ॥ १३ ॥ स्नेरकारांतात् परयोर्ङिङस्यो स्मिन्स्मातौ स्तः । सर्वस्मिन् । सर्वस्मात् । विश्वस्मिन् । विश्वस्मात् । अन्यस्मिन् । अन्यस्मात् । तस्मिन् । तस्मात् । यस्मिन् । यस्मात् । कस्मिन् । कस्मात् ।

जस श्री ॥ १४ ॥ स्नेरकारान्तात्परस्य जस शी इत्ययमादेशो भवति । सर्वे । विश्वे । अन्ये । ये । ते । के ।

आप औतः ॥ १५ ॥ आबन्तात्परस्यौतः शी भवति । कन्ये पश्य । मालें तिष्ठत । माले पश्य ।

नपः ॥ १६ ॥ नपः परस्य औतः शी भवति । दधिनी स्तः । दधिनी पश्य । पापे स्तः । पापे त्यज । फले । धने । वने । कुले । माले ।

जस्शसोः शिः ॥ १७ ॥ नपः परयोः जस्शसोः शिर्भवति । ज्ञानानि संति । ज्ञानान्याश्रय । एव--दधीनि । मधूनि । कुलानि । मालानि । जसा सहचरितस्य शसो ग्रहणादिह नेष्यते--पात्रशो ददाति । वनश प्रविशति ।

***अष्ट औश्** ॥१८॥ अष्टनशब्दात् कृताकारात् परयोर्जसशसो औश् भवति । अष्टौ याति । अष्टौ पश्य । कृताकारपरिग्रहादिह न भवति । अष्ट तिष्ठति । अष्ट पश्य । ज्ञापकमिदमेवात्वविकल्पस्य प्रधानसमत्ययादिह न भवति । प्रियाष्टानस्तिष्ठति । प्रियाष्टून् पश्य । औशः सिद्धेऽप्यौशग्रहणमष्टावा चक्षेत अष्टयतीति क्विबतेऽपि श्रवणार्थमष्टाविति ।

उप्विलः ॥ १९ ॥ इल्सनकात् जस्शसो उप् भवति । षट् । पंच । सप्त । अष्ट । नव । दश कति सन्ति वीक्षस्व वा । प्रधाने कार्यसमत्ययादिह न भवति । प्रियषषः प्रियपञ्चानः तिष्ठंति । प्रियकतीन् पश्य ।

नपः स्वमोः ॥ २० ॥ नपः स्वमोरुप् भवति । दध्यस्ति । दधि पश्य । एव--त्रपु । जतु । मधु । उदश्वित् । यत्कुलं, तत्कुलमित्यत्र कृतात्त्वप्रसगादनित्य त्यदाद्यत्व बाधते । यस्य च लक्षणांतरेणाप्रभावेन निमित्त विहन्यते न तदनित्यमिति ।

–जरसो वा ॥२१॥ जरसन्ताज्जपो वा म्दमोर-भवति। अतिजर , अतिजरस आस्ते पश्य वा।

इकः श्च ॥ २२ ॥ इगतान्नपो वा स्वगो वा श्च भवति हे वारे । हे वारि । हे त्रपो, हे त्रपु । प्रियतिसृ । प्रियत्रि ।

अतोऽम् ॥ २३ ॥ अकारातान्नपः स्वमोरम् भवति । दर्शा । धन । वन । कुल । जलमस्ति पश्य वा ।

*पचतोऽनेकतरस्यान्यादेर्द्रुक् ॥ २४ ॥ एकतरवर्जितस्य पचकस्यान्यादेर्दुगागमो भवति स्वमो परतः । अन्यत् । अन्यतरत् । इतरत् । कतरत् । कतमत् तिष्ठति, पश्यति वा ।पच इति किं ? सम, सिम । अनेकतरस्येति किं ? एकतर । नप इति किं ? अन्य । डतरेण सिद्धेऽन्यतरग्रहण किं ? अन्यतम वन ।

युष्मदस्मदो ङसोऽश् ॥ २५ ॥ आभ्या ङसोऽश् भवति । तव । मम ।

ङेसुटोऽम् ॥२६॥ ताभ्या ङेसुटोरम् भवति। तुभ्य । मह्य । त्व । अह । युवा । आवा।यूय।वय। त्वा । माम् । युवां । आवा ।

शसोऽन् ॥ २७॥ ताभ्या शसोऽन् भवति । युष्मान् । अस्मान् ।

* भ्यसोऽपोऽभ्यम् ॥ २८ ॥ ताभ्यामपो भ्यसोऽभ्यम् भवति । युष्मभ्य । अस्मभ्य ।

* भ्योऽसोऽत् ॥२९॥ ताभ्यामर्थात् कायाः भ्यसो ङसेश्चाद् भवति । युष्मद् । अस्मद् । त्वत् । मत् ।

साम आकम् ॥३०॥ ताभ्यामुत्तरस्य साम आकम् भवति । युष्माक । अस्माक ।

प्यास्तिवाक्से क्त्वः ॥ ३१ ॥ क्त्वान्तस्य तिगे वाक्से च प्यो भवति । प्रकृत्य । महत्य । उच्चैःकृत्य । नीचैःकृत्य । तिवाक्स इति किं ? त्कृत्वा । परमकृत्वा ।

* ल्लैव्येऽसुगुक् क्यचि ॥३२॥ गोः क्यचि परे असुकुक्कौ भवतः ल्लैव्येऽर्थे । ?म्यस्यति । दधिम्यति । मध्वम्यति । मधुस्यति । क्षीरस्यति । लवणस्यति । लैल्य इति किं ? दधीयति । मधूयति । क्षीरीयति । लवणीयति ।

याभेऽश्ववृषयो ॥३३॥अश्ववृषयोर्याभेऽर्थेऽसुकुक्कौ स्त क्यचि । अश्वस्यति वडवा । वृषस्यति गौः । याभ इति किं ? अश्वीयति । वृषीयति देवदत्त ।

आम्यात स्ने सुट् ॥३४॥ स्नेरवर्णान्तादामि परे सुडागमो भवति । सर्वेषां । तेषा । येषा । केषा । सर्वासा । यासा । कासां ।

त्रेस्त्रय ॥ ३५ ॥ त्रेस्त्रयो भवत्यामि परे । त्रयाणा । परमत्रयाणा । त्रेरप्रधानत्वादिह न भवति।अतित्रीणा।तिसृणामित्यत्र परेण बाध्यते ।

षेल्म्नाप्चतुरो नुट् ॥३६॥ एभ्यो नुड् भवत्यामि परतः । त्रिणा । षण्णा । पचाना । अष्टानामित्यत्रापि परत्वादीते"ष्णान्ता षेट्" इत्यतग्रहणस्योपदेशार्थत्वादिल इति नुट् । स्त्रीणां । कुमारीणा । वधूना । मासाना । पूजानां । वारीणां । चतुर्णां ।

इदितो धोर्नुम् ॥ ३७ ॥ इदितो धोर्नुमागमो भवति । वदति । वदते । वदिता । वदितु । वदितव्य।निदित ।निदितवान् । इदित् इति किं ? पचति । पच । धोरिति किं ? अभैत्सीत् । धिन्विकृण्व्योरिति निर्देशात्त्योस्तः प्रागेव नुम् । तेन–सरोहेल , इत्य· सिद्ध । कुडा । हुडा । कुन्हिरिति सनकारोच्चारण ज्ञापक–इदितो धोर्नुम् न भवति—भेदन ।

ने मुचा ॥ ३८ ॥ मुचादीनां शे परे नुम् भवति । मुचति । लुपति । विंदति । लिंपति ।

स्येति किं ? उज्झन् । उज्झिता ।

थादत् ॥ ४ ॥ थात्परस्य झस्य अद् भवति। ददति । ददतु । जाग्रति । जाग्रतु ।

देऽनतः ॥ ५ ॥ दविपर्ययेऽात परस्य झस्याद् भवति । चिन्वते । चिन्वता । अचिन्वत । विक्रीणते । द इति किं ? पुनति । अात इति किं ? च्यवते । उत्प्लवते ।

*** शीङो रत् ॥ ६ ॥** शीङः परस्य झो रद् भवति । शेरते । शेरता । अशेरत ।

वेत्ते सिद्धसेनस्य ॥ ७ ॥ वेत्ते परस्य झो रद् भवति दे सिद्धसेनाचार्यस्य मतेन । संविद्रते । संविद्रतां । समविद्रत । संविदते । संविदता । समविदत ।

भिसोऽत ऐस् ॥ ८ ॥ अकारान्तात् भिस ऐस भवति । जिनैः । सुरैः । असुरैः । नरैः । अत इति किं ? यतिभिः । विद्याभिः । ऐस्करणादतिजरसैः ।

*** नेदमदसोऽकः ॥ ९ ॥** आभ्या ककाररहिताभ्या भिस ऐस् न स्यात् । एभिः । अमीभिः । अक इति किं ? इमकैः । अमुकैः ।

स्येनान्ङस्टाङसे ॥१०॥ अतो ङसादीनां स्यादयो भवति । जिनस्य । जिनेन । जिनात् । अतिजरसेन । आत्करणात्—अतिजरसात् ।

ङेर्य्य ॥ ११ ॥ अतो ङेयो भवति। देवाय। जिनाय । दानाय ।

स्ने स्मै ॥ १२ ॥ स्ने परस्य ङे स्मै इत्ययमादेशो भवति । सर्वस्मै । विश्वस्मै । अन्यस्मै । तस्मै । यस्मै । कस्मै । अस्मै । अत इति किं ? भवते ।

*** ङ्यसे स्मिन्स्मात् ॥ १३ ॥** स्नेरकारान्तात् सात्परयोर्ङिङस्यो स्मिन्स्मातौ स्तः । सर्वस्मिन् । सर्वस्मात् । विश्वस्मिन्। विश्वस्मात्। अन्यस्मिन् । अन्यस्मात्। तस्मिन् । तस्मात्। यस्मिन् । यस्मात् । कस्मिन्। कस्मात् ।

जस शी ॥ १४ ॥ स्नेरकारान्तात्परस्य जस शी इत्ययमादेशो भवति। सर्वे। विश्वे। अन्ये । ये । ते । के ।

आप औतः ॥ १५ ॥ आबन्तात्परस्यौत शी भवति । कन्ये पश्य। दामे तिष्ठत। दामे पश्य।

नपः ॥ १६॥ नपः परस्य औत शी भवति। दधिनी स्त । दधिनी पश्य । पापे स्त । पापे त्यज । फले । धने । वने । कुले । माले ।

जस्शसो शि ॥ १७ ॥ नपः परयो जस् शसो शिर्भवति । ज्ञानानि सति। ज्ञानान्याश्रय। एव—दधीनि । मधूनि । कुलानि । मालानि । जसा सहचरितस्य शसो ग्रहणादिह नेष्यते—पात्रशो ददाति। वनश प्रविशति।

***अष्ट औश् ॥१८॥** अष्टन्शब्दाद् कृताकारात् परयोर्जस्शसो औश् भवति । अष्टौ याति । अष्टौ पश्य। कृताकारपरिग्रहादिह न भवति । अष्ट तिष्ठति । अष्ट पश्य । ज्ञापकमिदमेवात्वाविकल्पस्य-प्रधानसप्रत्ययादिह न भवति। प्रियाष्टानस्तिष्ठति। प्रियाष्ट्न पश्य। ओश्वा सिद्धेऽप्यौश्ग्रहणमष्टावा चक्षते अष्टयतीति क्विन्तेऽपि श्रवणार्थमष्टाविति।

षवित्त ॥ १९ ॥ ष्णसंज्ञकात् जस्शसो उप् भवति । षट् । पंच । सप्त । अष्ट । नव । दश कति सति वीक्षस्व वा । प्रधाने कार्यसंप्रत्ययादिह न भवति । प्रियपंचः प्रियपंचान तिष्ठति । प्रियकतीन् पश्य ।

नप स्वमो ॥ २० ॥ नप स्वमोरुप् भवति। दध्यस्ति । दधि पश्य । एव—त्रपु । जतु । मधु । उदश्वित् । यत्कुल, तत्कुलमित्यत्र कृतात्कृतप्रसगादनित्य त्यदाद्यत्व बाधते । यस्य च लक्षणांतरेणाप्रभावेन निमित्त विहन्यते न तदनित्यमिति ।

–जरसो वा ॥२१॥ जरसन्तान्नपो वा स्वमोरु-न्भवति। अतिनर, अतिजरस आस्ते पश्य वा।

इकः ह्रस्व ॥ २२ ॥ इगतान्नपो वा स्वमो वा ह्रस्व भवति ।हे वारे । हे वारि । हे त्रपो, हे त्रपु । प्रियतिसृ । प्रियत्रि ।

अतोऽम् ॥ २३ ॥ अकारातान्नप० स्वमोरम् भवति । दर्शन । धन । वन । कुल । जलमस्ति पश्य वा ।

*पचतोऽनेकतरस्यान्यादेर्दुक ॥ २४ ॥ एकतरवर्जितस्य पचकस्यान्यादेर्दुगागमो भवति स्वमो परतः । अन्यत् । अन्यतरत् । इतरत् । कतरत् । कतमत् तिष्ठति, पश्यति वा ।पच इति किं ? सम, सिम । अनेकतरस्येति किं ? एकतर । नप इति किं ? अन्य । डतरेण सिद्धेऽन्यतरग्रहण किं ? अन्यतम वन ।

युष्मदस्मदो ङसोऽश् ॥ २५ ॥ आभ्या ङसोऽश् भवति । तव । मम ।

ङेसुटोऽम् ॥२६॥ ताभ्या ङेसुटोरम् भवति। तुभ्य । मह्य । त्व । अह । युवा । आवा।यूय।वय। त्वा । माम् । युवा । आवा ।

शसोऽन् ॥ २७॥ ताभ्या शसोऽन् भवति । युष्मान् । अस्मान् ।

* भ्यसोऽपोऽभ्यम् ॥ २८ ॥ ताभ्यामपो भ्यसोऽभ्यम् भवति । युष्मभ्य । अस्मभ्य ।

* भ्योऽसोऽत् ॥२९॥ ताभ्यामर्थात् काया भ्यसो ङसेश्चाद् भवति । युष्मद् । अस्मद् । त्वत् । मत् ।

साम आकम् ॥३०॥ ताभ्यामुत्तरस्य साम आकम् भवति । युष्माक । अस्माक ।

प्यास्तिवाक्से वत्वः ॥ ३१ ॥ क्त्वात्यस्य तिसे वाक्से च प्यो भवति । प्रकृत्य । प्रहृत्य । उच्चै हृत्य । नीचैःकृत्य । तिवाक्स इति किं ? अकृत्वा । परमकृत्वा ।

* लौल्येऽसुक्सुक् क्यचि ॥३२॥ गोः क्यचि परे असुकसुकौ भवत. लौल्येऽर्थे । दध्यस्यति । दधिस्यति । मध्वस्यति । मधुस्यति । क्षीरस्यति । लवणस्यति । लौल्य इति किं ? दधीयति । मधूयति । क्षीरीयति । लवणीयति ।

याभेऽश्ववृषयो ॥३३॥ अश्ववृषयोर्याभेऽर्थेऽसु-क्सुकौ स्त क्यचि । अश्वस्यति वडवा । वृषस्यति गौः । याभ इति किं ? अश्वीयति । वृषीयति देवदत्त ।

आम्यात् स्ने सुट् ॥३४॥ स्नेरवर्णाता-दामि परे सुडागमो भवति । सर्वेषा । तेषा । येषा । केषा । सर्वासा । यासा । कासा ।

त्रेस्त्रय ॥ ३५ ॥ त्रेस्त्रयो भवत्यामि परे । त्रयाणा । परमत्रयाणा । नेरप्रधानत्वादिह न भवति।अतित्रीणा।तिसृणामित्यत्र परेण बाध्यते ।

मेल्म्याप्चतुरो नुट् ॥३६॥ एभ्यो नुड भवत्यामि परतः । जिनाना । षण्णा । पचाना । अष्टानामित्यत्रापि परत्वाद्वीत्वे"ष्णान्ता चेट्" इत्यत-ग्रहणस्योपदेशार्थत्वादिल इति नुट् । स्त्रीणा । कुमारीणा । वधूना । मासाना । पूजाना । वारीणा । चतुर्णा ।

इदिद्धोर्नुम् ॥ २७ ॥ इन्नितो धोर्नुमागमो भवति । वदति । वदते । वदिता । वदितु । वदितव्य।निंदित।निंदितवान् । इदित्इति किं ? पचति । पच । धोरिति किं ? शंमत्सीत् । धिन्विकृण्व्योरिति निर्देशास्योत्पत्ते. प्रागेव नुम् । तेन–सरोहल, इत्य‍ सिद्ध । कुडा । हुडा।कुन्हिरिति सनकारोच्चारण ज्ञापक–इरितो धोर्नुम् न भवति—भेदन ।

शे मुचा ॥ ३८ ॥ मुचादीना शे परे नुम भवति । मुचति । लुपति । विंदति । लिंपति ।

सिचति । कृतति । खिदति । पिंशति । अद्यो मुचादय । श इति किं ? मोक्ता । मोक्तु ।

। तृफदृफगुफोभशुभा ॥ ३९ ॥ तृफादीनां शे नुम् भवति । तृफति । दृफति । गुफति । उभति । शुभति । श इति किं ? तर्फिता । तर्फितु ।

नशमज्जेर्झलि ॥ ४० ॥ अनयोर्झलि नुम् भवति । नष्टा । नष्टु । नष्टव्य । नश अदर्शने । टुवामस्जौ शुद्धौ । मक्ता । मक्तु । मक्तव्य । मक्त्वा । मङ्क्ष्यति । मिमङ्क्षति । मस्जेर्नुमि कृते द्वयो स्फसज्ञाया स्फादिख । झलीति किं ? नशन । मज्जन ।

* जभोऽचि ॥ ४१ ॥ जभेर्नुम् भवत्यचि परत. । जम्भति । जम्भक । साधुजम्भी । जम्भ जम्भ । जम्भो वर्तते । नित्यत्वादेप प्रागेव नुम् । अचीति किं ? जभ्यते । जाभ्य । जजम्भि ।

* रध ॥ ४२ ॥ रधेरचि नुम् भवति । रन्धयति । रन्धक । साधुरन्धी । रन्ध रन्ध । रन्धो वर्तते । अचीति किं ? रद्धा । पृथग्वचनमुत्तरार्थं ।

* नेट्यलिटि ॥ ४३ ॥ रधेर्न नुम् भवति इडादावलिटि परत' । रधिष्यति । रधिता । रधितु । रधितव्य । इटीति किं ? साधुरन्धी । अलिटीति किं ? ररधिव । ररधिम । रेधिवानित्यत्र—क्वस: कित्त्वसामर्थ्यान्नुम: ख । लिटीटिप्रति कर्तव्ये पूर्वेणैव सिद्धत्वान्नियमो भवति । तत्र च लिटीट्येवेत्यवधारणमाहोस्विल्लिट्येवेटीत्युभयथा सम्भवेऽन्यतरपरिग्रहो दुर्लभ. ।

* रभ ॥ ४४ ॥ रभेरजादावलिटि परे नुम् भवति । आरम्भयति । आरम्भक । साधुरम्भी । आरम्भमारम्भ । आरम्भो वर्तते । अलिटीति किं ? आरेभे । अचीति किं ? आरब्धा । आरभते इति तुदादित्वाच्छे द्विविधत्व ।

लभे ॥ ४५ ॥ लभेरलिट्यजादौ नुम् भवति । लम्भयति । लम्भक: । साधुलम्भी । अलिटीति किं ? लेभे । अचीत्येव—लब्धा । लभते—इति तुदादित्वाच्छे नख । न च लभे शताम्ति । यस्य शतुर्नुमविकल्प स्यात् । लभतीति प्रयोगभावेऽपि "वा नप." इति वाग्रहणात् व्यवस्था विज्ञास्यते पृथगारम्भ उत्तरार्थ: ।

य्याङ ॥ ४६ ॥ आङ' परस्य लभेर्नुम् भवति यकारादौ परत: । आलम्भ्या गौर्ब्राह्मणेन । यीति किं ? आलब्धा । आङ इति किं ? लभ्य । आलभ्यागत इत्यत्र नुमोऽन्यत्र सावकाशस्य ख ।

उपात्स्तुतौ ॥ ४७ ॥ उपाल्लभेर्नुम् भवति स्तुत्या यत्ये परत: । उपलम्भ्य धन भवता । स्तुताविति किं ? उपलभ्यमस्माद् वृषलात्किंचित् ।

* वाऽमुङ्यो: ॥ ४८ ॥ लभेर्वा नुम्भवति अमुङ्यो: परत' । लम्भलम्भ । लाभ लाभ । अलम्भि । अलाभि ।

* घञ्खे च गे ॥ ४९ ॥ गे. परस्य लभेर्नुम् भवति घञि खेऽमि ञौ च परे । उपलम्भ. । सुप्रलम्भ: । प्रलम्भ प्रलम्भ । प्रालम्भि' । गेरिति किं ? लाभ. । ईषल्लभ । अम्ञ्योर्नित्यार्थं घञ्खे तु गेरेवेति नियमार्थं वचन जिनासेपलम्भेनेति निर्देशात्र विपरीतो नियम' । गे. घञ्खे एवेति ।

* सुदुर्भ्यां. ॥ ५० ॥ सुदुर्भ्यां व्यस्तसमस्ताभ्यां गिभ्यां गे पराभ्यां लभेघञि खे च नुम् भवति । अतिसुलम्भ । अतिदुर्लम्भ । अतिसुदुर्लम्भ । गेरिति किं ? सुलाभ. । सुलभ । दुर्लाभ । दुर्लभ । सुलम्भि' । दुर्लम्भि । सुदुर्लभ । अतिसुलभमिति पूजायामतिक्रमे चार्थेऽति. । सुदुर्भ्यां गेरवाति नियमार्थं वचन ।

उगिदचा धेऽम्वादे ॥ ५१ ॥ उगिताम्भ्वादीनां अचतेश्च धे नुम् भवति । गोमान् । गोमन्तौ । गोमन्त । गोमन्त । गोमन्तौ । धनवान् ।

धनवतौ । धनवतः । पचन् । पचतौ । पचतः । प्राङ् । प्राञ्चौ । प्राचः । अभ्वादेरिति किं ? उखा स्रत् । पर्णध्वत् । भ्वादिप्रतिषेधाद्भवत्येवेह । गोमत्यते—गोमान् । गोमतौ ।

युजिरोऽसे ॥ ५२ ॥ युजिरो नुम् भवति असे घे परतः । युङ् । युञ्जौ । युञ्जः । युञ्ज । युञ्जौ । अस इति किं ? अश्वयुक् । अश्वयुजौ । अश्वयुजः ।

नपोऽच ॥ ५३ ॥ नपोऽजतस्य घे नुम् भवति । वनानि । दधीनि । मधूनि । चारित्राणि । अच इति किं ? विमलदिवि । बहुगिरि । अहानि ।

*झला ॥ ५४ ॥ अचः परा या झल् जातिस्तदतस्य नपो घे नुम् भवति । सर्पींषि । धनूंषि । उदश्विति । काष्ठतक्षि ।

– प्राग्वाऽन्त. ॥ ५५ ॥ झलतस्य नपोऽतोऽत्य झल्जाते, प्राक् नुम् भवति वा॥महोर्ञ्जि।महोर्ञ्जि।

सुपीकोऽचि ॥ ५६ ॥ इगतस्य नप सुप्यजादौ परे नुम् भवति । वारिणी । त्रपुणी । वारिणा॥ त्रपुणा । सुपीति किं ? तुम्बुरुणो विकारः तौम्बुरव चूर्णं । इक इति किं ? वने । अचीति कि ? वारिभ्य ।

भादौ वोक्तपुस्क पुवत् ॥ ५७ ॥ इगत नपुक्तपुस्क भादावजादौ पुवत् वा स्यात् । शुचि । साधुः । शुचे । साधु वृत्त । शुचये । शुचिने वस्त्राय । ग्रामण्या । ग्रामणिना कुलेन । चारवे। चारुणे वस्त्राय । कर्त्रा । कर्तृणा कुलेन । अतिराया अतिरिणा । चित्रगवे । चित्रगुणे । भादाविति किं ? चारुणी । उक्तपुस्कमिति किं ? जतुने ।

सक्थ्यस्थिदध्यक्ष्णोऽनङ् ॥ ५८ ॥ सक्थ्यादीनामनङ् भवति भादावजादौ परत' । सक्थ्ना । सक्थ्ने । अस्थ्ना । अस्थ्ने । दध्ना । दध्ने । अक्ष्णा । अक्ष्णे । अक्ष्णा । नपीति किं ? दधि नाम कश्चित् धानशीलो वा दधिस्तेन दधिना

विदे शतुर्वसु ॥ ५९ ॥ विद परस्य शतुर्वसुर्भवति । विद्वान् । विद्वांसौ । विद्वांसः ।

न थात् ॥ ६० ॥ थात्परस्य शतुर्नुम् न भवति । ददत् । ददतौ । ददतः । जाग्रत् । जाग्रतौ । जाग्रतः ।

वा नप ॥ ६१ ॥ नप्स्थात्परस्य शतुर्वा नुम् भवति । ददति, ददति । जाग्रति, जाग्रति कुलानि ।

शीम्योरात् ॥ ६२ ॥ शीम्योरवर्णातात् शतुर्वा नुम् भवति।तुदती, तुदती।पांती,पाती कुले। तुदती,तुदती । पाती, पाती स्त्री । आदिति किं ? अदती । जानती स्त्री ।

शप्श्यात् ॥ ६३ ॥ आभ्या शतुर्नुम् भवति शी म्र इत्येतयो, परत । नित्यार्थं वचन । पचती कुले।पचती कन्या।दीव्यती कुले।दीव्यती कन्या।

सावनडुह ॥ ६४ ॥ अनडुह सौ परे नुम् भवति । अनड्वान् ।

*द्यौः ॥ ६५ ॥ दिवः औत्व निपात्यते सौ परे । द्यौराराध्यते पुण्येन ।

पथिमथ्यृभुक्षामात् ॥ ६६ ॥ एषामाद्भवति सौ परे । पथाः । मथाः । ऋभुक्षाः ।

एर्द्धे ॥ ६७ ॥ तेषामिकारस्याद्भवति घे परतः । पथानौ । पथान । पन्थान । पथानौ । मथानौ । मथान । ऋभुक्षाणौ । ऋभुक्षाणः ।

थो न्थः ॥ ६८ ॥ तेषा थकारस्य न्थादेशो भवति घे परे । पथा, । मथा ।

भस्य टे ख ॥ ६९ ॥ तेषा भसञ्ज्ञकाना टे ख भवति।पथ, पश्य । पथा । पथे । मथः । मथा । ऋभुक्षः । ऋभुक्षा ।

पुसोऽसुङ् ॥ ७० ॥ पुसः असुङ् भवति घे परत'।पुमान् । पुमांसौ।पुमांसः।पुमांस।पुमांसौ ।

। ओतो णित् ॥७१॥ ओतःपर घ णिद्भवति।

गौ । गावौ । गावः । द्यौ. । द्यावौ । द्यावः ।

वाऽस्मण्णदः॥७२॥अस्मदो णश्च वा णिद्भवति। चकार । चकर । विललाप।विललप ।

* सखितोऽकौ ॥ ७३ ॥सखित पर ध णि- द्भवति अकौ परतः । सखायौ । सखायः । सखाय । सखायौ । तकार इति किं'इमे सख्यौ। अकाविति किं ' हे सखे ।

* डन्सौ ॥ ७४ ॥ तस्य डन् भवति अकौ सौ परतः । सखा ।

ऋदुशनस्पुरुदंशोऽनेहसां ॥ ७५ ॥ ऋका- रान्तानां उशनसादीनां च डन् भवति धे अकौ सौ परत । कर्त्ता । दाता । पिता । माता । उशना । पुरुदंशा । अनेहा । अकाविति किं ' हे दातः । हे मातः । हे पुरुदंश. । हेऽनह ।

— तृज्वत् क्रोष्टु ॥ ७६ ॥ क्रोष्टु तृजत- वद्भवति अकौ धे परतः।क्रोष्टा । क्रोष्टारौ । क्रो- ष्टारः । क्रोष्टार । क्रोष्टारौ । अकाविति किं ' हे क्रोष्टो । ध इति किं ' क्रोष्टून् ।

+स्त्रियां ॥ ७७ ॥ क्रोष्टुः स्त्रियां तृजवत् भवति । क्रोष्ट्री ।

—वाऽच्यापि ॥ ७८ ॥ क्रोष्टु' तृज्वद्वा भवति अजादावापि भागे परत' । क्रोष्ट्रा । क्रोष्टुना । क्रोष्ट्रे।क्रोष्टवे क्रोष्टो । क्रोष्टु । क्रोष्ट्रोः ।क्रोष्ट्वोः । क्रोष्ट्रूनां।क्रोष्टरि,क्रोष्टौ। अचीति किं ' क्रोष्टुभ्यां। क्रोष्टुभि. । आपीति किं ' क्रोष्टून् ।

चतुरनडुहोर्वा' ॥ ७९ ॥ अनयोरुकारस्य वा भवति धे परत । चत्वार । चत्वारि। अति चत्वा । अतिचत्वारौ । अतिचत्वार । अन ड्वान् । अनड्वाहौ । अनड्वाह । अनड्वाह। अनड्वाहौ ।

म'कौ ॥ ८० ॥ तयोरुकारस्य वो भवति कौ परत । हे अतिचत्व । हेअनड्वन् ।

। पुत्रेऽर्हे मातु कपोऽड्॥८१॥ असे मातृश ब्दात् परस्य कपो वा अड् भवति कौ परत'पुत्रेऽर्हे पुत्रप्रशंसायां । हेगार्गीमात । पुत्र इति किं ' हेगार्गी- मातृके पुत्रि । अर्हे इति किं ' गार्गीमातृक ।

। वोशनोशनन् ॥८२॥ एतौ निपात्यौ कौ वा। हे उशन। हेउशनन्। हे उशन' । उशनस सख नत्व च निपात्यते ।

ऋतामिद्धोः॥८३॥ ऋकारान्तस्य धोरिकारा देशो भवति । किरति । गिरति । विस्तीर्णं । गीर्य्यते । धोरिति किं ' मातॄणा ।

उड्. धोः ॥ ८४ ॥ उड् ऋत इर्भवति । कीर्त्तयति । कीर्त्तयतः । कीर्त्तयति ।

पुवाद्वत् ॥८५॥पवर्गाद्वकाराच्च परस्य धो.ऋतः उद्भवति। पूर्त्त । मुपुपूर्पति । बुभूर्षति । मुमूर्षति वुवूर्षति । मुनीन् ।

सार्वस्मे ॥८६॥ मपरे सौ परे गोरैप् भवति। अनैषीत् । अहार्षीत् । अलावीत् । अहार्षीत् । म इति किं ' अलविष्ट ।

व्रज्वल्लोऽत ॥ ८७ ॥ व्रजिवदोर्लकारे- फान्तस्य च गोरत ऐप् भवति मपरे सौ परतः । प्राव्राजीत् । अवादीत् । अचालीत् । अचारीत् । व्रज्वल्ल इति किं ' मानिरक्षीत् । मानिरटीत् । अत इति किं ' न्यमीलीत् । न्यखोडीत् ।

हम्यामच ॥ ८८॥ हलन्तानामच ऐप् भवति मपरे सौ परत. । अभैत्सीत् । अच्छैत्सीत् । अरौत्सीत् । हम्यामिति किं ' गौरियाचारीत् अग वीन । अच इति किं ' अचार्षीत् । अतिकोऽपि यथा स्यात् ।

नेटि ॥ ८९ ॥ इडादौ मगौ परे हलन्तस्य गोरच मैप भवति । अन्धीत् ।अकोषीत्।अकर्षीत्।

*ह्म्यन्तक्षणश्वसजाग्र्येदितां ॥ ९० ॥ हकार मकारयकारान्तानां क्षणादीनां च इडादौ

मसावैत्स्यात् । अग्रहीत् । अरटीत् । अवमीत् । अव्ययीत् । अक्षणीत । अश्वसीत् । अश्वयीत् । अरगीत् । अलगीत् ।

चोर्णुञ ॥ ९१ ॥ ऊर्णुञो मसौ वैञ्भवति । प्रौर्णावीत् । प्रौर्णुवीत् ।

अतोऽनादेर्घेः ॥ ९२ ॥ अनादेरतो घेर्वैञ्भवति इडादौ मसौ परतः । अकणीत् । अकाणीत् । अरणीत् । अराणीत् । अचणीत् । अचाणीत् । अत इति किं? असेवीत् । अनादेरिति किं? मानिरटीत् । घेरिति किं? अरक्षीत् ।

*वलादेरिट् ॥९३॥ वलादेरर्थादगस्य इडागमो भवति । पविता । पवितु । पवितव्य । भविता । भवितु । भवितव्य । एधितव्य । वलादेरिति किं? लव्य । लवनीयम् । अगस्येति किं? आस्ते । शेते ।

। ग्रहादेः क्ते ॥९४॥ ग्रहादिभ्य? परस्य वलादेः क्तेरिड् भवति । निगृहीतिः । उदितिः । भाणितिः । दीधितिः । मथितिः । लिखितिः । पठितिः ।निरुचितिः ।ग्रहादेरेव क्तेरिति नियमोऽय । तेन—विभूतिः । दीप्तिरित्यादि ।

*ग्रहोऽलिट्येकाचो दी ॥९५॥ ग्रहेरेकाच? परस्य इटो दीर्घत्वमलिटि परतः । ग्रहीष्यति । ग्रहीता । ग्रहीतु । ग्रहीतव्य । अलिटीति किं? जगृहिव । जगृहिम । एकाच इति किं? जरीगृहिता जरीगृहितु ।

*वृतो वाऽलिमसौ ॥ ९६ ॥ वृङ्वृञ्भ्या ऋकारान्तेभ्यश्च वा इटो दीर्भवति अलिङ्लिट् मसिषु परतः । वरिता । वरीता । प्रावरिता । प्रावरीता । तरिता । तरीता । जरिता । जरीता । निगरिता । निगरीता । अलिमसाविति किं? वरिषीष्ट । प्रावरिषीष्ट । निगरिषीष्ट । प्रावरिथ । तेरिव, तेरिम । प्रावारिष्टा।अतारिष्टां । अस्तारिष्टा । न्यागारिष्टा । न्यगारिषु? ।

सनीट् ॥९७॥ सनि परे वृत इड् वा भवति । वुवूर्षते । विवरिषते । विवरीषते । प्रावुवूर्षति । प्राविवरिषति । प्राविवरीषति । तितीर्षति । तितरिषति । तितरीषति । आतिस्तीर्षति । आतिस्तरिषति । आतिस्तरीषति ।

लिङ्स्योर्दे ॥९८॥ वृञ्च परयोर्लिङ्स्योरिड् वा भवति दे । लिङ्—वृषीष्ट । वरिषीष्ट । आस्तीर्षीष्ट । आस्तरिषीष्ट । अवृत । अवरिष्ट । अवरीष्ट । प्रावृत । प्रावरिष्ट । प्रावरीष्ट । आस्तीर्ष्ट । आस्तरिष्ट । आस्तरीष्ट । द इति किं? प्रावारिषु । अतारीत् ।

* स्फादृतोऽस्कु ॥ ९९ ॥ स्फादस्कुपरादृकारात्लिङ्स्योर्दे वेड भवति । स्मृषीष्ट । स्मरिषीष्ट । ध्वृषीष्ट । ध्वरिषीष्ट । अस्मृषाता । अस्मरिषाता । अध्वृषाता । अध्वरिषाता । अस्कुरिति किं? संस्कृषीष्ट । समस्कृत ।

*ऊदिदृधूञः ॥१००॥ ऊकारेद्भ्यो धूञश्चोत्तरस्य वलादेर्वेड् भवति । रद्धा । रधिता । नष्टा । नशिता । नङ्क्ष्यति । नशिष्यति । उपगोढा । उपगूहिता । विधोता । विधविता । धोष्यति । धविष्यति ।

निस्कुपः ॥१०१॥ निस्पूर्वात् कुप इट् वा स्यात् । निष्कोपिता । निष्कोप्ता ।

इट् ते॥१०२॥ निस्कुप तसंज्ञे परे इड् भवति। निस्कुपित ।निस्कुपितवान् ।

तीषसहलुभरुषरिषः ॥१०३॥ एभ्यो वेड् भवति तकारादौ परतः । एष्टा । एषिता । एष्टु । एषितु।एष्टव्य।एषितव्य । सोढा।सहिता । लोब्धा। लोभिता । रोष्टा । रोषिता । रेष्टा । रेषिता । तीति किं? सहिष्यते ।

सनीवन्तर्द्धभ्रस्जदम्भुश्रिस्वृयूर्णुभरज्ञपि

सतन्यतेः ॥१०४॥ इवनादीनां ऋधादीनां च सनि परे वेड् भवति । दुद्यूषति । दिदेविषति । सुस्यूषति । सिसेविषति । ईर्त्सति । अर्दिधिषति । विभ्रक्षति । विभर्क्षति । विभ्रज्जिषति । विभर्जिषति । धिप्सति । धीप्सति । दिदम्भिषति । सुस्यूर्षति । सिस्वरिषति । शिश्रीषति । शिश्रयिषति । युयूषति । यियविषति । प्रोर्णुनूषति । प्रोर्णुनविषति । प्रोर्णुनुविषति । बुभूर्षति । बिभरिषति । ज्ञीप्सति । जिज्ञपयिषति । सिषासति । सिषनिषति । तितंसति । तितामति । तितनिषति । पित्सति । पिपतिषति ।

पूङ्क्लिशस्तक्त्वोः ॥ १०५ ॥ पूङ्क्लिशू-भ्यां परयोस्तक्त्वो वेड् भवति । पूतः । पवितः । पूतवान् । पवितवान् । पूत्वा । पवित्वा । क्लिष्टः । क्लिशितः । क्लिष्टवान् । क्लिशितवान् । क्लिष्ट्वा । क्लिशित्वा ।

क्षुधवस इट् ॥ १०६ ॥ आभ्यां तक्त्वोरिड् भवति । क्षुधितः । क्षुधितवान् । क्षुधित्वा । वसित्वा । उषितः । उषितवान् । उषित्वा ।

* अचोऽर्चे ॥ १०७ ॥ अचेरर्चायां तक्त्वो रिड् भवति । अञ्चितः । अञ्चितवान् । अञ्चित्वा गुरुं गतः । अर्चे इति किं उदक्तमुदकं कूपात् । अक्त्वा ।

स्वार्थे लुभात् ॥ १०८ ॥ स्वार्थे विमोहने वर्तमानाल्लुभात् तक्त्वोरिड् भवति । विलुभिता सीमन्ताः । विलुभिता केशाः । लोभित्वा । लुभित्वा । स्वार्थे इति किं लुब्धो न लभते पुण्यं ।

जूव्रश्च-त्तव ॥ १०९ ॥ आभ्यां क्त्वाप्रत्ययस्य इट् भवति । जरित्वा, जरीत्वा । व्रश्चित्वा ।

पोन्ति ॥ ११० ॥ उदित परस्य क्त्वा प्रत्ययस्य वेड् भवति । शान्त्वा । शमित्वा । दान्त्वा । दमित्वा ।

* कषोऽकृच्छ्रगहन ॥ १११ ॥ आकारान्तात् कषः परयोः क्तयोः इट् भवति । पदि वान् । तंथिवान् । आटिवान् । पेठिवान् । जक्षिवान् । एकाजिति किं बभूवान् । बिभिद्वान् ।

* गम्हन्विदद्दृश्विशो वा ॥ ११२ ॥ गमादेः क्वसौ परतो वेड् भवति । जग्मिवान् । जगन्वान् । जघ्निवान् । जघन्वान् । विविदिवान् । विविद्वान् । ददृशिवान्, ददृश्वान् । विविशिवान् । विविश्वान् ।

स्यसौ कृच्चृच्छृतृन्नृतः ॥ ११३ ॥ एभ्यः सिवर्जितसकारादावगे परतः वेड् भवति । कर्त्स्यति । कर्तिष्यति । अकर्त्स्यत् । अकर्तिष्यत् । चिकृत्सति । चिकर्तिषति । चर्त्स्यति । चर्तिष्यति । अचर्त्स्यत् । अचर्तिष्यत् । चिचृत्सति । चिचर्तिषति । छर्त्स्यति । छर्दिष्यति । अच्छर्त्स्यत् । अच्छर्दिष्यत् । चिच्छृत्सति । चिछर्दिषति । तर्त्स्यति । तर्दिष्यति । अतर्त्स्यत् । अतर्दिष्यत् । तितृत्सति, तितर्दिषति । नर्त्स्यति । नर्तिष्यति । अनर्त्स्यत् । अनर्तिष्यत् । निनृत्सति । निनर्तिषति । सीति किं ? नर्तिता । नर्दिता । असाविति किं ? अछर्दीत् । अनर्तीत् ।

गमे ॥ ११४ ॥ गमेः सकारादावगस्य वेड् भवति । संजिगमिषिता । संजिगमिता । अधिजिगमिषिता । अधिजिगांसिता व्याकरणस्य । सीति किं ? गता ।

* मस्य ॥ ११५ ॥ गमेर्मनिमित्तस्य सकारादेरिड् भवति । गमिष्यति । अगमिष्यत् । निगमिषति । अधिजिगमिषति । म इति किं ? संजिगमने वत्सो मात्रा ।

न वृद्भ्यः ॥ ११६ ॥ वृतादेः परस्य सस्य नेड् भवति । वर्त्स्यति । विवृत्सति । सर्त्स्यति । सिसृत्सति । स्यन्त्स्यति । सिस्यन्त्सति । कल्प्स्यति । चिक्लृप्सति । कल्प्सासि । न इति किं वर्तिष्यते । स्यन्दिष्यते । कल्पिष्यते ।

* रात्सदृदस्तदृक्षोऽनित्यानिट्तासस्थोऽसृज-

ध्यार्वेः ॥ ११७ ॥ नित्यानिटताम्भ्य अकारवद्भ्योऽन्तेभ्यः सृजद्दशिभ्या च थे वेड भवति स्कादीन्विहाय । पक्ता । पपक्थ । पेचिथ । शक्ता । शशक्थ । शेकिथ। याता । ययाथ । ययिथ । नेता । निनेथ । निनायिथ । स्रष्टा । ससष्ट । ससर्जिथ । द्रष्टा । ददष्ट । ददर्शिथ । अत्वद्भृसृजद्दशू इति किं ? भेत्ता । बिभेदिथ । नित्यमहण किं ? अक्ता । अजिता । आनजिथ । अनिट्ग्रहण किं ? लविता । लुलविथ । तास्महण किं ? जघसिथ । थ इति किं? पेचिव । पेचिम । अस्कद्व्यार्वेरिति किं? सस्कर्त्था । सस्करिथ । अत्ता । आदिथ । ध्माता । विव्यायिथ । अर्त्ता । आरिथ ।

ऋत ॥ ११८ ॥ ऋकारांतान्नित्यानिट् तासम्थे नेड् भवति । कर्त्ता । चकर्थ । हर्त्ता । जहर्थ । स्मर्त्ता । सस्मर्थ ।

*गमृस्नोर्दे ॥ ११९ ॥ गमुस्नुभ्या वलादेरगस्य दे सति नेड् भवति।सगम्यते। सजिगसते। अधिजिगामते।प्रस्नोष्यते।प्रस्नोष्यमाण ।प्रास्नोष्ट।

क्रमेः ॥ १२० ॥ क्रमे परस्य नेड भवति दे । प्रक्रस्यते । प्राक्रम्त । प्रचिक्रसते। द इति किं ? क्रमिता ।

*तुः ॥ १२१॥ दे विषये क्रमेः परस्य तुर्नेड् भवति । प्रक्रता । उपक्रता ।

वशि ॥ १२२ ॥ धोर्वशादौ परे नेड भवति। ईश्वर।दीप्रः । भस्म । दडः । मुद्र । गर्ग । वशीति किं ? ईशिता ।

* लौदिदचोऽपच्छ्रिवश्रिशीडीरुपट्कोघृदत ॥ १२३ ॥ लृकारौकारेद्भ्योऽजन्तेभ्यश्च एकाच्भ्यो विहितस्य वलादेर्नेड् भवति पतादीन्विहाय। गता । शक्ता । नता । वेत्ता । चेता । याता । दाता । नेता। स्तोता।कर्ता । पतादिवर्जन किं ? पतिता । श्वयिता । श्रयिता । शयिता।डयिता। रविता । धाविता । क्षणविता । स्नविता । नविता । यविता । भविता । लविता । वरिता । वरीता। प्रावरिता । प्रावरीता । तरिता। तरीता।परिता परीता । आवधिपीष्ट।एकाच इति किं ? प्रोर्णविता । बिभेदिता । चिच्छेदिता । जागरिता ।

*क्तिचत्रोणादेः ॥१२४॥ एषां नेड् भवति। शतिः । तति । पोत्र । शस्त्र । जतुः । वत्स । अक्षर । हस्तः । वर्तिका । पचन । कुक्षि । इक्षु । शर्करा । शख ।

*क्तिस्यूर्णुश्रयुरुक ॥ १२५ ॥ एभ्य.किति नेड् भवति । प्रोर्णुतः । प्रोर्णुतवान् । श्रित । श्रितवान् । श्रित्वा । श्रिति. । युतः । युतवान् । युत्वा । युति. । रुतः । रुतवान् । रुत्वा । रुति । प्रावृतः । प्रावृतवान् । कितीति किं ? श्रयिता । ऊर्णादेरिति किं ? श्वयित्वा । एकाच इति किं ? जागरित. । जागरितवान् ।

सनि ग्रहगुहश्च ॥ १२६ ॥ ग्रहगुहाभ्यां उगतेभ्यश्चैकाच सनि नेड् भवति । जिघृक्षति । जुघुक्षति । रुरूषति । लुलूषति ।

भृसृवृस्तुद्रुस्रुश्रोर्लिटि॥१२७॥एभ्यो लिटि नेट् भवति । बभृव।बभृम । ससृव । ससृम । ववृवहे । ववृमहे । ववृव । ववृम । तुष्टुव । तुष्टुम।तुष्टोथ।दुद्रुव।दुद्रुम।दुद्रोथ।सुस्रुव । सुस्रुम । सुस्रोथ । शुश्रुव । शुश्रुम । शुश्रोथ । सिद्धे सत्यारभो नियमार्थ. । आदय एव लिट्यनिटो नान्ये।ददिव । ददिम । बिभिदिव । बिभिदिम ।

*कृञोऽस्कुः ॥ १२८ ॥ कृञ असुटो लिटि नेड् भवति । चकृव । चकृम । अस्कुरिति किं? सचस्करिव । सचस्करिम ।

*डीयश्वीदिद्वेटोऽपतस्ते ॥ १२९ ॥ डीयश्विभ्या ईदिद्भ्यो विभाषेड्भ्यश्च पतिं त्यक्त्वा तसज्ञे परे नेड् भवति । डीनः । डीनवान् । शूनः ।

सूनवान । पीन । पनिवान । रुग्ण । रुनवान् । हृष्टः । हृष्टवान । घुतः । घुनवान् । अथ । इति किं ? पतितः । पतितवान् ।

साभिविभ्योऽर्दे ॥१३०॥ समभिविपूर्वादर्दे स्ते नेड् भवति । समर्ण । न्यर्णः । व्यर्णः । गमः देरिति किं ? प्रार्दित ।

*अभिदूरेऽर्थे ॥ १३१ ॥ अभिपूर्वादर्देरदूरेऽर्थे ते नेड् भवति । अभ्यर्णा सरित् । अभ्यर्ण सेने । अविदूर इति किं ? अभ्यर्दितश्चौर शीतेन ।

*धृष्टः प्रगल्भे ॥ १३२ ॥ धृष्णोः प्रगल्भेऽर्थे ते नेड् भवति । विधृष्टो वादी । धृष्टो वादी । प्रगल्भ इति किं ? विधर्षित । धर्षित ।

*कष्ट कृच्छ्रगहने ॥ १३३ ॥ कृच्छ्रगहनयो स्ते कषेर्नेड् भवति । कष्ट गणित । कष्ट वन । कषितमन्यत्र ।

*दृढ बलिस्थूले ॥ १३४ ॥ दृढमिति निपात्यते बलिनि स्थूले च ते परतः । दृढो बलवान् स्थूलश्च । अनिट्त्वनहत्व तढत्व च निपात्यते । दृंहित । दृंहितमन्यत्र ।

* क्षुब्धस्वान्तध्वान्तलग्नम्लिष्टघुष्टविरिब्धफाण्टबाढपरिवृढ मथमनस्तम सक्ताविस्पष्टाविशब्दस्वरानायासभृशप्रभौ ॥ १३५ ॥ क्षुब्धादयो निपात्यते मथादर्थेषु । क्षुब्धो मथः । स्वान्त तमः । लग्न सक्त । म्लिष्टमविस्पष्ट म्लेच्छेरनिट्त्वमेकारस्यैत्वच । घुषिरविशब्दो । घुष्टा रज्जुः । घुष्टौ पादौ । विरिब्ध स्वर । विपूर्वस्य रेभृटोऽनिट्त्वमित्त्व च । फाण्टमनायास । बाढ भृश । परिवृढ प्रभु । अन्यत्र क्षुभित । स्वनित । ध्वनित । लगित । म्लेच्छित । अवघुषित वाक्य । विरेभित । फाणित । वाहित । परिवृहितमिति ।

आदित ॥ १३६ ॥ आकारेतो धोस्ते नेड् भवति । मिद । मिदवान् । क्ष्विन्नः । क्ष्विण्णः । क्ष्विण्णवान् ।

वा भावारम्भे ॥ १३७ ॥ भावे आरम्भे च आदितो धोस्ते वा नेड् भवति । मिन्नमस्य मेदितमस्य प्रमिन्न । प्रमेदित ।

*शके कर्मणि ॥१३८॥ शके कर्मणि ते वा नेड् भवति । शक्तो घट कर्तुं, शकितो घटः कर्तुं । कर्मणीति किं ? शक्तो देवदत्त ।

*हृषेर्लोमविस्मयप्रतिघाते ॥१३९॥ हृषेर्लोमादर्थेषु ते वा नेड् भवति । हृष्टानि । हृषितानि लोमानि । हृष्टः देवदत्तः । हृषितः देवदत्तः । हृष्टाः, हृषिताः दताः ।

*ज्ञप्तरुष्टत्वरितात्तच ॥१४०॥ ज्ञप्तादयो निपात्यते । ज्ञप्तः ज्ञपित । धान्त । स्वनितः । अवनितः । अपचायितो गुरुः । चायतेश्चिः । पचत्वात्पातिरिति भवति ।

दान्तशान्तपूर्णदस्तस्पष्टछन्नज्ञप्ता ॥१४१॥ दान्तादयः शक्यन्ता इनणिच्या अनिटो वा निपात्यते । दान्त, दमित । शान्त, शमित । पूर्ण, पूरितः । दस्त, दासित । स्पष्ट । स्पाशित । छन्न, छादित । ज्ञप्त । ज्ञापित ।

*वृत्तोऽधीतो ॥१४२॥ वृत्त इति वृतेर्ण्यन्तस्य निपात्यते अधीतऽर्थे । वृत्त जैनेन्द्र । वृत्तस्तर्क । अनिट्त्व णेरप्च । वर्तितमन्यत्र ॥

वा रुष्यमत्वरसघुषास्वन्तमः ॥१४३॥ रुष् अम् त्वर् सघुष् आस्वन् वम् इत्येतेभ्यस्ते वेड् भवति । रुष्ट, रुषितः । अभ्यन्त । अभ्यमित । तूर्ण, त्वरित । सघुष्ट । सघुषित पाद । सघुष्ट । सघुषित वाक्य । आस्वान्त, आस्वानितो देवदत्तः । आस्वान्त । आस्वनित मन । वान्तः, वमित ।

*रुदादन्त इट् स्ये ॥ १४४ ॥ ऋदन्तेभ्यो

स्वमादेशे ॥१६३॥ आदेशे सुपि तयो स्व भवति। त्व। अहं। त्वत्। मत्। युष्मत्। अस्मत्।

मो वा ॥१६४॥ मकारांतयोस्तयो स्व भवति वा आदेशभूते सुपि । युष्मानाचक्षाणेभ्य युष्मभ्य । युषभ्य । अस्मभ्य । असभ्य । मावधेर्ये विपयस्ते परत्वात् भवति । युष्मत् । युषत् । अस्मत् । असत् । युस्माक । युपाक । अस्माक । असाक ॥

मावधे ॥१६५॥ तयोर्मकारावधे सप्तात स्यादेशा भवति इत्येपोऽधिकारो वेदितव्य । तत्रे मोदाहरिष्याम ।

युवावौ द्वौ ॥१६६॥ तयोर्मावधेर्युवावादेशौ स्त' द्वौ परत. । युवा । आवा । युवाभ्या । आवाभ्यां ।

*त्वमौ त्यत्रौ चैके ॥१६७॥ एकार्थे वर्तमानयोर्युष्मदस्मदोर्मावधेस्त्वामावादेशौ स्त सुपि त्ये धौ च एकत्वे । त्वयि । मयि । त्वदीय । मदीय । त्वत्तर । मत्तर । त्वच्छिष्य । मच्छिष्य त्वत्पुत्र । मत्पुत्र ।

त्वाहौ सौ ॥१६८॥ युष्मदस्मदो त्वाहौ भवत सौ परे । त्व । अह ।

यूयवयौ जसि ॥ १६९ ॥ तयोर्यूयवयौ भवत जसि परे । यूय वय ।

तुभ्यमह्यौ ङयि ॥१७०॥ तयोस्तुभ्यमह्यौ स्त' ङयि परे । तुभ्य । मह्य ।

तवममौ ङसि ॥ १७१ ॥ तयोस्तवममावादेशौ स्त ङसि परे । तव स्व । मम स्व ।

त्रिचतुरः स्त्रियां तिसृचतसृ ॥ १७२ ॥ त्रिचतुरो स्त्रिया वर्तमानयो तिसृचतसृ इत्येतावादेशौ भवत सुपि । तिसृभि । तिसृभ्य । तिसृषु चतसृभि । चतसृभ्य । चतसृषु ।

रोऽच्यु' ॥ १७३ ॥ तिसृचतसृो ऋकारस्य रेफो भवत्यचि परत' । तिस्रः सति । तिस्र पश्य । चतस्रो याति । चतस्रो पश्य ।

+वाऽम्येईर्यौटि ॥ १७४ ॥ तिसृचतसोरसख्यावाचिनोः ऋकारस्य रेफो भवति वा ङौ—औटि च परत । प्रियतिसृि । प्रियतिसरि । प्रियचतसृि । प्रियचतसरि । प्रियतिस्रौ । प्रियतिसरौ । प्रियचतस्रौ । प्रियचतसरौ । प्रियतिस्रः । प्रियतिसर' । प्रियचतस्र । प्रियचतसर' । प्रियतिस्र । प्रियतिसर । प्रियचतस्र । प्रियचतसर ।

*जराया ङस् ॥१७५॥ सुप्यजादौ परे जराया ङस भवति। जरे, जरसै। जरा जरस । जरा, जरस जरे जरसौ । जरा , जरस । जरया । जरसा ।

त्यदादेर ॥ १७६ ॥ त्यदादीनामत् भवति सुपि परत'। स्य । त्यौ । त्ये । सः। तौ। ते। द्वौ।

किमः कः ॥ १७७ ॥ किम. को भवति सुपि परे । कः । कौ । के ।

*कुस्तशो ॥१७८॥ किम कुर्भवति तकारादावशि च परत । कुत । क ।

*तोः सोऽनते सौ ॥ १७९ ॥ त्यदादेः तवर्गस्यानते वर्तमानस्य सो भवति सौ परे । स्य । सः । एपः । अनत इति किं ' य । स ।

असौ ॥ १८० ॥ असावित्यदस औत्व सोश्च स्व निपात्यते । असौ ।

+वाऽसुकः ॥१८१॥ असुक इत्यदसोऽकोऽकारस्योत्व वा निपात्यते सौ परे । असुकः। असकौ ।

इदमो म. ॥ १८२ ॥ इदम' मकारो भवति सौ परे । इय । अय ।

द' ॥ १८३ ॥ इदमो दकारस्य मो भवति सुपि । इमौ । इमे। इमा । इमा' । इमे । इमानि ।

य सौ ॥ १८४ ॥ इदमो दकारस्य यो भवति सो परे । इय ।

पुसीदोऽय् ॥ १८५ ॥ इदमः इद्रूपस्या य् भवति पुसि सौ । अय ।

*टौस्यनोऽकः ॥ १८६ ॥ इदमः ककारहीनस्येद. अनादेशो भवति टौसि परे । अनेन । अनया ।अनयो.।अक इति किं'इमकेन।इमकयोः।

हलि ख ॥ १८७ ॥ इदमोऽककारस्येदः स भवति हलादौ सुपि परत । आभ्यां । एभि । एभ्यः। आभिः। एषां । आसा । एषु । आसु । अक इति किं'इमकाभ्यां । इमकेभ्य ।

*अन्वादेशेऽश् ॥ १८८ ॥ इदमोऽश् भवति अन्वादेशे कथितानुकथने हलादौ सुपि परे । इमकाभ्या छात्राभ्यां रात्रिमुषिता । अथो आभ्या हिंसा च कृता । इमकस्य छात्रस्य कुलमशोभन अथोऽस्य शीलमपि । इमकस्य राज्ञो जनपदो दुर्विनीतः। अथोऽस्य भृत्याश्च अवश्याः।

*टौसिष्वेतदश्चैनत् ॥ १८९ ॥ इदम. एतदश्च एनद्भवति अन्वादेशे टा—ओस्—इप् इत्येतेषु परतः । अनेन छात्रेण रात्रिरधीता -अथो एनेनाहरप्यधीत । एतेन छात्रेण रात्रिरधीता । अथो एनेनाहरपि । अनयो छात्रयो शोभन शील । अथो एनयोः रूपमपि । एतयो' छात्रयो शोभन शील अथो एनयोरूपमपि । इम छात्र जैनेंद्रमध्यापय अथो एन छदोपि । एत छात्र काव्यमध्यापय—अथो एन तर्कमपि । सुशीलाविमौ । अथो एनौ जगत् मानयति । दुष्टा एतौ । अथो एनौ लोको निंदति । धार्मिका इमे देवा अप्येनान् नमस्यति । विनीता एते अथो एनान् पूजयति । इद सर भ्रमरा सेवते । अथो एनद्विहगाश्च । एतत् कुड्मर्थिनः सेवते अथो एनन्मित्राणि च । अन्वादेश इति किं ' देवदत्तमध्यापय इम च छात्र पश्य ।

इति जैनेन्द्रव्याकरणे शब्दार्णवचन्द्रिकाया वृत्तौ पचमस्याध्यायस्य प्रथम पादः ।

द्वितीयः पादः ।

मृजेरैप् ॥ १ ॥ मृजेर्गेरैप् भवति । मार्ष्टि । मार्ष्टां । मार्ष्टु । मार्ष्टव्य । मार्जिता । मार्जितु । मार्जितव्यम् ।

क्ङिद्त्यचि वा ॥ २ ॥ क्ङिद्त्यजादौ मृजेरैब्वा भवति । समृजति । समार्जति । परिममृजतु । परिममार्जतु । क्ङिद्तीति किं'मार्जन । अचीति किं ? मृष्ट । मृष्टवान् ।

ञ्णित्यचः॥३॥ अजतस्य ञ्णित्यैप् भवति । प्राकारः । अध्याय । गौ. । गावौ । गाव । सखायौ । सखायः ।

उडोऽतः ॥४॥ उडोऽकारस्यैब्भवति ञ्णिति परत'। अपाचि । पाचक । पाठकः । पाकः । पाठः। अत इति किं ' भेदक ।

हत्यच्वादेः ॥५॥ अचामादेरच ऐब्भवति। हृति ञ्णिति परे । त्रैपुष्टिः। औत्स ।आगः।नैन.।

देविकाशिंशपादीर्घसत्रश्रेयसामा ॥ ६ ॥ देविकादीनामादेरच ऐब्भवत्याकार । देविकाया भव दाविकमुदक । शिंशपायाः विकार' शांशप भस्म । दीर्घसत्रे भव दार्घसत्र पुण्य । श्रेयोऽधिकृत्य कृतो ग्रथ. श्रायस. स्याद्वाद' ।

×वहीनरस्यै' ॥७॥ वहीनरस्यादेरच ऐकारो भवति । वहीनरस्यापत्य वैहीनरिः ।

केकयमित्रयुप्रलयाना यादेरिय् ॥ ८ ॥ एषा यकारादेरिय् भवति हृति ञ्णिति परतः । केकयस्यापत्य कैकेयः । मित्रयोर्भाव. मैत्रेयिकया श्लाघते । प्रल्यादागत प्रालेयमुदक ।

पदे य्व ऐयौव् ॥९॥ पदे परतोऽच्वादेरचः स्थाने कृतयोर्यकारवकारयो ऐयौव् इत्येतावादेशौ भवतः हृति ञ्णिति परतः । वैयाकरणः ।

नैयायिकः । सौवागम । स्वर्हता प्रोक्त सौवर्हत तत्त्व । पद इति किं? यत इमे शिष्या याताः । स्व इति किं? स्वाश्विः । अश्वादेरिति किं? अभ्य-जनेन चरति–आभ्यजनिक ।

द्वारादे ॥१०॥ द्वारादीना य्व ऐयौव् स्तः इति ञ्णिति परत । द्वारे नियुक्त दौवारिकः । द्वारपालस्यापत्य दौवारपालिक. । स्वरेण चरति सौवरिक ।सौवाध्यायिकः।व्यङ्कसे भव. वैयङ्कसः ।

न्यग्रोधस्यैकस्य॥ ११ ॥ न्यग्रोधस्य एक स्य केवलस्य यो यकारस्तस्य ऐप् भवति । न्य-ग्रोधस्याय नैयग्रोधो दण्डः।एकस्येति किं?न्यग्रोधि-कायां भव -न्याग्रोधिकः ।

*व्ययगादेः ॥ १२ ॥ अत्यातस्य व्यगादीनां चादेरच' ऐऽभवति इति । परस्पर व्यतक्रोशन व्यतक्रोशी।व्यापहासी । व्यापचर्चा वर्तते।व्यागि । स्वागि ।व्यवहारेण चरति–इति व्यावहारिक ।

*श्वादेरौ ॥ १३ ॥ श्वन्शब्दादेरिकारादौ इत्यचामादेरैऽभवति ।श्वकणस्यापत्य श्वाकर्णिः । श्वादष्ट्रि. ।श्वागणिक । औ इति किं? श्वादंष्ट्राया विकार शौवादंष्ट्रो मणि' ।

* इनः ॥१४॥ इन्नत्यातस्य श्वादेर्ऐयऽभवति। श्वाफणेरिद श्वाफणं । श्वाभस्त्र । इन इत्यत्र ।

*वा पदस्यानौ ॥ १५ ॥ पदशब्दातस्य श्वादेरनिकारादौ ऽऽऐप् स्याद्वा।श्वापदानां समूह' श्वापद । शौवापद । अनौ इति किं ? श्वापदे-श्चरति श्वापदिक' ।

*प्रोष्ठभद्राज्जाते ॥ १६ ॥ आभ्यां परस्य पदस्याच्यादेरैऽभवति जाते ऽर्थे।प्रोष्ठपदासु जात' प्रोष्ठपाद । भद्रपाद बालक । जात इति किं? प्रोष्ठपदासु भा प्रौष्ठपद' । भाद्रपदो मेघ ।

अंशादेतो ॥ १७ ॥ अशादत्यवात्य-स्य ऋतुवाचकस्यादेरच' ऐप् स्यात् ञ्णिति परत । पूर्वासु वर्षासु भवः पूर्ववार्षिक । अपरवार्षिकः । पूर्वशारदः । पूर्वनैदाघः । अशादिति किं? पूर्व्वास्वतीतासु वर्षासु भवः पौर्व्व वर्षः । आपरवर्षः ।

सुसर्वार्द्धाद्राष्ट्रस्य ॥ १८ ॥ एभ्यः परस्य राष्ट्रवाचकस्यैऽभवति इति परतः । सुपञ्चालेषु जात. सुपाञ्चालकः । सर्वपाञ्चालक । अर्द्धपा ञ्चालक ।सुमागधकः।सर्वमागधकः। अर्द्धमागधकः।

दिशोऽमद्रस्य ॥ १९ ॥ दिक्शब्दात्परस्य राष्ट्रस्य मद्रवर्जितस्य ऐऽभवति। पूर्वेषु पञ्चालेषु जात पूर्व्वपाञ्चालकः । अपरपाञ्चालक दक्षिण पाञ्चालकः । उत्तरपाञ्चालकः। अमद्रस्येति किं? पौर्व्वमद्र । आपरमद्र. ।

प्राग्ग्रामाणां ॥ २० ॥ दिश' परेषा प्राग्दे शग्रामाणामैऽभवति इति परतः । पूर्वेषुकाम । शम्या जात. पूर्व्वकामशमः । अपरकामशाम । पूर्व्वकाष्णमृत्तिक. । अपरकार्ष्णमृत्तिकः । प्रागिति किम् ? पौर्वदेवदत्तः ।

*स्यधिकाभ्या वर्षस्याभाविनि ॥ २१ ॥ आभ्या वर्षस्यैऽभवति–अभाविन्यर्थे इति परे । द्वाभ्यां वर्षाभ्या निर्वृत्तो भृतोऽधीष्टो वा द्विवार्षिक । त्रिवार्षिकः । अधिकेन वर्षेण निर्वृत्तः अधिक-वार्षिक । अभाविनीति किं?द्वे वर्षे भावि-द्वैवर्षिक । त्रैवर्षिक धान्य ।

*मानसंवत्सरस्याशाणकुलिजस्यालौ ॥२२॥ स्यधिकाभ्यां परस्य शाणकुलिजवर्जितस्य मानस्य संवत्सरस्य चैऽभवति नलो । द्वौ कुडवौ प्रयोजनमस्य द्विकौडविक. । त्रिभि सुवर्णैः क्रीत त्रिसौवर्णिक । द्वाभ्या षष्टिभ्यां भृत द्विषाष्टिक । अधिकषाष्टिक । द्विवर्षतया भृत द्विसांवत्सरिक । द्वाभ्या संवत्सराभ्यां भृत द्विसां-वत्सरिकः । अधिकसांवत्सरिक' । अशाणकु

लिजस्येति किं ? निमि शाणे क्रीत नैशाणः। कुलजे प्रयोजनमस्य कौलजिकः। अखाविति किम् ? पचलोहित्य परिमाणमस्य पाचलोहितिकम् ।

हृत्सिन्धुभगे द्वयोः ॥ २३ ॥ एषु परतः द्वयोः पदयोः ऐप् स्यात् । सुहृदयस्येद सौहार्द्दं। परमसिंधुषु भवः पारमसैंधव । सौभाग्यदौर्भाग्य ।

अनुशतिकादीनां॥२४॥ एषां द्वयो पदयोः आदेरच ऐप्स्यात् । अनुशतिकस्यापत्य आनुशातिकः । आनुहौडिः । इहलोके भवः—ऐहलौकिकः । पारलौकिक ।

+ राजपौरुष्य ॥ २५ ॥ राजपुरुषशब्दात् ष्यणि द्वयोरैब्निपात्यते । राजपौरुष्य । ष्यणीति किं ? राजपुरुषस्यापत्य राजपुरुषायणिः ।

*देवतानां डानि ॥२६॥ देवतार्थानां डान्विषये द्वयोरैप्स्यात् । आग्निवारुणः। आग्निसोमः। डानीति किम् ? स्कान्दविशाख. ।

नेंद्रवरुणस्यात् ॥ २७ ॥ अवार्णान्तादिंद्र वरुणयोरैब्न स्यात् । आग्नेंद्र. । ऐंद्रावरुण । आदिति किम् ? ऐंद्राग्नः । आग्निवारुणः ।

प्राग्नगरे॥२८॥ प्राचां देशे नगरे घो द्वयोः पदयोरैब्भवति । विराटनगरे भव वैराटनागरः । सौह्मनागरः । पाडुनागर' । प्रागिति किं ? मालवनगरः ।

जगलधेनुवलजे ॥ २९ ॥ जगलादिषु घुषु पूर्वपदस्यैब्भवति । कुरुजगले भवः कौरु। जगल कौरजागलः। वैश्वधेनवः । सौवर्णवलज ।

वा घोः ॥ ३० ॥ जगलादेर्घोर्वा ऐब्भवति। कौरुजगल. । कौरजागलः । वैश्वधेनव । वैश्वधैनवः । सौवर्णवालज । सौवर्णवलज. ।

परिमाणस्यानतोर्द्धाद्वादे ॥३१॥ अर्द्धात्परस्य परिमाणस्यानकारस्यैब्भवति आदे' पदस्य तु वा । अर्द्धद्रोण पचति अर्द्धद्रौणिकः आर्द्धद्रौणिक । अर्द्धमौष्टिक । आर्द्धमौष्टिक । अनत इति किम् ? अर्द्धप्रास्थिक । आर्द्धप्रस्थिकः।

प्राद्वाहणस्य ढे ॥ ३२ ॥ प्रशब्दात् वाहणस्य ढत्ये ऐब्भवति आदेस्तु वा । प्रवाहणस्यापत्य प्रवाहणेय । प्रावाहणेय ।

ढस्य ॥ ३३ ॥ ढत्यांतस्य प्राद्वाहणस्य ऐप् भवत्यादेस्तु वा । प्रवाहणेयस्यापत्य प्रवाहणेयि । प्रावाहणेयि ।

*नञ्. क्षेत्रज्ञकुशलचपलनिपुणेश्वरशुचे ॥३४॥ नञ परेषां क्षेत्रज्ञादीनामचामादेरच ऐब् भवत्यादेस्तु वा इति ञ्णिति परत ।आक्षैत्र्य।अक्षैत्रज्ञ्य।अकुशलस्येद अकौशल । आकौशल । आचापल अचापल । अनैपुण । आनैपुण । अनैश्वर्यं । आनैश्वर्यं । अशौच । आशौच । सांतात् त्यो त्यचो—आयथातथ्य । आयथापुर्य्यं । त्यातात्यविधौ अयाथातथ्य । अयाथापुर्य्यमित्यपि सिद्ध।

हस्तोऽणञ्त्रे ॥ ३५ ॥ हतेस्तो भवति णाविण वर्जिते ञ्णिति परतः। घातयति । घातक । सर्व्वघाती । घात घात घातो वर्तते । अणञ्त्राविति किम् ? जघान । अघानि ।

आतो णश औ ॥३६॥ आतः परस्य णश' औरन स्यात् । पपौ । ययौ । तस्थौ ।

कृञ्णौ युक् ॥३७॥ आतो युगागमो भवति कृति ञ्णिति जौ च परे। दायक । धायकः। अदायि । अधायि । कृञ्णाविति किं ? ज्ञा देवता अस्य ज्ञ' ।

*न मोऽकम्वम्यचम्नमाम्ययः॥३८॥मांतस्य कमादिवर्जितस्य कृति ञ्णिति जौ च ऐब्न स्यात शम. । शमक । अशमि । दम । दमक। अदमि । तम. । तमक । अतमि । शमी । दमी। तमी । अकमादेरिति किं ? कामः । कामक. । वामः। वामक' । याम.। यामक' । राम' । रामक. ।

णाग । नागः । [illegible] । गामह । आपनः । नागनाह ।

[illegible] ॥ ३९ ॥ [illegible] [illegible] स्यात् । [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] । भवति ।

+[illegible] ॥ ४० ॥ [illegible] भवति । [illegible] । [illegible] ।

विभमा वा ॥ ४१ ॥ [illegible] स्यात् । विमाग: । विभ्रमः ।

[illegible] पुग् णाविप ॥ ४२ ॥ [illegible] णौ परे पुगव [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] । अर्पयति । क्ष्मापयति । [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] ।

[illegible] ॥ ४३ ॥ [illegible] णौ पुग भवति । [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] । वापयति । पाययति ।

*[illegible] ॥ ४४ ॥ [illegible] भवति । [illegible] । भीषयति ।

*कथादेः ॥ ४५ ॥ कथादीनां णावगागमो भवति । कथयति । गणयति । गणयति । रहयति । गदयति । [illegible] । महयति । स्पृहयति । गृहयते । पतयति । गवेषयति ।

वो विधूनने जुक् ॥ ४६ ॥ वातेर्विधूननेऽर्थे णौ जुग् भवति । पक्षेणोपवाजयति । विधूनन इति किं ? केशानावापयति ।

पातेर्लुक् ॥ ४७ ॥ पातेर्णौ लुग् भवति । पालयति शीलमाचार्य्य । पालयति धर्मं जैन ।

*लो वा स्नेहद्रवे ॥४८॥ ला इत्येतस्य स्नेहद्रवेऽर्थे णौ लुगा भवति । विलापयति । विलालयति घृतं । [illegible] [illegible] । [illegible] ।

[illegible] ॥ ४९ ॥ [illegible] [illegible] । [illegible] । [illegible] ।

[illegible] ॥ ५० ॥ [illegible] भवति । [illegible], [illegible] [illegible] ।

[illegible] ॥ ५१ ॥ [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] ।

[illegible] ॥ ५२ ॥ [illegible] भवति [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] ।

[illegible] ॥ ५३ ॥ [illegible] भवति [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] इति किं ? [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] इति किं ? [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] ।

*त्यपः ॥ ५४ ॥ त्यपुत्तरस्थानस्य आपीत्वं स्यात् । दाक्षिणात्यिका । इहत्यिका ।

×नारिकामामिका ॥ ५५ ॥ नरकमामकयोरित्वं निपात्यते । नरान् कामयति नारिका । मम इयं मामिका ।

+ तारकाष्टकवर्णका ज्योति स्त्रियातीनवे ॥ ५६ ॥ तारकादयो निपात्यते ज्योतिरादिष्वर्थेषु । तारका नक्षत्र । अष्टका पित्रादिकिया विशेष । वर्णका वस्त्रविशेष । तारिका । अष्टौ परिमाणमस्या अष्टिका । वर्णिकाऽन्यत्र ।

वाऽऽतोऽधोर्यकात् ॥ ५७ ॥ अधोर्यकारककाराभ्यां परस्यातःस्थाने कृतो योऽकारस्तस्येद्भवति वा । इभमर्हति इभ्या । कुत्सिता इभ्या इभ्यिका । इभ्यका । अर्यिका । अर्यका । चटकिका । चटकका । मूषिकिका । मूषिकका । आत इति किं? साकास्ये भवा साकास्यिका । अधोरिति किं? सुनयिका । सुपाकिका ।

* द्वयेषसूतपुत्रवृन्दारकस्य ॥ ५८ ॥ एषामत इद्वा स्यात् । द्विके । द्वके । एषिका । एषका । सूतिका । सूतका । पुत्रिका । पुत्रका । वृन्दारिका । वृन्दारका ।

+वार्त्तिका यौ ॥५९॥ वावर्थे इद्वा निपात्यते । वर्त्तिका, वर्त्तका पक्षी । वर्त्तिकान्यत्र ।

*भस्त्राजाज्ञास्वाना ॥ ६० ॥ एषामतो वा इत्व स्यात् । बहवः भस्त्रा यस्याः बहुभस्त्रिका, बहुभस्त्रका । अजिका, अजका । ज्ञिका, ज्ञका । स्विका, स्वका ।

आचानुक्तपुस्कात् ॥ ६१॥ अनुक्तपुस्कात्परस्यात आदनमित्व च वा स्यात् । खट्वाका, खट्विका, खट्वका । वीणाका, वीणिका, वीणका ।

इक ठ ॥६२॥ ठस्य इक इत्ययमादेशो भवति । आक्षिकः । आपूपिक । प्रावृषिकः ।

* दोसिसुसुगशश्वदकस्मात्तः कः ॥ ६३ ॥ दोस्शब्दात् इसुसुगतात् शश्वदकस्माद्वर्जिताचकारान्ताच्च ठस्य को भवति । दोर्भ्यां तरति दौष्क । सर्पिः पण्यमस्य सार्पिष्कः । धानुष्क । सावरजुक । मातृक । औदश्वित्क । अशश्वदकस्मादिति किं? शश्वद्भव शाश्वतिक । आकस्मिक ।

चजोः कुर्घिण्ये तेऽनिट' ॥ ६४ ॥ ते अनिटो धोश्चकारजकारयोः कुत्व स्यात् घिति ण्ये च परत' । पाक । सेक । त्याग' । योगः । पाक्य । योग्य । ते अनिट इति किं? सकोचः । कजः । रजः । परिव्राजः । शोच्य ।

+निदाघाऽवदाघार्घवाक्य खौ ॥ ६५ ॥ निदाघादयो निपात्यते खौ । निदाघः । अवदाघः । अर्घ । वाक्य । खाविति किं? निदाहः । अवदाह । अर्ह । वाच्य ।

न्यक्वादीनां ॥ ६६ ॥ एषा कुत्व निपात्यते । न्यचतीति न्यकु । मेघः । पिंडपाक । शोकः । तर्क । वक्र । आकृतिगणोऽय ॥

हो घ्नो ञ्णिनि ॥६७॥ हतेर्हकारस्य कुर्भवति ञ्णिति नकारे च परे । अघानि । घातयति । साधुघाती । घात घात । घ्नति । घ्नन्तु । अघ्नन् । ञ्णिन्नीति किं? हतः । हतवान् ।

चात् ॥ ६८ ॥ चात्परस्य हतेर्हस्य कुर्भवति । जघान । जघन्यते । जिघांसति ।

हेरकाचि ॥ ६९ ॥ हिनोतेश्चात्परस्य कुर्भवत्यकाचि परतः । जिघाय । जेघीयते । जिघीषति । अकचीति किं? प्राजीह्यत् ॥

सँल्लिटोर्जे ॥ ७० ॥ चादुत्तरस्य जे कुर्भवति सनि लिटि च परतः । जिगीषति । जिगाय ।

वा चे, ॥ ७१ ॥ चात्परस्य चिनोतेर्वा कुर्भवति सँल्लिटो परतः । चिकीषति । चिचीषति । चिकाय । चिचाय धर्म ।

न वचेर्गतौ ॥ ७२ ॥ वचेर्गत्यर्थे कुर्न स्यात् घामि । वच वचति वाणिजाः । गताविति किं? वक काष्ट ।

*याजादयो यज्ञागे ॥ ७३ ॥ एते निपात्यते यज्ञांगे । याज । प्रयाजः । ऋतुयाजः । यज्ञागे इत्येव । याग ।

ण्य आवश्यके ॥ ७४ ॥ आवश्यकेऽर्थे ण्ये परत कुर्न स्यात् । अवश्यसेच्य । अवश्यपाच्य । आवश्यक इति किं? सेक्य ।

यज्त्यज्प्रवचा ॥ ७५ ॥ एषां ण्ये परे कुर्न

स्यात् । याज्य । त्याज्य । प्रयाज्य ।

*भुजोऽन्नौ ॥७६॥ भुजेरन्नार्थे ण्ये कुत्वं न भवति । भोज्याः अपूपाः । अन्नाविति किं ? भोग्य वस्त्रं ।

*नियोगुज शक्ये ॥ ७७ ॥ आभ्यां युजेः शक्यर्थे कुत्वं न स्यात् ण्ये परतः । नियोज्य । प्रयोज्य । शक्यइति किं ? नियोग्य । प्रयोग्य ।

वसस्याचि स ॥ ७८ ॥ क्सस्य स भवति अचि परे । अधुक्षि । अधुक्षाथां । अधुक्षाता । अधिक्षि । अधिक्षाथा । अधिक्षाता । अचीति किं ? अधुक्षत ।

वोऽदुहदिहलिहगुहो दे दत्ये ॥७९॥ दुहा दिभ्यः क्सस्य वा उत्वं भवति दे दत्यादौ परतः । अदुग्ध । अदुग्धाः । अधुक्षत । अधुक्षथाः । अदिग्ध । अदिग्धाः । अधिक्षत । अधिक्षथा । अलीढ । अलीढाः । अलिक्षत । अलिक्षथाः । न्यगूढ । न्यगूढाः । न्यघुक्षत । न्यघुक्षथाः । द इति किं ? अधिक्षत । दत्य इति किं अधुक्षामहि ।

ओतः श्ये ॥ ८० ॥ ओकारस्याप भवति श्ये परतः । निश्यति । स्यति । द्यति । अवच्छ्यति ।

*शमां दीः ॥ ८१ ॥ शमादीनां दीर्भवति श्ये परे । शाम्यति । दाम्यति । ताम्यति । श्राम्यति । क्लाम्यति । माद्यति ।

ष्ठिवुक्लम्वाचमां शि ॥ ८२ ॥ एषां दी र्भवति शिति परतः । निष्ठीवति । निष्ठीवन् । निष्ठीवेत् । न्यष्ठीवत् । क्लामति । क्लामन् । क्लामेत् । अक्लामत् । आचामति । आचामन् । आचामेत् । आचामतु ।

क्रमो मे ॥ ८३ ॥ क्रम शिति मनिमित्ते दी र्भवति । क्रामति । क्रामन् । क्रामेत् । अक्रामत् । म इति किं ? आक्रमते सूर्यः ॥

गमिषुयमां छ ॥८४॥ एषां शिति परे छो भवति । गच्छति । गच्छन् । संगच्छते । अगच्छत् । इच्छति । यच्छति ।

पाघ्राध्मास्थाम्नादाणदृश्यर्तिसर्तिशदसदां पिबजिघ्रधमतिष्ठमनयच्छपश्यर्च्छधौशीयसीदाः ॥ ८५ ॥ पादीनां पिबादयो भवति शिति परतः । पिबति । पिबन् । पिबेत् । अपिबत् । जिघ्रति । जिघ्रन् । धमति । धमतः । तिष्ठति । तिष्ठन् । आमनति । आमनन् । प्रयच्छति । प्रयच्छन् । पश्यति । पश्यत । ऋच्छति । ऋच्छन्तः । शीयते । शीयन्ते । सीदति । सीदन् । सीदन्ति ।

*सर्तेर्धौ शीघ्रे ॥ ८६ ॥ सर्तेः शिति परतः धौ स्यात् शीघ्रेऽर्थे । धावति । धावतः । धावन्ति । धावतु । धावन् । शीघ्र इति किं ? सरति ।

ज्ञाजनोर्जा ॥ ८७ ॥ एतयोः शिति जा इत्ययमादेशो भवति । जानाति । जानीते । जायते । जायता ।

प्वां प्र. ॥८८॥ पू इत्येवमादीनां शिति प्रो भवति । पुनाति । स्तृणाति । लिनाति ।

मिदेरेप् ॥ ८९ ॥ मिदः शिति एप् भवति । मेद्यति । मेद्यतः । मेद्यन् ।

जुलि ॥९०॥ इगन्तस्य जुल्येप् भवति । अजुहवु । अबिभयुः । अबिभरुः ।

गाऽगर्यो ॥९१॥ गे अगे च परे गोरेप् भवति जयति । जेता । सुनोति । सोता । धरति । धर्ता ।

जागुरविचिण्णिङिति ॥ ९२ ॥ जागर्तेः रेप् भवति अविचिण्णिङिति परतः । जागर्यति । जागरकः । साधु जागरी । जागरः जागरो । जागरो वर्तते । जागर्यते । अविचिण्णिङितीति किं ? जागृवि. । अजागरि । जजागार । जागृत. । जागृथ ।

घ्युङ ॥९३॥ मेरन्ते एप् भवति गागयो परतः । श्च्योतति । वर्षति । छेत्ता । भेत्ता । घीति किं ? जीवति ।

नेट ॥ ९४ ॥ इट एप् न भवति गागयो

परत। अकणिष । कणिता । अरणिष । रणिता ।

थस्य गे पित्यचि ॥ ९५ ॥ थस्य ण्युड एत्वं स्यात्पित्यजादौ गे परत । नेनिजानि । अनेनिज । वेविचानि । अवेविच । योयुधीति । मोमुचीति । थस्येति किं? वेदानि ।वेद । ग इति किं? निनेज। विवेच।अचीति किं? नेनेक्ति।मोमोक्ति।

सूभ्वोऽथस्य मिङि ॥ ९६ ॥ एतयोर्थव-र्जितयोर्मिङि पित्येत्वं स्यात । सुवै । सुवावहै। सुवामहै । अभूव । अभू । अभूत् । अथस्येति किं? सोषोति । सोषवीति । बोभोति । बोभवीति ।

***हल्युप्योरौ ॥ ९७ ॥** उकारस्यौत्व स्यात् उपि सति हलादौ पिति गे परत । यौमि ।यौषि। यौति । नौमि । नौषि । नौति । हलीति किं? यवानि ।उपीति किं? जुहोति।ओरिति किं?एमि । एषि । एति । पितीति किं ? युत । रुत ।

वोर्णो ॥९८॥ ऊर्णोतेर्हलि पिति गे ओर्वा स्यात्। प्रोर्णौमि । प्रोर्णोमि । प्रोर्णौषि। प्रोर्णोषि। प्रोर्णौति । प्रोर्णोति ।

हल्योत् ॥ ९९ ॥ ऊर्णो केवले हलि पिति गे ओद्भवति । प्रौर्णोः । प्रौर्णोत् ।

***तृणेर् ॥ १०० ॥** तृणेहिति तृहेः श्नमोऽकारस्य एत्व निपात्यते हलिपिद्गे परत । तृणेह्मि। तृणेक्षि । तृणेढि । हलिपितीति किं ? तृणहानि। पितीति किं? तृण्ढ ।

ब्रुव ईट् ॥ १०१ ॥ ब्रू इत्येतस्मात्परस्य हलादेः पितो गस्येड् भवति। ब्रवीमि । ब्रवीषि। ब्रवीति । ब्रवीतु । अब्रवीत् ।

***यङ्तुरुस्तोर्वाहुल्ं ॥ १०२ ॥** यङन्तात् तुरुस्तुभ्यश्च परस्य हलादेःपितो गस्य बहुलमीडागमो भवति । लालपीति । लालप्ति । चोनुदीति। चोक्षोट्टि । तवीति । तौति । रवीति । रौति । स्तवीमि । स्तौम्यग्नाथ ।

हल्यस्तोः ॥ १०३ ॥ केवले हल्यस्तेः सेश्च इड् भवति।आसीः।आसीत्।अकार्षीः।अकार्षीत्।

***रुद्रयोऽड् गाद्योऽट् ॥ १०४ ॥** रुदादिभ्यो धूपर्यतेभ्य केवले हलिपदे अड् भवति ईट् च । अदेस्त्वडेव । अरोदत् । अरोदीत् । अरोदः । अरोदीः । अस्वपत् । अस्वपीत् । प्राणत् । प्राणीत् । अश्वसत् । अश्वसीत् । अजक्षत् । अजक्षीत् । आदत् । आद ।

यञ्यतो दीः ॥१०५॥ यञादौ गे परे अकारान्तस्य दीर्भवति । पचामि । पचावः। पच्यामि । पच्याव । अपचाव । अपचाम । यञ्यत इति किं ? पचसि । चिनुवः। ग इति किं ? केशव ।

सुपि ॥ १०६ ॥ अकारान्तस्य दीर्भवति यञादौ सुपि परत । सर्वेशाय । देवाभ्या ।

जसि ॥ १०७ ॥ अकारान्तस्य दीर्भवति जसि परत । धर्मा । देवा ।

बहौ झल्येत् ॥ १०८ ॥ झलादौ बहुवचने सुप्यकारान्तस्य एत्व स्यात् । देवेभ्यः । देवेषु । बहाविति किं ? धर्माभ्या ।

ओसि ॥१०९॥ अकारान्तस्य गोरेद्भवति । ओसि परे । देवयो । धर्मयो ।

***टि चाप ॥ ११० ॥** आबन्तस्य गोरेद्भवति टावचने ओसि परे । विद्यया । विद्ययो । बहुराजया । बहुराजयो ।

कौ ॥ १११ ॥ आबन्तस्यैद्भवति कौ परे । हे कन्यके । हे बहुराजे ।

***मोऽम्बार्थद्व्यच ॥ ११२॥** द्व्यच अम्बार्थस्य को मादेशो भवति । हे अम्ब । हे अक्क । द्व्यच इति किं?हे अविकेटे अबाले हे अम्बाडे।

***मो' ॥ ११३ ॥** मुम्बन्तस्य मो भवति कौ परत । हे गौरि । हे वाणीर ।

*तलो ना पिल्यो ॥ ११४ ॥ तत्स्य

ग्मो वा स्यात् किङ्यो परत। हे देवत। हे देवते। देवते भक्ति'। देवतायां भक्ति।

मस्यैप् कौ॥११५॥ मातस्यैव् भवति कौ परत। हे मुने। हे साधो।

जसि॥११६॥ मातस्यैव् भवति जसि परत। मुनयः। साधव। धेनवः। बुद्धयः।

ऋतो ङिघे॥११७॥ ऋकारातस्यैन्भवति ङौ घे च परत'। पितरि। मातरि। पितरौ। पितरः। मातरौ। मातरः।

सोर्ङि॥११८॥ स्वतस्य गोरेब् भवति ङिति सुपि परत'। मुनये। साधवे। बुद्धये। धेनवे। साधो'।मुनेः।बुद्धे.। धेनो। ङीति किं' साध्वोः।

अण्मोः॥११९॥म्वतात्परस्य ङितोऽड् भवति। नद्यै। नद्याः। वध्वै। वध्वाः।

याडाप॥१२०॥आपः परस्य ङित. सुप याट् स्यात्। विद्यायै। विद्याया। विद्याया। बहुराजायै। बहुराजाया। बहुराजाया।

स्नेः स्याट् मथ॥१२१॥ स्नेरापतात्परस्य ङित स्याट् भवति प्रश्वाप। सर्व्वस्या। सर्व्वस्यै तस्यै। तस्या.।कस्या। कस्या।

ङ्न्याम्मोर्ङेराम्॥ १२२॥ नी आप् मु इत्येतेभ्य ङेराम् भवति। निया। ग्रामण्यां। विद्याया। नद्यां। वध्वा।

इदुत॥ १२३॥ इदुद्भ्या मुभ्या ङेराम् भवति। बुद्धया। धेन्वा।

*औ॥ १२४॥ ताभ्याङेरो भवति। सख्यौ। पत्यौ।

*सोर्डौ॥१२५॥ सुसनाभ्यां ङेर्डौ स्यात्। मुनौ। साधौ। बुद्धौ। धेनौ।

टो नाऽस्त्रियां॥ १२६॥ सो परस्य भैस्य ना भवत्यस्त्रिया। मुनिना। साधुना। अस्त्रियामिति किं' बुद्धर्या। धेन्वा। सोरिति किं' सख्या। पत्या।

सूत्रेऽस्मिन् सुप्विधिरिष्ट॥१२७॥सूत्रेऽस्मिन् जैनेन्द्रे सुपो विधिः सुपि च विधिरिष्टो भवति। मिद्धैकार्थे वाः। स्त्रीगोर्नीचः—नुमभाव इत्यादि।

णौ कच्युङ मोऽशास्वकृदितः॥१२८॥ कच्परे णौ परतः उङ' मो भवति शास्वादीन्विहाय। अपीपठत्। अलीलवत्। अचीकरत्। कचीति किं'कारयति। उङ इति किं'अचकाक्षत्। अशाम्वकृन्यृदित इति किं' अशशासत्। माला मारयत्—अममालत्। अरराशत्। अडुढौकत्। अतुत्रौकत्।

* भ्राजभासभाषदीपजीवमीलपीडकणरण् श्रणचणलुटा वा॥ १२९॥ एषा कच्परे णौ उङः मो वा भवति। अबिभ्रजत्, अबभ्राजत्। अबीभसत्, अबभासत्। अबीभषत्, अबभाषत्। अदीदिपत्, अदिदीपत्। अजीजिवत्, अजिजीवत्। अमीमिलत्, अमिमीलत्। अपीपिडत्, अपिपीडत्। अचीकणत्, अचकाणत्। अरीरणत्, अरराणत्। अशिश्रणत्, अशश्राणत्। अजीचणत्, अचचाणत्। अलूलुटत्, अलुलोटत्।

उर्ऋत्॥१३०॥ कच्परे णौ ऋवर्णस्योङः ऋद्वा स्यात्। इरराराम्ररामपवाद'। अचीकृतत्। अचकीर्त्तत्। अवीवृतत्। अववर्त्तत्। अमीमृजत्। अममार्जत्।

*जिघ्रतेरिः॥१३१॥ घ्रा इत्यस्योङ. कच्परे णौ इर्वा स्यात्। अजिघ्रिपत्। अजिघ्रपत्।

*तिष्ठते॥१३२॥ अस्योङः कच्परे णौ इर्भवति। अतिष्ठिपत्। अतिष्ठिपता। आतिष्ठिपत्।

ख पिबश्चस्येत्॥१३३॥ पिबते कच्परे णौ उङ ख स्यात चस्य च इत्व। अपीप्यत्। अपीप्यतां। अपीप्यन्।

देर्दिगि लिटि ॥१३४॥ सचस्य देङः दिगि स्यात् लिटि परतः । अवदिग्ये । अवदिग्याते । अवदिग्यिरे ।

*स्फाद्यृदर्त्तेरेप् ॥१३५॥ स्फादेः ऋतोऽर्त्तेश्च एप्स्यात् लिटि । सस्मरतु । सस्मरुः । दध्वरतुः । दध्वरु । आरतुः । आरुः । स्फादीति किं'चक्रतुः । चक्रु । ऋदर्त्तेरिति किं ' चिक्षियतुः । चिक्षियुः ।

ऋच्छृत ॥१३६॥ ऋच्छते ऋकारान्तानां च लिट्येप् भवति । आनर्छ । आनर्छतुः। चकरतु । चकरुः । जगरतु । जगरुः ।

शॄदॄप्रा प्रो वा ॥१३७॥ एषां लिटि परतः प्रो वा भवति । शश्रतुः, शशरतुः । दद्रतुः, ददरतुः । पप्रतुः, पपरतुः ।

केऽण ॥१३८॥ अण के परे प्रो भवति। सोमपक ।तन्त्रिका । नदिका । अण इति किं ' नौका।

न कपि॥१३९॥कप्यण प्रो न स्यात्।बहुक्षीरपाक ।बहुकुमारीक ।बहुबधूक ।बहुवामोरूक।

वाऽऽप ॥१४०॥ आप प्रो भवति कपि परे वा । बहुखट्वक । बहुखट्वाक ।

*नशोऽङीम् ॥ १४१ ॥ नशेरिम् भवति आङि परे । अनेशत्, अनशत् ।

श्व्यस्यवचोऽथुरुपुमुम् ॥१४२॥ एषां अकारादयो भवत्याङि परे । अश्वत् । आस्थत्। अपप्तत् । अवोचत् । अवोचता।अवोचन् ।

दशुरेप् ॥१४३॥ दशे ऋवर्णान्तानां चाड्येप् स्यात् । आदर्शत् । आरत् । असरत् ।

शीङो गे ॥१४४॥ शीङ एप् भवति गे परे । शेते । शयाते । शेरते। ग इति किं'सशीति ।

यि क्ङित्यय ॥१४५॥ यकारादौ क्ङिति परे शङि अयङ् स्यात् । शय्यते । शाशय्यते। यीति किं ' शिश्ये । क्ङितीति किं ' शेय ।

गेरूह् प्र ॥१४६॥ गे परस्य ऊह प्रो भवति क्ङिति । समुहृयुते । अभ्युह्यते । समुह्यात् । अभ्युह्यात् । गेरिति किं ' ऊह्यते ।

लिङ्येते ॥ १४७ ॥ गे परस्य एतेर्लिङि प्रो भवति यि क्ङिति । उदियात् । समियात् । अभियात् । लिङीति किं ' समीयते ।

*दीश्च्व्यकृद्रे ॥ १४८ ॥ च्वौ अकृद्यकारे अगयकारे च परे दीर्भवति गो । शुचीकरोति । पटूस्यात् । अभृशो भृशो भवति भृशायते । चीयते । स्तूयते । चीयात् । स्तूयात् ।च्व्यकृद्र इति किं ' कुय । शुय । स्तुयात् ।

रीङ् ऋत ॥१४९॥ ऋकारान्तस्य रीङ् भवति च्व्यकृद्रे परत । पित्रीभवति । मात्रीभवति । पित्रीयति । मात्रीयति । पित्रायते । जेह्रीयते । चेक्रीयते ।

रिङ् यग्लिङ्शे ॥१५०॥ ऋकारान्तस्य रिङ् भवति यकि लिङि शे च परत । क्रियते । क्रियात् । आद्रियते । आम्रियते ।

स्फाद्यृदर्त्तेरस्कुरेप् ॥१५१॥स्फादे स्कुवर्जे, तस्य ऋतोऽर्त्तेश्चैप् भवति यग्लिङो परत । ध्वर्यते। स्मर्यते । अर्यते । ध्वर्यात् । स्मर्यात् । अर्यात् । अस्कुरिति किं ' संस्क्रियात् ।

यङि ॥१५२॥ स्फादे ऋतोऽर्त्तेश्च यङि एप् भवति । सास्मर्यते । दाध्वर्यते । सास्वर्यते । अरार्यते ।

+घ्नो घ्नी हिंसाया ॥१५३॥ हतेर्घ्नी भवति हिंसार्थे यङि परे।जेघ्नीयते शत्रून्। जघन्यतेऽन्यत्र।

ई घ्राध्मो ॥ १५४ ॥ घ्रा ध्मा इत्येतयोरी भवति यङि परत । जेघ्रीयते । देध्मीयते ।

*अस्याक्षेश्च्वौ॥१५५॥अवर्णान्तस्य क्षिरहितस्य ई भवति च्वौ परे । शुक्लीभवति । शुक्लीकरोति।शुक्लीस्यात् । मालीस्यात् । अक्षेरिति किं'

दोषामृतम्० ।

क्याचि ॥१५६॥ अवर्णान्तस्य ईर्भवति क्यनि परत।पुत्रीयति । गालीयति ।

क्षुत्तृड्गर्द्धेऽशनायोदन्यधनायं॥१५७॥एष्वर्थेषु अशनादय क्यजता निपात्यते।अशनायति। उदन्यति । धनायति।अशनीयति । उदकीयति । धनीयति अन्या ।

दोसोमास्था क्तितीत् ॥१५८॥ एषा तरा राद्यो क्तिति परे इत्व स्यात् । निर्दित । निर्दित वान् । दित्वा । दिति । अवसित । अवसित वान् । मित्वा । सिति । मित ।मितवान्। मित्वा। मिति । स्थित ।स्थितवान् । स्थित्वा । स्थिति । क्तितीति किं ? दीयते । दाता ।

*शो व्रते ॥ १५९ ॥ श्यते: क्तिति व्रतविषये इद् भवति । सशित व्रत । सशितो व्रती । व्रत इति किं ? निशात ।

*छ्य वा ॥ १६० ॥ छ्यते श्यतेश्च इर्वा स्यात् क्तिति परे । अपच्छित । अपच्छितवान्। अपच्छात। अपच्छातवान् । निशित । निशित वान् । निशात । निशातवान् ।

धाञो हि ॥१६१॥ धाञ हिर्भवति क्तिति परे । हित । हितवान् ।हित्वा । हिति ।

हाक क्त्वि॥१६२॥हाक हिर्भवति क्त्वाप्रत्यये परे । हित्वा राज्य गत । क्त्वीति किं?हीन । हीनवान् ।

दो दद्घो ॥१६३॥ दा इत्येतस्य घुमसंज्ञकस्य दद्भवति क्तिति परे । दत्त । दत्तवान् । दत्त्वा । दत्ति । घोरिति किं?दात वर्हि । अवदात मुख।

मरद्देस्तोऽच ॥१६४॥ मरत गेश्चान्तात् परस्य दो भोस्तकारादेशो भवति क्तिति परे।मरत एव देयात्सु मरुत्त । प्रत्त। प्रत्तवान् ।परिदानेन निवृत्त परीत्तम । मरद्गेरिति किं?दाधिदत्त।अच.

इति किं ? सदत्त ।

*माद्यो वाऽऽरभे क्ते॥१६५॥प्रातरस्य दान: वा तो भवत्यारभे क्ते ल्ये परे । प्रत्त । प्रदत्त । प्रादिति किं ? परीत्त ।

।निविस्वन्ववात्॥१६६॥ एभ्यो दात आरंभे क्ते तो वा स्यात् । नीत्त । निदत्त । वीत्त । विदत्त । सूत्त । सुदत्त ।अनूत्त । अनुदत्त । अवत्त । अवदत्त ।

भ्यज्प: ॥१६७॥ भकारादौ परे अपस्तो भवति। अद्भि । अद्भ्य । भीति किं ? अप्सु ।

स्यगे स: ॥१६८॥ सकारादौ अगे गोरत्व परस्य सकारस्य तादेशो भवति । वत्स्यति। अव त्स्यत् । विवत्सति । सीति किं?वासिष्यते । अग इति किं ? आस्से । वस्से ।

तासस्त्यो ख॥१६९॥तासोऽस्तेश्च सका- रस्य सकारादौ परत ख स्यात् ।कर्त्तासि।कर्त्तासि। आसि । व्यतिसे ।

रि ॥१७०॥ तयो सकारस्य ख भवति रे- फादौ । कर्त्तारौ। कर्त्तार: रेफादौ अस्ते सकारो नास्ति भूभावस्य विद्यमानत्वात् ।

एति ह ॥१७१॥ तयो सकारस्य हो भवति एकारे परत । कर्त्ताहे । व्यतिहे ।

*दीधीवेव्योरिये॥१७२॥ दीधी वेवी इत्येत- योरिवर्णयकारयो: परत ख स्यात् । दीधीङ् दी सिदेवनयो: । आदीधिता । आदधिति । आदी धयति । साधुदीधी । दीधिति । यकारे—आदी ध्याते । आदीध्य गत । आदीध्या। वेवीङ् वेतना- तुल्ये । आवेविता । आवेवीत । आवेवयति । साधुवेवी । वेविति । आविव्यते । आवेव्य गत आवेव्याइवर्णयकारे इति किं?आदीध्यन।आवेव्यन।

।योऽचि ॥१७३ ॥ तयोर्यकारादेशो भवत्यचि परत । आदीध्यै। आदीध्यावहै । आदीध्यामहै ।

आरीध्याथा । आदीध्याता । आदीध्यक । वेव्यै । वेव्यावहे । वेव्यामहे । वेव्याथा । वेव्याता । वेव्यक ।

स्सनि मीमाधुरभलभशकपतपदोऽच इस् १७४ एषामच इस् भवति सनि सकारादौ परतः । मित्सति शत्रु । प्रमित्सति शत्रु । मित्सते । प्रमित्सते । निमित्सते । अपमित्सते । दित्सति । दित्सते । धित्सति । आरिप्सते । आलिप्सते । शिक्षति । पित्सति । पित्सते । सकारादाविति किं ? पिपतिषति । सनीति किं ? दास्यति ।

राधो वधे ॥१७५॥ राधेर्वधार्थेऽच इस् भवति सनि परे । प्रतिरित्सति चोरं । वध इति किं ? आरिरात्सति जिनं ।

आप्ज्ञप्यृधामीत् ॥१७६॥ एषामचः ईत्वं स्यात् सनि परे । ईप्सति । ज्ञीप्सति । ईर्त्सति ।

दम्भ इच्च ॥१७७॥ दम्भेरच इत्वमीत्वं च स्यात् सनि परे । धिप्सति । धीप्सति ।

***रोन्मुचो घे ॥१७८॥** विसर्जकस्य मुचेरच ओत्वं वा स्यात् सकारादौ सनि परतः । मोक्षते, मुमुक्षते वत्सः स्वयमेव । घेरिति किं ? मुमुक्षति कर्माणि मुनिः ।

***चस्योप् ॥१७९॥** चस्योप् भवति सनि परे । मित्सतीत्यादि ।

हलोऽनादेः ॥ १८० ॥ अनादेर्हलश्चस्योप् भवति । जग्लौ । पपाठ । आट । आटतुः । तुत्रौकिषति ।

शर् खयि ॥१८१॥ शरश्चस्योप् भवति खयि परतः । चुश्च्योतिषति । पिस्पर्दिषते । खयीति किं ? सस्नौ ।

म ॥१८२॥ चस्य म्रादेशो भवति । पपौ । निन्ये । डुढौकिषते ।

उर ॥१८३॥ चस्य ऋवर्णस्य अत्वं स्यात् । चक्रे । ययृते ।

झषो जश् ॥१८४॥ झषश्चस्य जश् भवति । बभार । दधौ ।

खरश्चर् ॥१८५॥ खरश्चस्य चर् भवति । पफणतुः । पफणुः । तिष्ठासति ।

+ष्ठिवष्टो वा ॥१८६॥ ष्ठिवश्चस्य खरष्टो वा भवति । टिष्ठेव । तिष्ठेव ।

कुहोश्चुः ॥ १८७ ॥ चस्य कवर्गहकारयोश्चुर्भवति । चकतुः । जगाम । जुहुवे । जहास ।

***यङ्यकुचते ॥१८८॥** याङि चस्याऽकुचते कुहोश्चुर्भवति । चोकूयते । चाखायते । जगम्यते । जेह्रीयते । अकुचतेरिति किं ? कोकूयते ।

***स्वपेरुर्णौ ॥१८९॥** स्वपेश्चस्य उर्भवति णौ परे । सुष्वापयिषति । सुष्वापयिषत ।

***द्युतेरि ॥१९०॥** द्युतेश्चस्य इर्भवति । दिद्युत । देद्युत्यते ।

व्यथो लिटि ॥१९१॥ व्यथेश्चस्य लिटि परे इर्भवति । विव्यथे । विव्यथाते । विव्यथिरे ।

किती णो दी ॥१९२॥ इणश्चस्य दीर्भवति किति लिटि परतः । ईयतुः । ईयुः । कितीति किं ? इयाय । इययिथ ।

आत ॥१९३॥ चस्यादेरत दीर्भवति लिटि परतः । आटिथ । आटतुः । आटुः । आदिरिति किं ? ददद । दददाते । दददिरे ।

***नुक् ॥१९४॥** चस्य ऋनदीर्घस्य नुगागमो भवति । आनग । आनगतुः । आनगुः । आनज ।

अश्नो ॥१९५॥ अश्नोतेश्चस्य कृतदीर्घस्य नुक् स्यात् । व्यानशे । व्यानशाते । व्यानशिरे । नियमार्थमिदं—अश्नोतेरेवाकारोडो नुक् नान्यस्य । आदतुः । आदुः ।

भुवोऽत् ॥१९६॥ भवतेश्चस्य ल्वित् भवति । बभूव । बभूवतुः । बभूवुः ।

निजामुन्येप् ॥ १९७ ॥ निजादीनामुचि परे चस्य एप् भवति । नेनेक्ति । वेवेक्ति।वेवेष्टि ।

*भृञ्हाङ्माम्मि ॥१९८॥ एषा च इर्भवति उचि परे । बिभर्ति । जिहीते । मिमीते ।

प्रो ॥१९९॥ पृ ऋ इत्येतयोश्चस्य इर्भवति उचि परे । पिपर्ति । पिपृयात्।अपिप । इयर्ति । इयृयात् । ऐय ।

सन्यत ॥२००॥ चस्यात सनि परे इर्भवति। पिपक्षति । पिपाठिषति।अत इति किं बुभूषति ।

ओ पुयण्ज्ये ॥२०१॥ चस्य उवर्णस्य पवर्गयणजकारेषु अवर्णपरेषु परत सनीत्वं स्यात् । पिपावयिषति । बिभावयिषति । मिमावयिषति । यियावयिषति । रिरावयिषति। लिलावयिषति । जिजावयिषति । पुयण्जीति किं ? नुनावयिषति । ए इति किं ? बुभूषति।ओरिति वचनं ज्ञापकं णौ स्थानिवद्भावस्य ।

श्रुस्रुद्रुप्रुप्लुच्योर्वा ॥२०२॥ एषां अवर्णपरे याणि परत चस्येत्वं स्यात् वा सनि परत । शिश्रावयिषति । शुश्रावयिषति । सिस्रावयिषति। सुस्रावयिषति । दिद्रावयिषति । दुद्रावयिषति पिप्रावयिषति । पुप्रावयिषति । पिप्लावयिषति । पुप्लावयिषति।चिच्यावयिषति । चुच्यावयिषति ।

*यङ्गुपोरेप् घ्रकिदाहाकः॥२०३॥ यङि यङुपि च परत चस्य एप् भवति दीर्श्व न्दित आकारात हाक च वर्जयित्वा । नेनीयते । नेनयीति । बोभूयते । बोभवीति । बोभुज्यते । बोभुजीति पापठ्यते । पापठीति । पापच्यते । पापचीति । अन्दिदाहाक इति किं ? ययम्यते । ययमीति । ररम्यते । ररमीति।ततन्यते। ततनीति । जहाति । आकारग्रहणं किं ? जेहीयते ।

नीग्वञ्चुस्रंसुध्वंसुभ्रंसुकसपतपदस्कन्दां ॥२०४॥वञ्चादीनां यङुपो परतश्चस्य नीगागमो भवति । वनीवच्यते । वनीवचीति। सनीस्रस्यते सनीस्रसीति । दनीध्वस्यते । दनीध्वसीति । बनीभ्रस्यते । बनीभ्रसीति । चनीकस्यते । चनीकसीति । पनीपत्यते । पनीपतीति । पनीपद्यते । पनीपदीति । चनीस्कद्यते।चनीस्कदीति।

इम्याऽन्तो नुक् ॥२०५॥ चस्य इमन्तस्य स्याऽन्तो नुगागमो भवति यङुपो परत ।जङ्गम्यते। जङ्गमीति । बम्भण्यते । बम्भणीति ।

जपजभदहदशभंजपशां ॥ २०६ ॥ जपादीनां चस्य यङुपोर्नुग् भवति। जञ्जप्यते । जञ्जपीति । जञ्जभ्यते । जञ्जभीति । दन्दह्यते । दन्दहीति । दन्दश्यते । दन्दशीति । बम्भज्यते । बम्भजीति । पम्पश्यते । पम्पशीति ।

*चर्फलामुच्चाऽतः ॥२०७॥ चर् फल् फल इत्येतेषां च यङुपोर्नुग्भवति अतश्च उत्वं । चञ्चूर्यते । चञ्चुरीति । पम्फुल्यते ।पम्फुलीति ।

ति ॥२०८॥ तकारादौ परे तेषां अत उत्वं स्यात् । चूर्तिः । फुल्लिः । प्रफुल्ला लता ।

रीगृत्वतः ॥२०९॥ ऋकारवतश्चस्य रीगागमो भवति यङि परत । वरीवृत्यते । दरीदृश्यते। परीपृच्छ्यते ।

रुग्रिक्चोपि ॥२१०॥ ऋत्वतो यङुपि च स्य रुक् रिक् रीक्चागमो भवति । चर्कर्त्ति । चरिकर्त्ति । चरीकर्त्ति ।नर्नर्त्ति । नरिनर्त्ति।नरीनर्त्ति । वर्वर्त्ति । वरिवर्त्ति । वरीवर्त्ति । उपीति किं ? नरीनृत्यते । ऋत्वतामिति किं ? चाकर्त्ति।जागर्ति।

णौ कन्यऽनग्लोपे सन्वत् ॥२११॥चस्य कच्परे णौ सनीव कार्यं भवत्यनग्लोपे । सन्यत इति इत्वमुक्तं कच्यपि तथा । अचीकरत् । ओ पुयण्ज्ये इति । अबीभवत् । अलीलवत् । असिस्रवत् । असुस्रवत् । णाविति किं ? अततक्षत् । कचीति किं ? अहं पपच । अनग्लोपे इति किं ?

स्तनमाख्यत्–अतस्तनत् । अदधनत् ।

*घेर्ईरऽनजादे ॥२१२॥ अनजादेश्चस्य घेर्ईर्भवति घौ क्रूपरे अनक्ले । अजीहरत् । अजूबुधत् । घेरिति किम् ? अचिगत् । अनजादेरिति किं ? और्णुनवत । घाविति किं ? अररक्षत् ।

स्मृदृत्वरप्रथम्रदस्तृस्पशोऽत् ॥ २१३ ॥ एषां चस्यात् भवति क्रूपरे घौ परत । सन्वद्भावापवाद । असस्मरत् । अददरत् । अतत्वरत् । अपप्रथत् । अमम्रदत् । अतस्तरत् । अपस्पशत् ।

वा वेष्टिचेष्टयो ॥२१४॥ एतयोश्चस्य कच्य द्वा स्यात् । अववेष्टत् । अविवेष्टत् । अचचेष्टत् । अचिचेष्टत् ।

*गणश्चेः ॥२१५॥ गणयतेश्चस्य काचि वा ईर्भवति । अजीगणत् । अजगणत् । चकारादचीकथत् ।

इति जैनेंद्रव्यकरणे शब्दार्णवचन्द्रिकाया वृत्तौ पचमस्याध्यायस्य द्वितीय. पाद ॥२॥

तृतीयः पादः ।

सर्वस्य द्वे ॥१॥ सर्व्वस्येति द्वे इति च एतद्द्वितयमधिकृत वेदितव्य । के द्वे ये शब्दतो ऽर्थतश्चांतरतमे । वक्ष्यति वीप्सायामिति–ग्रामो ग्रामो रमणीय ।

परो म्रि ॥२॥ प्रकृतयोर्द्विरुक्तयो परोऽनयवो म्रिसञ्ज्ञो भवति । माणवका३ माणवक । माणवक माणवक इदानीं ज्ञास्यसि जाल्म । म्रिप्रदेशा न म्रेरित्यादय ।

*प्राग्भृशाऽभीक्ष्णाविच्छेदे ॥ ३ ॥ भृशादिष्वर्थेषु वर्तमानस्य पदस्य वाक्यस्य वा द्वे रूपे भवत प्रागेव तरतमाद्युत्पत्ते । लुनीहि लुनीहि इत्येवाय लुनाति । अधीष्वाधीष्वेत्येनाऽयमधीते । भुक्त्वा भुक्त्वा व्रजति, भोज भोज व्रजति । चरति चरति ब्रह्मचर्य्यं । प्रागिति किं ? पठति पठतितरा । एष्वेिति किम् ? लुनीहि ।

+ नानैवार्थाधिक्यानुपूर्व्ये ॥ ४ ॥ नानैवार्थे आधिक्ये आनुपूर्व्ये चार्थे द्वे स्त । अस्मात्कार्षापणादिह भवद्भ्यां माष माष देहि । नानेति किं ? इह भवद्भ्यां माष देहि । एवार्थ इति किं? एक द्वौ त्रीन् वा माषान्देहि । नमो नम । कन्या कन्या दर्शनीया । ज्येष्ठ ज्येष्ठ प्रवेशय । मूले मूले स्थूला । अग्रे अग्रे सूक्ष्मा ।

। चापले ॥ ५ ॥ चापलेऽर्थे द्वे भवत । अहिरहि । बुध्यस्व बुध्यस्व । हस्त्यागच्छति हस्त्यागच्छति। लघु पलायध्व लघु पलायध्व । पृथग्योगात् निरपि प्रयोग । अहिरहिरहि ।

+ इतरडतमयो समाना स्त्रीभावे ॥ ६ ॥ समाना समत्वेन विचार्य्यमाणाना डतरडतमातस्य द्वे स्त स्त्रीलिंगे भावे । उभाविमावाढ्यौ कतरा कतरा अनयोराढ्यता । कतमा कतमा अनयोराढ्यता । डतरडतमयोरिति किं ? उभाविमावाढ्यौ कानयोराढ्यता । समानामिति किं ? आढ्योऽय कतरास्याढ्यता । स्त्रीति किं ? उभाविमावाढ्यौ कतरोऽनयोर्विभव । भाव इति किं? द्वौ इमौ लक्ष्मीवतौ । कतराऽनयोर्लक्ष्मी ।

* पूर्व्वप्रथमस्याऽन्यातिशये ॥ ७ ॥ पूर्वप्रथमयोर्द्वे भवत अन्यस्मादतिशयार्थे । पूर्वं पूर्वं पुष्पति । प्रथम प्रथम पच्यते । अन्यग्रहण किं? पूर्वतर पुष्पति । प्रथमतर पच्यते ।

× प्रो पोत्समोंऽघ्रिपूर्ते ॥ ८ ॥ एषा द्वे स्त अघ्रिपूर्त्यर्थे ।

प्रप्रणम्य जिन भव्य ससश्रित्य तप परम् ।
उपोपपद्यते श्रेय उदुत्पन्नमहोदय ॥

*सामीप्येऽधोऽध्युपरि ॥ ९ ॥ एषां द्वे स्त सामीप्येऽर्थे । अधोऽधो नरकाणि । अध्यधि छत्राणि । उपर्युपरि स्वर्गपटलानि । सामीप्य इति

कि ? उपरि चन्द्रमा ।

* वाक्यादेरामन्त्र्यस्य असूयासंमतिकोपकुत्सनभर्त्सनेषु ॥ १० ॥ वाक्यादेरामन्त्र्यस्य द्वे भवतोऽसूयादिषु । माणवक३ माणवक । अभिरूपक३ अभिरूपक रिक्तास्ते आभरणम् । माणवक ३ माणवक । वाक्यादेरिति किं ? शोभनः खल्वसि माणवक । आमन्त्र्यस्येति किम् उदारो देवदत्तो दाता । असूय । कोपादिष्विति किं देवदत्त गाम्भ्याज शुक्लां दण्डेन ।

* ईप्सायां ॥ ११ ॥ वीप्सायां द्वे भवतः । वृक्षं वृक्षं सिञ्चति । ग्रामे ग्रामे रमणीयः । मुनिषु ।

एको बहुव्रीहिवत् ॥ १२ ॥ एकशब्दस्य वीप्सायां द्विरुक्तो बहुव्रीहिवद्भवति । सुपुंवद्भावो प्रयोजनम् । एकैको गुण्डे । एकैकया धिया ।

* द्वन्द्वं वा ॥ १३ ॥ वीप्सायां द्विशब्दस्य सुबन्तस्य द्वन्द्वं वा निपात्यते । द्वन्द्वं तिष्ठन्ति । द्वौ द्वौ तिष्ठतः । द्वन्द्वं । द्वाभ्यां द्वाभ्यां ।

* रहस्यमर्यादोक्तिव्युत्क्रान्तियज्ञपात्रप्रयोगे ॥ १४ ॥ रहस्याद्यर्थेषु सुबन्तस्य द्विशब्दस्य नित्यं द्वन्द्वमिति निपात्यते । द्वन्द्वं मन्त्रयते । आ चतुरं हीमे पशवो द्वन्द्वं मिथुनायन्ते । द्वन्द्वं नरकपटलानि । द्वन्द्वं व्युत्क्रान्ता पृथगवस्थिता इत्यर्थः । द्वन्द्वं यज्ञपात्राणि प्रयुनक्ति ।

* स्याते अभिव्यक्तौ ॥ १५ ॥ स्यातेऽभिव्यक्ते अत्यन्तसाहचर्यार्थे द्वन्द्वं निपात्यते । द्वन्द्वं नारदपर्वतौ । द्वन्द्वं रामलक्ष्मणौ । स्यात इति किं ? द्वौ जिनदत्तगुरुदत्तौ । अभिव्यक्त इति किं ? द्वौ युधिष्ठिरार्जुनौ ।

* आबाधे ॥ १६ ॥ आबाधे पीडायां द्वे भवतः । बचश्च कार्यं । गतगत । नष्टनष्ट । पतितपतित । गतगता । नष्टनष्टा ।

* यवत ॥१७॥ उत्तरे द्विर्वे यसत्येव कार्यं भवति । इत्येषोऽधिकारो ज्ञेय ।तत्रैवोदाहरिष्याम ।

प्रकारे गुणोक्तेः ॥ १८ ॥ प्रकारेऽर्थे गुणोक्तेः द्वे भवतः तच्च कार्यं । पटुपटुः पटुः । पटुपटवी । मृदुमृदुः । मृदुमृद्वी का कन्यामि पश्चिमादिते । प्रकार इति किं ? शुक्लः । गुणोक्तेरिति किं ? गौर्गौरिव । तथा सदृश । आर्हि । इन्द्रानीप ।

प्रियसुखस्याकृच्छ्रे ॥ १९ ॥ प्रियसुखयो कृच्छ्रेऽर्थे वा द्वे भवतः । प्रियप्रियेण ददाति । प्रियेण ददाति । सुखसुखेन, सुखेनाधीत जैनेन्द्रं । अकृच्छ्र इति किं ? प्रिय पुत्र । सुखो रथ । तन्त्रे मातृ प्रभागमिति मिश्रक प्रयासमिति मन्त्रितं ।

परेर्वर्जने ॥ २० ॥ परेर्वा द्वे भवतः वर्जने । परि परि त्रिगर्तेभ्यो वृष्टो देवः । परित्रिगर्तेभ्यो वा वृष्टो देवः । वर्जन इति किं ओदनं परिषिञ्चति ।

पदस्य ॥ २१ ॥ पदस्येत्ययमधिकारो वेदितव्य आ शास्त्रपरिसमाप्तेः । तत्रैवोदाहरिष्याम ।

वाक्यस्य ॥ २२ ॥ अयमप्याधिकारो प्पादा शातव्य वक्ष्यति एकस्य तेते प्लुतो दीयते । धर्मो मे दीयते । वाक्यस्येति किम् ओदन पच । तव भविष्यति मम भविष्यति ।

पदादपादादौ ॥ २३ ॥ पदादित्यपादादाविति च द्वयमधिकृत वेदितव्य । वक्ष्यति—पदात्तेऽस्मत् । धर्मो वो रक्षतु । पदादिति किं ? युष्मान् धर्मो रक्षतु । अपादादाविति किं ? शांतिनाथो जिनः सोऽस्तु युष्माकमपवर्गदायी । येन समारतो भीतिरस्माकमिह नाशिता ।

युष्मदस्मदोऽविभाषस्थस्य वान्नौ ॥ २४ ॥ वाक्यावयवात्पदात्परयोरपादादौ वर्तमानयो युष्मदस्मदो अप् इप् सा इत्येतासु स्थितयो वान्नौ इत्येतावादेशौ भवत । ज्ञान वां दीयते । शील नौ दीयते । ज्ञान वां रक्षतु । शील नौ रक्षतु । ज्ञान वां स्व । शील नौ स्व ।

अविसास्तसेति किं ? दान युवाभ्या कृत । आवाभ्या कृत । सग्रहण श्रूयमाणविभक्त्यर्थं इह मा भूत् । इति युष्मदुपाध्यायो ब्रूते इत्यस्मदुपाध्यायो ब्रूते ॥

बहोर्वस्नस् ॥ २५ ॥ अविसावहुतयो तयोर्वस्नसौ स्त ।ज्ञान वो दीयते । शील नो दीयते । ज्ञान वो रक्षतु । शील नो रक्षतु । ज्ञान व स्व । शील न स्व ।

एकस्य तेमे ॥ २६ ॥ असैकातयोस्तयोस्ते मे इत्येतावादेशौ भवत । ज्ञान ते दीयते । शील मे दीयते । ज्ञान ते स्व । शील मे स्व ।

त्वामेपः ॥ २७ ॥ इवेकातयोस्तयो त्वा मा भवत । मल्लिनाथस्त्वा रक्षतु । मुनिसुव्रतो मा रक्षतु ॥

न चवाहाऽहैवयोगे ॥ २८ ॥ चादिभिर्योगे तयो वाम्नावादयो न भवति । ज्ञान तुभ्य च दीयते । मह्य च दीयते । युवाभ्या च दीयते । आवाभ्या च दीयते । युष्मभ्य च दीयते । अस्मभ्य च दीयते । ज्ञान त्वा च पातु । मा च पातु । युवा च पातु ।आवा च पातु । युष्मांश्च पातु । अस्मांश्च पातु । ज्ञान तव च स्व । ज्ञान मम च स्व । युवयोश्च स्व । आवयोश्च स्व । युष्माक च स्व । अस्माक च स्व । ज्ञान तुभ्य वा दीयते । मह्य वा दीयते । तुभ्य ह दीयते । मह्य ह दीयते । तुभ्यमह दीयते । मह्यमह दीयते । तुभ्यमेव दीयते । मह्यमेव दीयते । योगग्रहण किं ? ज्ञान च व स्व । शील च व स्व ।

दृश्यऽर्थैश्चिताया ॥ २९ ॥ दृश्यर्थैर्बुभिश्चिताया वर्तमानैर्योगे तयोर्यदुक्त तन्न भवति । ज्ञान तुभ्य दीयमान सदृश्यागतो जन । मह्य दीयमान सदृश्यागतो जन । जन त्वा समीक्ष्यागत । मा समीक्ष्यागत । जनस्तव कार्यमालोचयति । मम कार्य्यमालोचयति । दृश्यर्थैरिति किं ? जनो वो मन्यते । चिंतायामिति किं ? जनो न पश्यति ।

वाऽनन्वादेशे ॥ ३० ॥ तयोर्वाम्नावादयो वा भवत्यनन्वादेशे । धन वां दीयते, युवाभ्यां दीयते । ज्ञान नौ दीयते, आवाभ्यां दीयते । धर्मो वा पातु, युवा पातु । जिनो नौ पातु, आवां पातु । धर्मो वा स्व, युवयो स्व । धर्मो नौ स्व, आवयो स्व । धर्मो वो दीयते । युष्मभ्य दीयते । नो, अस्मभ्य दीयते । धन ते दीयते, तुभ्य दीयते । मे दीयते, मह्य दीयते । जिनस्त्वा पातु, त्वा पातु । मा पातु, मां पातु।अनन्वादेश इति किं ? यूय विनीतास्तद्वो गुरवो मानयति । वय शीलवतः तन्नो गुरवो मानयति । पूर्वं विनीता।दिमादिश्य पश्चादिदमादिश्यते इत्यन्वादेशोऽय।

*पदाद्वायाः॥३१॥पदात्पर यद्वात तस्मात् परयो वाम्नावादयो वा भवति । विनीतस्त्वं आचार्य्येण ज्ञान ते दीयते, तुभ्य दीयते । मे दीयते, मह्य दीयते । एव सर्व्वत्र ।

* गोध्य माग्नेव ॥ ३२ ॥बोध्यात पद ताभ्या पूर्वं नेव—नास्तीव भवति । देवदत्त तुभ्य दीयते। मह्य दीयते । त्वा रक्षतु । मां रक्षतु।बोध्यमिति किं ? जिनो वां पातु । प्रागिति।किं ? मयै तत्सर्वमाख्यात युष्माक मुनिपुगर्वा ।

* नैकार्थे बोध्ये जाति ॥ ३३ ॥ एकार्थे बोध्याते परे जाति सामान्यवचन बोध्यात नास्तीव न भवति । क्षत्रिय श्रेणिक त्वार्हन् पातु । आशीर्दीयते ते आयुर्वर्द्धता । एकार्थ इति किं ? क्षत्रिय ब्राह्मण युवा धर्मो दीयते । बोध्ये इति किं ? क्षत्रिय धनवान् मे स्व देहि । जातिरिति किं ? श्रेणिक क्षत्रिय तुभ्य धर्मो दीयते ।

*वा षष्ठी ॥ ३४ ॥ एकार्थे बोध्ये बहुने वि-

कि ? उपरि घटना ।

* वाक्यादेवाक्यस्य यौपाम्रुधाऽऽनतौ ॥ १० ॥ वाक्यादेर्वाक्यस्य द्वे स्त श्रोभायां पु । माणवका३ माणवक । अभिरुपका३ अभिरूपक इदानीं शुन्यति चान्। माणवका ३ माणवक । वाक्यादेरिति कि ? शोभन खल्वसि माणवक। योग्यस्येति कि उदारो देवदत्तो ददाति ? तुम्य । कोपादिष्विति कि देवदत्त गाम्याम शुल्ला । १०।

*वीप्सायाँ ॥ ११ ॥ वीप्सार्थं द्वे भवत । वृक्ष वृक्ष सिंचतिरुद्रो वृक्षे जलादेशे दे । मुनिश ।

एको वा ॥ १२ ॥ एकशब्द वाप्सायां द्विरुक्तो समवद्भवति । सुवृषपुरुषाणां सयोग । एकैको भुक्ते । एकैका याति ।

×द्वन्द्व वा ॥ १३ ॥ वीप्सायां द्विशब्दस्य सुवाम्य द्वन्द्व वा निपात्यते । द्वन्द्व तिष्ठत । द्वौ द्वौ तिष्ठत । द्वन्द्व इत । द्वाभ्यां द्वाभ्या इत ।

* रहस्यमर्यादोक्तिव्युत्क्रान्तियज्ञपात्रप्रयोगे ॥ १४ ॥ रहस्याद्यर्थेषु सुवतस्य द्विशब्दस्य नित्य द्वन्द्वमिति निपात्यते । द्वन्द्व मन्त्रयन्ते । आम सकारादद्यो द्वन्द्व नरकपटलानि गतानि । द्वन्द्व व्युत्क्रान्ता पृथगवस्थिता इत्यर्थ । द्वन्द्व यज्ञपात्राणि प्रयुनक्ति ।

। स्यातेऽभिव्यक्ते ॥ १५ ॥ स्यातेऽभिव्यक्तेऽत्यन्तसाहचर्येऽर्थे द्वन्द्व निपात्यते । द्वन्द्व नारदपर्वतौ । द्वन्द्व रामलक्ष्मणौ । स्यात इति कि ? द्वौ जिनदत्तगुरुदत्तौ । अभिव्यक्त इति किं ? द्वौ युधिष्ठिरार्जुनौ ।

* आबाधे ॥ १६ ॥ आबाधे पीडायां द्वे भवत. । वधश कार्यं । गतगत । नष्टनष्ट । पतितपतित । गतगता । नष्टनष्टा ।

* सवत् ॥१७॥ उत्तरे द्विवे यसस्येव कार्यं भवति । इत्येषोऽधिकारो ज्ञय ।तत्रैवोदाहरिष्याम ।

गुणवचनस्य ॥१८॥ प्रकारेऽर्थे गुणवचनस्य द्वे भवत सवच्च कार्यं । पटुपटु । पटुपटु । पटुपट्वी । मृदुमृदु । मृदुमृद्वी । कारकर्त्रिकर्म पटिम्नापटिमा । प्रकार इति किं ? पटुः । गुणवचनस्येति कि ? गौर्गौरिति । शाक्रुपालम्ब आनीय । पृथुगतीय ।

प्रियसुखयोरकृच्छ्रे ॥ १९ ॥ प्रियसुखयोरकृच्छ्रेऽर्थे वा द्वे स्त । प्रियप्रियेण ददाति । प्रियेण ददाति । सुखसुखेन,सुखेनाधीते वा । अकृच्छ्र इति किं ? प्रिय पुत्र । सुखो रथ । कर्मण यथायथमिति सिद्धन्त यथायथमित्यविरोधे ।

परेर्वर्जने ॥ २० ॥ परेर्वा द्वे भवत वर्जने । परिपरि त्रिगर्तेभ्यो वृष्टो देव । परि त्रिगर्तेभ्यो वृष्टो देव ।वर्जन इति कि ? ओदन परिषिंचति।

पदस्य ॥ २१ ॥ पदमित्ययमधिकारो वेदितव्य आपादपरिसमाप्ते । तत्रैवोदाहरिष्याम ।

वाक्यस्य ॥ २२ ॥ अयमप्याधिकारो विधिकारात् ज्ञातव्य । वक्ष्यति एकस्य तेभे" धर्मेने दीयते । धर्मो मे दीयते । वाक्यस्येति कि?ओदन पच । तव भविष्यति मम भविष्यति ।

पदादऽपादादौ ॥ २३ ॥ पदादित्यपादादाविति च द्वयमधिकृत वेदितव्य । वक्ष्यति— वक्षोर्नक्षम । धर्मो वो रक्षतु । पदादिति किं ? युष्मान् धर्मो रक्षतु । अपादादाविति किं ? शांतिनाथो जिन सोऽस्तु युष्माकमपशांतये । येन ससारतो भीतिरस्माकमिह नाशिता ।

युष्मदस्मदोऽविभक्तिस्थस्य वाम्नौ॥२४॥ वाक्यावयवात्पदात्परयोरपादादौ वर्तमानयो युष्मदस्मदो अपू इप् ता इत्येतासु स्थितयो वाम्नौ इत्येतावादेशौ भवत । ज्ञान वो दीयते । शील नौ दीयते । ज्ञान वो रक्षतु । शील नौ रक्षतु । ज्ञान वो स्व । शील नौ स्व।

अविशात्वस्येति किं ? दानं युवाभ्यां कृतं । आवाभ्यां कृतं । सग्रहणं श्रूयमाणविभक्त्यर्थं इह मा भूत् । इति युष्मदुपाध्यायो ब्रूते इत्यस्मदुपाध्यायो ब्रूते ॥

वहोर्वस्नस् ॥ २५ ॥ अविशाबहुतयो तयोर्वस्नसौ स्त ।ज्ञानं वो दीयते । शीलं नो दीयते । ज्ञानं वो रक्षतु । शीलं नो रक्षतु । ज्ञानं च स्व । शीलं न स्व ।

एकस्य तेमे ॥ २६ ॥ असैकातयोस्तयोस्ते मे इत्येतावादेशौ भवत । ज्ञानं ते दीयते । शीलं मे दीयते । ज्ञानं ते स्व । शीलं मे स्व ।

त्वामेपः ॥ २७ ॥ इबेकातयोस्तयो त्वा मा भवत । मल्लिनाथस्त्वा रक्षतु । मुनिसुव्रतो मा रक्षतु ॥

न चवाहाऽहैवयोगे ॥ २८ ॥ चादिभिर्योगे तयो वाम्नावादयो न भवति । ज्ञानं तुभ्यं च दीयते । मह्यं च दीयते । युवाभ्यां च दीयते । आवाभ्यां च दीयते । युष्मभ्यं च दीयते । अस्मभ्यं च दीयते । ज्ञानं त्वां च पातु । मां च पातु । युवां च पातु ।आवां च पातु । युष्मांश्च पातु । अस्मांश्च पातु । ज्ञानं तव च स्व । ज्ञानं मम च स्व । युवयोश्च स्व । आवयोश्च स्व । युष्माकं च स्व । अस्माकं च स्व । ज्ञानं तुभ्यं वा दीयते । मह्यं वा दीयते । तुभ्यं ह दीयते । मह्यं ह दीयते । तुभ्यमह दीयते । मह्यमह दीयते । तुभ्यमेव दीयते । मह्यमेव दीयते । योगग्रहणं किं ? ज्ञानं च व स्व। शीलं च न स्व ।

दृश्यर्थैश्चिताया ॥ २९ ॥ दृश्यर्थैर्धातुभिश्चिताया वर्तमानैर्योगे तयोर्यदुक्तं तन्न भवति । ज्ञानं तुभ्यं दीयमानं सदृश्यागतो जनः । मह्यं दीयमानं सदृश्यागतो जनः । जनस्त्वां समीक्ष्यागतः ।मां समीक्ष्यागतः ।जनस्तव कार्यमालोचयति । मम कार्य्यमालोचयति । दृश्यर्थैरिति किं ? जनो वो मन्यते । चिंतायामिति किं ? जनो न पश्यति ।

वाऽनन्वादेशे ॥ ३० ॥ तयोर्वाम्नावादयो वा भवत्यनन्वादेशे । धनं वां दीयते, युवाभ्यां दीयते । ज्ञानं नौ दीयते, आवाभ्यां दीयते। धर्मो वां पातु, युवां पातु । जिनो नौ पातु, आवां पातु । धर्मो वां स्व, युवयोः स्व । धर्मो नौ स्व, आवयोः स्व । धर्मो वो दीयते ।युष्मभ्यं दीयते । नो, अस्मभ्यं दीयते । धनं ते दीयते, तुभ्यं दीयते । मे दीयते, मह्यं दीयते । जिनस्त्वा पातु, त्वां पातु । मा पातु, मां पातु।अनन्वादेश इति किं ? यूयं विनीतास्तद्वो गुरवो मानयति । वयं शीलवतः तन्नो गुरवो मानयति । पूर्वं विनीता।दिमादिश्य पश्चादिदमादिश्यते इत्यन्वादेशोऽय।

*पदाद्वाक्यायाः॥३१॥पदात्परं यद्वाक्यं तस्मात् परयोर्वाम्नावादयो वा भवति । विनीतस्त्व आचार्य्येण ज्ञानं ते दीयते, तुभ्यं दीयते । मे दीयते, मह्यं दीयते । एवं सर्व्वत्र ।

* बोध्यं प्रागेव ॥ ३२ ॥बोध्यांतं पदं ताभ्यां पूर्वं नैव—नास्तीव भवति । देवदत्त तुभ्यं दीयते। मह्यं दीयते । त्वां रक्षतु । मां रक्षतु।बोध्यमिति किं ? जिनो वां पातु । प्रागिति।किं ? मयैतत्सर्व्वमाख्यातं युष्माकं मुनिपुंगवाः ।

* नैकार्थे बोध्ये जातिः॥ ३३ ॥ एकार्थे बोध्यांते परे जाति सामान्यवचनं बोध्यांतं नास्तीव न भवति । क्षत्रिय श्रेणिक त्वार्हन् पातु । आशीर्दीयते ते आयुर्नंदितां । एकार्थ इति किं ? क्षत्रिय ब्राह्मण युवां धर्मो दीयते । बोध्ये इति किं ? क्षत्रिय धनवान् मे स्वं देहि । जातिरिति किं ? श्रेणिक क्षत्रिय तुभ्यं धर्मो दीयते ।

*वा षष्ठौ ॥ ३४ ॥ एकार्थे बोध्ये बहुते कि-

शेषवचने जाति॰ बोध्याना प्राग्नेव वा भवति। देवा शरण्याः वो दीयते, युष्मभ्य दीयते। नो दीयते। अस्मभ्य दीयते। देवा शरण्या से भवतु, तव भवतु। मे भवतु, मम भवतु।

पूर्वत्राऽसिद्ध ॥ ३५ ॥ पूर्वत्रेति च असिद्धमिति च एतत् द्वितयमाधिकृत ज्ञातव्य प्याशास्त्रपरिसमाप्ते। पूर्वस्मिन् शास्त्रे सार्द्धद्विपादचतुरध्याये कर्त्तव्ये पर शास्त्र सार्द्धपादमसिद्ध भवति। इत उत्तर च पूर्वस्मिन् योगे कर्तव्ये परः परे योगोऽसिद्धो भवति। त आहु। द्वा इमौ। यवक्यस्याऽसिद्धत्वात् दी एपौ न स्त। अमुष्मै। अमुष्मात्। उत्तरस्या सिद्धत्वात् स्मायादयो भवति। पचन्। नखे तखमसिद्ध।

शुष्किका यत्सुशर्माण क्षामिमानौजढत्सुगी। पचमाशीष्पु गोल्पिमान् कुर्वेति पिपठीः सुसुत्।

नख सुब्विधिकृत्तुकि ॥ ३६ ॥ सुप सुपि च विधि कृति तुक च प्रति नखमसिद्ध भवति। राजभि। राजभ्या। राजभ्य। ऐन्दी ण्श्च न भवति। वृत्रहभ्या। वृत्रहभि। नखाऽसिद्धत्वात्तुग्न भवति। सुब्विधिकृत्तुकीति किं? राजीयति। वृत्रहच्छत्र। नियमोऽय—एतयोरेव नखमसिद्ध नान्यत्र। हन्त्यश्व। राजावला।

न मु टाविधौ ॥ ३७ ॥ टास्थाने टानिमित्ते च विधौ कर्तव्ये मुभावोऽसिद्धो न स्यात्। अमुना मुत्वस्य सिद्धत्वात् मुलक्षणो नाभावः सुप्यदीत्व च सिद्ध।

+ तादेशस्त्यपे ॥ ३८ ॥ त्यविधौ षत्वविधौ च कर्तव्ये तसञ्ज्ञकादशोऽसिद्धो न भवति। क्षीवेण तरति—क्षीविक। वृक्ण। वृक्णवान्। त्यप इति किं? लग्न। लग्नवान्।

+ पो पुंछतुको ॥ ३९ ॥ रेफत्वे छे तुकि च कर्तव्ये पविधिरसिद्धो न भवति। सुतपा ३ अत्र। अग्ना ३ छत्र।

– प्यो नुम्वारे ॥ ४० ॥ प्यविधिरनुम्वारे कर्तव्ये असिद्धो न भवति। नृप्पाहि।

– षतुक्चुद्वित्वे ॥ ४१ ॥ षत्व तुक्श्चुत्व च द्वित्वे सिद्ध न भवति। विपुपुषु। उचिच्छिषति।

+ ढादिद्वित्वे ॥ ४२ ॥ ढत्वादयो द्वित्वे कर्तव्ये सिद्धा न भवति। द्रोढा। द्रोढा। द्रोग्धा द्रोग्धा। गलो गल। गरो गर।

* नो मृदते ख ॥४३॥ मृदोऽन्ते वर्तमानस्य नकारस्य ख भवति। राजा। राजभ्या। राजत्व। राजता। राजतर॰। राजतम। मृदत इति किं? देवान्वदेरन्। नहाभ्यां। मनाभ्या। पदस्येति किं? राजानौ। राजा।

न कौ ॥ ४४ ॥ पदान्तस्य नकारस्य ख न स्यात् कौ परे। हे राजन्। हे तक्षन्।

नपि वा ॥ ४५ ॥ नपुसके नख न स्याद्वा कौ परत। हेचर्मन्। हे चर्म।

मयोऽङ्झयो मतोर्वोऽयवादिभ्य ॥ ४६ ॥ मकारात्तादवर्णात्मकारोङोऽवर्णोङ झयताच्चोत्तरस्य मतोर्वत्व स्यात् यवादीन्विहाय। किम्वान्। इदम्वान्। शीलवान्। गुणवान्। विद्यावान्। लक्ष्मीवान्। यशस्वान्। भास्वान्। उदश्वित्वान्। मयोऽङ्झय इति किं? धीमान्। अयवादिभ्य इति किं? यवमान्। ऊर्मिमान्। भूमिमान्। चारुमतीत्यादि।

खौ ॥ ४७ ॥ खुविषये मतोर्वो भवति। ऋषीवती। ऋषीवती। अहीवती।

चर्मण्वत्यष्ठीवच्चक्रीवत्कक्षीवद्रुमण्वत् ॥४८॥ एते निपात्यन्ते खौ। चर्मण्वती नदी। नकारस्य खापवादो णत्व निपात्यते। अष्ठीवान् जघोरसधि। अस्थिशब्दस्य अष्ठीभावो निपात्य॰। चक्रीवान् राजगर्दभार्थे चक्रस्य चक्रीभावो निपात्यते। कक्षी-

वान् । ऋषिद्रुम्त्यर्थे कक्षाशब्दस्य मक्षीभावः । रमण्वान् । मन्त्रिपर्वताऽर्थे लवणम्य रुमण्भाव । खाविति किं ? चर्मवती । अस्थिमान् । चक्रवान् । फक्षावान् । लवणवान् ।

* अब्धौ चोदन्वान् ॥ ४९ ॥ अब्धौ खौ च उदकम्य उदन्मतौ निपात्यः । उदन्वान् घटो मेघश्च । उदन्वान् समुद्रः ऋषि, आश्रयश्च । उदकवानन्यन ।

राजन्वान्सौराज्ये ॥ ५० ॥ सौराज्येऽर्थे राजन्वानिति निपात्यते । राजन्वान् देश । राजन्वती पृथ्वी । सौराज्य इति किं ? राजवान् देशः ।

कृपो रो लोऽकृपादीना ॥५१॥ कृपे रेफस्य लत्व भवति कृपादींस्त्यक्त्वा । कल्पते । क्लृप्तः । क्लृप्तवान् । क्लृप्स्यते । कल्पकः । अकृपादीनामिति किं ? कृपा । कृपणः । कृपाणः । कृपीटः । कर्पूरः । कर्पटः । कर्परः ।

गे रयौ ॥ ५२ ॥ गे रेफस्य लादेशो भवत्यऽयतौ परतः । प्लायते । पलायते । अयाविति किं ? प्राय ।

× निर्दुःमतेर्वा ॥ ५३ ॥ एषा रेफस्याऽयो लो वा भवति । निलयते । निरयते । दुर्लयते । दुरयते । छत्ययते । प्रत्ययते ।

परेर्घांकयोगे ॥ ५४ ॥ परे रेफस्य लो वा भवति घादौ परे । पलिघः । परिघ । पल्यक । पर्य्यंक । पलियोगः । परियोग ।

। ऋफिडादीना॥५५॥ऋफिडादीनां रेफस्य डकारस्य च लो वा स्यात्।ऌफिड ।ऋफिट ।लोमानि । रोमाणि । कल्मं । कर्म । अल । अर । ऋफिल । ऋफिड । चूडा । चूला । गुल । गुड । पीला । पीडा । जल । जड ।

* ग्रोऽचि ॥५६॥ गिरतेः रेफस्य लो वा भवत्यजादौ परत । गिलति । गिरति । गालक । गारक । गलन । गरण । अचीति किं ? गीर्णं ।

* याङि ॥५७॥ ग्रो रेफस्य यङि लो भवति । निजेगिरयते । निजेगिल्येते । निजेगिल्यते ।

* गरगल विषांऽग्यगे ॥ ५८ ॥ अनयोर्विषे माण्यगे च अलत्वलत्वे निपात्येते।गरो विष।गलःकठ ।

स्फातस्य ख ॥ ५९ ॥ स्फसज्ञकातस्य ख भवति । भवान् । विद्वान् । श्रेयान् । पुम्या । पदस्येति किं ? भवतौ ।

रात् स ॥ ६० ॥ रेफादुत्तरस्य सकारस्य ख भवति । कटचिकी । जिही । मातु । नियमार्थोऽय योग । रेफात्सस्यैव ख नान्यस्य । ऊर्क् । न्यमार्ट् ।

धि वा ॥६१॥ धकारादौ परत सखवा स्यात्। आध्व । आद्ध्व । आशाध्व । आशाद्ध्व । चकाधि । चकाद्धि ।

झलो झलि ॥ ६२ ॥ झल परस्य सकारस्य झलि परे ख भवति । अभैत्तां । अभित्त । अभित्था । अछित्त । अछित्था । झल इति किं ? अमस्त । झलीति किं ? अभैत्स ।

प्राङ्गोः ॥ ६३ ॥ प्रातात् गो परस्य सकारस्य ख स्यात् झलि परे । अकृत । अकृथा । प्रादिति किं ? अछोष्ट । अच्योष्ट । गोरिति किं ? अलाविष्टा ।

स्फादे स्फोऽन्ते च ॥ ६४ ॥ सकारककारयो स्फादौ वर्तमानयो ख भवति झलि पदाते च । लग्न । लग्नवान् । साधुलक् । तट् । तष्टवान् । काष्ठतट् । आचष्ट । स्फादेरिति किं ? न्यस्त । शक्त । अते चेति किं ? लज्जिता । तक्षिता ।

चोः कु ॥ ६५ ॥ चवर्गस्य कवर्गादेशो भवति झल्यते च । वक्ष्यति । वक्ता । वाक् । पक्ता । पक्तु । पक्त्र्य । ओदनपक् ।

हो ढ ॥ ६६॥ हकारस्य ढकारादेशो भवति

झल्यते च । लेढा । लेढु । लेढव्य । गुडलिट् । वोढा । गुणवद् ।

दादेर्घोघे ॥ ६७ ॥ दकारादेर्घो हस्य घकारादेशो भवति झल्यते च । दग्धा । दग्धु । दग्धव्य । कर्मेधनधर् । दादेरिति किं ? परीपद सद् । घोरिति किं ? दामलिट् ।

वा द्रुहमुहष्णुहष्णिहा ॥ ६८ ॥ एषां हकारस्य घो वा स्यात् झल्यते च । द्रोग्धा । द्रोग्धु । द्रोग्धव्य । ध्रुक् । द्रोढा । द्रोढु । द्रोढव्य । ध्रुट् । मोग्धा । मुक् । मोढा । मुट् । स्नोग्धव्य । स्नुक् । स्नोढव्य । स्नुट् । स्नेग्धा । स्निक् । स्नेढा । स्निट् ।

नहो ध ॥ ६९ ॥ नहेर्हस्य धादेशो भवति झल्यऽते च । सनद्ध । सनद्धवान् । नद्धा । नद्धु । नद्धव्य । परीणत् ।

आहस्थः ॥७०॥ आहो हस्य थो भवति झलि । सत्यमात्थ त्व ।

व्रश्चभ्रस्जसृजमृजयजराजभ्राजच्छशां षः ॥ ७१ ॥ व्रश्चादीनां छकारशकारयोश्च झल्यते च षो भवति । व्रष्टा । वृष्टु । व्रष्टव्य । कर्मवृट् । भ्रष्टा । भ्रष्टु । भ्रष्टव्य । धानाभृट् । स्रष्टा । स्रष्टु । स्रष्टव्य । तीर्थसृट् । मार्ष्टा । मार्ष्टु । मार्ष्टव्य । कर्ममृट् । यष्टा । यष्टु । यष्टव्य । देवेट् । राष्टि । सुराट् । भ्राष्टि । विभ्राट् । प्रष्टा । प्रष्टु । प्रष्टव्य । धर्मप्राट् । वेष्टा । वेष्टु । वेष्टव्य । विट् । -परिव्राट् ॥७२॥ परेर्व्रजेष्टत्व निपात्यते पदान्ते ।

एकाचो बशो भष् झष् स्ध्वो. ॥७३॥ धोरेकाचो झषतस्य योऽवयवो बश् तस्य भष् स्यात्, सकारे ध्वे च पदान्ते च । भोत्स्यते । अमुदुध्व । धर्मभुत् । घोक्ष्यते । अघुढ्व । मन्त्रघुट् । धोक्ष्यते । अधुग्ध्व । गोधुक् । एकाच इति किं ? दामलिह्यतीति क्विप्-दामलिट् । बश इति किं ? क्रोत्स्यति । झष इति किं ? क्षाम्यसि । स्ध्वोरिति किं ? बोद्धा ।

धः ॥ ७४ ॥ दधातेर्झषतस्य बशो भष् स्यात् झलि परत । धत्से । धत्त । धत्तेः । धत्थ ।

। यङोऽन्येषां ॥७५॥ दधातेर्यङ्लुबतस्य बशो भष् भवति झल्यन्येषामाचार्याणां मतेन । धात्त । धात्थ । दात्तः । दात्थः ।

*धेस्तथोः ॥ ७६॥ धेटो यङ्लुबतात्परयोस्तथोरेकेषां मतेन भष्स्यात् । दाद्धः । दाद्धः । दात्तः । दात्थः ।

* अध ॥ ७७ ।अदधातेः झषतात्तथोर्भष् स्यात् । लब्धा । लब्धु । लब्धव्य । अलब्ध । अलब्धाः । दोग्धा । दोग्धु । दोग्धव्य । अध इति किं ? धत्तः । धत्थः ।

झलो जश् ॥ ७८ ॥ झलः पदान्ते वर्तमानस्य जश् भवति । मुनागाचार्य्यः । तत्त्वविधाति । अजन्त । त्रिष्टुब् ।

षढो क सि ॥ ७९ ॥ षकारढकारयो ककारादेशो भवति सकारादौ परतः । पक्ष्यति । तोक्ष्यति । लेक्ष्यति । वक्ष्यति । सीति किं? द्वेष्टि ।

*द्राद्रस्य तो नोऽमत्पूमूर्छ्ो ॥ ८० ॥ दकाररेफाभ्यां परस्य तसञ्ज्ञकस्य तकारस्य नत्व भवति दस्य च पूर्वस्य-मदादींस्त्यक्त्वा । भिन्नः । भिन्नवान् । छिन्न । छिन्नवान् । गूर्णः । गूर्णवान् । चॄ आचरणे । चीर्ण्णः । चीर्णवान् । द्रादिति किं ? मुक्तः । मुक्तवान् । तस्येति किं ? भित्ति । अमत्पूमूर्छामिति किं ? मत्तः । मत्तवान् । पूर्त्तः । पूर्तवान् । मूर्त्तः । मूर्तवान् ।

स्फादेरोता धोर्यण्वतोऽध्याख्य' ॥८१॥ स्फादेर्ध्याख्यावर्जितादाकारान्ताद्धोर्यण्वत परस्य ततकारस्य नो-भवति । सस्त्यान । सस्त्यानवान् । निद्राण । निद्राणवान् । ग्लान ।

ग्लानवान्। स्फादेरिति किं? यातः । यातवान् । आत इति किं? च्युत । च्युतवान् । धेरिति किं? निर्यातः । यण्वत इति किं? प्सातः । अधात्व इति किं? ध्यात । ध्यातवान् । ख्यात । ख्यातवान् ।

ल्वादे ॥ ८२ ॥ ल्वादिभ्यः ततस्य नकारादेशो भवति । लूनः । लूनवान् । जीनः । जीनवान् । धून । लीनः ।

ॠतश्च क्ते ॥ ८३ ॥ ॠकारान्तेभ्यो ल्वादिभ्यश्च क्तेस्तकारस्य नो भवति । कीर्णिः । धूनिः । लूनि ।

ओदितः ॥ ८४ ॥ ओकारेतस्ततकारस्य नो भवति । पीन । पीनवान् । भग्न । भग्नवान् ।

* क्ष्य ॥ ८५ ॥ कृतदीत्वात् क्षेस्तकारस्य नो भवति । क्षीणः । क्षीणवान् । दीत्वनिर्देश किं? क्षितोऽसि जाल्म ।

* त्राघ्राघ्राह्रीनुदोंदविक्तेर्वा ॥ ८६ ॥ एभ्यस्ततकारस्य नो वा स्यात् । त्राण । त्रात । त्राणवान् । त्रातवान् । घ्राण । घ्रात । घ्राणवान् । घ्रातवान् । घ्राण । घ्रात । घ्राणवान् । घ्रातवान् । ह्रीण । ह्रीत । नुन्नः । नुत्त । समुन्न । समुत्त । विन्न । वित्त ।

श्याचिद्दिवोऽस्पर्शापादानजये ॥ ८७ ॥ एभ्य ततकारस्य नो भवत्यस्पर्शादौ । प्रतिशीन । समक्तौ । शकुने पक्षी । आद्यून । अस्पर्शादाविति किं? शीतो वात । उन्क्तमुदक कूपात् । द्यूत वर्तते ।

प्वो नाशे ॥ ८८ ॥ पुनातेस्ततकारस्य नो भवति नाशेऽर्थे । पूना यवा । नाश इति किं? पूत धन ।

सेः कर्मकर्तरि ग्रासे ॥ ८९ ॥ सिनोतेस्ततस्य नो भवति ग्रासे कर्मणि कर्तृत्वेन विवक्षिते। सिनो ग्रास स्वयमेव । कर्मकर्तरीति किं? सितो ग्रासेन। ग्रास इति किं? सिता पाशेन शूकरः।

निर्व्वाणोऽवाते ॥ ९० ॥ निसूपूर्वाद्वाते स्ततस्य नो निपात्यतेऽवातेऽर्थे। निर्वाणो मुनि । अवात इति किं? निर्वातो वात ।

दुग्वो दीर्घ ॥ ९१ ॥ दुगुभ्यां ततकारस्य नो भवति तत्सन्नियोगे दीर्घ । दून । दूनवान्। गूनः । गूनवान् वत्सः ।

शुष्पचोः कौ ॥ ९२ ॥ आभ्या ततकारस्य ककारवकारादेशौ स्त । शुष्क । शुष्कवान् । पक्व । पक्ववान् ।

क्षो मः ॥ ९३ ॥ क्षायतेस्ततकारस्य मादेशो । भवति । क्षाम । क्षामवान् ।

प्रस्त्यो वा ॥ ९४ ॥ प्रस्त्यायतेस्ततकारस्य मो वा स्यात्। प्रस्तीत । प्रस्तीम । प्रस्तीतवान्, प्रस्तीमवान् । प्रपूर्वं किं? संस्त्यानवान् ।

फुल्लः ॥ ९५ ॥ फुलेर्विसरणार्थात्तस्य लो निपात्यते । फुल्लो वनस्पतिः ।

समुदः ॥ ९६ ॥ समुद्भ्या परः फुल्लो निपात्यः । सफुल्ल. । सफुल्लवान् । उत्फुल्ल । उत्फुल्लवान् । नियमार्थमिद-समुद्भ्यामेव नान्यसात् । प्रफुल्ता लता ।

क्षीबकृशोल्लाघाः ॥ ९७ ॥ [illegible] शब्दस्य स निपात्य । [illegible] । [illegible] । कृशः कृशवान् । उल्लाघः । [illegible] ।

* मित [illegible] ॥ ९८ ॥ [illegible] भावो निपात्य [illegible] । [illegible] । [illegible] मित्यर्थे. । [illegible] ।

* वित्त [illegible] ॥ ९९ ॥ [illegible] भवति [illegible] पर्यायोऽर्थपर्यायो वा [illegible] । वित्त धन । विक्षमन्यत्।

[illegible] ॥ १०० ॥ [illegible] यस्य तस्य मो

धुस्य भवति । हृदयस्पृक् । तादृक् । अस्मादृक् । त्यग्रहणात्स्मदृसदृगिति सिद्ध ।

*नशेर्वा ॥ १०१ ॥ नशे धो पदस्य कुर्वा भवति । जीवाक् । जीवनद् ।

ससजुषो रि ॥१०२॥ सकारस्य पदातस्य सजुषश्च रिर्भवति । जिः । सयतः । सजूः ।

अहन्॥१०३॥ अहन्नित्यस्य पदस्य रिर्भवति । अहोभ्या । अहोभि । दीर्घोहाः काल ।

×रूपरात्रिरथांतरे ॥ १०४ ॥ अहो रिर्भवति रूपादिषु परत । अहोरूप गत । अहोरात्रिरा-गता । अहोरथातर । एष्विति किं' अहर्ददाति ।

रोऽसुपि ॥ १०५ ॥ अह्नो रेफादेशो भवति असुपि परे । अह । अहरेति । अहर्गच्छति । असुपीति किं ' अहोभ्यः ।

। वाऽहर्पत्यादिषु ॥१०६॥ अहरादीना पत्यादिषु रो वा स्यात् । अहर्पति । अह पतिः । गीर्पति । गी पति । प्रचेता राज । प्रचेतो राज.

वसुस्रसुध्वस्वनडुहा दः ॥ १०७ ॥ वस्वादीना सकारहकारयो दकारादेशो भवति । सुविद्वत् । सुविद्द्भ्या । उखास्रत् । पर्णध्वत् । उखास्रद्भ्या । पर्णध्वद्भ्या । स्वनडुत् । स्वनडुद्भ्या । स्वनडुद्भि । पदस्येति किं ' विद्वस्यति ।

तिपि धो ॥१०८॥ धो. सकारस्य तिपि दो भवति । अचकाद्भवात् । अन्वशाद्भवान् ।

सिपि रिर्वा ॥१०९॥ धो. सकारस्य वा रिर्भवति सिपि परत । पक्षे दश्च । अचकास्त्व, अचकात्त्व । अन्वशास्त्व, अन्वशात्त्व ।

द ॥११०॥ धोर्दकारस्य रिर्वाभवति सिपि । पक्षे द । अभिनस्त्व । अभिनत्त्व ।

मो नः ॥ १११ ॥ धोर्मकारस्य नो भवति । प्रशान् । प्रदान् । प्रदान्भ्या । प्रतान् । प्रतान्भ्या ।

म्वोः ॥ ११२ ॥ धोर्मकारस्य नादेशो भवति मकारवकारयो. । जगन्मि । जगन्व. । जगन्म. ।

दी वोरिगुड ॥ ११३ ॥ रेफवकारान्तस्य धोरिक उड: दीर्घभवति । गी । धू । पूः आशी । गीर्भ्या । धूर्भ्या । धोरिति किं ' मुनि ।

हल्यमर्कुर्छुर ॥ ११४ ॥ हलि परे रेफवकारान्तस्य भ कुर्छुर्वर्जितस्य धोरिगुड दी र्भवति । गीर्ण । शीर्ण । विशीर्णः । दीव्यति । सीव्यति । अमकुर्छुर इति किं ' धुर्य । दिव्य । कुर्यात् । छुर्यात् ।

उडोः ॥११५॥ उड्‌भूनयो रेफवकारयोरिगुड दीर्भवति । कूर्दते । तूर्वति । कीर्चयति । प्रतिदीव्ना । प्रतिदीव्ने ।

दादुर्दो मोऽद्रसोऽसेः ॥ ११६ ॥ अद सोऽसकारस्य दात्परस्य वर्णमात्रस्य उत्त्व दस म त्व स्यात् । अमु । अमी । अमून् । अमूभ्या असेरिति किं ' अदस्यति । अद कुल ।

×वाऽद्रे ॥ ११७ ॥ अद्रयतस्याऽदसो दा त्परस्य वर्णमात्रस्योत्व दस्य च मो वा भवति । अत्राचार्यमतभेदा —

परत' केचिदिच्छति केचिदिच्छति पूर्वत ।
उभयो केचिदिच्छति केचिदिच्छति नोभयो ॥

अदमुयङ् । अमुद्र्यङ् । अमुमुयङ् । अदद्र्यङ् ।

बहुष्वेरी. ॥ ११८ ॥ बहुषु वर्तमानस्याऽदसो दात्परस्यैकारस्य ईत्व स्यात् । अमी । अमीभि । अमीभ्य । अमीषा । अमीषु । बहुष्विति किं ' अमू कन्ये ।

वाक्यटेः प ॥ ११९ ॥ वाक्यस्य टे पो भवतीत्येषोऽधिकारो वेदितव्य । दूराद्धूते । आगच्छ भो जिनदत्त३ । वाक्यग्रहण किं ' पदाना मा भूत् । टेरिति किं ' अनन्त्यस्याप्यचो यथा-स्यात् । धर्मवी३त् ।

* भोश्च प्रत्यऽभिवादेऽस्त्रीशूद्रे वा ॥१२०॥ स्त्रीशूद्रवर्जिते प्रत्यभिवादे वर्तमानस्य वाक्यस्य टे पो वा स्यात् भो शब्दस्य च। अभिवादये देवदत्तोऽहं भो । आयुष्मानेधि देवदत्त ३ । आयुष्मानेधि देवदत्त । अभिवादये देवदत्तोऽहं भो । आयुष्मानेधि भो ३ ॥ आयुष्मानेधि भो । अस्त्रीशूद्र इति किं ? अभिवादये-गार्ग्यहं भो । आयुष्मती भव गार्गि । अभिवादये रूपजकोऽहं भो। कुशल्यसि रूपजक।

*दूराद्धूते ॥ १२१ ॥ दूरात् धूते–आह्वयमाने वाक्यस टे पो वा स्यात्। आगच्छ भो जिनदत्त ३ ॥ पक्षे न भवति।

हैहेप्वेषामेव ॥ १२२ ॥ हैहयो प्रयोगे तयोरेव पो वा भवति। है ३ देवदत्त आगच्छ।आगच्छ है ३ देवदत्त । है देवदत्त आगच्छ।आगच्छ है देवदत्त। हे ३ गुरुदत्त।हे ३ देवदत्त आगच्छ। आगच्छ हे३ गुरुदत्त। पक्षे–हे गुरुदत्त आगच्छ । गुरुदत्त आगच्छ हे ॥

* लनृतोऽनत्यस्याऽप्येकस्य रो ॥१२३॥ लृकारस्य ऋद्वर्जितस्य च रोरात्यस्यात्यस्यापि टेश्च एकस्य पो वा स्यात् । आगछ हे क्लृ ३ प्तशिख । आगछ हे क्लृप्तशिखा ३ । आगछ हे क्लृप्तशिख । दे३ वदत्त । देवदा ३ त्त। देवदत्ता ३ । पक्षे न भवति–देवदत्त । अनृत इति किं ? कृष्णमी ३ त्र । कृष्णमित्रा ३ । रोरिति किं ? देवदत्त । वकारात्परस्य मा भूत् । एकस्येति किं ? अनेकस्य रो टिना च सहायौगपद्यार्थं ॥

*ओं प्रारभे ॥ १२४ ॥ ओमित्येष प्रारभे प्रणामाद्यभ्यादाने पो वा स्यात् । ओ३म् वृषभ पवित्र प्रणमत। पक्षे न।प्रारभ इति किं ? ओं ददामि।

हे पृष्टोक्तौ ॥ १२५ ॥ पृष्टोक्तौ प्रतिवचने हेः पो वा स्यात् । अलावीः केदार देवदत्त । अलाविष ही ३ । अलाविष हिपृष्टोक्ताविति किं ? अकार्षि हि कट देवदत्त ।

* चितीवे ॥ १२६ ॥ चिदित्येतस्मिन्निवार्थे प्रयुज्यमाने वाक्यस्य टेः पो वा स्यात् । राजा चिद ब्रूया३न् ।पक्षे न । चितीति किं ? अग्निरिव भायात् । इव इति किं ? कथचिदाह ।

*प्राचां विचारे ॥१२७॥ विचारे वर्तमानस्य प्राचः पूर्वस्य वाक्यस्य टे पो वा भवति। अहिर्नु ३ रज्जुर्नु । अहिर्नु रज्जुर्नु । स्थाणुर्नु ३ पुरुषो नु । पक्षे न ।

* प्रतिश्रुतिषु ॥ १२८ ॥ प्रतिश्रवणादिषु वर्तमानस्य वाक्यस्य टे पो वा भवति । गा मे देहि भो। हन्त ते दास्यामि ३।अनित्य शब्दो भवितुमर्हति ३ । देवदत्त भो किमात्थ ३ ।

पूजिते ॥ १२९ ॥ पूजितेऽर्थे टेः पो वा भवति । शोभनः खल्वसि देवदत्ता ३ । पक्षे न ।

* कोपादौ प्लौ ॥१३०॥ कोपादिष्वर्थेषु टेर्वा पो भवति प्लौ परतः। माणवक३माणवक । अविनीतक ३ अविनीतक । इदानीं ज्ञास्यसि जाल्मेत्यादि । न च पक्षे ।

*भर्त्सेऽन्यतरस्य ॥१३१॥भर्त्सनेऽर्थेऽन्यतरस्यैकस्य वा पो भवति । चोर३ चोर चोर वधयिष्यमि त्वां । मारयिष्यामि त्वा ।

* मिडोऽपेक्षस्यागन ॥१३२॥ भर्त्सेऽर्थे मिङन्तस्य वाक्यांतरपदाकांक्षस्य वा पो भवत्यगशब्देन योगे । अग कूजा ३ इदानीं ज्ञास्यसि जाल्म । पक्षे न । मिङ इति किं ? अग देवदत्त मिथ्या वदसि । अगेनेति किं ? देवदत्त कूज इदानी ज्ञास्यसि जाल्म । भर्त्से इति किं?अगाधीष्व मोदकं दास्यामि ।

*क्षयाशी:प्रैषे ॥१३३॥ एष्वर्थेषु मिङन्तस्य वाक्यांतराकांक्षस्य टे पो वा भवति । स्वयं हो-

दन भुङ्क्ते३ उपाध्याय शक्तून् पाययति। पुत्राश्च लप्सीष्ट ३धन चान्ट कुरू ३ग्राम च गच्छ।पक्षे नां

*प्रश्नोक्त्यो प्रतिपद ॥१३४॥ प्रश्ने तदुक्तौ च प्रतिपद टे पो वा भवति। अगमा.३ पूर्वा-३न् ग्रामा ३न् देवदत्ता ३ । अगमा३म् जिन दत्ता ३ । पक्षे न । प्रश्नोक्त्योरिति किं ? त्व ग्राम गच्छ।

*प्रश्नाऽर्चाविचारमत्यभिवादे्प्वेचोऽतेऽदेरादि दुत्पर ॥१३५॥ प्रश्नादिष्वर्थे वाक्यस्याते वर्तमान स्यादिसज्ञकस्य एच आकार. पो भवन इदुत्पर आकारः पो भवति। अदास्तसा३ इ । अदा पटा३ उ । शोभनः खल्वसि आग्निभूता ३ इ। शोभन' खल्वसि । पटा३ उ अध्येतव्य । गृहा ३इ उत वसतौ । आयुष्मतौ स्तः पुत्रपुत्रा उ। प्रश्नादीष्विति किं?दस्यो३घातयिष्यामि त्वा। एच इति किं ? भद्रकासि कुमारी३ । अत इति किं ? भद्रोऽसि गौ. ३ । अदेरिति किं ? अपा-का३म् ओदना३म् कन्ये३ ।

य्वऽचि सधौ ॥१३६॥ एचः स्थाने यौ इदुतौ तयोरिदुतोरचिपरे यकारवकारादेशौ स्त. सधिविवक्षायाम् । अग्ना३यिद । पटा३वत्र । अचीति किं ? अग्ना३इ गत । पटा३ उ गत । सधाविति किं? अग्ना३इ इद । सधावित्यधिकार-श्चातुष्टयात्।

इति जैनेंद्रव्याकरणे शब्दार्णवचन्द्रिकायां वृत्तौ पञ्चमस्याध्यायस्य तृतीय पाद ।

चतुर्थः पादः ।

पुम' खय्यऽम्परे सीसुद् ॥ १ ॥ पुम इत्ये-तस्य पदस्य पदाते वर्त्तमानस्य अम्परे खयि परत सीरादेशः सुक्चागम' पर्यायेण भवत। पुँस्कांत, पुस्कात। पुँस्कोकिलः । पुस्कोकिलः । पुमा स चालयतीति पुँश्चली। पुश्चली । पुँस्पुत्रा। पुम्पुत्रा।खयीति किं ? पुगव.। पुनागः। पुदासः। अम्पर इति किं ? पुक्षुरः।

नश्छव्यऽप्रशान् ॥ २ ॥ नकारस्य पदांत स्याम्परे छवि सी सुकौ स्त. प्रशान्शब्द विहाय। भवाँश्छादयति । भवाँष्ठकारीयति। भवाँस्थुडति। भवाँश्चरति । भवाँष्टीकते । भवाँस्तरति । छवीति किं ? भवान् करोति । अप्रशानिति किं। प्रशान् चिनोति। अम्पर इति किं ? भवान्त्सरुक.।

। कांस्कान् ॥३॥ कान्शब्दस्य कानि परे सी सुकौ निपात्यौ । काँस्कान्। कास्कान्पश्य।

। समः स्कुसि ॥४॥ समुदकस्य स्कुनःसकारे परे सम सी सुकौ स्तः । सँस्कर्त्ता । सस्कर्त्ता। स्कुग्रहण किं ? सस्मरति। सीति किं ? सचस्कार।

+नॄन पि रीरुक्वा ॥ ५ ॥ नृन्शब्दस्य पकारे परे रीरादेशः रुक्चागमः पर्यायेण स्तः। नॄँःपाहि । नॄँ पाहि। नॄ पाहि ।

भगवद्भगवदघवतो रि कावऽवस्यौः ॥६॥ एषा कौ रिर्वा भवति तदैवाऽवशब्दस्य च ओत्व। हे भगोः। हे भगवन्। हे भोः । हे भवन्। हे अघोः। हे अघवन्। काविति किं? हे भगवतौ। हे भवतौ। हे अघवतौ।

*ओदाद्योऽशि॥७॥ प्रकृतात् ओकारादव र्णाच परस्य रेर्यो भवति–अशि परतः। भगोयत्र भोयत्र । कयास्ते। देवायासते। प्रकृतौकार किं? गोरत्राअदीनि किं?भो खनसिरिरिति किं?पुनरत्र।

+व्योऽस्पष्ट ख ॥८॥ ताभ्यां वकारयकारयो रस्पष्ट' ख च भवत्याशि परत । भोयत्र। भो अत्र। पटवु । पट उ। तय्। त उ। पदस्येति किं ? नयन ।

—वाऽनुञ्यात् ॥ ९ ॥ अवर्णान्ताद्वयोरस्पष्टः ख च वा भवत्युञ्वर्जितेऽशि परत । पटविह । पट इह । पटविह । तयाहु । तआहुः । तयाहुः । अनुञीति किं ? पटवु । पट उ । आदिति किं ? अघोयत्र । अघो अत्र ।

हलि ॥ १० ॥ व्योः ख भयत्यशि हलि परत । नित्यार्थमिद । भगो देहि । देवा याति । वृक्षहसति । आशि हलीति किं ? वृक्षव् करोति ।

*नुम्मोऽम् ॥ ११ ॥ नुकः मकारांतस्य च पदस्य अ इत्यनुस्वारो भवति हलि परे । य यम्यते । धर्मं शृणोति । पाप हति । हलीति किं ? इदमत्र ।

नश्चाऽपदान्ते झलि ॥ १२ ॥ नकारस्य मकारस्य चापदांते वर्तमानस्य अ भवति झलि परतः । यशांसि । तेजांसि । पुंसि । अपदात इति किं ? भगवान् शांतः । शलीति किं ? गम्यः ।

सम्राट् ॥ १३ ॥ समो मकारस्य मकार एव निपात्यः राजतौ क्यते परत । सम्राट् भरत ।

ङ्ण कुक् टुक् शरि वा ॥ १४ ॥ ङकारणकारयो कुक् टुकौ वा स्तः शरि परे । प्राङ्छेते । प्राङ्क्छेते । प्राङ्शेते । सुपण्ट्छेते । सुपण्शेते । सुपण् शेते । शरीति किं ? प्राङ्करोति ।

नश्शि तुक् ॥ १५ ॥ पदान्तस्य नकारस्य शकारे तुग्वा स्यात् । कुर्वञ्च्छेते । कुर्वन्च्शेते कुर्वञ्शेते । शीति किं ? कुर्वन् पठः ।

ङ्नाद् धुट् सोऽश्चः ॥ १६ ॥ ङकारान्तान्नकारान्ताच्च सकारस्य श्चोऽवयववर्जितस्य धुडागमो भवति । मधुलिट्त्सीदति । मधुलिट्सीदति । महान्त्साधुः । महान्साधुः । स इति किं ? मधुलिट् पडे । अश्च इति किं ? अटश्चोतति ।

मयो वोऽच्युञ ॥ १७ ॥ मयः परस्य उञः वो वा भवति अचि परे । शम्वत्र । शमु अत्र । किम्वुष्ण । किमु उष्ण । तद्वस्य मत । तदु अस्य मत । मय इति किं ? स्वरु उपैति । अचीति किं ? शमु भवतु ।

ङमो ङमुट् तु मात् ॥ १८ ॥ मात्परो यो ङम् तदन्तात्परस्याऽचः नित्य ङमुड् भवति । कुङ्ङास्ते । सुगण्णिह । कुर्वन्नास्ते । मादिति किं ? प्राङास्ते ॥ अचीति किं ? पठन् रमते ।

ढो ढि ख ॥ १९ ॥ ढकारस्य ढकारे परे ख भवति । गूढ । लीढ ।

रो रि ॥ २० ॥ रेफस्य रेफे परे ख भवति । अग्नीरथेन । पुनारमते ।

* अतेऽ ॥ २१ ॥ अते वर्तमानस्य रेफस्य अः इति विसर्जनीयो भवति । देवः । कविः । मात । अत इति किं ? स्वरत्र ।

शर्परे खरि ॥ २२ ॥ रेफस्य विसर्गो भवति शर्परे खरि परतः । नरः त्सरुकः । पुरुषः त्सरति ।

कुप्वोः ॥ २३ ॥ खभूतयो कवर्गपवर्गयो शर्परे खरि परत रेफस्य विसर्गो भवति । वासः क्षौम । अद्भिः प्सात ।

ᳵकᳶप च ॥ २४ ॥ खरि स्थितयोः कुप्वोः परत रेफस्य ᳵकᳶप इत्येतावादेशौ भवतः विसर्गश्च । अतᳵकरोति, अत करोति । कᳵखनति । क खनति । अतᳶपचति । अत पचति । वृक्षᳶफलति । वृक्ष फलति । कुप्वोः रिति किम् ? कश्चरति ।

शरि सश्च ॥ २५ ॥ रेफस्य सकारादेशो भवति विसर्गश्च शरि परतः । कश्शेते । कःशेते । कष्षडे । क षडे । कस्सरति । क सरति । अतश्शोभते । अतःशोभते । शरीति किं ? क पठति ।

रेश्च सुपि ॥ २६ ॥ शरि सुपि रे सो भवति विसर्गश्च । पयस्सु । पय सु । नियमार्थोऽय योग । रेरिकारात्परस्यैव सुपि सत्वविसर्गौ

नान्यस्य । गीर्षु । धूर्षु ।

। खय्परे ख वा ॥ २७ ॥ खय्परे शरि रेफस्य ख भवति वा । चेतख्स्खलति । चेतःस्खलति । चेत स्स्खलति । कख्स्पदति । कःस्पदति । कः स्पदति । खणर इति किं ? क सरति । कस्सरति ।

छवि ॥ २८ ॥ रेफस्य सकारादेशो भवति छवि परत । कश्छिनत्ति । कश्छकारः । कश्चुडति । कश्चरति । कष्टीकते । कस्तरति ।

कुप्वोस्त्येऽश्रेः सिः ॥ २९ ॥ कवर्गपवर्गौ दौ त्ये परे शिरर्जितस्य रेफस्य सिर्भवति । काम्य-कल्पक्पादेर्युदाहरण । यशस्काम्यति । पयस्क-ल्प । सर्पिष्क । पयस्पाश । त्य इति किं ? पय पिबति । अश्रेरिति किं ? मुहुः काम्यति ।

* रेरेव काम्ये ॥३०॥ रेरिकारादुनपन्यैव काम्ये त्ये सिरादेशो भवति नान्यस्य । पयस्काम्यति । रेरिति किं ? धू काम्यति ।

* निर्दुर्बहिश्चतुरावि प्रादुसः ॥ ३१ ॥ निरादीनां रेफस्य सिर्भवति कुप्वो परत । निष्कृप । निष्पेय । दुष्कृत । दुष्पीत । बहिष्कुरु । बहिष्पिब । चतुष्क । चतुष्पदी । आविष्कृत्य । आविष्पठ । प्रादुष्कुर्यात् । प्रादुष्पच ।

नम पुरसोस्त्यो ॥३२॥ एतयोस्तिमश्शयो रेफस्य सिर्भवति कुप्वो परतः । नमस्कृत्य । नमस्कर्त्ता । नमस्कर्तुं । नमस्कर्तव्यम् । पुरस्कृत्य । पुरस्कर्ता । त्योरिति किं ? नम कृत्वा । पुर कृत्वा

तिरसो वा ॥ ३३ ॥ तिरसो रेफस्य सिर्वा भवति । तिरस्कृत्य । तिर कृत्य । तिरस्कर्ता । तिर कर्ता ।

सुच ॥ ३४ ॥ सुजतस्य रेफस्य सिर्वा स्यात् कुप्वो परत' । द्विष्कुरु । द्विःकुरु । द्वि'कुरु । द्विष्पठ । द्विःपठ । द्वि पठ । त्रिष्करोति । त्रिःक रोति । त्रि करोति । त्रिष्पचति । त्रिःपचति । त्रि पचति । चतुष्करोति । चतुःकरोति । चतु करोति । चतुष्पठति । चतुःपठति । चतु पठति ।

इसुसोऽपेक्षायाम् ॥ ३५ ॥ इसुसन्तस्य रेफस्य सिर्वा स्यात् कुप्वोरन्योन्यापेक्षायाम् । सर्पिष्करोति । सर्पिःकरोति । सर्पिः करोति । सर्पिष्पिबति । सर्पिःपिबति । सर्पि पिबति । धनुष्खडयति । धनुःखडयति । धनु खडयति । धनुष्पाति । धनुःपाति । धनुः पाति । इसुस इति किं ? पयःकुरु । अपेक्षायामिति किं ? तिष्ठतु सर्पिः, पिबत्वम् ।

नैकार्थेऽक्रिये ॥ ३६ ॥ इसुसोरेफस्य सिर्न भवति क्रियापदहीनैकार्थपदस्थयो कुप्वोरपेक्षायाम् । सर्पिः कालक । यजुः पीतक । एकार्थ इति किं ? सर्पिष्कुम्भे । अक्रिय इति किं ? सर्पिष्क्रियते ॥

सेऽसुस्थस्य ॥ ३७ ॥ इसुसो रेफस्याऽसुस्थस्य से सिर्भवति कुप्वो परतः । सर्पिष्कुड । सर्पिष्पात्र । धनुष्खड । स इति किं ? आस्तां सर्पिःपिब क्षीर । असुस्थस्येति किं? मत्सर्पि कुडे ।

कृकमिकसकुम्भकुशाकर्णीपात्रेऽतोऽश्रे ॥३८॥ कृकम्यादिष्वतः परस्याश्रे रेफस्य से असुस्थस्य सिर्भवति । अयस्कार । अयस्कान् । यशस्कामः । अयस्कसः । अयस्कुम्भ । अयस्कुशा । अयस्कर्णी । पयस्पात्र । अत इति किं ? गी कारः । धू कारः । अश्रेरिति किं ? स्वःकृत् । मात कारः । असुस्थस्येति किं ? सुपयस्कारः ।

शिरोऽधसो पदे ॥ ३९ ॥ अनयोरसुस्थस्य रेफस्य पदे परतः से सिर्भवति । शिरस्पद । अधस्पद । स इति किं ? शिरस पद ।

* कस्कादिषु ॥ ४० ॥ एषु वर्त्तमानस्य रेफस्य सिर्भवति कुप्वो परत । कस्कः । कौतस्कुतः । भास्कर' । अयस्पिड । इत्यादि ।

*किणोस्ससे प ॥ ४१ ॥ कवर्गेण्भ्या परस्य सकारस्य सेश्च पो भवति । इत्यधिकारो

ज्ञेयः । वक्ष्यति—स्यादेशयो । वाक्षु । मुनिषु । सिषेव । सर्पिष्काम्यति । किणोरिति किं ? यास्यति।

नुम्शरः ॥ ४२ ॥ किण्भ्या परो यो नुम् शर् च तस्मात्सस्योः षो भवति । सर्पीषि । धनूषि । सर्पिःषु । धनुःषु ॥

स्यादेशयो ॥ ४३ ॥ ताभ्या स्यसकारस्य आदेशसकारस्य च षादेशो भवति । एषु । एषा । सुष्वाप । माधुषु । कर्तृषु । दिक्षु ।

शास्वसृघसां ॥ ४४ ॥ किण्भ्यां परस्य एषां सकारस्य षो भवति । शिष्टः । शिष्टवान् । उष्यते । जक्षतु ॥

षणि चाण्णिस्तोरेवास्विदस्वदसहः॥४५॥ षणि षत्वभूते सनि परे चात्परस्य सकारस्य षादेशो भवति ण्यताना स्तौतेश्च स्विदि स्वदि सहो विहाय । सिषेवयिषति । सुष्वापयिषति । सुष्टूषति । नियमोऽय—णिस्तोरेव षणि षत्व नान्यस्य । सुसूषति । सिसिक्षति । एवकार इष्ट नियमार्थ । णिस्तो षण्येवेति माभूत् । असीषिवत् । तुष्टाव । षणीति किं ? सिषेव । षत्वनिर्देश किं ? सिषासति । सुपुप्सति । नकारग्रहण किं ? व्यातिसुषुप्सिषे । चादिति किं ? प्रतीषिषति । आस्विदस्वदसह इति किं ? सिस्वेदयिषति । सिस्वादयिषति । सिसाहयिषति ।

*सजेर्वा ॥ ४६ ॥ सजेर्ण्यन्तस्य षणि चात्परस्य षो वा स्यात् । सिषजयिषति । सिसजयिषति।

गे॰ सूञ्सुसोस्तुस्तुभोऽड्यऽपि ॥ ४७॥ गेरिण्णातात्परेषा एषां सकारस्याटि सत्यऽसत्यपि षो भवति । परिषुणोति । विषुणोति । अभिषुणोति। पर्य्यषुणोत् । निषुवति । विषुवति । परिषुवति । न्यषुवत् । विष्यति । निष्यति । अभिष्यति । व्यष्यत् । नमिनाथमभिष्टौमि । अभ्यष्टौत् । निष्टौति । विष्टौति । परिष्टौति । अभिष्टोभते । निष्टोभते । अधिष्टोभते । अध्यष्टोभत । गेरिति किं ? दधि सुनोति ।

* स्थासेनिसेधसिचसजस्वजोऽड् चेऽस्य च ॥ ४८ ॥ स्थादीना गे परेषामटि चे च सत्यसत्यपि अस च चस षो भवति । अनुष्ठास्यति । निष्ठास्यति । विष्ठास्यति । अभिष्ठास्यति । परिष्ठास्यति । अन्वष्ठात् । अनुतष्ठौ । अभिषेणयति । निषेणयति । परिषेणयति । अभ्यषेणयत् । अभिषिषेणयिषति । निषेधति । विषेधति । अभिषेधति । परिषेधति । न्यषेधत् । निषिषेध । विषिंचति । निषिंचति । परिषिंचति । अभिषिंचति । व्यषिंचत् । विषिषिक्षति । विषजति । निषजति । परिषजति । अभिषजति । व्यषजत् । विषषज । परिष्वजते । निष्वजते । विष्वजते । परिषिष्वक्षते ।

सदोऽप्रतेः ॥ ४९ ॥ अप्रतेर्गे परस्य सदेः षो भवति । निषीदति । विषीदति । परिषीदति। न्यषीदत् । निषीषत्सते । निषसाद । अभिषिषत्सति । अप्रतेरिति किं ? प्रतिसीदति ।

स्तम्भे ॥५० ॥ गे॰परस्य स्तम्भे षो भवति । निष्टभ्नाति । प्रतिष्टभ्नाति । परिष्टभ्नाति । विष्टभ्नाति।प्रत्यष्टभ्नात्।प्रतितष्टम्भ।प्रतिताष्टम्भ्यते।

* आश्रयाऽविदूरोर्ज्जेवाच ॥ ५१ ॥ अवाद्गेरुत्तरस्य स्तम्भेः षकारादेशो भवति आश्रये—अविदूरे ऊर्जि चार्थे । अवष्टभ्यास्ते । अवष्टब्धे सेने । अहो सुभटस्यावष्टम्भः । षष्विति किं ? अवस्तब्धो वृषल । चशब्दादुपष्टम्भः ।

वेश्च स्वनोऽशने ॥ ५२ ॥ वेरवाच्चोत्तरस्य स्वने॰ षो भवति—अशनेऽर्थे । विष्वणति । व्यष्वणत् । विषष्वाण । अवष्वणत् । अवषष्वण्यते । अशन इति किं ? विस्वनति मृदङ्गः ।

* परिनिवे॰ सेव ॥ ५३ ॥ एभ्यः सेवसेः

अटि चे च सत्यमत्यपि पो भवति । परिषेवते । पर्य्यषेवत । परिषिषेविषते । निषेवते । विषेवते । न्यषेवत् । व्यषेवत् ।

* सितसयस्य ॥ ५४ ॥ परिनिविभ्य सित सययो षो भवति । परिषित' । निषित । विषित' । परिषयः । निषय । विषयः ।

सिवुसहसुटस्तुस्वजः ॥ ५५ ॥ तेभ्य' सिवादीना षो भवति । परिषीव्यति । निषीव्यति । विषीव्यति । परिषहते । निषहते । विषहते।परिष्कर्ता।नेमिमाथ परिष्टौति।परिष्वजते।

वाऽटि ॥ ५६ ॥ तेभ्य सिवादीना अटि षो वा स्यात् । पर्य्यषीव्यत् । पर्यसीव्यत् । न्यसीव्यत् । न्यषीव्यत्।व्यषीव्यत् । व्यसीव्यत् । पर्य्यषहत । पर्यसहत । न्यषहत । न्यसहत । व्यषहत । व्यसहत । पर्य्यष्करोत् । पर्य्यस्करोत् । न्यष्करोत् । न्यस्करोत् । व्यष्करोत् । व्यस्करोत् । पर्य्यष्टौत् । पर्यस्तौत् । न्यष्टौत् । न्यस्तौत् । व्यष्टौत् । व्यस्तौत् । पर्यष्वजत् । पर्यस्वजत् । न्यष्वजत । न्यस्वजत् । व्यष्वजत् । व्यस्वजत ।

* स्यदोऽभ्यनोश्चाऽजीवे ॥ ५७ ॥ अभ्यनुभ्या तेभ्यश्चोत्तरस्य स्यद षो वा स्यादजीवेऽर्थे। अभिस्यदते, अभिष्यदते तैल । अनुष्यदते, अनुस्यदते । परिस्यदते, परिष्यदते । निष्यदते, निस्यदते । विष्यदते, विस्यदते । अजीव इति किं ? अभिस्यदते मत्स्य' ।

वेः स्कन्दोऽक्ते ॥ ५८ ॥ वे परस्य स्कन्देर्वा षो भवति—अतसञ्ज्ञके परतः । विष्कत्ता । विस्कत्ता । अत इति किं?विस्कन्नः । विस्कन्नवान् ।

परे ॥५९॥ परे परस्य स्कन्देर्वा षो भवति। परिष्कत्ता, परिस्कत्ता । पृथक्सूत्रात् तेऽपि स्यात् । परिष्कण्ण , परिस्कन्न । परिष्कण्णवान्, परिस्कन्नवान् ।

स्फुरिस्फुल्योर्निर्नेः ॥ ६० ॥ निर्निभ्या परयो स्फुरिस्फुल्यो षो वा स्यात् । निष्फुरति, निःस्फुरति । निष्फुरति, निस्फुरति । निष्फुलति । निःस्फुलति । निष्फुलति, निस्फुलति ।

वे ॥६१॥ वेरुत्तरयोस्तयो षो वा स्यात् । विष्फुरति । विस्फुरति । विष्फुलति।विस्फुलति ।

*स्कभ्नः पः ॥ ६२ ॥ वे परस्य स्कभ्नाते षो भवति । विष्कभ्नाति । विष्कभिता । विष्कभ्य । पुन षो नित्यार्थः ।

इणः षीध्वलुड्लिटा धो ढः ॥ ६३ ॥ इण परेषा एषा धकारस्य ढो भवति । चेषीढ्व । च्योषीढ्व । अचेढ्व।अच्योढ्व।चकृढ्वे । ववृढ्वे। इण इति किं ? पक्षीध्व । एषामिति किं? स्तुध्व ।

* वेण्णेः ॥ ६४ ॥ इणः पराभ्या इट्जिभ्या —परेषा तेषा धकारस्य ढो वा स्यात् । लविषीढ्व । लविषीध्व । अलविढ्व । अलविध्व । लुलुविढ्वे । लुलुविध्वे । ग्राहिषीढ्व । ग्राहिषीध्व ।

सेऽङ्गुले' सगे ॥ ६५ ॥ अगुले,परस्य सगे सकारस्य से षो भवति । अगुलिषगः।से इति किं ? अगुले, सग ।

भीरोः स्थान ॥ ६६ ॥ भीरोः परस्य स्थानस्य से षो भवति । भीरुष्ठान ।

ज्योतिरायुषः स्तोमः ॥ ६७ ॥ आभ्या स्तोमस्य षो भवति से । ज्योतिष्टोम । आयुष्टोम ।

* स्तुत्स्वाग्ने ॥६८॥ अग्नेःपरयोःस्तुत्स्तोमयो' से षो भवति । अग्निष्टुत् । अग्निष्टोम ।

मातृपितु स्वसृ ॥ ६९ ॥ आभ्या स्वसृ सकारस्य षो भवति से । मातृष्वसा।पितृष्वसा ।

वाऽनुपि ॥ ७० ॥ अनुपि से ताभ्यां स्वसु षो वा स्यात् । मातु ष्वसा । मातुः स्वसा । पितु, ष्वसा । पितु स्वसा ।

* प्रादुर्भेर्यच्यस्तेः ॥ ७१ ॥ प्रादु.शब्दात्

गिभ्यश्च परस्यास्तेः षो भवति यकारादावजादौ च परे । प्रादुष्ष्यात् । प्रादुःषन्ति । निष्यात् । निषति । अभिष्यात् । अभिषति । प्रादुर्गेरिति किं ? दधि स्यात् । यऽचीति किं ? अनुस्थ । अनुसः ।

*निर्दुःसुवे समसूतिस्वपोऽव ॥ ७२ ॥ निरादिभ्य परयोः समसूत्योः स्वपेश्चावकारस्य षो भवति । निःषमः । दुःषमः । सुषम । विषम । निःषूतिः । दुःषूतिः । सुषूति । विषूति । निःषुप्तः । दुःषुप्तः । सुषुप्तः । विषुप्त । अव इति किं ? दुःस्वप्नः ।

विकुशमीपरे स्थल ॥ ७३ ॥ एभ्य स्थलस्य षो भवति । विष्ठल । कुष्ठल । शमीष्ठल । परिष्ठल ।

कपेर्गोत्रे ॥ ७४ ॥ कपे स्थलस्य षो भवति गोत्रेऽर्थे । कपिष्ठल । गोत्रे इति किं ? कपिस्थल ।

गोऽम्बाम्बभूमिसव्यापद्वित्रिकुशेकुशङ्क्वङ्गुमञ्जिपुञ्जिपरमेबर्हिर्दिव्यग्नेः स्थः ॥ ७५ ॥ एभ्य स्थस्य षो भवति । गोष्ठ । अम्बष्ठ । आम्बष्ठ भूमिष्ठः । सव्यष्ठः । अपष्ठः । द्विष्ठः । त्रिष्ठः । कुष्ठः । शेकुष्ठः । शङ्कुष्ठः । अङ्गुष्ठ । मञ्जिष्ठः । पुञ्जिष्ठ । परमेष्ठ । बर्हिष्ठः । दिविष्ठः । अग्निष्ठ ।

*प्रष्ठोऽग्रगत् ॥ ७६ ॥ प्रात्परस्य स्थस्य षो निपात्यते अग्रे गत्यर्थे । प्रष्ठो गौः । प्रस्थोऽन्य ।

सुषामादिषु ॥ ७७ ॥ एषु वर्त्तमानस्य सकारस्य षो भवति । सुषामा । विषामा । निःषामा । निषेध । सुषधि । परमेष्ठी । सुष्विद्वत्यादि ।

*प्रात्सुपस्त्ये ॥ ७८ ॥ प्रात्परस्य सकारस्य षत्व स्यात् सुनतात् विहिते तकारादौ त्ये परत । सर्पिष्टा । सर्पिष्ट्व । सर्पिष्टर । यजुष्टम । चतुष्ट्य । प्रादिति किं ? गीस्तरा । धूस्तरा । सुप इति किं ? भिदुस्तरा । छिदुस्तरा । तादिग्रहण किं ? सर्पिस्सात् । त्य इति किं ? सर्पिस्तरति ।

निसोऽनासेवायां तपे ॥ ७९ ॥ निसः षो भवति—अनासेवायामर्थे तपतौ परे । निष्टप्त हिरण्य । निष्टप्ता अरातय । अनासेवायामिति किं ? निस्तपति सुवर्णो सुवर्णकारः ।

*निनद्याःस्नातेर्दाक्ष्ये ॥ ८० ॥ निनदीभ्या स्नातेः षो भवति दाक्ष्येऽर्थे । निष्णः दाने । नदीष्णः प्रतरणे । कुशल इत्यर्थः ।

*प्रतेः स्नात सूत्रे ॥ ८१ ॥ प्रतेःपरस्य स्नातेः षो भवति सूत्रेऽर्थे । प्रतिष्णात सूत्र शुद्धमित्यर्थ । प्रतिस्नातमन्यत् ।

—स्नान खौ ॥ ८२ ॥ प्रतेः स्नानस्य षो भवति सूत्रे खौ । प्रतिष्णान सूत्रमित्यर्थः । खाविति किं ? प्रतिस्नान ।

*वर्णेऽभिनिष्टान ॥ ८३ ॥ वर्णे खौ अभिनिभ्या स्तानस्य षो निपात्य । अभिनिष्टानो विसर्ग । अभिनिस्तानोऽन्यत्र ।

*विष्टारश्छदसि ॥ ८४ ॥ वे परस्य स्तारस्य षो निपात्यते छदोऽर्थे खौ । विष्टार पङ्क्तिछद । विस्तारोऽन्यत्र ।

*वृक्षासने विष्टर ॥ ८५ ॥ वेः परस्य तरस्य षो निपात्यते वृक्षासनयोरर्थयो । विष्टरो वृक्ष । विष्टरमासन । विस्तरोऽन्य ।

*गवियुधि स्थिर ॥ ८६ ॥ गवि युधि इत्येताभ्यां स्थिरस्य षो भवति खौ । गविष्ठिर । युधिष्ठिर ।

*एत्यऽगः ॥ ८७ ॥ अगकारान्तात्परस्य सकारस्य षो भवत्येकारे परतः खौ । वारिषेण । श्रीषेण । हरिषेण । एतीति किं ? हरिसिंह । अग इति किं? विष्वक्सेनः । इण इति किं? धर्मसेनाचार्य्यः

+भाद्वा ॥ ८८ ॥ भवाचिनः शब्दात् सकारस्य षो वा भवति एकारे खौ । भरणिषेण । भरणिसेन । रोहिणिषेणः । रोहिणिसेनः । अग इति किं? अश्वयुक्सेनः ॥

* पदान्ते ॥८९॥ पदान्तस्य सकारस्य षो न स्यात् । दधि सिञ्चति । मधु सुनोति ।

* बहोः ॥९०॥ बहोरुत्तरस्य सस्य षो न स्यात् । बहुसेद् ।

सात् ॥ ९१ ॥ सात. सस्य षो न स्यात् । मुनिसात् । अग्निसात् । दधिसात् । मधुसात् ।

सिचो यङि ॥ ९२ ॥ सिचेः सस्य षो न भवति यङि परतः । सेसिच्यते । अभिसेसिच्यते ।

सेधो गतौ ॥ ९३ ॥ सेधतेर्गत्यर्थस्य षो न स्यात् । प्रतिसेध गाः । अभिसेध गाः । गताविति किं ? प्रतिषेधति पापं मुनिः ।

निस्तब्धप्रतिस्तब्धौ ॥ ९४ ॥ निप्रतिभ्यां स्तभे षत्वाभावो निपात्यते । निस्तब्ध । प्रतिस्तब्ध । ॥

सोढ ॥९५॥ सोड्भूतस्य सहे षो न स्यात् । विसोढा । परिसोढुं । परिसोढव्य । सोड्भूतस्येति किं ? निषहते । निषहते ।

* स्तम्भुसिवुसहश्चङि ॥ ९६ ॥ एषां चङि परतः षत्वं नास्ति । प्रत्यतस्तभत् । पर्यसीषिवत् । व्यसीषहत् ।

सुषः सन्स्ये ॥ ९७ ॥ सुनः सनि स्ये च परतः षकारादेशो न स्यात् । सुसूषतीति सुसूः । अभिसोष्यति ।

सस्स्वञ्जश्चालिटि ॥९८॥ सदिस्वञ्ज्योश्चात्परयोर्लिटि परतः षो न स्यात् । निषसाद । अभिषस्वजे । अभिषस्वञ्जे ॥

* षो नो णोऽभिन्ने ॥ ९९ ॥ षकाररेफाभ्यां परस्य नकारस्य णत्वं भवत्यभिन्नपदे चेत्तौ निमित्तनिमित्तिनौ भवतः । कुष्णाति । पुष्णाति । निष्केण । मूर्खेण । वर्गेण । दीर्घेण । पुष्पेण । रेफेण । गिरिणा । मेरुणा । वर्षेण । गर्वेण । गर्भेण । अभिन्न इति किं ? मुनिर्नयति स्वर्गं ॥

* पात्पदस्यान् स्त्रौ ॥ १०० ॥ पूर्वपदस्था त्पूर्वस्य नकारस्य णकारादेशो भवति स्त्रौ । पुष्पनदी । वरिणदी । धर्मणदी । श्रीनदी स्त्री । स्त्राविति किं ? दीर्घनासिकः ।

* अगः ॥ १०१ ॥ गकारान्तान्नकारस्य णो न भवति । ऋगयन ।

* कोटराभ्यो वन ॥ १०२ ॥ कोटरादिभ्यः परं वनं विनियम्यते स्त्रौ । कोटरावण । मिश्रकावण । सिध्रकावण । सारिकावण । पुरगावण । एभ्य इति किं ? शतपत्रवन । गवोहरवन ।

प्रोग्रान्तर्निःशरेक्षुप्लक्षपीयूक्षाकार्श्याम्रखदिरात् ॥ १०३ ॥ एभ्यो वननकारस्य णो भवति । प्रवण । अग्रेवण । अन्तर्वण । निर्वण । शरवण । इक्षुवण । प्लक्षवण । पीयूक्षावण । कार्श्यवण । आम्रवण । खदिरवण ॥

* द्वित्र्यज्भ्यो वृक्षौषधिभ्योऽनिरीकादिभ्यो वा ॥ १०४ ॥ द्वित्र्यज्भ्यो वृक्षौषधिवाचिभ्य निरीकादिरहितेभ्यो वनस्य नस्य णो वा स्यात् । दारुवण, दारुवन । बदरीवण, बदरीवन । दूर्वावण । दूर्वावन । व्रीहिवण, व्रीहिवन । कोद्रववण, कोद्रववन । द्वित्र्यज्भ्य इति किं ? देवदारुवन । भद्रदारुवन । राजमाषवन । वृक्षौषधिभ्य, इति किं ? पितृवन । अनिरीकादिभ्य इति किं ? इरीकावन कुबेरवन । तिमिरवन । समीरवन ।

+ ग्रामाऽग्रान्नी ॥ १०५ ॥ आभ्यां नी नकारस्य णो भवति । ग्रामणी । अग्रणी ।

* नस ॥ १०६ ॥ गे परो नसो णकारादेशो भवति । प्रगता नासिका अस्य प्रणस मुखं । निर्णस ।

अतोऽन्ह ॥ १०७ ॥ अकारातात्परस्याह्नस्य णत्वं भवति । पूर्वाह्ण । अपराह्ण । अत इति किं ? निरह्न । दुरन्ह ।

चतुस्त्र्योर्वयसि हायन ॥ १०८ ॥ चतुस्त्रिभ्यां हायनस्य नस्य णो भवति वयसि गम्यमाने। चतुर्हायणो वत्सः । त्रिहायणोऽश्वः। चतुस्त्रेरिति किं? द्विहायना पक्षी।वयसीति किं? चतुर्हायना शाला।

वाद्वाहन ॥ १०९ ॥ वाद्वात्परस्य वाहननकारस्य णो भवति। इक्षुवाहणं।शरवाहणं। वादिति किं? सुरवाहनं।

पान देशेऽसेः ॥ ११० ॥ देशे गम्यमाने पानस्य णकारादेशो भवति असेः। क्षीरपाणा आभीराः। सौवीरपाणाः द्राविडाः । सुरापाणाः प्राच्याः । देशे इति किं? दाक्षिपानं । असेरिति किं? सर्पिष्पानं ।

वा भावकरणे ॥ १११ ॥ भावे करणे च वर्तमानस्य पाननस्य णो वा स्यात्। सौवीरपाणं, सौवीरपानं। क्षीरपाणं, क्षीरपानं, वर्तते। करणे—क्षीरपाणः, क्षीरपानः। वारिपाणं, वारिपानं वस्त्रं। भावकरण इति किं? क्षीरपानो घोषः।

गिरिनद्यादीनां ॥ ११२ ॥ एषां वा णो भवति । गिरिणदी । गिरिनदी । चक्रणितम्बा। चक्रनितम्बा । माषोणः । माषोनः ।

मृदतनुमसुपि ॥११३॥मृदते नुमि सुपि च यो नकारस्तस्य वा णो भवति। माषवापिणो,माषवापिनौ । व्रीहिवापिणौ, व्रीहिवापिनौ । माषवापाणि । माषवापानि । व्रीहिवापाणि । व्रीहिवापानि । माषवापेण, माषवापेन । प्राक्पदस्थादित्येव किं? कुम्भवारिणा ।

एकाज्घो ण ॥ ११४ ॥ एकाचि घौ स्थितस्य मृदतनुमसुब्नकारस्य णो भवति । वृत्रघ्नौ । वृत्रहणौ । क्षीरपाणि । सुरापाणि । सुरापेण । क्षीरपेण ।

सकौ ॥ ११५ ॥ सकवर्गे घौ स्थितस्य मृदतनुमसुब्नकारस्य णो भवति । मोक्षकामिणौ । स्वर्गकामिणौ।स्वर्गकामाणि । करयुगाणि । गुरुमुखेण । करयुगेण ।

ण्यऽस्तरोऽदुरो विकृतेः ॥ ११६ ॥ दुर्वर्जितादेस्त शब्दाच्च विकृतेर्नकारस्य णो भवति । पार्श्वजिनं प्रणमामि । प्रणयति । परिणयति । अन्तर्णयति । प्रणामकः । परिणायकः । ण्यन्तर इति किं? साधुर्नयति स्वर्गं । अदुर इति किं? दुर्नय । विकृतेरिति किं? प्रनृत्यति। प्रनर्त्तकः।

श' ॥ ११७ ॥ गेरदुरोऽन्तःशब्दाच्च शकारान्तस्य धोर्नस्य णो भवति । प्रणश्यति । परिणश्यति । प्रणाशकः । श इति किं? प्रनष्टः । प्रनङ्क्ष्यति ।

हिम्योर्नुनोः ॥ ११८॥ गेरदुरोऽन्तःशब्दाच्च हिमीभ्यां नुना इत्येतयोर्णो भवति। प्रहिणोति। प्रहिणुतः । प्रमीणाति । प्रमीणीतः ।

आने' ॥ ११९ ॥ गेः परस्यानेर्णो भवति। प्रयाणि । प्रापयाणि । अन्तर्याणि । प्रयाणि ।

नेर्गदनदपतपदघुमास्यतिहन्तिवातिद्रातिप्सातिवपतिवहतिशमुचिञ्दिहेभ्यो ॥ १२० ॥ गे परस्य नेर्णो भवति गदादिषु परतः । प्रणिगदति । प्रणिगदिता । परिणिगदति । परिणिगदिता । प्रणिनदति । वीरनाथं प्रणिपतामि । प्रणिपद्यते । प्रणिपत्ता। प्रणिददाति । प्रणिधत्ते । प्रणिधयति । प्रणिदधाति । प्रणिमयते। प्रणिमिमीते । प्रणिमास्यते । प्रणिमाता । प्रणिष्यति । परिणिष्यति । प्रणिहन्ति । प्रणियाति।प्रणिवाति। प्रणिद्राति । प्रणिप्साति । प्रणिवपति । प्रणिवहति । प्रणिशाम्यति । प्रणिचिनोति । प्रणिदेग्धि । अन्तर्णिगदति ।

शेषे वा-पाते ऽकखादौ ॥ १२१ ॥ शेषे गदादिवर्जिते धौ अपकारान्ते अककारखकारादौ

नेर्वा णो भवति । प्रणिपचति । प्रनिपचति । परिणिभिनत्ति । परिनिभिनत्ति । अपांत इति किं ? प्रनिपिनष्टि । अकखादाविति किं ? प्रनिकरोति । प्रनिखनति । अतादिग्रहणमुपदेशार्थं । प्रनिपेक्ष्यति । प्रनिचकार । प्रनिचखाद ।

इतोऽनितेः ॥ १२२॥ इकारान्तादेः परस्यानितेर्णो वा स्यात् । पर्यणिति । पर्यनिति । इत इति किं ? प्राणिति ।

अते च ॥ १२३ ॥ गे परस्यानितेर्णो भवत्यतेऽनते च ।पराणिते । हे प्राण ।

द्वौ ॥ १२४ ॥ गेरनितेर्द्वौ नकारौ विनियम्येते । प्राणिणिषति। पराणिणिषति । प्राणिणत् । पराणिणत् । द्वाविति किं ? प्राणिणिनिषति।

घ्न ॥ १२५ ॥ गे परस्य हतेर्णो भवति। प्रहण्यते । परिहण्यते । प्रहणन । परिहणन ।

वा म्वोः ॥ १२६ ॥ गेर्हतेर्णो वा स्यात् मकारवकारयोः परत । प्रहण्व । प्रहणम । प्रहन्व । प्रहन्म ।

कृत्यऽचोऽभाभूपुन्कमुगमप्यायवेपोऽप ॥ १२७ ॥ अपकारान्तादेः पराद्गान्नितान्तोद्धो परस्य कृत्यनकारस्याच परस्य णो भवति । प्रयाण । परियाणीय । प्रहण । प्रहीण । प्रहीणवान् । कृतीति किं ? प्रवाहन । अच इति किं ? प्रभुग्न । प्रभुग्नवान् । अभादेरिति किं ? प्रभान । परिभान । परिभवन । प्रभवन । प्रपवन । प्रकमन । प्रगमन । प्रप्यायन।प्रवेपन। अप इति किं ? निष्पान । दुष्पान ।

तुमीऽजादेरेव ॥ १२८ ॥ गे परस्य धोरजादेरेव तुमि सति कृणकारस्य णो भवति । प्रेक्षण । परेक्षण । प्रेगण । अन्तरीक्षण । तुमीति किं ? तुम्यसति न नियमः । प्रवपण । इजादेरिति किं ? प्रगमन । प्रभान । इष्टनियमार्थमेवकारः। तुम्येवेजादेरिति मा भूत् प्रोहण।

णिहलिजुङो वा ॥ १२९॥ ण्यन्तात् हलादेः परात् इजुङश्च धोः कृन्नकारस्य गे परस्य वा णो भवति । प्रयापण । प्रयापन । प्रयाप्यमाण। प्रयाप्यमान । प्रकोपण । प्रकोपन । प्रमाण्य। प्रमेहन। हल्ग्रहणं किं? प्रेहण । परोहण । इजुङ इति किं ? प्रवहण । अभादेरिति किं ? प्रभावना प्रगावना । प्रयावना । प्रकामना ।

निंसनिक्षनिंदा ॥ १३० ॥ गेरदुरोऽत ध्न परेषां निंसादीनां कृति परे णो वा भवति। प्रणिंसन । प्रनिंसन । प्रणिक्षन, प्रनिक्षन।प्रणिंदन, प्रनिंदन ।

निर्विण्ण ॥ १३१ ॥ निस्पूर्वाद्विद परस्य कृन्नकारस्य णो निपात्य । निर्विण्ण. प्रायानीत्।

नाऽतरोऽयनघ्नो देशे ॥ १३२ ॥ अतर शब्दात्परस्य अयनस्य हतेश्च णो न स्यात् देशऽर्थे । अतरयन । अतर्हन. देश' । देश इति किं ? अतरयण ।

श्चुल्टुस्तौ मध्ये ॥ १३३ ॥ शकार चवर्गे लकारे टवर्गे सकारे तवर्गे च निमित्तनिमित्तिनो र्मध्ये सति णत्वं न स्यात् । रशना । निरशन । अर्चना । मूर्छना । उपार्जन । कृपलेन । पृष्ठेन । दृढेन । गर्दन । कार्दन । रमेन । वर्तन । तीर्थेन । प्रमर्दन । प्रवर्द्धन ।

पदेऽनाद्यऽङ्कति ॥ १३४ ॥ आद्हीन पदे मध्ये सति णो नास्त्यहति । प्रावनद्ध । मापकुम्भवापेन । चतुरगयोगेन । अनाद्यीति किं पर्याणद्ध। निर्णीत।अहृतीति किं?आर्द्रगोमयण।

वि न्न ॥ १३५॥ घेर्मध्ये सति हतेर्णो न स्यात्। प्रघ्नन्ति। प्रघ्नन्। घीति किं ? प्रहरण।

क्षुभ्नाद्यतेषु ॥ १३६ ॥ क्षुभ्नादिषु पदान्ते च नकारस्य णो न स्यात् ।क्षुभ्नाति । क्षुभ्नीतः ।

तृप्नोति । तृप्नुत । सुरनदी । हरिनंदनः । श्रीनदीत्यादि । नरान् । मापान् । दोषान् ।

नृतेर्यङि ॥ १३७ ॥ नृतेर्यङि णो नास्ति । नरीनृत्यते । नर्नर्ति ।

स्तोः श्चुना श्चु ॥१३८॥ सकारतवर्गयोः शकारचवर्गाभ्यां योगे शकारचवर्गौ भवतः । कश्शेते । जिनाऽयश्शोभते । तपश्चरति । धन्यश्चिनोचि पुण्यं । मुनिश्छिनत्ति पापबध । स्वच्छय्या । तच्चरति ।तच्छचति । तज्जयति । तज्झकारः । तञ्ञकारेण । राज्ञः । याच्ञा ।

ष्टुना ष्टुः ॥ १३९ ॥ स्तोः सकारतवर्गयो षकारटवर्गाभ्यां योगे षकारटवर्गौ स्तः । कष्षडिक । कष्टीकते । पुरुषष्टकयति । पेष्टा । तट्टीकते । तड्डकारेण । तड्डीन । तड्ढौकते । भवाण्णकारीयति ।

टोनाम्नगरीनवते ॥ १४० ॥ पदान्ताट्टोः परेषां षणां तोष्टुर्भवति । षण्णा । षण्णगरी । षण्णवति । नियमार्थोऽय योग - पदान्ताट्टोरेषामेव टुर्नान्यस्य । षट्तन । षट्त्व । षट्ता । मधुलिट् सीदति नरकोतस्मान्नलिट् तरनि दु खा

न तोर्ष्पि ॥१४१॥ षकारे परे तवर्गस्य नास्ति । तीर्थकृत्षोडश । महान्षडः । षीति किं ? तट्टकार ।

शात् ॥१४२॥ शकारात्तो श्चुर्न स्यात् । प्रश्नाति । प्रश्न ।

यरो ङो वा ङे॥१४३॥ यरःपदान्तस्य ङे परे ङो वा भवति । वाङ्मधुर । वाग्मधुर अन्नीति । अजनीति । षण्मुखानि । षड्मुखानि तन्नयन । तद्नयन । षकुम्मडल । कमुडमडल । ङ इति किं ? गुरुवाक्प्रमाण ।

म्ये ॥१४४॥ यरः ङसञ्ज्ञादौ म्ये परे नित्य ङादेशो भवति।वाङ्मय।भवन्मय ।तन्मात्र ।

रीस्योः ॥१४५॥ पदान्तयोः रीसो पूर्वस्य स्थासन्नो ङो भवति। नॄँःपाहि । पुम्कोकिल । पुँम्कामा ।

खय् खय शरि॥१४६॥ खयः खय् वा स्यात् शरि परतः ।क्षीर । क्षीर । अफ्सरा । अप्सरा । खय इति किं? भवान्साधुः।शरीति किं? वाक् चरति।

शरि द्वे ॥१४७॥ शर परस्य खयः द्वे रूपे वा स्त । कच्छादयति । कश्छादयति । स्स्थाली । स्थाली ।

यणो मय ॥१४८॥ यणः परस्य मयो वा द्वे स्त । दीर्घ्यः। दीर्घ ।वाल्म्मीकः,वाल्मीक । अथवा मय परस्य यणो द्वे स्त । दद्ध्य्यत्र । दद्धयत्र, दध्यत्र । मद्ध्व्वत्र । मध्वत्र । मद्ध्वत्र ।

अचो र्होऽर्हच ॥१४९॥ अचः पराभ्या रेफहकाराभ्या परस्य रेफहकारवर्जितस्य वर्णस्य द्वे वा स्तः।आर्य्य । आर्य । वाह्य्य । वाह्य । अच इति किं? ह्नुते । अर्हच इति किं ? अर्ह. । श्रीह्न. । वीर ।

अध ॥१५०॥ अचीमशब्दाच परस्य द्वे वा स्तः । पथ्यदन । पथ्यदन । त्वक्क्, त्वक् । त्वग्ग्, त्वग् । तत्त् । तत् । तद्द् । तद् । अध इति किं ? पात्र ।

न स्फऽचि ॥ १५१ ॥ स्पर्शे आचि च परे अर्हचा द्वे रूप न स्त । इद ।इन्द्रादधिमधु ।

शर ॥१५२॥ शरोऽचि द्वे न स्तः।आदर्श। वर्ष । तर्ष । अचीति किं ? वष्प्यते ।

पुत्रस्यादिन्पुत्रादिन्याक्रोशे ॥ १५३ ॥ आदिनि पुत्रादिनि च परे पुत्रस्याक्रोशे द्वे न स्त आक्रोशविषये । पुत्रादिनी । पुत्रपुत्रादिनी त्वमसि पापे । आक्रोश इति किं ? पुत्रादिनी । पुत्रपुत्रादिनी शिशुमारी ।

झलो जश् झशि॥१५४॥झला वर्णाः जश्

नेर्वा णो भवति । प्रणिपचति । प्रनिपचति । परिणिभिनत्ति । परिनिभिनत्ति । अपान्त इति किं ? प्रनिपिनष्टि । अकखादाविति किं ? प्रनिकरोति । प्रनिख्याति । अनादिग्रहणमुपदेशार्थं । प्रनिपेक्ष्यति । प्रनिचकार । प्रनिचखाद ।

इतोऽनितेः ॥ १२२॥ इकारान्ताद्धे परस्या-नितणो वा स्यात् । पर्यणिति । पर्यनिति । इत इति किं ? प्राणिति ।

अते च ॥ १२३ ॥ गे परस्यानितेर्णो भवत्यतेऽनते च ।पराणिते । हे प्राण ।

द्वौ ॥ १२४ ॥ गेरनितेर्द्वौ नकारौ विनियम्येते । प्राणिणिषति। पराणिणिषति । प्राणिणत् । पराणिणत् । द्वाविति किं ? प्राणिणिनिषत।

घ्न ॥ १२५ ॥ गे परस्य हन्तेर्णो भवति। प्रहण्यते । परिहण्यते । प्रहणन । परिहणन ।

वा म्वा ॥ १२६ ॥ गेर्हन्तेर्णो वा स्यात् मकारवकारयो परत । प्रहण्व । प्रहण्म । प्रहन्व । प्रहन्म ।

कृत्यऽचोऽभाभूपून्कमूगमप्यायवेपोऽप ॥ १२७ ॥ अपकारान्ताद्ध पराद्रादिवर्जिताद्धो परस्य कृत्यचनकारस्याच परस्य णा भवति । प्रयाण । परियाणाय । प्रहण । प्रहीण । प्रहीणवान् । हनीति किं ? प्रनाहा । अच इति किं ? प्रभुग्न । प्रभुग्नवान् । अभादेरिति किं ? प्रभान । परिभान । परिभवन । प्रभवन । प्रवान । प्रकमन । प्रगमन । प्रप्यायन । प्रवेपन । अप इति किं ? निष्पान । दुष्पान ।

नुमीऽजादेरेव ॥ १२८ ॥ गे परस्य धो इजादेरेव नुमि सति कृत्यकारस्य णो भवति । प्रेङ्खण । परेङ्खण । प्रेंगण । अनारिखण । नुमीति किं ? नुम्यसति न नियमः । प्रवपण । इजादेरिति किं ? प्रमन्थन । प्रलम्बन । इष्टनियमार्थमेवकारः । नुम्येवेजादेरिति मा भूत प्रोहण ।

णिहलिजुडो वा ॥ १२९॥ व्यञ्जनान् हल पराद इजुडश्च धोः कृत्यकारस्य ग परस्य वा णो भवति । प्रयापण । प्रयापन । प्रयाप्यमाण । प्रयाप्यमान । प्रकोपण । प्रकोपन । प्रमोहण । प्रमोहन । हल्ग्रहणं किं ? प्रेहण । परोहण । इजुड इति किं ? प्रवहण । अभादेरिति किं ? प्रभावना । प्रयावना । प्रकामना ।

निसनिक्षनिदां ॥ १३० ॥ गेरदुरोऽन्तश्च परेषां निसादीनां कृति परे णो वा भवति । प्रणिसन । प्रनिसन । प्रणिक्षन, प्रनिक्षन । प्रणिन्दन, प्रनिन्दन ।

निर्विण्ण ॥ १३१ ॥ निस्पूर्वाद्विद परस्य क्तान्तकारस्य णो निपात्य । निर्विण्णः प्राव्राजीत् ।

नाऽन्तरोऽयनघ्नो देशे ॥ १३२ ॥ अन्तर शब्दात्परस्य अयनस्य हन्तेश्च णो न स्यात् देशेऽर्थे । अन्तरयन । अन्तर्हन. देश. । देश इति किं ? अन्तरयण ।

श्चुल्टुस्तौ मध्ये ॥ १३३ ॥ शकारे चवर्गे लकारे टवर्गे सकारे तवर्गे च निमित्तनिमित्तिनोर्मध्ये सति णत्वं न स्यात् । रशना । निरशन । अर्चना । मूर्छना । उपार्जन । वृषलेन । पृष्टेन । दृढेन । गर्दभेन । दार्ढ्येन । रसेन । वर्तन । तीर्थेन । प्रमर्दन । प्रवर्द्धन ।

पदेऽन्तराद्वयचऽहृति ॥ १३४ ॥ आहृहीन पदे मध्ये सति णो नास्त्यहृति । प्रावनद्ध । माषकुम्भवापेन । चतुरङ्गयोगेन । अन्हृतीति किं ? पर्यणद्ध । निर्णीत ।अहृतीति किं ? आर्द्रगोमयेण।

नि घ्न ॥ १३५॥ घेर्मध्ये सति हन्तेर्णो न स्यात् । प्रघ्नन्ति । प्रघ्नानः । घीति किं ? प्रहणनः ।

क्षुभ्नाद्यतेषु ॥ १३६ ॥ क्षुभ्नादिषु पदार्थे च नकारस्य णो न स्यात् ।क्षुभ्नाति । क्षुभ्नीत ।

तृप्नोति । तृप्नुत । सुरनदी । हरिनिदनः । श्रीन्दीत्यादि । नरान् । मापान् । दोषान् ।

नृतेर्यङि ॥ १३७ ॥ नृतेर्यङि णो नास्ति । नरीनृत्यते । नर्नर्ति ।

स्तोः श्चुना श्चु ॥१३८॥ सकारतवर्गयोः शकारचवर्गाभ्यां योगे शकारचवर्गौ भवतः । कश्शेते । जिनालयश्शोभते । तपश्चरति । धन्यश्चिनोति पुण्य । मुनिश्छिनत्ति पापबध । स्वच्छय्या । तच्चरति ।तच्छ्यति । तज्जयति । तज्झकारः । तञ्जकारेण । राज्ञः । याच्ञा ।

ष्टुना ष्टुः ॥ १३९ ॥ स्तोः सकारतवर्गयो षकारटवर्गाभ्यां योगे षकारटवर्गौ स्तः । कष्षडिक । कष्टीकते । पुरुषष्टकयति । पेष्टा । तट्टीकते । तट्ठकारेण । तड्डीन । तड्ढौकते । भवाण्णकारीयति ।

टोर्नाम्नगरीनवते ॥ १४० ॥ पदान्ताट्टोः परेषां एषां तोष्टुर्भवति । षण्णां । षण्णगरी । षण्णवति । नियमार्थोऽयं योग - पदान्ताट्टोरेषामेव टुर्नान्यस्य । षट्तय । षट्त्व । षट्ता । मधुलिट् सन्निति नरकोत्तत्वामृतलिट् तरति दुःख ।

न तोष्पि ॥१४१॥ षकारे परे तवर्गस्य नास्ति । तीर्थकृत्पोडश । महान्षड. । पीति किं ? तट्टकार ।

शात् ॥१४२॥ शकाराचो श्चुर्न स्यात् । प्रश्नाति । प्रश्न ।

यरो ङो वा ङे॥१४३॥ यरः पदान्तस्य ङ परे ङो वा भवति । वाङ्मधुर । वाग्मधुर अज्नीति । अज्नीति. । षण्मुखानि । षड्मुखानि तन्नयन । तद्नयन । ककुम्मडल । ककुब्मडल । ङ इति किं ? गुरवाद्रूपाण ।

त्ये ॥१४४॥ यरः ङसङकादौ त्ये परे नित्य ङादेशो भवति।वाङ्मयाभवन्मय ।तन्मात्र ।

रीस्योः ॥१४५॥ पदान्तयो रीसो पूर्वस्य स्वासन्नो ङो भवति । नॄँःपाहि । पुँस्कोकिल । पुँस्कामा ।

खय् खय शरि॥१४६॥ खयः स्वय् वा स्यात् शरि परतः । क्षीर । क्षीर । अफ्सरा । अप्सरा । खय इति किं ? भवान्साधुः।शरीति किं ? वाक् चरति ।

शरि द्वे ॥१४७॥ शर परस्य खयः द्वे रूपे वा स्त । कच्छादयति । कश्छादयति । स्थ्थाली । स्थाली ।

यणो मय ॥१४८॥ यणः परस्य मयो वा द्वे स्त । दीर्ग्घः । दीर्घ । वाल्म्मीकः, वाल्मीक । अथवा मय परस्य यणो द्वे स्त । दद्ध्य्यत्र । दद्ध्यत्र, दध्यत्र । मद्ध्व्वत्र । मध्वत्र । मद्ध्वत्र ।

अचो र्होऽर्हंच ॥१४९॥ अचः पराभ्यां रेफहकाराभ्यां परस्य रेफहकारवर्जितस्य वर्णस्य द्वे वा स्तः।आर्य्य । आर्य । वाह्य्य । वाह्य । अच इति किं ? ह्नुते । अर्हंच इति किं ? अर्हं । श्रीह्र्र । वीर ।

अच्च ॥१५०॥ अचीमञ्जरादिच परस्य द्वे वा स्त. । पथ्य्यदन । पथ्यदन । स्त्रक्, स्त्रक्क् । स्वग्ग्, स्वग् । तत्त् । तत् । तद्द् । तद् । अच इति किं ? पान ।

न स्फेऽचि ॥ १५१ ॥ स्फसंज्ञे अचि च परे अर्हचो द्वे रूपे न स्त । इद्रः।कृत्स्न।दधिमधु ।

शर ॥१५२॥ शरोऽचि द्वे न स्तः।आदर्श। वर्ष । तर्ष । अचीति कि ? वर्ष्यते ।

पुत्रस्यादिन्पुत्रादिन्याक्रोशे ॥ १५३ ॥ आदिनि पुत्रादिनि च परे पुत्रस्याक्रोशे द्वे न स्त आक्रोशविषये । पुत्रादिनी । पुत्रपुत्रादिनी त्वमसि पापे । आक्रोश इति किं ? पुत्रादिनी । पुत्रपुत्रादिनी शिशुमारी ।

झलो जश् झशि ॥१५४॥ झलां वर्णानां जश्

भवति झशि परत । बोद्धा । बोद्धु । बोद्धव्य । अबुद्ध । अबुद्धा । लब्धा । लब्धव्य । अलब्ध । अलब्धा । दोग्धा । दोग्धु । दोग्धव्य । झशीति किं ? दुग्महे ।

चर्खरि ॥१५५॥ झलां खरि परे चर् स्यात् । भेत्ता । भेत्तु । भेत्तव्य । लप्स्यते । मधुलिट् चरति । खरीति किं ? भज्यते ।

ङो णोऽम्यऽनाङ् चादे ॥१५७॥ अते वर्तमानस्याणो वा ङो भवति दिसज्ञ अनाङ् चादींश्च त्यक्त्वा । सामँ साम । रात्वाँ रत्वा । दधिँ दधि । मधुँ मधु । अण इति किं ? कर्तृ । अनाङ्चादेरिति किं ? मुनी । किमु । आङ्वर्जनं किं ? पाटलिपुत्रादौं ।

रश शो य् ॥१५८॥ रशात शकारस्य यो वा भवति । आख्याता । आश्शाता । आख्यातु । आश्शातु । आख्यातव्य । आश्शातव्य ।

यय्यऽम्पर स्व ॥१५९॥ ययि परतः—अ इत्यनुस्वार परस्य स्व भवति । शङ्कित । अञ्चित । हिण्डित । शान्त । कम्पते ।

वा नुत्पदान्तस्य ॥१६०॥ नुत् पदान्तस्यानुस्वारस्य च परस्व वा स्याद् ययि परत । चङ्क्रम्यते चम्क्रम्यते । बभण्यते । बभण्यते । सँय्यन । सयत । सँव्वत्सर सवत्सर । तँल्लोक । तलोक । त्वङ्करोषि । त्वं करोषि । त्वञ्चरसि । त्वं चरसि । त्वण्टीकसे । त्वं टीकसे । त्वन्तरसि । त्वतरसि । त्वं पचसि । त्वम्पचसि ।

हिञ्ल्म्य्न ॥१६१॥ हकारे च ल य म न परे परत —पदान्तानुस्वारस्यैषामव स्या व ल य म ना वा भवति । किँव्ह्वयति । किंह्वयते । किँल्ह्वादयति । किंह्लादयति । किय्ह्य । किंह्य । किँम्ह्मलयति । किंह्मलयति । किन्हुते । किंह्नुते ।

तोर्लि ॥१६२॥ तवर्गस्य लकारे परत परस्व स्यात् । विद्युल्लता । भवल्लता । भवाँल्लपद ।

स्थास्तम्भोः पूर्वस्योद ॥१६३॥ उद परयोः स्थास्तम्भो सकाराद्या पूर्वस्य स्व स्यात् । उत्थाता । उत्थातु । उत्थातव्य । उत्तम्भिता । उत्तम्भितु । उत्तम्भितव्य । सादिग्रहणं किं ? उत्तिष्ठति ।

झयो ह ॥ १६४ ॥ झयः पदान्तात्परस्य हकारस्य पूर्वस्व भवति । सुवाग्घसति । वाग्हसति । अज्झलौ । अज्हलौ । पद्ढलानि । पद् हलानि । तद्धित । तद्हित । ककुब्भासः । ककुब्हास । झय इति किं ? प्राङ् हसति ।

शश्छोऽमि ॥ १६५ ॥ झय परस्य शकारस्य छो भवत्यमि परत. । पदृच्छयामा । पदृश्या मा । वाक्छूर. वाक्शूर । तच्छ्वेतन । तच्श्वेत । ककुप्छ्वेत । ककुप्श्वेत । तच्श्लोक. । तच्छ्लोक अमीति किं ? त्वक् श्च्योतति ।

हलो यमां यमि ख ॥ १६६ ॥ हल परेषां यमा यमि परे ख भवति । शय्या इत्यत्र द्वौ यकारौ द्वित्वनन्तृतीय मध्यमस्य ख । आदित्या —आदित्य । अपत्यार्थे देवतार्थेऽपि ण्यत्ये च मध्यमस्य म यमयार्वा ख । हल इति किं अन्न । यम इति किं ? यन्न । यमीति किं शार्ङ्ग ।

झरो झरि स्वे ॥ १६७॥ हल परस्य झर स्वे झरि परत ख भवति । गिर्त्ता । मत्ता । मत्त । मरुत्त । मरुत्त । झर इति कि ? प्राणोत् स्व इति कि ? तर्प्ता ।

चतुष्टय समन्तभद्रस्य ॥ १६८ ॥ झयो ह इत्यादिसूत्रचतुष्टय समन्तभद्राचार्य्यमते भवति नान्येषामिति विकल्पः तथा चोदाहृत ।

समाप्त चतुर्थपाद ।

इति जैनेंद्रव्याकरणे शब्दार्णवचन्द्रिकायां वृत्तौ पञ्चमोऽध्याय ।

श्रीसोमदेवयतिनिर्मितमादधाति या नौ प्रतीतगुणनन्दितशब्दवार्द्धौ ।
सेऽयं सतामम‍लचेतसि विस्फुरन्ती वृत्तिः सदानुतपदा परिवर्त्तिपीष्ट ॥ १ ॥

स्वास्ति श्रीकोल्लापुरदेशान्तर्वर्त्यार्जुरिकामहास्थानयुधिष्ठिरावतारमहामण्डलेश्वरगण्डरादित्यदेवनिर्मापितत्रिभुवनतिलकजिनालये श्रीमत्परमपरमेष्ठिश्रीनेमिनाथश्रीपादपद्माराधनबलेन वादीभवज्रांकुशश्री विशालकीर्त्तिपण्डितदेववैयावृत्त्यतः श्रीमच्छिलाहारकुलकमलमार्तण्डतेज पुजराजाधिराजपरमेश्वरपरमभट्टारकपश्चिमचक्रवर्त्तिश्रीवीरभोजदेवविजयराज्ये शकवर्षैकसहस्रैकशतसप्तविंशति ११२७ तमक्रोधनसंवत्सरे स्वस्तिसमस्तानवद्यविद्याचक्रचक्रवर्त्तिश्रीपूज्यपादानुरक्तचेतसा श्रीमत्सोमदेवमुनीश्वरेण विरचितेयं शब्दार्णवचन्द्रिका नाम वृत्तिरिति ।

इति श्रीपूज्यपादकृतजैनेन्द्रमहाव्याकरणं संपूर्णं ।

श्रीरस्तु । शुभं भवतु । संवत् १७१३ वर्षे कार्तिकशुदि--अष्टमी बुधे वाग्वरदेशे सागवाडानगरे श्रीआदीश्वरनवीनचैत्यालये राउलश्रीपुजराजविजयराज्ये श्रीमूलसंघे सरस्वतीगच्छे बलात्कारगणे श्रीकुंदकुंदाचार्यान्वये भट्टारकश्रीप्रभाचन्द्रदेवास्तत्पट्टेभट्टारक–श्रीपद्मनंदिदेवास्तत्पट्टेभट्टारक–श्रीसकलकीर्तिदेवास्तत्पट्टेभट्टारक–श्रीभुवनकीर्त्तिदेवास्तत्पट्टेभट्टारक–श्रीज्ञानभूषणदेवास्तत्पट्टेभट्टारक–श्रीविजयकीर्तिदेवास्तत्पट्टेभट्टारक–श्रीशुभचन्द्रदेवास्तत्पट्टे भट्टारक–श्रीसुमतिकीर्तिदेवास्तत्पट्टेभट्टारक–श्रीगुणकीर्त्तिदेवास्तत्पदे भट्टारक–श्रीवादिभूषणदेवतास्तत्पट्टे भट्टारक–श्रीरामकीर्त्तिदेवास्तत्पट्टेभट्टारक–श्रीपद्मनंदिदेवास्तत्पट्टेभट्टारक–श्रीदेवेन्द्रकीर्तिदेवास्तदाम्नाये मुनिश्रीश्रुतिकीर्तिस्तच्छिष्यमुनिश्रीदेवकीर्त्तिस्तच्छिष्याचार्य्यश्रीकल्याणकीर्तिस्तच्छिष्यब्रह्मतेजपालेन स्वज्ञानावरणीयकर्मक्षयार्थं स्वपरपठनार्थं जैनेंद्रमहाव्याकरणं सवृत्तिकं लिखितं शोधितं च ॥ इत्यलम् ।

अथ जैनेंद्रधातुपाठः ।

प्रणम्य जिनं भक्त्या सप्तशिल्पाभिधागमं ।
उपोपपाद्यते धूनामुद्दुत्कृष्टा मया स्थितिः ॥ १ ॥

स	धु	अर्थ
१	भू	सत्तायां
२	एधे	वृद्धौ
३	स्पर्द्धं	सघर्षे
४	गाधृं	प्रतिष्ठालिप्साग्रथेषु
५	गार्दे	
६	बाधृङ्	प्रतीघाते
७	नाधृङ्	याचाशीरुपतापैश्वर्येषु
८	नाथृङ्	
९	दधे	धारणे
१०	चावै	यत्ने
११	स्कुदिङ्	आप्रवणे
१२	श्विदिङ्	श्वैत्ये
१३	वदिङ्	स्तुत्यभिवादनयोः
१४	भदिङ्	प्रियसुखयोः
१५	मदिङ्	स्तुतिमोदमदस्वप्नगतिषु
१६	स्पदिङ्	किंचिच्चलने
१७	क्लिदिङ्	परिदेवने
१८	मुदै	हर्षे
१९	ददै	दाने
२०	हदीङ्	पुरीषोत्सर्गे
२१	कुर्दै	क्रीडायां
२२	खुर्दै	
२३	गुर्दै	
२४	गुदै	
२५	ऊर्दै	माने
२६	षूदै	क्षरणे
२७	ह्रादै	शब्दे
२८	ह्लादीङ्	सुखे
२०	स्वदै	आस्वादे
३०	स्वर्दै	
३१	स्वाद	

स	धु	अर्थ
३२	पर्दं	कुत्सिते शब्दे
३३	यतीङ्	प्रयत्ने
३४	युतृङ्	दीप्तौ
३५	जुतृङ्	
३६	विथृङ्	याचने
३७	वेथृङ्	
३८	श्रथिङ्	शैथिल्ये
३९	ग्रथिङ्	कौटिल्ये
४०	कत्थै	श्लाघायां
४१	शीकृङ्	सेचने
४२	लोकृङ्	लोचने
४३	श्लोकृङ्	सघाते
४४	द्रेकृङ्	शब्दोत्साहे
४५	ध्रेकृङ्	
४६	रेकृङ्	शङ्कायां
४७	शकिङ्	
४८	अकिङ्	लक्षणे
४९	वकिङ्	कौटिल्ये
५०	मकिङ्	मडने
५१	कक	लौल्ये
५२	कुकै	गृहीतौ
५३	वृकै	
५४	चकै	तृप्तिप्रतिघातयोः
५५	सेकृङ्	गतौ
५६	स्रेकृङ्	
५७	स्रकिङ्	
५८	श्रकिङ्	
५९	श्लकिङ्	
६०	श्वकिङ्	
६१	ककिङ्	
६२	वकिङ्	
६३	त्रकिङ्	

स	धु	अर्थ
६४	ढौकृङ्	
६५	त्रौकृङ्	
६६	ष्वष्क	
६७	वस्क	
६८	मस्कै	
६९	तिकै	गतौ
७०	टिकै	
७१	टीकृङ्	
७२	रघिङ्	
७३	लघिङ्	
७४	अघिङ्	गत्याक्षेपे
७५	वघिङ्	
७६	मघिङ्	कैतवे च
७७	राघृङ्	सामर्थ्ये
७८	लाघृङ्	
७९	द्राघृङ्	आयासे च
८०	श्लाघृङ्	कत्थने
८१	षच	सेवायां
८२	लोचृङ्	दर्शने
८३	शच	व्यक्तायां वाचि
८४	श्वचै	गतौ
८५	श्वचिङ्	
८६	कचै	बन्धने
८७	कचिङ्	दीप्तौ च
८८	मचै	कल्कने
८९	मचिङ्	धारणोच्छ्रायपूजासु च
९०	पचिङ्	व्यक्तीकरणे
९१	ष्टुचै	प्रसादे
९२	तिजीङ्	क्षमानिशानयोः
९३	ईजै	गतिकुत्सनयोः
९४	ऋजे	गतिस्थानार्जनेषु
९५	ऋजिङ्	भर्जने
९६	भृजीङ्	
९७	एजृङ्	
९८	भ्रेजृङ्	
९९	भ्राजै	दीप्तौ
१००	वर्चै	
१०१	अट्टै	हिंसातिक्रमयोः

स	धु	अर्थ
१०२	घट्टै	चलने
१०३	स्फुट्टै	विकसने
१०४	चुट्टै	चष्टायां
१०५	षाट्टै	
१०६	लाट्टै	
१०७	लुडिङ्	संघाते
१०८	पिडिङ्	
१०९	शडिङ्	रुजायां च
११०	हिडिङ्	गत्यनादरयोः
१११	कुडिङ्	दाहे
११२	वडिङ्	वेष्टने
११३	मडिङ्	
११४	वट्टै	
११५	भडिङ्	परिभाषायां
११६	मडिङ्	शुद्धौ
११७	तुडिङ्	तोडने
११८	शुडिङ्	भृतौ
११९	चडिङ्	कोपे
१२०	तडिङ्	ताडने
१२१	फडिङ्	मदे
१२२	खडिङ्	मथे
१२३	हेडृङ्	अनादरे
२२४	वाडृङ्	आप्लाव्ये
१२५	द्राडृङ्	निशरणे
१२६	धाडृङ्	
१२७	श्लाडृङ्	श्लाघायां
१२८	पडिङ्	गतौ
१२९	अठिङ्	
१३०	वठिङ्	एकचर्यायां
१३१	मठिङ्	शोके
१३२	कठिङ्	
१३३	मुठिङ्	पलायने (पाळने)
१३४	एठ	विबाधायां
१३५	हेठ	
१३६	गुपौङ्	गुप्तौ
१३७	तिपृङ्	स्तुतौ
१३८	ष्टिपृङ्	
१३९	तेपृङ्	कंपे च
१४०	ग्लेपृङ्	दैन्ये

स	धु	अर्थ
१४१	डुवेपृङ्	चलने
१४२	केपृङ्	
१४३	खेपृङ्	
१४३	गेपृङ्	
१४४	ग्लेपृङ्	
१४५	कोपृङ्	
१४६	मेपृङ्	गतौ
१४७	रपृङ्	
१४८	त्रपूषे	लज्जायां
१४९	रेभृङ्	शब्दे
१५०	रभिङ्	
१५१	अभिङ्	
१५२	अनिङ्	
१५३	लविङ्	अवस्रंसे
१५४	कवृङ्	वर्णे
१५५	क्लवृङ्	अधार्ष्टय च
१५६	क्षीवृङ्	मदे
१५७	शीभृङ्	कथने
१५८	चीभृङ्	
१५९	शल्भै	
१६०	वल्भै	भोजने
१६१	गल्भै	धार्ष्ट्ये
१६२	जभिङ्	गात्रविनामे
१६३	जृभिङ्	
१६४	ष्टभिङ्	स्तम्भे
१६५	स्कभिङ	
१६६	ष्टुभुङ्	
१६७	माने	पूजायां
१६८	पनै	स्तुतौ
१६९	पण	व्यवहारे च
१७०	घुणि	भ्रमणे
१७१	घूर्ण	
१७२	घिणिङ्	ग्रहणे
१७२	घुणिङ्	
१७३	घृणिङ्	
१७४	भामे	क्रोधे
१७५	क्षमूषे	सहने
१७६	कमुङ्	कान्तौ

स	धु	अर्थ
१७७	अयै	गतौ
१७८	वयै	
१७९	बयै	
१८०	मयै	
१८१	पयै	
१८२	नयै	
१८३	रयै	
१८४	पवै	
१८५	रेवृङ्	
१८६	तयै	रक्षायां च
१८७	दयै	गतिदानदहनहिंसासु च
१८८	उयीङ्	तन्तुसन्ताने
१८९	पूयीङ्	दुर्गन्धविशरणयोः
१९०	क्ष्मायीङ्	विधूनने
१९१	स्फायीङ्	वृद्धौ
१९२	आप्यायीङ्	
१९३	तायृङ्	सन्तानपालनयोः
१९४	क्नूयीङ्	
१९५	कलै	सङ्घाते
१९६	कलै	
१९७	वलै	
१९८	वलै	
१९९	गल	कर्णे च
२००	मलै	धारणे
२०१	मलै	
२०२	भलै	दानहिंसापरिभाषणेषु
२०३	भलै	
२०४	कलै	सख्यानशब्दयो
२०५	तेवृङ्	देवने
२०६	देवृङ्	
२०७	दवृङ्	
२०८	पवृङ्	सेवने
२०९	शवृङ्	
२१०	फवृङ्	
२११	रेवृङ्	
२१२	गवृङ्	
२१३	ग्लेवृङ्	
२१४	पेवृङ्	

स	धु	अर्थ
२१५	प्रेषृङ्	
२१६	मेषृङ्	सेवने
२१७	म्लेषृङ्	
२१८	धुक्षि	
२१९	धिक्षि	सन्दीपनक्लेशनजीवनेषु
२२०	वृक्षि	वरणे
२२१	शिक्षि	विद्योपादाने
२२२	भिक्षि	याचायां
२२३	दीक्षि	मौण्ड्योपनयननियम व्रतादेशेज्यासु
२२४	ईक्षि	दृष्टौ
२२५	इषि	गतिहिंसयाश्च
२२६	भेषि	
२२७	भाषि	व्यक्तायां वाचि
२२८	वर्षि	स्नेह
२२९	गेषृङ्	अन्विच्छायां
२३०	जेषृङ्	
२३१	णेषृङ्	
२३२	एषृङ्	
२३३	हेषृङ्	गतौ
२३४	अहिङ्	
२३५	ह्रेषृ	
२३६	रेषृङ्	अव्यक्ते शब्दे
२३७	कासृङ्	शब्दकुत्सायां
२३८	णासृङ्	शब्दे
२३९	भासृ	
२४०	रासृङ्	दीप्तौ
२४१	काशृङ्	
२४२	णस	कौटिल्ये
२४३	भ्यसि	भये
२४४	आङः शसुङ्	इच्छायां
२४५	ग्रसुङ्	प्रमादे
२४६	घसुङ्	
२४७	ग्लसुङ्	अदने
२४८	ईहि	चेष्टायां
२४९	वाहृङ्	
२५०	महिङ्	वृद्धौ
२५१	दक्षि	शैघ्ये च

स	धु	अर्थ
२५२	गर्हि	
२५३	गल्हि	कुत्सायां
२५४	बर्हि	
२५५	बल्हि	प्राधान्ये
२५६	वर्हि	
२५७	वल्हि	परिभाषणाच्छादनहिंसासु
२५८	वेष्टङ्	
२५९	चेष्टङ्	
२६०	घाङ्	प्रयत्ने
२६१	एपृङ्	
२६२	वेपृङ्	
२६३	ग्लाहृङ्	निक्षेपे
२६४	ऊहि	वितर्के
२६५	गाहृङ्	विलोडने
२६६	ग्लहृङ्	ग्रहणे
२६७	घषिङ्	क्षतौ
२६८	स्मिङ्	ईषद्धसने
२६९	घुङ्	
२७०	कुङ्	शब्दे
२७१	डुङ्	
२७२	ङुङ्	
२७३	गुङ्	अव्यक्ते शब्दे
२७४	गाङ्	
२७५	च्युङ्	
२७६	ज्युङ्	गतौ
२७७	प्रुङ्	
२७८	प्लुङ्	
२७९	रेङ्	
२८०	रुङ्	रोषे च
२८१	धृङ्	अविध्वंसने
२८२	मेङ्	प्रतिदाने
२८३	देङ्	रक्षणे
२८४	त्रैङ्	पालने
२८५	पूङ्	पवने
२८६	प्यैङ्	वृद्धौ
२८७	मूङ्	बन्धने
२८८	डीङ्	विहायसा गतौ

स	धु	अर्थ
	वृत् घटादि	
३६५	स्यमु	शब्दे
३६६	स्वन	
३६७	राजृङ	
३६८	टुभ्राशृङ	
३६९	टुम्लाशृङ	दीप्तौ
३७०	भाजे	
	वृत् पुणादि	
३७१	ज्वल	दीप्तौ
३७२	चल	कपने
३७३	जल	धा ये
३७४	टल	वैक्ल्ये
३७५	ट्वल	
३७६	ष्ठल	स्थाने
३७७	हल	निलिखने
३७८	वल	प्राणधा यावरोधयो
३७९	पुल	महत्त्वे
३८०	कुल	सस्त्यानसतानयो
३८१	फल	
३८२	शल	
३८३	हुल	
३८४	पेल्ट	गमने
३८५	पथे	
३८६	हुल	हिंसासनरणयोश्च
३८७	क्रथे	निष्पचने
३८८	मथे	निलोडन
३८९	टुनमु	उद्गरणे
३९०	क्षर	सचलने
३९१	पहे	मपणे
३९२	रमुक	क्रीडायां
३९३	शद्लृ	शातने
३९४	पद्लृ	गतिविशरणयोश्च
३९५	क्रुशी	रादनाह्नयो
३९६	कुच	सपर्चनकौटिल्यप्रति-स्तम्भनविलेखनेषु
३९७	रुहौ	जनने
३९८	कसृ	गमने
३९९	भू	भुवि
४००	बुधनृ	बोधने

स	धु	अर्थ
	वृत् ज्वलादिः	
४०१	अत	सातत्यगमने
४०२	चिती	सज्ञान
४०३	किती	निवासे
४०४	कृत	गतिघृणास्पर्द्धेषु
४०५	ज्युतिर्	विभासे
४०६	च्युतिर्	
४०७	श्च्युतिर्	क्षरणे
४०८	स्रुतिर्	
४०९	कुथि	
४१०	पुथि	
४११	लुथि	हिंसासङ्क्लेशयोः
४१२	मथि	
४१३	मथ	
४१४	षिधू	शास्त्रमाङ्गल्ययोः
४१५	षिधु	गतौ
४१६	खादृ	भक्षणे
४१७	वद	स्थैर्ये
४१८	खद	हिंसायां च
४१९	गद	व्यक्तायां वाचि
४२०	रद	विलखने
४२१	ञिक्ष्विदा	अव्यक्ते शब्दे
४२२	णद	
४२३	अर्द	गतियाचनयोः
४२४	नर्द	शब्दे
४२५	गर्द	
४२६	तर्द	हिंसायां
४२७	कर्द	कुत्सिते शब्दे
४२८	खर्द	दशन
४२९	अदि	बधने
४३०	इदि	परमैश्वर्ये
४३१	निदि	अनयवे
४३२	णिदि	कुत्सने
४३३	टुनदि	समृद्धौ
४३४	चदि	दीप्तिह्लादनयोः
४३५	नदि	चेष्टायां
४३६	कदि	
४३७	क्रदि	आह्वानरोदनयो
४३८	क्लदि	

स	धु	अर्थ
५१५	मुचु	
५१६	म्रुचु	
५१७	म्रुचु	
५१८	मुचु	
५१९	म्लुचु	
५२०	म्लुचु	
५२१	म्रुचु	
५२२	म्लुचु	
५२३	षच	गतौ
५२४	ध्वज	
५२५	ध्वजि	
५२६	धृज	
५२७	धृजि	
५२८	वज	
५२९	व्रजि	
५३०	ग्रुचु	
५३१	ग्लुचु	
५३२	कुजु	स्तेयकरणे
५३३	खुजु	
५३४	अर्च	पूजायां
५३५	म्लेच्छ	अव्यक्तायां वाचि
५३६	लछ	लक्षणे
५३७	लाछि	
५३८	वाछि	इच्छायां
		आयामे च
५३९	ह्रीच्छ	लज्जायां
५४०	हुर्छा	कौटिल्ये
५४१	मुर्छा	मोहसमुच्छ्राययोः
५४२	स्फुर्छा	विस्तृतौ
५४३	युच्छ	प्रमादे
५४४	उछि	उञ्छने
५४५	गुज	
५४६	गुजि	अव्यक्ते शब्दे
५४७	कूज	
५४८	अर्ज	अर्जने
५४९	सर्ज	
५५०	कर्ज	व्यथने
५५१	खज	मार्जने च

स	धु	अर्थ
५५२	अज	गतिक्षेपणयोः
५५३	तेज	पालने
५५४	खज	मथने
५५५	खजि	गतिवैकल्ये
५५६	एजृ	कम्पने
५५७	टुओस्फूर्जा	वज्रनिर्घोषे
५५८	पञ्जौ	मगे
५५९	शौट	गर्वे
५६०	यौट	बधे
५६१	मेड़	
५६२	मेड़	उन्मादे
५६३	लेड़	
५६४	कटे	वर्षावरणयोः
५६५	रट	परिभाषणे
५६६	रठ	
५६७	लट	बाल्ये च
५६८	शट	रुजाविशरणगत्यवसादनेषु
५६९	वट	वेष्टने
५७०	खिट	उत्त्रासने
५७१	षिट	
५७२	शिट	अनादरे
५७३	रौड़	
५७४	जट	संघाते
५७५	झट	
५७६	पिट	शब्दे च
५७७	भट	भृतौ
५७८	तट	उच्छ्राये
५७९	नट	नृत्तौ
५८०	खट	काङ्क्षायां
५८१	हट	दीप्तौ
५८२	षट	अवयवे
५८३	लुट	विलोडने
५८४	चिट	परप्रैष्ये
५८५	स्फुटिर्	विशरणे
५८६	हेट	विबाधायां
५८७	कुटि	वैकल्ये

स	धु	अर्थ
५८८	अट	
५८९	पट	
५९०	इट	
५९१	किट	
५९२	किटी	गतौ
५९३	रुठि	
५९४	लुठि	
५९५	अठ	
५९६	इट्ट	
५९७	पठ	व्यक्तया वाचि
५९८	वठ	स्थौल्य
५९९	मठ	
६००	मद	मदनिरासयो
६०१	कठ	कृच्छ्रजीवे
६०२	हठ	स्तुतिशठत्वयो
६०३	उठ	उपघाते
६०४	पिठि	हिंसासक्लेशयो
६०५	शठ	कैतवे
६०६	शुठ	गतिप्रतिघाते
६०७	श्रुठ	
६०८	लुठि	आलस्ये
६०९	शुठि	शोषणे
६१०	निड	आक्रोशे
६११	अड	उद्यमे
६१२	लड	विलासे
६१३	कड	मदे
६१४	कड्ड	कार्कश्य
६१५	चुड्ड	भावकरणे
६१६	अड्ड	अभियोगे
६१७	मडि	भूषाया
६१८	घुडि	प्रमर्दने
६१९	चुडि	अल्पीभावे
६२०	मुडि	खडन
६२१	पडि	निभाजने
६२२	रुटि	स्तेये
६२३	लुटि	
६२४	गटि	मुष्किदेशे
६२५	मीड्ड	विहारे

स	धु	अर्थ
६२६	तूड्ड	तोडने
६२७	गुपू	रक्षण
६२८	धूप	तप सताप
६२९	जल्प	
६३०	रप	व्यक्ताया वाचि
६३१	लप	
६३२	जप	मानसे च
६३३	चप	सान्त्वने
६३४	पच	समवाये
६३५	चुप	मदाया गतौ
६३६	तुप	
६३७	तुप	
६३८	तुफ	
६३९	तुफ	
६४०	त्रुप	
६४१	त्रुप	हिंसाया
६४२	त्रुफ	
६४३	त्रुफ	
६४४	षिभु	
६४५	षिंभु	
६४६	शुभ	भाषणे च
६४७	यभो	
६४८	जभ	मैथुने
६४९	पर्व	
६५०	रफ	
६५१	रफि	
६५२	अर्ब	
६५३	पर्ब	
६५४	कर्ब	
६५५	खर्ब	
६५६	गर्ब	गतौ
६५७	शर्ब	
६५८	षब	
६५९	चर्ब	
६६०	गम्स्ट	
६६१	पृ	
६६२	मृ	
६६३	हुवे	

स	धु	अर्थ
६६४	अण	शब्दे
६६५	रण	
६६६	वण	
६६७	मण	
६६८	कण	
६६९	क्वण	
६७०	भण	
६७१	भ्रण	
६७२	कण	
६७३	घण	
६७४	घ्वण	
६७५	ध्रण	
६७६	बण	
६७७	स्तन	
६७८	धन	
६७९	वन	संभक्तौ
६८०	षण	
६८१	ओणृ	अपनयने
६८२	शोणृ	वर्णगत्योः
६८३	श्रोणृ	संघाते
६८४	श्लोणृ	
६८५	पैणृ	गतिप्रेरणश्लेषणेषु
६८६	कनी	दीप्तिकातिगतिषु
६८७	अम	गतिभक्तिशब्देषु
६८८	णमौ	प्रह्न्व
६८९	क्रमु	पादविक्षेपे
६९०	मट	बधने
६९१	कीट	
६९२	मव्य	
६९३	सूर्क्ष्य	ईर्ष्यार्थाः
६९४	ईर्क्ष्य	
६९५	सूर्ष्य	
६९६	हय	गतिक्लान्त्योः
६९७	हर्य	
६९८	शुच्यी	अभिषवे
६९९	अट्ट	भूषणपर्याप्तवारणे

स	धु	अर्थ
७००	दल	विशरणे
७०१	त्रिफल	
७०२	मील	निमेषणे
७०३	स्मील	
७०४	क्ष्मील	
७०५	पील	प्रतिष्टभे
७०६	नील	वर्णे
७०७	शील	समाधौ
७०८	कूल	आवरणे
७०९	शूल	रुजायां
७१०	तूल	निष्कर्षे
७११	पूल	संघाते
७१२	मूल	प्रतिष्ठायां
७१३	फल	निष्पत्तौ
७१४	फुल्ल	विकसने
७१५	क्षुल्ल	भानकरणे
७१६	चिल्ल	शैथिल्ये
७१७	वेल्ल	चलने
७१८	वेल्ल	
७१९	केल्ल	
७२०	खेल्ल	
७२१	क्षेल्ल	
७२२	क्ष्वेल्ल	
७२३	स्खल	
७२४	स्खल	संचये
७२५	गल	अदने
७२६	घर्व	
७२७	श्वल	आशुगमने
७२८	श्वल्ल	
७२९	खोल	गतिप्रतिघाते
७३०	धोर्ऋ	गतिचातुर्ये
७३१	त्सर	छद्मगतौ
७३२	क्मर	हूर्छने

स	धु	अर्थ
७३३	पेल्ट	
७३४	फेल्ट	
७३५	शेल्ट	
७३६	पेल्ट	
७३७	शठ	
७३८	चल्ल	
७३९	तिल्ल	
७४०	व्यभ्र	गतौ
७४१	मभ्र	
७४२	अभ्र	
७४३	शिवि	
७४४	रिवि	
७४५	रवि	
७४६	धवि	
७४७	चर	भक्षणे
७४८	क्षिवु	निरसने
७४९	ष्ठिवु	
७५०	जीव	प्राणधारणे
७५१	पीव	
७५२	मीव	स्थौल्ये
७५३	णीव	
७५४	तीव	
७५५	तुर्वी	
७५६	थुर्वी	
७५७	धुर्वी	
७५८	जुर्वी	हिंसने
७५९	भर्वी	
७६०	शर्व	
७६१	अर्व	
७६२	गुर्वी	उद्यमने
७६३	हिवि	
७६४	दिवि	प्रीणने
७६५	धिवि	
७६६	इवि	हिंसाकरणयो
७६७	अव	गतिप्रीतितृप्तिदीप्तिवृद्धि
		कात्यवस्यवगमनप्रवेशश्र
		वणसाम्यर्थयाचनक्रिये
		च्छालिंगनहिंसादहन

स	धु	अर्थ
		भावरक्षणेषु
७६८	मक्ष	सघाते
७६९	अक्षू	व्याप्तौ च
७७०	तक्षू	तनूकरणे
७७१	त्वक्षू	
७७२	रक्ष	पालने
७७३	णिक्ष	चुंबने
७७४	तृक्ष	
७७५	स्तृक्ष	
७७६	णक्ष	
७७७	शव	गतौ
७७८	रहि	
७७९	पिसृ	
७८०	पेसृ	
७८१	वक्ष	रोषे
७८२	तक्ष	त्वचने
७८३	सूर्क्ष	अनादरे
७८४	काक्षि	
७८५	वाक्षि	कांक्षायां
७८६	माक्षि	
७८७	द्राक्षि	घोरवासिते च
७८८	ध्राक्षि	
७८९	चूष	पाने
७९०	तूष	तुष्टौ
७९१	पूष	स्तेये
७९२	मूष	
७९३	लूष	प्रसवे
७९४	भूष	अलंकारे
७९५	ऊष	रुजायां
७९६	ईष	उञ्छे
७९७	कष	
७९८	शिष	
७९९	जष	
८००	झष	हिंसायां
८०१	वष	
८०२	मष	
८०३	रष	
८०४	रिष	

स	धु	अर्थ
८०५	जूष	
८०६	शष	हिंसायां
८०७	शसु	
८०८	यूष	सघाते च
८०९	सृपु	
८१०	भष	भर्त्सने
८११	जिषु	
८१२	विषु	
८१३	मिषु	सेचने
८१४	पृषु	
८१५	वृषु	
८१६	उक्ष	
८१७	मृषु	सहने च
८१८	पुष	पुष्टौ च
८१९	तुषु	
८२०	श्रिषु	
८२१	श्लिषु	दाहे
८२२	प्रुषु	
८२३	प्लुषु	
८२४	घृषु	सघर्षे
८२५	हृषु	अलीके
८२६	क्षपी	निलिखितौ
८२७	लस	श्लेषणक्रीडनयोः
८२८	जर्ज	
८२९	चर्च	परिभाषणहिंसातर्जनेषु
८३०	झर्झ	
८३१	हसे	हसने
८३२	ग्रुस	
८३३	ह्रस	
८३४	ह्लस	शब्दे
८३५	रस	
८३६	लसिर्	
८३७	मिश	रोषकृते च
८३८	मश	
८३९	जिम	समाधौ
८४०	शश	प्लुतिगतौ
८४१	दशिरो	प्रहण

स	धु	अर्थ
८४२	दशो	दशने
८४३	शसु	स्तुतौ
८४४	दहो	भस्मीकरणे
८४५	मिहौ	सेचने
८४६	चह	परिकल्कने
८४७	रह	त्यागे
८४८	दृह	
८४९	दृहि	वृद्धौ
८५०	बृह	
८५१	बृंप	
८५२	बृहि	शब्दे च
८५३	तुहिर्	अर्दने
८५४	उहिर्	
८५५	अर्ह	पूजने
८५६	सु	प्रसवैश्वर्ययोः
८५७	श्रु	
८५८	डु	गतौ
८५९	द्रु	
८६०	शु	
८६१	ध्रु	स्थैर्ये च
८६२	जि	अभिभावे
८६३	ज्रि	
८६३	पा	पाने
८६४	घेट्	
८६५	घ्रा	गधापादाने
८६६	ध्मा	शब्दाग्निसंयोगयोः
८६७	ष्ठा	गतिनिवृत्तौ
८६८	म्ना	अभ्यासे
८६९	दाण्	दाने
८७०	दैप्	शोधने
८७१	ग्लै	हर्षक्षये
८७२	म्लै	गात्रविनामे
८७३	द्यै	न्यक्करणे
८७४	द्रै	स्वप्ने
८७५	ध्रै	तृप्तौ
८७६	कै	
८७७	गै	शब्दे
८७८	रै	

स	धु	अर्थ
८७९	ष्ट्यै	संघाते
८८०	स्त्यै	संघाते
८८१	खै	खदने
८८२	क्षै	क्षये
८८३	जै	क्षये
८८४	षै	क्षये
८८५	श्रै	पाके
८८६	स्रै	पाके
८८७	पै	शोषणे
८८८	ओवै	शोषणे
८८९	ष्टै	वेष्टने
८९०	ध्यै	चिंतायां
८९१	स्मृ	चिंतायां
८९२	दृष्ट	वरणे
८९३	ध्वृ	कौटिल्ये
८९४	ह्वृ	कौटिल्ये
८९५	स्वृ	शब्दोपतापयो
८९६	सृ	गतौ
८९७	ऋ	प्रापणे च
८९८	गृ	सेचने
८९९	घृ	सेचने
९९०	तॄ	प्लवनतरणयो
९०१	द्वोश्वि	गतिवृद्ध्यो
९०२	वसौ	निवासे
९०३	वद	व्यक्तायां वाचि
	एते	भवत
९०४	यजौञ्	दानदेवपूजासंगतकरणेषु
९०५	टुवपौञ्	बीजसंताने
९०६	वहौञ्	प्रापणे
९०७	वेञ्	ततुसंताने
९०८	व्येञ्	पाके
९०९	भजौञ्	सेवाया
९१०	रजौञ्	रागे
९११	टुयाचृञ्	याचने
९१२	चतेञ्	याचने
९१३	चदेञ्	याचने
९१४	रेटृञ्	परिभाषणे
९१५	पोथृञ्	पर्याप्तौ
९१६	मिथृञ्	मेधाहिंसायां
९१७	मेधृञ्	संगमे च
९१८	णिदृञ्	कुत्सासंनिकर्षयो
९१९	णेदृञ्	कुत्सासंनिकर्षयो
९२०	स्तृधृञ्	उन्दे
९२१	मृधृञ्	उन्दे
९२२	बुधुञ्	बोधने
९२३	बुदिरुञ्	निशामने
९२४	चायृञ्	पूजायां च
९२५	वेणृञ्	गतिचिंताज्ञाननिशामनवादित्रग्रहणेषु
९२६	खनुञ्	अवदारणे
९२७	दानञ्	खंडने
९२८	शानञ्	तेजने
९२९	शपोञ्	आक्रोशे
९३०	भेषृञ्	दीप्तौ
९३१	अञ	पूर्वोपादाननिरसनयोश्च
९३२	छषञ्	हिंसायां
९३३	चषञ्	भुक्तौ
९३४	चुषञ्	भुक्तौ
९३५	घासृञ्	दाने
९३६	दासृञ्	दाने
९३७	माहृञ्	माने
९३८	गुहूञ्	संवरणे
९३९	झषञ्	आदाने च
९४०	जीषञ्	आदाने च
९४१	श्रिञ्	सेवायां
९४२	हृञ्	हरणे
९४३	भृञ्	भरणे
९४४	धृञ्	धारणे
९४५	डुकृञ्	करणे
९४६	णीञ्	प्रापणे
	एते भवत	

इति भूवादयो न्याय्यविकरणा धव ।

१	हु	दानादनयो
२	जिभी	भये
३	ह्री	लज्जायां
४	पृ	पालनपूरणे

स	धु	अर्थ
५	ऋ	गतौ
६	ओहाक्	त्यागे
७	ओहाङ्	गतौ
८	माङ्	माने
९	डुभृञ्	धारणपोषणयो
१०	डुदाञ्	दाने
११	डुधाञ्	धारणे च
१२	णिजिर्यो	शौचपोषणयो
१३	विजिर्यो	पृथक् भावे
१४	विषिर्यो	व्याप्तौ

इति द्वादश उज्विकरणा धव ।

१	अदो	भक्षणे
२	विद	ज्ञाने
३	हनो	हिंसागत्यो
४	अस	भुवि
५	मृजू	शुद्धौ
६	वचो	परिभाषणे
७	रुदिर्	अश्रुविमोचने
८	ञिष्वपो	शये
९	अन	प्राणने
१०	श्वस	प्राणने
११	जक्ष	भक्षहसनयो

वृत्

१२	जागृ	निंद्राक्षये
१३	दरिद्रा	दुर्गतौ
१४	चकास्	दीप्तौ
१५	शासु	अनुशिष्टौ

वृत्

१६	सस्ति	स्वप्ने
१७	षस	स्वप्ने
१८	वश	कान्तौ
१९	षु	अभिगमने
२०	सु	ऐश्वर्यप्रसवयो
२१	तु	वृत्तिहिंसापूरणेषु
२२	यु	शब्दे
२३	रु	शब्दे
२४	टुक्षु	शब्दे

स	धु	अर्थ
२५	क्ष्णु	तेजने
२६	स्नु	क्षरणे
२७	णु	स्तुतौ
२८	यु	मिश्रणे
२९	ऊर्णु	गतौ
३०	इक्	स्मरणे
३१	वी	गतिप्रजनकान्त्यशनेषु
३२	या	प्रापणे
३३	वा	गतिगन्धनयो
३४	भा	दीप्तौ
३५	ष्णा	शौचे
३६	श्रा	पाके
३७	द्रा	कुत्सायां गतौ
३८	प्सा	भक्षणे
३९	पा	रक्षणे
४०	रा	दाने
४१	ला	आदाने
४२	दाप्	लवने
४३	ख्या	प्रकथने
४४	प्रा	पूरणे
४५	मा	माने

चर्करीत च

४६	चक्षीङ्	व्यक्तायां वाचि
४७	ईरे	गतौ
४८	ईडे	स्तुतौ
४९	ईशे	ऐश्वर्ये
५०	आसे	उपवेशने
५१	वसे	आच्छादने
५२	आङ-शासुङ्	इच्छायां
५३	कासिङ्	गतिसतानयो
५४	णिसिङ्	चुम्बने
५५	णिजिङ्	शुद्धौ
५६	शिजिङ्	अव्यक्ते शब्दे-
५७	पिजिङ्	सपर्चने
५८	पृजिङ्	सपर्चने
५९	पृचीङ्	सपर्चने
६०	ऊपृङ्	प्राणिगर्भविमोचने

स	धु	अर्थ
६१	शीङ्	स्वप्ने
६२	इङ्	अध्ययने
६३	ह्रुङ्	अपनयने
६४	ह्रिणीञ्	अप्रीतौ
६५	दुहीञ्	क्षरणे
६६	दिहीञ्	लेपे
६७	लिहीञ्	आस्वादने
६८	ऊर्णुञ्	आच्छादने
६९	ष्टुञ्	स्तुतौ
७०	ब्रूञ्	व्यक्तायां वाचि

इत्यदादय उभ्यकरणा

धवः

१	दिवु	क्रीडाजयेच्छापाणिद्युति गतिषु
२	षिवु	ततुसताने
३	शुध	परिवेष्टने
४	क्षिप	प्रेरणे
५	पुष्प	निकसने
६	तिम	
७	ष्टिम	आर्द्रभावे
८	ष्टीम	
९	व्रीड	लज्जाया
१०	इष	गत्या
११	षुह	शकने
१२	राधौ	वृद्धाने
१३	व्यधौ	ताडने
१४	पुषौ	पुष्टौ
१५	शुषो	शोषणे
१६	तुषौ	तोषणे
१७	दुषौ	नितल्ये
१८	श्लिषौ	आलिंगने
१९	शकौ	मर्षण
२०	ञिविदा	गात्रप्रक्षरणे
२१	क्रुध्ये	कोपे
२२	क्षुधै	बुभुक्षणे
२३	शुधै	शोधने

स	धु	अर्थ
२४	षिधु	सराध्ये
२५	रधू	हिंसने च
२६	णशू	अदर्शने
२७	तृपू	प्रीणने
२८	दृपू	मोहने च
२९	द्रुह	जिघासाया
३०	मुह	वैचित्ये
३१	ष्णुह	उद्गिरणे
३२	ष्णिह	प्रीतौ
३३	असु	क्षेपणे
३४	यसु	प्रयत्ने
३५	जसु	मोक्षणे
३६	तसु	क्षये
३७	दसु	
३८	वसु	स्तभे
३९	पुष	दाहे
४०	प्लुष	
४१	व्युष	विभागे
४२	ञिस	प्रेरणे
४३	कुस	श्लेषणे
४४	बुस	उत्सर्ग
४५	मुस	खडने
४६	मसी	परिमाणे
४७	लुठ	विलोडने
४८	उच	समवाये
४९	भ्रुशु	अध पतने
५०	भ्रशु	
५१	वृश	वरणे
५२	कृश	तनूकरणे
५३	ञितृष	पिपासाया
५४	हृष	तुष्टौ
५५	रुष	रोषे
५६	डिप	क्षपे
५७	कुप	क्रोधे
५८	गुप	व्याकुले च
५९	युप	विमोहने
६०	रुप	
६१	लुप	

स	धु	अर्थ
५	ऋ	गतौ
६	ओहाक्	त्यागे
७	ओहाङ्	गतौ
८	माङ्	माने
९	डुभृञ्	धारणपोषणयो
१०	डुदाञ्	दाने
११	डुधाञ्	धारणे च
१२	णिजिर्ज्यो	शौचपोषणयो
१३	विजिर्ज्यो	पृथक् भावे
१४	विनिर्ज्यो	व्याप्तौ

इति द्वादश उज्झिकरणा धव ।

१	अदो	भक्षणे
२	विद	ज्ञाने
३	हनौ	हिंसागत्यो
४	अस	भुवि
५	मृजू	शुद्धौ
६	वचो	परिभाषणे
७	रुदिर्	अश्रुविमोचने
८	ञिष्वपो	शये
९	अन	} प्राणने
१०	श्वस	}
११	जक्ष	भक्षहसनयो
		वृत्
१२	जागृ	निंद्राक्षये
१३	दरिद्रा	दुर्गतौ
१४	चकासृ	दीप्तौ
१५	शासु	अनुशिष्टौ
		वृत्
१६	मन्नि	} स्वप्ने
१७	वस	}
१८	वश	कान्तौ
१९	षु	अभिगमने
२०	सु	ऐश्वयप्रसवयो
२१	तु	वृत्तिहिंसापूरणेषु
२२	डु	} शब्दे
२३	रु	}
२४	टुक्षु	}

स	धु	अर्थ
२५	क्ष्णु	तेजने
२६	स्नु	क्षरणे
२७	णु	स्तुतौ
२८	यु	मिश्रणे
२९	इणु	गतौ
३०	इक्	स्मरणे
३१	वी	गतिप्रजनकान्त्यशनेषु
३२	या	प्रापणे
३३	वा	गतिगंधनयो
३४	भा	दीप्तौ
३५	ष्णा	शौचे
३६	श्रा	पाके
३७	द्रा	कुत्सायां गतौ
३८	प्सा	भक्षणे
३९	पा	रक्षणे
४०	रा	दाने
४१	ला	आदाने
४२	दाप्	लवने
४३	ख्या	प्रकथने
४४	प्रा	पूरणे
४५	मा	माने

चर्करीत च

४६	चक्षीङ्	व्यक्तायां वाचि
४७	ईरै	गतौ
४८	ईडै	स्तुतौ
४९	ईशै	ऐश्वर्ये
५०	आसै	उपवेशने
५१	वसै	आच्छादने
५२	आङ -शासुङ्	इच्छायां
५३	कासिङ्	गतिसतानयो
५४	णिसिङ्	चुम्बने
५५	णिजिङ्	शुद्धौ
५६	शिजिङ्	अव्यक्ते शब्दे
५७	पिजिङ्	} संपर्चने
५८	पृजिङ्	}
५९	पृचीङ्	}
६०	ऊर्णुङ्	प्राणिगर्भविमोचने

स	धु	अर्थ
६१	शीङ्	स्वप्ने
६२	इङ्	अध्ययने
६३	हुङ्	अपनयने
६४	द्विषीञ्	अप्रीतौ
६५	दुहीञ्	क्षरणे
६६	दिहीञ्	लेपे
६७	लिहीञ्	आस्वादने
६८	ऊर्णुञ्	आच्छादने
६९	ष्टुञ्	स्तुतौ
७०	ब्रूञ्	व्यक्तायां वाचि

इत्यदादय उभयकरणा

धवः

१	दिवु	क्रीडाजयेच्छापणिद्युतिगतिषु
२	षिवु	ततुसताने
३	गुध	परिवेष्टने
४	क्षिप	प्रेरणे
५	पुष्प	विकसन
६	तिम	
७	ष्टिम	आर्द्रभावे
८	ष्टीम	
९	व्रीड	लज्जायां
१०	इष	गत्या
११	षुह	शकने
१२	राधौ	वृद्धावेव
१३	व्यधौ	ताडने
१४	पुषौ	पुष्टौ
१५	शुषौ	शोषणे
१६	तुषौ	तोषणे
१७	दुषौ	नितले
१८	श्लिषौ	आलिंगने
१९	शको	मर्षणे
२०	ञिष्विदा	गात्रप्रक्षरणे
२१	क्रुध्यै	कोपे
२२	क्षुध्यै	बुभुक्षणे
२३	शुध्यै	शोधने

स	धु	अर्थ
२४	षिधु	सराध्ये
२५	रधू	हिसने च
२६	णशू	अदर्शने
२७	तृपू	प्रीणने
२८	दृपू	मोहने च
२९	द्रुह	जिघांसायां
३०	मुह	वैचित्ये
३१	ष्णुह	उद्गिरणे
३२	ष्णिह	प्रीतौ
३३	असु	क्षेपणे
३४	यसु	प्रयत्ने
३५	जसु	मोक्षणे
३६	तसु	क्षये
३७	दसु	
३८	वसु	स्तम्भे*
३९	वुप	दाहे
४०	प्लुष	
४१	व्युष	विभागे
४२	निस	प्रेरणे
४३	कुस	श्लेषणे
४४	बुस	उत्सर्गे
४५	मुस	खडने
४६	मसी	परिमाणे
४७	लुठ	विलोडने
४८	उच	समवाये
४९	भ्रशु	अध पतने
५०	भ्रंशु	
५१	वृश	वरणे
५२	कृश	तनूकरणे
५३	ञितृष	पिपासायां
५४	हृष	तुष्टौ
५५	रुष	रोषे
५६	डिप	क्षेपे
५७	कुप	क्रोधे
५८	गुप	व्याकुले च
५९	युप	
६०	रुप	विमोहने
६१	लुप	

स	धु	अर्थ
६२	लुभ	गार्ध्ये
६३	क्षुभ	सचलने
६४	णभ	हिंसन
६५	तुभ	
६६	क्लिदू	आर्द्रभावे
६७	ञिमिदा	स्नेहे
६८	ञिक्ष्विदा	मोक्षे च
६९	ऋधु	वधने
७०	गृधु	अभिकाङ्क्षाया
७१	शमु	उपशमने
७२	दमु	
७३	तमु	काङ्क्षाया
७४	श्रमु	क्षरने
७५	भ्रमु	चलन
७६	क्षमु	सहने
७७	क्लमु	ग्लाने
७८	मदी	हर्षे
	वृत्	
७९	जृषु	वयोहानौ
८०	झृषु	
८१	शो	तनूकरणे
८२	छो	छेदे
८३	दो	
८४	पो	अतकर्माणि
	एत	मवतः
८५	जनाङ्	प्रादुभावे
८६	कारो	दीप्तौ
८७	दापाङ्	
८८	पूरीङ्	आप्यायने
८९	तूरीङ्	हिंसागतित्वरणया
९०	घूरीङ्	हिंसावयोहान्यो
९१	जूरीङ्	
९२	धूरीङ्	गतिहिंसयो
९३	गूरीङ्	
९४	शूरीङ्	हिंसास्तंभयो
९५	चूरीङ्	दाहे
९६	तपि	ऐश्वर्ये वा
९७	वृतुङ्	वरणे

स	धु	अर्थ
९८	क्लिशि	उपतापे
९९	वाशि	शब्दे
१००	पादोङ्	गतौ
१०१	विदोङ्	सत्तायां
१०२	खिदौङ्	दैन्ये
१०३	युधौङ्	संप्रहारे
१०४	बुधौङ्	ज्ञाने
१०५	मनोङ्	
१०६	अनै	प्राणने
१०७	अनो रुधोङ्	कामे
१०८	युजौङ्	समाधौ
१०९	सृजौङ्	विसर्गे
११०	लिशौङ्	अल्पे च
१११	षूङौ	प्राणिप्रसवे
११२	दूङौ	परितापे
११३	दीङौ	क्षये
११४	डीङौ	गतौ
११५	धीङौ	अनादरे
११६	मीङौ	हिंसाया
११७	रीङौ	श्रवणे
११८	लीङौ	श्लेषणे
११९	व्रीङौ	वृणोत्यर्थे
१२०	पीङ्	पाने
१२१	ईङ्	गतौ
१२२	प्रीङ्	प्रीतौ
१२३	माङ्	माने
	एते	ङैदित
१२४	मृषीञ्	तितिक्षाया
१२५	शुचिरीञ्	पूतिभावे
१२६	णहीञ्	बंधने
१२७	रञ्जीञ्	रागे
१२८	शपीञ्	आक्रोशे

एते ञित

इति दिवादयः श्यविकरणा धव.

१	षुञ्	अभिषवे
२	षिञ्	बंधे

[illegible]

२ [illegible] [illegible]
४ [illegible] [illegible]
५ [illegible] [illegible]
६ [illegible] [illegible]
७ [illegible] [illegible]
८ [illegible] [illegible]
९ [illegible]
१० [illegible] } [illegible]
एते [illegible]
११ [illegible] [illegible]
१२ [illegible] [illegible]
१३ [illegible] [illegible]
१४ [illegible] [illegible]
१५ [illegible] [illegible]
१६ [illegible] [illegible]
१७ [illegible] [illegible]
१८ [illegible]
१९ [illegible] } [illegible]
२० [illegible]
२१ [illegible]
२२ [illegible] } [illegible]
२३ [illegible] प्रागल्भ्य
२४ दमु दम
२५ श्रमु यत्न
एते [illegible]
२६ [illegible] [illegible]
२७ [illegible] [illegible]
[illegible]
इति [illegible] ।

---

१ शुदीर् त्यागने
२ दिवीर् अतिगजा
३ भजीर् पाके
४ [illegible] प्रेरणे
एते [illegible]
५ क्नी शब्दे
६ खिदी परितापे
७ विद अवयवे
[illegible]

[illegible]
८ [illegible]
९ [illegible] } [illegible]
१० [illegible] [illegible]
११ [illegible] [illegible]
१२ [illegible] [illegible]
१३ [illegible] [illegible]
१४ [illegible] [illegible]
१५ [illegible] [illegible]
एते [illegible]
१६ [illegible] [illegible]
१७ [illegible] [illegible]
[illegible]
१८ [illegible] [illegible]
[illegible]
१९ [illegible] विमर्शे
२० [illegible] शुद्धौ
२१ [illegible] भये
२२ [illegible] [illegible]
२३ [illegible]
२४ [illegible] } हिंसने
२५ [illegible]
२६ [illegible] } [illegible]
२७ [illegible]
२८ [illegible] } गतौ
२९ मृशी [illegible]
३० [illegible] [illegible]
३१ [illegible] [illegible]
३२ [illegible] [illegible]
३३ [illegible] छेदने
३४ [illegible] [illegible]
३५ [illegible] इन्द्रियप्रलयमूर्तिभावयोः
३६ [illegible] [illegible]
३७ चर्च
३८ जर्ज } परिभाषणे
३९ [illegible]
४० [illegible] [illegible]
४१ ऋच स्तुतौ
४२ उब्ज आर्जवे

स	धु	अर्थ
६२	लुभ	गार्ध्ये
६३	क्षुभ	सचलने
६४	णभ	हिसन
६५	तुभ	
६६	क्लिदू	आर्द्रभावे
६७	ञिमिदा	स्नेहे
६८	ञिक्ष्विदा	मोक्षे च
६९	ऋधु	वर्धन
७०	गृधु	अभिकाक्षायां
७१	शमु	उपशमने
७२	दमु	
७३	तमु	काक्षायां
७४	श्रमु	क्लशने
७५	भ्रमु	चलन
७६	क्षमु	सहने
७७	क्लमु	ग्लाने
७८	मदी	हर्षे

वृत्

७९	जृषु	वयोहानौ
८०	झृषु	
८१	शो	तनूकरणे
८२	छो	छेद
८३	दो	
८४	षो	अतकमणि
	एते	मवत
८५	जनाङ्	प्रादुर्भावे
८६	काशृ	दीप्ता
८७	दापीङ्	
८८	पूराङ्	आप्यायने
८९	तूराङ्	हिसागतित्वरणया
९०	धुरीङ	हिंसावगोहा या
९१	जूरीङ्	
९२	धूरीङ्	गतिहिंसयो
९३	गूरीङ्	
९४	शूरीङ्	हिंसास्तम्भयो
९५	चूरीङ्	दाहे
९६	तप	ऐश्वर्ये वा
९७	वृतुङ	वरणे

म	धु	अर्थ
९८	क्लिशि	उपतापे
९९	याशे	शब्दे
१००	पादाङ्	गतौ
१०१	विदीङ्	सत्तायां
१०२	खिदीष्	दैन्ये
१०३	युधाङ्	सम्प्रहारे
१०४	बुधीङ	ज्ञाने
१०५	मनीङ्	
१०६	अने	प्राणने
१०७	अनो रुधीङ्	कामे
१०८	युजाङ्	समाधौ
१०९	सृजीङ्	विसर्गे
११०	लिशीङ्	अल्पे च
१११	उपूङो	प्राणिप्रसवे
११२	दूङो	परितापे
११३	दीङा	क्षये
११४	डीङो	गतौ
११५	धीङो	अनादरे
११६	मीङो	हिंसाया
११७	रीङो	श्रवणे
११८	लीङो	श्लेषणे
११९	व्रीङा	वृणोत्यर्थे
१२०	पीङ्	पाने
१२१	ईङ्	गतौ
१२२	प्रीङ्	प्रीतौ
१२३	माङ्	माने
	एते	ङेदित
१२४	मृषाञ्	तितिक्षाया
१२५	शुचिरीञ्	पूतिभावे
१२६	णहाञ्	बधने
१२७	रञ्जाञ्	रागे
१२८	शपोञ्	आक्रोशे

एते ञित

इति दिवादय श्यन्विकरणा

धनः

१	षुञ्	अभिषवे
२	षिञ्	बधने

अं	धा	अर्थ
३	[illegible]	[illegible]
४	[illegible]	[illegible]
५	[illegible]	[illegible]
६	[illegible]	[illegible]
७	[illegible]	[illegible]
८	[illegible]	[illegible]
९	[illegible]	[illegible]
१०	[illegible]	[illegible]
	एते	[illegible]
११	[illegible]	[illegible]
१२	[illegible]	[illegible]
१३	[illegible]	[illegible]
१४	[illegible]	[illegible]
१५	[illegible]	[illegible]
१६	[illegible]	[illegible]
१७	[illegible]	[illegible]
१८	[illegible]	[illegible]
१९	[illegible]	[illegible]
२०	[illegible]	[illegible]
२१	[illegible]	[illegible]
२२	[illegible]	[illegible]
२३	[illegible]	[illegible]
२४	दमु	दमे
२५	ऋधु	[illegible]
	एते	[illegible]
२६	[illegible]	[illegible]
२७	[illegible]	[illegible]
	ष्टिवादिनो	

इति श्नुविकरणा गण ।

१	तुदीत्	व्यथने
२	दिशीत्	अतिसर्जन
३	भ्रजीश्	पाके
४	क्षिपात्	प्रेरणे
	एते	अनिट॰
५	[illegible]	[illegible]
६	खिदौ	परितापे
७	पिन्	अवयवे
	सेट्	

अं	धा	अर्थ
८	[illegible]	गतौ
९	[illegible]	
१०	[illegible]	[illegible]
११	[illegible]	[illegible]
१२	[illegible]	[illegible]
१३	[illegible]	[illegible]
१४	[illegible]	[illegible]
१५	[illegible]	[illegible]
	एते	[illegible]
१६	[illegible]	[illegible]
१७	[illegible]	[illegible]
	ष्टिवादिनो	
१८	[illegible]	[illegible]
	सेट्	
१९	[illegible]	विसर्गे
२०	[illegible]	शुद्धौ
२१	उरजी	भंगे
२२	उभुजी	कौटिल्ये
२३	[illegible]	हिंसने
२४	[illegible]	
२५	[illegible]	स्पर्शे
२६	[illegible]	
२७	[illegible]	गतौ
२८	[illegible]	
२९	मृशी	आमर्षे
३०	विशी	प्रवेश
३१	[illegible]	[illegible]
३२	षद्लृ	अवसादने
३३	ओव्रश्चू	छेदने
३४	उञ्छी	उञ्छे
३५	[illegible]	इन्द्रियप्रलयमूर्तिभावयो
३६	[illegible]	उत्क्लेशे
३७	चर्च	परिभाषणे
३८	जर्ज	
३९	झर्झ	
४०	[illegible]	संवरणे
४१	ऋच	स्तुतौ
४२	उब्ज	आर्जवे

स	धु	अर्थ
४३	उञ्झ	उत्सर्गे
४४	लुभ	विमोहने
४५	रिफ	कत्थनयुद्धनिंदाहिंसादानेषु
४६	ऋफ	हिंसायां
४७	ऋम्फ	
४८	तृफ	तृप्तौ
४९	तृम्फ	
५०	दृफ	उत्क्लेशे
५१	दृम्फ	
५२	गुफ	ग्रथने
५३	गुम्फ	
५४	तुभ	पूरण
५५	तुम्भ	
५६	शुभ	शोभार्थे
५७	शुम्भ	
५८	दृभी	ग्रथे
५९	चृती	हिंसाया च
६०	शपी	गतौ
६१	जुन	
६२	शुन	
६३	निध	निधाने
६४	पृड	सुखने
६५	मृड	
६६	प्रण	प्रीणने
६७	मृण	हिंसायां
६८	तुण	कौटिल्ये
६९	पुण	कर्मणि शुभे
७०	मुण	प्रतिज्ञाने
७१	कुण	शब्दोपकरणयो
७२	द्रुण	हिंसागतिकौटिल्येषु
७३	घुण	भ्रमणे
७४	घूर्ण	
७५	षुर	दानैश्वर्ययो
७६	कुर	शब्दे
७७	क्षुर	विलेखने
७८	खुर	छेदने च
७९	मुर	संवेष्टने
८०	घुर	भीमार्थशब्दयो
८१	पुर	उद्यमने
८२	वृहू	उद्यमने

स	धु	अर्थ
८३	तृहू	हिंसार्था
८४	तृंहू	
८५	स्तृहू	
८६	इषु	इच्छायां
८७	मिष	स्पर्द्धायां
८८	किड	शैत्यक्रीडनयो
८९	तिल	स्नेहन
९०	चल	विलसने
९१	पिल	सनरणे
९२	इल	स्वमक्षेपणयो
९३	विल	भेदने
९४	निल	गहने
९५	हिल	भावकरणे
९६	सिल	उञ्छे
९७	शिल	
९८	उछि	
९९	लिख	अक्षरविन्यासे
१००	कुट	कौटिल्ये
१०१	पुट	संश्लेषणे
१०२	कुच	संकोचने
१०३	व्यच	व्याजीकरणे
१०४	गुज	शब्दे
१०५	गुड	रक्षणे
१०६	छिप	क्षेपण
१०७	छुर	छेदने
१०८	चुट	
१०९	छुट	
११०	त्रुट	
१११	स्फुट	विकसने
११२	मुट	आक्षेपप्रमर्दनयो
११३	तुट	कलहकर्मणि
११४	जुड	बधे
११५	कड	मदे
११६	लुट	संश्लेषणे
११७	तड	घसने
११८	कुड	बाल्ये च
११९	घुट	प्रतिघाते
१२०	तुड	तोडने

स	धु	अर्थ
१२१	थुड	सवरणे
१२२	स्थुड	
१२३	स्फर	स्फुरणे
१२४	स्फुर	
१२५	गुड	उत्सर्गे
१२६	वृड	सघाते
१२७	भृड	
१२८	हुड	
१२९	तृड	निमज्जने
१३०	स्फल	चलन
१३१	स्फुल	सचय च
१३२	णू	स्तवने
१३३	धू	विधूनने
१३४	गु	पुरीषोत्सर्गे
१३५	ध्रु	गतिस्थैर्ययो

एते मवत

१३६	कुङ्	शब्दे
१३७	कूङ्	
१३८	गुरीङ्	उद्यमने

वृत्

१३९	पृङ्	व्यायामे
१४०	जुषीङ्	प्रीतिसेवनयो
१४१	विजीङो	भयचलनया
१४२	लजीङो	मीड
१४३	लसृजीङो	
१४४	व्वजीङ्	सगे
१४५	रभीङ्	रामस्ये
१४६	उष्ठ तीङ्	प्रीतौ

ङित

इति तुदादय शविकरणा

धवः

१	रुधिर्त्रो	आवरणे
२	भिदिर्त्रो	विदारणे
३	छिदिर्त्रो	द्वैधीकरणे
४	रिचिर्त्रो	विरचने
५	विचिर्त्रो	पृथग्भावे
६	क्षुदिर्त्रो	सम्प्रेक्षणे

म	धु	अर्थ
७	युजिर्त्रो	योगे
८	उृदिर्त्रो	दीप्तिदेवनयो
९	तृदिर्त्रो	हिंसानादरयो

एते ञित:

१०	ञिइन्धीङ्	दीप्तौ
११	खिदीङ्	दैन्ये
१२	विदीङ्	विचारे

ङित

१३	कृती	वेष्टने
१४	शिष्लृ	विशषणे
१५	पिष्लृ	संचूर्णने
१६	उभञ्जो	आमर्दने
१७	भुजो	रक्षाशनयो
१८	तृह	हिंसने
१९	हिसि	
२०	उन्दी	क्लदने
२१	अञ्जू	गतिव्यक्तिम्रक्षणेषु
२२	तञ्चू	सकोचने
२३	ओविजी	भये
२४	वृजी	वर्जने
२५	पृची	सपर्चने

एते मवत

इति रुधादय श्नम्विकरणा

धव

१	तनुञ्	विस्तारे
२	षणुञ्	दाने
३	क्षणुञ्	हिंसाया
४	क्षिणुञ्	
५	ऋणुञ्	गतौ
६	तृणुञ्	अदन
७	घृणुञ्	दीप्तौ

ञित

८	वनुङ्	याचने
९	मनुङ्	बोधने

ङित

इति तनादय उविकरणा

धव:

स	धु	अर्थ
१	डुक्रीञ्	द्रव्यविनिमये
२	प्रीञ्	तृप्तिदीप्त्यो
३	श्रीञ्	पाके
४	मीञ्	हिंसायां
५	षिञ्	बधने
६	स्कुञ्	आप्रवणे
७	क्रुञ्	शब्दे
८	दत्रॄ	गतौ
९	गृहञ्	उपदाने
१०	पूञ्	पवने
११	स्तृञ्	आच्छादने
१२	कृञ्	हिंसाया
१३	वृञ्	वरणे
	ञितः	
१४	शृ	हिंसायां
१५	पृ	
१६	मृ	
१७	पृ	पालनपूरणयो
१८	वृ	वरण
१९	भृ	भत्सने
२०	दृ	भये
२१	नृ	नये
२२	जृ	वयोहानौ
२३	ऋ	गतौ
२४	दृ	
२५	गृ	शब्दे
	एते मवत.	
२६	धूञ्	कम्पने
२७	प्रीञ	तर्पणे
	ञितौ	
२८	ज्या	हानौ
२९	व्ली	वरण
३०	ल्वी	गतौ
३१	री	रेषणे
३२	ली	श्लेषणे
	वृत्	
३३	व्री	वरणे
३४	भ्री	भये

स	धु	अर्थ
३५	क्षीषु	हिंसायां
३६	ज्ञा	अवबोधने
३७	बधो	बधने
३८	श्रथ	प्रतिहर्षविमोचनयो
३९	मथ	विलाडने
४०	ग्रथ	सदर्भे
४१	कुथ	सक्लेशे
४२	मृद	क्षोद
४३	मृड	सुखने
४४	गुध	रोषे
४५	कुष	निष्कर्षे
४६	क्षुभ	सचलने
४७	णभ	हिंसायां
४८	तुभ	
४९	क्लिशू	विबधने
५०	अश	भोजने
५१	ग्रस	उंछे
५२	इषू	अभीक्ष्णे
५३	विष	विप्रयोगे
५४	पुष	स्नेहनसेचनसेवनपूरणषु
५५	पुष	
५६	मुष	स्तेये
५७	पुष	पुष्टौ
५८	खच	भूतप्रादुर्भावे
	एते मवत	
५९	धृङ्	सभक्तौ
	ङित्	

इति मधादय आविकरणा

घप

१	चुर	स्तेये
२	लुठ	
३	चिति	स्मरणे
४	यत्रि	चूर्णसकोचने
५	स्फुट	परिहासे
६	पुङ्कि	अनृतभाषणे
७	लड	उपसगायां

न	धु	अर्थ
८	मिदि	स्नेह।
९	[illegible]	
१०	[illegible]	
११	ओलडि	उत्क्षेप।
१२	[illegible]	
१३	जल	अपवारणे
१४	पीड	गाहने
१५	नट	अवस्यंदे
१६	श्रथ	प्रीतिहर्षे
१७	बध	संयमने
१८	पृ	पूरणे
१९	वर्द्ध	छेदने च
२०	ऊर्ज	बलप्राणनयो
२१	इल	प्रेरणे
२२	चुद	
२३	चूर्ण	
२४	पृथ	प्रक्षेपे
२५	सब	संबंधे
२६	भक्ष	अदने
२७	चुटि	छेदने
२८	चुड	
२९	चुट	
३०	कुट्ट	कुत्सने च
३१	पुट्ट	अल्पीभावे
३२	अट्ट	अनादरे
३३	घुट्ट	
३४	शठ	गतिसंस्कारयो
३५	श्वठि	
३६	तुजि	हिंसाबलादाननिकेतनेषु
३७	पिजि	
३८	पिश	
३९	सांत्व	सामप्रयोगे
४०	श्वल्क	भाषणे
४१	वल्क	
४२	श्लिष	श्लेषणे
४३	पथि	गतौ
४४	पिच्छ	कुट्टने
४५	छद	संवरणे
४६	श्रण	दान
४७	तड	आघाते

न	धु	अर्थ
४८	खड्ड	भेद
४९	खडि	
५०	कडि	
५१	वटि	विभाजने
५२	मडि	भूषायां
५३	भडि	कल्याणे
५४	छर्द	वमने
५५	पुस्त	आदरानादरयो.
५६	चुद	संचोदने
५७	नक्क	नाशने
५८	धक्क	
५९	चक्क	
६०	चक्क	व्यथने
६१	चुक्क	
६२	क्षल	शौचकर्मणि
६३	तल	प्रतिष्ठाकरण
६४	तुल	उन्माने
६५	पुल	समुच्छ्राये
६६	स्तूप	
६७	मूल	रोहणे
६८	डिप	क्षेपे
६९	कल	
७०	विल	
७१	जसि	रक्षणे
७२	कुडि	
७३	पाल	
७४	शुल्ब	माने
७५	शूर्प	
७६	मुट	संचूर्णने
७७	यज	मार्गणसंस्कारयो
७८	व्रज	
७९	शुल्क	सर्जने
८०	छपि	गत्यां
८१	क्षपि	क्षांत्यां
८२	छजि	कृच्छ्रजीवने
८३	श्वर्त	गमने च
८४	घट्ट	चलने
८५	खट्ट	संवरणे
८६	व्यय	क्षये

स	धु	अर्थ
८७	मुस्त	
८८	डपि	
८९	डिपि	संघाते
९०	पिडि	
९१	पूण	
९२	पुम	अभिमर्द्दने
९३	टकि	बंधन
९४	घूस	कांतिकरण
९५	कीट	वर्णन
९६	पूज	पूजने
९७	शुठ	आलस्य
९८	शुठि	शोषणे
९९	मार्ज	शब्दे
१००	गर्ज	
१०१	घृ	स्रवणे
१०२	पाचि	विस्तारे
१०३	तिज	निशाने
१०४	वृत	आवरणे
१०५	छुबि	छादने
१०६	लुबि	अर्दने
१०७	तुबि	
१०८	ह्रप	व्यक्तायां वाचि
१०९	म्रक्ष	म्लेच्छने
११०	म्रछ	
१११	शठ	
११२	चुठि	
११३	जम	
११४	रज	हिंसायां
११५	धूम	
११६	लुप	
११७	वर्ह	
११८	गर्द्ध	अभिकाङ्क्षणे
११९	गुद	पूवनिकेतने
१२०	अर्क	स्तुतौ
१२१	ईड	
१२२	रुप	रोपणे
१२३	चर्च	अध्ययने
१२४	बुक	मापणे

स	धु	अर्थ
१२५	शब्द	मागिरोयिक्करणे
१२६	कण	निमीलने
१२७	जभि	नाशन
१२८	सूद	आस्रवणे
१२९	जस	ताडने
१३०	पश	बंधने
१३१	क्षम	रोगे
१३२	चट	
१३३	स्फुट	हलार्थी
१३४	घट	
१३५	दिवु	मर्दने
१३६	अर्ज	प्रतियत्ने
१३७	घुष	विशब्दे
१३८	आक्र	क्रन्दे
१३९	लस	शिल्पयोगे
१४०	भूष	अलंकारे
१४१	मोक्ष	असने
१४२	अर्ह	पूजने
१४३	ज्ञा	नियोगे
१४४	यत	निकारोपस्कारयो-
१४५	निवस्व	प्रसहने
१४६	धूष	
१४७	भज	विश्राणने
१४८	वम	स्नेहछेदापहरणेषु
१४९	चर	संचये
१५०	च्यु	सहने
१५१	भू	भावकरणे
१५२	क्रप	
१५३	रक	आस्वादने
१५४	रज	
१५५	अच	विशषणे
१५६	लिगि	चित्रकरणे
१५७	मुद	संसर्गे
१५८	त्रस	वारणे
१५९	मुच	प्रमोचने

(आस्वदः सकर्मकात्)

१६०	पुष	धारणे
१६१	दल	विदारणे

चुरादय ।

स	धु	अर्थ
१६२	पट	भाषार्थ
१६३	पुट	
१६४	लुट	
१६५	लुजि	
१६६	तुजि	
१६७	पिजि	
१६८	भजि	
१६९	पिसि	
१७०	कुसि	
१७१	दसि	
१७२	लसि	
१७३	त्रसि	
१७४	कुशि	
१७५	घटि	
१७६	बृहि	
१७७	गुप	
१७८	धूप	
१७९	विच्छ	
१८०	चीव	
१८१	वर्ह	
१८२	वल्ह	
१८३	पुथ	
१८४	लोकृ	
१८५	लोचृ	
१८६	मद	
१८७	कुप	
१८८	तर्क	
१८९	वृतु	
१९०	पूर	आप्यायन
१९१	स्वद	संवरणे
१९२	सूत्र	अवमोचन
१९३	मूत्र	प्रस्रवणे
१९४	रूक्ष	पारुष्ये
१९५	वष्क	दर्शने
१९६	कठ	शैथिल्य
१९७	चित्र	चित्रकरणे कदाचिद्दर्शने च
१९८	अस	समाघाने

स	धु	अर्थ
१९९	मिश्र	सम्पर्चने
२००	छिद्र	कर्णभेदे
२०१	अत्र	दृष्ट्युपसंहारे
२०२	दण्ड	दण्डनिपात
२०३	अङ्क	लक्षणे
२०४	अङ्ग	पदलक्षणे च
२०५	पर्ण	हरितभाव
२०६	वर्ण	वर्णक्रियाविस्तारगुणवचनेषु
२०७	कथ	वदने
२०८	वर	ईप्सायां
२०९	गण	संख्यान
२१०	शठ	सम्यगवभाषणे
२११	श्वठ	
२१२	पट	ग्रन्थे
२१३	वट	
२१४	मृष	तितिक्षायां
२१५	रह	त्यागे
२१६	स्तन	देवशब्दे
२१७	गदी	
२१८	पत	गतौ वा
२१९	पष (अनि)	"
२२०	स्वर	आक्षेप
२२१	रच	प्रतियत्न
२२२	कल	गतौ
२२३	चह	परिकल्कने
२२४	मह	पूजायां
२२५	सार	शैथिल्ये
२२६	कृप	
२२७	श्रथ	
२२८	स्पृह	ईप्सायां
२२९	भाम	क्रोध
२३०	सूच	पशुन्ये
२३१	खेट	भक्षणे
२३२	खोट	क्षेपे
२३३	गोम	उपलेपे
२३४	कुमार	क्रीडने
२३५	शील	उपधारणे

ग	धु	अर्थ
२३६	साम	सान्त्वने
२३७	वेल	कालोपदेशे
२३८	पल्पूल	लवनपवनयोः
२३९	वात	गतिसुखसेवनयोः
२४०	गवेष	मार्गणे
२४१	वास	उपसेवायां
२४२	निवास	आच्छादने
२४३	भाज	पृथक्कर्मणि
२४४	सभाज	प्रीतिदर्शनयोः
२४५	ऊन	परिहाणे
२४६	कूट	दाहे
२४७	केत	} आमन्त्रणे
२४८	ग्राम	
२४९	कुण	
२५०	स्तेन	चौर्ये
२५१	वटि	विभाजने
२५२	लजि	प्रकाशने
२५३	पार	} कर्मसमाप्तौ
२५४	तीर	
२५५	स्तोम	श्लाघायां
२५६	सुख	} तत्क्रियायां
२५७	दुःख	
२५८	रस	आस्वादस्नेहनयोः
२५९	व्यय	वित्तसमुत्सर्गे
२६०	रूप	रूपक्रियायां
२६१	छेद	द्वैधीकरणे
२६२	लाभ	प्रेरणे
२६३	व्रण	गात्रविचूर्णने

एते मरतः

२६४	पदे	गतौ
२६५	गृहे	ग्रहणे
२६६	मृगे	अन्वेषणे
२६७	कुहे	विस्मापने
२६८	शूरे	} विक्रान्तौ
२६९	वीरे	
२७०	स्थूल	परिबृंहणे

सूत्र

२७१	अर्थ	उपयाचायां

ग	धु	अर्थ
२७२	सत्र	सन्तानक्रियायां
२७३	गर्व	माने
२७४	संग्रामे	युद्धे
२७५	[illegible]	[illegible]
२७६	छदे	संवरणे
२७७	दशे	दंशने
२७८	दर्शे	दर्शने च
२७९	[illegible]	} संघाते
२८०	[illegible]	
२८१	तन्त्रे	कुटुम्बधारणे
२८२	मन्त्रे	गुप्तभाषणे
२८३	स्पशे	ग्रहणश्लेषणयोः
२८४	भर्त्से	} तर्जने
२८५	तर्जे	
२८६	बस्ते	} अर्दने
२८७	गन्धे	
२८८	किष्कै	हिंसायां
२८९	निष्कै	परिमाणे
२९०	चठे	ईप्सायां
२९१	कूणे	संकोचने
२९२	तूणे	पूरणे
२९३	भ्रूणे	आशायां
२९४	शठे	श्लाघायां
२९५	यक्षे	पूजायां
२४६	स्यमे	वितर्कणे
२९७	गूरे	उद्यमने
२९८	कुस्मे	कुस्मृतौ
२९९	[illegible]	} आलोचने
३००	लक्षे	
३०१	कुत्से	अवक्षेपे
३०२	कुटे	प्रतापने
३०३	भठे	आमडन
३०४	वञ्चे	प्रलम्भने
३०५	वृषे	शक्तिबन्धे
३०६	मदे	तृप्तियोगे
३०७	मदे	परिकूजे
३०८	विदे	ख्याननिवासेषु
३०९	मने	स्तम्भे

स	धु	अर्थ
३१०	गुड्	जुगुप्सायाम्
३११	गृड्	विज्ञापने

ईदितः

स	धु	अर्थ
३१२	लक्षन्	दर्शनांकनयो

ञित्

स	धु	अर्थ
३१३	युजौ पृच	सयमने
३१४	षह	मर्षणे
३१५	ईर	क्षेपणे
३१६	ली	द्रवीकरणे
३१७	वृजी	वर्जने
३१८	जॄ	वयोहानौ
३१९	रिच	वियोजनसपर्चनयो
३२०	शिष	असर्वोपयोगे
३२१	विपूर्वो (वि–शिष)	ऽतिशये
३२२	तृप	प्रीणने
३२३	छृद	सदीपने
३२४	छद	अपवारणे
३२५	दमी	भये
३२६	मी	गतौ
३२७	श्रथ, कथ, हिसि,	हिंसायाम्
३२८	ग्रथ	बधनेच
३२९	चीक, शीक	आमर्षणे
३३०	आङ सद	गतौ
३३१	जुष	परितर्पणे

पाठप्रयोजनमनिण्विमनिड्विकल्पे
द्वेच्छप्रभृचिरव्यो निड वागनैश्च ।
दोनत्वमिड्विकल्लता च यथाक्रमेण
धूना सुधीभिरधिगम्यमिता स्वराणाम् (१) ॥

स	धु	अर्थ
३३२	श्रथ, ग्रथ	सदर्भे
३३३	आप्लृ	लभने
३३४	तनु	श्रद्धोपहिंसाया
३३५	गे (गिपूर्वस्तनु)	देध्ये
३३६	वच	सदेशवचने
३३७	मान	पूजायाम्
३३८	गर्ह	विनिंदने
३३९	मार्ग	अन्वेषणे
३४०	कठि	शोके
३४१	मृजू	शौचालकारयो
३४२	धृष	प्रसहने

ऋवत'

स	धु	अर्थ
३४३	मृषै	तितिक्षाया
३४४	तपै	दाहे
३४५	वदै	भाषणे
३४६	अर्चै	पूजायाम्
३४७	अर्दै	हिंसायाम्
३४८	शुधै	शोधने

ऐदितः

स	धु	अर्थ
३४९	वृञ्	वरणे
३५०	धूञ्	कपने
३५१	प्रीञ्	तर्पणे

ञितः

इति चुरादयो धवः समाप्ता' ।

पादाम्भोजानमन्मानवपतिमुकुटानर्घ्यमाणिक्यतारा–
नीकासंसेविताघ्रितिलालितनखानीकशीतांशुबिंब ।
दुर्वारानगवाणावुरुहहिमकरोद्ध्वस्तमिथ्याधकार
शब्दब्रह्मा स जीयाद् गुणनिधिगुणनदिमतीशस्सुसौख्य